

ИЗВЕСТИЯ

НА

БЪЛГАРСКИЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИНСТИТУТЪ

томъ VI

1930-1931

СЪ 241 ОБРАЗА ВЪ ТЕКСТА И 12 ТАБЛИЦИ

BULLETIN

DE

L'INSTITUT ARCHÉOLOGIQUE BULGARE

tome VI

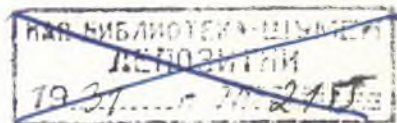
1930-1931

AVEC 241 FIGURES DANS LE TEXTE ET 12 PLANCHES

СОФИЯ — SOFIA

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА — IMPRIMERIE DE L'ÉTAT

1932

ИЗВЕСТИЯ

НА

БЪЛГАРСКИЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИНСТИТУТЪ

томъ VI

1930-1931

СЪ 241 ОБРАЗА ВЪ ТЕКСТА И 12 ТАБЛИЦИ

BULLETIN

DE

L'INSTITUT ARCHÉOLOGIQUE BULGARE

tome VI

1930-1931

AVEC 241 FIGURES DANS LE TEXTE ET 12 PLANCHES

СОФИЯ — SOFIA

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА — IMPRIMERIE DE L'ÉTAT

1932

Настоящият томъ се издава съвмѣстно отъ Българския Археоло-
гически Институтъ и Народния Археологически Музей въ София.

ОПРЕЖНА БИБЛИОТЕКА - КОПАРОВГРАД
ДЕПОЗИТНИ 19 56 № 1202

Пров. 1957 а

Посвещава се на

ПРОФ. Б. ФИЛОВЪ

по случай 25-годишнината на неговата научна дейност

Съдържание

	Стр.
Велковъ, Ив. Могилни гробни находки отъ Дуванлий (съ табл. I—XI)	1
Филовъ, Б. Античната гробница при с. Дълбоки, Старо-Загорско	45
Шкорпилъ, К. Археологически бележки отъ Черноморското крайбрежие	57
Поповъ, Р. Могилнитъ гробове при с. Ендже	89 +
Кацаровъ, Г. И. Антични паметници изъ България	117
Димитровъ, Д. П. Антични гръцки надписи отъ Стара-Загора	135
Андреевъ, Ст. Новооткрита военна диплома отъ императоръ Веспасиана	142
Миковъ, В. Могилни некрополи отъ Ловчанско и Тетевенско	153
Миковъ, В. Тракийски типъ фибули	171 +
Господиновъ, Ю. С. Разкопки въ Преславъ	183
Миятевъ, Кр. Мѣстни традиции и национални елементи въ кръжлата преславска църква	194
Рашеновъ, Ал. Българска школа въ византийския стилъ	206
Мушмовъ, Н. А. Неиздадени български монети	221
Археологически вѣсти. — Юбилеятъ на проф. Б. Филовъ (отъ Ред.). — Нови релефи на тракийския конникъ (Т. Николовъ и Д. Цончевъ). — Антични предмети отъ Ловчанско (Д. Цончевъ). — Антични амулети за коне (Г. И. Кацаровъ). — Могилна гробна находка отъ Злокучене (Ив. Велковъ). — Гробна могилна находка при с. Инж. Сарафово (П. Воденичаровъ). — Новооткрити старини въ Врачанско (А. Цвѣтковъ). — Разкопкитъ при с. Рѣка Девня (Н. А. Мушмовъ). — Римскитъ водопроводи на Новае (Ст. Стефановъ). — Едно антично известие за трако-троянско племенно родство (Д. П. Димитровъ). — Нови данни за българитъ презъ X вѣкъ (Кр. Миятевъ). — Единъ новъ изворъ за историята на дунавскитъ българи (П. Д. Миятевъ). — Изъ църквитъ около Рилския манастиръ (Ив. Енчевъ-Видю). — Изъ Гложенския манастиръ (Ив. Енчевъ-Видю). — Ярловската църква (Ив. Енчевъ-Видю). — Заздравяване на стари архитектурни паметници (Ал. Рашеновъ). — Третиятъ международенъ конгресъ по византология въ Атина (Б. Ф.). — Пловдивскиятъ Археологически музей (Б. Ф.). — Фондътъ Пловдивски окръжъ (Б. Ф.). — Два портрета на стари български царе (Б. Ф.).	241
Новооткрити старини (Ив. Велковъ)	302
Колективни находки на монети презъ 1929—1930 год. (Н. А. Мушмовъ)	314
Оценки и библиография. — Vittore Pisani, Über die sog. thrakische Inschrift von Ezerovo (Д. Дечевъ). — Carolos Silva-Tarouca, Fontes historiae ecclesiasticae medii aevi (Д. Дечевъ). — Fr. Cumont, Die orientalischen Religionen im römischen Heidentum (Г. И. Кацаровъ). — С. Patsch, Die quadisch-jazygische Kriegsgemeinschaft im Jahre 374/75 (Я. Тодоровъ). — А. Δ. Κεραμόπουλλος, Μακεδονία καὶ Μακεδόνες (В. Бешевлиевъ). — А. Н. Грабаръ, Нерукотворенный Спасъ Ланскаго Собора (Кр. Миятевъ). — Н. Д. Протасов, Черты староболгарской одежды в	

славянской миниатюре; Славянская одежда в болгарской миниатюре XIV века (Кр. Миятевъ). — P. Henry, Les églises de la Moldavie du Nord (Кр. Миятевъ). — N. Ghika Budești, Evoluția arhitecturii în Muntenia; Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia (Н. Мавродиновъ). — Нови книги, относящи се до археологията на България	318
X Отчетъ на Българския Археологически Институтъ въ София за 1930 година	355

Т а б л и ц и:

- I. Златна пластинка и сребърна паница отъ Дуванлий.
- II. Сребърна паница отъ Дуванлий.
- III. Сребъренъ ритонъ отъ Дуванлий.
- IV. Хидрия съ червени фигури отъ Дуванлий.
- V—VII. Хидрия съ червени фигури отъ Дуванлий.
- VIII—IX. Амфора съ черни фигури отъ Дуванлий.
- X—XI. Златни предмети отъ Дуванлий.
- XII. Арибалъ съ релефни изображения отъ Варна.

Table des matières

(v. le résumé en français ou en allemand à la fin de chaque article)

	Page
Welkow, Iw. Grabhügelfunde aus Duvanlii in Südbulgarien (mit Taf. I—XI) . . .	1
Filow, B. Das antike Steingrab von Dälboki, Regierungsbez. Stara-Zagora . . .	45
Škorpil, K. Archäologische Bemerkungen von der Küste des Schwarzen Meeres	57
Popov, R. Grabhügelfunde aus Endsche, Regierungsbez. Schumen	89
Kazarow, G. I. Antike Denkmäler in Bulgarien	117
Dimitrov, D. P. Griechische Inschriften aus Stara-Zagora	135
Andréev, St. Un nouveau diplôme de l'empereur Vespasien	142
Mikov, V. Grabhügelnekropolen aus der Umgebung von Loveč und Teteven . .	153
Mikov, V. Thrakische Fibeln	171
Gospodinov, J. Ausgrabungen in Preslav	183
Miatev, K. Traditions locales et éléments nationaux dans l'église ronde de Preslav	194
Rachénov, Al. L'école bulgare dans l'architecture byzantine	206
Mouchmov, N. A. Monnaies bulgares inédites	221
Nouvelles archéologiques. — Le jubilé du prof. B. Filow (La Réd.). — Bas-reliefs du Cavalier thrace inédits (T. Nikolov et D. Tsontchev). — Objets antiques provenant des environs de Lovetch (D. Tsontchev). — Amulettes antiques à cheval (G. I. Kazarow). — Trouvaille du tumulus funéraire de Zlokoutchéne (Iw. Welkow). — Trouvaille du tumulus funéraire de Sarafovo (P. Vodénitcharov). — Antiquités provenant des environs de Vratsa (A. Tsvetkov). — Les fouilles près du village Réka Devnia-Marcianopolis (N. A. Mouchmov). — Les conduites d'eau romaines de Novae (St. Stéfanov). — Un témoignage antique concernant la parenté ethnique entre Thraces et Troyens (D. P. Dimitrov). — Données nouvelles sur l'histoire des Bulgares au X ^e siècle (K. Miatev). — Une source nouvelle sur l'histoire des Bulgares danubiens (P. D. Miatev). — Quelques remarques sur les églises anciennes dans les environs du monastère de Rila (Iv. Entchev-Vidu). — Le monastère de Glogéné (Iv. Entchev-Vidu). — L'église de Iarlovtsi (Iv. Entchev-Vidu). — Conservation des monuments d'architecture ancienne (Al. Rachénov). — Le troisième congrès international des études byzantines à Athènes (B. F.). — Le Musée archéologique de Plovdiv (B. F.). — La fondation „Département de Plovdiv“ (B. F.). — Deux portraits d'anciens rois bulgares (B. F.).	241
Découvertes archéologiques en Bulgarie pendant 1929—1930 (Iw. Welkow)	302
Trésors de monnaies trouvés en Bulgarie pendant 1929—1930 (N. A. Mouchmov)	314
Bibliographie. — Vittore Pisani, Über die sog. thrakische Inschrift von Ezerovo (D. Detchev). — Carolus Silva-Tarouca, Fontes historiae ecclesiasticae medii aevi (D. Detchev). — Fr. Cumont, Die orientalischen Religionen im römischen Heidentum (G. I. Kazarow). — C. Patsch, Die quadisch-jazygische Kriegsgemeinschaft im Jahre 374/75 (Y. Todorov). — A. Δ. Κεραιόπουλλος, Μακεδονία και Μακεδόνες (V.	

VIII

Béchevliev). — A. H. Грабаръ, Нерукотворенный Спасъ Ланскаго Собора (K. Miatev). — Н. Д. Протасов, Черты староболгарской одежды в славянской миниатюре; Славянская одежда в болгарской миниатюре XIV века (K. Miatev). — P. Henry, Les églises de la Moldavie du Nord (K. Miatev). — N. Ghika Budești, Evoluția arhitecturii în Muntenia; Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia (N. Mavrodinov). — Publications nouvelles concernant l'archéologie bulgare	318
Dixième compte-rendu de l'Institut archéologique bulgare à Sofia pour 1930	355

Table des planches

- I. Plaque en or et coupe en argent de Douvanlii.
- II. Coupe en argent de Douvanlii.
- III. Rhyton en argent de Douvanlii.
- IV. Hydrie à figures rouges de Douvanlii.
- V—VII. Hydrie à figures rouges de Douvanlii.
- VIII—IX. Amphore à figures noires de Douvanlii.
- X—XI. Objets en or de Douvanlii.
- XII. Aryballe à reliefs de Varna.

Могилни гробни находки отъ Дуванлий

отъ Ив. Велковъ

(съ табл. I—XI)

I. Башова могила.

Селото Дуванлий се намира 25 клм. северно отъ Пловдивъ на самия пжтъ за Хисаря. Разположено е на лѣвия брѣгъ на р. Пикла, която иде отъ къмъ политѣ на Срѣдна гора. Доста пълноводна и страшна зимно и пролѣтно време, сжщо при поройни дъждове, когато приижда, тя представлява само голо пѣсчливо корито презъ лѣтнитѣ месеци. Водата тогава едва достига до близкото село Хамбарлий, дето се подхранва отъ малки подпочвени извори. Къмъ Дуванлий почти свършва еднообразното равно тракийско поле. Тукъ почватъ вече първитѣ възвишения, които постепенно се издигатъ въ северно направление.

Поводъ да се почнатъ тукъ разкопкитѣ въ голѣмъ размѣръ е откритата презъ 1925 г. градена гробница въ известната вече Кукува могила.¹⁾ Разкопкитѣ сж почнати презъ 1929 г. и се водятъ главно съ помощта на редовнитѣ трудоваци, които се отпускатъ съ голѣма готов-

Обр. 1. — Могилитѣ въ околността на Дуванлий.
Fig. 1. — Les tumuli dans les environs de Douvanlii.

¹⁾ Б. Дяковичъ, Антична гробница въ Кукува могила при Дуванлий, ИАИ III, 111 сл. Б. Филовъ, Къмъ античната гробница отъ Дуванлий, п. т. III, 233 сл.; Б. Филовъ, Нови находки отъ античната гробница при Дуванлий, п. т. IV, 27 сл.

ность отъ държавата и особено съ сръдствата на фонда, учреденъ при Пловдивския окръгъ за неговото изучаване.

Успоредно съ разкопаването на грамадната Кукува могила се започна и проучването на многото могилки, разположени по слабитъ възвишения западно и северо-западно отъ Дуванлий (обр. 1). Една малка група отъ четири могили се намира северо-западно отъ селото, на югъ отъ шосето за Хисаря. Въ центъра на тѣзи могилки е известната между населението Башова могила, съ побитъ дървенъ кръстъ отгоре, дето се извършвало единъ пжтъ въ годината богослужение, нѣщо което е помогнало да се запази могилата отъ ровенето на иманяритъ (обр. 2). Една малка могилка е означена на

Обр. 2. — Башова могила.
Fig. 2. — Le tumulus Bachova Moghila.

картата непосредствено западно отъ селото, но такава могила сега не съществува. Други могили се виждатъ на около 500 метра западно въ нивята, а после по хребета, по направление на Хамбарлий, се редятъ цѣлъ редъ могилки съ различна голѣмина.

Първата могилка отъ четиритъ до селото има диаметръ 20 метра, височина 1·50 м., втората — Башова могила — 35 м. диаметръ съ 6 м. височина, третата — 23 м., висока 3 м. и четвъртата — 26 м. съ сръдна височина 2·50 м. Отначало се започна съ разкопаването на дветъ могилки западно отъ Башова могила. Въ крайната западна могилка се направи централенъ кладенецъ, който постепенно се разширяваше, като впоследствие могилната се прорѣза и къмъ южната страна. Тукъ, освенъ фрагментъ отъ слабоизпеченъ глиненъ сждъ, не се намѣри нищо друго. Въ следната могилка се направи широкъ прорѣзъ отъ къмъ източната страна. Още въ горната частъ на насипа се намѣриха фрагменти отъ устие на лекитъ,

както и части отъ чернофирниранъ малъкъ глиненъ сждъ (кантаръ), което ни даде указание още въ началото на работата тукъ за времето на погребенията. Въ насипа се откри още частъ отъ човѣшка теменна кость, но и тукъ сжщинското погребение, въпрѣки удълбяването и разширяването на прорѣза, не се намѣри.

Могилката източно отъ Башова могила ни даде по-богати резултати. Тукъ прорѣзътъ отъ 12 метра ширина се направи отъ къмъ южната страна. Още въ началото на прокопа, въ насипа, се намѣри горна частъ отъ

a

б

Обр. 3. — Червено-фигурно пелике отъ Башова могила.
Fig. 3. — Pélîké à figures rouges de Bachova Moghila.

глинена амфора, сивъ цвѣтъ, а после по-нататъкъ и други дребни парчета отъ сжщия сждъ. Това показва, че този сждъ е билъ разтрошенъ и разхвърленъ по могилата още при самото погребение. Такива разтрошени и разхвърлени сждове имаме и при Байловския некрополъ, датиращъ отъ края на халшатската епоха.¹⁾ Въ насипа се намѣриха още фрагменти отъ гръцка керамика, както и такива отъ мѣстно производство, сходни по обработка и орнаменти съ керамичнитъ сждове отъ Кукува могила. Отъ тукъ произхождатъ още: частъ отъ човѣшки черепъ — долна челюсть, тазна

¹⁾ Р. Поповъ, Некрополътъ при с. Байлово, ИАИ I, 85.

часть и други кости, както и части отъ глинень сждъ (кантаръ). Все въ насипа се откриха и дребни фрагменти отъ цвѣтенъ стъкленъ сждъ съ орнаменти. На дълбочина вече седемъ метра въ прорѣза, малко на изтокъ отъ центъра, и на височина 1 м. надъ основата и 10—15 см. подъ периферията, се откри и самото погребение. Изгоренитѣ части на покойника сж били поставени въ една глинена амфора съ отчупена дръжка и устие. Височината на запазената часть е 18 см., широчина на тѣбуха въ срѣдата 14 см., диаметръ на дъното 5·2 см. Останкитѣ на покойника сж били покрити отгоре съ фрагментъ отъ глинень сждъ.

Разкопаването на самата Башова могила се започна съ прорѣзъ срѣдно широкъ 12 м. Могилата е била насипана съ прѣстъ, взета непосредствено отъ близката околностъ, и такава, докарана отъ къмъ селото, смѣсена съ червеникави нишки. На самия връхъ на могилата, 30—40 см. подъ периферията, се откри късенъ гробъ, обграденъ съ дървени дъски, ориентиранъ изтокъ—западъ. Прорѣзътъ покъсно обхвана цѣлата могила. Въ насипа на могилата, разхвърлени нарѣдко, се намѣриха фрагменти отъ разтрошени глинени сждове — мѣстно производство, нѣкои добре, а други не добре изпечени, всички сходни съ керамичнитѣ фрагменти отъ Кукува могила.

Почти въ центъра на могилата и 2 метра подъ върха се откри и тукъ, както въ Кукува могила, кошеровидна жертвена яма съ диаметръ 2·20 м. Вътре въ ямата се намѣриха часть отъ глинено дъно, добре изпечено, и други нѣколко дребни фрагменти. Жертвени ями (βόθροι) познаваме и отъ микенскитѣ гробници. Напълнени съ пепель βόθροι сж били открити и въ Орхоменосъ, но много е възможно тамъ да е запазвана само пепельта отъ жертвения животни. Жертвени ями сж били намѣрени и въ архаическия некрополъ на Тера, дето ямитѣ сж били запълнени съ пласть пепель, кости отъ дребни животни, отъ свине, както и фрагменти отъ глинени сждове.¹⁾ Нѣщо подобно намираме и въ могилата Голѣма Близница въ южна Русия. Многото жертвени ями въ Кукува могила ще

Обр. 4. — Глинень сждъ отъ Башова могила.
Fig. 4. — Vase en argile de Bachova Moghila.

¹⁾ Stengel, Die griechischen Kultusaltertümer 16 сл., 147 сл.; E. Pfuhl. Der archaische Friedhof am Stadtberge von Thera, Athen. Mitt. XXVIII, 1903, 1 сл.

ни обяснятъ по-добре тѣзи за първи пжтъ констатирани у насъ жертвоприношения.¹⁾

До източната частъ на ямата и малко подъ основата ѝ се откриха много дребни фрагменти отъ разтрошена гръцка глинена ваза (пелике) съ червени фигури (обр. 3). Устието на пеликето се намѣри обърнато надолу. То е високо 16·6 см., диаметръ на устието 11 см., дъно 10 см., въ най-голѣмото разширение 13·3 см. Фирнисъ блѣскаво черъ, върху шията надъ образитѣ яйцевиденъ орнаментъ. Много части отъ образитѣ липсватъ. Отъ

Обр. 5. — Гробницата въ Башова могила.
Fig. 5. — Le tombeau dans le tumulus Bachova Moghila.

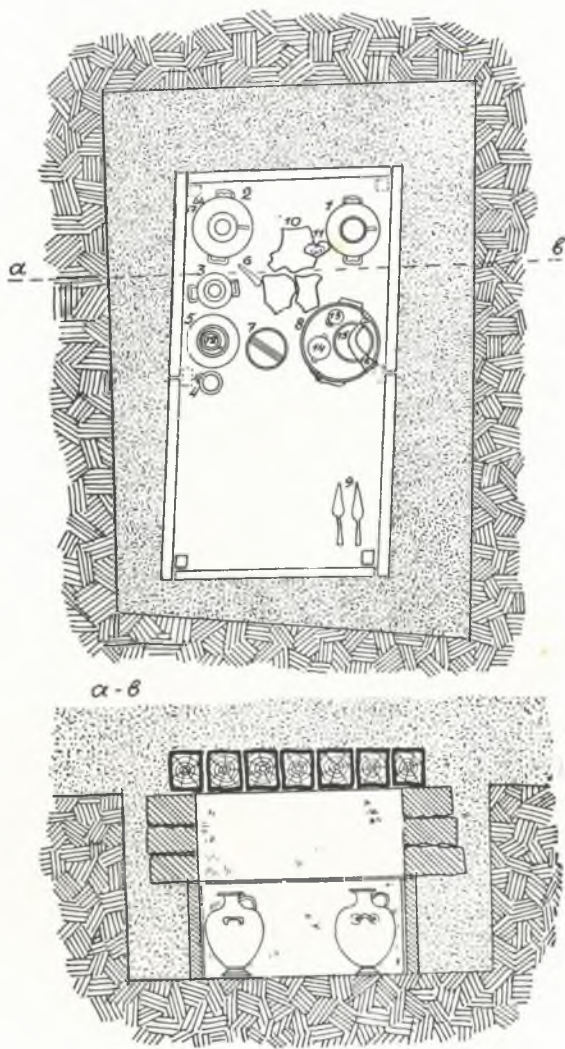
едната страна се виждатъ две женски фигури, застанали една срещу друга, подъ тѣхъ четвъртитъ предметъ като алтаръ. Отъ другата страна се вижда само една подобна фигура.

До пеликето се намѣриха и фрагментитѣ на другъ глиненъ сждъ отъ мѣстенъ производъ, работенъ съ грънчарско колело (обр. 4). Този сждъ представя глинена кана съ кухо краче, снабдена отъ страна съ висока двойна дръжка. Размѣри: височина 14 см., съ дръжкитѣ 17·5 см., максимална ширина 10·8 см., диаметръ на устието 9·5 см., диаметръ на дъното 6·5 см. Цвѣтъ сивъ. Безъ орнаменти. Подобенъ сждъ е намѣренъ и въ могила I на Байловския некрополъ.²⁾

¹⁾ М. И. Ростовцевъ, Скиѣя и Боспоръ 372; Е. Н. Minns, *Skythians and Greeks* 423 сл., 429.

²⁾ Р. Поповъ, ИАИ I, 73, обр. 56.

При удълбяването на прорѣза, подъ нивото на могилата, се откри могилна яма, издълбана въ земята, вътре въ нея гробница (обр. 5). Самата гробна яма е малко неправиленъ четиригълникъ съ размѣри източна стена 1·90 м., западна 2 м., южна 2·50 м., северна 3 м. Сжщинската гробница е обградена съ дѣлани само отъ едната страна камъни отъ сивъ пѣсчаникъ и синкави плочи, всичко около 44 камъка, докарани отъ по-далече. Размѣри на гробницата 1·10 м. $\times$ 2·20—2·15 м. Височина на гробната яма до основата на могилата 1·70 м. Камънитѣ отъ гробницата достигатъ до 1 м. дължина, до 20 см. дебелина и до 60 см. ширина. За използване и пестене на градивния материалъ, камънитѣ въ основата на гробницата сж били изправени, а после отъ дветѣ страни градени безъ каквато и да било спойка, като се е гледало камънитѣ да бждатъ добре наредени къмъ вътрешната частъ на гроба, а всичко друго празно мѣсто е било запълнено съ прѣстъ. Отъ намѣренитѣ въ доста голѣмо количество дървени греди (чамови), дебелина до 15 см., се вижда, че гробницата е имала дървенъ покривъ, крепенъ на изправени дървени подпори въ крайщата на гробницата, като гредитѣ сж били поставени успоредно по дължината на гробницата и схванати съ дълги желѣзни гвоздеи. Следъ изгниването на гредитѣ, покривътъ се е срутилъ, съ това сж били повлечени и страничнитѣ камъни, нѣщо което е станало причина да пострадатъ много гробнитѣ предмети. Погребалнитѣ предмети сж били поставени главно въ западната половина на гробницата, и то така, че глиненитѣ сждове сж заемали повечето южната половина, а бронзовитѣ — северната (обр. 6).

Обр. 6. — Планъ и разрѣзъ на гробницата въ Башова могила.

Fig. 6. — Plan et coupe transversale du tombeau de Bachova Moghila.

Описание на предметитѣ.

1. Бронзова хидрия, по-голъмата часть унищожена, вѣроятно при изгарянето (обр. 7 и 8). Височина 45 см., диаметръ на устието 16·3 см., въ най-широката часть 30·5 см. Срѣдната голѣма дръжка канелирана. Елипсовидниятъ преходъ на тази дръжка къмъ шията безъ орнаменти. Долната часть завършва съ палмета, въ центъра на горната развита часть глава на

Обр. 7. — Бронзова хидрия отъ Башова могила.
Fig. 7. — Hydrie en bronze de Bachova Moghila.

силенъ. Върху главата на силена легнало по гърба си животно, нападнато отъ два лъва. Всичко направено ажурно и стилизирано въ орнаментъ. Страничните дръжки сж сжщо канелирани. Тѣ сж свързани съ хидрията посрѣдствомъ кръгове, украсени съ вдлъбнати езичета. Подставката на хидрията е украсена по сжщия начинъ.

Въ България сж намѣрени подобни бронзови хидрии и въ други гробове. Такава е хидрията отъ Месемврия, датираща отъ IV в. пр. Хр.¹⁾

¹⁾ Кацаровъ, Находки въ Месемврия, ИАД II, 1911, 264 сл.; Grabfund bei Mesembria, Athen. Mitt. 1911, 308 сл.

По форма и голѣмина подобна на нашата хидрия е и тази отъ Татарево (Нар. Муз. инв. 3336), съ устие украсено съ яйцевидни орнаменти, но дръжките сж съвсемъ обикновени и безъ украси. Тукъ трѣбва да се спомене и хубавата хидрия отъ с. Дълбоки до Стара-Загора, намѣрена въ гробница презъ 1879 г.,¹⁾ както и дветѣ хидрии отъ Кукува могила.²⁾

2. Бронзова кофа, висока 21·6 см., устие 25 × 21·5 см., съ концентриченъ дебелъ кръгъ, служащъ за подставка, съ две подвижни дръжки. Отъ едната страна кофата е проядена и частитѣ загубени. Кофата по форма не се различава отъ тѣзи отъ Брѣзово и Панагюрище. Освенъ това въ сбирките на Народния Музей се съхраняватъ още нѣколко кофи, различна голѣмина и форма. Известно е, че кофитѣ сж били много разпространени въ южна Италия, дето сж изработвани и отъ глина. Тѣ датиратъ отчасти още отъ V в. пр. Хр., но въ по-голѣмата си маса произхождатъ отъ IV—III в. пр. Хр.³⁾

3. Бронзовъ плиткъ разлятъ сждъ въ форма на нашитѣ легени съ завити навънъ крайща, украсени съ яйцевидни орнаменти (обр. 9). Широкъ въ диаметръ 41 см., височина около 12 см., съ отдѣлно дъно съ диаметръ 20 см. Отъ страни две солидни дръжки съ почти правоугълни дебели плочици при устието (дълги 11·5 см., широки въ срѣдата 2·5 см.). Въ долната частъ дръжките свършватъ въ форма на кръгове, украсени съ вдлъбнати, подобни на езичета орнаменти, разширени въ външната частъ. Дъното безъ орнаменти. Въ този сждъ сж намѣрени всички по-долу описани сребърни сждове заедно съ изгоренитѣ останки на покойника.

Обр. 8. — Дръжка на бронзовата хидрия отъ Башова могила.

Fig. 8. — Détail de la hydrie fig. 7.

¹⁾ В. Прохоровъ, Болгарскія разкопки близъ Эски-Загры, Спб. 1880, стр. 3. и таблица II, 1.

²⁾ Дяковичъ, ИАИ III, 1925, стр. 111 сл.

³⁾ Б. Филовъ, Паметници на тракийското изкуство, ИАД VI, 1916/18, стр. 11 сл. обр. 11, стр. 25 обр. 21.

4. Бронзовъ сждъ съ широкъ отворъ и заоблено дъно, доста разстрошенъ, много части липсватъ (обр. 10). Горната му частъ съ устието е съвсемъ плоска. Сждътъ излѣтъ изцѣло. Височина 11·5 см., диаметръ горе 27·7 см., на устието 18·7 см. Съвсемъ подобенъ сждъ, но съ по-малки размѣри, е бронзовиятъ сждъ отъ Панагюрище.¹⁾ Вжтре въ този сждъ бѣ поставена бронзовата каничка, описана подъ следния номеръ.

Обр. 9. — Бронзовъ легень отъ Башова могила.
Fig. 9. — Vase en bronze de Bachova Moghila.

Обр. 10. — Бронзовъ сждъ отъ Башова могила.
Fig. 10. — Vase en bronze de Bachova Moghila.

5. Бронзова каничка, вис. 9·2 см., въ долната си частъ малко разширена. Крайщата на устието, съ диам. 9·9 см., разтворени на вънъ. Отстрани малка дупка. Диаметръ на основата 10 см. Дъното малко повредено (обр. 11).

6. Бронзова броня, много повредена, задната половина почти цѣла запазена, предната разстрошена на много дребни парчета (обр. 12 и 13). Височина сега 42 см. Навсѣкжде по ржбоветъ остатъци отъ желѣзни колани. Такива тънки желѣзни колани трѣбва да е имало и по крайщата подъ шията,

¹⁾ Б. Филовъ, ИАД VI, 24 сл.; Rom. Mitteil. XXXII, 1917, 29 обр. 38.

около раменетѣ, дето навсѣкжде сж запазени отдѣлни дупчици, посрѣдствомъ които желѣзнитѣ или други пластинки сж били захванати за бронята. Гърдитѣ сж означени съ две извивки, мѣстата на дветѣ рамена сж означени съ изпъкналости, които имитиратъ нѣкогашнитѣ подвижни плочи. Гръбната линия е означена съ едно вдълбаване въ долната половина на бронзовата плоча. По техника и форма бронята отъ Башова могила почти по нищо не се отличава отъ тѣзи отъ Юруклеръ, Татарево и с. Дълбоки.¹⁾

7. За да свършимъ съ бронзовитѣ предмети, трѣбва да споменемъ и 40-тѣ бронзови върхове отъ стрели, дълги до 2·8 см., тристранни, съ силно заострени рѣбове и върхове. Малки измѣнения се срещатъ въ тѣхъ, като нѣкжде рѣбоветѣ по срѣдата сж изпъкнали.

8. Сребърно канче, вис. 8·6 см., съ двойна дръжка, която къмъ устието се разклонява, обхваща периферията и въ края прави завивка. Въ долния си край дръжката е стъпила върху опашката на единъ листъ, който е прилепенъ на шията на канчето. Въ цѣлата си долна половина подъ дръжката канчето е украсено съ изпъкнали езикувидни орнаменти, които завършватъ въ горната частъ съ полукръгчета. Самото дъно въ центъра е слабо вдлъбнато, като около него има два концентрични кръга (обр. 14). На шийката на каничката, близо до дръжката, съ вдълбани по-сетне букви е написано името на притежателя въ форма ΔΑΔΑΛΕΜΕ. Буквитѣ сж високи 4 мм.

Обр. 11. — Бронзова каничка отъ Башова могила.
Fig. 11. — Vase en bronze de Bachova Moghila.

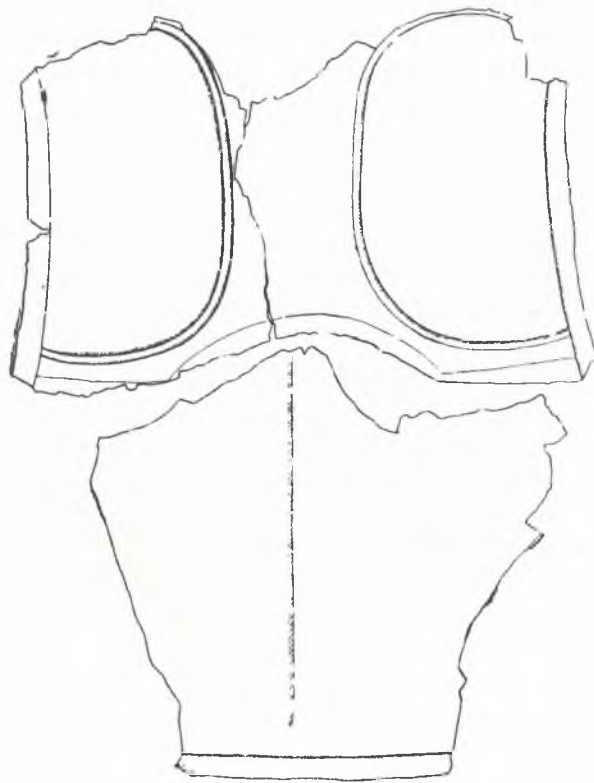
9. Сребъренъ сждъ, киликсъ, диаметръ 13 см., вис. 3 см. съ две дръжки, извити нагоре, почти съ правоугълна форма. Отдѣленъ масивенъ пръстенъ съ диаметръ 4·5 см., прикрепенъ къмъ блюдото, е служилъ като подставка. На вътрешната страна е изобразена женска фигура, заобиколена съ лавровъ вѣнецъ (табл. II, обр. 15 и 16). Самото изображение отначало е гравирано, а после позлатено, като дето тази позлата не е била нужна, е изтъркана по механиченъ начинъ. Женската фигура е представена на конь, въ силенъ бѣгъ на дѣсно, двата крака пуснати отъ едната страна. Тя пѣтува презъ море или край морския брѣгъ — това показватъ тритѣ рибки,

¹⁾ Велковъ, Нови могилни находки, ИАИ V, стр. 39; В. Прохоровъ, и с. стр. 5 табл. III, 1, 2.

които играятъ въ водата. Женската фигура е съ наведена напредъ глава, съ втреченъ погледъ, съ коси прибрани въ кърпа, която е завързана на челото. Отъ коситѣ надъ ушитѣ излизатъ две панделки, украсени съ ресни въ крайщата, които се развѣватъ назадъ. Облѣчена въ тънка дълга дреха, свързана на раменетѣ. Пъстра мантия, прехвърлена презъ лѣвата ржка и поддържана съ дѣсната, украсена съ гривна, се развѣва назадъ задъ коня. Съ лѣвата ржка ездачката държи поводитѣ на коня, който е добре обузданъ и тича напредъ съ отворени ноздри. Крайщата на дрехитѣ сж украсени съ високи остри жгли, които завършватъ въ долнитѣ си части съ точки. Всѣка гънка отъ дрехитѣ на женската фигура трепти и се угъва, на всѣкъде се чувствува движението. Благородната простота на рисунъка, възвишеното спокойствие на държането сж оживени вътрешно. Окото гледа, въ ржката чувствуваме нежното трептение на тънкия воалъ.

Подобенъ сребренъ киликсъ съ гравирано и позлатено изображение на Химера ни е познато само отъ гробницата Седемѣтъ братя въ Кубанъ, сега въ Ермитажа, датиращъ отъ V—IV в. пр. Хр.¹⁾ По художествената си изработка, по онова тънко изображение, дето човѣкъ се представя по-човѣшки, дето богъ се изобразява по-божествено, това изображение може да се сравни съ фигурата на Афродита върху единъ подобенъ глиненъ сждъ, сега въ Лондонъ.²⁾

Върху киликса е изобразена една мирна сцена. Жената не е въоръжена, самитѣ ѝ крака сж безъ обувки, боси. Пъкъ и тритѣ рибки, заиграли се въ морето, сочатъ на миренъ и спокоенъ животъ. Безъ съмнение тукъ е изобразена една богиня, която се отличава по своята хубостъ.

Обр. 12. — Бронзова броня отъ Башова могила (задна половина).

Fig. 12. — Cuirasse en bronze de Bachova Moghila (partie postérieure).

¹⁾ Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia*, 70 pl. XV, 3.

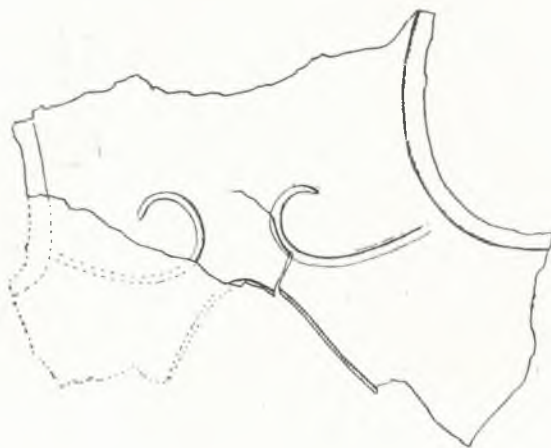
²⁾ Buschor, *Griechische Vasenmalerei* 181, обр. 131; Pfuhl, *Malerei und Zeichnung der Griechen* II, 531, III 183 обр. 498.

Вѣроятно тукъ ще да е представена богинята на луната — Селена, която се изобразява по вазитѣ съвсемъ човѣшки.¹⁾ Като се остави на страна хубостта на нейнитѣ очи, Селена се отличавала съ своя цвѣтъ на кожата, особено винаги изтъкванъ при раменетѣ и дветѣ ѝ страни. Въ своитѣ изображения Селена много наподобява Артемида. Когато е представена като ездачка, тя се изобразява съ бикъ, конь или овенъ, обикновено седнала по женски. Това може да се види отъ изображението на берлинската ваза № 2519, публикувана отъ Furtwängler въ *Sammlung Sabouroff* табл. 63. Ездеца Селена може да се види и върху изображението на една кофа отъ Неаполъ, дето богинята ези на лѣво, но за жалостъ главата липсва. Главата на коня на Хелиосъ отъ сжщото изображение много наподобява главата на коня отъ киликса отъ Башова могила.²⁾

Колкото се отнася за вѣнеца около изображението, то той може да се сравни съ вѣнеца върху едно огледало въ колекцията на Tyszkiewicz.³⁾ Подъ изображението на Селена сж представени рибки, море. Това е океанътъ, отъ дето богинята, както и Хелиосъ (слънцето) и звездитѣ се издигатъ и наново се потапятъ.

Както на каничката, така и тукъ, по срѣдата между дръжкитѣ отвънъ е изковано името на притежателя, въ сжщата форма — ΔΑΔΑΛΕΜΕ, съ вис. на буквитѣ 5 мм.

10. Сребърень ритонъ, дълъгъ по външната извивка 34 см., вис. 20·6 см., въ широката частъ съ завити навънъ крайща, диам. на устието 8·4 см. (табл. III). Въ стѣснения край завършва съ предна частъ на конь, снабденъ съ дупка между протегнатитѣ напредъ крака, която е служила за изливане на течността и за пиене. Това, което е изобразено като рисунка при Селена, тукъ е скулптура. Главата на коня е сжщата, съ отворени ноздри, настръхнали и дадени напредъ уши, съ перчанъ на главата, съ кжса и изправена грива, позлатена, наподобяващъ много на коня отъ Чертомлицката ваза.⁴⁾ Около шията на коня позлатена украса, съ малки кржгчета и точици, поставени между две успоредни линии. По срѣ-

Обр. 13. — Бронзова броня отъ Башова могила (предна половина).

Fig. 13. — Cuirasse en bronze de Bachova Moghila (partie antérieure).

¹⁾ Roscher, M. L. II, 3119 сл: Pauly-Wissowa, R. E. 2. Reihe II, 1136.

²⁾ Roscher, M. L. II, 3146, обр. 16.

³⁾ W. Fröhner, La Coll. Tyszkiewicz, München, pl. IV; Pfuhl, Malerei III, обр. 621.

⁴⁾ Толстой и Кондаковъ, Русск. древ. II, 136 обр. 114.

дата квадратче съ извити навънъ стени, вътре кржгче. Копитата на коня сжщо позлатени. Тѣлото на коня се ограничава съ прѣстенъ отъ едри зрънца. По цѣлото си продължение ритонътъ е украсенъ съ канелюри, ограничени въ крайщата съ малки полукржгчета. Въ най-широката си частъ до устието ритонътъ е украсенъ съ палмети. Този орнаментъ лежи върху две успоредни линии, съ кржгчета по срѣдата, сжщо позлатени. Извитиятъ навънъ отворъ е украсенъ съ редъ зрънца и подъ тѣхъ класическитѣ яйцевидни орнаменти. Орнаментътъ съ палмети и лотосъ, ни е вече познатъ тукъ и отъ Дуванлийската ваза отъ Кукува могила, която е отъ йонийско произхождение и датира отъ първата половина на V в. пр. Хр.¹⁾ Името на притежателя въ сжщата форма ΔΑΔΑΛΕΜΕ на ритона е изчувано въ вътрешната частъ на отвора.

Сребърни и златни ритони познаваме и отъ богатитѣ гробници (II и IV) на Седемътѣ братя въ Кубанъ,²⁾ дето тѣ завършватъ съ глава на козелъ съ крила, а другъ съ глава на овенъ. Ритонътъ отъ Кулъ Оба завършва съ предна частъ на куче.³⁾

11. Сребърна жертвена паница (ψάλλη ὀμφαλωτή) съ диаметръ 20.5 см., височина 3 см. Въ центъра полусферична пжпка, крайщата на паницата малко удебелени и завити къмъ

вътрешността. Около полусферичната позлатена пжпка два реда орнаменти, позлатени, раздѣлени съ ситно нарѣзани линии. Въ вътрешния кржгъ се редятъ палмети, свързани съ лотосови цвѣтове, както при ритона, а на втори редъ иде вѣнецъ отъ лаврови листа. Около този центъръ следватъ изображения на четири колесници, теглени отъ по четири коня. Изображенията сж били отначало гравирани, а после позлатени, като ненужното, както и при киликса, е било премахнато по механически начинъ. На външната страна и тукъ е изчувано ΔΑΔΑΛΕΜΕ. Табл. I, 2 и обр. 17.

Обр. 14. — Сребърно канче отъ Башова могила.
Fig. 14. — Vase en argent de Bachova Moghila.

¹⁾ Филовъ, Нови находки отъ античната гробница при Дуванлий, ИАИ IV 41 сл., 48.
²⁾ Rostovtzeff, ц. с. 62 pl. XII; Ростовцевъ, Скиѣя и Боспоръ, 363; Minns, Skythians and Greeks, стр. 206, 210, 221 обр. 90, 110, 114, 121.

³⁾ Толстой и Кондаковъ, Русск. древн. II, 158 обр. 144; Martha, L'art étrusque, 129.

Върху всѣка колесница се виждатъ по две фигури — тази на водача (*ἡνίοχος*) и друга, въоръжена по военному съ голѣмъ щитъ и наколенници. И тукъ всичко е въ движение, всѣки конь, всѣка фигура, всѣка колесница е дадена въ най-различно положение. Не се чувствува никъде монотонностъ, всичко се стреми и напиратъ къмъ една единствена целъ — крайната победа. Още на пръвъ погледъ се вижда, че имаме художественъ рисунъкъ отъ най-доброто класическо време. Както при киликса, гривата на конетѣ е кжса и права, очитѣ широко отворени, ноздритѣ и предната частъ на конетѣ дадени въ рѣзки линии, долната челюсть е малка, коститѣ на тѣлото навсѣкжде добре означени. Като че тукъ имаме сжщата глава на коня отъ източния фронтонъ на Партефона,¹⁾ творение на атическата пластика отъ втората половина на V в. Върху колесница отъ две колелета съ по четири спици, отворена отдире, подобно на колесницитѣ, които познаваме още отъ Хомера, се носи водачътъ, облѣченъ въ дълга пѣстра дреха. Въ тѣзи

Обр. 15. — Сребъренъ киликсъ отъ Башова могила.
Fig. 15. — Coupe en argent de Bachova Moghila.

сѣзтезания, като въ старъ култъ, сж били запазени и стари обичаи: дрехата на водачитѣ е старъ влачущъ се хитонъ, който споредъ хомеровски химни йонийцитѣ носѣли като празнично облѣкло при делфийскитѣ празненства. Така се запазва и бойната колесница отъ онѣзи времена, когато вече тя въ историческата епоха излиза отъ практично употребление.²⁾

Коя е първа колесница тукъ, мжчно може да се каже. Затова отдѣлнитѣ описания на колесницитѣ почваме произволно. Ето първата двойка. Водачътъ държи поводитѣ на конетѣ, но се е обърналъ назадъ, за да види приближаващия се съперникъ, или размѣня думи съ апобата за неговото слизание. Съ дѣсната си ржка той държи още дълъгъ предметъ-камшикъ за подкарване на конетѣ. Косата му е разхвърлена по главата и свързана леко само съ една панделка, която едвамъ се забелѣзва. До него въ лѣво стои правъ младъ мжжъ съ шлемъ, щитъ и наколенници. Дѣсната ржка, протегната напредъ, придържа поводитѣ на конетѣ. Островърхи шлемове срѣщаме и по изображенията на вазитѣ. Това е сжщинския

¹⁾ Collignon, *Gesch. der gr. Plastik* II, 35, обр. 13.

²⁾ M. P. Nilsson, *Der Ursprung der Tragödie*, *Neue Jahrbücher* 1911, томъ 27, 365.

pilos на лаконцитѣ и аркадцитѣ. Сжщо такъвъ *pilos* виждаме и на плочата отъ Пела-Македония.¹⁾ Щитътъ е кржгълъ, обикновената форма на гръцкия и италийски щитъ. Такъвъ се среща и по образитѣ.²⁾ Върху щита, украсенъ по крайщата съ цѣлъ редъ точки, е изобразенъ кентавъръ съ издигнати нагоре ржце, въ които държи клонче. Украситѣ по щитовѣтъ често се описватъ отъ старитѣ писатели. Покрай исторически и митологически изображения, особено били разпространени глави на горгони, поставени да плашатъ противника и да предпазватъ защитника отъ злини.

Обр. 16. — Изображение на Селена въ сребърния киликсъ отъ Башова могила.

Fig. 16. — La gravure intérieure de la même coupe.

Въ следната колесница твърде умѣло и майсторски е предадено движението и на четиритѣ коня. Не ще да е била твърде лека задачата на художника, да намѣри мѣсто и даде животъ на четири глави и шестнадесетъ крака, събрани на такова ограничено пространство. Тукъ конетѣ се

¹⁾ Pfuhl, ц. с. III, 505; Daremberg-Saglio, Dict. IV, 1445, обр. 3456; Ridder, Bronzes antiques II pl. 66, 1111.

²⁾ Forrer, Lex. 698 сл.; Daremberg-Saglio, II, 1248 сл.

вече възпиратъ или се прави нужния завои, така че имаме предъ себе си и цѣлата конструкция на самата колесница. Водачътъ, устремилъ погледа си напредъ, държи здраво въ дветѣ си ръце поводитѣ и камшика. Освенъ типичната дълга дреха, върху раменетѣ е прехвърленъ и другъ пъстъръ плащъ, завързанъ подъ шията. Косата му е прихваната сжщо съ тънка превръзка. Придружникътъ е въ броня, съ кръгълъ щитъ, обрънатъ къмъ вътрешната страна. Съ лѣвия си кракъ той почти ще стѣпи на земята. Апобатътъ е обрънатъ съ лице къмъ зрителя и съ дѣсната си ръка се

Обр. 17. — Сребърна жертвена паница отъ Башова могила.
Fig. 17. — La gravure intérieure d'une coupe en argent
de Bachova Moghila.

държи още за перилата на колесницата. Шлемътъ на главата му се различава отъ фигурата въ първата колесница. Тукъ вече имаме така наречения халкидийски типъ, дето изработениятъ изцѣло отъ металъ шлемъ остава ушитъ и лицето свободни и покрива бузитѣ съ неподвижни пластинки. Характерно за тѣзи шлемове сж закръгленитѣ бузни предпазители.¹⁾ Подо-

¹⁾ Schröder, Archaeol. Anzeiger 1905 стр. 19 сл.; ср. Arch. Anz. 1889, 91 сл.; Велковъ, ИАИ V, 31.

бенъ шлемъ имаме вече отъ Юруклеръ, още отъ тревненско, а такива шлемове сж ни известни и отъ южно-рускитъ гробове.¹⁾

Отъ изображението на тази колесница виждаме ясно, че тукъ имаме представенъ особения родъ отъ гръцкитъ надбѣгвания — надбѣгвания на апобатитъ. Този начинъ на състезание се състоялъ въ това, че придружникътъ на известно мѣсто трѣбвало да скочи отъ бѣгащата колесница. Следъ това апобатитъ се състезавали помежду си, като колесницитъ продължавали своя път. Водачътъ и апобатътъ получавали заедно наградитъ. Тукъ имаме една смѣсица отъ надбѣгване съ колесница и състезание въ пълно въоръжение, като онзи апобатъ е ималъ преимуществото, чийто водачъ (ἡνίοχος) е ръководилъ бързо и умѣло своитъ коне. При тѣзи състезания колесницитъ сж теглени винаги отъ четири коня, колелетата на колесницата така нагодени, че да улеснятъ скачането. Този начинъ на състезание водилъ началото си отъ далечната древность, но е засвидетелствуванъ едва въ класическо време, къмъ срѣдата на V в., а станалъ много популяренъ особено въ времето на Перикла. Колко любими сж били тѣзи упражнения въ Атина, ни свидетелствуватъ достатъчно скулптуритъ на северната страна на Партенона, дето предъ дългата конна процесия се движатъ колесници съ апобати.²⁾ Освенъ въ Атина този начинъ ни е засвидетелствуванъ и въ Огоров, а после се разпространява и се задържа до късно въ древността. Изображенията показватъ най-вече характернитъ моменти, когато атлетътъ придържа още перилото на колесницата или току що се е пусналъ и се стреми назадъ да скокне и да побегне. Последниятъ победителъ ни е познатъ отъ 385 г., защото вече въ 393 г. Теодоси унищожава игритъ за винаги.

Въ третата по редъ колесница може добре да се наблюдава самото управление на конетъ. Наведенъ силно напредъ, съ разпръсната отъ вѣтъра назадъ буйна коса, съ ситна брада, съ типичната пѣстра дълга дреха, водачътъ е устремилъ всичкото си внимание напредъ. Апобатътъ тукъ не е младъ юноша, но мжжъ съ брада, облѣченъ въ кжсъ хитонъ, съ наколенници, съ сжщия шлемъ на главата, както апобатътъ отъ първата колесница, съ кржгълъ щитъ, украсенъ по срѣдата съ изображение на конъ, въ бѣгъ на лѣво. Апобатътъ тукъ е представенъ, когато е спусналъ вече лѣвия си кракъ и чака удобния моментъ да отпусне и ржката си.

Въ четвъртата по редъ описвана колесница водачътъ въ дългата си дреха е сжщо така силно наведенъ напредъ, като държи здраво поводитъ на конетъ. Косата му е прибрана. Апобатътъ е поставилъ дѣсната си ржка върху предната частъ на колесницата, обхваналъ е съ краката си перилата и гледа спокойно напредъ. Съ лѣвата си ржка той придържа кржглия щитъ, украсенъ по крайщата съ тощици, поставени между две успоредни

¹⁾ Велковъ ИАИ V, 33 сл. обр. 58, 61.

²⁾ Schröder, Der Sport im Altertum 134; Pauly-Wissowa, R.E. I 2814; Furtwaengler, Sammlung Sabouroff I, текстъ къмъ таблица XXVI; Collignon, Gesch. der gr. Plastik II, 71; Reinach, Reliefs grecs et romains II 420, 421.

линии. По срѣдата на щита се подава предна частъ на лѣвско тѣло върху подставка. Тукъ шлемътъ се малко различава отъ първитѣ два. Цѣлото лице е отворено, набузницитѣ завършватъ въ долния си край остро, по крайщата шлемътъ носи още нѣкакви украси, такива, каквито ги познаваме при шлемоветѣ отъ Требенище.¹⁾ Такъвъ шлемъ имаме на кратера отъ Ruvo въ Неаполъ,²⁾ отъ Далмация и нѣколко други мѣста, публикувани у Schröder'a, табл. 15 и 16. Schröder (ц. с. 343) предполага, че шлемоветѣ съ свободната изрѣзка на лицето сж отъ северната частъ на Балканския полуостровъ, и то отъ Тракия, дето появата на тракийската форма по вазитѣ трѣбва да се мисли зависима и повлияна отъ изкуството на Миконъ. Нѣщо подробно за неговата родина не се знае, предполага се той да е йониецъ, но неговиятъ начинъ да рисува навсѣкжде по вазитѣ тракийската форма на шлема сочи, че той е донесълъ този си начинъ отъ къмъ Тракия. Многобройнитѣ сношения и търговска обмѣна съ Тракия довеждатъ до предположението, какво нѣкжде по гръцкитѣ брѣгове е сжществувала презъ V—IV в. и цѣла школа отъ художници и скулптори.

Състезание и надбѣгване съ колесници като единъ много любимъ и предпочитанъ спортъ въ древността ни е добре познатъ отъ писмени и художествени произведения. Подобни изображения ще срещнемъ навсѣкжде по вазитѣ и по релефитѣ,³⁾ но нито единъ отъ тѣхъ не може да се сравни по изящество, по художествена изработка, пѣкъ и по доброто си запазване съ Дуванлийската находка, дето могатъ да се видятъ и най-малкитѣ подробности отъ движението на коне и хора, подробности отъ колесници, въоръжение, облѣкло. Тѣзи надбѣгвания съ квадриги сж заемали последния день отъ тържествата въ Олимпия.⁴⁾ Четиритѣ коня сж били впрѣгани заедно, като външнитѣ два коня сж теглени отъ ремъци, завързани на предната частъ на колесницата, както това много добре се вижда въ една отъ нашитѣ колесници, и между вътрешнитѣ два коня се намиралъ окѣтъ на самата колесница. Водачѣтъ придържалъ поводитѣ съ дветѣ си ржце, като освенъ това въ една отъ ржцетѣ държалъ и хѣнтроу или *μαστιγῆ*, единъ видъ дългъ камшикъ съ много кжси вжзли. Великолепно трѣбва наистина да е било зрелището отъ многобройнитѣ колесници, надпреварвайки се на хиподрома, съ богатитѣ си и луксозни украси, теглени отъ силни коне, най-хубавитѣ отъ цѣла Елада, съ тѣхното снаряжение, блѣстящо отъ злато и скжпоценни камъни, хвърчащи въ арената подъ ржководството на тѣхнитѣ хениохи въ дълги дрехи, низко наведени, както това се вижда върху фриза отъ мавзолея въ Халикарнасъ.⁵⁾

¹⁾ Filow, Die archaische Nekropole von Trebenische 81, обр. 96, шлемъ 115, табл. XV; Ridder, ц. с. pl. 66, 1129.

²⁾ Schröder, Thrakische Helme, Arch. Jahrb. XXVII, 339, обр. 17.

³⁾ Reinach, Reliefs grecs et romains I 577; II 226, 297, 520; III, 389; Толстой-Кондаковъ, ц. с. II, 88 фиг. 68 (Куль-Оба).

⁴⁾ Stengel, Die griechischen Kultusaltertümer 190 сл.

⁵⁾ Brit. Mus. Cat. of Sculpt. II, 120 № 1037, pl. XVIII; Reinach, Répertoire I 156.

По техника сребърнитъ сждове отъ Башова могила не се различаватъ отъ тѣзи на Кукува могила, а и всички други археологически данни говорятъ, че тѣ сж почти отъ едно време, фабрикувани сж на едно мѣсто и отъ едно мѣсто сж докарвани въ тия области. Пъкъ и сребърнитъ тасчета отдавна сж били внасяни въ Тракия. Тукъ, като оставимъ сребърнитъ тасчета отъ Кукува могила, трѣбва да споменемъ и сребърното тасче отъ Александрово, Ловчанско, дето близо до устието му се намира надписъ съ пунктирани букви Κότιος Ἐγγηιστῶν и което се датира отъ V в. пр. Хр.¹⁾

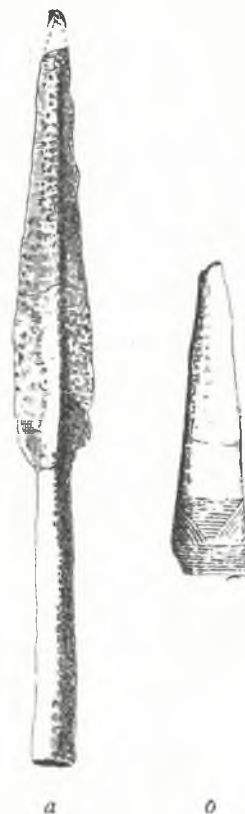
12. Подъ бронзовата броня, разтрошени на много парчета, се намѣриха желѣзни останки отъ нѣкакъвъ сждъ, а сжщо и фрагменти, отъ които може да се предполага, че погребениятъ трѣбва да е притежавалъ и желѣзенъ шлемъ. Но фрагментитъ сж така разядени, че не може да се каже нѣщо положително нито за сжда, нито за шлема.

13. Въ гробницата се намѣриха и нѣколко желѣзни гвоздеи, дълги до 15 см., съ които сж били схванати сигурно надлъжнитъ покривни греди съ напрѣчнитъ, подпрени въ жглитъ съ изправени греди.

14. Въ северо-източния жгълъ на гробницата, дето имаше много останки отъ горено, се намѣриха два желѣзни върха отъ копия, дълги 37 см., най-голѣма ширина 4 см. (обр. 18 а). Тѣ сж съ изпжкнали ржбове по срѣдата. Подобни върхове отъ копия сж намѣрени и въ Панагюрище.²⁾

15. Въ западната частъ на гробницата, между дветъ хидрии, се намѣриха и останкитъ отъ желѣзна ножница, много ржждясала и повредена. Дълга 15·5 см., въ най-широката частъ — 3·8 см. Въ горната частъ орнаменти отъ успоредни и напрѣчно поставени нарѣзи (обр. 18 б).

16. Върху останкитъ отъ бронята се намѣри златна пластинка, 13·8 см. дълга, широка 9 см., 19·6 гр. тежка, съ две дупки въ страни за прикрепване. Въ горната частъ по срѣдата малко изрѣзана. Въ крайщата орнаменти отъ сърповидни завивки съ по три точки. По срѣдата силно стилизирано изображение въ слабъ релефъ на лъвъ, съ свита опашка, низко наведена глава. Табл. I, 1. Главата на лъва е предадена съ ромбовидни квадратчета, по срѣдата съ точки. Очитъ на лъва сж две кржгчета, муцу-

Обр. 18 — Желѣзно копие и частъ отъ желѣзна ножница отъ Башова могила.
Fig. 18. — Lance en fer et fragment d'un fourreau en fer de Bachova Moghila.

¹⁾ Филовъ, ИАИ IV, 50.

²⁾ Филовъ, Пам. на тр. изкуство, ИАД VI 26 обр. 25.

ната силно притисната, за да се даде мѣсто за изобразяване на отдѣлнитѣ косми. Ушитѣ щръкнали, съ заострени и завити навънъ крайща. Трѣбва да се предполага, че пластинката е била поставена, вѣроятно като украса на бронята на починалия. Гръдни плочици сж ни познати сжщо отъ Микене и само отъ архаичнитѣ етруски гробове, като украса на погребанитѣ, турени на гърдитѣ. Една златна гръдна украса въ видъ на подкова намираме и въ гробъ VII отъ Требенище.¹⁾ Плочката е въ чисто варварски стилъ и на пръвъ погледъ бихме я отнесли къмъ подобнитѣ украси, намѣрени въ скитскитѣ гробове въ южна Русия. Но вгледаме ли се по-добре въ изображението, разликата се чувствува веднага. И тукъ имаме чистъ звериненъ стилъ, но вече животното е изобразено отъ художника като животно, а не като орнаментъ. Пластинката е характерна не само по своята форма, но и по стила на своето изображение, което може да се припише само на мѣстнитѣ тракийски майстори. Наистина, влиянието отъ къмъ Кубанската област е било твърде голѣмо, въ тракийскитѣ гробове намираме сжщия погребаленъ ритуалъ, както въ скитскитѣ отъ южна Русия, но отъ находкитѣ на нашата гробница научаваме вече нѣщо и за творенията на мѣстното тракийско изкуство. Пластинката отъ Башова могила

Обр. 19. — Глинена кана отъ Башова могила.
Fig. 19. — Vase en argile de Bachova Moghila.

отваря нови пѣтища за изучване на това изкуство. Такава златна пластинка върху бронята е била и пластинката отъ гробницата до с. Дълбоки (В. Прохоровъ, ц. с. табл. III, 3, IV, 1). Една подобна златна пластинка отъ Оризово се пази сега въ Пловдивския музей.

17. Глинената кана, вис. 13·3 см., съ черенъ фирнисъ, е единствениятъ добре запазенъ глиненъ сждъ (обр. 19). Устие широко 12·5 см. Каната има двойна дръжка, която се разтваря и обхваща частъ отъ периферията на устието. Цѣлата долна частъ подъ шийката е украсена съ канелюри, които се ограничаватъ горе съ кржгъ-плитка. По техника и форма този сждъ прилича напълно на сребърното канче.

18. Малка глинена хидрия, вис. 30·5 см., съ диаметъръ на устието 13 см., въ най-широката частъ 20 см. Табл. IV. Дъното вдлъбнато, диам. 10·2 см.,

¹⁾ Filow, Trebenischte 15, дето е цитирана и другата литература; Furtwängler, Kl. Schriften I, 467.

периферията на устието украсена съ яйцевидни орнаменти. Сжщо такива орнаменти се виждатъ и на шията отъ къмъ страната на изображението. Въ долната си частъ фигуритъ сж ограничени съ меандровъ орнаментъ, прекъсванъ съ кръстове отъ червени квадратчета. Върху кресло съ облегало, предъ една колона, седнала жена. Косата превързана съ широка панделка, съ кръгли обеци. Въ дъсната издигната ржка тя държи сандъче, а съ лъвата предметъ, подобенъ на крушка. Предъ нея права женска фигура, която съ лъвата си ржка придържа дрехата си, а въ дъсната кошница съ плодове. Въ дъсно трета женска фигура, съ превръзка на главата, която държи въ протегнатата дъсна ржка алабастронъ. Лъвата спусната надолу. Тукъ имаме една обикновена сцена въ гинекея, нарисувана отъ неизвестенъ майсторъ, съ не особено старание, но вече оживена отъ новия начинъ на предаване на очитъ, характеренъ за V в. пр. Хр.

19. Голъма глинена хидрия, разчупена на много парчета, вис. 45·5 см., съ диаметръ на устието 18·7 см., дъното — 16·4 см., въ най-широката частъ 34 см. Табл. V—VII и обр. 20. Червенофигурнитъ изображения сж разположени въ две полета, раздѣлени съ кръгъ отъ яйцевидни орнаменти. Съ такъвъ орнаментъ е украсено и устието на хидрията, както и мѣстата около дръжките. Изображението въ долното поле се ограничава съ меандровъ орнаментъ, прекъсванъ отъ кръстове съ червени крила.¹⁾ Както въ ритона и сребърната паница, и по шията на хидрията се ниже орнаментъ отъ палмети и лотови листа, свързани въ долната частъ. Съвсемъ подобенъ орнаментъ намираме и по вазата съ червени фигури отъ по-къснитъ години на V в. пр. Хр., дадена у Pfuhl III 590. Тѣзи изображения си толкозъ приличатъ по стилъ и техника, че може да се припишатъ на единъ майсторъ. И съ право Beazley ги приписва на художника на Кадмовата хидрия отъ Берлинъ.²⁾

Между две колони, въ центъра (табл. V, 1 и обр. 20), е разположено едно легло, застлано богато съ пѣстри и разнообразни постелки и възглавници. Върху възглавницитъ сж прехвърлени две мантии, а до тѣхъ сж изправени две лири. Предъ леглото е поставена маса, върху нея два сѣда (кантари) и натрупани богати ястия около трапезата при свѣтилника. Въ лѣво до колоната мжжъ, правъ, съ гжста коса и брада, съ вѣнецъ на главата, съ дълга пѣстра дреха. Той държи или свиря на разкошно изработена лира, отъ която се спуска пѣстъръ плащъ надолу. Въ дъсно права женска фигура, еп фасе, съ лице обърнато къмъ леглото, съ корона на главата и спуснати назадъ коси. И дветъ ржце сж съ разтворени прѣсти и повдигнати нагоре. Надъ мжжката фигура се чете *χομος*, а надъ жената *χοας*. Между надписитъ две звезди. Отъ дветъ страни на колонитъ единъ срещу другъ съвсемъ симетрично разположени два конника, съ по две дълги копия, съ обуца и петазосъ на главитъ. Тѣ придържатъ привидно юздитъ на конетъ и се придвижватъ къмъ сложеното легло и трапеза. Освенъ тѣзи

¹⁾ Pfuhl III 574, 575, 576; Buschor, Gr. Vasenmal. 211 сл. обр. 156/7.

²⁾ Beazley, Attische Vasenmaler 451 сл. Хидрия отъ Берлинъ 2634 (Jahrbuch XXXIII. 52).

два конника въ лѣво се вижда и фигура на мжжъ, подпренъ на тояга, съ вѣнецъ на главата, босъ, съ оголени гърди. Въ протегнатата лѣва ржка той държи нѣкакъвъ предметъ, а съ дѣсната ржка се придържа за хълбока. Отъ другата страна прислужница носи на широкъ подносъ други ястия и се направлява въ лѣво, къмъ сложената трапеза. Предъ нея столъ съ облегалo. Надъ двата конника се чете сжщо *κασ*.

Обр. 20. — Изображение на теоксения въ хидрията отъ Башова могила.
Fig. 20. — Détail de la hydrie de Bachova Moghila: théoxénie des Dioscures.

Присжтствието на тѣзи два конника ни кара да мислимъ, че тукъ сж изобразени двамата Диоскури. Въ свръзка съ тѣхъ именно трѣбва да стоятъ и дветѣ звезди надъ леглото и трапезата. Звездитѣ сж обикновениятъ символъ на Диоскуритѣ, както тѣ се срещатъ най-вече по монетитѣ. Конътъ е най-стариятъ символъ и атрибутъ, и тѣсно свързанъ съ сжществото на Диоскуритѣ. Да водятъ коня или да го ездатъ е нѣщо, което се среща още въ най-старитѣ времена. Диоскуритѣ се често явяватъ по атическитѣ вази отъ V и IV вѣкъ преди Христа, повечето облѣчени въ

хламида и хитонъ, и на конь. По вазитъ тѣ се изобразяватъ по-често съ петазосъ, а не съ pilos (Roscher, M. L. I, 1175).

Както забелѣзва проф. Curtius, тукъ имаме представена една теоксения, и то на Диоскуритъ, нѣщо което се среща иначе изобщо по паметниците твърде рѣдко. Проф. Beazley отъ Oxford мисли, че тукъ имаме теоксения въ честь на Диониса. Наистина, ние знаемъ отъ една пѣсенъ, съчинена за такава теоксения въ неговъ честь отъ Philodamos отъ Skarpheia, и за теоксении на Диониса, но тукъ всичко говори повече за Диоскуритъ.¹⁾ Името Κομος и сатирътъ Комосъ се срещатъ само въ дионисови сцени, но изглежда, че тукъ всички тѣзи надписи сж безъ особено значение и нѣматъ никаква връзка съ самитъ изображения и сцени.

Диоскуритъ сж спасители въ всѣкаква нужда, въ война, по море, при болестъ. Затова хората чествували Диоскуритъ, като слагали истинска трапеза и едно легло (κλίνη), дето празнуващитъ се канѣли на гости. Затова тѣзи празници сж ξένια. Съ теоксения сж празнувани много божества — Зевсъ, Хера, Атина, Плутонъ, Артемида, но най-често съ това сж били удостоивани Диоскуритъ.²⁾ Било особена честь за всѣки човѣкъ да получи една часть отъ приготвеното за боговетъ ястие. Тѣзи теоксении били рѣдко обществени празници, тѣ били повечето уреждани отъ частни лица, затова сравнително и малко се споменаватъ. По-скоро това е било единъ домашенъ култъ, дето всички имали еднакви права. Това отговаря и на формата на жертвата, защото теоксенийтъ сж едно жертвоприношение. По-късно дружества, образувани за даване общи жертвоприношения, поставяли и релефни плочи за споменъ на такива празненства. Такива притежаваме отъ Спарта. Тѣзи дружества сж Θεοξενισταί.³⁾ Вѣрвало се, че божеството се е намирало между тѣхъ въ уреденитъ празненства и е взимало участие въ угощението. По-подробно върху този култъ въ Атина знаемъ отъ единъ комикъ. Тамъ въ Пританеона слагали на Диоскуритъ ἐπὶ τῶν τραπέζων сирене, ечмично тесто, маслини и лукъ.

Теоксенийтъ на Диоскуритъ сж ни засвидетелствувани въ гръцката литература отъ V в. пр. Хр. Бакхилидъ кани божествата на угощение и се извинява за своята бедность и че не ще може да ги приеме както подобава. Диодоръ разправя, че локрийцитъ, когато пратили за помощъ при спартанцитъ, получили като отговоръ, какво тѣ трѣбва да получатъ благоволенieto на Диоскуритъ. Пратеницитъ поставили върху кораба едно κλίνη (lectisternium), дето турили и образитъ на Тиндаридитъ. Въ Спарта, Агригентъ, въ Атина Диоскуритъ даже били канени на угощенията като публични гости. Известна е историята съ двамата месенци, които, облѣчени като Касторъ и Полуксъ, както разправя Павзани, се явили на едно празненство на спартанцитъ, заблудили ги, направили голѣми безчинства

¹⁾ Nilsson, Griechische Feste 161.

²⁾ Gruppe, Griechische Mythologie II 730; Roscher, M. L. I, 1167 сл.; Nilsson, Griechische Feste 160 сл.; S. Reinach, Les Théoxénies et le vol des Dioscures, Rev. arch. 1901, XXXIX, 35 сл.

³⁾ F. Poland, Gesch. des gr. Vereinswesens 268; CIG 2388; Bull. corr. hell. X, 1886, 425.

и си заминали невредими. Единъ атически лекитъ ни дава картината, какъ хората сж мислили идването на Диоскуритъ къмъ тѣхнитъ ξέναι.¹⁾ Теоксениитъ, нѣкжде празнувани твърде просто, както въ Атина, сж били празнувани другаде при голѣми тържества и разкошества. Угощенията при тѣзи тържества, давани отъ гръцкитъ градове, наподобявали угощенията, давани при пристигането на чужди пратеници и посолства. Така за теоксениитъ въ Тесалия сж били употребявани скѣпи сѣдове. Това се вижда и отъ разказа на Полиенъ.²⁾ Язонъ отъ Фере ималъ нужда отъ пари за заплащане наемницитъ следъ една победа и разпространилъ мѣлата, че той ималъ този свой успѣхъ благодарение намѣсата на Диоскуритъ, на които обещалъ да ги покани на едно празненство. Отвсѣкжде почнали да носятъ скѣпи дарове отъ злато и сребро. Язонъ ги събралъ и заплатилъ съ тѣхъ дължимото.

Освенъ писменитъ сведения за теоксениитъ, важни археологически паметници за тѣхното изучаване сж: плочата отъ Лариса въ Тесалия,³⁾ сега въ Лувъра, която ни представя цѣлия апаратъ на ξέναι-та — маса, легло, алтаръ, отгоре летящитъ Диоскури съ конетъ, до тѣхъ Виктория. Предъ масата, изпълнена съ ястия, единъ мжжъ, вѣроятно жрецъ, както на хидрията отъ Башова могила, извършва очищение или жертвоприношение, докато една жена е дигнала дѣсната си рѣка къмъ небето и Диоскуритъ. Второто изображение, както се вече спомена, се намира върху лекита отъ Камиросъ въ о-въ Родосъ, намѣренъ презъ 1867 г., сега въ Британския музей.⁴⁾ Тукъ се виждатъ само ездещитъ на дѣсно двама Диоскури, подъ тѣхъ едно легло съ две възглавници и единъ другъ предметъ. За иллюстрация на теоксениитъ притежаваме и цѣла серия отъ глинени плочки отъ Тарентъ, но за жалость почти всички фрагменти.⁵⁾ Тамъ се виждатъ Диоскуритъ съ приготвенитъ гостѣи върху масата, а върху единъ фрагментъ (Röm. Mitt. XV стр. 15, п. 16) се вижда и лира.

Явно е, какво голѣмо значение ще има изображението отъ Башова могила за изучаването на теоксениитъ, тѣзи угощения на боговетъ, които се явяватъ и въ Римъ за пръвъ пѣтъ презъ 355 г. пр. Хр. поради нѣкаква епидемия и траятъ 8 дена. Тукъ тѣ се празнуватъ като лектистернии, въ следнитъ десетилѣтия поради сѣщитъ причини се празнуватъ още четири пѣти, а за последенъ пѣтъ презъ 217 г. въ честь на дванадесетѣтъ богове.⁶⁾ Колкото за теоксениитъ на Диоскуритъ върху голѣмитъ императорски монети отъ Тракия, достатъчно е казано отъ Pick, *Thrakische Münzbilder*, Arch. Jahrbuch XIII, 1898, 145.

¹⁾ Roscher, M. L. I, 1169, 1170; Daremberg-Saglio III, 256, обр. 2439.

²⁾ S. Reinach, *Rev. arch.* 1901, XXXIX, 35 сл.

³⁾ Heuzey, *Mission de Macédoine* pl. 25, 1; Daremberg-Saglio III, 256 обр. 2438.

⁴⁾ Daremberg-Saglio u. c. обр. 2439; Roscher, I, 1170; *Brit. Mus. Vases* II п. 633.

⁵⁾ E. Petersen, *Dioskuren in Tarent*. Röm. Mitt. XV, 1900, 3 сл.

⁶⁾ Wissowa, *Religion und Kultus der Römer* 355; Félix Robiou, *Recherches sur l'origine des Lectisternies*, *Rev. arch.* 1867, XV, 403.

Изображението въ долното поле на хидрията едва ли има нѣкаква връзка съ изображението въ горното поле. Тукъ е представена може би една обикновена сцена.

Следъ богатата находка отъ Кукува могила, следъ по-рано откритата гробница при с. Дълбоки и случайнитѣ находки отъ могилнитѣ гробове при Брѣзово, Бедняково и Панагюрище, находката отъ Башова могила доказва още единъ пжтъ голѣмото значение на тракийскитѣ некрополи не само за изучаване на мѣстния погребаленъ ритуалъ отъ времето преди идването на римлянитѣ. Находкитѣ отъ могилнитѣ гробове даватъ вече съвсемъ новъ археологически материалъ, важенъ за изучаване на старитѣ култове, а сжщо така и нови паметници, творения на мѣстното художествено творчество. Златната пластинка съ изображението на лъва, тази *ἐπιούρα* на бронята, ще заеме тукъ нѣкога първо мѣсто при изучаване на това тракийско изкуство.

Червенофигурнитѣ изображения на голѣмата хидрия сж достатъчно указание за датиране на находката и гробницата — последното десетилѣтие на V в. пр. Хр. Това се подкрепя напълно и отъ сребърнитѣ сждове — великолепни творения на гръцката торевтика. И тукъ, както въ скитскитѣ гробове отъ южна Русия, се явява смѣшание на много елементи.¹⁾ По-голѣмата частъ отъ погребалнитѣ дарове сж гръцки, импортирани отъ гръцкитѣ колонии, но вече се явяватъ и предмети отъ чисто мѣстно производство. Разкопкитѣ въ богатия некрополъ около Дуванлий още не сж свършени, но явно е, че въ тѣзи гробове сж погребани малки тракийски князе и владетели, каквито е имало достатъчно въ онова време. Такъвъ ще да е билъ и Дадалемъ, погребанъ тукъ, назованъ съ чисто тракийско име, непознато досега, поне въ неговата втора половина.²⁾ Находкитѣ отъ могилнитѣ гробове въ Тракия ще ни допринесатъ и много за разясняване на спорнитѣ въпроси относително скитското влияние върху земитѣ на югъ отъ Дунава и Балкана.

II. Гробницата отъ Мушовица могила.

На не повече отъ 500 метра западно отъ Башова могила, разкопана презъ лѣтото 1929 година, на хребета, който продължава по направление на с. Хамбарлий, въ мѣстността Мушовица се намиратъ три могили, раздѣлени по на 100—200 метра една отъ друга. Източната отъ тѣхъ е най-голѣма, сега около 4 м. висока, съ диаметръ 32 м. Всички могилки тукъ сж сега въ разорани ниви. Първоначално могилитѣ сж имали по-голѣма височина, но въ последно време тѣ сж значително снишени, като по такъвъ начинъ сж направени годни за разораване и обработване. Така първата могилка въ Мушовица ще да е имала вѣроятно до 6 м. височина (обр. 21).

¹⁾ Rostovtzeff, *Iranians and Greeks* 88; Скиѳия и Боспоръ 302 сл.

²⁾ Tomaschek, *Die alten Thraker* II, 30.

При свалянето върха на могилката, къмъ повърхността, както разказватъ стопанитѣ на нивата, сж били намѣрени много кости, сжщо нѣкъде изъ могилата и едно глинено гърне съ две странични дръжки, поставени въ най-широката частъ на гърнето. Дръжкитѣ сж загубени. Гърнето е високо 8 см. То е направено отъ сива глина и е мѣстно производство. При почване на разкопкитѣ, горе, почти въ центъра на могилата, на десетина см. подъ самата повърхность, се откри кѣсенъ римски гробъ. Коститѣ бѣха поразхвърлени и изгнили. Главата при разкопкитѣ не се откри, но

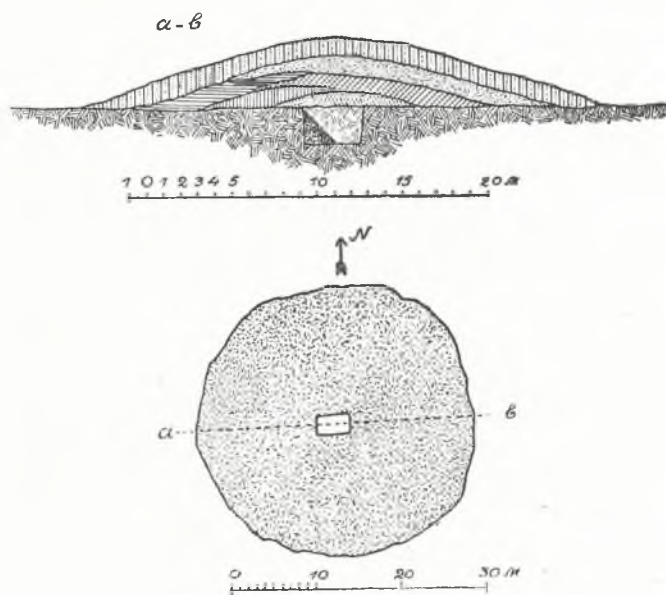

Обр. 21. — Мушовица могила при Дуванлий.
Fig. 21. — Le tumulus Mouchovitsa Moghila pendant les fouilles.

тя е била поставена на западъ. Около главата е била поставена една глинена лампичка, доста разтрошена. Тукъ се намѣриха наблизю и четири бронзови монети отъ времето на Константинъ Велики, а наблизю и малко южно единъ малкъ глиненъ сждъ съ три дръжчици. Диаметъръ на устието 1·5 см., дъно 3·5 см., височина 9·5 см. Подобенъ сждъ имаме отъ Станимака, сега въ Народния Музей въ София. Въ източна посока, вѣроятно къмъ краката, е стоялъ и вторъ значително по-голѣмъ подобенъ сждъ съ ржбъ на устието, завитъ навжтре и украсенъ съ назжбенъ орнаментъ въ два реда, съ две дръжки. До този сждъ се намѣри още една бронзова токичка, едно бронзово прѣстенче (халчица), части отъ едно-

странна счупена бронзова гривна. Както се вижда отъ положението на находкитѣ, тукъ имаме работа съ вторично погребение.

Първоначалниятъ насипъ на могилата е тежка черна прѣстъ, следъ това прѣстътъ нагоре е събирана отъ близката околностъ, нареждана хоризонтално, като всѣки поясъ отъ около единъ метъръ дебелина е отдѣленъ съ тънка ивица черна прѣстъ (обр. 22.) Въ самия почти центъръ на могилата, върху първоначалната основа, се намѣри разтрошена остроудънна глинена амфора, висока 70 см., съ високи дръжки, а близо до нея, малко северно, частъ отъ бронзова фибула, отъ която е запазена по-голѣмата частъ отъ полукръжлата джга съ жлеба на иглодържателя. Фибулата е характерна за края на халцатската епоха, (обр. 23). Въ центъра на могилата, подъ основата, се откри една изкопана въ земята яма, 3·50 м. дълга отъ изтокъ на западъ и 2 м. широка. По посока на дъното тази дупка се стѣснява, като достига ширина 1·70 м. На дъното на ямата се откри самото погребение, което е станало чрезъ заравяне на трупа. Отъ малкитѣ дървени останки подъ предметитѣ може да се предполага, че труптътъ първоначално е билъ поставенъ въ дървенъ сандѣкъ, който съ време е изгнилъ и се разрушилъ. Поради това предметитѣ, особено глинени и стѣклени сѣдове, сѣ извънредно много пострадали. Отъ трупа се намѣри главата, останки отъ грѣбнака и по-добре запазени кости отъ краката. Коститѣ на грѣбнака, поради голѣмата влага въ гробницата, се намѣриха съвършено разрушени и станали като жълта прѣстъ. Кости отъ рѣце не се намѣриха, отъ което би могло да се изведе заключение, че тукъ имаме работа съ частично погребение, нѣщо което се среща въ много гробове отъ различни епохи. Това най-добре и най-подробно се забелязва въ гробоветѣ отъ халцатската епоха.¹⁾

Обр. 22. — Разрѣзъ на Мушовица могила.
Fig. 22. — Coupe verticale et plan du tumulus
Mouchovitsa Moghila.

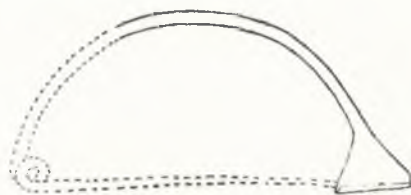
¹⁾ Forrer, Reallexikon 835; Schrader, Lex. der indogerm. Spr. I, 113; Ebert, Reallex. der Vorgesch. XIII (Teilbestattung) 245 сл.

Както се вижда отъ самата скица на гроба (обр. 24), повечето погребални дарове сж били сложени около главата, главно въ северната частъ, съ изключение на единъ голѣмъ сждъ, поставенъ до краката.

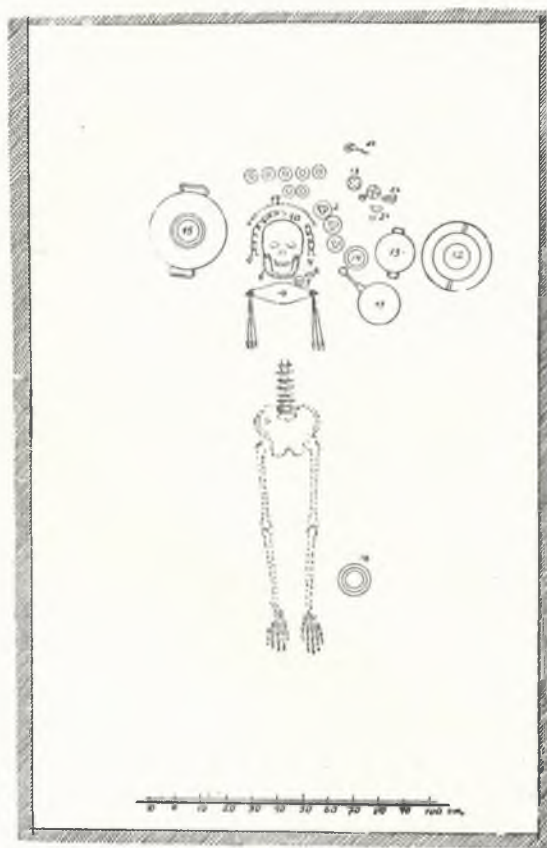
1. Бронзова хидрия, поставена южно отъ главата, строшена и много прогнила (обр. 25). При падането си въ северна посока тя е легнала върху алабастронитѣ и малкитѣ канички отъ египетско стъкло, съ което е станала причина тѣ да се натрошатъ на много дребни парчета. Хидрията е висока 37.3 см., устието има диаметъръ 14.4 см., дъното 12.5 см. Дръжкитѣ на хидрията сж гладки, едностранни и безъ каквито и да било орнаменти. Ржбътъ на устието е украсенъ съ класическитѣ яйцевидни орнаменти, свързани отъ горе съ кржгъ отъ зрънца. Дъното на хидрията е профиливано, но безъ орнаменти.

Сбирката отъ бронзови хидрии се вече значително увеличава. Само отъ разкопкитѣ около Дуванлий имаме вече четири — две отъ гробницата въ Кукува могила,¹⁾ една отъ Башова могила и последната отъ Мушовица. По техника и орнаменти хидрията най-вече се приближава до хидрията отъ Татареве (Народенъ Музей инв. 3336).

2. Бронзово огледало (обр. 26), поставено северно отъ главата, излето отъ едно парче, силно оксидирано и всѣка следа отъ полировка изчезнала.

Обр. 23. — Бронзова фибула отъ Мушовица могила.
Fig. 23. — Fibule en bronze de Mouchovitsa Moghila.

Обр. 24. — Планъ на гробницата въ Мушовица могила.
Fig. 24. — Plan du tombeau dans le tumulus Mouchovitsa Moghila.

¹⁾ Дяковичъ, Антична гробница въ Кукува могила, ИАИ III, 1925, 119 сл.

Ръбътъ на крѣжилото малко завитъ. Диаметръ 15·1 см., съ дръжката дълго 28·5 см. Широчина на дръжката въ правоъгълното разширение 3 см. Дръжката завършва съ халка за прикачване. Върху огледалото не се забелязватъ никакви особени украси или рисунки. Този типъ огледала се смѣта като типично гръцки, произходящъ направо отъ нѣкоя майсторска въ Гърция, вѣроятно Коринтъ, или направени по тѣхенъ образецъ, като сѣщевременно тѣ се поставятъ най-късно до V в. пр. Хр.¹⁾ На златната пластинка, изо-

Обр. 25. — Бронзова хидрия отъ Мушовица могила.
Fig. 25. — Hydrie en bronze de Mouchovitsa Moghila.

бразена при S. Reinach, Bosphore Cimmérien табл. XX, 11, виждаме една жена да държи едно подобно огледало. Отъ сѣщия типъ е и огледалото отъ Кулъ-Оба (Reinach, ц. с. XXX, 7). Едно бронзово огледало, почти сѣщата голѣмина, само съ по-къса дръжка, е намирано и въ гробницата на Кукува могила.²⁾ По голѣмина и форма тукъ трѣбва да се спомене и огледалото отъ Езерово (Филовъ, ИАД III, 208 обр. 115).

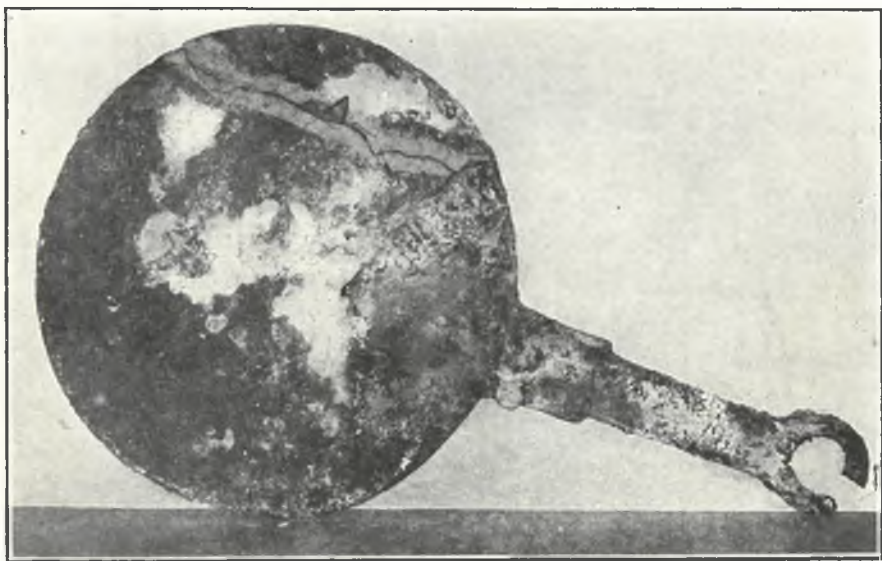
3. Върху хидрията като капаче бѣ употребено едно сребърно тасче (обр. 27 а, б) съ обрънатъ навънъ ръбъ. Диаметръ на устието 11·7 см.,

¹⁾ K. Schumacher, Barbarische u. griechische Spiegel, Zeitschr. für Ethnologie 1891, 81 сл.; Furtwängler, Kl. Schriften I 423 сл.

²⁾ Дяковичъ, ц. с. 122; Radu Vulpe, L'âge du fer dans les régions thraces 98.

височина 4·6 см. Тасчето има по срѣдата на дъното изпжкналъ пжпъ. То е орнаментирано съ редъ езичета, изпжкнали навънъ, съ острия край по посока на дъното. Сребърни тасчета има вече доста много намѣрени въ България. Ще споменемъ тукъ, че подобно тасче, но сравнително по-голѣмо, имаме и отъ Кукува могила.¹⁾ Подобно бронзово тасче, поставено като похлупакъ върху пелике, е тасчето отъ Шаплж-дере (Kazagow, Arch. Anzeiger 1921, 347).

4. Глинена паничка (киликсъ) съ черенъ фирнисъ, съ подставка и две хоризонтални дръжки (обр. 28). Височина 5·5 см., диаметръ 14·9 см.

Обр. 26. — Бронзово огледало отъ Мушовица могила.
Fig. 26. — Miroir en bronze de Mouchovitsa Moghila.

Дъното отвънъ червено. Паничката е разчупена на нѣколко парчета. Глечъта нѣкъде охлузена, вѣроятно отъ употребение. Сждчето е донесено отъ къмъ Гърция или нашитѣ черноморски колонии. Нѣколко подобни глинени сждове, единъ даже съ чернофигурни изображения, сж намѣрени и въ гробницата отъ Кукува могила.²⁾

5. Малка глинена паничка (обр. 29), разстрошена на две, съ доста дебели стени, съ ржбъ на устието, завитъ много навжтре, съ черенъ лъскавъ фирнисъ. Дъното оставено червено съ цвѣта на глината. Височина 3·1 см., диаметръ на устието 7·7 см.

¹⁾ Филовъ, Нови находки отъ античната гробница при Дуванлий, ИАИ IV, 1926/27, стр. 50 сл. Тукъ сж изброени и другитѣ находища.

²⁾ Дяковичъ, ц. с. 126 сл.

6. Глинена амфора, височина 42·1 см., диаметръ въ най-широката частъ 27·1 см., диаметръ на устието 18·2 см. Табл. VIII, IX и обр. 30. Амфората по форма много прилича на халкидийската амфора отъ Würzburg.¹⁾ Халкидийскитѣ вази представляватъ въ всѣко отношение едно по-голѣмо съвършенство по форма и по изпълнението на цвѣтоветѣ. Тукъ има стремежъ да се достигне формата на металнитѣ сждове. Тѣзи амфори иматъ повече продълговата форма, раменетѣ сж стѣснени, така че се получава почти формата на яйце. Този стремежъ се забелязва и въ еднаквото разпредѣление на орнаментитѣ и изображенията. Отъ пжпки, палмети и клони се образуватъ цѣли затворени орнаменти. И по вазитѣ отъ този типъ човѣкътъ съ неговитѣ дѣла е главниятъ мотивъ, съ който си е служилъ художникътъ при изображенията, но предназначението на вазата е опредѣляло и характера на самото изображение. Употрѣбавани при пиршества, вазитѣ трѣбвало да носятъ сцени отъ танцъ, игри, а покрай това изобразяватъ се дѣла и смѣли подвизи на герои отъ миналото.

Амфората отъ Мушовица могила е съ черни фигури върху червенъ фонъ. Шията е украсена съ двойни палмети, съединени по срѣдата съ

a

б

Обр. 27. — Сребърно капаче на хидрията
отъ Мушовица могила.

Fig. 27. — Coupe en argent de Mouchovitsa Moghila.

¹⁾ Buschor, Griechische Vasenmalerei 97 обр. 70.

нанизъ отъ кръгчета. Палметитѣ сж отдѣлени помежду си съ дебели линии, които се разширяватъ къмъ крайщата. Надъ изображения отъ дветѣ страни на амфората се редятъ отдѣлни тънки и по-дебели пръчици, като нѣкъде въ тѣхъ се вмѣкватъ и самитѣ изображения. Подъ дръжкитѣ тѣ се прекъсватъ. На долната частъ, подъ изображения, амфората е украсена съ дълги заострени езичета и въ втория редъ свързани помежду лотосови пжпки, изобщо орнаменти, каквито се срещатъ по чернофигурнитѣ атически вази. Съ орнаменти отъ палмети и лотосови цвѣта, свързани помежду си, сж украсени и празнитѣ полета подъ дръжкитѣ, както амфората въ стилъ на Ехекіас отъ Британския музей.¹⁾

Върху едната страна на амфората е изобразена явно Дионисова сцена. На дѣсно крачи Дионисъ, съ обръната назадъ глава, съ тѣло en face, съ дълга долна дреха на дипли, боядисана бѣло, отгоре мантия. Дионисъ е

Обр. 28. — Глинена паничка отъ Мушовица могила.
Fig. 28. — Vase en argile de Mouchovitsa Moghila.

съ бръшляновъ вѣнецъ на главата, съ лозовъ клонъ въ дѣсната прегъната до гърдитѣ ржка. Отъ лозата излизатъ два други клона, които се спускатъ отъ дветѣ страни на Диониса и завършватъ въ края съ по единъ гроздь. Него следватъ сатиръ съ двойна флейта въ устата и менада съ лице, ржце и стжпала на краката боядисани бѣло.

Изображението на другата страна е малко по-рѣдко и затова по-интересно. Тукъ е представена борба, като мѣстото на събитието — полего или гората, е означено съ едно дърво, чиито клоне запълватъ празното пространство. Нападательтъ, юноша, е съ дълга, превързана коса, облѣченъ въ броня. Презъ дѣсното рамо е прехвърлена вѣроятно ремъчна превръзка, означена съ бѣла боя, на която е прикаченъ мечъ. Вижда се дръжката на меча и задъ бореца неговата долна половина. Освенъ меча нападательтъ държи въ дѣсната си ржка единъ грамаденъ чукъ, приготвенъ за ударъ. Лѣвата ржка е протегната напредъ по посока на поваления вече противникъ, който е съ дълга коса и брада, необлѣченъ. Изобщо тази

¹⁾ Walters, History of ancient Pottery I, 380 табл. XXIX, 1; II, 226^a сл.

сцена почива върху старата схема за борба, дето единътъ борецъ, съ издигнатата дѣсна ржка, повалва другъ колѣничилъ на дѣсно и гледащъ на лѣво противникъ. Коситѣ на колѣничилия мжжъ сж добре вчесани и прибрани, и не говорятъ за нѣкое чудовище. Отъ дѣсната страна на хълбока се вижда да изтича струя кръвь надолу. Вижда се, нападателътъ е промушилъ отначало съ мечъ противника си, а после се стреми да го доубие съ издигнатия чукъ. Безъ съмнение тукъ имаме изобразена една сцена отъ подвижитѣ на нѣкой герой. Това може да бжде тукъ само Тезей. Когато Тезей навършва шестнадесетъ години, той взема сандалитѣ и меча на баща си и се приготвя за пжтъ къмъ Атина.¹⁾ Отъ това пжтуване домашнитѣ го предпазватъ поради опасностъ отъ разбойници и лоши духове, като му се препоржчва при това отъ майка и дѣдо по-удобния морски пжтъ. Тезей не послушва съветитѣ и избира пжтя покрай морския брѣгъ,

дето споредъ атическитѣ легенди той извършилъ шесть подвизи: убива Синисъ, Скиронъ, Кромионската свиня, Керкионъ, Прокрустъ. Докато най-старитѣ писмени сведения за тѣхъ дава Bakchylides (XVIII), тѣзи подвизи извънредно много се изобразяватъ по атическитѣ глинени вази, и то въ времето на Пизистратидитѣ (560—510 г. пр. Хр.), като често тѣзи подвизи се съединяватъ въ единъ цикълъ, дето къмъ тѣхъ се прибавятъ и подвига съ маратонския бикъ, както и съ минотавъра.²⁾ Последниятъ подвигъ на Тезея, извършенъ на свещенния пжтъ,

е съ Прокрустъ. Прокрустъ, когото Бакхилидесъ нарича Prokoptas, е синъ на Polyphemon,³⁾ получилъ отъ баща си единъ грамаденъ чукъ. Съ този чукъ Прокрустъ преработвалъ просто нещастнитѣ пжтници, като ги поставялъ на неговото собствено легло и ги удрялъ, като че тѣ сж били отъ желѣзо или металъ, докато последнитѣ не изпълвали съ тѣлата си грамадното му легло. Разбира се, всички пжтници умирали при ужасни мжки. Когато Прокрустъ опиталъ този начинъ и върху Тезея, последниятъ му отнема чука и съ него го умъртвява. Тази сцена именно е представена и върху вазата отъ гробницата на Мушовица могила. Нѣкжде леглото на Прокрустъ е означено по вазитѣ като изчукано въ скалитѣ, а често то и съвсемъ липсва.

Съ разцѣвяването на чернофигурнитѣ вази въ времето на Пизистратидитѣ, както се спомена вече, се появяватъ цѣли цикли отъ подвижитѣ на Тезея, но заедно съ това и отдѣлни изображения на отдѣлни

Обр. 29. — Глинена паничка
отъ Мушовица могила.
Fig. 29. — Vase en argile
de Mouchovitsa Moghila.

¹⁾ Robert, Die griechische Heldensage I, 711 сл.; Roscher, Lex. V, 683.

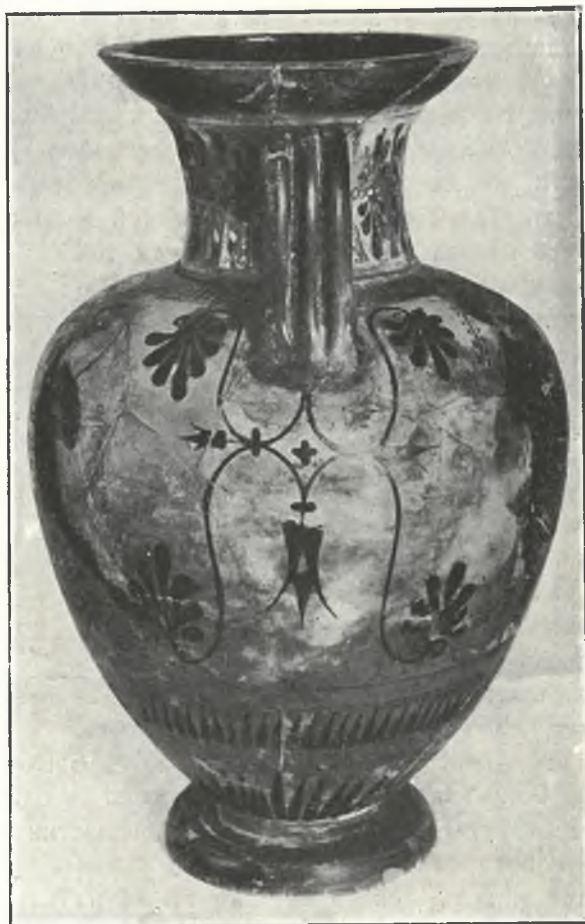
²⁾ Roscher, Lex. V, 730 сл.

³⁾ Roscher, III, 2683.

подвизи. Отдѣлни изображения, особено отъ архаиченъ типъ, съ черни фигури, имаме само върху единъ скифосъ отъ Петербургъ, дето по-рано изображението е взимано за Скиронъ, но чукътъ въ ржката на Тезея го характеризира сигурно за Прокрустъ.¹⁾ Втората ваза отъ този родъ е чернофигурниятъ лекитъ отъ Еретрия, дето е изобразенъ и подвигътъ съ Синисъ, съ дървото.²⁾

Върху нашата ваза на изображението се явява и дърво, нѣщо което би могло да ни заведе въ заблуждение и да помислимъ, че тукъ имаме работа съ Синисъ. Но дървета се явяватъ тъкмо и при Прокрустъ, и въобще при подвизитъ на Тезея, безъ да иматъ нѣкое особено значение, както това се вижда и върху лекита отъ Еретрия.³⁾

Амфората отъ Мушовица могила не е подписана и само по стилъ можемъ съ непълна сигурностъ да я припишемъ на нѣкой отъ голѣмитъ майстори на атичeskата школа, каквито сж Екзекиасъ и Андокидесъ, работили въ края на VI в. пр. Хр., когато въ ателиетата се фабрикуватъ вече и двата вида — черно и червено фигурни сждове. Къмъ тази епоха именно ще трѣбва да отнесемъ и нашата амфора. Въ това време се забелязва въ Атина особена любовъ въ изобразяването на Тезея.

Обр. 30. — Глиненa амфора отъ Мушовица могила.

Fig. 30. — Amphore à figures noires de Mouchovitsa Moghila.

¹⁾ P. Wolters, Darstellungen des Labirynths, Sitzungsber. der Akad. München, 1907, 115 сл.

²⁾ Waser, Theseus u. Prokrustes, Arch. Anz. 1914, 32 сл.

³⁾ P. Wolters, Arch. Bemerkungen, Sitzungsber. der Akad. München 1913, IV 7, обр. 2; S. Reinach, Répertoire des vases peints grecs I 81, 117, 528, 529, 532; Reinach, Répertoire des reliefs I 51.

7. Глиненъ сждъ (обр. 31), сивъ цвѣтъ, мѣстно производство, съ високо дъно. Височина 15 см., диаметръ на устието 9·7 см. Тази форма тукъ се явява за първи пжтъ.

8. Глиненъ бюстъ-теракота на жена, високъ 11·5 см. (обр. 32 а, б). Запазена е добре главата, повечето части отъ гърба и малко части отъ гърдитъ, та възстановяването е сигурно. Частъ отъ челото е отчупено. Главата е безъ коса, като вѣроятно тя е била нарисувана. Къмъ ушитъ се вижда нѣщо като моделирани кждрици. Съ това вѣроятно се искало да се означатъ плиткитъ на косата. На дветъ уши има окачени по една кржгла обеца, такива, каквито се намѣриха отъ злато и въ самия гробъ. Този бюстъ се намѣри почти подъ нагрѣдника и близо до долната челюсть. Бюстътъ, сжщо донесенъ отъ вѣнъ, както и много други предмети отъ гробницата, туренъ тукъ въ гроба, стои сигурно въ връзка съ тогавашнитъ погребални обичаи (ако не се смѣта, че това е единъ любимъ предметъ, туренъ като погребаленъ даръ заедно съ другитъ предмети). Въ по-раннитъ времена заедно съ мжжа е била погребвана жената и слугитъ, за да не му липсватъ и тѣ въ отвѣдния свѣтъ. По-късно, когато нравитъ се смекчаватъ, вмѣсто действителнитъ нѣща, слуги и пр., се поставятъ съответни фигури отъ камъкъ, глина, дърво и пр.¹⁾ Такива примитивни статуйки сж запазени особено добре въ египетскитъ гробове.

Обр. 31. — Глиненъ сждъ отъ Мушовица могила.
Fig. 31. — Vase en argile de Mouchovitsa Moghila.

9. Три малки сждчета (oinoschue) отъ цвѣтно стъкло, съ трилистни устия, съ високи пръстеновидни дъна (обр. 33). Дръжкитъ сж отдѣлно прикрепени. Около шията, по периферията на устията и на дъната е поставена като украса тънка ивица стъкло отъ яносинъ (туркоазъ) цвѣтъ. Широкитъ срѣдни части на сждчетата сж украсени съ жълти и яносини успоредни и зигзагообразни по-широки и по-тѣсни линии. Търбухътъ на сждчетата е моделиранъ вълнообразно.²⁾ Сждчетата сж съ размѣри: 1) височина 12·6 см., дъно 3·4 см., 2) височина 11·9 см., дъно 4 см. 3) височина 10·7 см., дъно 4 см.

¹⁾ Forrer, Lex. 834.

²⁾ Kisa, Das Glas im Altertum II, 401 сл. табл. II, 5.

Старитѣ писатели съобщаватъ за всевъзможни сждове, украшения и други предмети отъ стъкло.¹⁾ Всички тѣзи сждове сж отъ ориенталски произходъ и произхождатъ най-вече отъ майсторскитѣ въ Египетъ, отчасти работени въ Тиръ и Сидонъ. Така тѣзи сждове се разпространяватъ отна-

а

б

Обр. 32. — Глиненъ бюстъ-теракота на жена отъ Мушовица могила.
Fig. 32. — Statuette en terre cuite de Mouchovitsa Moghila.

чало чрезъ финикийскитѣ търговци, а после чрезъ гръцки и етруски къмъ гръцкитѣ острови, самата Гърция, колонииитѣ и така постепенно къмъ самата вътрешностъ на страната, съ която гръцитѣ сж поддържали търговски сношения. Тѣзи стъклени сждчета, разтрошени на много парчета, сж намѣрени непосредствено северно до главата.

¹⁾ Kisa, ц. с. I, 44.

10. Западно отъ главата, сжщо така съвършено разтрошени, се намѣриха повалени на земята седемъ алабастрони, цилиндрични, продълговати, съ закржглени дѣна и тѣсно гърло (обр. 34). Отъ тѣхъ можахъ да се възстановятъ по-добре само петъ. Срѣдно алабастронитѣ сж съ размѣри: височина 14 до 14·6 см. Особено много сж фабрикувани алабастронитѣ, както стѣкленитѣ сждове, въ Египетъ. Изобщо Египетъ, Сирия и Кипъръ сж главнитѣ находища, но оживена търговия съ тѣхъ е водила и Гърция. Тѣзи сждове, нѣкога употребявани главно за събиране на разни благоуханни масла, се намиратъ вече доста и въ некрополитѣ на Тракия. Отъ Кукува могила притежаваме сжщо такъвъ подобенъ по форма алабастронъ, но

Обр. 33. — Три сждчета отъ цвѣтно стѣкло отъ Мушовица могила.
Fig. 33. — Vases en verre coloré de Mouchovitsa Moghila.

малко съ по-гомѣми размѣри.¹⁾ Единъ хубавъ запазенъ алабастронъ, намѣренъ въ гробница около Варна, се съхранява и въ Народния Музей въ София (инв. 1788).

11. Златенъ нагрѣдникъ, поставенъ на гърдитѣ, съ две дупки въ края за прикачване (табл. X, 1). Форма продълговата съ по-голѣмо разширение въ срѣдата. Дължина 25·9 см., широчина по-срѣдата 8·6 см., тежи 65·5 гр. Нагрѣдникътъ е украсенъ по периферията съ релефъ на стилизирана птица, като този релефъ, полученъ чрезъ моделъ и изчуканъ, е повторенъ шестнадесетъ пѣти. Очитѣ — две кржгчета, заематъ почти цѣлата глава на птицата. Стилизирано е представена опашката, крилата и краката. Още на пръвъ погледъ се вижда, че тукъ нѣмаме тази силна стилизация на скитскитѣ паметници, дето всичко почти се обръща въ орнаментъ. Тукъ, както и въ пластинката отъ Башова могила съ лѣвското изобра-

¹⁾ Дяковичъ, ц. с. 124 обр. 23.

жение, имаме вече едно друго изкуство, може би силно повлияно отъ северъ и югъ, но развило се на мѣстна почва, едни художествени произведения, изпълнени отъ мѣстни хора, съ мѣстни вкусове и разбирания.

Колкото този нагрѣдникъ е голѣмъ и нагрѣдникътъ отъ Кукува могила ($23.5 \times 9 \times 3$ см. = 50 гр.).¹⁾ Като сравнителенъ материалъ на тѣзи нагрѣдници трѣбва да се споменатъ и нагрѣдниците отъ Езерово (Борисовградско) и отъ с. Войницигѣ, Чирпанско, които сж сравнително по-малки, но сж съ груба геометрична орнаментика и датиратъ къмъ V в. пр. Хр.²⁾

Обр. 34. — Алабастрови вазички отъ Мушовица могила.
Fig. 34. — Vases en alabastre de Mouchovitsa Moghila.

12. Къмъ този златенъ нагрѣдникъ посрѣдствомъ две фибули сж прикачени два златни кордона съ по три верижки, които свършватъ въ крайщата съ по три златни висулки (табл. X, 2-4). Верижките съ висулките сж дълги 19.3 и 19 м. Всѣки кордонъ е тежъкъ 51.90 и 51.80 гр. Въ горния край тритѣ верижки сж хванати въ цилиндрична кухня, моделирана вълнообразно. Самитѣ висулки, подобни на жълъдъ, сж вжтре кухи, направени отъ две надлъжни половини, залепени една за друга. Висулките сж орнаментирани съ надлъжни и напрѣчни линии. На върхатѣ завършватъ съ топчици. Като най-близъкъ паралелъ на тѣзи златни украси у насъ могатъ да ни послужатъ сребърнитѣ украси отъ Букьовци (Орѣховско),³⁾ дето има сжщо кордони, верижки и подобни висулки. Изобщо,

¹⁾ Фировъ, Нови находки отъ Дуванлий, ИАИ IV, 32 сл.

²⁾ Фировъ, Златенъ пръстенъ съ тракийски надписъ, ИАД III 206, табл. III 1 и 2.

³⁾ Р. Поповъ, Годишникъ на Народния Музей 1925, 1 сл.

както се вижда отъ много гробни находки у насъ и другаде, особено въ южна Русия, тѣзи верижки съ висулки, украсени по най-различенъ начинъ, се срещатъ доста често.¹⁾

13. Огърлица отъ двадесетъ съвсемъ подобни отдѣлни златни висулки на тяжестъ 79·60 гр. (табл. XI, 1). Диаметрътъ на висулкитѣ 1·3 см. Висулкитѣ иматъ топчеста форма и сж кухи вътре. На едната имъ страна е прилепена красиво изработена петолистна розетка, и като изключение само на една висулка — четирилистна. По срѣдата, тамъ дето дветѣ половинки на висулкитѣ се съединяватъ, се увива сплитка между два реда отъ зрънца. Отъ дветѣ страни на сплитката, отъ три мѣста, излизатъ орнаменти отъ зрънца, въ форма на малки тригълничета. Къмъ топчестата частъ на висулката е прикрепена кжса куха цилиндрична тръбичка, моделирана вълнообразно, украсена въ крайщата. Подобни висулки, само не толкозь украсени, сж намѣрени и въ гробницата отъ Кукува могила.²⁾

14. Къмъ задната частъ на главата се намѣриха други деветнадесетъ златни мониста отъ огърлица, сигурно втората половина отъ първата огърлица (табл. XI, 1). Монистата сж дълги 9 мм. и толкозь широки. Обща тяжестъ 11·5 гр. Монистата сж малко топчести, по срѣдата издути, съ надлъжни вдълбавания. Две подобни мониста сж намѣрени сжщо и въ гробницата на Кукува могила.³⁾

15. Близо до тѣзи мониста, въ насипа, се намѣриха две златни украси въ форма на малки чашки съ дрѣжки, украсени съ филиграновъ орнаментъ (табл. XI, 1) Вис. 6 мм. и почти толкозь широки. Обща тяжестъ 2·60 гр.

16. Два златни предмета въ форма на масивни отворени халки съ завити навънъ крайща, които завършватъ съ пирамидални украшения, покрити съ дребни зрънца, съ по едно топче на върха (табл. XI, 2). Подъ пирамидкитѣ филигранови орнаменти. Двата предмета сж съвършено еднакви по размѣри (3·6 × 4·2 см.) и по тежина: единиятъ има 26·05 гр., другиятъ 26·40 гр. Два подобни предмета, само че безъ филиграновитѣ орнаменти, притежаваме вече и отъ Кукува могила.⁴⁾ Тѣзи предмети, подобни на токички, сж били единъ видъ обеци, защото се намѣриха прилепени и до ушитѣ. Съ тѣхъ скачени идѣха вече другитѣ обикновени обеци. Отворитѣ при горнитѣ обеци сж наполовина по-малки отъ тѣзи на Кукува могила, дето вѣроятно последнитѣ сж насилвани и разтваряни. Съвършено подобни сж и златнитѣ обеци отъ Нимфея въ Кримъ, датирани въ V в. пр. Хр.⁵⁾

Начинътъ, по който сж носени този видъ обеци, ни е показанъ добре отъ бронзова халка съ спирала, намѣрени въ гробъ въ Босна, произ-

¹⁾ Minns, *Skythians and Greeks* 208, 217, 426, обр. 106, 119, 316; Толстой-Кондаковъ, *Русскія древности* I, 57; II 86; Rostovtzeff, *Iranians and Greeks*, табл. XVIII.

²⁾ Филовъ, *Нови находки отъ Дуванлий*, ИАИ V, 1926/7, 34 обр. 15.

³⁾ Филовъ, ц. с. 36 обр. 15.

⁴⁾ Филовъ, ц. с. 40 обр. 16. Тамъ е показана и другата литература.

⁵⁾ Rostovtzeff, *Iranians and Greeks* 74 табл. XVI, 3.

ходящъ отъ първата желѣзна епоха.¹⁾ Изглежда, че тѣзи обеци и ушни украси сж били въ употрѣба въ Мала Азия, ако това може да се заключи отъ образитѣ на монетитѣ отъ ликийскитѣ градове, произходящи отъ времето между 480 до 460 г. пр. Хр.

17. Десетъ златни обеци, наредени по предната частъ на главата (табл. XI, 2). Две отъ по-голѣмитѣ обеци бѣха скачени направо съ обецитѣ, описани въ предния номеръ. Обецитѣ сж съ отворени халки съ размѣри отъ 2·7 до 3·2 см. и тежина отъ 7·30 гр. до 9·90 гр. или общо 82·60 гр. Халкитѣ по срѣдата сж надебелени, но сж кухи. Само единъ отъ пръстенитѣ е масивенъ. Надебелената частъ отъ обецата е отдѣлена отъ другата. Единиятъ край на обецитѣ почва съ завита жица и свършва съ малък конусовиденъ издатъкъ, а другиятъ завършва обикновено съ пирамидка отъ четири топчици, като зърното отгоре е най-голѣмо. Обецата отъ масивно злато завършва въ този си край само съ една топчица. По срѣдата на обецитѣ, върху навити телчета, сж прикрепени по три четирилистни розетки. Надлъжъ отвънъ по кухата срѣдна частъ върви линия отъ дребни зрънца, като тукъ отъ дветѣ страни сж наредени въ форма на тригълникъ други украси, сжщо отъ залепени зрънца. Въ свободнитѣ полета сж разпрѣснати отдѣлни групички отъ зрънца. Съ една дума навсѣкжде тукъ се вижда най-тънъкъ филигранъ. По техника и третиране на орнаментитѣ обецитѣ отъ Мушовица могила не се различаватъ отъ обецитѣ, намѣрени по-рано въ Кукува могила.²⁾ Може да се каже, и то съ голѣма сигурностъ, че всичкитѣ произхождатъ отъ единъ златарски центъръ.

18. Както се спомена и по-горе, нагрѣдникътъ е билъ прикрепенъ къмъ дрехата посрѣдствомъ две златни фибули. Трета златна фибула се намѣри нѣкъде къмъ лѣвото рамо (табл. X, 3). Фибулитѣ сж отъ обѣлъ телъ, масивно злато, джгата по срѣдата по-силно надебелена. Фибулитѣ при нагрѣдника сж почти еднакви по тегло: 13·5 гр., 14·40 гр., 13·10 гр. Дълги: 4·8 см., 4·7 см., 4·9 см. Лжкътъ, следъ като завива, преминава въ игла, а отъ другата страна иглодържателятъ продължава малко напредъ и завива нагоре подъ правъ жгълъ, като завършва съ конусообразенъ издатъкъ. Този типъ фибули, приетъ за типиченъ по форма за тракийската култура презъ първата желѣзна епоха (IX—V в. пр. Хр.), до сега е застъпенъ въ нашитѣ земи съ повече отъ 30 фибули и само една отъ Ромъния до Тиносулъ, южно отъ Плоещъ.³⁾ Открититѣ въ Мушовица могила три фибули сж първитѣ златни отъ този типъ. Разликата въ тѣзи фибули се ражда главно въ края на иглодържателя, дето нѣкъде той завършва равно, нѣкъде съ топче, а нѣкъде завива къмъ джгата, а на четвърто мѣсто конусообразното разширение е понѣкога съ основата нагоре. Нашитѣ фибули по форма се приближаватъ най-вече до фибули намѣрени до с. Надежда (Ловчанско), Аликария (Анхиалско), Хасанъ-махле (Новопазарско) — всички

¹⁾ Hadaczek, Der Ohrschmuck der Griechen und Römer, 13 сл.

²⁾ Филовъ, ц. с. стр. 17.

³⁾ Р. Поповъ, Некрополътъ при Байлово, ИАИ I, 81 сл.; Vulpe, L'âge du fer, 59 сл.

още неиздадени, както и до фибулитъ отъ Троянъ,¹⁾ Кара-Мусалъ,²⁾ Червенъ (Станимашко),³⁾ Айтоскитъ бани.⁴⁾ Фибулитъ отъ Мушовица обаче изглеждатъ да сж първотипътъ, отъ който сж се развили всички фибули отъ този видъ, намѣрени въ нашитъ земи. Отъ тукъ иде и тѣхното голѣмо научно значение.

19. Освенъ тѣзи погребални дарове, северно отъ главата се намѣриха разпрѣснати въ прѣстѣта и други по-дребни предмети отъ разенъ материалъ. Преди всичко тукъ трѣбва да се споменатъ на първо мѣсто: единъ глиненъ предметъ въ форма на пресѣченъ конусъ съ основата нагоре. Размѣри: диаметръ 4·6 см., вис. 2·7 см. Върху широката основа грубо начертанъ кръстъ и въ празнитѣ полета разпрѣснати като орнаментъ отдѣлни точки. Другиятъ глиненъ предметъ е малка полусфера, съ кръстъ отгоре, и помежду четири дупчици. Диам. 4·7 см., вис. 2 см. Третиятъ глиненъ предметъ има повече тригълна форма, вис. 4 см., шир. при основата 2·9 см., съ сжщата почти дебелина. Нагоре се стѣснява. Отъ едната тѣсна страна се виждатъ седемъ дупчици, отъ другата три. На самия връхъ една рѣзка. Върху плоската широка страна три продълговати линии; две отъ тѣхъ се събиратъ къмъ върха. Тѣзи глинени предмети приличатъ по-скоро на нѣкакви играчки.

20. Около тѣзи глинени предмети се намѣриха десетина дребни глинени прешленчета и мониста съ различна голѣмина, бронзови, желѣзни и костени халчици, мониста отъ миди и охлювчета, едно цвѣтно монисто — всички принадлежащи вѣроятно къмъ нѣкоя огърлица. Къмъ тази огърлица трѣбва да сж принадлежали и две ахатови плочки, почти тригълна форма, пробити въ широката основа. Размѣри: 4·6 см. × 2·2 см., деб. 6 мм., 3·5 × 1·9 см., деб. 5 мм. Този видъ ахатъ се среща у насъ въ нѣкои мѣста въ Родопитѣ, въ областта на Мъстанли и Кърджали, както и на югъ отъ Месемврия. Колкото за охлювчетата, то нѣкои отъ тѣхъ сж пренесени отъ къмъ Малоазиятскитъ брѣгове.⁵⁾

При разкопаването на гробницата, около 20 см. надъ самото погребение, къмъ двата западни жгли, както и на изтокъ къмъ краката, се оказа доста останки отъ пепель и горени вжглища. Безъ съмнение следъ погребението тукъ ще да е извършено и нѣкое жертвоприношение. Всички предмети на гробницата говорятъ тукъ за едно погребение на жена. Въ гробницата отъ Мушовица могила нѣма мечове, копия, броня и стрели. Всичко е само накити. И тукъ, както въ Башова могила, забелязваме сжщия ритуалъ при погребението: следъ изгарянето или заравянето на трупа, разтрошени и разхвърлени глинени сѣдове, а после натрупване на могилата.

Предметитѣ отъ гробницата въ Мушовица могила, както и въ други тракийски гробници, иматъ различно произхождение, като повечето сж

¹⁾ Филовъ, Два могилни гроба въ Балкана, ИАД I, 155 сл.

²⁾ Kazarow, Vorgeschichtliches aus Bulgarien, W. Prähist. Zts. X, 46.

³⁾ Kazarow, Berl. Prähist. Zts. XIX, 1928, 307.

⁴⁾ Дяковичъ, ИАИ I, 39.

⁵⁾ Тѣзи сведения ми се дадохъ отъ асистента въ Университета г. В. Арнаудовъ.

изработвани и внасяни отъ вѣнъ. Това може веднага да се каже за глинената чернофигурна амфора и другитѣ два по-малки глинени сѣда съ черенъ фирнисъ, за бронзовата хидрия и огледало, за сребърното тасче, за тритѣ разноцвѣтни стѣклени сѣдчета. Това нѣщо би могло да се каже както за обецитѣ, така и за дветѣ огърлици, сѣщо и за двата кордона съ верижкитѣ. Техниката въ изработването на тѣзи предмети е доведена до съвършенство, навсѣкжде се чувствува високъ и изтъненъ художественъ вкусъ. Всички тѣзи златни украси и накити, както отъ Мушовица, така и отъ Кукува могила, идатъ отъ едно мѣсто, всички тѣ сѣ творения на йонийското изкуство, проникнало далечъ въ вътрешността на страната и указало впоследствие своето влияние върху мѣстното производство. Тукъ посрѣдникъ е главно Аполония, сега Созополъ.¹⁾

Отъ Мушовица могила най-важни сѣ обаче главно златниятъ нагрѣдникъ и тритѣ златни фибули. Нагрѣдникътъ отъ Кукува могила има сѣщата форма и почти сѣщата голѣмина. Тѣ по време сѣ почти отъ една епоха и сигурно сѣ работени въ едно ателие. Въ това ателие ще да е изработенъ и златниятъ нагрѣдникъ отъ Башова могила, а най-вече тритѣ златни фибули, толкозъ характерни за нашитѣ земи въ края на халцатската и началото на латенската епоха. Всички тѣзи предмети могатъ да бждатъ само дѣло на мѣстни майстори. Вижда се ясно, че въ вътрешността на страната сѣ съществували вече и значителни мѣстни ателиета, работили по мѣстенъ вкусъ и разбирания. Златото отъ Пангей е намирало лесенъ достѣпъ презъ планинитѣ и по течението на рѣкитѣ и къмъ северъ.

Датирането на гробната находка отъ Мушовица се улеснява значително отъ чернофигурната амфора, излѣзла вѣроятно отъ нѣкоя атическа работилница и принадлежаща на времето около прелома на VI и V в. пр. Хр., а сѣщо и отъ тритѣ фибули, характерни за края на първата и началото на втората желѣзна епоха.

Grabhügelfunde aus Duvanlii in Südbulgarien.

Zu gleicher Zeit mit der Ausgrabung des Grabhügels Kukuva Mogila bei Duvanlii, 25 klm. nördlich von Plovdiv, veranlasste das Bulgarische Archäologische Institut seit dem Jahre 1929 auch die genauere Untersuchung der ausgedehnten Grabhügelnekropole in der nahen Umgebung.

I. Der erste Hügel Baschova Mogila hat eine Höhe von 6 m bei einem Durchmesser von 35 m. Ganz oben, in einer Tiefe von 0.30 — 0.40 m, wurde ein sehr spätes mittelalterliches Grab ohne Beigaben entdeckt. In der Mitte des Hügels, in einer Tiefe von 2 m, wurde eine bienenkorbformige Grube, die unten einen Durchmesser von 2.20 m hatte, festgestellt. Sie enthielt einige Scherben von zerbrochenen Tongefäßen einheimischer Art. Zahlreiche ähnliche

¹⁾ Филловъ, Нови находки отъ Дуванлий, ИАИ IV, 53 сл.

Opfergruben (βόθροι) wurden auch in Kukuva Mogila festgestellt. Unmittelbar unter der Opfergrube wurden die Reste einer zerbrochenen rotfigurigen Pelike (Abb. 3 a, б) entdeckt. Das Grab selbst (1·80 × 1·10 m) befand sich etwas tiefer als die Hügelbasis, in einer rechteckigen Grube, 3 m lang und 2 m breit, und war aus grossen, nicht ganz regelmässigen Steinquadern aufgebaut. Das Grab war ausserdem oben durch starke Holzbalken zugedeckt, die in die Längsrichtung des Grabes gelegt und durch grosse Eisennägel befestigt waren. Die Leiche war verbrannt, die Asche mit den Knochenresten in der grossen Silberschale (Taf. I, 2) gesammelt und beigesetzt. Die Beigaben befanden sich meist in der westlichen Hälfte des Grabes. Von den vielen und verschiedenen Gegenständen, die dem Toten ins Grab gegeben wurden, verdienen besondere Beachtung: 1) Goldene Brustplatte aus dünnem Blech, mit einem in barbarischer Ausführung gestanzten Relief eines Löwen verziert (Taf. I, 1). 2) Silberne henkellose Omphalosschale mit gravierten vergoldeten Darstellungen einer Apobatenfahrt, an der sich vier Quadrigen beteiligen (Taf. I, 2). Auf diesem und den anderen Silbergefässen kommt der Besitzernamen vor, in der Form ΔΑΔΑΛΕΜΕ, Gen. von Δαδαλέμες oder Δαδαλέμεις. 3) Silberne zweihenklige Fusschale (Kylix) mit der gravierten und vergoldeten Darstellung einer Reiterin, wohl Selene (Taf. II, Abb. 15 u 16). 4) Silbernes, teilweise vergoldetes Rhyton, unten mit dem Vorderteil eines Pferdes verziert (Taf. III). 5) Silberner einhenkliger Becher (Abb. 14). 6) Attische rotfigurige Hydria mit der Darstellung einer Theoxenie der Dioskuren (Taf. V—VII und Abb. 20). Die Namen KOMOC und KOAC scheinen hier in keinem Zusammenhange mit den dargestellten Personen zu stehen. 7) Eine zweite attische rotfigurige Hydria mit nachlässiger ausgeführten Figuren und Ornamenten (Taf. IV).

II. Der zweite Grabhügel Muschovitza Mogila hat gegenwärtig eine Höhe von 4 m bei einem Durchmesser von 32 m. Beim Beginn der Ausgrabung wurde ganz oben, in der Mitte des Hügels, ein spätrömisches Skelettgrab mit zwei kleinen Tongefässen, einer Bronzeschnalle, einem Bronzering, einer Tonlampe, Bruchstücken von einem Armband aus Bronze und vier Bronzemünzen Konstantins des Grossen entdeckt. In der Höhe der Hügelbasis, in der Mitte, wurde eine grosse zerbrochene Amphora aus rotem Ton mit zugespitztem Boden und hohen Henkeln gefunden. In der Nähe lag auch das Bruchstück einer Bronzefibel der späteren Hallstattzeit. Das Grab war nicht ausgebaut und hat die Form einer viereckigen Grube. Die Leiche war beigesetzt. Vom Skelett selbst wurden nur einzelne Knochen gefunden, woraus man auf eine Teilbestattung schliessen könnte. Fast alle Grabbeigaben lagen um den Kopf der Leiche herum, mit Ausnahme des Tongefässes Abb. 31. Von den Beigaben verdienen besonders hervorgehoben zu werden: 1) Goldene Brustplatte aus ziemlich starkem Blech, der Rand mit sechszehn gestanzten, stark stilisierten Vogelbildern verziert (Taf. X, 1). 2) Drei goldene Bogenfibeln einer Art, die in Bulgarien häufig vorkommt und als charakteristisch für Thrakien bezeichnet werden kann (Taf. X, 2—4). 3) Zwei goldene Kettenschmuckstücke (Taf. X, 2—4). 4) Zwanzig kugelförmige Anhängsel einer goldenen Halskette (Taf. XI, 1).

5) Neunzehn goldene geriefelte Perlen, wahrscheinlich von derselben Kette (Taf. XI, 1). 6) Zehn goldene kreisförmige Ohringe und zwei von abweichender Form (Taf. XI, 2). 7) Ein archaischer griechischer Bronzespiegel ohne Gravierung (Abb. 26). 8) Der Oberteil einer Tonstatuette, die eine nackte Frau darstellt (Abb. 32 *a, б*). 9) Attische schwarzfigurige Halsamphora, die auf der einen Seite den Kampf zwischen Theseus und Prokrustes, auf der anderen Seite eine Dionysische Szene aufweist (Taf. VIII, IX und Abb. 30). Weiter kommen noch in Betracht: eine zweihenklige Tonschale (Kylix) (Abb. 28), eine kleine Tonschale ohne Henkel (Abb. 29), eine henkellose Urne einheimischer Art (Abb. 31), drei kleine Gegenstände aus Ton, drei kleine Oinochoen aus farbigem Glas (Abb. 33), sieben Fläschchen aus Alabaster (Abb. 34) und eine ganze Reihe kleinerer Schmucksachen aus verschiedenem Material.

Die Grabfunde aus Baschova Mogila und Muschovitza Mogila sind grösstenteils Gegenstände, die aus Griechenland selbst oder aus den griechischen Kolonien importiert wurden. Ein kleiner Teil davon sind Erzeugnisse einheimischer Herkunft. Charakteristisch für die thrakischen Gräber in Duvanlii sind die goldenen Brustplatten und in Muschovitza Mogila noch die Fibeln, die sicher alle im Lande selbst gemacht worden sind.

Die Datierung der beiden Gräber ergibt sich aus den in ihnen gefundenen Gegenständen. Das Grab in Baschova Mogila ist ans Ende des 5. Jahrh., das Frauengrab von Muschovitza Mogila ist etwas älter und ans Ende des 6. oder spätestens in die ersten Dezennien des 5. Jahrh. v. Chr. zu setzen. — Diese Funde werden gleichzeitig auch im Jahrb. des deutschen arch. Inst. XLV, 1930, S. 281 ff. veröffentlicht.

Iwan Welkow.

Античната гробница при с. Дълбоки, Старо-загорско

отъ Б. Фировъ

Наскоро следъ освобождението, още презъ месецъ априлъ 1879 година, поручикъ Н. П. Кляузовъ, който по това време е билъ командированъ отъ румелийския губернаторъ Столипинъ да събира статистически сведения въ Старо-загорския окръгъ, разкопалъ една гробница до с. Дълбоки, около 15 км. с.-източно отъ Стара-Загора, въ която той открилъ твърде интересни предмети. Тѣзи предмети били издадени още следната година отъ руския ученъ В. Прохоровъ въ една специална брошура, подъ заглавие „Болгарскія раскопки близъ Эски-Загры“, Спб. 1880, 8 стр. 4⁰ съ 6 таблици. Обнародвани въ една такава малко известна и станала вече рѣдка брошура,¹⁾ находките отъ Дълбоки минаха почти незабелязани въ археологическата наука. Доколкото можахъ да провѣря, тѣ не се споменуватъ никжде въ по-новата литература, макаръ на времето да сж произвели, както изглежда, силно впечатление на ученитѣ.²⁾ Отъ друга страна поясненията и бележитѣ, които дава за тѣхъ Прохоровъ, не сж удовлетворителни. Благодарение на археологическите открития, станали у насъ въ по-ново време, ние днесъ сме въ състояние да опредѣлимъ много по-точно мѣстото и произхождението на находките отъ Дълбоки. Тѣ сж особно ценни за насъ като сравнителенъ материалъ къмъ находките отъ Требенище и отъ Дуванлий. По тази причина нѣма да бжде излишно ди ги преиздадемъ наново, като прибавимъ и нѣкои пояснения.

Прохоровъ не съобщава, какво е станало съ намѣрените предмети, макаръ отъ нѣкои негови думи да се вижда, че тѣ сж били пренесени въ Русия. Като предполагахъ, че тѣ сж попаднали въ Ермитажа въ Петроградъ, азъ запитахъ неговата дирекция, дали и сега тѣ не се съхраняватъ тамъ. Директорътъ на Ермитажа, проф. Валдхауеръ ми отговори, че тамъ била

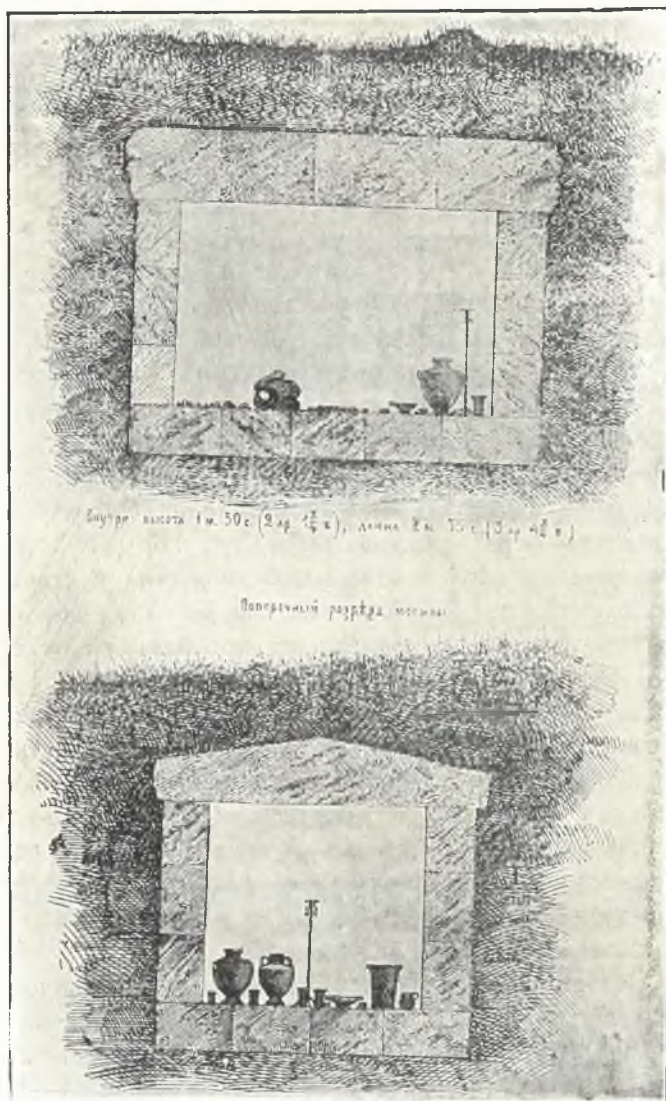
¹⁾ Ние намѣрихме тази брошура въ библиотеката на Старо-загорското археологическо дружество. Изказваме тукъ нашата благодарностъ на председателя на дружеството, г-нъ Ат. Кожухаровъ, който я остави на наше разположение, за да я използваме.

²⁾ Прохоровъ (цит. съч. стр. 2) казва: „Почтенните учени и академици съ своята скромность се затрудниха да опредѣлятъ съ положителность тази находка и да я отнесатъ къмъ който и да било известенъ периодъ, тъй като нѣкои отъ намѣрените предмети, по тѣхното мнение, сж съвсемъ нови и до сега не сж се срещали при други разкопки. Но явиха се и нѣкои по-смѣли опредѣления и сжждения за тази находка и даже не се забавиха да излезатъ въ печата, както напр. въ Новое Время, бр. 1258.“ Изглежда, че нѣкои сж считали предметите даже за срѣдновековни, като сж искали да ги припишатъ на славяните; ср. Прохоровъ, стр. 4.

попаднала отъ тази находка само една сребърна чаша (инв. № 8636 на ориенталския отдѣлъ), която той откупилъ едва презъ 1914 г. отъ археолога Спицынъ, като ми изпрати и две фотографии отъ нея (гл. по-доле, обр. 38 и 39), за които му дължа голѣма благодарностъ.

Описаната отъ Прохоровъ гробница е била открита на 12 априлъ 1879 г. до самото село Дълбоки, на мѣстото, дето тогава се устройвали нови гробища. Гробницата е лежала на съвсемъ равно мѣсто и надъ нея не е имало никаква могила. При копанъ въ земята се показала голѣма каменна плоча, която послужила за откриването на самата гробница, на дълбочина около 60 см. подъ повърхността на земята. Гробницата е била градена отъ плочи отъ варовникъ. Извжтре тя е била дълга 2·35 м., широка 1·60 м. и висока 1·50 м. Дебелината на стениѣ е била 0·36 м. Отгоре гробницата е била покрита съ четири голѣми каменни плочи, които сж били одѣлани въ видъ на седловиденъ покривъ. По такъвъ начинъ гробницата е имала формата на голѣмъ саркофагъ (обр. 35).

Въ нея е билъ намѣренъ изгнилъ скелетъ въ бронзова броня, положенъ съ главата на западъ. На предната частъ на бронята лежалъ златниятъ нагрѣдникъ № 1. Около скелета сж били намѣрени парчета отъ разрушени

Обр. 35. — Надлъженъ и напрѣченъ разрѣзъ на гробницата отъ Дълбоки (споредъ Прохоровъ).

Fig. 35.—Coupe longitudinale et transversale du tombeau de Dălboki (d'après Prohorov).

желъзни предмети, както изглежда, главно отъ оржжия. При краката сж били намърени 5 глинени, 3 бронзови и 4 сребърни сжда, а така сжщо единъ желъзенъ свѣтилникъ съ три крака (счупенъ на две части) и парчета отъ изгнило дърво. Отъ тѣзи парчета би могло да се заключи, че тѣлото е било поставено въ дървенъ саркофагъ, по-голѣмата частъ отъ който е била съвсемъ изгнила. При откриването на гробницата положението на предметитѣ било малко измѣнено, тѣй като частъ отъ околната прѣстъ попаднала въ нея, а освенъ това и по-рано дъждовната вода прониквала въ гробницата, като увличала съ себе си и малко прѣстъ, която се налагала въ тънъкъ пластъ на дъното на гробницата.

Ето описанието на отдѣлнитѣ предмети, доколкото Прохоровъ ни дава сведения за тѣхъ:

1. Златенъ нагрѣдникъ съ полукржгла форма, изрѣзанъ отъ тънка златна тенекия (обр. 36, 3 и 37, 1). На горната си частъ, по срѣдата, той има полукржгла изрѣзка, предназначена вѣроятно за шията; въ двата му жгла се намира по една малка дупка за окачване. Прохоровъ не ни дава точнитѣ размѣри нито на нагрѣдника, нито на другитѣ предмети. Обаче ние можемъ да опредѣлимъ тѣзи размѣри възъ основа на посочения отъ него мащабъ на изображенията имъ. Нагрѣдникътъ има максимална ширина 36 см., максимална височина 21 см. Цѣлата му поврхностъ е украсена съ пресувани релефни орнаменти, които представятъ главно лѣвски глави и розети (обр. 37, 1); по края му върви листовиденъ орнаментъ („езичета“).

Ние познаваме вече цѣла редица подобни нагрѣдници, които се срещатъ особно често въ македонската и въ тракийската области,¹⁾ по която причина можемъ да ги считаме като характерни тѣкмо за тѣзи области. Нагрѣдникътъ отъ Дълбоки се сходя твърде много по своята форма съ нагрѣдника отъ Башова могила при Дуванлий,²⁾ съ тази само разлика, че той е много по-голѣмъ отъ последния (нагрѣдникътъ отъ Башова могила е широкъ 13·8 см., високъ само 9 см.). Сходенъ по форма, но изрѣзанъ много повече по срѣдата е и нагрѣдникътъ отъ Требенище, който е широкъ 21·5 см., високъ 18·5 см. Следователно и нагрѣдникътъ отъ Дълбоки намира своето мѣсто между открититѣ по-късно въ тракийско-македонската областъ паметници, като попълва серията на тѣзи твърде важни и типични погребални предмети, които днесъ за насъ не сж вече нищо необикновено и необяснимо.

2. Две сребърни чаши съ извитъ навънъ ржбъ, украсени съ гравирани орнаменти (обр. 38 споредъ снимкитѣ на Прохоровъ и обр. 39 по фотография отъ Ермитажа); височина 11·3 и 12·5 см., диаметръ на отвора 8·4 и 9·2 см., диаметръ на дъното 5·6 и 6 см.

¹⁾ Cp. Filow, Die archaische Nekropole von Trebenischte, Berlin 1927, стр. 15; Filow und Welkow, Grabhügelfunde aus Duvanlii, Arch. Jahrb. XLV, 1930, стр. 286 и 308; сжщо и по-горе, стр. 19 сл. и 37 сл.

²⁾ Filow und Welkow, цит. съч. стр. 286 и въ настоящия томъ стр. 19 сл.

Подобни чаши сж намѣрени почти въ всички гробове при Требенище, които датиратъ отъ края на VI в. пр. Хр.¹⁾ Отъ това се вижда, че тѣ не само сж били твърде разпространени по онова време, но че сж играли

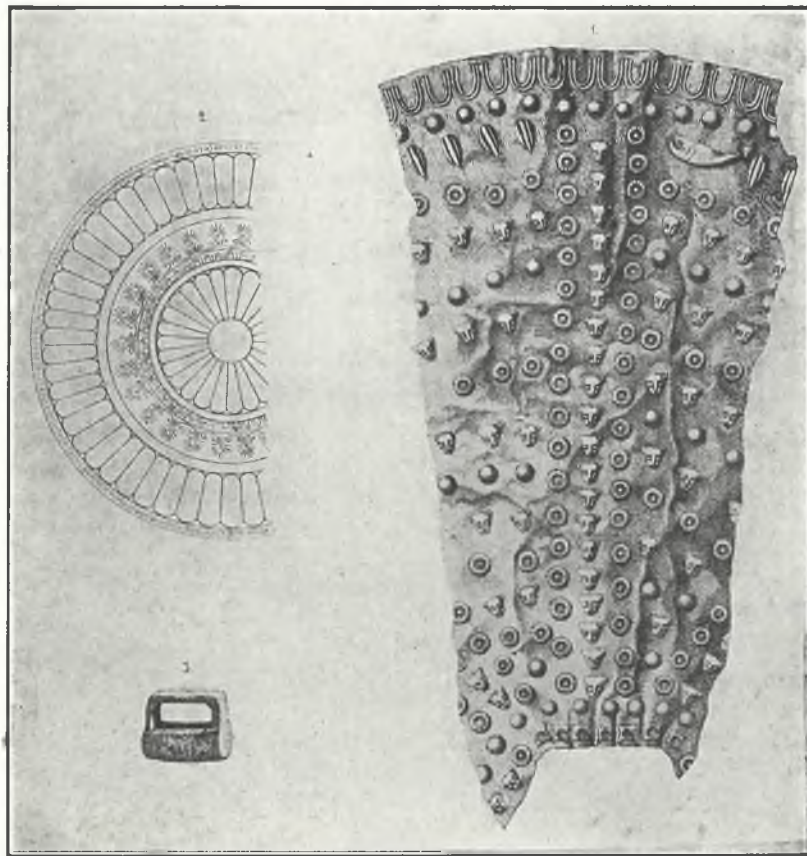

Обр. 36. — Предмети отъ гробницата при Дълбоки (споредъ Прохоровъ).
Fig. 36. — Objets trouvés dans le tombeau de Dälboki (d'après Prohorov).

въроятно и нѣкаква особна роля при тогавашнитѣ погребални обичаи. Чашитѣ отъ Дълбоки сж украсени непосредствено подъ отвора съ гравирани орнаменти, които се състоятъ отъ палмети, поставени върху двойни волути и отдѣлени една отъ друга съ лотосови цвѣтове. Този орнаментъ е твърде характеренъ за йонийската керамика отъ края на VI вѣкъ и

¹⁾ Filow, Trebenischte стр. 6 и 31; табл. VI 2.

началото на V в. пр. Хр.¹⁾ Ние го намираме освенъ това както върху известната сребърна ваза отъ Кукува могила при Дуванлий,²⁾ така и върху сребърния ритонъ отъ Башова могила въ сжщата мѣстность.³⁾ И двата тѣзи предмета датиратъ отъ V в. пр. Хр. Сжщо и луспестиятъ орнаментъ въ долната часть на чашитѣ отъ Дълбоки се среща и върху

Обр. 37. — Предмети отъ гробницата при Дълбоки (споредъ Прохоровъ).
Fig. 37. — Objets trouvés dans le tombeau de Dălboki (d'après Prohorov).

една отъ сребърнитѣ чаши отъ Требенище.⁴⁾ Както се вижда вече отъ тѣзи аналогии, чашитѣ отъ Дълбоки ще трѣбва да се датиратъ сжщо така не по-късно отъ V в. пр. Хр. Това нѣщо се потвърждава и отъ строгия характеръ на розетитѣ, съ които сж украсени дъната на тѣзи чаши (обр. 38).

¹⁾ Гл. по-подробно за този орнаментъ Филовъ, ИАИ IV, 1926/27, стр. 47 сл.

²⁾ ИАИ IV, 1926/27, стр. 41 сл. табл. III.

³⁾ Гл. по-горе стр. 12 сл. и Arch. Jahrb. XLV, 1930, стр. 295 сл.

⁴⁾ F i l o w, Trebenischte, табл. VI 2.

3. Сребърно канче съ една дръжка, безъ никакви украшения (обр. 36, 10). Височина 9·40 см., диам. на устата 9·20 см. Подобно сребърно канче, но украсено съ канелюри, притежаваме пакъ отъ Башова могила при Дуванлий.¹⁾

4. Бронзова хидрия, вис. 40 см., външенъ диам. на устата 16·2 см. (обр. 40, 1 и 2). Дръжките на хидрията изглеждатъ да сж съвсемъ гладки,

Обр. 38. — Сребърни чаши отъ гробницата при Дълбоки (споредъ Прохоровъ).
Fig. 38. — Gobelets en argent du tombeau de Dălboki (d'après Prohorov).

безъ никакви украшения. Само обърнатиятъ надолу рѣбъ на устата е украсенъ съ листовиденъ орнаментъ („езичета“) и перловъ крѣгъ.

Бронзовитѣ хидрии отъ този видъ се срещатъ твърде често въ тракийскитѣ погребения отъ V и IV в. пр. Хр. Въ Кукува могила при Дуванлий сж намѣрени две подобни хидрии,²⁾ Башова могила и могилата

¹⁾ Гл. по-горе стр. 10 и ²⁾ Arch. Jahrb. XLV, 1930, стр. 296.

²⁾ Дяковичъ, ИАИ III, 1925, стр. 119 сл.

Мушовица въ сжщата мѣстность ни дадоха сжщо така по единъ подобень екземпляръ.¹⁾ Други, отчасти още необнародвани екземпляри, които произхождатъ пакъ отъ гробни находки, се намиратъ сега въ Народния Музей въ София и въ Варненския музей. Къмъ сжщата категория принадлежи и отлично запазената бронзова хидрия отъ Месемврия, която обаче датира отъ малко по-късно време.²⁾

5. Бронзовъ сждъ въ видъ на голѣма чаша съ обѣрнатъ навѣнъ рѣбъ (обр. 36, 5). Високъ 32 см., диаметръ на устата 27·2 см., диаметръ на дъното 17·6 см. Върху сжда сж запазени следи отъ позлата. По своята форма този сждъ се схожда напълно съ сребърнитѣ чаши № 2.

Обр. 39. — Сребърна чаша отъ гробницата при Дълбоки (по фотография).
Fig. 39. — Gobelet en argent du tombeau de Dălboki (d'après photographie).

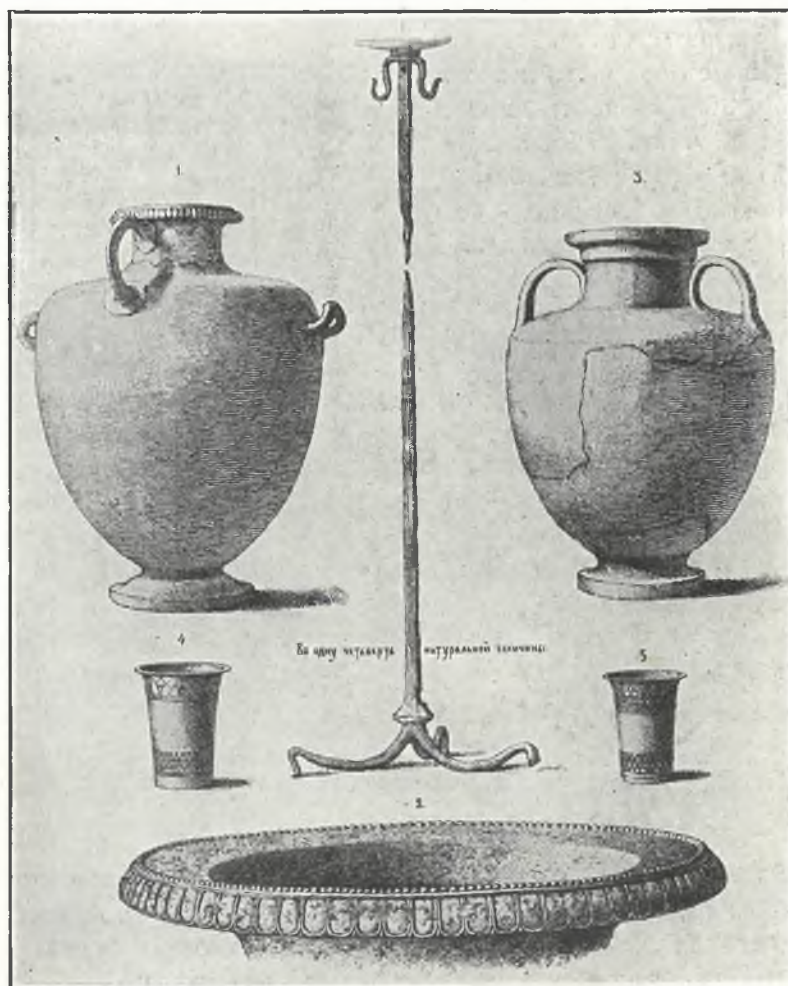
6. Бронзовъ сждъ въ видъ на дълбока паница съ две хоризонтални дръжки (обр. 36, 6). Височина 9 см., диам. на отвора 24·5 см. Характерни сж въ случая дветѣ дръжки, които иматъ малко необикновена форма. Тѣ сж раздвоени на две части, които се събиратъ по срѣдата на дръжката и завършватъ съ хоризонтална квадратна плоскостъ. Ние познаваме вече нѣколко подобни сжда отъ тракийско-македонската областъ. На първо мѣсто трѣбва да се спомене бронзовиятъ сждъ отъ Езерово, намѣренъ заедно съ известния златенъ пръстенъ съ тракийски надписъ. Той има пакъ формата на дълбока паница и е билъ снабденъ било съ две, било съ четири дръжки отъ сжщия видъ.³⁾ Напълно сходенъ сждъ, съ две дръжки, притежаваме

¹⁾ Filow und Welkow, Arch. Jahrb. XLV, стр. 296 и 312; гл. и тукъ по-горе, стр. 7 и 28.

²⁾ Кацаровъ, ИАД II, 1911, стр. 264 сл. и Athen. Mitt. XXXVI, 1911, стр. 308.

³⁾ ИАД III, 1912/13, стр. 207, обр. 114.

и отъ надгробната могила при с. Аязларъ, Поповско.¹⁾ Сжщо и между предметитѣ отъ Требенище е намѣрена една отдѣлна дръжка отъ тоя видъ.²⁾ Езеровската находка датира отъ V в. пр. Хр., могилиниятъ гробъ при Аязларъ е не по-късенъ отъ IV в. пр. Хр., а предметитѣ отъ Требенище произхождатъ

Обр. 40. — Предмети отъ гробницата при Дълбоки (споредъ Прохоровъ).
Fig. 40. — Objets trouvés dans le tombeau de Dălboki (d'après Prohorov).

отъ края на VI в. пр. Хр. Както се вижда отъ тия сравнения, въпроснитѣ сждове се явяватъ като характерни за по-старата гръцка епоха, до IV в. пр. Хр.

Споредъ Прохоровъ, сждътъ отъ Дълбоки е ималъ подъ кръглата си подставка три цилиндрически крачета въ форма на колелца. Тѣзи крачета

¹⁾ ИАИ V, 1928/29, стр. 51, обр. 72.

²⁾ Filow, Trebenische, стр. 74.

се явяват като нѣщо съвсемъ необикновено при гръцкитѣ бронзови сѣдове отъ това време. Ние познаваме действително подобни украшения, обаче тѣ сж били поставяни било върху устието на сѣдоветѣ,¹⁾ било върху тѣхнитѣ дрѣжки.²⁾ По тази причина реконструкцията на сѣда отъ Дълбоки, както е дадена у Прохоровъ (обр. 36, 6), възбужда известно съмнение. Прохоровъ не отбелязва, дали този сѣдъ е билъ намѣренъ здравъ и дали крачетата сж били действително прикрепени на дъното при намирането му.

7. Бронзова броня отъ обикновената гръцка форма, съ означение на гръднитѣ и коремни мускули, както и на мускулитѣ на гърба (обр. 36, 1 и 2). Максимална височина 39·2 см., максимална широчина 32·4 см. Дветѣ половини на бронята сж били обточени по края съ особенъ первазъ, за който Прохоровъ не ни дава по-подробни сведения. Подобенъ первазъ, и то отъ желѣзо, намираме и при бронзовата броня отъ Башова могила при Дуванлий.³⁾ Дветѣ половини на бронята отъ Дълбоки сж били свързвани, както изглежда, съ особни четвъртити халки, нѣкои отъ които сж били намѣрени въ гробницата (обр. 37, 3). Заслужава още да се отбележи, че както предната, така и задната половина на бронята отъ Дълбоки иматъ по една доста голѣма четвъртита кръпка. Вѣроятно бронята е била промушвана на два пѣти въ време на сражение и после поправяна.

Брони отъ този видъ се срещатъ доста често въ тракийскитѣ погребения отъ V и IV в. пр. Хр. Освенъ споменатата по-горе броня отъ Башова могила при Дуванлий, ние притежаваме още добре запазени екземпляри отъ Юруклеръ и отъ Татарево, а така сжщо и единъ фрагментъ отъ Аязларъ.⁴⁾

8. Желѣзенъ свещникъ съ триножникъ, намѣренъ счупенъ на две части (обр. 40, 6). Височина 78 см. Подобни свещници (канделабри), обаче отъ бронзъ и съ много по-хубава изработка, сж намирани често у насъ.⁵⁾ Тѣ произхождатъ безспорно пакъ отъ гробни находки, макаръ това да не може да се установи съ положителностъ за всѣки отдѣленъ случай.

9. Две желѣзни копия, силно разядени (обр. 36, 4). Дължина около 25 см. И дветѣ копия иматъ по срѣдата силно изпъкналъ рѣбъ. Заедно съ тѣхъ били намѣрени и остатъци отъ дърво, за които Прохоровъ предполага, че произхождатъ отъ дрѣжкитѣ на копията.

10. Глиненa амфора отъ мѣстно произхождение, безъ никакви украшения (обр. 40, 3). Височина 39·6 см. Споредъ Прохоровъ амфората била строшена при пренасянето ѝ.

11. Две глинени паници отъ мѣстно произхождение, сжщо така безъ никакви украшения. Едната отъ тѣхъ, висока 8·8 см., има, споредъ рисунката у

¹⁾ Такъвъ е случаятъ при нѣкои отъ голѣмитѣ бронзови кратери отъ Требенище; гл. Filow, Trebenische, стр. 51—54, обр. 49 и 52.

²⁾ Ср. бронзовата амфора отъ гробницата при Юруклеръ, Ески-джумайско: ИАИ V, 1928/29, стр. 38, обр. 48. И тази гробница датира отъ V или най-късно отъ IV в. пр. Хр.

³⁾ Arch. Jahrb. XLV, 1930, стр. 300. Гл. и тукъ по-горе стр. 9 сл.

⁴⁾ Велковъ ИАИ V, 1928/29, стр. 39 сл. и 52, обр. 53—57 и 78.

⁵⁾ Пакъ тамъ стр. 33 сл., обр. 38—43.

Прохорова, само една хоризонтална дръжка (обр. 36, 7). Въроятно е, че на срещуположната страна е имало втора такава дръжка, която е била отчупена. Втората паница, строшена на две части, е висока само 5·6 см. и е безъ дръжки (обр. 36, 8).

12. Две глинени паници, покрити съ черъ лъскавъ фирнисъ и снабдени по съ две хоризонтални, извити малко нагоре дръжки (обр. 36, 9). Височина 5·8 см., диаметъръ на отвора 18·4 см. Едната отъ тѣхъ сжщо така била строшена по пжтя. И дветѣ имали на дъното си красиво изработени орнаменти (обр. 37, 2). По своята форма, особно по формата на дръжките, паниците напомнятъ атическите глинени сждове, които ние означаваме съ думата *kylix*. Паниците отъ Дълбоки се отличаватъ отъ тѣхъ само по това, че сж по-дълбоки и че при тѣхъ липсва високата подставка, която дава на атическите екземпляри особно елегантенъ изгледъ. При все това лъскавиятъ черъ фирнисъ и начинътъ, по който сж изработени орнаментите на дъното, показватъ, че и паниците отъ Дълбоки сж отъ гръцко произхождение.

Гробницата отъ Дълбоки, както по устройството, така и по своето съдържание, се схожда напълно съ известните до сега тракийски погребения отъ V и IV в. пр. Хр. Не може, следователно, да има никакво съмнение, че и въ нея е билъ погребанъ нѣкой тракийски първенецъ. Характерно е за всички тия погребения, че тѣ съдържатъ голѣмо количество предмети съ значителна художествена стойностъ, които сж били внасяни било отъ Гърция чрезъ посрѣдничеството на гръцките колонии по тракийското крайбрежие, било пъкъ направо отъ тѣзи колонии. При находката отъ Дълбоки такива предмети сж дветѣ сребърни чаши № 2, бронзовата хидрия № 4, бронзовиятъ сждъ съ хоризонтални дръжки № 6 и дветѣ глинени паници съ черъ фирнисъ № 12. Обаче въ гръцките погребения ние не намираме нагрѣдници нито отъ злато, нито отъ нѣкакъвъ другъ металъ. Тѣзи предмети сж характерни, както изтъкнахме и по-горе (стр. 47), за тракийско-македонската областъ и сж били работени безспорно отъ мѣстни майстори. Това нѣщо се потвърдява и отъ художествения характеръ на тѣхните орнаменти, както и отъ особната техника на пресуваните релефи, които намираме при тѣхъ и които не сж свойствени на гръцкото изкуство.¹⁾

Датата на гробницата отъ Дълбоки може да се опредѣли доста точно възъ основа на намѣрените въ нея предмети. Въ това отношение най-важни сж дветѣ сребърни чаши № 2, които датиратъ, както видѣхме по-горе, не по-късно отъ V в. пр. Хр. На сжщата епоха указва и бронзовиятъ сждъ съ хоризонтални дръжки № 6, а сжщо и златниятъ нагрѣдникъ № 1, чиито орнаменти, до колкото може да се сжди за тѣхъ по рисунката на Прохоровъ, сж стилизирани въ духа на „строгия“ стилъ. Дветѣ глинени паници съ черъ фирнисъ № 12 принадлежатъ въроятно сжщо така на V в. пр. Хр. и не могатъ да се поставятъ на всѣки случай по-късно отъ първата половина на IV вѣкъ. Възъ основа на това можемъ да поставимъ и гробницата отъ Дълбоки съ голѣма въроятностъ въ втората половина на V в. пр. Хр.

¹⁾ Ср. по този въпросъ N. F e t t i c h, Der Schildbuckel von Herpály, Acta archaeol. I, 1930, стр. 251 и 257 сл.

Das antike Steingrab von Dălboki, Regierungsbezirk Stara-Zagora.

Ein russischer Offizier hat am 12. April 1879 zufällig ein mit grossen Steinplatten ausgebautes Grab bei dem Dorfe Dălboki, Regierungsbezirk Stara-Zagora, in Südbulgarien entdeckt (Abb. 35). Das Grab lag an einer ganz flachen Stelle, in einer Tiefe von 0·60 m, und war im Inneren 2·35 m lang, 1·60 m breit und 1·50 m hoch. Es war unberührt und enthielt ein Skelett mit vielen Beigaben. Die Funde wurden noch im folgenden Jahre vom russischen Gelehrten V. Prochorov in einer kleinen Sonderschrift unter dem Titel „Bulgarische Ausgrabungen in der Nähe von Eski-Zagra“ (russ., Petersburg, 1880, 8 S. 4° mit 6 Taf.) veröffentlicht. Diese Funde wurden bis jetzt fast gar nicht beachtet, obwohl unter ihnen sich einige sehr wertvolle Gegenstände befinden, die eine wichtige Ergänzung zu den Funden von Trebenischte und Duvanlii bilden. Da sie nur in einer wenig zugänglichen Schrift veröffentlicht und ausserdem von Prochorov nicht richtig beurteilt worden sind, wird es nicht überflüssig sein, sie wieder in Erinnerung zu bringen und im Zusammenhange mit den neuen Entdeckungen in Bulgarien zu behandeln.

Prochorov teilt nicht mit, was mit den Funden geworden ist, obwohl aus seiner Darstellung zu schliessen ist, dass sie nach Russland gebracht worden waren. Meine Anfrage an die Ermitage in Petrograd hat ergeben, dass dort sich nur ein Stück dieses Fundes, der Silberbecher Abb. 39 befindet (№ 8636 der orientalischen Abteilung). Es handelt sich um folgende Gegenstände:

1. Goldene Brustplatte, L. 0·36 m, H. 0·21 m. Abb. 36, 3 und 37, 1. Die ganze Fläche ist mit gepressten Reliefs (hauptsächlich Löwenköpfe und Rosetten) verziert.

2. Zwei henkellose silberne Becher, H. 0·113 m und 0·125 m. Abb. 38 und 39. Vgl. die ähnlichen Becher aus Trebenischte (B. Filow, Die archaische Nekropole von Trebenischte, S. 6 und 31, Taf. VI 2).

3. Silberner einhenkliger Becher, H. 0·094 m. Abb. 36, 10.

4. Bronzhydria, H. 0·40 m. Abb. 40, 1 und 2.

5. Henkelloses Bronzegefäss in der Form eines grossen Bechers; H. 0·32 m. Abb. 36, 5.

6. Bronzegefäss mit zwei wagerechten Henkeln; H. 0·09 m. Abb. 36, 6. Vgl. die ähnlichen Gefässe aus Ezerovo (Bull. Soc. arch. bulg. III, 1912/13, S. 207, Abb. 114), aus Ajazlar (Bull. Inst. arch. bulg. V, 1928/29, S. 51 Abb. 72) und aus Trebenischte (Filow, Trebenischte, S. 74).

7. Bronzepanzer von der gewöhnlichen griechischen Form; H. 0·392 m. Abb. 36, 1 und 2. Der Panzer war sowohl auf der Vorderseite als auch auf der Rückseite durchbohrt und ausgebessert.

8. Grosser Leuchter aus Eisen; H. 0·78 m. Abb. 40, 6.

9. Zwei Speerspitzen; L. 0·25 m. Abb. 36, 4.

10. Amphora einheimischer Art aus gut gebranntem rötlichen Ton ohne Verzierungen; H. 0·396 m. Abb. 40, 3.

11. Zwei Tonschalen einheimischer Art ohne Verzierungen. H. 0·088 und 0·056 m. Abb. 36, 7 und 8.

12. Zwei schwarzgefirniste Tonschalen griechischer Herkunft, mit fein ausgeführten gepressten Ornamenten auf dem Boden; H. 0·058 m. Abb. 36, 9.

Das Grab von Dälboki gehört zweifellos der zweiten Hälfte des 5. Jahrhunderts v. Chr. an (vgl. besonders die goldene Brustplatte, die beiden silbernen Becher und das Bronzegefäß № 6). Nach seinem Inhalte stimmt es völlig mit den übrigen bis jetzt bekannten thrakischen Gräbern dieser Zeit überein.

B. Filow.

Археологически бележки отъ Черно-морското крайбрѣжие

отъ К. Шкорпилъ
(съ табл. XII)

I. Круни и Дионизополъ.

Нѣма съмнение, че градъ Dionysopolis е билъ на мѣстото на сегашния градъ Балчикъ, дето сж открити до сега най-много паметници на стария градъ. Неразрешенъ остава въпросътъ за положението на Κρουνοί и въпросътъ, дали Κρουνοί и Dionysopolis сж били на едно и сжщо мѣсто или на две различни мѣста. Страбонъ (VII, 319) познава само Κρουνοί и не споменува Dionysopolis; отъ дветѣ имена първото е по-старо. Плиний (IV, 11, 44) говори за Cruni като за по-старо име на Dionysopolis. Обаче отъ думитѣ на Мела (II, 2) е явно, че това сж две различни мѣста. Споредъ мнението на Pick (Die antiken Münzen von Dacien und Moesien стр. 126) Odessos е заелъ мѣстото на Круни и основалъ ново пристанище, пазено отъ севернитѣ вѣтрове, като го нарекли, споредъ изобилнитѣ извори, Κρουνοί; Pick добавя, че мѣстото на новото селище било въ землището на Одессосъ.

Северната граница на Варненското землище е опредѣлена съ пограниченъ камѣкъ, намѣренъ до с. Дишбудакъ (Варненска околия), съ надписъ F(ines) terr(ae) Odess(itanorum).¹⁾ Споредъ този камѣкъ северната граница на Одессосъ е достигала вѣроятно до естествената граница, образувана съ течението на Батовската рѣка — р. Zugas въ старо време. До с. Екрене има остатъци на голѣмо селище, което се протака къмъ юго-западъ по течението на р. Джаферлийска (Камара-дере). Въ това селище се намиратъ монети, начиная отъ IV вѣкъ пр. Хр. Отъ него произлиза мраморната плоча съ релефа на три танцуващи жени съ дълги дрехи, държащи се за рѣце, а на лѣво мжжка фигура, вѣроятно Аполонъ;²⁾ отъ тукъ произлиза и релефъ на Диониса съ Аполона, който описва Каницъ (Donau-Bulgarien und der Balkan, III 191). По сведение тукъ сж били намирани много старини въ турско време. Друго едно селище съ стара крепостъ се намира до с. Дишбудакъ. На върха надъ с. Екрене се намиратъ развалини на голѣма крепостъ и на западния склонъ на върха развалини на голѣма постройка. Други стари селища по долното течение на Батовската рѣка се намиратъ

¹⁾ Arch.-epigr. Mitt. X, 181; CIL III 7589.

²⁾ Записки Имп. Одесск. Общ. Ист. и Древн. XIX стр. 26; Ant. Denkmäler in Bulgarien № 189 (погрѣшно посоченъ Балчикъ като мѣстонахождение).

до р. Чаталъ-чушма, по шосето Варна-Балчикъ, до новата ромънска граница и до с. Гейкчилеръ, съ крепостъ на северо-западъ надъ селището. Отъ селището до с. Екрене е водилъ старъ пѣтъ край Екрененското Кале, Хачука Кале и Кестричкия Хисарлъкъ къмъ гр. Варна. На морския брѣгъ до с. Екрене има остатъци отъ старо пристанище на удобно и широко мѣсто, което е служило за износъ на дърва и дървени вжглища отъ Батовската долина още въ по-ново турско време. Балчикъ и Екрене иматъ почти еднакво удобни пристанища. При все това пристанището на Екрене, на югъ отъ устието на Батовската рѣка, представя по-голъми удобства, тъй като теренътъ къмъ сушата е равенъ и удобенъ за постройки. Брѣгътъ до Балчишкото пристанище, напротивъ, е стръменъ и тѣсенъ. Излазътъ отъ това пристанище къмъ Добруджанското плато (старата Скития) е най-трудниятъ по Добруджанскитѣ брѣгове. Извори, каквито има въ сегашнитѣ лозя, на западъ отъ Балчикъ (Акъ-бунаръ), има и по Батовската долина, по долината на Джаферлийската рѣка и стръмнинитѣ къмъ Хачука-Кале надъ Аладжа Монастиръ. Като вземамъ предъ видъ всички тия обстоятелства, азъ смѣтамъ, че селището *Krounoi* е лежало при Екрене и че то е било различно отъ *Dionysopolis*-Балчикъ.

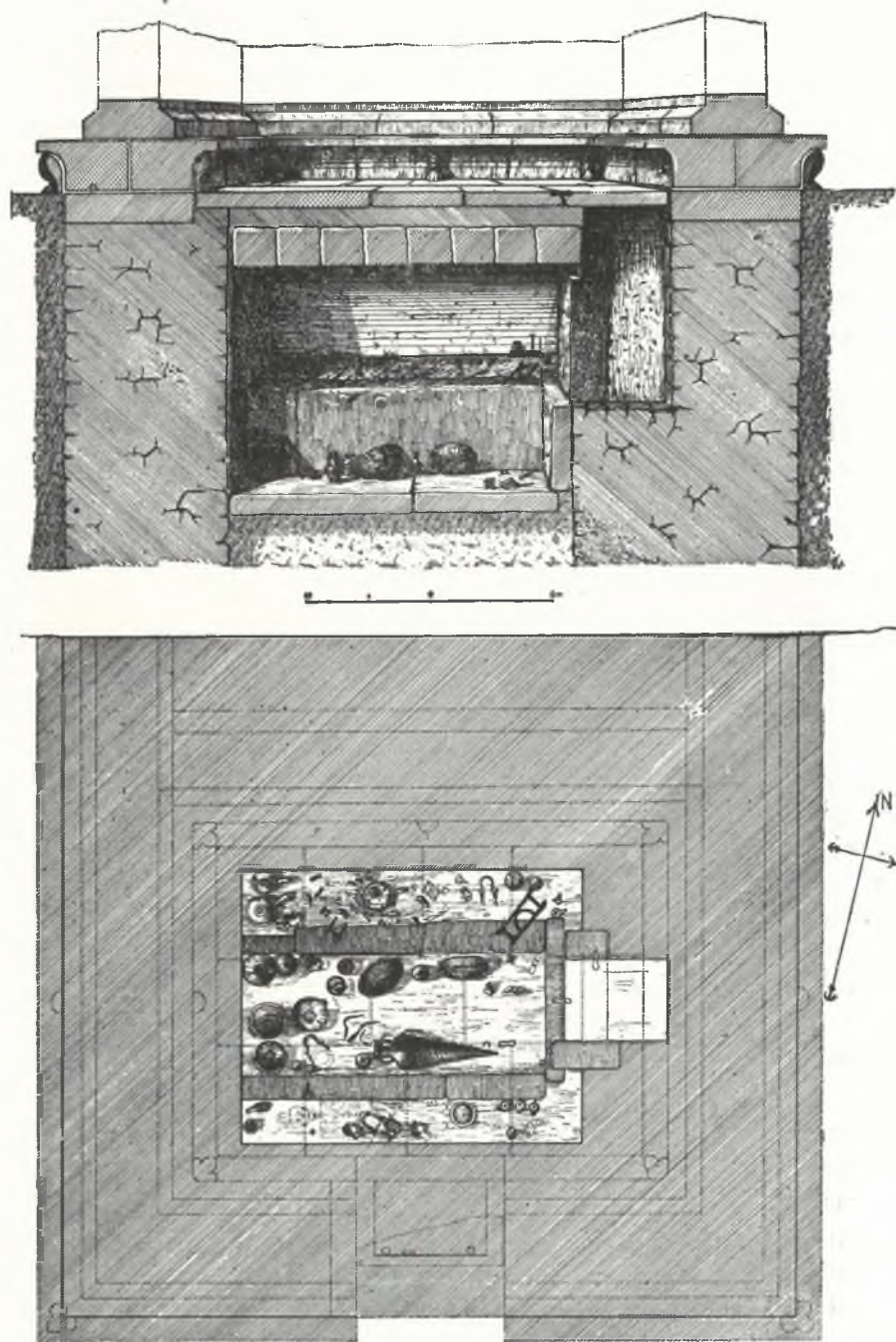
Екрене се пада до северо-източния край на землището на Одессосъ, на което северната граница е била р. *Zugas*¹⁾ (Батовската рѣка). Тукъ Одесситанитѣ основали новото пристанище не само за по-добра закрила отъ севернитѣ вѣтрове, но като новъ важенъ търговски центъръ за Добруджа (Скития), къмъ която, по този начинъ, се доближили почти съ 25 км. Мѣстото е изгубило своето търговско значение следъ основаването на *Dionysopolis* къмъ срѣдата на III вѣкъ пр. Хр. Градътъ споредъ преданието билъ основанъ на мѣстото, дето билъ изхвърленъ отъ морето на брѣга образътъ на бога Диониса. Това мѣсто е било вънъ отъ Одеситанското землище, а споредъ разпредѣление отпосле (отъ времето на Диоклециана) и въ друга провинция (Скития). Може да се предположи, че новиятъ градъ е билъ основанъ съ участието на жителитѣ на Круни, които пренесли почитанието на Варненския „Великъ богъ“ и въ новия градъ. Селището Круни продължавало обаче да съществува и презъ срѣднитѣ вѣкове. За това свидетелствува единъ надписъ отъ 1103 год., въ който се споменува крепостъта *Робуиз*.²⁾ По-късно (XIV и XV вѣкъ) тя носи названието *Сгапеа*, запазено и въ сегашното „Екрене“. Една отъ причинитѣ за упадъка на селището се заключава въ нехигиеничнитѣ условия на блатата „Балта“ до устието на Батовската рѣка.

II. Къмъ гробната находка въ Балчикъ.

Краткъ отчетъ за тази находка дадохъ въ статията си *Grabfund in Balčik*, обнародвана въ *Jahreshefte des Oesterr. Arch. Institutes*, XV Beibl.

¹⁾ *Plinius* (IV, 44) я поставя до гр. *Dionysopolis*, като най-близка и единствена рѣка (8 км.).

²⁾ Записки Одесск. Общ. Ист. и Древн. XXI стр. 17, № 7; *Ant. Denkm. in Bulgarien* № 360.

Обр. 41. — Вертикаленъ разрѣзъ и планъ на гробницата отъ Балчикъ.
Fig. 41. — Coupe verticale et plan du tombeau de Balčik.

стр. 102—134 и въ „Извѣстия на Варненското Археологическо Дружество“ V стр. 47—64. Тукъ прибавямъ преди всичко два чертежа (обр. 41 и 42), отъ които първиятъ дава вертикаленъ и хоризонталенъ разрѣзъ на гробницата съ означение на намѣренитѣ въ нея предмети, а вториятъ представя опигъ за реконструкция на гробницата (камъкътъ надъ входа принадлежи къмъ друга постройка).

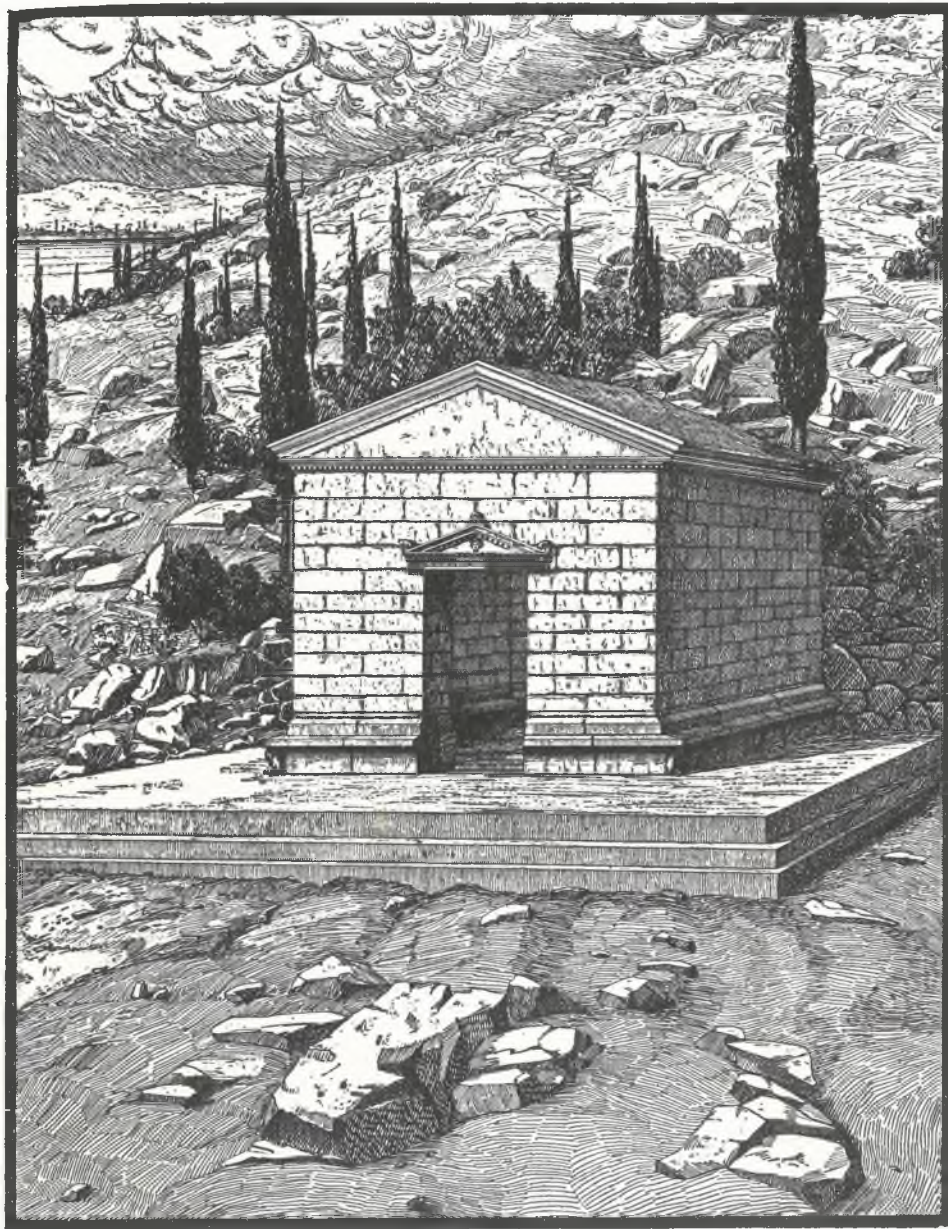
Въ гробницата, върху южното легло, по срѣдата, между краката на скелета, бѣ намѣрена една ваза (кратеръ) отъ бронзъ съ поясъ отъ релефи, представлящи нѣколко сцени отъ старогръцката легенда за Ифигения въ Таврида (сега въ Варненския музей, инв. VI 304). Тукъ даваме по-подробно описание на този важенъ паметникъ.¹⁾ Вмѣстимостъта на кратера е 3·2 литри. Той се състои отъ нѣколко части (обр. 43—45), които сж били работени отдѣлно и после сж били споени. Самиятъ сждъ обема единъ релефенъ поясъ, високъ 10 см., малко свитъ по срѣдата (горенъ диаметръ 19·2 см., доленъ диаметръ 18 см.), и една паницообразна канелирана частъ, висока 4 см. Сждътъ е ималъ две извити нагоре хоризонтални дръжки. Отдоле той завършва съ прѣстенообразна подставка, висока 1·8 см. Отдѣлно отъ сжда сж намѣрени други две самостоятелни негови части. Едната е сито съ паницообразна форма отъ тънка бронзова тенекия, съ обърната навънъ периферия, съ която то се е крепило върху горния издутъ край на сжда (обр. 45); най-голѣмъ диаметръ 21·5 см., дълбочина 6·5 см. Ситото има въ срѣдата една четирижгълна дупка, а малкитѣ дупки сж наредени въ два концентрични кръга (обр. 45, 2). Втората частъ е единъ бронзовъ кръгъ съ диаметръ 22 см., широкъ 1·1 см., който е служилъ да прикрепя ситото върху кратера. Той е украсенъ съ изпъкнали зрънчести и яйцевидни орнаменти.

Релефитѣ на кратера сж били изчукани върху доста дебела тенекия, и то още преди тя да е била завита въ цилиндрическата повърхность на сжда и залепена. Частъ отъ тѣхъ е онищожена вследствие на това, че сждътъ е лежалъ на едната си страна върху влажната утайка въ гробницата. Върху релефния поясъ на кратера сж изообразени три сцени отъ легендата за Ифигения, които завзематъ еднакви части отъ периферията; всѣка сцена завзема по 18·5 см. дължина (обр. 46). Две отъ сценитѣ (I и II) сж направени въ по-изпъкналъ релефъ, отколкото третата сцена, съ което художникътъ вѣроятно е искалъ да покаже, че тя става на друго мѣсто.

Първата сцена (обр. 46 I и обр. 47) се почва отъ лѣво съ една скала, предъ която стои съвсемъ гола права мъжка фигура, обърната съ гърба си напредъ, главата обърната малко на дѣсно. Дѣсниятъ кракъ е облекченъ. Ръцетѣ сж скръсгени отзадъ и свързани, при което дѣсната ръка е закрыта; презъ лѣвото рамо е прехвърлена мантия. Въ дѣсно до мъжа се намира старо полуизсѣхнало дърво съ два голѣми клона, въ чиито разклонения е

¹⁾ Cp. A. Salač a K. Škorpil, Reliefy bronzové vásy musea ve Varně a muthos o Ifigenii v Tauridě. Listy filol. LVII, 1930, Hlídka archaeol, стр. 421—436.

вложена четвъртата дъсчица и до нея прехвърленъ края на платъ или дреха. На дъсно отъ дървото и отчасти задъ него се издига храмъ съ колони отъ дорийски стилъ, украсенъ съ гирлянди. Предъ дъснитѣ две колони на храма

Обр. 42. — Реконструкция на гробницата отъ Балчикъ.
Fig. 42. — Reconstruction du tombeau de Balčik.

има стълбовидна подпорка съ проста база и прехвърленъ отгоре платъ или кърпа. Отъ лѣво до подпорката стои една фигура, подпрѣна съ лѣвия си лакътъ върху подпорката и съ глава облежната на ржката. Фигурата е обръната на дѣсно и кръстосва лѣвия си кракъ върху дѣсния. Тя е облѣчена въ дълга до земята дреха; въ дѣсната си ржка държи мечъ, сложенъ върху

Обр. 43. — Бронзовъ кратеръ съ релефни изображения отъ гробницата въ Балчикъ.

Fig. 43. — Cratère en bronze à reliefs trouvé dans le tombeau de Balčik.

дѣсното ѝ рамо; мечътъ на края си е закривенъ и дръжката му завършва крушообразно. На дѣсно отъ храма е изобразена жертвоприносителка въ профилъ на дѣсно, облѣчена въ дългъ хитонъ и мантия; косата ѝ е счесана на горе подъ особна покривка на главата; тя стои върху лѣвия си кракъ, а дѣсниятъ ѝ кракъ е поставенъ малко назадъ; дѣсната ѝ ржка е вдигната напредъ и е отворена надъ украсения съ гирлянди олтаръ, който се намира предъ нея. Задъ олтара на дѣсно се издига младо дърво (кипарисъ), отъ което е явно, че сцената се разиграва на открито мѣсто. На

дѣсно отъ олтара стои момче, обърнато напредъ, облѣчено съ дълга дреха безъ ржкави (или само пристилка); съ дветѣ си ржце държи дръжкитѣ на единъ сравнително голѣмъ сждъ (хидрия). Другъ сждъ съ кжсо гърло е поставенъ на дѣсно до олтара. На дѣсно отъ момчето стои голъ младъ мжжъ, обърнатъ на лѣво, сложилъ лѣвия си кракъ върху голѣмъ камъкъ; презъ лѣвото му рамо е прехвърлена мантията му; лѣвата му ржка е сложена върху лѣвото му колѣно и въ нея държи четирижгъленъ предметъ, вѣроятно плочка, къмъ която е наведена главата му.

Обр. 44. — Бронзовъ кратеръ съ релефни изображения
отъ гробницата въ Балчикъ.

Fig. 44.—Cratère en bronze à reliefs trouvé dans le tombeau de Balčik.

Обяснението на сцената е ясно. Въ срѣдата стои Ифигения и другитѣ фигури сж симетрично разположени къмъ нея. Крайнитѣ голи фигури представляватъ — лѣвата Ореста, а дѣсната Пилада, опредѣлени за жертва на таврическата Артемида. Ифигения, която се е научила, че пленницитѣ сж отъ Аргосъ, диктува на единъ отъ тѣхъ (Пиладъ) писмо. Орестъ стои вързанъ, но слуша съдържанието на писмото и се увѣрява, че жрицата е неговата сестра Ифигения; малкитѣ фигури сж прислужници при храма; лѣвата държи мечъ съ приготвена кърпа за жертва, а дѣсната държи сждъ съ очистителна вода, съ която е била намокряна главата на лицето, опредѣлено за жертва. Изображениятъ храмъ е този на Артемида, а плочката въ разклонението на старото дърво е или нейниятъ образъ, или втората частъ на плочката, върху която Пиладъ пише писмото (diptychon).

Втората сцена (обр. 46 II и обр. 48) е много повредена по срѣдата на дължина 5 см. Тя се състои отъ две двойки фигури, отдѣлени съ повреденото мѣсто. Въ лѣво виждаме най-напредъ възрастень мжжъ, съ варварски изгледъ, вървящъ на дѣсно и на половина обърнатъ напредъ; той има рошава коса, дълга брада и мустаци; облѣклото му е варварско: долна дреха до коленетѣ съ дълги тѣсни ржкави, препасана презъ кръста, тѣсни панталони и ниски обуца; горната дреха е праметната презъ лѣвото му рамо и е закопчана върху дѣсното. Въ дѣсната си ржка, спуснатата на долу, държи закривень мечъ (кама); въ лѣвата си ржка носи тънко копие, сложено върху лѣвото рамо, и държи края на вжжето, съ което сж вързани ржцетѣ на дѣсната фигура. Дѣсната фигура е едъръ голъ мжжъ, който върви на дѣсно и е обърнатъ на половина назадъ; краятъ на мантията му е прехвърленъ презъ лѣвото му рамо по гърба. Презъ дѣсното му рамо е прехвърленъ другъ ремъкъ: на него е окаченъ вѣроятно мечтъ, който се вижда подъ вързанитѣ му ржце.

Отъ повредената частъ между дветѣ двойни фигури сж запазени парчета безъ следи отъ релефи;

възможно е, въ тази частъ да не е имало никакви фигури. Дветѣ фигури на дѣсно отъ повредената частъ на вазата сж доста пострадали. Отъ лѣвата е запазена само горната частъ; тя представя брадатъ мжжъ, който крачи на лѣво, съ глава обърната малко на дѣсно; въ дѣсната си ржка държи дългъ пржтъ; лѣвата му ржка е сложена върху гърдитѣ му. Отъ дрехитѣ му личи само частъ отъ мантията, закопчана на дѣсното му рамо. Втората фигура представя мжжъ съ рошава коса, разкрасенъ на лѣво, но главата

Обр. 45. — Подробности отъ бронзовия кратеръ обр. 43 и 44.

Fig. 45. — Détails du cratère en bronze fig. 43 et 44.

обърната пакъ на дѣсно, къмъ сцената, която се разиграва въ тази посока; облѣченъ е съ кжса долна дреха, тѣсни панталони и низки обувки; презъ дѣсното му рамо е прехвърлена мантия; съ дветѣ си рѣце държи отпредъ дълъгъ повреденъ предметъ въ хоризонтално положение.

Обяснението на първата двойка фигури е ясно. Първата лѣва фигура е скитски войникъ, който води Ореста, на когото е билъ върнатъ мечътъ. За втората двойка фигури мжчно може да се даде обяснение. Понеже релефътъ е по-високъ отъ следната трета сцена, двойката принадлежи къмъ втората сцена; обаче по положението на дветѣ фигури тѣ принадлежатъ къмъ третата сцена, съ което тая сцена би завзела половината отъ релефния поясъ; дветѣ фигури въ такъвъ случай биха могли да се обяснятъ като скитски работници по нивитѣ, на които вниманието е било привлѣчено отъ събитията, представени въ третата сцена.

Третата сцена (обр. 46 III и обр. 49) е съ по-плоскъ релефъ и се разиграва на брѣга на морето, което е слабо развълнувано; на сушата се виждатъ натрупани каменни блокове, представлящи вѣроятно планина. Въ нейното подножие става стълкновение на две неприятелски групи, между които въ срѣдата, до самия брѣгъ, стои главната фигура въ сцената. Това е младъ, високъ и голъ мжжъ, съ лавровъ вѣнецъ на главата, разкрасенъ на лѣво и обрнатъ напредъ. Презъ лѣвото му рамо е прехвърлена хламида. Въ лѣвата си рѣка той държи лжкъ, а съ дѣсната си рѣка задържа вдигнатата рѣка на водителя на лѣвата неприятелска група, която настѣпва къмъ кораба. Този водителъ е възрастенъ брадатъ мжжъ, обрнатъ на дѣсно,

Обр. 46. — Релефитъ отъ сѣщия кратеръ: исторіята на Ифигения въ Таврида.
Fig. 46. — Les reliefs du même cratère: l'histoire d'Iphigénie en Tauride.

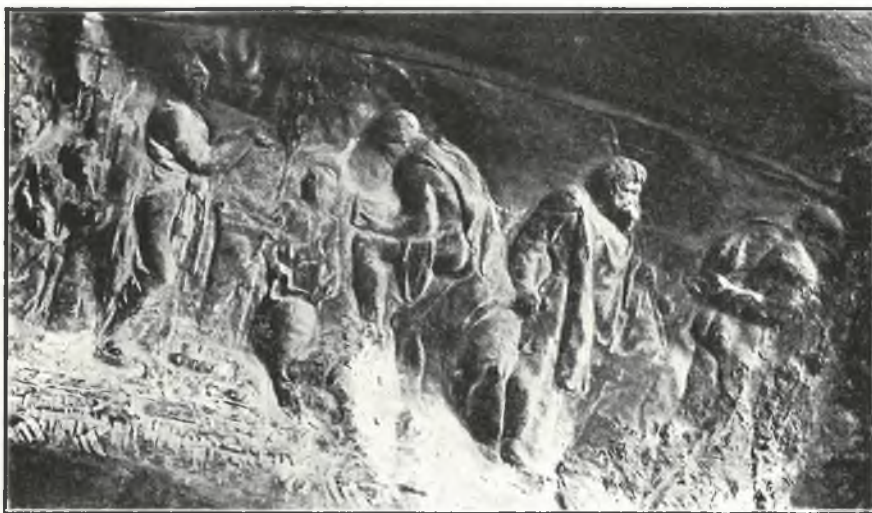
съ дълга коса, превързана съ панделка; той носи варварско облѣкло: кжса долна дреха съ ржкави, тѣсни панталони и низки обувки; презъ дѣсното му рамо е праметната мантията му. Лѣвата му ржка е спустната надолу и въ нея държи неясенъ предметъ, вѣроятно края на мантията. Задъ него вървятъ двама войника на дѣсно въ нападателно положение; тѣ иматъ дълги коси и бради и носятъ варварско облѣкло; и двамата сж въоръжени съ овални щитове, а единиятъ има и коринтски шлемъ на главата си. Дѣсната воюваща група се намира върху задната частъ на кораба до самия брѣгъ. До носа на кораба стоятъ двама борци въ отбранително по-

Обр. 47. — Часть отъ сжщата композиция.
Fig. 47. — Détail de la même composition.

ложение, обърнати на лѣво къмъ сушата. Тѣ сж гологлави съ кжса коса, безъ брада и безъ мустаци. Единиятъ отъ тѣхъ е въоръженъ съ мечъ, щитъ и копие, а другиятъ не е въоръженъ и е закритъ отъ щита на първия. Задъ двамата борци се виждатъ контури на напълно закритъ предметъ, стегнатъ съ ремъкъ; предметътъ прилича на покрита съ платъ фигура, при която личатъ контуритѣ на глава.

Обяснението на тази сцена е ясно; тя представя бѣгството на Ореста и Пилада заедно съ Ифигения и съ идола на таврическата Артемида. Двамата борци въ кораба сж Орестъ и Пиладъ. Отъ другата страна е скитскиятъ царъ Тоасъ, а задъ него сж неговитѣ скитски войници. Срѣдната главна фигура, която задържа нападателитѣ и помага на бѣгашитѣ, представя бога Аполона.

Обр. 48. — Часть отъ сжщата композиция.
Fig. 48. — Détail de la même composition.

Обр. 49. — Часть отъ сжщата композиция.
Fig. 49. — Détail de la même composition.

Въ художествено отношение третата сцена стои на първо мѣсто съ живитѣ и сполучливи движения на всички действащи лица. Тритѣ сцени не сж разграничени една отъ друга, но тѣхната художествена композиция и нееднакво изпъкнали релефи ясно ги опредѣлятъ. Художникътъ е ималъ на разположение картини, инспирирани отъ легендата, отъ които е избралъ сценитѣ за релефния поясъ на вазата; тѣзи картини не сж били въ връзка съ Еврипидовата трагедия „Ифигения въ Таврида“, но произлизатъ вѣроятно отъ по-старо време. Вазата принадлежи вѣроятно на IV или III вѣкъ преди Хр., макаръ самата гробница да датира отъ по-ново време.

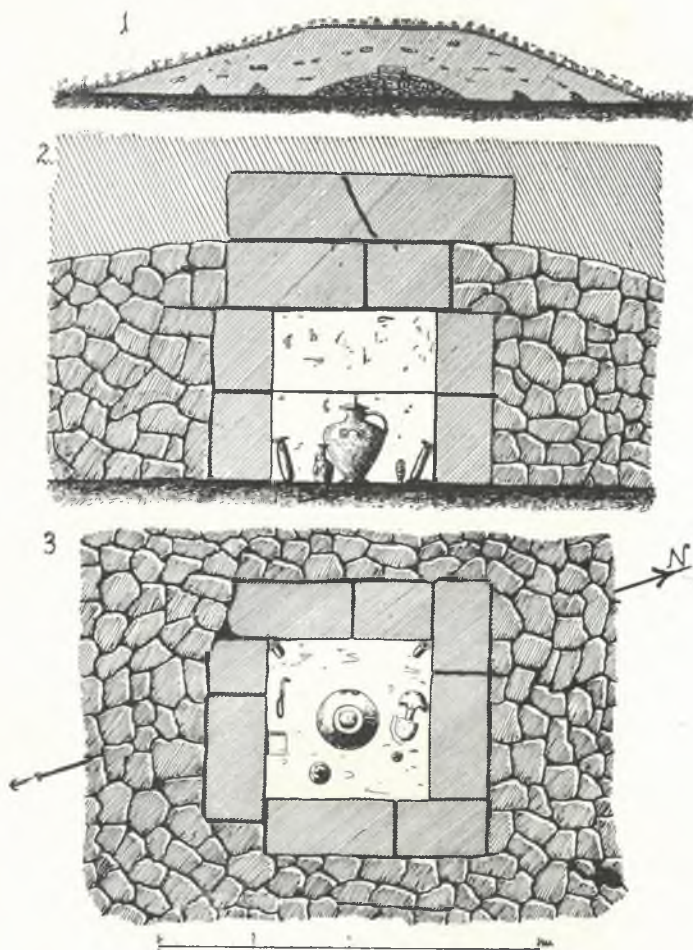
III.

Могилна находка отъ Варненската мах. Сезъ-севмесъ.

Отъ могилитѣ около Варна най-характерна е групата на „5-тѣхъ могили“ (Бешъ-тепе), която се намира на височината Галата надъ Варненския заливъ; групата не е разположена по гребена на тая височина, но по северния ѝ склонъ, който

образува южния хоризонтъ на Варна, тъй че могилитѣ се ясно очертаватъ на него. Тѣзи могили бѣха разкопани презъ 1930 година отъ Варненското археологическо дружество подъ ръководството на проф. А. Салачъ съ сръдства на Чехското министерство на просвѣщението въ Прага.

Отъ другитѣ могили върху височинитѣ на югъ отъ Варненския заливъ и езерото личатъ две могили върху Джанаваръ-тепе (Самодивецъ), отъ

Обр. 50. — Гробницата въ могилата Сезъ-севмесъ при Варна: вертикаленъ разрѣзъ и планъ.

Fig. 50. — Le tombeau dans le tumulus Sèze-sevmès près de Varna: coupe verticale et plan.

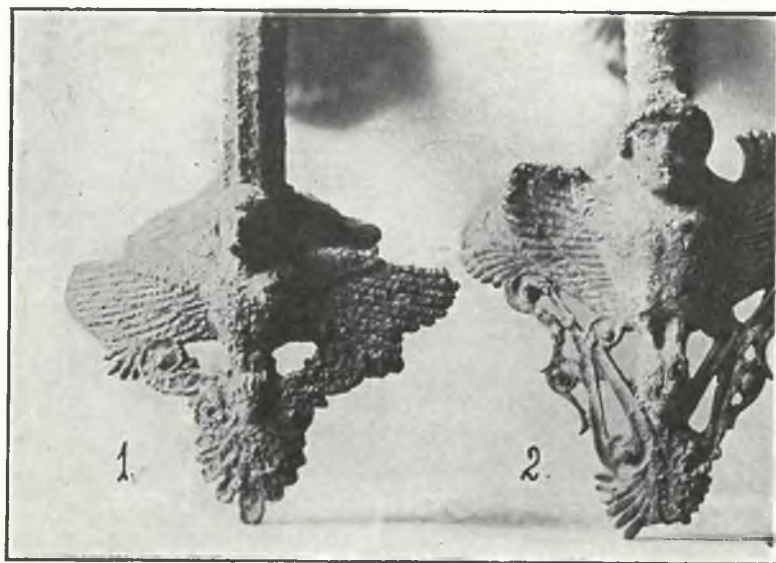
които едната е била използвана при постройка на табията презъ 1836 год.; нѣколко могили сж разпрѣснати по северното подножие на сжщия връхъ надъ брѣга на езерото. На края на платото, на югъ надъ новата градска махала Сезъ-севмесъ, между долините Домусъ-дере и Сезъ-севмесъ-дере, се намиратъ една по-голѣма и една малка могила, а на северния склонъ на платото, въ самата махала, една могила отъ овална форма.

Обр. 51. — Бронзова хидрия отъ сжщия гробъ.
Fig. 51. — Hydrie en bronze du même tombeau.

Въ досега открититѣ могили въ околността на Варна се срѣща въ повечето случаи погребение и по-рѣдко изгаряне. Като примѣръ на изгаряне служи голѣмата могила на платото надъ махалата Сезъ-севмесъ. Тази могила не е нарочно разкопавана, а е била постепенно събаряна отъ каменари, които открили тукъ каменоломъ, въ горния скалистъ пластъ на платото, който е служилъ и за подпорна база на могилата. Тя е висока около 4 м. съ диаметъръ 33 м. (обр. 50, 1). Източната ѝ половина е съборена.

Въ срѣдата на могилата е иззиданъ гробъ за сжда съ изгорѣли кости и за нѣколко предмети (обр. 50, 2 и 3). Гробътъ е издигнатъ надъ старото ниво на платото, върху самата му скална почва, и е напълно затворенъ. Той има квадратна форма съ страна 0·85 м. съ северо-източно направление, дълбочина 0·91 м., и е построенъ отъ голѣми квадратни камъни, до 0·30 м. дебели, въ два пласта. Долниятъ пластъ, високъ 0·47 м., е по съ два квадра въ всѣка стена (обр. 50, 3), а горниятъ пластъ е по съ единъ квадратъ. Стенитѣ на гроба сж били боядисани съ червена боя; много парчета отъ боята сж намѣрени отлущени и паднали край стенитѣ.

Обр. 52. — Дръжки отъ бронзови хидрии: 1) хидрия въ Варненския музей; 2) хидрия отъ Сезъ-севмесъ обр. 51.

Fig. 52. — Anses de hydries en bronze: 1) hydrie au Musée de Varna; 2) hydrie de Sèze-sevmès fig. 51.

Гробътъ е билъ покритъ отгоре съ два пласта отъ квадра; долниятъ пластъ, дебелъ 0·35 м., е съставенъ отъ два квадра, залепени единъ до другъ (ширина 0·72 м. и 0·45 м.) и стегнати отгоре по срѣдата съ желѣзна скоба (Варненски музей инв. VI № 325), дълга 0·32 м., широка 0·017 м. и дебела 0·01 м. Скобата е била залѣта по цѣлата си дължина съ дебелъ пластъ олово въ вдлъбнатъ улукъ и въ крайнитѣ му дупки, на ширина до 0·08 м. Горниятъ пластъ на покрива е отъ една плоча, дебела 0·36 м., почти квадратна, съ страна до 1·5 м., надвиснала отчасти надъ долния пластъ на покрива; плочата е намѣрена пукната по срѣдата, вѣроятно отъ тежестта на могилния насипъ (обр. 50, 2).

Гробътъ отвънъ наоколо е билъ засипанъ съ голѣми прости ломени камъни. Въ могилния насипъ, между каменния насипъ на гроба и перифе-

рията на могилата, се виждатъ още два пръстена отъ просто ломени камъни, отъ което ясно личи, че могилата е била насипвана на три пѣти. Дъното на гроба е било измазано съ жълта пръстъ, върху която сж били сложени предметитѣ и въ която е била издълбана плитка трапчинка до южната стена на гроба.

Въ гроба сж намѣрени следнитѣ предмети:

1. Въ срѣдата на гроба е била сложена бронзова хидрия (инв. VI 197), висока 0 408 м., съ най-голѣмъ диаметръ 0 316 м. (обр. 51). Хидрията се състои отъ яйцеобразно тѣло, една вертикална и две хоризонтални дръжки, краченце и дървена запушалка. Тѣлото на хидрията е направено отъ нѣколко части (вѣроятно 4), които сж тѣй добре залепени, че не се познава мѣстото на залепването имъ. Гърлото е обърнато навънъ и е украсено по края съ яйцеобразенъ орнаментъ и съ перловъ кржгъ. Вертикалната дръжка (инв. VI 198) е гладка и е залепена до гърлото чрезъ дискообразенъ разширенъ край съ канелюри и перловъ кржгъ, а до тѣлото на сжда чрезъ фигурално разширенъ край. Фигурата представя сирена, стояща върху изпъкналъ предметъ, съ разперени и завити нагоре крила; при долния край е палмета, а между нея и крилата орнаментъ, симетрично разположенъ къмъ фигурата, съ полупалмети въ горнитѣ външни жгли на орнаента (обр. 52, 2). Почти сжщото фигурално украшение на дръжката намираме при бронзовата хидрия отъ могилната находка до с. Юруклеръ (Ески-Джумайско).¹⁾

Въ Варненския музей (инв. VI 329—331) се намиратъ масивнитѣ части на една хидрия (вертикалната дръжка, хоризонталнитѣ дръжки и краченцето), намѣрена въ една могила на брѣга на Бѣло море, въ време на войната. Вертикалната дръжка е съ канелюри, съ дискообразни разширения на двата ѣ края, украсени съ канелюрки и кржгове отъ перли. До долния дискъ е залепена отпредъ фигурална часть отъ сжщия типъ, както при Варненската хидрия, само въ по-малкъ размѣръ. Крилата на сирената сж напълно разперени, орнаментътъ надъ палметата е по-простъ, състоящъ се само отъ по единъ S-образенъ елементъ отъ всѣка страна (обр. 52, 1).

Хоризонталнитѣ дръжки на варненската хидрия (инв. VI 199) сж гладки, джгообразно завити на горе, съ дискообразни краища, украсени съ кане-

Обр. 53. — Предмети отъ гробницата Сѣзь-сѣвмесъ.
Fig. 53. — Objets trouvés dans le tombeau de Sêze sevmès.

¹⁾ ИАИ V стр. 37, обр. 48 и 49.

люри и перлови кржгове. Съответнитѣ дръжки на хидрията отъ Бѣло море иматъ сжщата форма, но сж канелирани по цѣлата си дължина.

Краченцето (инв. VI 200) е пръстенообразно съ простъ профилъ, безъ украшения (най-голѣмъ диаметръ 0.14 м.). Въ горната му плоскостъ, съ която е било залепено къмъ тѣлото на сжда, има 6 дупки за нити, обаче въ дъното на сжда такива дупки или остатъци отъ нити нѣма. Цѣлото

Обр. 54. — Глинена вазичка съ релефни изображения отъ гробницата Сезъ севмесъ при Варна.
Fig. 54.— Aryballe avec figures à relief trouvé dans le tombeau de Sèze-sevmès près de Varna.

тѣло на хидрията отвѣнъ и гърлото отъ дветѣ му страни сж били позлатени; сжщо и при дръжкитѣ има остатъци отъ позлата. Отъ горе хидрията е била запушена съ дървена запушалка, почти напълно запазена (инв. V 130), съ малко издута горна повърхностъ, съ тънко нависнали краища. Върху горната повърхностъ личатъ остатъци отъ орнаментъ, боядисанъ съ червена боя. Въ хидрията сж били събрани изгорѣлитѣ човѣшки кости, нѣкои отъ които сж силно зеленияли; между тѣхъ има и остатъци отъ дребни кости, види се на птици или други малки животни (инв. V 225). Тѣлото е било горено заедно съ други предмети, фрагменти отъ които бѣха намѣрени между коститѣ, а именно (инв. V 226): 1) фрагменти на

алабастронъ (отъ дъното и горенъ дискъ); 2) фрагменти отъ малка вазичка, черно лакирана (отъ гърлото); 3) костени пръчки, извити и гладки, фрагментирани, и една цѣла костена пръчка, дълга 0·067 м., профилирана, съ дупчица на двата ѝ края (обр. 53 1—3); 4) фрагментъ отъ костенъ предметъ въ видъ на копче, профилиранъ, кръгълъ, съ диаметръ 0·027 м., отгоре плоскъ, съ релефна глава на Медуза и отдолу съ остатъци на връ-

Обр. 55. — Глинена вазичка съ релефни изображения отъ гробницата Сезъ-севмесъ при Варна.
Fig. 55. — Aryballe avec figures à relief trouvé dans le tombeau de Sèze-sevmès près de Varna.

занъ орнаментъ съ черна боя (обр. 53, 4); 6) нѣколко желѣзни фрагмента съ остатъци на залепенъ до тѣхъ дървенъ предметъ, на който тѣ сж били прикрепени.

Следнитѣ предмети сж били положени около хидрията:

2. Глинена ваза (арибалъ) съ релефни изображения (инв. VI 495; обр. 54-56 и табл. XII). Вазата отгоре при гърлото е пречупена и единъ фрагментъ е изгубенъ. Височината е била до 0·20 м., най-голѣмъ диам. 0·104 м., диам. на дъното 0·079 м. Вазата е черно лакирана отъ дветѣ ѝ страни. Долната частъ на гърлото е украсена съ двойни черни линии, и то само на предната страна, надъ релефа. До долния дискъ на гърлото, върху тѣлото на вазата, на предната ѝ частъ сж залепени четири релефни

6-листни розетки, покрай контуритѣ черно боядисани и по срѣдата позлатени. Тѣлото на вазата е почти кълбовидно, 0·106 м. високо, отдолу отсѣчено съ низко просто профилирано краченце въ видъ на плочка. Върху предната частъ на вазата има релефно украшение, а върху задната частъ боядисанъ орнаментъ. Релефътъ е билъ залепенъ върху вазата следъ направата на орнамента, защото лѣвиятъ край на орнамента е покритъ отчасти отъ дѣсна краи на релефа. Долниятъ край на вазата (на вис. 0·028 м.) е незначително изпъкналъ и изпъкналата линия служи за база на релефа и на орнамента.

Релефътъ представя ловджийска сцена, вѣроятно борба съ глиганъ (обр. 54-56). Въ срѣдата на главната сцена (обр. 56) виждаме конникъ на дѣсно въ борба съ животното и симетрично отъ дветѣ страни по една мъжка фигура въ помощъ на конника; нѣкои отъ детайлитѣ не сж напълно ясни, а особно лицата на ловцитѣ. Конътъ скача на дѣсно, предниятъ му дѣсенъ кракъ е сложенъ върху гърба на животното. Върху коня личи изпъкналъ подопашникъ, нагрѣдникъ, означенъ съ червена боя, и юздата съ златна боя. Ездачътъ е брадатъ, облѣченъ съ двойна дреха и наметнатъ съ мантия. Горната дреха е свободна, слабо стегната и достига надъ коленетѣ; отъ долната дреха личатъ тѣсни ржкави и панталони; на краката низки обувки. На главата си ездачътъ носи заострена шапка.

Обр. 56. — Изображението отъ сѣщата вазичка.
Fig. 56. — Les ornements du même aryballe.

Дѣсната му ржка е вдигната нагоре и държи позлатено оржие въ замахъ, отъ което се вижда само малка частъ. Детайлитъ на животното не сж напълно ясни; то се промъква между преднитъ крака на коня и напада направо ездача; преднитъ му крака сж протегнати напредъ, главата му, сравнително малка, обърната нагоре къмъ ездача, и ушитъ му щръкнали. На лѣво, задъ коня, стои мжжка фигура безъ брада, голова, широко разкрачена напредъ; фигурата е облѣчена както ездачтъ; въ дѣсната си ржка държи кжсо копие, приготвено срещу животното; лѣвата ржка е вдигната на горе и е закрита съ мантията. Въ дѣсно предъ коня има мжжка фигура съ изтрито лице. Облѣклото е както при предидущитъ фигури; мантията се развѣва на дѣсно. Въ дветъ си вдигнати на горе ржце държи кжсо оржие въ видъ на брадва, съ което атакува животното отъ задната му страна.

Подъ релефа е означена неравна почва съ червена боя; на дѣсно отъ главната група на релефа виждаме две височини, отъ които слиза, като отъ планина, нова фигура — лжкострелецъ съ рошава коса на помощъ на борцитъ (обр. 56). Лжкострелецтъ е разкраченъ на лѣво и върху него най-ясно личатъ тритъ вида дрехи и високи ловджийски ботуши, прегънати на вѣнъ. Мантията е закопчана на лѣвото рамо. Лжкострелецтъ въ дветъ си ржце държи обтегнатъ лжкъ, съ стрела, насочена къмъ животното.

Релефтъ е направенъ отъ добре изпечена червеникава глина и е билъ покритъ съ тънъкъ пластъ бѣла материя, отгоре боядисана съ нѣколко вида бои, отъ които сж останали само остатъци (табл. XII).

Съ червена боя сж били боядисани: нагрѣдникътъ на коня, панталонитъ на ездача и шапката му, ржкавитъ на дѣсната фигура съ брадвата и на лжкострелеца. Съ синя боя: ржкавтъ на ездача. Съ сива боя: мантията на лѣвата фигура и коньтъ. Съ кафява боя: ботушитъ на ездача, подопашникътъ на коня и ботушитъ на лжкострелеца. Съ свѣтлозелена боя: горнитъ дрехи на фигуритъ. Съ златна боя: юздата на коня, брадата, веждитъ и оржието на ездача. Съ свѣтлокафява боя: животното.

Върху задната частъ на сжда има орнаментъ съ червеникава боя, въ хубава палметова композиция (обр. 55 и 56). Вазата е била вложена въ гроба вече съ пречупено гърло и безъ дръжка, която е била отчупена по-рано.

Обр. 57. — Глинена рисувана вазичка отъ сжщия гробъ.
Fig. 57. — Vase peint en terre cuite du même tombeau.

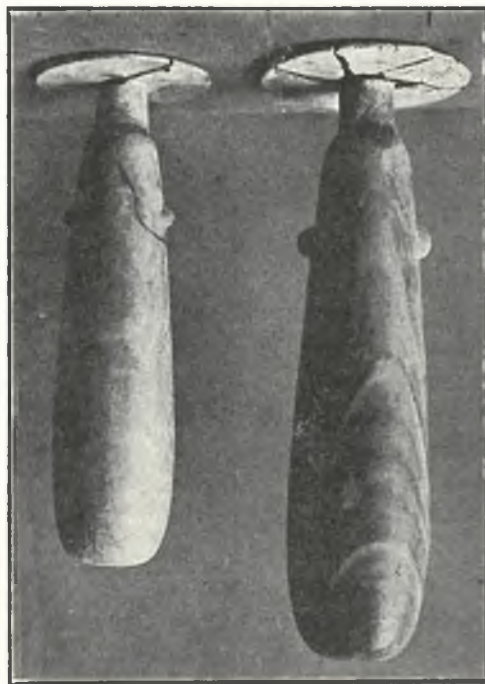
3. Долна частъ на малка вазичка съ две вертикални дръжки, вложена въ гроба безъ отчупеното гърло и дветѣ дръжки (обр. 57). Вазичката има яйцеобразна форма съ малко профилирано краченце; запазената ѝ частъ е до 0·09 м. висока, съ най-голѣмъ диаметръ 0·055 м. Горната ѝ издута плоскостъ е украсена съ черни лъччобразни линии върху червеникава основа. Останалата частъ е раздѣлена съ пояси отъ разни ширини, лакирани червеникаво; въ горния лакиранъ поясъ има червени трилистни и деветолистни (по четири) палметки; срѣдното лакирано поясче има шестъ лежащи кръста съ точки въ жглитѣ. Отъ гърлото е запазена само долната частъ съ остатъци отъ дветѣ дръжки.

4. Въ всѣки единъ отъ западнитѣ жгли на гроба е намѣренъ по единъ алабастронъ (обр. 58; инв. V 270, 271). Алабастронитѣ иматъ обикновената форма; единиятъ отъ тѣхъ е високъ 0·087 м.; другиятъ е високъ 0·245 м., съ най-голѣмъ диаметръ 0·06 м. и диаметръ на диска 0·087 м.; другиятъ е високъ 0·21 м., съ най-голѣмъ диаметръ 0·052 м. и диаметръ на диска 0·75 м. Алабастронитѣ сж били вложени въ гроба вече повредени. Други алабастрони отъ сжщата форма и материалъ сж били горени съ тѣлото и фрагментитѣ имъ намѣрени въ хидрията.

5. Маска (инв. VI 201), направена отъ олово, безъ означение на каквито и да е детайли, счупена на четири части (обр. 59). Височина 0·275 м. и широчина на челото 0·15 м.; къмъ краищата е завита надолу. Запазено е високо чело, горнитѣ джги на очитѣ, носъ и брада и отдѣлно единъ поясъ около брадата. При горния край на челото има две дупки за закрепване. Маската не е служила за украшение, но вѣроятно за покриване на лицето, обезобразено отъ разлагане на тѣлото; при изгарянето е била снета отъ лицето и сложена въ гроба.

6. Стѣргало (*strigilis*) просто, безъ украшения, състояще се отъ две части — стѣргалото и дръжката, съединени съ нити.

Могилата е служила за погребение още въ римско време; въ насипа на могилата въ юго-западната ѝ частъ сж намѣрени остатъци отъ скелетъ съ фибула отъ това време. На северния склонъ на платото, въ махалата

Обр. 58. — Алабастрови вазички отъ сжзия гробъ.

Fig. 58. — Vases en alabastré du même tombeau.

Сезъ-севмесъ, се намира могила, отчасти разкопана отъ Варненското археологическо дружество, безъ особени резултати. До могилата сж намѣрени фрагменти отъ глинена хидрия и друга една почти напълно запазена (инв. IV 671). Височина 0·575 м., най-голѣмъ диаметръ 0·33 м.; дръжките сж прости, гладки, горниятъ край на гърлото е извитъ навънъ и профилиранъ (обр. 60).

Обр. 59. — Оловна маска
отъ сѣщия гробъ.
Fig. 59. — Masque en plomb du
même tombeau.

Обр. 60. — Глинена хидрия, намѣрена
въ околността на сѣщия гробъ.
Fig. 60. — Hydrie en terre cuite trouvée
dans les environs du même tombeau.

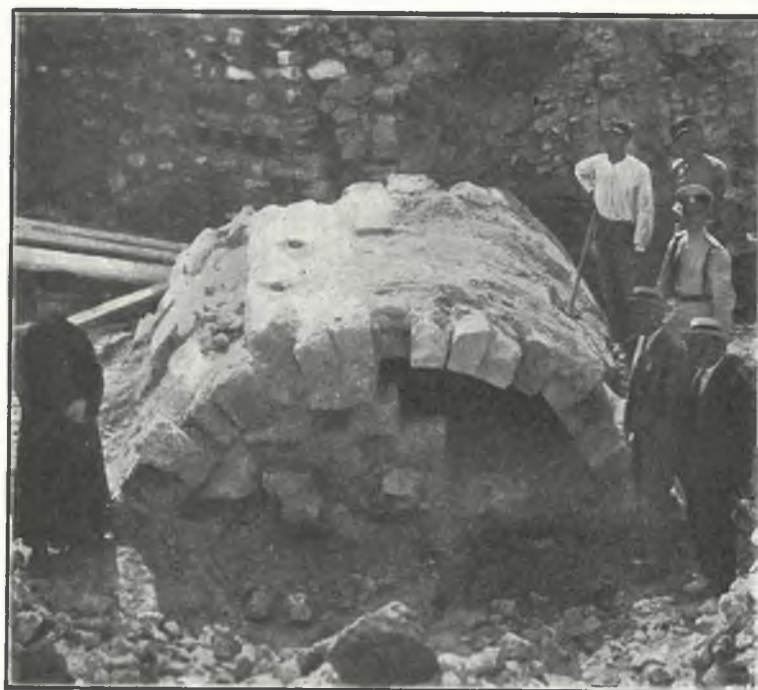
IV. Постройки въ дорийски стилъ отъ Черноморската областъ.

Най-старитѣ храмове въ гръцкитѣ крайбрѣжни колонии по западния черноморски брѣгъ сж построени въ дорийски стилъ. Отъ тия храмове до сега сж открити незначителни остатъци и нѣколко архитектурни части въ Одессосъ (Варна) и въ Аполония (Созополъ).

1. Одессосъ-Варна.

Отъ единъ старогръцки храмъ въ Одессосъ до сега сж известни три архитектурни камѣка, намѣрени на едно и сѣщо мѣсто въ 1-ия участъкъ,

до кръстопътя на улицитѣ Св. Климентъ и Одессосъ, до гръцката баня, при постройката на канализацията на града. Отъ основитѣ на храма не сж намѣрени никакви остатъци, но може да се предполага, че храмътъ се е намиралъ нѣкъде наблизо. На мѣстото на Субишахъ-джамии, изгорѣла на 14 декемврий 1891 г., на югъ отъ кръстопътя, при изкопа за основи на кжщата на Атанасъ Кенковъ, не бѣха открити основи на монументално здание, отъ гдето става явно, че храмътъ се е намиралъ на изтокъ отъ

Обр. 61. — Каменна гробница, открита въ Варна.
Fig. 61. — Tombeau en pierres découvert à Varna.

кръстопътя. При полагане на основитѣ на споменатата кжща бѣ намѣрена само гробница обр. 61, строена отъ квадри, съ входъ отъ източната страна и съ цилиндрически сводъ, направенъ отъ квадри.¹⁾

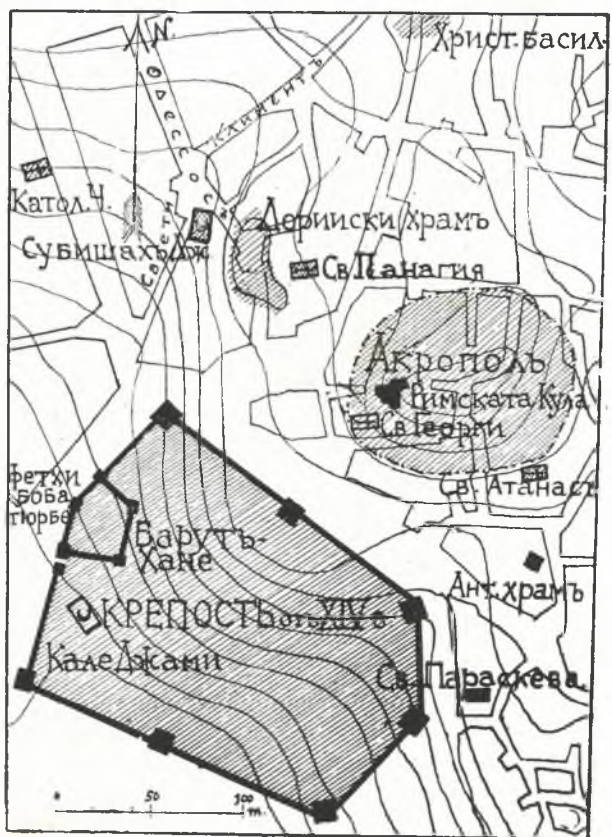
Въ тази частъ на града (обр. 62), гдето е била разположена първата гръцка колония Одессосъ (първиятъ участъкъ на сегашния градъ), виждаме три издигнати мѣста. Най-високото мѣсто се пада на северъ до линията, която съединява църквитѣ Св. Георги и Св. Атанасъ (до 150 метра диаметъръ); на това мѣсто се е намиралъ акрополътъ на стария градъ, отъ който е запазена малка частъ, наречена „Римската кула“, която се намира до църквата Св. Георги (открити сж основни зидове въ двора на сжщата

¹⁾ Такива гробници въ града и околността произлизатъ отъ IV — III вѣкъ пр. Хр.

църква и остатъци отъ подземия по цѣлото пространство). Второто издигнато мѣсто се намира до северния край на улица Парушева, на северъ (180 м.) отъ Римската кула; на това мѣсто сж открити остатъци отъ старохристиянска църква. Третото издигнато мѣсто се пада на западъ до църквата Св. Панагия къмъ мѣстото на съборената Субишахъ-джами (90 метра на северо-западъ отъ Римската кула), надъ кръстопята, гдето бѣха намѣрени архитектурни камъни отъ дорийски стилъ. На това мѣсто именно трѣбва да е лежалъ най-стариятъ храмъ на Одесосъ, построенъ въ дорийски стилъ. Архитектурнитѣ камъни сж следнитѣ:

1. Мраморенъ капителъ (обр. 63 и 64) отъ дорийски стилъ, счупенъ на нѣколко части. Сега въ Варненския музей (инв. III 317). Височина 0·395 м. Абакътъ е съ страна 1·01 м. и височина 0·145 м.; височина на ехинуса 0·125 м. Самата колона има диаметръ 0·77 м. и 20 канелюри. На горната страна на капителя е издълбана кръгла дупка (обр. 64) съ диаметръ 0·54 м. и дълбочина 0·23 м.; въ дъното ѝ се намира помалка вдлъбнатина съ страна 0·12 м. и дълбочина 0·05 м. Стенитѣ на кръглата дупка сж нарѣзани съ бразди, които въ разрѣзъ сж тригълни. Предназначението на тази дупка не е ясно. По срѣдата на долната страна се намира сжщо квадратна дупка (страна 0·09 м. и дълбочина 0·033 м.), която е служила за закрепване на капителя къмъ по-долния блокъ на колоната.

2. Половина отъ малкъ мраморенъ дорийски капителъ (обр. 65), сега въ Варненския музей (инв. III 289). Височина 0·209 метра; абакътъ е съ страна 0·34 м. и височина 0·042 м.; височина на ехинуса 0·11 м. Самата колона има диаметръ 0·26 м. и 20 канелюри. На горната страна се

Обр. 62. — Старата часть на градъ Варна.
Fig. 62. — L'ancien quartier de la ville de Varna.

намира слабо изпъкналъ кръгъ съ диаметръ 0·29 м., а по срѣдата му квадратна дупка (страна 0·035 м., дълбочина 0·025 м.); на долната страна на капителя сж тънко врѣзани две концентрични окръжности и радиуси, съ които сж означени ширинитѣ на канелюритѣ; по срѣдата сж запазени остатъци отъ две квадратни дупки (страна 0·032 метра, дълбочина 0·05 м.). Подобни два капителя служатъ сега за подпорки на два стълба при входа въ близката църква Св. Богородица. Нѣма съмнение, че и тѣ произлизатъ отъ сжщата антична сграда.

3. Архитравъ отъ мраморъ, сега въ Варненския музей (инв. III 457). Архитравътъ има малко извита форма съ диам. на извивката 2·4 м. Дължина 1·18 м. (65° джга), височина 0·485 м., дебелина 0·5 м. (обр. 66). Върху архитрава е запазенъ надписъ въ единъ редъ съ букви високи 0·045 м.: ΑΠΟΛΛΟΔΩΡΟΣ . Върху долната частъ на архитрава има буквенъ знакъ „В“, който означава вѣроятно мѣстото на камъка въ градежа. Малкиятъ вътрешенъ диаметръ (около 1·3 м.), както и грубото обработване на задната плоскостъ на камъка, говорятъ противъ апсидна постройка. Архитравътъ е

вѣроятно частъ отъ надгробенъ или другъ паметникъ съ цилиндрическа форма, въ видъ на Лизикратовия паметникъ въ Атина. Дали този паметникъ има връзка съ гробницата, близо до която той е намѣренъ, не може да се каже.

До гробницата подъ Субишахъ-джами (обр. 62) е била намѣрена глава отъ глинена статуйка на бога Зевса (Варненски музей, инв. IV 569), висока 0·09 м. До църквата Св. Панагия, на южната ѝ страна, е намѣрена мраморна статуя безъ глава и крака на сжщия богъ, висока 0·69 м. (инв. III 922), и мраморна плоча отъ подставка на статуя съ името

Обр. 63. — Мраморенъ капитель отъ Варна.
Fig. 63. — Chapiteau en marbre de Varna.

Обр. 64. — Горната частъ на сжщия капитель.
Fig. 64. — La partie supérieure du même chapiteau.

на майстора (инв. III 923): Ἐκατόδωρος Ζωπύρου | ἐποίησεν. Надписътъ, споредъ формата на буквитъ, изглежда да датира отъ IV в. пр. Хр.

2. Аполония-Созополъ.

Гордостъта на града е билъ храмътъ на бога Аполона съ колосалната бронзова статуя на този богъ, изработена отъ скулптора Каламисъ, която е била пренесена въ 72 г. пр. Хр. въ Римъ. За положението на този храмъ до сега нищо не бѣ известно.

Обр. 65. — Мряморенъ капитель отъ Варна.
Fig. 65. — Chapiteau en marbre de Varna.

Обр. 66. — Мряморенъ архитравъ отъ Варна.
Fig. 66. — Architrave en marbre de Varna.

Островъ Милосъ (Св. Кирикъ), на който е билъ разположенъ отчасти стариятъ градъ, представя скалиста плоскостъ отъ 40 декара съ тригълна форма, при основа 250 м. и дължина 340 м. (обр. 67). Северо-западниятъ брѣгъ е стрѣменъ, врѣзанъ и скалистъ, съ разпрѣснати скални блокове подъ него. Най-високото мѣсто до 14 м. надъ морското равнище се пада по срѣдата на северо-западния брѣгъ въ видъ на малко плато, дълго до 70 м. и широко до 50 м. Отъ платото теренътъ се снишава постепенно

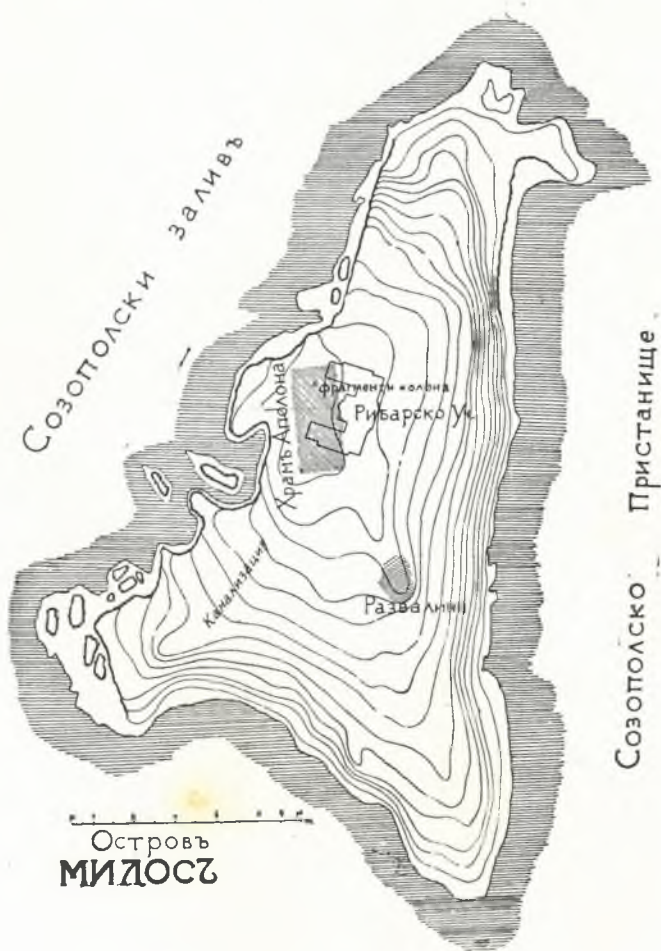
къмъ основата на острова, а по-стрѣмно къмъ брѣга срещу града. Островъ Милосъ е използванъ сега изцѣло за нуждитъ на рибарското училище, а северниятъ му жгълъ е свързанъ съ града съ вълноломъ за запазване на Созополското пристанище.

При постройката на рибарското училище върху най-високото мѣсто на острова сж били намѣрени остатъци отъ каменни плочи,¹⁾ както се срѣща при антични храмове, и то на мѣстото на южното крило на училището (гл. обр. 67, при знака X). При направата на канализацията задъ училището, до най-високата точка на малкото плато (14·8 метра), е намѣренъ цѣль барабанъ отъ мряморна дорийска колона и фрагментъ отъ другъ такъвъ барабанъ. Височината на запазения барабанъ е 0·525 м., външенъ диам. 0·94 м. и вътрешенъ 0·88 м. Канелюритъ сж на брой 36 съ широчина до 0·08 м. и дълбочина 0·03 м. Материалътъ е едрозърнестъ бѣль мряморъ.

При регулацията на острова за училищенъ паркъ е била намѣрена стара канализация отъ кюнци, съ направление отъ най-високото мѣсто къмъ юго-западния жгълъ на острова, а така сжщо ограда и щерна подъ

най-високото мѣсто на острова, къмъ южния му жгълъ, както и гробове на разни мѣста, произлизащи отъ V вѣкъ пр. Хр. Отъ манастира на Св. Кирикъ и Св. Юлита, построенъ въ византийско време и подчиненъ направо на патриаршията, не сж открити до сега никакви следи.

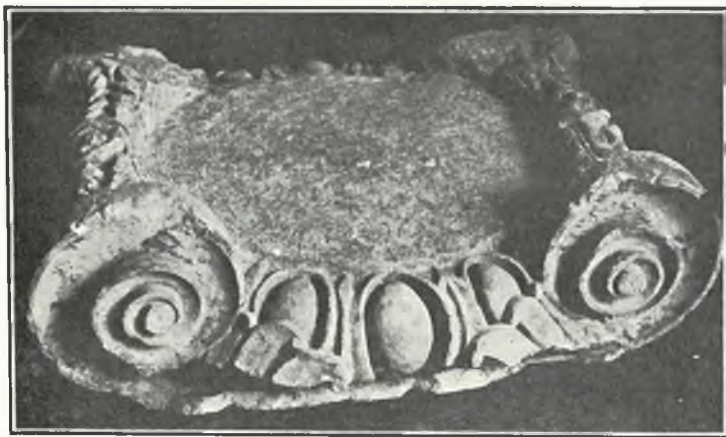
¹⁾ Сведения отъ директора на рибарското училище, г. кап. Станевъ.

Обр. 67. — Островъ Милосъ при Созополъ.
Fig. 67. — L'île de Milos près de Sozopole.

V. Йонийски капители отъ една гробница до Варна.

На западъ отъ Варна, край старото шосе Одессо-Маркианополъ, е имало редъ гробници, като почнемъ отъ старата западна градска порта на сегашния площадъ Мусала, срещу ул. Драгоманъ, почти до 4-ия кило-

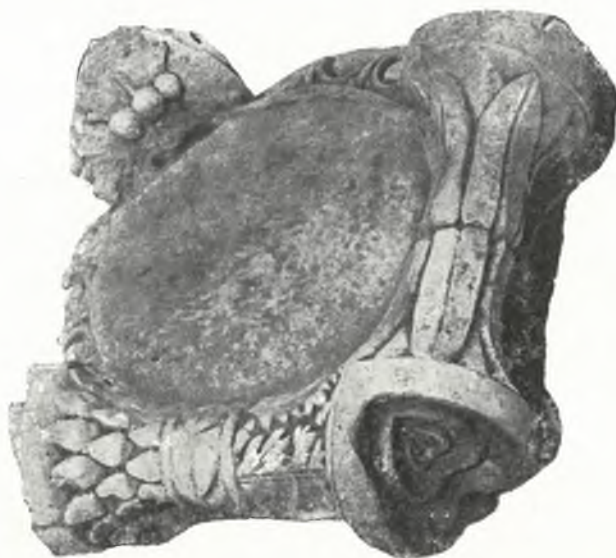

Обр. 68. — Варовниковъ капитель отъ Варна.
Fig. 68. — Chapiteau en calcaire de Varna.

Обр. 69. — Варовниковъ капитель отъ Варна.
Fig. 69. — Chapiteau en calcaire de Varna.

метъръ на шосето Варна-Добричъ. Развалинитъ на една такава гробница сж били открити на 3·5 клм. далечъ отъ Варна, 300 м. северно отъ шосето. Въ развалинитъ на гробницата сж намѣрени петъ капители отъ йонийски стиль, и то до южната отъ дветъ могили на това мѣсто, надъ

Обр. 70. — Варовниковъ капитель отъ Варна.
Fig. 70. — Chapiteau en calcaire de Varna.

Обр. 71. — Варовниковъ капитель отъ Варна.
Fig. 71. — Chapiteau en calcaire de Varna.

лѣвия брѣгъ на р. Бааламъ-дере (Паша-боба-дере). Капителитѣ сж били пренесени до църквата Св. Димитъръ въ парка на Евксиноградския дворецъ и подарени на Варненския музей отъ Н. В. Царъ Бориса (инв. III 471 — 475). Материалътъ на капителитѣ е твърдъ жълтеникъвъ варовникъ. Отъ капителитѣ два сж редови и три сж жглови.

1. Редовъ капителъ, 0·14 м. високъ, а при волутитѣ 0·215 м. (инв. III 471; обр. 68); абакътъ е квадратенъ съ страна 0·44 м. и дебелина 0·025 м. Волутитѣ на предната страна сж по-релефни отъ заднитѣ волути. Страничнитѣ части на волутитѣ сж украсени съ акантови листа (приличатъ и на джбови) и плодове. Диаметърътъ на долната кръгла плоскостъ за колоната е 0·375 м.; горната плоскостъ на абака е грубо работена.

2. Редовъ капителъ (инв. III 472; обр. 69). Всички размѣри сж сжщитѣ, както при предидущиятъ капителъ; сжщо и орнаментитѣ сж еднакви, съ малки изключения. Въ горната плоскостъ на абака, която е малко вдлъбната, има въ срѣдата една правоъгълна дупка за закрепване (0·095×0·075 м. и 0·045 м. дълбока).

3. Жгловъ капителъ (инв. III 473). Височина 0·14 м., при волутитѣ 0·21—0·23 м. Абакътъ е простъ, 0·44×0·44 м., съ дебелина 0·028 м., изпъкналъ къмъ външния жгълъ на капитела; долната кръгла плоскостъ за колоната има диаметъръ 0·38 м. (обр. 70). Формата на волутитѣ е напълно еднаква съ онази при редовитѣ капители. Въ горната малко вдлъбната плоскостъ на абака, не въ срѣдата, има почти квадратна дупка (0·065×0·075 м.), 0·04 м. дълбока, а отъ нея единъ плиткъ жлебъ води къмъ външния жгълъ на капитела.

4. Жгловъ капителъ (инв. III 474; обр. 71). Рамѣритѣ малко се различаватъ отъ предидущия капителъ; височина 0·18 м., височина при волутитѣ 0·25 м., при външната жглова волута 0·28 м. Главнитѣ форми се сходятъ съ предидущия капителъ; долната кръгла плоскостъ за колоната има диаметъръ 0·40 м. Предната двойна волута е по-релефна отъ другитѣ; дветѣ ѝ части сж отдѣлени съ дълбока рѣзка (обр. 71). Разширената плоскостъ на двойната волута е украсена съ бюстъ на женска фигура (обр. 72); косата е стегната съ една панделка и предната частъ на косата пада върху рамената; на шията има слаба рѣзка. Фигурата е облѣчена въ

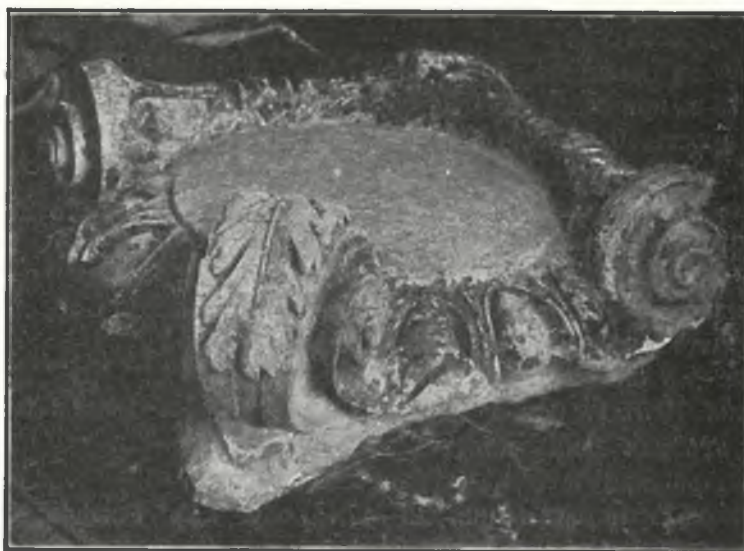

Обр. 72. — Часть отъ сжщия капителъ.
Fig. 72. — Détail du même chapiteau.

двойна дреха. Горната дреха е закопчана съ голѣмо копче на дѣсното рамо, като покрива само горната частъ на гърдитѣ и е спусната по гърба; долната дреха е препасана. Ръцетѣ сж спуснати надолу. Въ горната

a

б

Обр. 73. — Варовниковъ капителъ отъ Варна.
Fig. 73. — Chapiteau en calcaire de Varna.

малко вдлъбната плоскостъ на абака има две дупки: едната почти въ срѣдата, квадратна (0.06×0.065 м.), отъ която иде една рѣзка къмъ външния жгълъ на капитела; втората дупка е по-близо до жгла (0.07×0.08 м.).

5. Жгловъ капителъ (инв. III 475; обр. 73); по форма се различава отъ другитѣ жгови капители само по нѣкои детали. Волутитѣ на предния жгълъ сж отдѣлени съ вдлъбното поясче; нависналата надолу частъ на двойната волута е украсена съ акантовъ листъ, на който долниятъ край има два плода. На горната плоскостъ на абака, която е малко вдлъбната, има по срѣдата две дупки (0.08×0.065 м. и 0.09×0.11 м.; дълбочина 0.045 м.); отъ тѣхъ излизать две рѣзки, които се сливатъ до западния жгълъ на капителя.

Archäologische Bemerkungen von der Küste des Schwarzen Meeres.

I. Cruni und Dionysopolis. Die Stadt Dionysopolis-Balčik ist nicht identisch mit der antiken Siedlung Κρουνοί. Diese letztere befand sich an der Stelle des heutigen Dorfes Ekrene, nördlich von Odessos-Varna. Diese Annahme wird nicht nur durch die zahlreichen antiken Denkmäler bestätigt, die in der Umgebung von Ekrene gefunden wurden, sondern auch durch den Namen der mittelalterlichen Festung Ρούνις, die sich an dieser Stelle befand. Auch der heutige Name des Ortes Ekrene hängt zweifellos mit Κρουνοί zusammen.

II. Zu dem Grabfunde aus Dionysopolis-Balčik. Der Verfasser hat schon über diesen Fund in den Österr. Jahresheften, XV, 1912, Beibl. S. 102—134 und in den Mitt. der arch. Gesell. in Varna V, 1912, стр. 47—64, kurz berichtet. Jetzt gibt er als Ergänzung dazu vor allem zwei Zeichnungen, von denen die erste (Abb. 41) den Aufriss und den Querschnitt der Grabanlage, die zweite (Abb. 42) die Rekonstruktion derselben Grabanlage enthält. Dann folgt eine genaue Beschreibung und Erklärung des Hauptstückes des Fundes, welches früher nur erwähnt, aber nicht abgebildet wurde. Es handelt sich um einen Kelchkrater aus Bronze mit Reliefdarstellungen aus der Geschichte der Iphigenie in Tauris (Abb. 43-45). Höhe des Gefässes 0.158 m. Genauere Angaben über seine Zusammensetzung und Ausführung findet man in den Österr. Jahresh. XV, Beibl. S. 112 f. Die erste Szene (Abb. 47) stellt Iphigenie mit Orestes und Pylades vor dem Tempel der Artemis dar; Iphigenie diktiert dem Pylades einen Brief, während Orestes mit gebundenen Händen zuhört. Die zweite Szene (Abb. 48) ist stark zerstört, sodass auch ihre Erklärung im einzelnen nicht ganz klar ist; links sieht man einen skythischen Krieger, der den Orestes führt, nachdem dieser letztere sein Schwert wieder erhalten hat. Die dritte Szene (Abb. 49) stellt die Flucht dar; Orestes und Pylades befinden sich schon im Schiffe; neben ihnen sitzt die verhüllte Iphigenie; vor dem Schiffe drängt Apollo selbst die nachstürzenden Skythen zurück. Das Gefäss gehört dem 4. oder dem 3. Jahrh. v. Chr. an, obwohl die Grabanlage selbst aus einer etwas späteren Zeit zu stammen scheint.

III. Grabhügelfund aus dem Stadtviertel Sez-Sevmes in Varna. Der grosse Grabhügel, der sich auf der Höhe oberhalb des Stadtviertels Sez-Sevmes befand (Höhe 4 m, Durchm. 33 m), enthielt ein aus Steinquadern

erbautes Brandgrab (Abb. 50). Im Grabe wurden folgende Gegenstände gefunden (jetzt im Museum von Varna): 1) Bronzhydria, H. 0·408 m. Abb. 51; 2) Tongefäss (aryballos) mit farbigen Reliefdarstellungen; H. 0·20 m. Abb. 54—56 und Taf. XII; 3) Fragment eines bemalten Tongefässes, H. 0·09 m. Abb. 57; 4) zwei Gefässe aus Alabaster, H. 0·245 und 0·21 m. Abb. 58; 5) Bleimaske, H. 0·275 m. Abb. 59; 6) Strigilis aus Bronze.

IV. Bauten im dorischen Stil aus Odessos-Varna und Apollonia-Sozopol. In der Mitte der heutigen Stadt Varna, in der Nähe des „Römischen Turmes“, wurden zwei dorische Kapitäle gefunden, die wahrscheinlich von einem Tempel stammen (Abb. 63 und 65). An derselben Stelle wurde auch ein dorisches Architrav von einem kleinen Rundbau gefunden (Abb. 66). Auf dem Steine befindet sich die Inschrift ΑΠΟΛΛΟΔΩΡΟΣ. Auf der kleinen Insel Sveti Kirik bei Sozopol, wo wir die älteste milesische Siedlung zu vermuten haben, hat man bei dem Bau der neuen Fischereischule die Grundmauern eines grossen Gebäudes und zwei Fragmente von dorischen Marmorsäulen gefunden. Es ist bemerkenswert, dass die Säulen 36 Kanneluren hatten. Wir haben es zweifellos mit den Resten des berühmten Apollotempels von Apollonia zu tun.

V. Ionische Kapitäle von einem Grabbau in der Nähe von Varna. Der betreffende Grabbau lag etwa 3·5 km. nördlich von Varna, in der Nähe der Strasse, die nach Euxinograd führt. In seinen Ruinen wurden fünf ionische Kapitäle gefunden, die jetzt im Museum von Varna aufbewahrt werden (Abb. 68—73).

K. Škorpil.

Могилнитѣ гробове при с. Ендже

отъ Р. Поповъ

Единадесетъ клм. на с. и. отъ Шуменъ лежи селото Ендже, въ землището на което се намиратъ нѣколко надгробни могили. Презъ 1926 год. нѣколко иманяри нощно време почнали да разкопаватъ една отъ тѣхъ, разположена западно отъ селото (обр. 74, *a*). На дълбочина около 80 см. откриватъ две каменни статуи. По нареждане на властѣта, по-нататъшното разкопаване се забрани. Нѣколко дни следъ това азъ бѣхъ на мѣстото и съ нѣколко работници отъ селото извадихъ статуйтѣ и наредихъ да се пренесатъ

Обр. 74. — Изгледъ на могилитѣ при Ендже: *a* могила I, *b* могила II.
Fig. 74. — Les deux tumuli d'Endjé: *a* tumulus I, *b* tumulus II.

въ Шуменскиятъ окръженъ археологически музей, дето тѣ сега се съхраняватъ. Тия две статуи възбудиха между нашитѣ учени голѣмъ интересъ, защото за пръвъ пѣтъ се откриватъ такива у насъ; тѣ сж напълно аналогични на т. н. каменни баби, които изобилствуватъ въ Русия. Проф. Г. Фехеръ ги постави въ връзка съ културата на прабългаритѣ и ги прие за надгробни паметници.¹⁾

Презъ 1929 год. Народниятъ Музей предприе подъ мое ръководство разкопаване на сѣщата могила, въ която се намѣриха каменнитѣ баби. Докато траяха разкопкитѣ, имахъ за помощници асистентитѣ Вѣра Иванова и Н. Мавродиновъ, които ми указаха ценно съдействие. За разкопкитѣ бѣха отпуснати редовни трудоваци по нареждане на Министерството на благоустройството отъ Шуменското трудово бюро, чийто началникъ

¹⁾ Фехеръ, Мадарскитъ конникъ. Погребални обичаи на прабългаритѣ. Изв. на Етногр. музей, VI стр. 81.

В. Тодоровъ ни даде широко съдействие и улеснение въ работата, за която му дължа голъма благодарностъ. Целта на предприетитъ разкопки бѣше да се открие гробътъ, върху който статуйтъ, предполагаше се, сж били изправени и по този начинъ да се опредѣли тѣхниятъ произходъ и епохата, къмъ която трѣбваше да се отнесатъ.

Въ съседство съ въпросната могила, на разстояние само нѣколко метра, се намира втора малко по-голѣма могила (обр. 74, б), която трѣбваше сжщо да бжде разкопана, защото по всичко изглеждаше, че тя е едновременна съ първата.

Могила I.

Тази могила дълги години е била разоравана. Благодарение на това е изгубила значително отъ височината си. Голѣма частъ отъ насипа ѝ е смъкнатъ отъ ралото. При сегашното си състояние тя има височина 4·5 м., диаметръ 32 м. Въ нея се откриха нѣколко гроба.

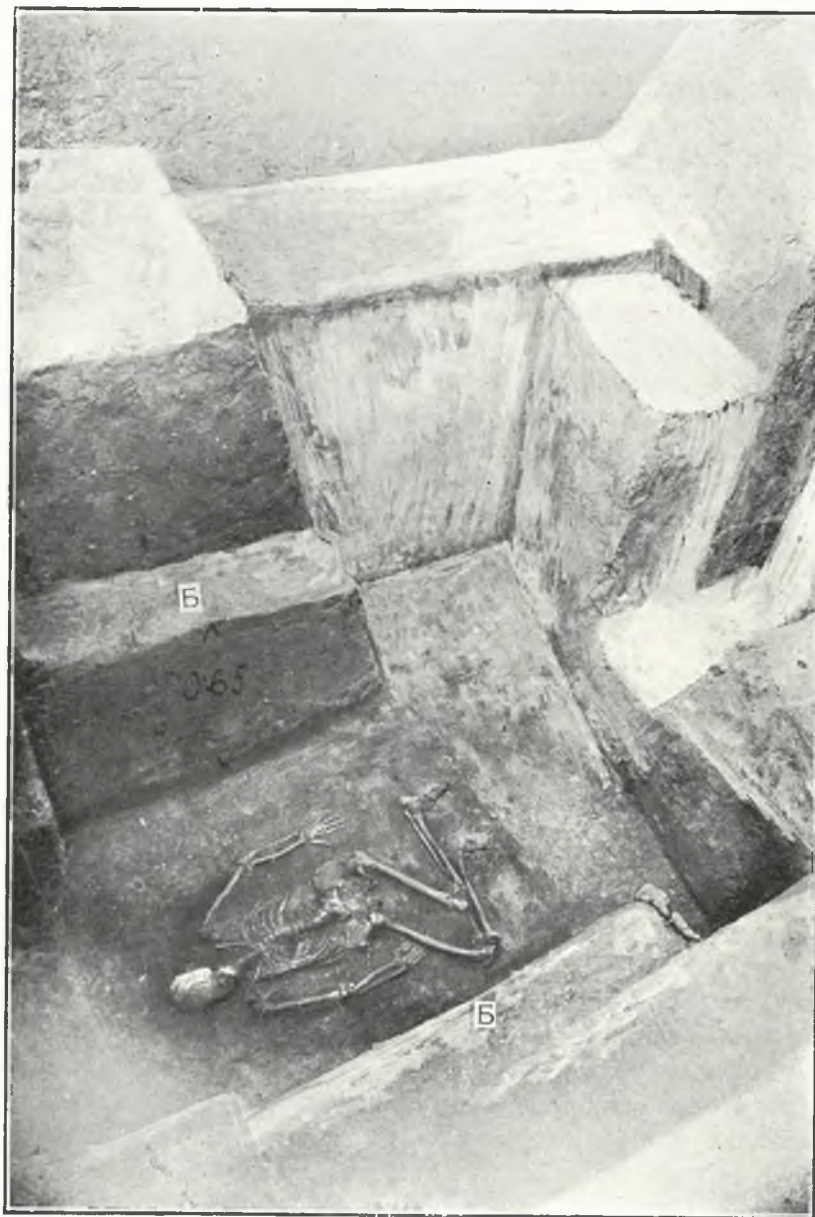
Гробъ № 1. Предполагайки, че подъ самитъ статуи ще се открие гробъ, почнахме разкопаването на могилата въ срѣдата.

Въ пунктъ В (обр. 75), на дълбочина 0·80 м., се откри детски скелетъ, ориентиранъ по посока отъ изтокъ (главата) къмъ западъ (краката). Поради това, че на сжщото мѣсто по-рано е било копано, вѣроятно отъ иманяри, скелетътъ е много повреденъ, обаче личи, че трупътъ е билъ поставенъ да лежи върху гърба си съ згънати крака. Коститъ иматъ оранжево-жълтъ цвѣтъ, докато околната почва има черъ цвѣтъ. Въ оранжево-жълтъ цвѣтъ бѣше обагрена отчасти и пръстътъ около скелета.

Гробъ № 2. Продължавайки да копаемъ къмъ основата на могилата, на дълбочина 4·5 м., 3 м. западно отъ центъра (обр. 75 пунктъ А), се откри мжжки скелетъ, който лежи непосредствено върху жълта глина (подпочвения пластъ обр. 76, II). Въ сондажа, направенъ малко отъ страна на могилата, жълтата глина се явява на дълбочина 60—80 см. Приблизително

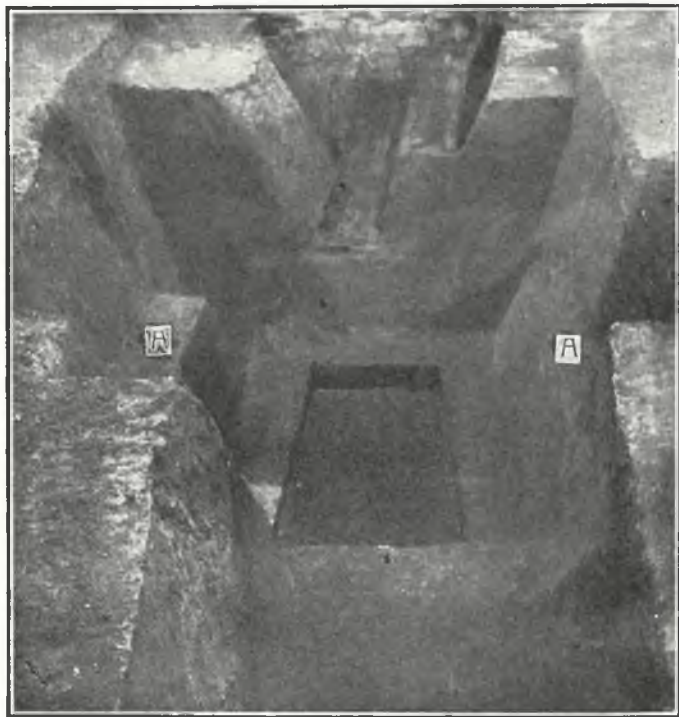
Обр. 77. — Могила I, гробъ № 2.
Fig. 77. — Tombe № 2 dans le tumulus I.

Обр. 78. — Могила I, гробъ № 2.
Fig. 78. — Tombe № 2 dans le tumulus I.

телно на такава дълбочина е билъ заровенъ трупътъ подъ хоризонта на почвата, преди насипването на могилата.

Скелетътъ (обр. 77) е ориентиранъ отъ изтокъ (краката) къмъ западъ (главата). Лежи върху гърба си. Лицето обърнато направо къмъ изтокъ. Неестествено е положението на дветъ ключици, които съ външнитъ си крайща стоятъ нагоре и стигатъ височината на първия шиенъ прешленъ (atlas), докато вътрешнитъ крайща стоятъ срещу седмия шиенъ прешленъ.

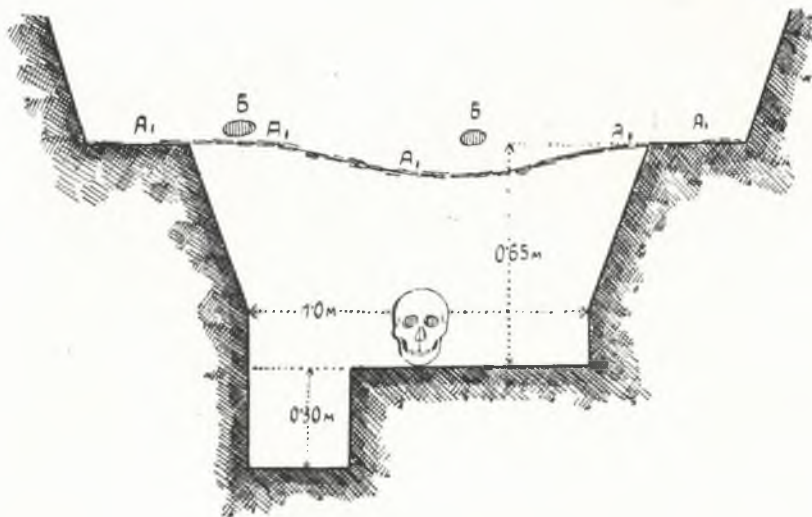
Обр. 79. — Могила I, гробъ № 2.
Fig. 79. — Tombe № 2 dans le tumulus I.

Раменнитъ кости сж отклонени съ долнитъ си крайща въ лѣво и дѣсно. Китката на дѣсната рѣка лежи подъ дѣсната бедренна костъ (femur), а прѣститъ на лѣвата сж правилно разперени. Дветъ бедренни кости сж успоредни помежду си и превити на дѣсно

Пищялитъ кости на двата крака (тибиитъ и фибулитъ) отиватъ почти отъ северъ къмъ югъ. Метатарзнитъ кости лежатъ една върху друга, което показва, че при заравянето на трупа лицето на стѣпалата сж били изцѣло обърнати къмъ северъ. Въ това положение скелетътъ отъ темето до края на прѣститъ заема едно протяжение около 1.60 м. Всички кости сж обагрени съ жълто-червенъ охренъ цвѣтъ. Съ сжщия цвѣтъ е обагрена прѣстѣта

подъ и около скелета. При най-щателното преглеждане на пръстѣта, не се намѣриха никакви следи отъ облѣкло, накитъ или други предмети.

Преди да се открие скелетътъ, щомъ стигнахме дълбочина 3·50 м., показва се лигнитизиранъ пластъ съ дебелина около 5—10 см. (гл. обр. 78 отсѣчената тераса Б и на обр. 79 отсѣчената тераса А). Ясно бѣше, че този пластъ произхожда отъ дървета или дъски, които сж били плътнo наредени една до друга. Въ профила, който давамъ на обр. 80, ясно личеше, че отстрани лигнитизираниятъ пластъ лежи точно хоризонтално ($A_1 A_1$), а къмъ срѣдата значително хлѣтва. Това показва, че дърветата (дъскитѣ) сж лежали съ крайщата си върху здрава почва, а тѣхнитѣ срѣдни части — върху

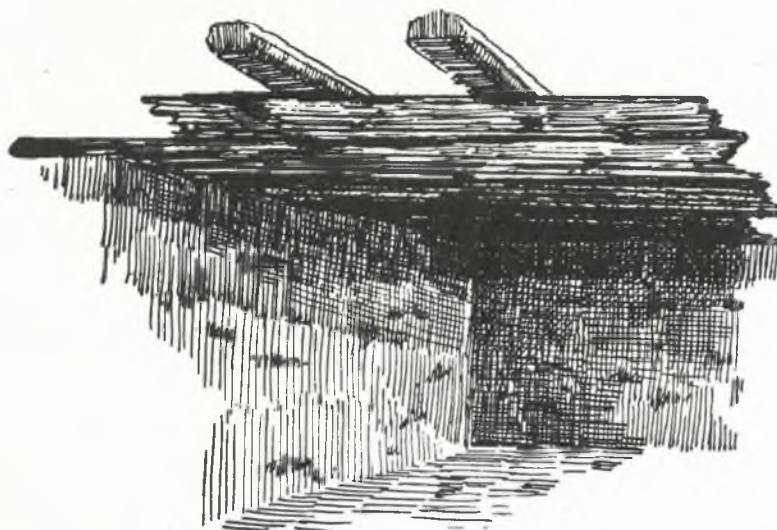
Обр. 80. — Могила I, профилъ при гробъ № 2.
Fig. 80. — Coupe verticale de la même tombe.

празнина, и подъ тежестта на могилия насипъ сж се огънали. На същата дълбочина, на разстояние 0·90 м. една отъ друга, се откриха останки на две греди (обр. 80, Б Б), които, обаче, стоятъ надъ лигнитовия пластъ (надъ дъскитѣ). На 0·65 м. подъ този пластъ се откри скелетътъ, закопанъ отчасти въ жълтата (основна) глина. При тѣзи данни трѣбва да се заключи следното: мъртвецътъ е билъ поставенъ въ трапъ, дълбокъ 0·65 м.; следъ това трапътъ е билъ покритъ съ дъски и върху тѣхъ е била насипана могилата (обр. 81).

Гробъ № 3. Разширявайки напрѣчния прорѣзъ на могилата, въ северо-западния ѝ секторъ (пунктъ Б въ обр. 75), на дълбочина 2 м. отъ повърхността, се откри трети гробъ (обр. 82). Скелетътъ е ориентиранъ отъ западъ (главата) къмъ изтокъ (краката).

Между всички скелети, този представя особенъ интересъ. Преди всичко главата липсва. Шийнитѣ прешлени (*vertebrae cervicales*), и то собствено

III—VII, сж силно превити къмъ дѣсната страна. Първиятъ и вториятъ отъ шийнитѣ прешлени (atlas и epistropheus) сж откъснати и лежатъ на около 20 см. отъ другитѣ (обр. 82, А). Дветѣ ключици, значително изтеглени напредъ, не сж на анатомичното си мѣсто, а лежатъ върху лопаткитѣ, като дѣсната съ едната си половина лежи върху лопатката, а съ другата—върху гръбнитѣ прешлени. Мъртвецътъ е билъ поставенъ да лежи върху гърба си. Ръцетѣ сж опънати успоредно съ тѣлото, фалангитѣ отъ пръститѣ и на дветѣ ръце сж силно превити къмъ лицето на дланъта — фактъ, който подсѣща, като че ли смъртта е настъпила при страшни конвулсии.

Обр. 81. — Могилa I. Частична реконструкция на дървения покривъ на гробъ № 2.

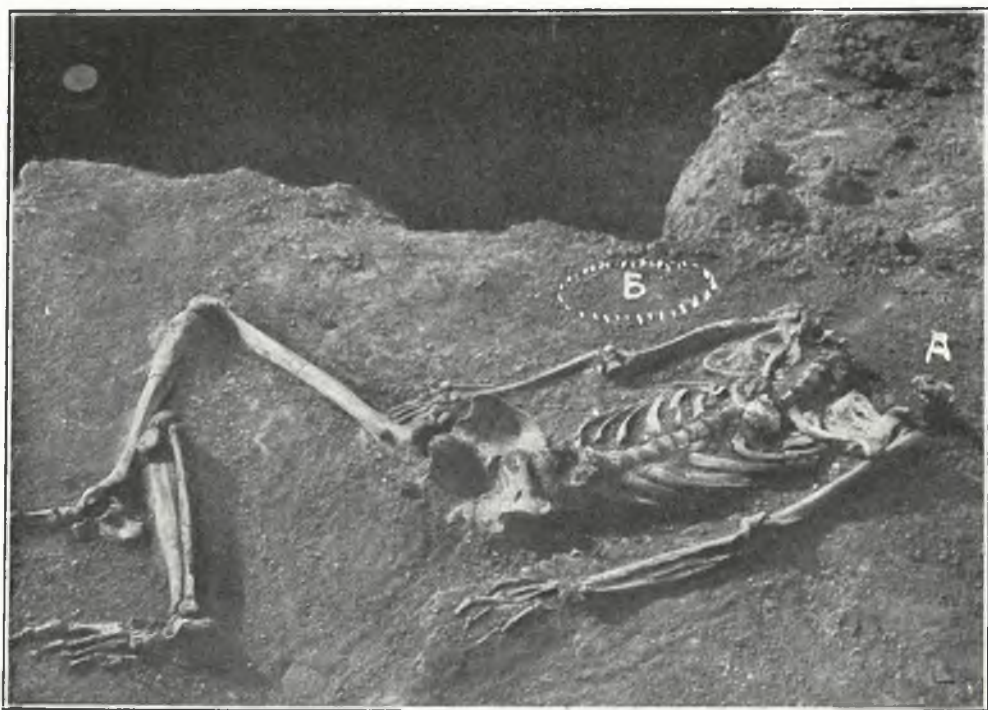
Fig. 81. — La construction en bois de la tombe № 2.

Краката сж свити така, че лѣвото колѣно се допира до дисталниятъ край на дѣсната tibia. Особено интересно е, че лѣвата бедрена костъ и лѣвата половина отъ таза липсватъ—фактъ, който мжчно може да се обясни. Дѣсната бедрена костъ съ проксималниятъ край лежи върху пръститѣ на дѣсната ръка. На дѣсно отъ дѣсната раменна костъ има една площ около 50×50 см. отъ огорѣла пръстъ, вжглени и пепель (обр. 82, Б). Тукъ-таме между вжгленитѣ личатъ ситни кжсчета отъ увжглени кости, които не могатъ да се опредѣлятъ, какви сж. На всѣки случай тѣ не сж отъ черепа.

При този скелетъ трѣбва да отбележа още следниятъ фактъ: асcomion'a на дѣсната лопатка, както и IV—VIII отъ дѣснитѣ ребра сж силно огорѣли отъ огъня, който изглежда продължително да е горѣлъ на дѣсно отъ трупа. Тоя скелетъ, който принадлежи на възрастна жена, е сжщо така боядисанъ, както и първитѣ два. Около него нѣма никакви останки отъ облѣкло, нито погребални предмети. Нѣма сжщо следи отъ дървета и дъски.

Гробъ № 4. На дълбочина 0·80 м. въ юго-източния секторъ (пунктъ Г, обр. 75) се откриха съвмѣстно женски и детски скелети. Безспорно това сж майка и дете, погребани заедно (обр. 83). И двата скелета сж боядисани съ червена охра. Скелетътъ на майката лежи върху дѣсната страна, съ надлъжната си ось ориентиранъ приблизително отъ северъ (краката) къмъ югъ (главата).

Черепътъ, разтрошенъ на много ситни части, е обърнатъ съ лицето на юго-изтокъ. Като се сжди по положението на ржцетъ, следва да се

Обр. 82. — Могила I, гробъ № 3.
Fig. 82. — Tombe № 3 dans le tumulus I.

заклучи, че при погребението майката е държала детето пригърнато близо до гърдитъ си. Краката сж згънати въ колѣнетъ. Лицето на детето е сжщо обърнато къмъ ю. з. Ржцетъ му превити така, че съ дисталния си край раменнитъ кости лежатъ до колѣнетъ, а киткитъ стоятъ до самия черепъ. Краката сжщо пригънати. Коститъ на скелета бѣха извънредно ситно начупени. По-добре, обаче, е запазена една отъ тибиитъ на майката, съ дължина 38 см. Следователно ръстътъ на жената е билъ приблизително 1·68 м. Около скелетитъ нѣма никакви следи отъ дърво.

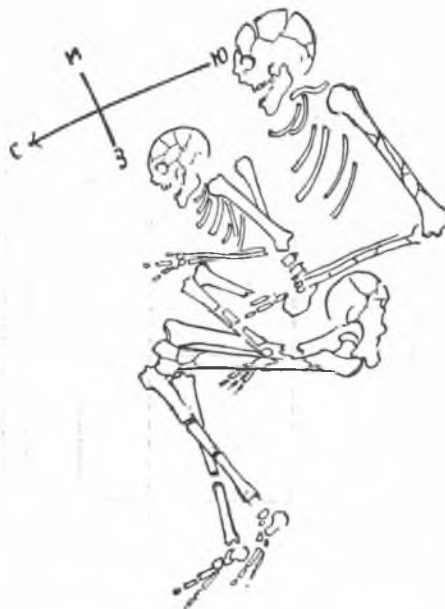
Гробъ № 5. Въ северо-западния секторъ, между пунктъ Д и Е (гл. обр. 75), на дълбочина 2 м., се откри другъ гробъ, въ който сжщо е

погребана майка съ дете (обр. 84). Скелетътъ на майката, ориентиранъ отъ ю.-изтокъ (главата) къмъ с.-западъ (краката), лежи върху дѣсната страна. Лицето е обърнато къмъ северъ. Подобно на гробъ № 4, майката държи въ ржцетѣ си детето. Черепитѣ сж почти смазани и ситно строшени. Двата скелета сж боядисани съ червена охра.

Постепенно, разширявайки изкопа къмъ периферията на могилната основа, успѣхме да разкопаемъ почти цѣлата могила, обаче други гробове не се откриха.

Обр. 83. — Могила I, гробъ № 4: скелети на майка и дете.
Fig. 83. — Tombe № 4 dans le tumulus I: squelettes d'une mère et de son enfant.

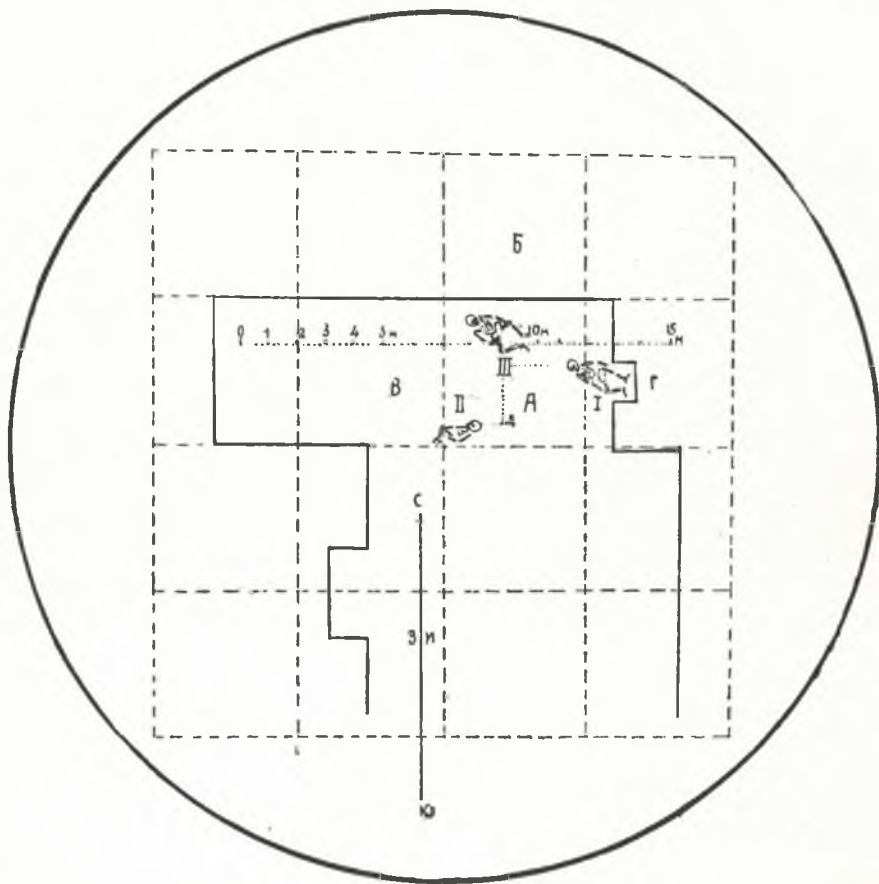

Обр. 84. — Могила I, гробъ № 5: скелети на майка и дете.
Fig. 84. — Tombe № 5 dans le tumulus I: squelettes d'une mère et de son enfant.

Могила II.

Последната отстои само на нѣколко метра отъ първата могила. Тя е сравнително по-висока (8 м.) при почти еднаква основа (34 м.). Разкопаването на могилата започнахме отъ къмъ южната страна. Още въ периферията на насипа почнаха да излизатъ недѣлани камъни съ диаметри по нѣколко дециметра, размѣсени съ прѣстъ и по-ситни камъни. Въ тази могила се откриха три гроба.

Гробъ № 1. Първиятъ гробъ (обр. 86) се откри между пунктъ А и Г (гл. обр. 85) на дълбочина 3·5 м. Скелетътъ е ориентиранъ приблизително отъ с. з. (главата) къмъ ю. и. (краката). Той лежи върху гърба си. Дѣсната ржка, опъната право надолу, върви успоредно съ трупа (обр. 87). Лѣвата ржка е слабо превита въ лакъта. Дѣсниятъ кракъ е превитъ, а лѣвиятъ опъ-

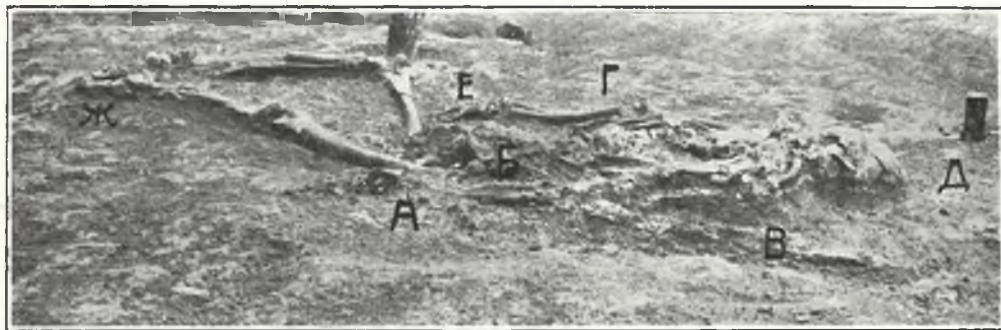

Обр. 85. — Хоризонтална проекция на могила II.
Fig. 85. — Plan du tumulus II.

натъ. Коститѣ, особено тия на лѣвия кракъ, сж ситно начупени отъ тежестта на насипа. Ключицитѣ, въ противоположность на скелетитѣ № 2 и 3 отъ първата могила, сж въ нормално положение. Следи отъ боя и дърво не личатъ. Този е единствениятъ отъ открититѣ скелети, около който се намѣриха погребални предмети, а именно (гл. обр. 87): 1) една бронзова юзда, която лежеше близо до китката на лѣвата ржка (А); 2) въ областта на пояса — ситно натрошенъ желѣзенъ мечъ (Б); 3) отлѣво на главата — желѣзенъ връхъ за копие (В); 4) близо до дѣсното колѣно — ситно натро-

шенъ глиненъ сждъ (Г); 5) другъ глиненъ сждъ, сжщо натрошенъ, близо до главата (Д); 6) златна диадема, разчупена на две части; едната частъ се намѣри до дѣсната китка на ржката (Е), другата — до стѣпалото на лѣвия кракъ (Ж); 7) 52 бронзови върхове за стрели (И); 8) въ областта на таза отдѣсно една бронзова кука (З).

1. Бронзовата юзда (обр. 88) има следното устройство: зжбалото ѝ се състои отъ две почти цилиндрични части, украсени отъ едната страна съ широки напрѣчни нарѣзи. На вътрешния си край завършватъ съ неподвижни халки, съ които дветѣ части на зжбалото се съединяватъ една съ друга. Върху външниятъ край на зжбалото яко сж прикрепени кнебелитѣ, отъ страни на които следватъ по една халка. Презъ тѣхъ сж прекарани бронзови части, за които сж били заловени поводитѣ. Отъ едната страна

Обр. 86. — Могила II, гробъ № 1.
Fig. 86. — Tombe № 1 dans le tumulus II.

кнебелитѣ стоятъ перпендикулярно на зжбалото и въ края завършватъ съ профилирани кржгчета. Противоположната имъ страна е малко-много разширена и извита навънъ. Дължината на юздата, мѣрена безъ страничните части за поводитѣ, достига 18·5 см. Дебелината на цилиндричните части на зжбалото достига 0·8 см., а дължината на кнебелитѣ — 9·3 см.

2. Върховетѣ за стрели (обр. 89) представятъ 3 типа: къмъ първия типъ отнасямъ трипереститѣ върхове, които давамъ на обр. 90, А. Отъ този типъ се намѣриха само 2 екземпляра, единиятъ дълъгъ 3 см., вториятъ — 3·2 см. Перкитѣ въ задния край завършватъ съ остри издатыци.

Вториятъ типъ върхове (обр. 90, Б, В, Г) иматъ ланцетовидна форма.

Третиятъ типъ върхове (обр. 90, Д) иматъ по-просто устройство. Страничните крила, малко по-горе отъ срѣдата съ максимална ширина, сж странично силно изострени. Отъ този типъ има нѣколко вариации, които се отличаватъ една отъ друга по размѣритѣ (отъ 4·8 см. — 3·3 см.) и известни подробности въ устройството. Повечето отъ тѣхъ, близо при отвората на цевта, иматъ по единъ обърнатъ назадъ шипъ. Тѣ иматъ сжщо

ланцетна форма, безъ ясно ограничени крила. Отъ този типъ има само два екземпляра. Дължината имъ мѣри около 4 см., а максималната ширина 1·15 см.

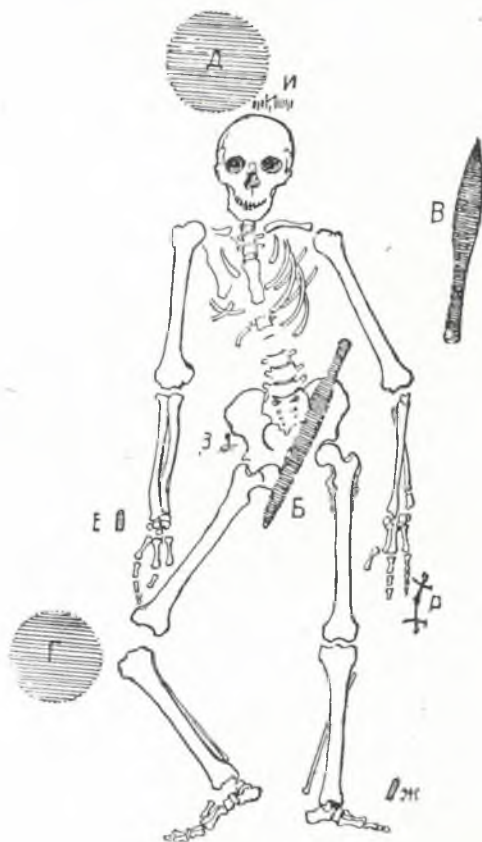
3. Бронзовата кука (обр. 91), дълга 3 см. и дебела 1 мм., се намѣри отъ дѣсно въ областъта на таза. Тя много наподобява вѣдица, обаче, да бжде такава, липсва ѝ обѣрнатиятъ на задъ шипъ, а е твърде слаба, за да се приеме като принадлежностъ на колана (вмѣсто тока). Най-вѣроятно тя ще е служила за други цели.

4. Златна диадема (обр. 92). Единиятъ ѝ край е значително повреденъ. Въ това състояние дължината ѝ мѣри 29·5 см., а първоначалната ѝ дължина не е надминавала 30 см. Максималната ширина въ срѣдата 3·9 см. Въ крайщата има по три голѣми дупки, а по-малки такива се виждатъ близо при рѣба на дѣсната половина. Тия дупки вѣроятно сж служили за пришиване на диадемата върху кожена или платнена превръзка. Диадемата е украсена съ кованъ орнаментъ, съставенъ отъ кржгове, полукржгове, успоредни прави линии и силно изпъкнали точки (обр. 93). Златото е получило жълточервена патина отъ златенъ трихлоридъ.

Интересно е, че дветѣ половини отъ диадемата се намѣриха не до главата, а на две различни мѣста: едната до колѣното на дѣсния, другата — до стѣпалото на лѣвия кракъ. Това показва, че при погребението на мъртвия диадемата не е стояла върху челото, а, разчупена на две половини, като че ли е била просто хвърлена върху трупа.

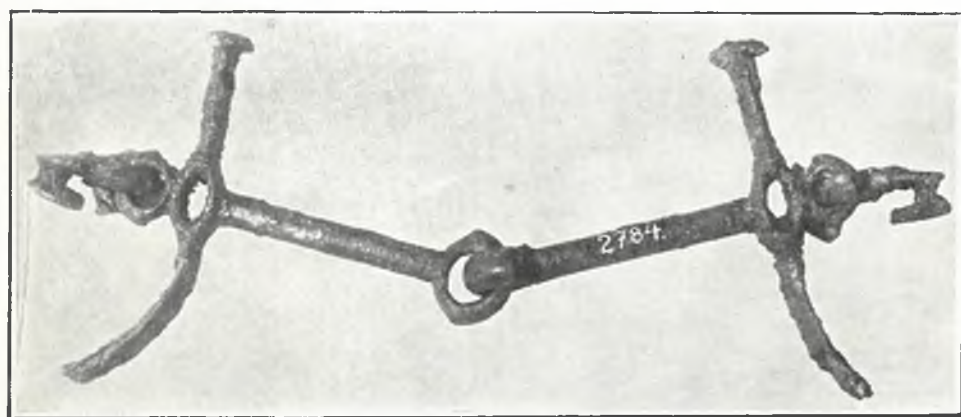
5. Врѣхъ за копие (обр. 94). Дължина 43·2 см. Листътъ му (плоската частъ), дългъгъ 24·3 см., има форма на лавровъ листъ съ изпъкналъ въ срѣдата рѣбъ. Максималната ширина на листа е 6·6 см. Максималниятъ диаметръ на цевъта за дрѣжката е 4 см.

6. Желѣзна кама или кжсъ мечъ, ситно раздробена. Отъ отдѣлнитѣ части можа отчасти да се възстанови формата му (обр. 95). Дължина 40·5 см. Камата е имала желѣзна ножница, отъ която сж запазени части, плътно прилепени къмъ листа.

Обр. 87. — Могила II, гробъ № 1.
Fig. 87. — Tombe № 1 dans le tumulus II.

7. Глинени сждове. Преди да се открие скелетътъ, най-напредъ попаднахме върху единъ ситно натрошенъ глиненъ сждъ, който е билъ поставенъ близо до дѣзното колѣно. Сжщиятъ раставриранъ давамъ на обр. 96. Той е билъ строшенъ отъ тежестта на прѣстѣта преди да бжде изпълненъ съ такава, за това отдѣлнитѣ кжсове лежатъ непосредствено единъ върху другъ, безъ да има прѣстъ между тѣхъ. Къмъ дъното се намѣриха повече отъ 20 скелети отъ мишки и единъ скелетъ отъ смокъ. Трудно е да се даде едно точно обяснение за произхода на тия скелети. На прѣвъ погледъ човѣкъ би помислилъ, че се касае за едно леговище на смокъ и че скелетитѣ на мишкитѣ сж останки отъ неговата храна. Но въ сжщностъ подобно едно предположение е изключено, защото знае се добре,

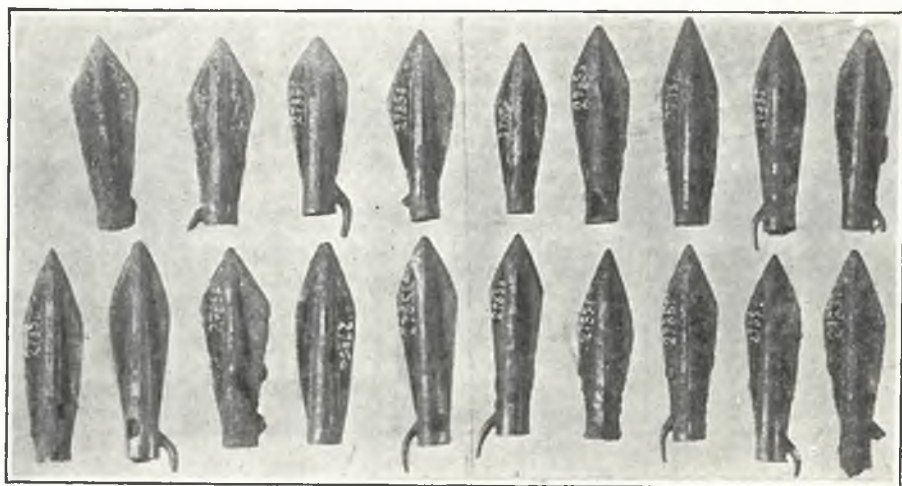
Обр. 88. — Бронзова юзда отъ могила II, гробъ № 1.
Fig. 88. — Bridon en bronze du tumulus II, tombe № 1.

че у всички змии, въ това число и смока, храната (включително и коститѣ) се смила напълно. У тѣхъ пищеварителниятъ процесъ трае нѣколко дни. Може въ дадения случай да се приеме една мжчно допустима евентуалностъ. Сждътъ е служилъ за общо гнѣздо на полски мишки и въ момента, когато сж били нападнати отъ смока, сждътъ се е строшилъ и всички сж били затиснати и избити. Да се постави тази находка въ връзка съ погребалния култъ, е преждевременно. Съ сигурностъ би могло да се приеме подобно нѣщо едва тогава, ако въ бждеще се откриятъ аналогични случаи и другаде.

Сждътъ, силно издутъ въ срѣдата, завършва съ висока шийка, украсена съ хоризонтални изпъкнали кржгове. Отъ основата на шийката се спущатъ изпъкнали ржбове, които стигатъ до срѣдата на сжда. Четири пжпки, въ форма на конуси, обѣрнати съ върховетѣ си нагоре, сж разположени на еднакви разстояния при основата на шийката. Други четири плоски пжпки сж обѣрнати нагоре. Височина на сжда 43 см. Диаметъръ на устата 18 см., въ срѣдата 41.5 см., диаметъръ на дъното около 16 см. Отвѣнъ сждътъ е покритъ съ черъ лъскавъ фирнисъ.

Вториятъ сждъ отъ тежестъта на насипа сждо бѣше разтрошенъ на дребни кжсове, отъ които отчасти можа да се реставрира (обр. 97). Има крушевидна форма, отгоре снабденъ съ шийка, която не е тѣй ясно ограничена въ основата си, както при първия сждъ. Долната му часть е снабдена съ четири плоски издутости, обѣрнати съ върховетъ си надолу. Височина 55·5 см., диаметръ на устата 19·5, диаметръ въ срѣдата 39·5, диаметръ на дъното 15 см. Цвѣтъ жълто-сепиевъ както отвънъ, тѣй и отвътре.

Гробъ № 2. Почти въ центъра на могилата, между пунктъ А и В, на дълбочина около 6·5 м., се откри гробъ съ детски скелетъ (обр. 98), ориентиранъ приблизително отъ изтокъ (главата) къмъ западъ (краката).

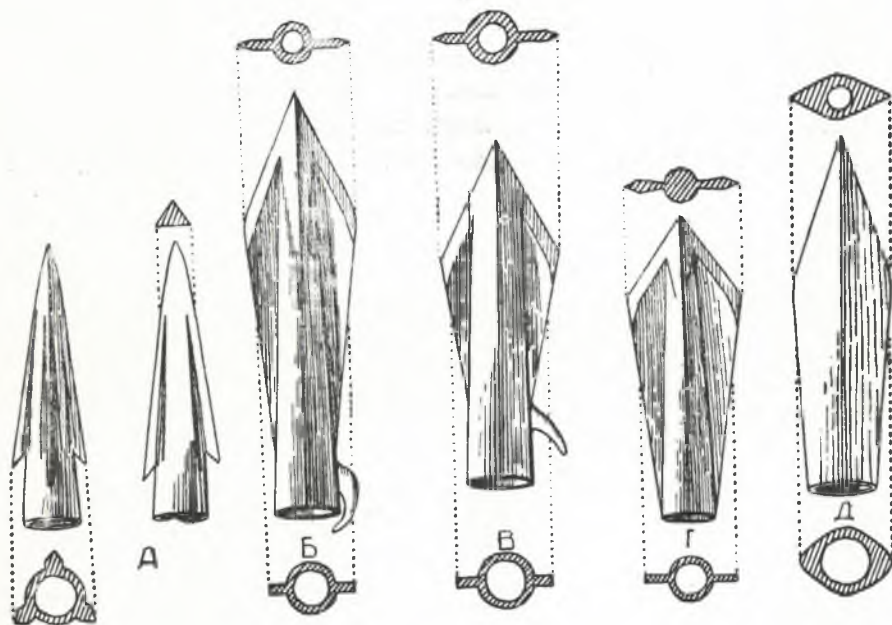
Обр. 89. — Бронзови върхове за стрели. Могила II, гробъ № 1.
Fig. 89. — Pointes de flèche en bronze du tumulus II, tombe № 1.

Детето е било погребано така, че трупътъ да лежи върху дѣсната страна съ очи обѣрнати къмъ северъ. Дветъ ржце поставени успоредно съ трупа, а краката згънати въ колѣнетъ. Цѣлиятъ скелетъ е изобилно обагренъ съ червена охра. Предъ главата се намѣри доста голѣмъ кжсъ отъ тази охра, която, безъ съмнение, е поставена като даръ за детето (обр. 98, А).

Гробъ № 3. Между пунктъ А и В, на дълбочина около 8 м., се откри трети гробъ (обр. 99) съ скелетъ на мжжъ, ориентиранъ отъ с. з. (главата) къмъ ю. и. (краката). По положението си, скелетътъ прави изключение отъ всички открити до сега такива, както въ едната, така и въ другата могила. Трупътъ е билъ поставенъ да лежи върху гърба си съ рамене силно издигнати нагоре. Дветъ ржце сж поставени почти успоредно на трупа, а краката згънати така, че наподобяватъ краката на ездачъ. При това положение на краката, коститъ на прѣститъ оставатъ подъ бедрата. Скелетътъ е боядисанъ съ червена боя. Около него не се намѣриха, никакви

културни останки, а само такива отъ гроба. Въ гроба е погребанъ мжжъ съ високъ ръстъ. Опредѣлена височината на последния по бедреннитъ и раменнитъ кости, достига 1·82 м. По отношение останкитъ отъ гроба, това погребение е напълно аналогично на гробъ № 2 въ могила I.

На височина около 0·85 м. отъ хоризонта, върху който лежи скелетътъ, сж били наредени греди (обр. 100, А), чиято дебелина се колебае отъ 20—31 см. Напрѣчно върху гредитъ сж били поставени, изглежда, дъски

Обр. 90. — Бронзови върхове за стрели. Могила II, гробъ № 1.
Fig. 90. — Pointes de flèche en bronze du tumulus II, tombe № 1.

които, следъ изгниването имъ, сж образували лигнитенъ слой. Върху този слой личи другъ отъ жълта пръстъ. Трупътъ, следователно, е билъ поставенъ въ гробъ, изкопанъ на дълбочина, на каквата се намира жълтиятъ подпочвенъ слой. При натрупването на могилата, изкопаната жълта пръстъ е била насипана върху дъскитъ и отъ това произхожда жълтата прослойка.

Общи заключения.

Разкопкитъ въ с. Ендже ни разкриватъ нови факти досежно култа на мъртвитъ въ далечното минало на България. Хокерни погребения сж известни у насъ отъ каменно-медната епоха. Въ плоскитъ селищни могили при Русе и Балбунаръ се откриха въ съседство съ жилищата хокерни скелети, обаче безъ каквито и да е следи отъ червена боя.¹⁾ Разкрититъ

¹⁾ Миковъ, Селищна могила при Балбунаръ, ИАИ IV стр. 278 сл.; Дрончиловъ, Предисторически черепи отъ България, ИАИ II стр. 197 сл.

до сега гробове, които съ сигурност могат да се датиратъ къмъ последното хилядолѣтие пр. Хр. (халцатска и латенска епохи), напълно се различаватъ отъ тия при Ендже. Некрополътъ при Влашко село (Врачанско)¹⁾ ни дава погребения съ заравяне и изгаряне на трупа. Сжщото констатирахъ и въ некропола при Байлово (Софийско).²⁾ При първия начинъ на погребение, т. е. при заравяне на трупа, последниятъ е билъ поставянъ така, че да лежи върху гърба си, краката сж опънати единъ до другъ, ржцетъ поставени успоредно съ трупа. Върху тия скелети нѣма никакви следи отъ боя. Тѣй че за пръвъ пжтъ въ България се откриватъ сега боядисани скелети съ згънати крака (хокери).

Обр. 91. — Бронзова кука.
Могила II, гробъ № 1.
Fig. 91. — Crochet en bronze
du tumulus II, tombe № 1.

Обр. 92. — Златна диадема. Могила II, гробъ № 1.
Fig. 92. — Diadème en or du tumulus II, tombe № 1.

Обр. 93. — Орнаментъ върху златната диадема обр. 92.
Fig. 93. — Les ornements du même diadème.

Разкрититѣ гробове въ Ендже, споредъ погребалнитѣ обичаи, трѣбва да разгледаме като две групи, които вѣроятно принадлежатъ и на две не особено далечни епохи. Къмъ първата група отнасямъ гробоветъ съ боядисанитѣ скелети, а къмъ втората група — гроба № 1 отъ могила II.

Много отъ резултатитѣ при разкопкитѣ въ Ендже сж констатирани въ могилнитѣ гробове на южна Русия, простиращи се въ Киевската и Полтавската губернии чакъ до Бесарабия и Кримъ, та дори на изтокъ до Азовското море. По-голѣмата частъ отъ тия могили сж разположени въ южнорускитѣ степи и то главно тамъ, дето преобладава черноземътъ. Въ това

¹⁾ Поповъ, Предисторически изследвания въ Врачанско поле, ИАИ II стр. 114 и 117.

²⁾ Поповъ, Некрополътъ при Байлово, ИАИ I стр. 71 сл. и 76 сл.

отношение съществува пълна аналогия между рускитъ могили съ боядисани хокери и могилитъ при Ендже, чието землище има напълно степенъ характеръ. Предполагамъ, че голъма частъ отъ могилитъ въ равнищата между мадарскитъ, шуменскитъ и теке-козлуджанскитъ височини ще иматъ сжщия характеръ, както сж разкопанитъ две при Ендже. Броятъ на тия могили стига до нѣколко стотинъ и проучването имъ, което става наложително, ще представя голъмъ наученъ интересъ.

Както въ южнорускитъ могили, така и въ нашитъ се намиратъ по нѣколко погребения, обаче докато въ рускитъ могили гробоветъ обикновено се откриватъ винаги подъ хоризонта на почвата, въ Ендже едни сж подъ, а другитъ, и то повечето, лежатъ въ могилния насипъ. Както нашитъ гробове, така и повечето руски сж бедни отъ къмъ погребални предмети. Само въ нѣкои южноруски се намиратъ отломки отъ кремъчни, по-рѣдко отъ полирани каменни орждия, срѣщатъ се мониста отъ кости, по-нѣкога грубо изработени медни или бронзови накитни предмети и пр. Почесто, обаче, се намиратъ по една голъма колкото юмрукъ буца отъ червена боя, която е била поставена или въ ржката, или близо до главата, какъвто е случаятъ у насъ съ детския гробъ въ втората могила.

Що се отнася до въпроса, по кой начинъ сж били боядисани коститъ на скелетитъ, изказвани сж разни мнения. Старото мнение, че боядисването на коститъ е ставало следъ като трупътъ на мъртвия е билъ освободенъ отъ мекитъ части, напълно трѣбва да се изключи, поне що се отнася до нашитъ скелети.

Обр. 94. — Желѣзенъ връхъ за копие. Могила II, гробъ № 1.

Fig. 94. — Lance en fer du tumulus II, tombe № 1.

Обр. 95. — Желѣзенъ мечъ. Могила II, гробъ № 1.

Fig. 95. — Épée en fer du tumulus II, tombe № 1.

При внимателното разчистване на почвата около скелета, ясно личи, че червената боя облага една площъ, чиито размъри горе-доле отговарятъ на цѣлия трупъ. Иначе ние трѣбваше да намѣримъ червената боя само върху коститѣ и върху прѣстѣта, която непосредствено се допира до тѣхъ. Този фактъ, който установихме при всички разкрити скелети, ясно показва, че самитѣ трупове, преди заравянето имъ, кога повече, кога по-малко, сж били боядисани и когато мекитѣ части сж изгнили, червената охра постепенно се е облагала както върху скелета, така и върху околната почва.

Обичаятъ, да се боядисва тѣлото на мъртвия преди погребението, е билъ твърде разпространенъ въ Европа, макаръ и не въ такава степенъ, както въ южна Русия. Той е познатъ още въ старокаменната епоха (палеолита). Практикуванъ е билъ и презъ новокаменната (неолита), а въ нѣкои области, какъвто е случаятъ въ Русия, се запазва дори до началото на металната епоха.

По-горе споменахъ, че разкрититѣ у насъ гробове отъ каменно-медната епоха, както и тия отъ желѣзната (такива отъ бронзовата не сж още известни), не ни даватъ случаи отъ боядисани скелети. Ако действително некрополитѣ въ плоскитѣ селищни могили, както и тия при Байлово, Влашко село, а сжщо и открититѣ единични гробове приемемъ за такива на мѣстното тракийско население, което не подлежи на никакъвъ споръ, по характера си находката при Ендже остава напълно изолирана. Гробоветѣ, съ боядисанитѣ скелети при Ендже представятъ интересъ и въ друго едно отношение. Съобразно полаганитѣ грижи за мъртвия, тѣ биха могли да се разгледатъ като два типа. Къмъ първия ще трѣбва да отнесемъ централнитѣ гробове, които, преди да бжде насипана могила, сж били изкопани въ земята, на дълбочина близо 1 м. Следъ това гробътъ е билъ покритъ съ дървета и тогава се е пристъпвало къмъ насипването на могила. Въ това отношение тия гробове сж напълно аналогични на гробоветѣ типъ I (споредъ М. Ebert) въ Марицинъ (Херсонската губерния).¹⁾ Останалитѣ, обаче, гробове, които лежатъ въ могилния насипъ, показватъ, че трупътъ е билъ просто заровенъ въ яма, безъ дървенъ покривъ, отъ какъвто не личатъ никжде останки.

Обр. 96. — Глиненъ сждъ. Могила II, гробъ № 1.
Fig. 96. — Vase en argile du tumulus II, tombe № 1.

¹⁾ Ebert, Ausgrabungen auf dem Gute Maritzyn, Praehist. Zeitschr. III стр.² 256.

При тѣзи гробове мжно разрешима остава загадката, при каквъ случай въ единъ и сщъ гробъ сж могли да бждатъ погребани майка и дете? Дали смъртта на заровения подъ могилата мжжъ не е изисквала насилствената или доброволна смъртъ на неговитъ жени и деца? Азъ нѣма да разглеждамъ сега тоя въпросъ, макаръ аналогични обичаи да сж сществуваели въ древността, защото вѣрвамъ, че бждещитъ разкопки на могили отъ този типъ у насъ ще уяснятъ въпроса.

Втора загадка, не по-малко интересна, ни представя обезглавениятъ скелетъ въ първата могила, съ останки отъ огнище, вѣроятно мѣсто за жертвоприношение, и съ откъснати два шийни прешлена и единъ кракъ. Възможно е една отъ женитъ, по нѣкаквъ страненъ начинъ, да е била принесена въ жъртва. Надѣя се, че и върху тоя тъменъ и варварски обичай ще се хвърли свѣтлина отъ бждещитъ проучвания и ще се уясни, може би, една особена традиция, свързана съ култа на мъртвия.

Сжществено се различава гробъ № 1 въ втората могила отъ боядисанитъ хокерни гробове. Преди всичко той се откри въ единъ хоризонтъ, който стои сравнително високо надъ останалитъ гробове. Второ. Трупътъ не е билъ боядисанъ и при погребението му, като даръ на мъртвия, сж били поставени най-необходимитъ предмети (оржжия, накитъ, сждове, юзда и пр.). По всичко личи, че това погребение ще трѣбва да отнесемъ къмъ една по-късна епоха, на всѣки случай къмъ ония времена, когато желѣзото влиза въ употреба. Погребалнитъ предмети по своя характеръ напълно се отличаватъ отъ намѣренитъ до сега у насъ паметници отъ желѣзната епоха. Въ много отношения тѣ ни водятъ сжщо къмъ южноруската култура, която се е развивала презъ последнитъ столѣтия пр. Хр. Юздата напълно се различава отъ всички открити до сега такива у насъ, едни отъ които могатъ съ сигурность да се приематъ за тракийски типъ, втори за келтйски трети за гръцки.

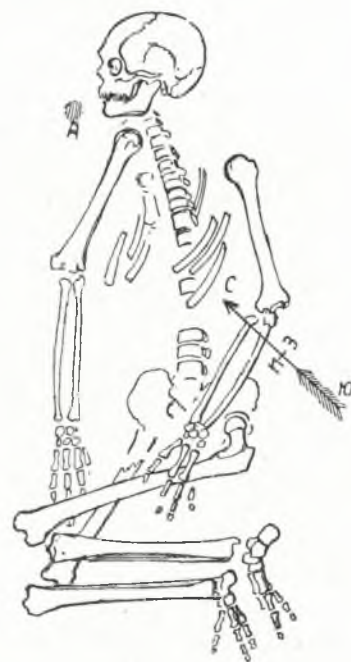
Обр. 97. — Глиненъ сждъ. Могила II, гробъ № 1.
Fig. 97. — Vase en argile du tumulus II, tombe № 1.

За пръвъ пѣтъ у насъ се намира тази форма, аналогична на която е известна отъ Константиново (Киевска губ.).¹⁾ Последната, макаръ не напълно запазена, е съвсемъ идентична съ нашата. Мжно може да се допусне, че тия две юзди, намѣрени на различни мѣста, доста отдалечени едно отъ друго, могатъ да се появятъ напълно самостоятелно. Наистина, въ културната история има множество случаи, когато известни паметници могатъ да се появятъ въ различни центрове, безъ да сж били непременно необходими взаимни влияния, но все пакъ тия паметници въ известни подробности се ясно различаватъ едни отъ други. Въ нашиятъ случай, обаче, се касае за два предмета, които въ всѣко отношение напълно се покриватъ. Ако юздата отъ Ендже не е импортирана, въ такъвъ случай трѣбва да се предположи, че майсторитѣ въ Скития, както и тия въ Тракия, сж имали еднакви образци, което пакъ говори за близки отношения между Южна Русия и Тракия.

Голѣма общностъ виждаме между желѣзниятъ връхъ за копие отъ Ендже и единъ бронзовъ връхъ отъ Скития.²⁾ Въ типологично отношение тия два върха сж напълно идентични. Формата на листа, устройството на цевта, както и отношението на тия две части една къмъ друга сж напълно еднакви при двата върха. Подобни на нашитѣ бронзови върхове за стрели сж намѣрени сжщо въ Скития. Напр. тия, които Минсъ дава на стр. 190, обр. 4, 7, 10, 201, сж съвсемъ еднакви съ нашитѣ (обр. 90, В—Г). Сжщо такива върхове сж намѣрени отъ проф. Ебертъ въ могилнитѣ гробове на Марицинъ (Херсонската губерния).³⁾ Голѣмо сходство има даже между желѣзната кама отъ Ендже и подобна една отъ Марицинъ.⁴⁾

Гробъ № 1 въ втората могила очевидно е отъ по-ново време. По всичко изглежда, че за това погребение е била използвана готовата могила.

Въ полза на това предположение говорятъ следнитѣ два факта: 1. Размѣритѣ на могилитѣ. Ние видѣхме, че първата могила е висока 4·5 м., а втората е съ 3·5 м. по-висока. 2. Малко по-горе отъ срѣдата на могилия насипъ въ втората могила се разкри доста дебелъ слой отъ недѣлани камъни, който почва отъ периферията на основата и въ центъра стига една височина около 4·5 м. (обр. 101). Следователно трѣбва да приемемъ, че въ готовата

Обр. 98. — Гробъ № 2, могила II.

Fig. 98. — Tombe № 2 dans le tumulus II.

¹⁾ Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge 1913, стр. 76, обр. 19.

²⁾ Minns, цит. съч. стр. 190.

³⁾ Ebert, *Præhist. Zeitschr.* III стр. 17, обр. 14.

⁴⁾ Ebert, цит. съч. стр. 53, обр. 55.

отъ по-рано могила, която е имала почти еднакви размѣри съ първата, е билъ изкопанъ гробътъ. Следъ това върху гроба, както и върху цѣлата повърхность на могилата е билъ насипанъ слой отъ недѣлани и отъ разни величини камъни, а най-после върху тѣхъ е следвалъ насипъ отъ прѣстъ.

Въ още по-късно време сжщата тази могила е била използвана за друго погребение. Точно на върха, на дълбочина 0·80 м., се откри скелетъ, ориентиранъ отъ с. къмъ ю. съ крака и ржце опънати. Тѣй като на това

Обр. 99. — Гробъ № 3 въ могила II.
Fig. 99. — Tombe № 3 dans le tumulus II.

мѣсто по-рано сж копали иманяри, скелетътъ бѣше значително повреденъ, обаче както положението на ржцетѣ и краката, така и липсата на каквато и да било следа отъ боя, показватъ, че този скелетъ нѣма нищо общо съ по-старитѣ погребения въ сжщата могила.

Следъ тия общи бележки, остава да се спра на въпроса, къмъ кое време трѣбва да отнесемъ открититѣ при Ендже гробове и на кой народъ биха могли тѣ да се припишатъ? Що се отнася до хокернитѣ боядисани скелети, мжчно може да се дойде до една по-точна датировка, понеже, както видѣхме, при скелетитѣ не се откриха никакви културни останки.

Дори ако ги приемемъ за едновременни съ южнорускитѣ, пакъ въпросътъ ще остане откритъ, защото самитѣ понтийски боядисани скелети очевидно не произхождатъ отъ едно и сѣщо време. Споредъ Ебертъ,¹⁾ едни отъ гробоветѣ биха могли да се поставятъ като синхронични съ епохата, когато

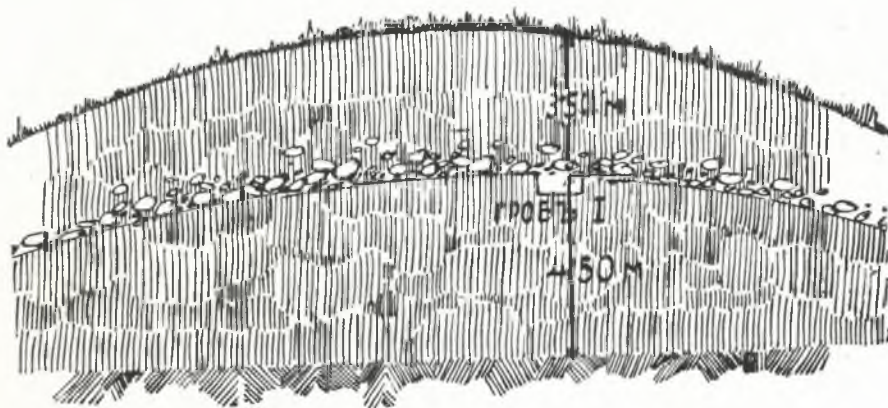

Обр. 100. — Гробъ № 3 въ могила II. А : останки отъ греди.
Fig. 100. — Tombe № 3 dans le tumulus II. A : restes de poutres.

въ източна Европа се развивала тѣй наречената шнурова керамика — за това говорятъ намѣренитѣ въ нѣкои гробове останки отъ керамика и каменни орждия, но има гробове, които безспорно трѣбва да се отнесатъ къмъ металната епоха. Дори единъ гробъ съ боядисанъ скелетъ отъ Кубанската областъ биде датиранъ, благодарение на единъ месопотамски сребъренъ сждъ, къмъ VIII—VII вѣкъ пр. Хр.

¹⁾ Ebert, Praehist. Zeitschr., III стр. 270.

Една частъ отъ могилнитъ гробове отъ Марицинъ Ебертъ отнася къмъ II—I в. пр. Хр.¹⁾ Тия гробове иматъ много малко общо съ първия гробъ отъ втората могила. Преди всичко марицинскитъ гробове отъ това време сж съ скелети, които иматъ по-друго положение: крака и ржце опънати по надлъжната ось. Всичкитъ сж съ изобилни погребални предмети. Нѣкои отъ по-старитъ гробове (V в.) сж съ дървена покривка, несъмнено една традиция отъ по-старата епоха. Марицинскитъ гробове сж открити въ могили, които по размѣри значително се отличаватъ отъ могилитъ съ хокерни скелети. Тѣ сж несравнено по-малки, съ височина нѣколко десетки сантиметра само, но за това пъкъ самитъ гробове сж дълбоко поставени подъ

Обр. 101. — Профилъ на могила II.
Fig. 101. — Coupe verticale du tumulus II.

хоризонта на почвата. Интересно е, че нѣкои отъ надгробнитъ могили въ степната област на Шуменския окръгъ иматъ сжщо така незначителни размѣри, и въ това отношение тѣхното разкопаване ще бжде отъ голѣмъ наученъ интересъ.

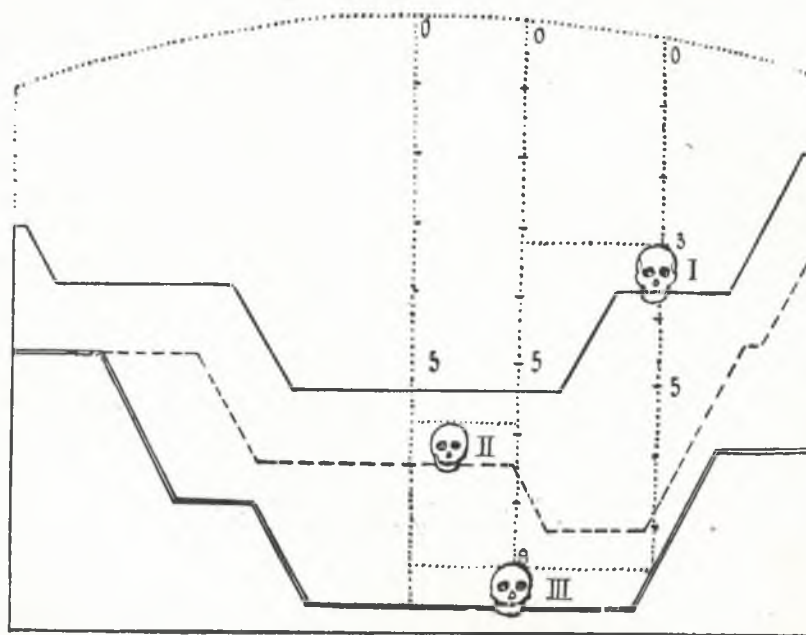
Макаръ гробъ № 1 въ втората могила да се различава отъ другитъ гробове, той едва ли може да бжде строго изолиранъ отъ тѣхъ. Наклоненъ съмъ да приема, че имаме погребения отъ едно и сжщо население, само че тѣ падатъ въ две дати или епохи малко-много отдалечени една отъ друга.

Споменахъ, че въ открититъ гробове отъ каменно-медната, халщатската и латенската епохи у насъ никжде не сж констатирани случаи отъ боядисани скелети. Въ такъвъ случай не може да се приеме, че боядисването на скелетитъ при Ендже е една традиция, която води началото си отъ по-старо време и която е била широко разпространена между мѣстното тракийско население. Отъ друга страна намѣренитъ у насъ паметници, които се явяватъ изолирани въ тракийската култура, доколкото тя е за сега позната, ни каратъ да обърнемъ погледа си къмъ областъ, въ която

¹⁾ Ebert, цит. съч. стр. 1.

аналогични погребални обичаи и паметници изобилствуватъ. Това е областта на Южна Русия, която презъ последнитѣ столѣтия пр. Хр. е била населена отъ скити — едно население, за чийто произходъ, езикъ, обичаи и пр. историческитѣ сведения даватъ много малко.

Кога скититѣ сж дошли въ Южна Русия, точно не е установено. Споредъ Ростовцевъ не по-късно отъ VII в. тѣ сж били вече заели земитѣ на с. отъ Черно-море, Кубанската областъ, долното течение на Донъ, степната частъ на Кримъ и долното течение на Днѣпъръ. По-нататкъ Ростов-

Обр. 102. — Вертикална проекция на изкопитѣ въ могила II: I-първи, II-втори и III-трети гробъ.
Fig. 102 — Situation schématique des trois tombes dans le tumulus II.

цевъ казва, че скитски вълни сж успѣли да проникнатъ въ Добруджа и въ България. Много отъ гробнитѣ находки (не по-късни отъ VI в. пр. Хр.) въ източна Унгария сж напълно аналогични на южнорускитѣ — фактъ, който показва, че скитскитѣ нашествия стигатъ и далечъ на западъ. Ако скититѣ на западъ сж могли да проникнатъ задъ Карпатитѣ, още по-лесно сж могли отъ Добруджа да проникнатъ въ Тракия и да оставятъ следи отъ своята характерна култура.

Ако се отнасяше само за единични паметници, намѣрени въ България, би могло да се обяснятъ най-малко като резултатъ отъ тѣсни търговски връзки. Но веднажъ открити надгробни могили, които иматъ голѣма общностъ съ южнорускитѣ, които говорятъ за погребални обичаи, чужди на тракийскитѣ, а напълно аналогични на южнорускитѣ, не остава нищо друго,

освенъ да се предположи, че една вълна отъ населението на Южна Русия се е промъкнала и залѣла частъ отъ земиѣ на Тракия. Разединенитѣ тракийски племена очевидно не сж могли да дадатъ отпоръ на тия пришелци, храбри, войнствени и жадни за плячка, споредъ Херодотъ. Този отпоръ, винаги слабъ, е далъ възможность по-късно и на келтитѣ (III в.) да проникнатъ въ Балканския п-овъ и да завладѣятъ за известно време частъ отъ него.

Най-после остава да се спремъ и на въпроса, иматъ ли намѣренитѣ каменни статуи нѣщо общо съ открититѣ въ могилата гробове? Очевидно, трѣбва да се отговори отрицателно. Разбира се, ако т. н. каменни баби сж били поставени върху гробъ, естествено последниятъ не може да има нищо общо съ погребенията, отнасящи се нѣколко вѣка пр. Хр. Въ такъвъ случай, какъ сж попаднали тия статуи въ могиления насипъ? Въ този случай трѣбва да се допуснатъ следнитѣ две предположения: 1. Статуитѣ биха могли да бждатъ паметникъ, който е билъ поставенъ на върха на могилата за споменъ вѣроятно на мъртви, които сж загинали далечъ отъ родната си. Нѣма съмнение, че за този случай е била използвана готова могила, насипана преди много столѣтия, когато споменътъ за погребанитѣ въ нея мъртви отдавна е билъ забравенъ. 2. Може да се предположи, че на върха на сжщата тази могила е билъ погребанъ единъ или два мъртвеци и върху тѣхния гробъ сж били поставени статуитѣ. Но благодарение на това, че дълго време тази могила е била разкопавана отъ иманяри, всички останки отъ скелетъ и погребални предмети сж били изхвърлени навънъ и, понеже могилата отдавна е разоравана, въпроснитѣ останки сж били разнесени изъ нивата и постепенно унищожавани отъ времето, а въ изкопания отъ иманяритѣ трапъ сж били заровени статуитѣ, благодарение, може би, на нѣкакво суевѣрие или страхъ отъ властѣта.

Grabhügelfunde aus Endsche, Regierungsbezirk Schumen.

Der Verfasser berichtet über die Ausgrabungen, die er in zwei Grabhügeln bei dem Dorfe Endsche, nördlich von Schumen, im Jahre 1929 unternommen hat. Der erste Hügel (Abb. 74, a) hat eine Höhe von 4·5 m bei einem Durchmesser von 32 m gehabt. Es wurden folgende Gräber in ihm gefunden:

Grab № 1. Kindergrab, gelegen in einer Tiefe von 0·30 m (Abb. 75 bei B), orientiert von Osten (Kopf) nach Westen. Das Skelett war infolge früherer Grabungen fast vollständig zerstört. Es liess sich jedoch mit Sicherheit feststellen, dass die Beine eingezogen waren. Die erhaltenen Knochen waren mit roter Farbe (Hämatit) gefärbt.

Grab № 2. Im Grundboden, unter dem Hügel, in einer Tiefe von 0·60 bis 0·80 m, wurde das Skelett eines erwachsenen Mannes entdeckt (Abb. 75 bei A). Der Körper lag auf dem Rücken und war von Westen (Kopf) nach

Osten orientiert. Das Gesicht war nach Osten gewendet. Unnatürlich war die Lage der beiden Schlüsselbeine (Claviculae), die mit ihren äusseren Spitzen die Höhe des ersten Halswirbels (Atlas) erreichten. Die Beine waren nach links eingezogen. Das Skelett war rot gefärbt. In der Umgebung wurden keine Beigaben gefunden. Über dem Grabe, in einer Höhe von 1·10 m, wurde eine 0·05 bis 0·10 m dicke Schicht festgestellt, die zahlreiche Holzreste enthielt. Es war klar, dass sie aus zerfallenen, dicht nebeneinander gelegten Holzbrettern oder Holzbalken entstanden war. In der Mitte war diese Schicht etwas eingesenkt. Man ersieht daraus, dass die Holzdecke sich ursprünglich über einem leeren Raum erhob. In der gleichen Höhe, 0·90 m voneinander entfernt, wurden die Reste von zwei Holzbalken entdeckt, die offenbar zu der gleichen Holzkonstruktion gehören.

Grab № 3. In einer Tiefe von 2 m unter der Spitze des Hügels wurde ein drittes Skelett entdeckt (Abb. 75 bei B), orientiert von Westen (Kopf) nach Osten. Der Körper lag auf dem Rücken. Der Kopf fehlte. Die Halswirbel III und VII waren stark nach rechts verstellt. Der erste und der zweite Halswirbel (Atlas und Epistropheus) lagen dicht nebeneinander, aber 0·20 m weit vom Halse (Abb. 82, A). Unnatürlich war auch die Lage der beiden Schlüsselbeine, die auf den Schulterblättern standen. Sonderbar ist auch der Umstand, dass von dem linken Oberschenkel und von der linken Hälfte des Hüftbeines (Os coxae) keine Spuren vorhanden waren, während das betreffende Schienbein und das Wadenbein (Tibia und Fibula) ihre normale Lage hatten. Weiter ist zu bemerken, dass rechts von dem rechten Oberarmbein (Humerus) eine rechteckige Fläche (0·50 × 0·50 m) von gebrannter Erde entdeckt wurde, auf der Kohlen, Asche und karbonisierte, in kleine Stückchen zerbrochene Knochen lagen. Die Herkunft dieser Knochen liess sich nicht bestimmen. Jedenfalls können sie nicht vom Schädel stammen. Das Acromion des rechten Schulterbeines und die Rippen IV—VII der rechten Seite waren stark angebrannt. Es scheint, dass ein Feuer längere Zeit rechts vom Körper gebrannt hat. Das Skelett war gelbrötlich gefärbt und gehört einer älteren Frau an. Auch in diesem Grabe wurden keine Beigaben gefunden.

Grab № 4. Im südöstlichen Abschnitt des Hügels (Abb. 75 bei Г), in einer Tiefe von 0·80 m, wurden die Skelette einer Frau und eines Kindes gefunden. Beide waren hell-rötlich gefärbt. Offenbar handelt es sich um Mutter und Kind. Die Mutter lag auf der rechten Seite und hielt mit beiden Händen das Kind in der Nähe ihrer Brust. Die Beine beider Skelette waren eingezogen. Beigaben kamen nicht zum Vorschein.

Grab № 5. Auch im nordwestlichen Abschnitt des Hügels, zwischen den mit Д und Е bezeichneten Stellen (Abb. 75), in einer Tiefe von 2 m, wurden die Skelette einer Frau und eines Kindes in der gleichen Lage gefunden. Beide Skelette waren stark mit roter Farbe gefärbt.

Der zweite Grabhügel (Abb. 74, 6) nur wenige Meter vom ersten entfernt, hat eine Höhe von 8 m bei einem Durchmesser von 34 m gehabt. In ihm wurden folgende Gräber gefunden:

Grab № 1. Entdeckt in einer Tiefe von 3·50 m, zwischen den mit A und Г bezeichneten Stellen (Abb. 85). Der Körper lag auf dem Rücken, mit dem Kopfe nach Nord-Westen. Das rechte Bein war eingezogen, das linke ausgestreckt. Reste von Farbe auf dem Skelette wurden nicht festgestellt. In der Umgebung wurden folgende Gegenstände gefunden: 1) Trense aus Bronze (Abb. 87, A und 88); 2) kurzes Schwert aus Eisen (Abb. 87, Б und 95); 3) eiserne Lanzenspitze (Abb. 87, В und 94); 4) zwei Tongefässe in viele Stücke zerbrochen (Abb. 87, Г und 96; Abb. 87, Д und 97); 5) goldenes Diadem, zerbrochen in zwei Teile (Abb. 92 und 93); die eine Hälfte wurde bei dem linken Fuss des Skelettes (Abb. 87, Ж), die andere Hälfte bei der rechten Hand gefunden (Abb. 87, Е); 6) 52 Pfeilspitzen aus Bronze (Abb. 87, И, 89 und 90); 7) ein Bronzehaken (Abb. 87, 3 und 91).

Grab № 2. Fast in der Mitte des Hügels, in einer Tiefe von 6·50 m, zwischen den mit A und B bezeichneten Stellen (Abb. 85), wurde ein Kinderskelett gefunden. Die Knochen waren mit einer ziemlich dicken Schicht von Hämatit bedeckt. Ein grösseres Stück dieser Farbe, wahrscheinlich als Beigabe in das Grab gelegt, lag neben dem Kopfe. Das Skelett (Abb. 98) war von Osten (Kopf) nach Westen orientiert.

Grab № 3. In einer Tiefe von 8 m, zwischen den mit A und B bezeichneten Stellen (Abb. 99), wurde ein drittes Skelett, von Nord-Westen (Kopf) nach Süd-Osten orientiert, gefunden. Seiner Lage nach unterscheidet sich dieses Skelett von allen anderen. Der Körper lag auf dem Rücken, die Beine aber waren wie bei einem Reiter gespreizt. Das Skelett war rot gefärbt. Dieses Grab gleicht in vielen Beziehungen dem Grabe № 2 aus dem ersten Hügel. Auch hier wurden in einer Höhe von 0·85 m über dem Grabe Holzbalken festgestellt, die eine Dicke von 0·20 bis 0·31 m erreichten. Darüber befanden sich Holzbretter, die vollständig zerfallen waren, deren Reste aber in der betreffenden Erdschicht sich deutlich nachweisen liessen. Der Körper war also in einer 0·80 bis 0·90 m tiefen Grube beerdigt, die dann durch eine Holzkonstruktion geschlossen wurde. Auch dieses Grab enthielt keine Beigaben.

Die beiden Grabhügel von Endsche liefern uns zum ersten Male in Bulgarien gefärbte Hockerskelette. Die entdeckten Gräber können in zwei Gruppen eingeteilt werden. Zu der ersten Gruppe können sämtliche Gräber mit gefärbten Skeletten gerechnet werden; die zweite Gruppe enthält nur das Grab № 1 aus dem zweiten Hügel, d. h. das einzige Grab mit nicht gefärbtem Skelett und mit Beigaben. Die Gräber mit gefärbten Skeletten von Endsche erinnern in vielen Beziehungen an eine Gruppe von Hügelgräbern in Südrussland, die von Kiev und Poltava bis nach Bessarabien und Krim, sogar bis zu dem Asovischen Meere verbreitet ist.

Die gefärbten Skelette von Endsche lassen zwei verschiedene Arten von Begräbnissen unterscheiden: zentrale Begräbnisse (Grab № 2 im ersten Hügel und Grab № 3 im zweiten Hügel) und seitliche Begräbnisse (alle übrigen Gräber). Bei den ersteren wurden die Toten im Grundboden, unter dem Fuss des Hügels begraben, und zwar in Gruben, die oben durch eine

Holzkonstruktion geschlossen wurden. Die seitlichen Begräbnisse befinden sich sämtlich über dem Grundboden, in der Aufschüttung des Hügels selbst, und bieten keine Spuren von Holzkonstruktion. Das Verhältnis der beiden Gruppen lässt sich nicht mit Sicherheit bestimmen. Es ist möglich, dass die seitlichen Gräber den absichtlich getöteten Frauen und Kindern derjenigen Männer angehören, die in den zentralen Gräbern begraben wurden. Eine Aufklärung dieser Frage ist nur von weiteren ähnlichen Funden in Bulgarien zu erwarten. Sonderbar ist auch der Fall mit dem kopflosen Skelette. Es handelt sich vielleicht um eine uns nicht näher bekannte Sitte von Menschenopferungen.

Eine besondere Stellung nimmt, wie wir gesehen haben, das Grab № 1 aus dem zweiten Grabhügel ein. Es liegt bedeutend höher als die beiden anderen Gräber in demselben Hügel, enthält zahlreiche Beigaben und sein Skelett war nicht gefärbt. Es ist wahrscheinlich, dass das Grab aus einer späteren Zeit stammt. Zu Gunsten dieser Annahme sprechen noch folgende Umstände. Der zweite Hügel, der um 3·5 m höher als der erste ist, weist in seiner Mitte eine Schicht aus Bruchsteinen auf, die am Fuss des Hügels beginnt und dann bis zu einer Höhe von 4·5 m hinaufgeht. Es ist anzunehmen, dass diese Schicht die ursprüngliche Höhe des Hügels angibt. Nachdem man in der Mitte dieses Hügels das Grab № 1 angelegt hatte, wurde dann der Hügel noch weiter aufgeschüttet, sodass er seine jetzige Höhe erreicht hat.

Die Gräber mit gefärbten Skeletten lassen sich nicht mit Sicherheit datieren, da sie keine Beigaben enthalten. Die Sitte, die Leichen zu färben, war sehr verbreitet und kommt schon in der paläolithischen Zeit vor. Selbst wenn wir annehmen, dass unsere Gräber mit den südrussischen gleichzeitig sind, lässt sich eine bestimmte Zeit nicht angeben, da auch die südrussischen Funde teilweise aus der neolithischen, teilweise aus der Metall-Zeit stammen. Etwas Genaueres lässt sich nur über das Grab № 1 aus dem zweiten Hügel sagen. Das Vorkommen von Eisengegenständen beweist, dass dieses Grab nicht älter als das 9. Jahrh. v. Chr. sein kann. Es ist wahrscheinlich, dass es aus dem 6.-4. Jahrh. v. Chr. stammt.

Die bis jetzt in Bulgarien entdeckten Hockergräber aus der Steinkupferzeit oder aus späterer Zeit, die der einheimischen thrakischen Bevölkerung zugeschrieben werden können, weisen keine Spuren von gefärbten Leichen auf. Diese Sitte kann also nicht auf alte einheimische Tradition zurückgeführt werden. Die Analogien mit den südrussischen Funden weisen auf die Skythen hin, die auch südlich der Donau, in die heutige Dobrudscha und weiter bis zu dem Balkangebirge vorgedrungen waren. Diesen skythischen Eindringlingen müssen wir auch die gefärbten Skelette aus Endsche zuschreiben. Die thrakischen Stämme haben offenbar die Skythen, die nach Herodot tapfer, kriegerisch und beutegierig waren, nicht zurückhalten können, wie sie auch später sich gegen die Kelten ohnmächtig erwiesen haben. Jedenfalls bieten uns die Gräber von Endsche ein neues Problem, dass nur durch weitere Funde in Bulgarien aufgeklärt werden kann.

R. Попов.

Антични паметници изъ България

(осма статия)¹⁾

отъ Г. И. Кацаровъ

I

1. Четвъртата мряморна плоча, горе закржглена, висока 24·3 см., широка 19 см., дебела около 2 см., задната страна грубо одѣлана. Намѣрена въ с. Гюргенлие (Шуменско); сега въ Народния Музей въ София (Инв. № 6303). Обр. 103.

Обикновенъ типъ на тракийския конникъ съ кждрава коса, облѣченъ съ кжса дреха и хламида, която се развява назадъ, препускащъ въ дѣсно. Съ вдигнатата си дѣсница замахва да хвърли копие, а съ лѣвицата си държи обѣлъ щитъ, който се вижда задъ главата на коня. Подъ коня тича въ дѣсно куче и задъ него лъвъ съ отворени уста.

Върху горната рамка надписъ (височина на буквитъ 1 см.):

Κυρίω [Ἰ]ρῶι

Върху долната:

Ἀρτεμίδωρος στρα[τι-
ώτης εὐξ[άμε]νος ἀν[έδ]ηκεν].

Въ думата Ἀρτεμίδωρος Ω е лигирано съ Ρ.

2. Четвъртата мряморна плочка, горе закржглена, висока 23, широка доле 21, горе 16, дебела около 3 см.; задната страна грубо одѣлана. Намѣрена въ корията надъ село Паталеница (Т.-Пазарджишко), не далечъ отъ едно кладенче;²⁾ на сжщото мѣсто билъ намѣренъ релефъ на тракийския конникъ. Обр. 104.

Релефътъ представя обикновения типъ на Зевса и Хера, който тъй често се срѣща въ Тракия. Зевсъ правъ, обѣрнатъ напредъ, съ гжста кждрава коса и брада; мантията му е праметната презъ лѣвото рамо и покрива само долната частъ на тѣлото му; въ спуснатата си надолу дѣсница държи патера, а съ лѣвата си ржка се опира на жезъла, който завършва на горната си частъ съ топка.

¹⁾ Ср. ИАИ V, 77.

²⁾ Релефътъ се пази въ кжщата на Петъръ Г. Якимовъ въ Паталеница, дето го видѣхъ презъ юни 1930 год. въ време на обиколката ми въ Пазарджишко заедно съ г. Ив. Батаклиевъ и Тр. Трифоновъ. Снимката на релефа дължа на г. Батаклиевъ.

Въ дѣсно отъ него стои Хера, облѣчена съ дълъгъ ржавенъ хитонъ, препасанъ и подгънатъ; лицето заличено; косата пада на две плитки върху рамената ѝ. Съ спуснатата си надолу дѣсница държи патера надъ жертвеникъ, а съ лѣвицата си се опира на жезъла. Между тѣхъ стои разкряченъ орелъ.

Върху горната рамка доста повреденъ надписъ, който се чете: ΔΗΚΑΙΝΡΑ, а върху долната рамка отъ надписа е запазена буква Ε въ началото и следи отъ три букви въ края.

Обр. 103. — Оброчна плочка на тракийския конникъ отъ с. Гургенлие.
Fig. 103. — Ex-voto du Cavalier thrace, provenant de Gurghenlié.

Обр. 104. — Оброчна плочка на Зевса и Хера отъ с. Паталеница.
Fig. 104. — Ex voto de Zeus et de Héra, provenant de Patalénitsa.

3. Откъслекъ отъ мряморна плоча, висока 20 см., широка 22 см., дебела 4 см. Намѣрена отъ Георги Атанасовъ Дувъ, южно отъ с. Паталеница, въ мѣстността „Атанасова църква“.

Релефътъ е представялъ тритѣ нимфи, обаче запазена е само горната частъ отъ тѣлото на една отъ тѣхъ. Запазена е и частъ отъ лѣвата ръка на нимфата, която е стояла въ лѣво; съ тая ръка тя държи дѣсната ръка на запазената нимфа.

4. Горна половина отъ мряморна плоча, вис. 12·5 см., шир. 26·5 см., деб. 4 см.; намѣрена отъ Димитъръ Апостоловъ въ мѣстността Бей-кѡй, въ землището на с. Батаджикъ (Анхилска околия); сега въ сбирката на

археологическото дружество въ Бургасъ.¹⁾ Г-нъ Воденичаровъ ми съобщи, че въ тая мѣстность се намирали често римски и други антични монети, голѣми тухли и пр.; явно е, че тука въ римско време е съществувало селище. Обр. 105.

Конникътъ съ гжста кждрава коса, обърнатъ напредъ, язди въ дѣсно; той е облѣченъ съ хитонъ и развяна назадъ хламида. Съ дѣсната си вдигната нагоре ржка замахва да хвърли копие, а съ лѣвата си държи елипсовиденъ щитъ, който се вижда задъ главата на коня. Заслужава внимание и високиятъ перчимъ на коня. Задъ конника препуска въ лѣво другъ помалъкъ конникъ, облѣченъ по сжщия начинъ (лицето отчупено), лѣвата ржка на който е опряна до шията на коня; последниятъ сжщо има перчимъ. Върху рамката се чете следниятъ надписъ (височина на буквитъ 1—1.5 см.):

Ἦροι προπυλ[αίου]

Обр. 105. — Оброчна плочка на тракийския конникъ отъ с. Батаджикъ.
Fig. 105. — Ex-voto du Cavalier thrace, provenant de Batadjik.

Релиефи на тракийския конникъ, въ които сж представени два конника, сж твърде рѣдки; известнитъ екземпляри сж посочени въ моята статия у Pauly-Kroll, Realenc. der klass. Alt. Suppl. III 1143; единъ новъ екземпляръ отъ с. Виденъ въ ИАИ II 76, № 5.

Въ думата Ἦροι стои О вм. Ω, както често се срѣща въ по-късни надписи; ср. Cagnat, Inscr. Graecae ad res Roman. pertin. I стр. 679.

Херосътъ въ новия релефъ е означенъ съ прѣкоръ προπύλαιος, който е познатъ и отъ други посвещения. Известно е, че херосътъ се е почиталъ и като покровителъ на селището и затова неговиятъ образъ билъ поставянъ предъ вратитъ на града, а сжщо и на кръстопжтища.²⁾

5. Мряморна статуйка, висока заедно съ подставката 31 см., широка 17 см., дебела 3 см.; главата и дѣсниятъ лакътъ отчупени; задната страна

¹⁾ Плочата е била прибрана отъ уредника на сбирката г. Воденичаровъ, който има добрината да ми прати фотографска снимка.

²⁾ Ср. Kazanow у Pauly-Kroll, Realenc. Suppl. III 1141 и тамъ цитуваната литература.

на статуйката сжщо е обработена. Намѣрена въ с. Зараево (Поповско), сега въ археологическата сбирка въ Разградъ. Обр. 106.¹⁾

Статуйката представя Зевса Аетофора (орлоносецъ), обърнатъ напредъ; лѣвиятъ му кракъ е разкراченъ въ дѣсно, а дѣсниятъ назадъ. Хламидата му е праметната презъ лѣвото рамо и покрива само частъ отъ гърдитѣ. Върху лѣвия му проснатъ въ дѣсно лакътъ стои орелътъ; подъ ржката, както изглежда, има жертвеникъ, върху предната страна на който се вие изправена змия. Въ дѣсната си ржка Зевсъ е държалъ мълнията, както ни показватъ други запазени паметници. Върху тоя типъ на Зевса, който въ Тракия е билъ употребяванъ за изображаване на тракийския Збелсурдъ, ще говоря по-подробно на друго мѣсто.

6. Бронзова статуйка съ отчупени крака, висока 11 см., намѣрена до с. Калайджи (5.7 клм. източно отъ Разградъ) въ мѣстността Чанаджикъ-Екинли, сега въ сбирката на археологическото дружество въ Разградъ.²⁾ Обр. 107.

Статуйката, която се отличава съ грижлива обработка, представя Зевса съ гжста кждава коса и брада, обърнатъ напредъ; мантията му е праметната презъ гърба и единиятъ ѝ край е увитъ върху лѣвата му мишница, а другиятъ е праметнатъ върху дѣсниятъ му лакътъ. Съ дѣсната си ржка държи снопче мълния, а върху лѣвата му ржка, палецътъ и показалецътъ на която сж проснати, е стоялъ орелътъ (сега изгубенъ).

7. Откжслекъ отъ мряморна плоча, високъ 9 см., широкъ 13 см., дебелъ 3 см. Намѣренъ въ с. Бобошево (Дупнишка околия), прибранъ отъ г. Ив. Кеповъ, който го подари на Народния Музей въ София. Обр. 108.

Отъ образа е запазена само горната частъ отъ тѣлото на богиня Хера, облѣчена съ препасанъ ржкавенъ хитонъ и хламида, която е праметната

Обр. 106. — Статуйка на Зевса отъ с. Зараево.
Fig. 106. — Statuette en marbre de Zeus,
provenant de Zaraëvo.

¹⁾ Фотография на паметника дължа на г. Ан. Явашовъ.

²⁾ Издадена отъ А. Явашовъ, Разградъ I 44, обр. 38 и 39. Г. Явашовъ бѣше тъй любезенъ да ми прати фотография на паметника.

презъ лѣвото рамо; на главата има було, което пада върху раменетѣ. Съ лѣвата си ръка се подпиратъ на жезъла си, а съ проснатата въ лѣво дѣсница държи жертвена паница. Въ лѣво отъ Хера вѣроятно е билъ изобразенъ Зевсъ.¹⁾

8. Четвъртата мраморна плоча, горе закръглена, счупена на петъ части, една частъ изгубена; височина 33 см., широчина 21 см., дебелина 3 см. Намѣрена въ Кюстендилъ на площада и запазена въ окръжното управление отъ окръжния управителъ г. Панайотовъ. Обр. 109.

a

б

Обр. 107. — Бронзова стагуйка на Зевса отъ с. Калайджи.
Fig. 107. — Statuette en bronze de Zeus, provenant de Kalaïdji.

Релефътъ представя Херакла голъ, обрънатъ напредъ, разкраченъ въ дѣсно, въ борба съ лъва, който е изправенъ срещу Херакла и е забилъ ноктитѣ на дѣсния си кракъ въ лѣвото му бедро.²⁾ Върху горната рамка се чете надписъ (височина на буквитѣ 1—1.5 см.):

Κυρίω 'Ηρακλῆϊ

¹⁾ За култа на Зевса и Хера въ областта на горна Струма гл. Г. И. Кацаровъ, ИАД IV стр. 81.

²⁾ Полюбенъ е релефътъ въ Разградъ, ИАД II 181 бр. 8.

а върху долната:

Ἡρώδης Ἐπτακένθου ἀγαλ-
μα]τογλύφος ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ
τῶν] ἰδίων ἀνέστηκεν.

Въ края на надписа бръшляновъ листъ. Паметникътъ е посветенъ отъ елинизувания тракиецъ Херодесъ, синъ на Ептекента: тракийското име Ἐπτακένθος се срѣща твърде често; срв. Tomaschek, *Thraker* II 2, 8; Mateescu, *Ephem. Dacor.* I, 1923, 227.

9. Четвъртита мряморна плоча, горе закръглена, вис. 16·2 см., шир. 12 см., деб. около 3 см.; намѣрена въ с. Крумово (Станимашко). Релефътъ представя Хермесъ, обърнатъ напредъ, изправенъ върху дѣсния си кракъ (Standbein); лицето е изтрито; хламидата му е праметната презъ раменетѣ и покрива само горната частъ на гърдитѣ. Съ лѣвата си ръка държи кадуцей, а съ дѣсната си — кисия надъ пламтящъ четиристраненъ жертвеникъ; въ дѣсно задъ крака на бога се вижда овенъ, обърнатъ къмъ дѣсно.¹⁾ Обр. 110.

10. Откъслекъ отъ мряморенъ релефъ на тракийския конникъ, вис. 17 см., шир. 16 см., деб. 3·5 см.; намѣренъ въ Станимака въ частна къща, дете служелъ като икона и затова неговиятъ притежателъ не искалъ приживе да го предаде на музея. Обр. 111

¹⁾ За тоя релефъ съобщава Драганъ Мавродиевъ въ в. Родопско Ехо, бр. 282 отъ 22 юли 1930.

Обр. 108. — Откъслекъ отъ оброчна плочка на Зевса и Хера отъ с. Бобошево.
Fig. 108. — Fragment d'un ex-voto de Zeus et de Héra, provenant de Boboshevo.

Обр. 109. — Оброчна плоча на Херакла отъ Кюстендилъ.
Fig. 109. — Ex-voto d'Hercule, provenant de Kustendil.

Релефътъ е грубо изработенъ и повреденъ; облѣклото не' личи, та конникътъ изглежда голъ; дѣсната му ржка е поставена до шията на коня.

11. Четвъртата мряморна плоча, горе закръглена, вис. 15 см., шир. 10 см., деб. около 2 см. Релефътъ, доста разяденъ и изличенъ, представя Хера права, обърната напредъ, облѣчена съ дълъгъ ржавенъ хитонъ, който е препасанъ и доле подгънатъ. На главата като че ли има було, което пада върху раменетъ. Съ лѣвата си ржка се опира на дълъгъ жезълъ, а съ дѣсната си държи патера надъ четиристраненъ жертвеникъ.¹⁾ Обр. 112

Обр. 110. — Оброчна плочка на Хермесъ отъ с. Крумово.

Fig. 110. — Ex-voto d'Hermès, provenant de Kroumovo.

Обр. 111. — Откъслекъ отъ оброчна плочка на тракийския конникъ отъ Станимака.

Fig. 111. — Fragment d'un ex-voto du Cavalier thrace, provenant de Stanimaka.

12. Откъслекъ отъ мряморенъ релефъ на Митра, вис. 12·5 см., шир. 14·5 см., деб. 4 см. Запазена за жалъ само частъ отъ сценитъ върху долната половина на релефа; самитъ образи сж много пострадали и неясни. Въ лѣвата преградка виждаме Митра въ обикновено облѣкло и фригийска шапка, съ дѣсната си ржка държи продълговатъ предметъ (вѣроятно рогъ) надъ главата на Солъ, който е колѣничилъ предъ него. Въ дѣсната преградка сж изобразени Митра и Солъ, полулегнали на пиршество задъ маса; предъ масата е клекналъ лъвъ, обърнатъ къмъ дѣсно. Надъ горната преградна рамка се вижда частъ отъ змията.

Тоя паметникъ е важенъ, защото се явява като ново свидетелство за разпространението на култа на Митра въ Тракия.²⁾ Обр. 113.

¹⁾ Ср. Др. Мавродиевъ, Родопско Ехо, бр. 247 отъ 19 ноември 1929 г.

²⁾ Ср. Кацаровъ, ИАД II 46, дето е цитира а и литературата.

Гореспоменатиятъ (бр. 11) релефъ на Хера е намѣренъ въ мѣстността „Кръкъ-бунаръ“, подъ чешмичката Св. Георги до манастира Св. Петка; отъ сжщата мѣстность произхожда и релефътъ на Митра. „Кръкъ-бунаръ“ (40 извора, или „изворитѣ“, както казва мѣстното население) е известенъ карстовъ изворъ, 4·5 км. източно отъ Станимака, въ землището на с. Мулдава. Нѣма съмнение, че при тоя хубавъ изворъ е сжществувало старо селище и светилище; тука селянитѣ постоянно разкриватъ основи отъ сгради, откъслечи отъ стълбове, капители, тухли, сждове и пр.¹⁾

13. Четвъртата мраморна плочка, горе закръглена, вис. 13, шир. 12, деб. 2 см.; намѣрена при с. Пранга (Станимашка околия). Обр. 114.

Релефътъ, доста извѣтрѣлъ, представя тракийския конникъ, облѣченъ съ хитонъ и хламида, яздящъ въ дѣсно; дѣсната му ржка е опряна до шията на коня. Предъ него стои жена, обърната напредъ, облѣчена съ дълга препасана дреха; дѣсницата ѝ не личи, лѣвата ѝ ржка като че ли е спусната надолу.

¹⁾ Споредъ съобщение отъ Др. Мавродиевъ, Родопско Ехо бр. 111—112 отъ 6 апр. 1927; той е прибралъ нѣкои нѣща въ археологичната сбирка при гимназията.

Обр. 112. — Оброчна плочка на Хера отъ Кръкъ-бунаръ.

Fig. 112. — Ex-voto de Héra, provenant de Kräk-bouнар.

Обр. 113. — Откъслекъ отъ релефъ на Митра отъ Кръкъ-бунаръ.

Fig. 113. — Fragment d'un ex-voto de Mithras, provenant de Kräk-bouнар.

14. Бронзовъ шлемъ, вис. 25 см., диам. въ основата 21·5 см., шир. 19 см.; намѣренъ южно отъ „Асенова крепостъ“. Обр 115. Шлемътъ е направенъ отъ бронзова тенекия и се състои отъ нѣколко части, които сж сковани помежду си съ гвоздейчета (гвоздеитѣ, които сега се виждатъ върху образа, сж нови, употребени при възстановяването на шлема). Той има форма на конусъ, чиято горна частъ завива напредъ и завършва съ тжпо закржгляване. Тая частъ е направена отъ две еднакви половини, които въ долната си частъ сж сковани съ теменната частъ на шлема, която е изкована отъ една тенекия. Тилната частъ на шлема сжщо се състои отъ две

Обр. 114. — Оброчна плочка на тракийския конникъ отъ с. Пранга.

Fig. 114. — Ex-voto du Cavalier thrace, provenant de Pranga.

Обр. 115. — Бронзовъ шлемъ отъ Асенова Крепостъ.

Fig. 115. — Casque en bronze, provenant d'Assénova Krepost.

половини, сковани една съ друга; долната половина (затилникътъ) е удължена надолу и е извита навънъ. Челната частъ сжщо е направена отъ две половини, които доле се стѣсняватъ и извиватъ навънъ (като сѣнникъ). Надъ мѣстото на ушитѣ шлемътъ има по една дупчица, която е служела за прикрепване на бузнитѣ предпазители, които сж изгубени.

Тоя шлемъ принадлежи къмъ група шлемове, познати и отъ други страни, които В. Schöder¹⁾ означава като тракийски типъ; той произхожда може би отъ V—IV в. пр. Хр. Близка успоредица къмъ него представя шлемътъ, намѣренъ при с. Ковачовица (Неврокопско).²⁾

¹⁾ Arch. Jahrb. XXVII 317; R. Vulpe, L'âge du fer dans les régions thraces 43.

²⁾ В. Миковъ въ Сборн. Дяковичъ 181; Kazarow, Cambr. Anc. History VIII 546, Plate Volume III 57 a.

Предметитѣ, описани тука подъ № 8—14, се пазятъ въ археологическата сбирка на гимназията въ Станимака. Дълга благодарностъ на уредника на сбирката г. Др. Мавродиевъ и на учителя Д. Брайковъ, които ме улесниха при проучването имъ.¹⁾

15. Четвъртата мряморна плоча, вис. 1·90 м., шир. горе 0·66 м., доле 0·54 м., деб. 0·14 м., намѣрена въ малкото селище на общината Надежденъ (Харманлийска околия), сега въ Народния Музей въ София. Обр. 116. Долната половина на плочата надъ надписа е само грубо одѣлана. Въ вдълбаното четвъртито поле на горната частъ на плочата се вижда релефъ на Херакла, обѣрнатъ напредъ, изправенъ на дѣсния си кракъ, а лѣвиятъ облекченъ и поставенъ малко на страна; лицето му е отчупено. Гърбътъ и задната частъ на главата сж покрити съ лѣвската кожа, закопчана отпредъ на гърдитѣ; съ вдигнатата нагоре дѣсница държи сопа, а съ лѣвата, спусната надолу, води съ верижка Цербера, който е обѣрнатъ къмъ дѣсно; въ лѣво отъ Херакла се вижда куче, обѣрнато къмъ лѣво, което обръща главата си къмъ Херакла. Въ релефното поле на лѣво отъ Херакла надписъ (вис. на буквитѣ 2—3 см.):

Ἀγαθῇ | τύχῃ.

Подъ релефа надписъ (височина на буквитѣ 2—3 см.):

Ἀλλοῦπορις Μουκατράλεος καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ καὶ Μουκάπορις Ἀλλουζένεος καὶ ἀδελφοὶ καὶ Τάρσας Κασιόπορις).

Посветителитѣ носятъ известни тракийски имена. Въ името Κασιόπορις първата съставна частъ се срѣща,

¹⁾ Снимкитѣ сж направени отъ музейния фотографъ г. Трайчевъ, който ме придружаваше.

Обр. 116. — Релефъ на Херакла отъ с. Надежденъ.

Fig. 116. — Ex-voto d'Hercule, provenant de Nadéjden.

до колкото знаемъ, за пръвъ пѣтъ въ тоя надписъ; въ една монета на Тереса II¹⁾ се чете името *Kaββυακiς*, което Томашекъ²⁾ смѣта като тракийско, обаче това е съмнително.

Заслужава да се изтъкне, че въ релефа отъ Надежденъ Херакълъ е изобразенъ съ куче. Животното, което е изобразено до Херакла въ единъ релефъ отъ с. Пастуша, е може би сжщо куче.³⁾ Херакълъ съ куче е изобразенъ и въ арката на Траяна въ Беневентъ.⁴⁾

II

Презъ мартъ 1929 г. сж били открити близу до с. Гигенъ (Oescus) два гроба отъ римско време, които сж били изследвани отъ учителя К. Ивановъ, който прибралъ намѣренитѣ въ тѣхъ предмети и представилъ своевременно докладъ на Народния Музей въ София.⁵⁾

Единиятъ отъ гробоветѣ билъ откритъ въ мѣстността „Двата Гириза“, до южния край на селото; той билъ ориентиранъ отъ северъ къмъ югъ, краката на мъртвеца на северъ, и ималъ дължина 1·76 м., шир. 0·42 м. Основата му била послана съ керамиди, а страничнитѣ керамиди сж били наредени стрѣховидно; последнитѣ сж слабо корубести; едни отъ тѣхъ иматъ дължина 31 см., широчина 18 см., дебелина 3 см., а други — дължина 56 см., широчина 39 см., дебелина 3 см. Северниятъ и южниятъ отворъ на гроба били заградени съ по една керамида.⁶⁾ При краката на погребания била намѣрена една глинена стомничка съ тъмnochервеникавъ цвѣтъ и широкъ търбухъ, вис. 11·5 см., диам. 11·2 см.; дръжката е снабдена въ срѣдата съ плиткъ жлебъ, а дъното съ прѣстенъ (Strandring); устието на стомничката се разширява въ плоскъ кржгъ. Обр. 117.

Обр. 117. — Глинена стомничка отъ Гигенъ.
Fig. 117. — Vase en argile de Gighen.

¹⁾ Head, *Hist. numorum* 2 изд. 283; Мушмовъ, Сборн. Дяковичъ 205.

²⁾ Die alten Thraken II 2, 46.

³⁾ Дяковичъ, Год. Нар. Библ. Пловдивъ 1922, 29 го описва като кошута.

⁴⁾ S. Reinach, *Rép. des reliefs* I, 61, 5 (на тоя образъ ми обърна внимание д-ръ Р. Strack).

⁵⁾ Презъ лѣтото сжщата година имахъ възможность да посетя Гигенъ заедно съ Р. Поповъ и Н. Мушмовъ; гробнитѣ находки бидоха пренесени въ Народния Музей въ София.

⁶⁾ Строежътъ на гробоветѣ е билъ сжщиятъ както напр. въ гробоветѣ при Сапаревска баня: Кацаровъ, ИАД II 185.

Подъ черепа била намѣрена бронзова монета отъ императора Гордиана III, сѣчена въ Адрианополъ. Лице: бюстъ на Гордиана и надписъ $\text{ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ ΓΟΡΔΙΑΝΟΣ ΑΥΓ}$. Опако: ΑΔΡΙΑΝΟΠΟΛΕΙΤΩΝ ; хтоническа богиня съ калатъ, права, обърната на лѣво, съ дѣсната ржка принася жертва надъ пламтящъ жертвеникъ, съ лѣвата държи рогъ на изобилие.¹⁾ Отъ дветѣ страни на черепа се намѣрили по две глинени лампички; други три лампички били струпани на южния край на гроба. Тукъ даваме описание на тия лампички:

1. Лампичка отъ червена глина съ две устия за фитилъ (*bilychnis*) и плоско дъно, диам. на търбуха 7·1 см., вис. 3·2 см., дълж. (заедно съ дръжката) 14·5 см.; наведената дръжка има форма на палметка; конкавното капаче е обиколено съ вдълбана окръжност. Подобни полуокръжности се виждатъ и върху рамената. На задната си страна търбухътъ се продължава въ полукръгла издадка (единъ видъ малка дръжка). Обр. 118 въ лѣво.

Обр. 118. — Глинени лампички отъ Гигенъ.
Fig. 118. — Lampes en argile de Ghigen.

Обр. 119. — Глинени лампички отъ Гигенъ.
Fig. 119. — Lampes en argile de Ghigen.

2. Лампичка съ същата форма, диам. 9·5, вис. 3·3, дълж. 16 см.; върху плоското дъно две концентрични плитки окръжности. Въ дѣсно и лѣво търбухътъ е разчлененъ съ две изпъкнали ребра, а на задната страна той се продължава въ продупчена полукръгла дръжчица. Обр. 119 въ лѣво.

¹⁾ Ср. Mionnet, Suppl. II p. 332, 795; Мушмовъ, Ант. монети 150 № 2725. — Тая богиня обикновено се означава като Конкордия или Абунданция; обаче Ростовцевъ, Сборн. въ честь Графа Бобринскаго 135, съ право смѣта, че това е женската хипостаза на великия хтонически богъ, която е била много популярна въ монетитѣ на тракийскитѣ градове въ римско време. Ср. Ростовцевъ, Ант. декор. живопись на югъ Россіи I 192.

3. Лампичка съ сжщата форма, диам. 7·3, вис. 4, дълж. 11·5 см. Дъното е снабдено съ слабо изпъкналъ пръстенъ (Standring). Капачето (дискътъ) въ отлика отъ първитѣ две лампички е снабдено съ две дупчици. Търбухътъ на задната си страна има сжщата полукръгла издадка, както първата лампичка. Обр. 118 въ дѣсно.

4. Лампичка отъ бледочервена глина, диам. 6·5, вис. 3, дължина 10·2 см. Пръстеновидната дръжка на лампичката е канелирана; дъното плоско. Плоскиятъ ѝ дискъ е свързанъ съ устието чрезъ дълбокъ улей, а задъ дупчицата на диска има гърбичка. Подобни две гърбички има въ дѣсно и лѣво върху слабо полегатото рамо на лампичката. Обр. 120 въ лѣво.

Обр. 120. — Глинени лампички отъ Гигенъ.
Fig. 120. — Lampes en argile de Ghighen.

5. Лампичка отъ червена глина, диам. 7·2, вис. 2·5, дъл. 9·5 см., съ вертикална продупчена дръжка; дискътъ е вдълбанъ. Обр. 120 въ дѣсно.

6. Лампичка отъ червена глина, диам. 9·5, вис. 3·7, дъл. 13·5 см.; дръжката отчупена. Плоскиятъ дискъ е свързанъ съ устието чрезъ дълбокъ улей. Върху слабо наведеното рамо въ дѣсно и лѣво по една гърбичка. Дъното е снабдено съ три концентрични слабо вдълбани окръжности. Обр. 119 въ дѣсно.

Обр. 121. — Глинена лампичка отъ Гигенъ.
Fig. 121. — Lampe en argile de Ghighen.

7. Лампичка съ сжщата форма като № 6; диам. 8·2, вис. 3·5, дълж. 12 см. Пръстеновидната канелирана дръжка е отчасти отчупена.¹⁾ Обр. 121.

Къмъ срѣдата на трупа, на дѣсната му страна, било намѣрено бронзово орле, изправено върху куха пирамидална подставка, високо заедно съ подставката 8 см. Тѣлото на орлето, както и подставката, сж украсени съ вдълбани кръгчета, въ центъра на които има кръгли трапчинки. Горната плоскостъ на крилата му е разчленена съ две кръстосани линии. Обр. 122.

До лѣвата страна на трупа била намѣрена теракота отъ бледочервена глина, висока 15·3, широка доле 6·5 см., съ полукръгла основа, извжтр

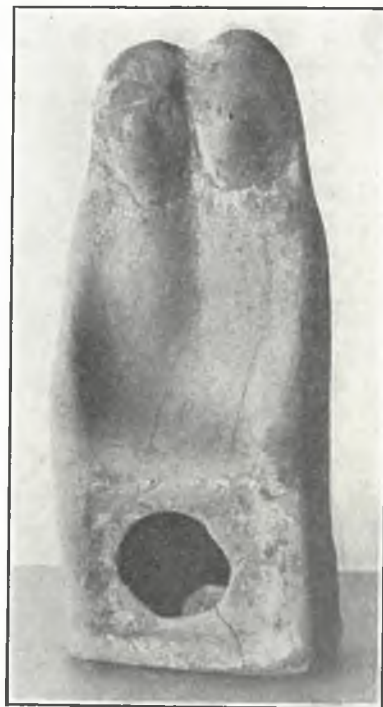
¹⁾ Глинени лампички отъ Гигенъ въ ИАИ V 371.

куха и снабдена отпредъ съ кръгълъ отворъ (диам. 2·7 см.). Теракотата представя две седнали фигури, неразчленени, съ затрити лица (може би мъжка и женска). Обр. 123.

Вториятъ гробъ е билъ откритъ северо-източно отъ с. Гигенъ въ мѣстността „Блатище“, въ пѣсчлива почва. Г-нъ Ивановъ е можалъ да посети гроба, следъ като билъ разкритъ и унищоженъ отъ иманяритъ. Той

Обр. 122. — Бронзово орле
отъ Гигенъ.
Fig. 122. — Statuette en bronze
d'un aigle, provenant de
Ghigen.

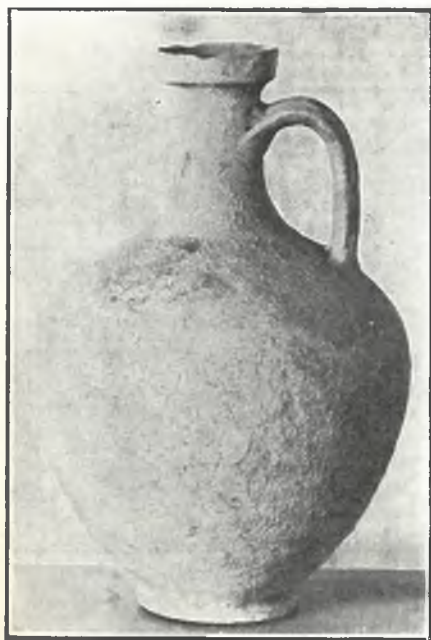
Обр. 123. — Теракота
отъ Гигенъ.
Fig. 123. — Objet en terre cuite
de Ghigen.

забележилъ, че костигъ били съвършено прогнили, били намѣрени и остатъци отъ желѣзни гвоздеи (отъ дървенъ ковчегъ?). При краката били намѣрени следнитъ две глинени стомни:

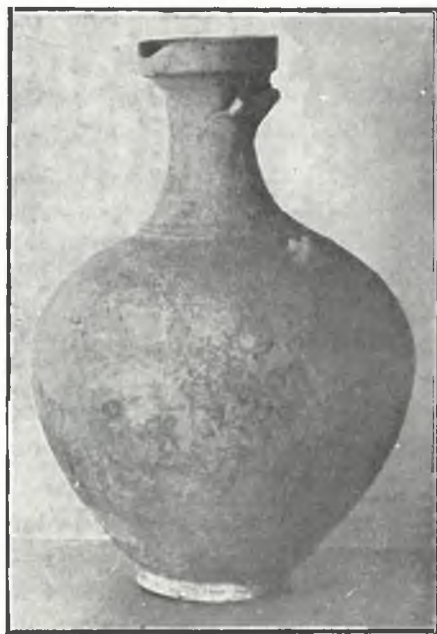
1. Стомна съ бледочервенъ цвѣтъ, вис. 25, диам. 16·7 см., съ висока шия, която горе се разширява фуниобразно (диам. на устието 5·2 см.); дръжката е канелирана, а дъното снабдено съ пръстенъ (Standing). Обр. 124.

2. Подобна стомна, вис. 25 см., диам. 17·5 см.; дръжката отчупена; отчупена и малка частъ отъ устието. На търбуха, дето започва шията, слабо изпъкналъ обръчъ. Върху долната частъ на търбуха сж надраскани плитко вдълбани окръжности. Обр. 125.

При главата на трупа била намѣрена стъкленица съ топчеста форма, плоско дъно, вис. 9 см., диам. 10 см.; при счупеното устие дебелината на сѣда е 4 мм. Шията на стъкленицата вѣроятно е била по-висока, но е била отчупена още въ старо време. Въ стъкленицата се намѣриха остатѣци отъ сгжстено растително масло,¹⁾ което се е запазило благодарение на обстоятелството, че стъкленицата е била запушена съ оловна запушалка, върху която имало печатъ (надпись). Откривачитѣ я отворили и унищожили запушалката. Обр. 126.

Обр. 124. — Глинена стомна отъ Гигенъ.
Fig. 124. — Vase en argile de Ghighen.

Обр. 125. — Глинена стомна отъ Гигенъ.
Fig. 125. — Vase en argile de Ghighen.

При главата на трупа е билъ намѣренъ и единъ стъкленъ балсамарий, вис. 10·2 см., диам. на долната часть 2·7 см., съ фуниообразно устие. Обр. 127.²⁾

Отъ Гигенъ произхожда и едно глинено гърне съ червенъ цвѣтъ, вис. 11·6 см., диам. 9 см., диам. на устието 7·5 см., съ плоско дъно; шията и рамото му сж украсени съ поясъ, състоящъ се отъ плитко вдълбани окръжности. Въ него сж били намѣрени монети. Обр. 128.

¹⁾ Химическата анализа на запазеното масло ще бжде обнародвана допълнително.

²⁾ Фотографитѣ на гореописанитѣ предмети отъ Гигенъ сж направени отъ музейния фотографъ Г. Трайчевъ.

Antike Denkmäler in Bulgarien.

(8. Aufsatz).¹⁾

I

1. Marmorrelief des thrakischen Reiters, H. 0·243 m, Br. 0·19 m, D. 0·02 m; gefunden im Dorf Gürgenlie, Bez. Schumen; jetzt im Nationalmuseum zu Sofia, Abb 103.

2. Marmorrelief des Zeus und der Hera, H. 0·23 m, Br. 0·21 m, D. 0·03 m; gefunden im Walde nördlich vom Dorf Patalenitza (Bez. Tatarpazardschik), in der Nähe einer Quelle; aus demselben Fundort stammt auch ein Relief des thrakischen Reiters. Jetzt in Privatbesitz. Auf dem oberen Rahmen steht die Widmung: ΔΙΙ ΚΑΙ ΗΡΑ. Abb 104.

3. Bruchstück eines Marmorreliefs der drei Nymphen, H. 0·20 m, Br. 0·22 m, D. 0·04 m; gefunden südlich vom Dorf Patalenitza in der Gegend „Atanassova Crkva“. Erhalten ist nur der Oberkörper der mittleren Nymphe und die linke Hand der linken Nymphe, mit der sie die rechte Hand der mittleren Nymphe hält.

4. Obere Hälfte eines Marmorreliefs des thrakischen Reiters, H. 0·125 m, Br. 0·265 m, D. 0·04 m; gefunden in den Ruinen einer antiken Ansiedlung in der Nähe des Dorfes Batadschik (Bez. Anchialo); jetzt im Lokalmuseum zu Burgas. Abb. 105.²⁾

5. Marmorstatuette des Zeus Aëtophoros, H. 0·31 m, Br. 0·17 m, D. 0·03 m. Gefunden im Dorf Zaraëvo (Bez. Popovo in Nordbulgarien), jetzt im Lokalmuseum zu Razgrad. Abb. 106.³⁾

6. Bronzestatuetten des Zeus Keraunios, H. 0·11 m, gefunden in der Nähe des Dorfes Kalaïdži, 5·7 km. östlich von Razgrad; jetzt im Lokalmuseum zu Razgrad. Abb. 107.

7. Bruchstück eines Marmorreliefs der Hera, H. 0·09 m, Br. 0·13 m, D. 0·03 m; gefunden im Dorf Boboschevo (Bez. Dupnitsa); jetzt im Nationalmuseum zu Sofia. Abb. 108.

Обр. 126. — Стъкленица отъ Гигенъ.
Fig. 126. — Vase en verre de Ghighen.

¹⁾ Vgl. Bull. de l'Inst. arch. Bulg. V 77.

²⁾ Über Reliefs mit zwei Reitern vgl. Realenc. Suppl. III 1143.

³⁾ Zu der Darstellung des Zeus mit Schlange s. Realenc. Suppl. III 1138.

8. Marmorrelief des Herakles im Kampf mit dem Löwen, H. 0·33 m, Br. 0·21 m, D. 0·03 m; gefunden in der Stadt Küstendil (Pautalia), jetzt im Lokalmuseum zu Küstendil. Abb. 109.

9. Marmorrelief des Hermes, H. 0·162 m, Br. 0·12 m, D. 0·03 m; gefunden im Dorf Krumovo (Bez. Stanimaka). Abb. 110.

10. Bruchstück eines Marmorreliefs des thrakischen Reiters, H. 0·17 m, Br. 0·16 m, D. 0·035 m; gefunden in Stanimaka. Abb. 111.

Обр. 127. — Балсамарий
отъ Гигенъ.
Fig. 127. — Vase en verre
de Ghighen.

Обр. 128. — Глинено гърне
отъ Гигенъ.
Fig. 128. — Vase en argile
de Ghighen.

11. Marmorrelief der Hera, H. 0·15 m, Br. 0·10 m, D. 0·02 m; gefunden in der Gegend „Kirk-bunar“ („40 Quellen“) in der Nähe des Klosters der Heiligen Petka, 4·5 km. östlich von Stanimaka; hier sind Spuren einer antiken Ansiedlung entdeckt worden. Abb. 112.

12. Bruchstück eines Marmorreliefs des Mithras, H. 0·125 m, Br. 0·145 m, D. 0·04 m; stammt aus demselben Fundort wie № 11. Abb. 113.

13. Marmorrelief des thrakischen Reiters, H. 0·13 m, Br. 0·12 m, D. 0·02 m; gefunden beim Dorf Pranga (Bez. Stanimaka). Abb. 114.

14. Bronzehelm vom thrakischen Typus, H. 0·25 m, Durchm. 0·215 m; hergestellt von sechs Bronzeblechplatten, die vermittelst Nägelchen miteinander

verbunden sind. Gefunden bei „Assenova Krepost“ südlich von Stanimaka. Abb. 115.

№ 8 — 14 werden im Gymnasium der Stadt Stanimaka aufbewahrt.

15. Marmorstele mit Relief des Herakles, H. 1·90 m, Br. 0·66 m, D. 0·54 m; gefunden im Dorf Nadežden (Bezirk Harmanli), Abb. 116; schon veröffentlicht im Arch. Anz. 1929, 324 № 7, Abb. 33.

II

Im J. 1929 wurde in der Gegend „Dvata Gerisa“ am Südende des Dorfes Gigen (Oescus) ein Grab entdeckt, orientiert von N. nach S., Kopf im Süden, bepflastert mit Ziegeln und mit grossen, etwas gebogenen Ziegeln dachartig zugedeckt, lang 1·76 m, br. 0·42 m. Bei den Füßen des Skelettes fand sich ein Tongefäss (Abb. 117), unter dem Schädel eine Bronzemünze von Hadrianopolis (Gordian III); zu beiden Seiten des Schädels lagen je zwei Tonlampen, drei andere Tonlampen lagen am Südende des Grabes (Abb. 118—121). In der Mitte des Grabes lag die Bronzestatuetten eines Adlers (Abb. 122), an der linken Seite des Skelettes eine Terrakotta (Abb. 123).

Ein zweites Grab wurde in der Gegend Blatische, nordöstlich von Gigen, von Schatzgräbern entdeckt und zerstört. Bei den Füßen des vollständig verfaulten Skelettes fanden sich zwei Tongefässe (Abb. 124—125), bei dem Kopf eine Glasflasche, worin Reste von vegetabilischem, zu Brei verdicktem Öl erhalten waren (Abb. 126). Die Mündung der Flasche ist mit Plombe versiegelt gewesen, die von den Schatzgräbern herausgenommen und vernichtet worden ist. Bei dem Kopf des Skelettes wurde auch ein Glasbalsamarium gefunden (Abb. 127).¹⁾

Gawril I. Kazarow.

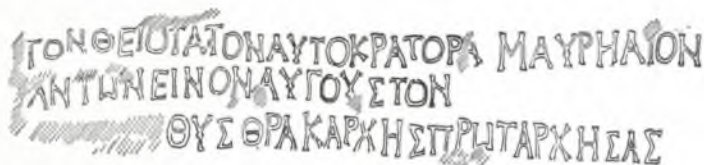
¹⁾ Die Angaben über die Fundumstände entnehme ich einem Bericht, den der Volksschullehrer in Gigen K. Ivanov dem Nationalmuseum in Sofia erstattet hat.

Антични гръцки надписи отъ Стара-Загора

отъ Д. П. Димитровъ

Долуописанитѣ паметници, намирани на различни мѣста въ самия градъ Стара-Загора, но безъ да се знае точно где, сега се пазятъ въ малката, но интересна сбирка на мѣстното археологическо д-во „Августа Траяна“. При една своя обиколка изъ оня край г. проф. Кацаровъ прегледалъ тѣзи надписи и снелъ отпечатыци отъ тѣхъ. Обнародванетоъ имъ обаче той възложи намъ, като ни даде и нѣкои ценни упътвания, за което много му благодаримъ. Тукъ ние ще се ограничимъ само да дадемъ описание на тѣзи паметници съ нѣкои ~~тѣх~~кѣси пояснения.

1. Четвъртитъ, грубо издѣланъ варовитъ камъкъ, вис. 0·30 м., шир. 1 м., деб. — лѣва часть 0·83 м., дѣсна — 0·74 м., лѣвиятъ доленъ жгълъ отчупенъ.

Обр. 129. — Гръцки надписъ отъ Ст.-Загора.
Fig. 129. — Inscription grecque de Stara-Zagora.

На предната страна издѣланъ три реда надписъ (обр. 129). Височина на буквитѣ 3·3—4·4 см. Началото на третия редъ липсва. Надписътъ се чете:

Τὸν θεῖστατον αὐτοκράτορα Μ. Αὐρή(λ)ιον¹⁾

Ἀντωνεῖνον Αὐγούστον

Βεῖ(?)θυσ Θρακάρχης πρωταρχήσας.

Камъкътъ е билъ, може би, вграденъ въ нѣкаква постройка, издигната въ честь на императора Каракала (211—217 г.) отъ тракарха Βεῖθυσ(?), който преди това е билъ πρῶτος ἄρχων, вѣроятно на Августа Траяна.²⁾

Длъжносттата Θρακάρχης стои несъмнено въ тѣсна връзка съ областното събрание на провинция Тракия, което е заседавало въ Филипополъ,

¹⁾ На камъка стои α вмѣсто λ поради грѣшка на каменодѣльца.

²⁾ За други главни архонти на Августа Траяна гл. Сагнат, Inscr. graecae ad res roman. pertinentes I, № 749, 750, 756; Велковъ, Год. на Нар. музей 1922-25 стр. 134, № 5.

τὸ κοινὸν Θρακῶν ἐν Φιλίπποπόλει, както е засвидетелствувано отъ монети на императоръ Каракала и отъ единъ указъ на Антонина Пия.¹⁾ Създадени отъ римлянитѣ по образца на старитѣ елински съюзни събрания и то само въ земитѣ на гръцката култура, тѣзи областни събрания, означавани като τὰ κοινά, лишени отъ всѣкаква законодателна инициатива, имали само сакраленъ и ритуаленъ характеръ, свързанъ съ учредения култъ на Римъ и Императора. Като най-висши ръководители на тѣзи събрания надписитѣ споменуватъ ἀρχιερεῖς, ἄρχων и една длъжностъ, името на която е съставено отъ названието на съответната етническа или административна единица и окончанието — ἀρχης, напр. Ἀσιάρχης, Βειθυνιάρχης, Ποντάρχης и др. Какво е било, обаче, отношението на тѣзи длъжности къмъ τὸ κοινόν или една къмъ друга, не може нищо сигурно да се каже.²⁾

За τὸ κοινὸν Θρακῶν намъ е позната до сега само длъжността Θρακάρχης, която е засвидетелствувана още отъ три други надписа:

а) Единиятъ отъ Пловдивъ:³⁾ Ἀγαθῇ τύχῃ | Δ(ούκιος) Αὐρ(ήλιος) Ροῦφος Ροῦφου τοῦ | Θρακάρχου τὸν Πύθιον | τῇ μητροπόλει | εὐτυχῶς.

б) Другиятъ надписъ е откритъ въ София:⁴⁾ [ὕπερ τοῦ βασι]λ(έως?) Κόττωος | [τοῦ Ρωμ]ητάλκο(?)υ Θραχάρχου или [Αἰ]λ(ίου?) Κόττωος | [το]ῦ Θραχάρχου. Попълването не е сигурно. Формата Θραχάρχης е предадена съ аспирувано χ (гл. литературата у Kalinka № 83).

в) Третиятъ произхожда вѣроятно отъ с. Емине, Месемврийско:⁵⁾ Κόττωος Θραχάρχου | τὸν βωμὸν τοῖς ἱρώσι. Въ началото трѣбва да е стояло име въ именителенъ падежъ.⁶⁾ Този надписъ предлага нѣкои езикови особености: въ формата Θραχάρχου аспирувано χ вмѣсто чисто; въ ἱρώσι фонетично изравняване на η съ ι, и най-после родителниятъ падежъ на Κόττωος е предаденъ въ формата Κόττωος вмѣсто Κόττωος. Ако вѣрно е издаденъ надписътъ, трѣбва да се приеме, че появата на ω вмѣсто υ се дължи на грѣшка отъ страна на каменодѣльца.⁷⁾

За жалостъ съдържанието и на четиритѣ надписи е отъ такова естество, щото не може нищо да се заключи относно функциитѣ на тракарха. При това само старозагорскиятъ надписъ е билъ посветенъ отъ самия тракархъ, докато другитѣ три паметника сж издигнати отъ синоветѣ на тѣзи магистрати. Трѣбва да се отбележи, че имената на тѣзи чиновници

¹⁾ Ср. Добруски, Мсб. XVI—XVII, 1900, стр. 76, заб. 1. Kornemann у Pauly-Wissowa R. E. Supl. IV, стр. 930 не споменува нищо за Θρακάρχης.

²⁾ За κοινόν гл. подробно Kornemann ц. м. 914 сл.; G. Fougères у Daremberg-Saglio, Dict. III стр. 832 сл.

³⁾ Добруски, Мсб. XVI—XVII, 1900, стр. 75 сл.; Kalinka, Antike Denkmäler in Bulgarien, № 163; Cagnat ц. с. I № 707.

⁴⁾ Кацаровъ, Приносъ къмъ старата ист. на София, стр. 78 № 9; Kalinka ц. с. № 83; Добруски, Мсб. II 1890, стр. 7 № 6.

⁵⁾ Athen. Mitt. XX, 1895, стр. 495; споменува го и Kalinka ц. с. № 83.

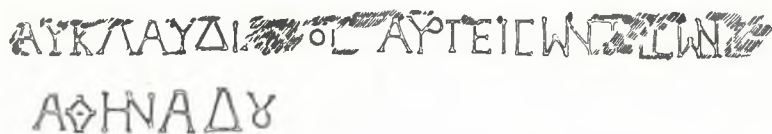
⁶⁾ Kalinka, п. т.

⁷⁾ Гл. поправката у Kalinka, п. т.

сж предадени и въ четиритѣ случаи само съ тѣхното праепотеп, а вмѣсто потеп или patronymicon се явява названието на самата длѣжностъ — *Θρακάρχης*. Тримѣ отъ известнитѣ намѣ тракарси носятъ тракийски имена.

2. Кжсъ отъ мряморна, четвъртита плоча, отъ дветѣ страни отчупена, вис. 0·15 м., шир. отпредъ 0·43 м., отзадъ 0·62 м., деб. 0·45 м. Предната страна гладко изчукана, горе и долу профилирована. Върху пояса на горния профилъ се чете единъ редъ грижливо издѣлбанъ надписъ (обр. 130):

Αὐρ(ήλιος) Κλαυδι[αν]ός Αὐρ(ήλιος) Πείσων Πείσων[ος]

Обр. 130. — Гръцки надписъ отъ Ст.-Загора.
Fig. 130. — Inscription grecque de Stara-Zagora.

Нѣкои отъ буквитѣ липсватъ или сж повредени, вис. 2·5 см., буква о вис. 1·2 см.

Въ полето подъ горния профилъ, точно подъ първитѣ две думи се чете извънредно грижливо написано името *Ἀθηνάδου*. Вис. на буквитѣ 2·7 см. и 3·2 см. На дѣсно отъ тази дума липсва всѣкаква следа отъ надписъ. Трѣбва да се очаква, че предъ тази дума е имало нѣкакво име въ именителенъ падежъ или, което е по-вѣроятно, тя трѣбва да се отнесе като patronymicon къмъ първото име на горния редъ.

Лигатури: I редъ: *υρ*; *πε*; *ωνπε*; *ων*;
II редъ: *ην*; *ου*.

3. Кжсъ отъ четвъртита, мраморна надгробна плоча, дѣсната частъ отчупена, вис. 0·46 м., шир. горе 0·25 м., долу 0·35 м., деб. 0·07 м. Задната страна грубо издѣлана, а върху изгладената предна страна е издѣлбанъ двуредовъ надписъ съ неправилно и особено начертание на буквитѣ. Първиятъ редъ начева съ кръстъ високъ 5·5 см. Вис. на буквитѣ 2·5—3·9 см. Въ долния дѣсенъ жгълъ на плочата личи частъ отъ нѣкакъвъ орнаментъ въ видъ на мрежа, отъ който на лѣво се развива спирала. Надписътъ се чете (обр. 131):

† Ὑπερικυρή[θη]
Δόμνη Δίου

Обр. 131. — Гръцки надписъ отъ Ст.-Загора.
Fig. 131. — Inscription grecque de Stara-Zagora.

Първиятъ редъ на нашия надписъ ни поднася аористно-пасивната форма на глагола ὑπερῴμαι (?), чуждъ за класическия гръцки езикъ, а, доколкото ни е известно, не се срѣща нито у къснитѣ гръцки, нито у византийскитѣ автори.¹⁾ Сжщо и оскъдната епиграфическа литература, съ която разполагахме, не можа да ни даде нѣкаква успореѣца. Може би по значение този глаголъ се отнася къмъ своя *verbum simplex* ἵμαιω така, както ὑπερῴμαι къмъ κείμαι.

Въ горния надписъ трѣбва да се отбележатъ и нѣкои фонетични особености; въ ὑπερῴμῃθι, вмѣсто очакваната класическа форма ὑπερῴμῃθι, белегътъ υ, все още съ звукова стойностъ *ii*, застѣпва дифтонга οι, който въ тази епоха е добилъ сжщо така звуковата стойностъ *ii*. Името Δόμνῃ, вмѣсто обикновената форма Δόμνα, латински Domna.

Лигатури: I р.: εχ; μη; II р.: μνῃ.

Обр. 132. — Гръцки надписъ отъ Ст.-Загора.
Fig. 132. — Inscription grecque de Stara-Zagora.

Плочата е била използувана и по-рано. Върху полето на лѣвата страна е издълбанъ двуредовъ надписъ, дѣсната частъ на който липсва. Сжщо така и на горната страна личи двуредовъ надписъ силно повреденъ; долната частъ на буквитѣ изчукана, вис. 1·8—2 см. Обр. 132.

Въ първия редъ се чете: ἐπιπολις, което може би трѣбва да се схваща като собствено име Ἐπίπολις. Други примѣри на подобно име намъ не сж известни,²⁾ но по своето морфологично естество то може да се сближи съ имена като Ἐπίλαος, Ἐπίστρατος (гл. A. Fick, ц. с. стр. 111).

Въ втория редъ може да се прочете:

Ἐπιδουμήτου ὑπ[έρ(?)].

За собственото име Ἐπιδούμητος гл. A. Fick, ц. с. стр. 110.

Лигатури II р.: θυ; μη; ου.

¹⁾ Тази форма не се срѣща у Sophokles, Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods, а сжщо и у Du Fresne et Du Cange, Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis.

²⁾ Гл. у Bechtel, Die hist. Personennamen; Fick, Die griechischen Personennamen, II изд.; Preisigke, Namenbuch.

Надписътъ на лѣвата страна (обр. 133) е издълбанъ по всѣка вѣроятностъ отъ друга ржка, за което говори по-особното начертание на буквитѣ, особно на σ и υ. Височината на последнигѣ е 1·8 — 2·2 см. Началнитѣ и крайни букви сж силно повредени. Въ първия редъ отъ третата буква личи една отвесна чертица, следа отъ перпендикулярна къмъ нея и малко завита на горе. Може съ сигурностъ да се каже, че тукъ се е намирала буквата ρ. Между единадесета и дванадесета букви личи водоравна съединителна черта — лигатура на νησ. Въ втория редъ, следъ думата πατήρ, стои γ или σ, после личи α и части на три букви, а следъ тѣхъ ρ, ι и υ или ω. Лигатури: I ρ.: ημ; νησ; ημ. II ρ.: μμ; τηρ. Надписътъ се чете:

Αὐρ(ήλιος) Δημοσθένης Δημοσθένους . . .
γραμματεὺς καὶ πατήρ. α . . . ρι . . .

Обр. 133. — Гръцки надписъ отъ Ст.-Загора.
Fig. 133. — Inscription grecque de Stara-Zagora.

Наличността на думата πατήρ¹⁾ въ нашия надписъ показва, че лицето, (дали самия Αὐρ. Δημοσθένης или нѣкой другъ, не е сигурно, понеже дѣсната частъ на надписа липсва), което е носило тази титла, е изпълнявало длъжността γραμματεὺς въ нѣкое професионално или религиозно сдружение.

Въ ориенталскитѣ култове pater означава степенъта на най-високото посвещение, а сжщо така и началника на посветенитѣ отъ всѣки разредъ. Така, въ тиазитѣ на Митра посветенитѣ се дѣлятъ на 7 разреда, последниятъ отъ които се нарича patres. Изглежда, че всѣки разредъ е ималъ свой началникъ, нареченъ pater, а началникътъ на последния разредъ, pater patrum, е билъ водителъ на цѣлия тиазъ.²⁾ Въ професионалнитѣ и други свѣтски сдружения се срѣща сжщо названието pater или mater, само че тѣ иматъ тукъ повече характеръ на почетни титли,³⁾ отдавани на отличили се членове на сдружението.

Сдруженията, били тѣ религиозни или свѣтски, имали свое управително тѣло, въ което особно важна е била длъжността γραμματεὺς. Това е секретарътъ на дружеството, който често е билъ епонимъ, редактиралъ списъцитѣ и декретитѣ на дружеството, а не рѣдко е билъ натоварванъ и съ изпълнението на последнитѣ.

¹⁾ У насъ сж намѣрени други два надписа, въ които се споменува титлата πατήρ: отъ Балчикъ гл. Sagnat ц. с. I № 614; отъ Коньово, Кюстендилско, Kalinka № 177.

²⁾ Waltzing, Étude historique sur les corporations professionnelles chez les romains I 446 сл. Срв. и Кацаровъ, Приносъ 62.

³⁾ Waltzing ц. м.; Ch. Lecrivain y Daremberg-Saglio V 265.

4. Четвъртитъ жертвеникъ отъ варовникъ, горе и долу профиливанъ; вис. 0·80 м., шир. 0·40 м., деб. 0·40 м. На предната страна — релефъ, твърде измитъ, вис. 0·18 м., шир. 0·20 м. Представа тракийски конникъ въ ходъ на дѣсно, наметнатъ съ хламида, лѣвата рѣка вдигната нагоре, а съ дѣсната държи поводитѣ.¹⁾ Между горния профилъ и релефа личатъ четири реда надписъ, силно повреденъ; височина на буквитѣ I р. 1·8 см., II р. 1·4 см., III р. 1·2 см. Въ първия редъ следъ думата Νίκων (?) личи: буквитѣ μ и α, мѣсто за 3 букви и въ края ъ. Отъ IV редъ не можахме да възстановимъ нито една буква.

И така отъ цѣлия надписъ можахме да прочетемъ само:

Αὐρ(ήλιος) Νί[κ]ων (?) μα . . . ν
Θεῶ Αὐλαρχ[η]ν[ω] δ[ι]πέ[ρ]
αὐτοῦ κ[αί(?)]

Обр. 134. — Гръцки надписъ отъ Ст.-Загора.
Fig. 134. — Inscription grecque de Stara-Zagora.

Този паметникъ ни поднася посвещение на тракийското божество Αὐλαρχηνός, което въ единъ другъ надписъ, намѣренъ пакъ въ Ст.-Загора, носи епитета ἐπὶ κροῶς μέγιστος.²⁾ Епитета ἐπὶ κροῶς въ Тракия носятъ обикновено боговетѣ цѣлители.³⁾ До сега у насъ бѣха намѣрени шестъ надписа съ посвещение на този богъ.⁴⁾ Въ три отъ тѣхъ прозвището на божеството се явява въ формата Αὐλαρχηνός.⁵⁾ Редуването на tenues aspiratae съ tenues е характерно явление въ тракийския консонантизмъ.⁶⁾

Трѣбва да се отбележи, че този тракийски богъ е засвидетелствуванъ въ своята чиста тракийска форма до сега само въ паметници, открити на

¹⁾ Сведенията за релефа дължимъ на г. Хр. Райчевъ, учителъ и уредникъ на Ст.-Загорския музей.

²⁾ В. Добруски, Арх. Извѣстия, 1907 стр. 113 № 163.

³⁾ Кацаровъ, Антични паметници изъ България, ИАД VII стр. 3; O. Weinreich, Athen. Mitt. XXXVII, 1912, стр. 40.

⁴⁾ Kazanow u Pauly-Wissowa R. E. Supl. III, 1142 изброява известнитѣ до тогава 5 надписа. Освенъ това гл. Salač-Skorpiš, Několik archeologických památek z východního Bulharska, Rozpravu české akademie věd a umění, číslo 74, 1928, стр. 37.

⁵⁾ Вѣроятно и формата Αὐλαρίοκος е една разновидностъ отъ името на сѣния богъ. Гл. Я. Тодоровъ, Паганизмътъ въ Долна Мизия, стр. 60. Изхождайки отъ етимологията на името, Seure, R.A. 1908 II стр. 48, предполага, че Αὐλαρίοκος е богъ покровителъ на галеритѣ и минитѣ. Надписътъ съ посвещението на този богъ отъ нѣколко рудари произхожда отъ Малко Търново и е приздаденъ отъ Seure въ Revue des études anciennes XXXI стр. 300.

⁶⁾ Ср. Norbert Jokl, Thraker, u Ebert, Reallex. XIII стр. 289.

югъ отъ Балкана: а) отъ Стара Загора: Θεῶ Αὐλαρχηνῶ; б) пакъ отъ тамъ: Θεῶ ἐπηκῶ μεγίστῳ Αὐλαρχηνῶ;¹⁾ в) отъ Карнобатско: Θεῶ ἐπηκῶ Αὐλαρχηνῶ;²⁾ г) отъ Св. Власъ, Месемврийско: Θεῶ Αὐλαρχηνῶ.³⁾

Напротивъ, надписитѣ, намѣрени на северъ отъ Стара планина: а) отъ Асарджикъ, Провадийско: Θεῶ Ἀπόλλωνι Αὐλαρχηνῶ;⁴⁾ б) отъ Девня, Варненско: Θεῶ Ἀπόλλωνι Αὐλαρχηνῶ;⁵⁾ в) пакъ отъ тамъ: Θεῶ Ἀπόλλωνι Αὐλαρχηνῶ⁶⁾ сочатъ, че това тракийско божество е било отъждествено съ гръцкия Ἀπόλλων ἰατρός.⁷⁾

Griechische Inschriften aus Stara-Zagora.

Der Verfasser veröffentlicht mehrere griechische Inschriften der Kaiserzeit aus Stara-Zagora (Augusta Traiana), die sich jetzt im Lokalmuseum von Stara-Zagora befinden.

D. P. Dimitrov.

¹⁾ Добруски, Арх. Извѣстия, 1907, стр. 113 № 163.

²⁾ П. т. стр. 114, № 164-а.

³⁾ П. т. стр. 115, № 164-б.

⁴⁾ Kalinka, № 153.

⁵⁾ П. т. № 154.

⁶⁾ Salač-Škorpil ц. м. стр. 37.

⁷⁾ За това отъждествяване гл. Я. Тодоровъ, Паганизъмътъ въ Долна Мизия, стр. 60.

Новооткрита военна диплома отъ императора Веспасиана

отъ Ст. Андреевъ

Въ края на м. мартъ 1930 г. двама жители на с. Госъ (Брѣзнишко), като орали нивата на Мито Дончевъ отъ Брѣзникъ, закачили съ ралото парчета отъ глиненъ сѣдъ и около тѣхъ намѣрили една римска военна диплома. Този цененъ документъ бѣ прибранъ веднага отъ Народния Музей благодарение на временното съобщение за находката отъ брѣзнишкия гражданинъ г. Вл. Кафеджийски.

Мѣстото на находката се намира на високото плато подъ върха Св. Троица, на 5 клм. юго-източно отъ Брѣзникъ, близо до дветѣ чешми „Дабавици“. По показанията на притежателя на нивата, по-рано това мѣсто било издигнато и постепенно се изравнило. Вънъ отъ всѣко съмнение е, че тукъ имало гробна могила, при окончателното изравняване на която била открита погребалната урна съ праха на погребания, счупена отъ ралото. Дипломата е била поставена въ урната. Това се вижда отъ обстоятелството, че тя е намѣрена между парчетата отъ сѣда, както и отъ нейния твърде добре запазенъ видъ, което се дължи на това, че тя е била на запазено мѣсто — въ урната.

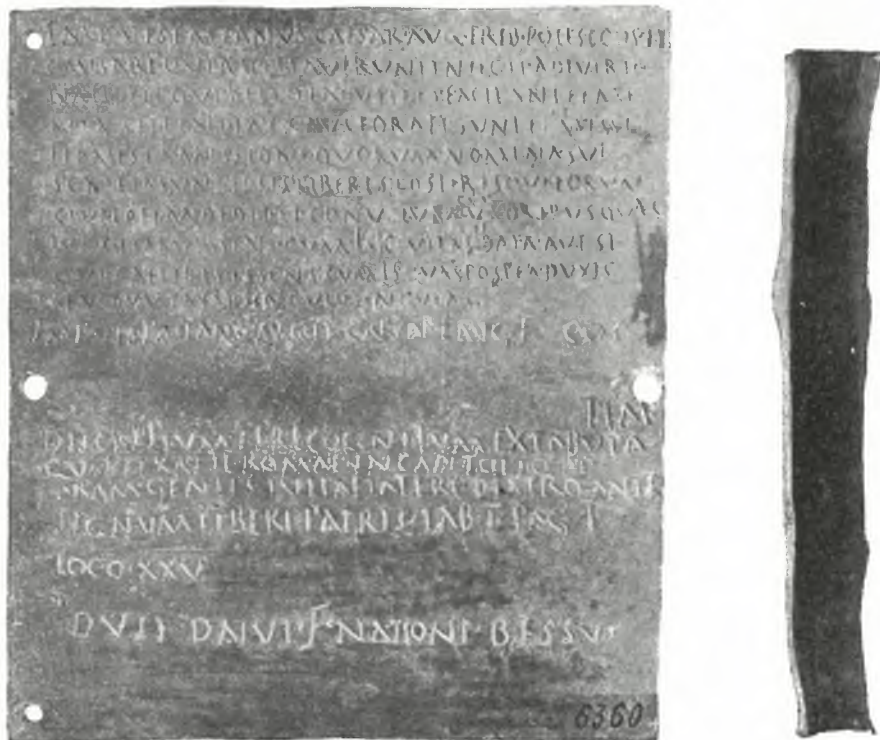
Когато на другия день следъ находката посетихъ нивата, между глинениѣ парчета отъ сѣда, които стояха по браздата, намѣрихъ една отъ външните защитителни пръчици и улей отъ бронзова тенекия съ размѣри: дължина 16 см., вис. 1.5 см., шир. 2 см., по всѣка вѣроятностъ частъ отъ кутията, въ която се пазила дипломата. Такива следи отъ кутия сѣ намѣрени при диплома XXXVI.¹⁾

Въ римско време тукъ до водата е имало селище, следитѣ на което ясно личатъ по разхвърлянитѣ наоколо парчета отъ строшени глинени сѣдове. По показанията на селянитѣ, на около сто метра южно отъ мѣстонахождението на дипломата имало основи на четвъртата постройка, заринати подъ прѣстѣта. При оранъ ралото изкъртвало постоянно недѣлани камъни, отъ които видѣхъ струпани купчини по синура на нивата. Отъ намиранитѣ рѣдко тукъ стари монети показаха ми две сребърни — една отъ императоръ Веспасиана (69—79 г. сл. Хр.) и друга отъ императоръ

¹⁾ CIL III Suppl. стр. 1973.

Антонина Пия (138—161 г. сл. Хр.). Мястото е много високо, не е плодородно, и римското селище е било обикновено малко селце, каквито се срещат много често въ страната.

Броят на дипломитъ въ Народния музей съ новонамѣрената става десетъ. Нашата сбирка се реди между най-богатитъ съ този видъ паметници, общиятъ брой на които въ 1902 г. е билъ 97,¹⁾ а днесъ по общи пресмѣтания едва ли достига 140.

Обр. 135. — Военна диплома отъ Бръзникъ: външното лице на първата плоча съ фрагмента отъ кутията.

Fig. 135. — La face extérieure I du diplôme militaire de Breznik avec le fragment de l'étui.

Както всички други, бръзничката диплома се състои от две бронзови добре изгладени плочки с размери 155×170 мм., деб. 2·3—3 мм.; едната тежи 670 грама, а другата 770 гр., или всичко 1·420 кгр. Частъ отъ повърхността е покрита съ тънка зелена патина. Дипломата е отлично запазена — единъ отъ рѣдкитѣ добре запазени екземпляри.

Всѣка плочка има по четири дупки, разположени три на единъ редъ и четвъртата срещу тѣхъ. Тритѣ дупки сж поставени така, че когато

¹⁾ CIL III Suppl. стр. 2006.

дветъ плочки се съединятъ една подъ друга и се гледатъ отъ вътрешната имъ страна, дупките оставатъ по срѣдата на текста. Подобно разпредѣление се срѣща рѣдко — въ I и V диплома и въ издадената отъ Кубичекъ въ 1914 г., намѣрена при Гюмюрджина.¹⁾ Нашата диплома има и друга особеностъ въ външния си видъ: дупките не сж еднакви. Срѣднитъ иматъ 6 мм., а крайнитъ 4 мм. диаметръ. Въ запазенитъ въ София дипломи и въ тия, фотографиитъ на които видѣхъ, това не се срѣща. Дветъ бронзови халки, прокарани презъ крайнитъ дупки, за да придържатъ плочките заедно, сж запазени.

Дипломата била намѣрена непожтната, обаче намѣрвачитъ любопитствували да разгледатъ плочките отъ вътрешната страна и разкъсали тела, прокаранъ презъ срѣднитъ дупки, като повредили и защитителнитъ пръчици на печатитъ. Отъ тѣзи пръчици, които сжщо сж бронзови, сж запазени едната крайна и частъ отъ срѣдната. Крайната е 155 мм. дълга (колкото дипломата), 12 мм. широка и 4 мм. дебела. Фрагментътъ отъ срѣдната е дългъ 63 мм., широкъ 14 мм., дебелъ 2 мм. Както виждаме, срѣдната пръчица е по-широка и по-тънка. Разстоянието между дветъ пръчици по срѣдата е 14 мм., колкото трѣбва да приемемъ, че сж били голѣми и печатитъ на свидетелитъ.

Такива защитителни пръчици се срѣщатъ въ дипломитъ XXI, XXVIII, XXXV и LXXII²⁾ и нашата диплома е пета. Момзень въ своето обстойно описание на дипломитъ въ Corpus'a на латинскитъ надписи отбелязва този фактъ като наблюдение на други.³⁾ Обаче изглежда, че този начинъ за запазване на печатитъ се практикувалъ много по-често и можемъ даже съ увѣреностъ да приемемъ, че бронзовитъ пръчици на страната съ свидетелитъ сж съставяли неотемлена частъ на всѣка диплома, но сж отпадали лесно, понеже били прикрепени съ олово. Това се вижда отъ дипломитъ въ Народния музей: почти всички дипломи иматъ ясни следи отъ прикрепванитъ съ олово пръчици по срѣдата на страната съ свидетелитъ.

Имената на свидетелитъ сж написани на външната страна на плочката, която е съ първата половина на текста; това се срѣща въ три други случая — въ дипломи XLIII, VIII и въ гюмюрджинската.⁴⁾

На вътрешната страна на първата плочка текстътъ гласи:

*Imp(erator) Vespasianus Caesar Aug(ustus) trib(unicia)
potest(ate) co(n)s(ul) II
causari qui militaverunt in leg(ione) II
adiutrice pia fidele qui bello in-
utiles facti ante emerita sti-
pendia exauctorati sunt et dimissi*

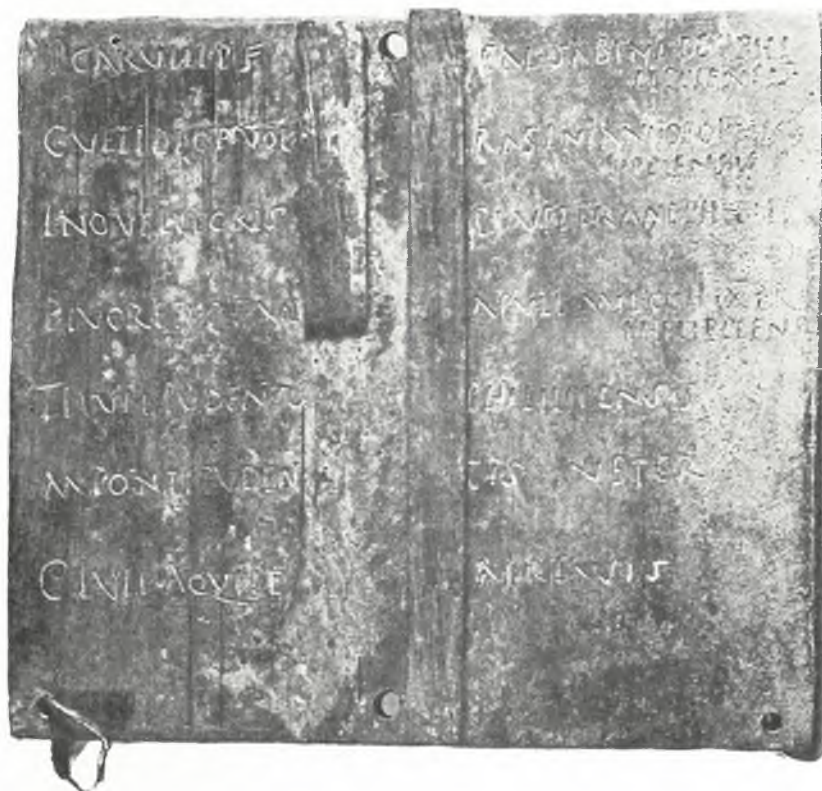
¹⁾ Kubitschek, Oesterr. Jahresh. XVII, 1914, стр. 149.

²⁾ CIL III Suppl. стр. 2008.

³⁾ Пакъ тамъ.

⁴⁾ Kubitschek, цит. съч. стр. 150.

*honesta missione quorum
nomina subscripta sunt ipsis
liberis pōsterisque eorum
civitatem dedit et conubium
cum uxoribus quas tunc habu-
issent cum est civitas is data aut
si qui caelibens (sic) essent cum is*

Обр. 136. — Военна диплома отъ Брѣзникъ: външното лице на втората плочка.
Fig. 136. — La face extérieure II du diplôme militaire de Breznik.

На вътрешната страна на втората плочка:

*quas postea duxissent dumtaxat
singulis singulas.*

После следва съ другъ почеркъ:

*Imp(eratore) Vespasiano Aug(usto) II Caesare Aug(usto)
f(ilio) co(n)s(ulibus)
non(is) martis discriptum (sic) et recogni-
tum ex tabula aenea quae fixa est*

Romae in Capitolio ad aram gentis Iuliae latere dextro ante signum Liberi Patris tabula I pag(ina) I loco XXV

Dule Datui f(ilio) natione Bessus.

На външната страна на втората плочка:

Imp(erator) Vespasianus Caesar Aug(ustus) trib(unicia) potest(ate) co(n)s(ul) II causari qui militaverunt in leg(ione) II adiutrice pia fidele qui bello inutiles facti ante emerita stipendia exauctorati sunt et dimissi honesta missione quorum nomina subscripta sunt ipsis liberis posterisque eorum civitatem dedit et conubium cum uxoribus quas tunc habuissent cum est civitas is data aut si qui caelibes essent cum is quas postea duxissent dumtaxat singuli (sic) singulas.

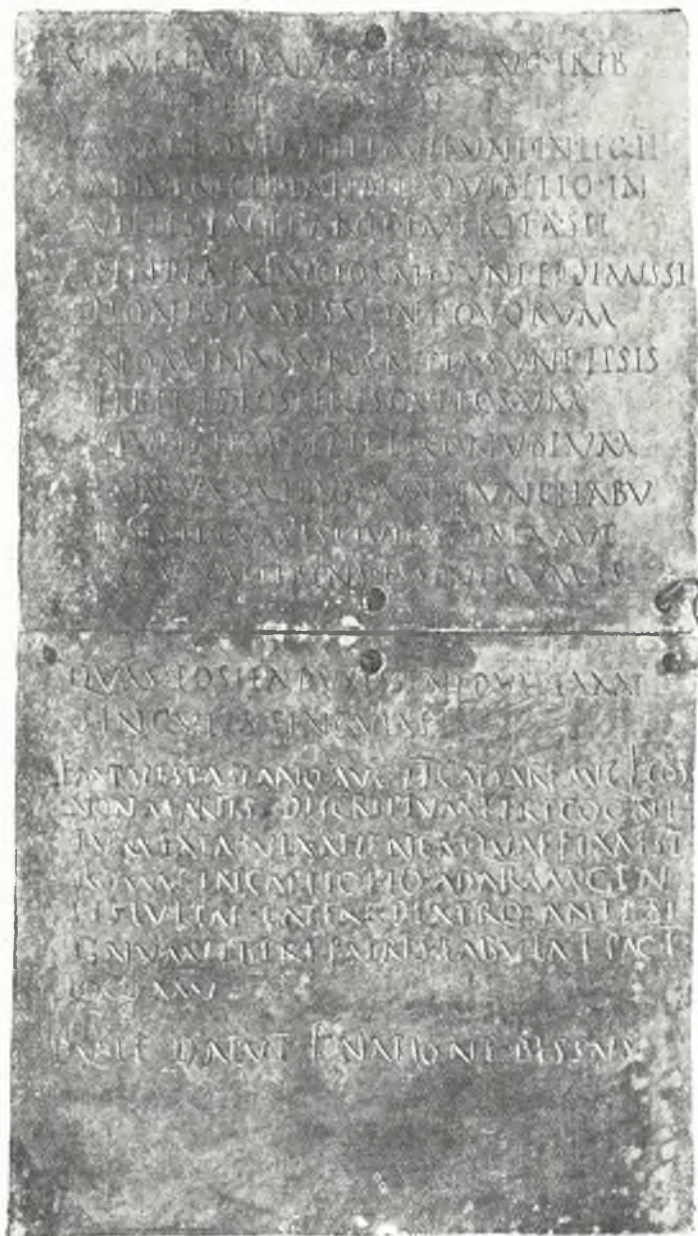
Следва съ другъ почеркъ:

Imp(eratore) Vespasiano Aug(usto) II Caesare Aug(usto) f(ilio) co(n)s(ulibus) discriptum (sic) et recognitum ex tabula h(?) ae(neae) quae fixa est Romae in Capetolio (sic) ad aram gentis Iuliae latere dextro ante signum Liberi Patris tab(ula) I pag(ina) I loco XXV
Dule Datui f(ilio) natione Bessus.

На външната страна на първата плочка имената на свидетелитѣ:

P. Carulli P. F. Cn. Sabini dec(urionis) Philippiensis
C. Vetidi C. F. Vol. Rasiniani dec(urionis) Philippiensis
L. Novelli Crispi veterani Philipp(iensis)
P. Lucreti P. F. Vol. Apuli mil(itis) coh(ortis) IX pr(aetoriae) Philippiens(is)
Ti. Iuli Pudentis Philippiensis
M. Ponti Pudentis veter(ani)
C. Iuli Aquile Aprensis

Двата текста на императорския указъ, написани на вътрешната и на външната страна на дипломата, сж еднакви; тѣ се различаватъ само по две думи и една сричка, пропусната отъ преписвача. Въ външния текстъ липсватъ думитѣ поп(is) martis и втората половина на думата аепа. Тази

Обр. 137. — Вжтрешното лице на военната диплома отъ Брѣзникъ.
Fig. 137. — La face intérieure du diplôme militaire de Breznik.

дума е била пропусната и преписвачътъ се опиталъ да я прибави, но написалъ само първата сричка, която повторилъ. Първата сричка на аепа е повторена и въ вжтрешния текстъ (18 редъ).

Грамматически особености: вмѣсто *iis*, стои *is*;¹⁾ вмѣсто *descriptam*, *discriptam*. Срѣдната чертица на буквата *E*, която е отбелязана навсѣкжде, липсва за *discriptum*. Вмѣсто *Capitolio*, въ външния текстъ (редъ 13) е написано *Capetolio*; вмѣсто *caelibes*, въ първата плочка (редъ 13) написано *caelibens*.

Надписътъ е изработенъ грижливо, буквитѣ сж ясни и четливи. Точки сж поставени следъ всѣка дума съ първия почеркъ, но липсватъ въ края на редоветѣ. Буквата *T* е често безъ хоризонтална чертица и се приближава къмъ *I*. *Dumtaxat* е раздѣлена съ точка между *dum* и *taxat*. Въ външния текстъ (редъ 4) *exauctorati* е раздѣлено съ точка между *ex* и *auctorati*. Буквитѣ не сж отъ еднаква голѣмина: буквитѣ на първата половина на текста (до датирането) въ вътрешната страна иматъ 7 мм. височина, въ втората половина 5—6 мм.; на външната страна буквитѣ отъ първата половина сж 4 мм., на втората половина 4—6 мм. Вътрешниятъ текстъ е написанъ върху дветѣ плочки на 23 реда, външниятъ текстъ на 17 реда върху едната плочка.

Текстътъ не е написанъ отъ една ржка. Вториятъ почеркъ започва подъ сжщинския декретъ, съ датирането. Съ този почеркъ е написана втората половина на текста на вътрешната страна, на външната страна и имената на свидетелитѣ. Двата почерка се отдѣлятъ ясно. Първата ржка дълбае съ остъръ рѣзецъ, буквитѣ сж прави, редоветѣ идеално хоризонтални и разстоянията между тѣхъ еднакви; втората ржка не притежава тази опитностъ, рѣзецътъ е по-дебелъ и буквитѣ сж отчасти разкривени. Освенъ това, има разлика и въ самото начертание на буквитѣ. Въ първия почеркъ хоризонталната чертица на *A* е винаги въ срѣдата на буквата и близо до дѣсното рамо, а въ втория почеркъ тя излиза отъ основата на лѣвото рамо, което прави буквата недостатъчно ясна; джгата на *D* въ първия почеркъ е винаги правилна, въ втория почеркъ изкривена; долната чертица на буква *G* въ първия почеркъ е теглена на дѣсно, а въ втория направо или въ лѣво, и т. н.

Присѣтствието на втори почеркъ въ вътрешния текстъ отбелязва Момзенъ²⁾ въ три дипломи отъ 70, 71 и 76 г. Той смѣта, че редоветѣ съ други почеркъ сж допълвани пакъ отъ първия преписвачъ, но по-късно, поради което се явява различието. Кубичекъ сжщо намира два реда съ втори почеркъ въ вътрешния текстъ на гюмюрджинската диплома отъ 9. II. 71 г.³⁾ Той отхвърля мнението на Момзенъ и обяснява втория почеркъ на редоветѣ, които се отнасятъ до датирането и името на притежателя, съ начина на приготвянето на дипломитѣ.⁴⁾ Поради бързината, съ която е трѣбвало да се приготвятъ дипломитѣ, за да се раздадатъ на изслужилитѣ войници, щомъ е бивалъ издаванъ декретътъ, започвало се преписването му върху дипломнитѣ плочки, и датата и др. се допълвали следъ като се

¹⁾ CIL III Suppl. стр. 2037.

²⁾ CIL III Suppl. стр. 2009 и 2010.

³⁾ Kubitschek, цит. съч. стр. 153.

⁴⁾ Пакъ тамъ, стр. 183 и 185.

подпише от императора и се определи мястото, гдето ще се постави. За пръв път непрекъснат текст с втори почерк в вътрешния текст на една диплома от тази епоха се явява в брѣзнишката диплома. Тя изключва всѣко съмнение в съществуването на втория почерк и доказва изказаното от Кубичек мнение относно приготвянето на дипломите.

Нашата диплома представя препис от указа на император Веспасиана (69—79 г. сл. Хр.) и времето на неговото издаване се определя от титлит на императора. В дипломата той е показан консул за втори път, което е било в 70 г. сл. Хр. от 1 януарий до 1 юлий.¹⁾ Мартенскит нони съвпадат с 7 март, тъй че указът бил издаден на 7 март 70 г. сл. Хр.

Всички известни до сега дипломи се отнасят за ветерани или за уволнени поради храброст. За първи път в брѣзнишката военна диплома се споменава за уволнение на инвалиди (*causarii*) и даряването им с гражданско право (*civitas*) и право на законен брак (*jus conubium*).

Според римските закони²⁾ уволнението от войската е ставало: 1) поради навършена служба или, преди срока, поради проявени особени заслуги; 2) поради болест или неджгавост и 3) поради безчестие, което уволнение се смятало за наказание. Уволненият по първа и втора точка сж получавали „почетно уволнение“ — *honesta missio*.

За уволнение *ex causa* притежаваме един надпис,³⁾ но думата *causarius* не се срѣща в надписите до сега. На авторитет тя е известна.⁴⁾ Тит Ливий съобщава, че през време на войната срещу волскит и еквит (IV в. пр. Хр.) в Рим била образувана армия от старцит и инвалидит (*causarii*), за да пазят града. За *causarii* се споменава и в биографията на император Хадриана. Какво е било обаче правното положение на каузариит, не е достатъчно уяснено. Основавайки се на един закон от Теодосиевия законник, повторен после и у Юстиниана,⁵⁾ според който само каузариит лично били освободени от данък, но не и тѣхнит жени, Момзен смята, че тѣ не сж имали сжщит предимства, както ветеранит. За потвърждение на това той привежда и надпис, в който един уволнен *ex causa* се нарича не *missus*, но *missicius*.⁶⁾ Сжщото мнение за каузариит поддържа и Каня в статията *missio* в речника на Daremberg et Saglio.⁷⁾ Но нито Момзен, нито Каня не определят, какво е било правното положение на каузариит, поради липса на сведения. Че се полагали грижи за тѣх, виждаме от споменатата биография на Хадриана,⁸⁾

¹⁾ Cagnat, Cours d'épigraphie latine, IVe ed., стр. 189; Klein, Fasti Consulares, стр. 42.

²⁾ CIL III Suppl. стр. 2015; Daremberg et Saglio, Dict. missio, стр. 1938.

³⁾ CIL VI 3373: *ex causa hon. m. ex leg. . .*

⁴⁾ Pauly-Wissowa, R. E. III: под *causarius*.

⁵⁾ Cod. Theod. VII, 20, 4: *veteranos autem post emeritae missionis Epistulas tam suum quam uxoris caput excusare sancimus: at si honestam [notae: hic pro causaria, senectutis vel debilitatis causa] missionem meruerunt, suum caput tantummodo excusare*. Cod. Just. V, 65, 1.

⁶⁾ CIL III Suppl. стр. 2015.

⁷⁾ Цит. съч. Missio, стр. 1938.

⁸⁾ Spart. § 10; Post. haec . . . omnes causarios liberalitatibus sublevavit.

но какво е било тѣхното правно положение, узнаваме съ по-голѣми подробности отъ брѣзнишката диплома. Въ нея изрично се споменава, че инвалидитѣ, загубили своето здраве въ сражение, получаватъ сжщитѣ привилегии на гражданско право и граждански бракъ, както и ветеранитѣ, което е било морално удовлетворение за изгубената работоспособность. Разликата, която Codex Theodosianus прави при освобождението отъ данѣкъ на ветерани и инвалиди, едва ли ще се отнася до инвалидитѣ отъ война. Защото инвалидитѣ отъ рани сж загубвали веднажъ за винаги своята работоспособность, докато уволненитѣ по болестъ все сж могли да възстановятъ отчасти поне своето здраве. Ако приемемъ, че уволненитѣ инвалиди, станали такива въ сражение, сж получавали по-малко привилегии, би трѣбвало по аналогия да приемемъ, че и уволненитѣ преди срока поради показана храбрость, какъвто е случая съ диплома VIII,¹⁾ сж имали по-малко права, което е недопустимо, защото това уволнение е било награда. При това, трѣбва да се има предъ видъ, че Codex Theodosianus е редактиранъ въ по-късна епоха, когато въ известни положения, както е напримѣръ съ заплатата на войницитѣ,²⁾ е настѣпила сжществена промѣна. Можемъ съ пълно право да допуснемъ, че и въпросътъ за инвалидитѣ е претърпялъ различни разрешения. Възъ основа на брѣзнишката диплома изказанитѣ по-рано мнения за каузариитѣ следва да се корегиратъ въ смисълъ, че въ дадената епоха, I в. сл. Хр., инвалидитѣ отъ война сж получавали всички привилегии, както и ветеранитѣ. Когато щастливиятъ случай сдобие науката съ друга диплома или надписъ въ връзка съ римския *causarius*, ще може да се проследи тѣхното положение и въ други епохи.

Въ нашата диплома, освенъ изразътъ *dimissi honesta missione* (получили почетно уволнение), стои и изразътъ *exauctorati sunt* (освободени). Този изразъ се срѣща и въ диплома X (VIII)³⁾ и означава, че войницитѣ напускатъ военната служба и отиватъ по домоветѣ си. Получаването на *honesta missio* още не значило уволнение,⁴⁾ макаръ войницитѣ да сж изслужили службата си. Въ I в. сл. Хр. тѣ сж били задържани твърде често подъ знамената и следъ срока, като много пжти това се налагало поради липса на срѣдства у императора да се разплати съ ветеранитѣ, и тѣ трѣбвало да чакатъ да постѣпятъ приходи. Уволненитѣ съ указа отъ нашата диплома сж били освобождени веднага да напуснатъ службата.

Брѣзнишката диплома била преписана за Dules, синъ на Datus. При тежательтъ билъ по народность бесъ. Неговото име, Dules, е тракийско съ неясенъ етимологически произходъ, споредъ Томашекъ.⁵⁾ Дипломата на Дулесъ е намѣрена малко надалечъ отъ родината на неговото племе — горното течение на Марица. Както показва и друга находка на диплома

¹⁾ CIL III стр. 850.

²⁾ Grosse, Römische Militärgeschichte, стр. 244.

³⁾ CIL III стр. 851.

⁴⁾ Daremberg et Saglio, Missio.

⁵⁾ Die alten Thraker, II стр. 35.

отъ Ихтиманско,¹⁾ въ римско време беситѣ почнали да се разселватъ на северъ и преселници отъ това племе се срѣщатъ даже въ Добруджа.²⁾ Съ брѣзнишката диплома известнитѣ до сега дипломи на беси ставатъ шестъ.³⁾

Инвалидѣтъ Dules е билъ на служба въ II помощенъ легионъ (*legio secunda adiutrix*). Легионеритѣ не сж получавали дипломи, защото съ встъпването въ легиона сж ставали римски граждани и затова присѣтствието на дипломи отъ I и II помощни легиони е на пръвъ погледъ въ противоречие съ този принципъ. Цикориусъ⁴⁾ обяснява това съ обстоятелството, че тѣзи легиони сж били юридически издигнати въ легиони (*iusta legio*) съ нѣколко месеца по-късно отъ тѣхното учредяване. Така II пом. легионъ получилъ всички знаци на своето достоинство като легионъ на 7 мартъ 70 год. сл. Хр. Всички войници, които е трѣбвало да се уволнятъ на тази дата, юридически не сж се числили въ легионъ, защото той е билъ окончателно уреденъ въ деня на тѣхното уволнение. Такъвъ е случаятъ и съ притежателя на нашата диплома.

Свидетели. Обикновено въ по-раншнитѣ дипломи свидетелитѣ сж съплеменници на притежателя на дипломата.⁵⁾ Въ брѣзнишката диплома петъ сж отъ Филипи, градъ близо до земята на беситѣ. Между тѣхъ има двама декуриони и единъ ветеранъ. За втори пѣтъ се срѣща като свидетелъ единъ войникъ на действаща служба.⁶⁾ Иерархическиятъ редъ е запазенъ — най-напредъ сж споменати декурионитѣ. Въ дипломата за първи пѣтъ се срѣща името Carullus.

Брѣзнишката диплома е отъ особено значение между намѣренитѣ напоследъкъ римски писмени паметници. Тя изяснява въпроса за положението на инвалидитѣ, а освенъ това разрешава и въпроси около приготвянето на дипломитѣ и тѣхния външенъ видъ.

Un nouveau diplôme de l'empereur Vespasien.

Au mois de mars 1930 deux paysans du village Goss, en labourant le champ de Dontchev situé à 5 klm. sud-ouest de la ville de Breznik, trouvèrent un diplôme militaire dans un pot de terre cuite, cassé par la charrue. Le lieu de la découverte, d'après les renseignements donnés par les paysans, a été auparavant élevé; sans doute, comme le prouve la présence de pot, un tumulus funéraire se trouvait ici. Le diplôme a été acquis par le Musée National de Sofia, le lendemain de la découverte. Avec ce diplôme c'est dix diplômes militaires que compte le musée.

¹⁾ Велковъ, ИАИ IV стр. 79.

²⁾ Dessau, Geschichte der röm. Kaiserzeit II 2 стр. 566.

³⁾ Велковъ, цит. съч.

⁴⁾ Cichorius у Pauly-Wissowa R. E. XII стр. 1439.

⁵⁾ Kubitschek, цит. съч. стр. 160.

⁶⁾ Пакъ тамъ.

Les dimensions des deux tablettes sont 155×177 mm., épaisseur 2·5—3 mm; l'une pèse 0·670 kg, l'autre 0·770 kg, c'est à dire le poids de toutes les deux est de 1·420 kg. Le diplôme a été trouvé intact, mais les trouveurs ont déchiré le fil et ont endommagé les lamettes en bronze qui conservaient les cachets des temoins. Mommsen a signalé de pareilles lamettes (CIL III Suppl. p. 2008), mais en examinant les diplômes au Musée National on trouve presque dans tous les diplômes de traces de ces lamettes conservatrices et on doit admettre, qu'elles faisaient part de chaque diplôme pour conserver les cachets des témoins. Une autre particularité de notre diplôme est la présence dans le texte d'un deuxième écriture qui commence pour les deux faces (extérieure et intérieure) par les lignes de la date. Le diplôme date du 7 mars 70. Il a été copié pour le causarius Dules. C'est pour la première fois que nous apprenons d'un document de l'époque la situation civile des invalides (causarii) dans l'empire romain. Grâce au diplôme de Breznik nos connaissances des causarii romains font un grand progrès. Il nous permet de corriger et de compléter les opinions de Mommsen et de Cagnat surtout concernant l'époque du premier siècle. Le nom de Carullus, un des témoins, se rencontre pour la première fois dans la prosopographie romaine.

St. Андреев.

Могилни некрополи отъ Ловчанско и Тетевенско

отъ В. Миковъ

Съ сръдства, отпуснати отъ Българския археологически институтъ, презъ октомврий 1929 година разкопахъ нѣколко надгробни могили до с. Александрово и с. Надежда (Ловчанска околия), направихъ сондажни разкопки въ пещерата „Темната дупка“ до с. Търговище, разкрихъ цѣлия културенъ пластъ въ Сухата пещера до с. Долни Ломъ (Бѣлоградчишка околия) и най-после съ останалата сума разкопахъ нѣколко могилки отъ голѣмия некрополъ до с. Малка Бръстница (Тетевенска ок.). Въ настоящата статия ще разгледаме резултатитѣ, добити само при могиленитѣ разкопки.

Александрово.

На 1¹/₂ клм. източно отъ Александрово, въ мѣстността „Мутяновото“, презъ 1926 г., полуизровенъ отъ поройнитѣ дъждове, бѣ намѣренъ единъ желѣзенъ мечъ, който се отнася къмъ старата желѣзна епоха.¹⁾ Презъ есенъта на сжщата година на това мѣсто намѣрихъ горѣли човѣшки кости, незначителни фрагменти отъ глинени сждове, а наоколо се забелязваха, едвамъ личащи, нѣколко могилки. Миналата година можахъ да разкопая останалитѣ нѣколко могилки въ сжщата мѣстность, които бѣха отчасти разровени отъ поройщата. Но въ резултатъ се указа, че този могиленъ некрополъ е билъ отнесенъ отъ водитѣ още по-рано и личащитѣ могилки не бѣха нищо друго, освенъ нанесени отъ поройнитѣ води камъни и прѣстъ, между които се срѣщаха горѣли и цѣли човѣшки кости, вжглени, глинени фрагменти отъ сждове и части отъ желѣзни и бронзови предмети. Преди войнитѣ тукъ селянитѣ често сж намирали, обикновено следъ силни дъждове, бронзови гривни и желѣзни предмети. Отъ събранитѣ материали се вижда, че умрѣлитѣ сж погребвани направо и чрезъ изгаряне; при последния случай изгарянето на тѣлото е ставало вънъ отъ могилата, за което се сжди по това, че никжде не се намѣри горѣла прѣстъ.

Северо-западно отъ Александрово, на 2¹/₂ клм., въ мѣстността „Хендеклика“, почти на най-високата частъ, презъ 1900 г., при изкореняване на едно дърво, върху една малка могилка сж били открити три сребърни

¹⁾ Р. Поповъ, Новооткрити паметници отъ желѣзната епоха, ИАИ V, 1928/29, стр. 281.

сжда — единъ съ надписъ, а двата канелирани въ долнитъ си части, една бронзова кофа и единъ бронзовъ сждъ, приличенъ на стомна.¹⁾ Въ сжщата мѣстность, въ съседство съ горната могила, е имало още могилки, които при изсичане на гората и разораване сж почти заличени. Наоколо и особено по-доле къмъ рѣкичката се намиратъ много глинени фрагменти отъ сждове и често при обработване на земята сж намирани и бронзови и желѣзни предмети. Между Хендеклика и Александрово има една гола, низка и продълговата височина — „Ямата“, отдѣлена отъ Хендеклика чрезъ широка долина, презъ която протича Барата. Цѣлата тази широка долина дълго време е била обитавана.

На най-високата частъ на Ямата, която отстои на 1 клм. с. з. отъ селото, има наредени една следъ друга, на разстояние отъ 40—60 м., отъ югъ къмъ северъ 4 малки могилки. Три отъ тѣхъ сж на една линия и иматъ височини отъ 0·50—0·70 м. при диаметри 10—16 метра, а четвъртата е висока едвамъ 0·30 м. при диаметръ 9 метра. Могилкитъ сж натрупани само отъ прѣстъ (наоколо липсватъ камъни) и ще ги означимъ съ 1, 2, 3 и 4, като почнемъ отъ югъ къмъ северъ.

Могилка № 1. Първата могилка, която е до пжтя и лозята, е най-висока, 0·70 м., и съ диаметръ 16 м. На дълбочина 0·80 м. отъ върха и почти къмъ центъра се намѣриха разхвърляни горѣли кости и вжглени, а изъ прѣстъта, подъ мѣстото, гдето се откриха коститъ, имаше нѣколко фрагмента отъ глинени сждове, работени на ржка. Разхвърлянитъ и разбъркани изъ прѣстъта кости и глинени фрагменти показватъ, че могилката е била разкопавана по-рано. Отъ намѣренитъ останки се вижда, че умрѣлиятъ е билъ изгоренъ вѣнъ отъ могилката, недогорѣлитъ кости заедно съ вжгленитъ следъ това сж били поставени направо въ предварително изкопаната трапчинка въ земята или въ глинения сждъ и всичко приготвено така е било засипано съ прѣстъ.

Могилка № 2. Втората могилка, чиято височина достигаше до 0·50 метра съ 12 м. диаметръ, сжщо така е била разкопавана по-рано; и тукъ почти въ центъра, наравно съ околния теренъ, се намѣриха фрагменти отъ глинени сждове, подобни на първитъ, горѣли кости и вжглени. Погребението на мъртвия е станало както при горната могилка.

Могилка № 3. Тази могилка имаше височина около 0·60 м. при диаметръ 13 м. Източно отъ центъра, наравно съ околния теренъ, се откри скелетъ на възрастенъ човѣкъ, погребанъ въ свито положение (*liegender Hocker*), направо въ земята, безъ каквато и да е ограда. Скелетътъ бѣ поставенъ легналъ на лѣво съ главата на с. з. и така свитъ, че колѣнетъ бѣха почти непосредствено до долната челюсть, а киткитъ на ржцетъ подъ брадата. Така свитиятъ скелетъ имаше дължина едвамъ 0·72 метра. На 0·45 м. източно отъ тѣлото се намѣри единъ силно фрагменти-

¹⁾ В. Добруски, Материали по археологията на България, Сб. Н. У. XVIII, 1901, стр. 769; Б. Филовъ, Паметници на тракийското изкуство, ИАД VI, 1918, стр. 33.

ранъ глинень сждъ, поставенъ съ устата нагоре. Коститѣ на скелета при най-малкото пипване се разпадаха на прахъ.

Глинениятъ сждъ е работенъ безъ грънчарско колело, има равно дъно и широко отворени уста, височина 9 см., съ диаметъръ на дъното 13 см. и на устата 17·5 см. Кафявъ цвѣтъ. По форма и техника този сждъ наподобява на сжда отъ некропола при с. Байлово (Софийско), отъ могила № 1, съ тази разлика, че последниятъ има две малки странични дръжчици, въ видъ на рогчета,¹⁾ но пъкъ е аналогиченъ на единъ сждъ, работенъ сжщо така безъ грънчарско колело, отъ една могила до Влашко-село, Врачанска околия.²⁾ Последнитѣ два сжда, както и самитѣ некрополи при дветѣ села, се отнасятъ къмъ края на халцатската или началото на латенската епоха, т. е. около V—IV в. пр. Хр.³⁾

Могилка № 4. Последната могила, чиито размѣри сж най-малки, се намира малко по-доле отъ билото на височината. Вънъ отъ центъра на северъ и на дълбочина 0·25 м. подъ околния теренъ се откриха вжглени, поставени въ една трапчинка, изкопана въ земята, подобно на паница, съ диаметъръ 0·35 см. и дълбочина 0·12 м. Между вжгленитѣ, както и на дъното, не се указаха никакви следи отъ пепелъ или обгоряване на прѣстѣта, а това показва, че изгарянето е станало вънъ отъ могилката. Запазенитѣ вжглени бѣха отъ дърво и между тѣхъ нѣмаше абсолютно никакви следи отъ кости или каквито и да е други вещества, което пъкъ навежда на мисълта, че вънъ отъ могилката е имало жертвоприношение или изгаряне на нѣкои предмети.

Отъ намѣренитѣ незначителни материали — въ първата и втората могила горѣли кости и фрагменти отъ сждове, въ третата човѣшки скелетъ, погребанъ въ свито положение, и до него глинень сждъ, и най-после въ последната само вжглени — за времето на този некрополъ бихме могли да кажемъ нѣщо по-сигурно само възъ основа на глинениятъ фрагменти отъ сждовѣтъ. Изъ прѣстѣта на могилия насипъ се намѣриха доста глинени фрагменти отъ сждове, които по техника сж еднакви съ тѣзи, намѣрени заедно съ вжгленитѣ и горѣлитѣ кости, както и съ фрагментитѣ отъ сжда, поставенъ до скелета отъ могила № 3. Сжщо фрагментитѣ отъ сждове, събрани изъ съседнитѣ лозя, сж аналогични на фрагментитѣ отъ могилкитѣ. Въ близката долина Барата, както и въ мѣстността Хендеклика, се намиратъ много фрагменти отъ сждове, напълно сходни съ тѣзи отъ лозята и могилкитѣ. Отъ това сходство се вижда, че цѣлото обширно пространство отъ Хендеклика до Ямата е било заселено презъ сжщата епоха. Между фрагментитѣ, работени на ржка, се намиратъ повече и такива, работени на грънчарско колело, но и едниѣ и другитѣ сж отъ едно време. Работенитѣ на ржка, по форма и орнаментъ, свършено се различаватъ отъ фрагментитѣ, които се срѣщатъ въ селищата отъ неолитната и

¹⁾ Поповъ, ИАИ I, 1921/22, стр. 74.

²⁾ Поповъ, ИАИ II, 1924, стр. 114.

³⁾ Пакъ тамъ, стр. 119.

бронзовата епохи, а тѣзи работени на грънчарско колело нѣматъ нищо общо съ фрагментитѣ и сждоветѣ отъ римска или коя да е друга по-късна епоха. Значи остава да приемемъ, че това селище е било обитавано презъ желѣзната епоха. Къмъ това време ни насочватъ не само фрагментитѣ отъ сждоветѣ, както и сждѣтъ отъ могила № 3, който, както се каза вече, се датира къмъ V—IV в. пр. Хр., но и находката отъ сребърнитѣ сждове — тасчета, бронзовата кофа и бронзовия сждъ отъ могилката въ Хендеклика, които сжщо така сж датирани къмъ V—IV в. пр. Хр.¹⁾

Възъ основа на хокера нищо положително не може да се каже, тъй като ние знаемъ, че този начинъ на погребение е практикуванъ дълго, като се почне отъ края на палеолита,²⁾ просъществувалъ е и е добилъ голѣмо разпространение презъ цѣлия неолитъ,³⁾ отчасти се запазва презъ бронзовата епоха и въ нѣкои мѣста се задържа дори и презъ желѣзната епоха.⁴⁾ У насъ хокери сж открити на нѣколко мѣста, отъ края на новокаменната епоха,⁵⁾ а напоследъкъ хокери се намѣриха и въ могилата до Ендже (Шуменска околия), които могатъ да се датиратъ къмъ VI—V вѣкъ пр. Хр.⁶⁾ Но тъй като приехме, че селището и предметитѣ отъ могиликитѣ сж отъ къмъ V—IV в. пр. Хр., то и хокертъ ще бжде отъ това време.

Отъ всичко казано до тукъ съ положителностъ може да се приеме, че могиликитѣ, разположени по най-високитѣ части — едни на Хендеклика — сега почти заличени, а другитѣ на противоположната височина Ямѣта, сж некрополи на голѣмо селище, разположено въ долината между дветѣ височини, което е просъществувало може би два или три вѣка между VII—IV в. пр. Хр.

Отъ този малъкъ некрополъ до Александрово се вижда, че умрѣлитѣ у тракийското племе, живѣло къмъ VII—IV в. пр. Хр. по долината на р. Осъмъ, сж били погребвани било чрезъ изгаряне, било направо. Изгарянето на тѣлото е ставало на друго мѣсто, следъ което прибранитѣ заедно съ вжглени недогорѣли кости сж били поставяни било въ сждъ, било направо въ земята, а погребението направо е ставало по едвамъ запазения старъ обичай — полагане на мъртвеца направо върху земята въ свито положение и до него оставяли нужнитѣ за задгробния животъ предмети. Сжщо и въ могилия гробъ отъ некропола въ Хендеклика сж намѣрени, покрай интереснитѣ предмети, и кости, но не се знае, какво е било положението на мъртвеца.⁷⁾ А вжгленитѣ въ последната могила отъ Ямѣта не представятъ нищо друго, освенъ останки отъ клада или жертвоприношение, което е напомняло изгаряне на тѣлото.

¹⁾ Фировъ, ИАД VI стр. 33.

²⁾ M. Herges, *Natur-und Urgeschichte des Menschen* 1909, стр. 424. — Хокери се срѣщатъ въ всички времена и у всички народи на стария и новия свѣтъ, какъвто обичай и до днесъ сжествува у индийцитѣ, австралийцитѣ и др. Гл. Ebert, *Reallex.* XV, 335.

³⁾ Déchelette, *Manuel d'archéologie préhistorique*, I 287, 471 и сл.

⁴⁾ J. de Morgan, *L'Humanité préhistorique* 1921, стр. 246.

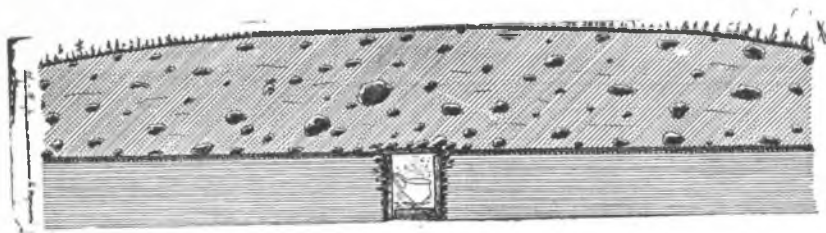
⁵⁾ Миковъ, ИАИ IV, 1926/27, стр. 279.

⁶⁾ Материали въ сбиркитѣ на Народния музей. Накратко Поповъ, *Култура и животъ на предисторическия човѣкъ въ България II*, стр. 72 и сл. По-подробно гл. по-горе стр. 89 сл.

⁷⁾ Добруски, Сб. Н. У. XVIII, 1901, стр. 769.

Надежда.

Западно, непосредствено до селото, въ мѣстността Мералъка се виждатъ разпрѣснати въ разни посоки 8 малки могилки, чиито височини мѣрятъ отъ 0·30—0·60 м., при диаметри 8—12 метра и сж натрупани отъ камъни и прѣстъ (околниятъ теренъ е каменистъ). Презъ 1926 г. нѣколцина селяни разкопали три отъ тѣзи могилки, въ които били намѣрени бронзови гривни, навити отъ бронзовъ телъ гривни, които въ края свършватъ съ спирали, бронзови фибули и разни накити. Отъ тѣхъ за сбиркитѣ на Народния музей се прибраха три бронзови гривни и четири спирално навити гривни (отъ последнитѣ само на една е запазена спиралата въ края).¹⁾ Презъ войнитѣ сж били разкопани две отъ могилкитѣ, но никой не знае, какво е било намѣрено въ тѣхъ. Сжщо въ мѣстността Данчовата могила, гдето има една висока до 5 м. могила, при обръщане за лозя сж били разкрити много гробове и намѣрени разни бронзови и желѣзни предмети,

Обр. 138. — Разрѣзъ на могилката въ Мералъка до с. Надежда.
Fig. 138. — Coupe verticale d'un tumulus près du village de Nadéjda.

отъ които сж прибрани само три.²⁾ Въ мѣстността Стълбица, на 3 клм. ю. з. отъ селото, други селяни сж разкопали една могила, въ която сж били открити желѣзни върхове за копия и кривъ желѣзенъ ножъ.³⁾

При разкопаването на останалитѣ три могилки, въ две отъ тѣхъ — тази въ държавната нива, съ диаметръ 9 м. и височина 0·50 м., а другата въ долината съ диаметръ 10 м. и височина 0·45 м. — не се намѣри нищо, защото тѣ сж били разравнени по-рано, което се установи отъ горѣлитѣ кости, вжглени, много фрагменти отъ глинени сждове и остатъци отъ бронзови и желѣзни предмети, разбъркани изъ прѣстъта отъ срѣдата на могилкитѣ. Изгарянето на тѣлата е ставало извънъ могилкитѣ.

Само въ могилката до оградата въ началото на Мералъка и до каменнитѣ кариери се откри погребение. Могилката имаше височина 0·60 м. при диаметръ 9 м. и бѣ натрупана отъ камъни и прѣстъ. Въ центъра и почти непосредствено подъ могилния насипъ се откри едно малко каменно гробче,

¹⁾ Материали въ сбиркитѣ на Народния музей, Инв. № 2690—2691.

²⁾ Поповъ, ИАИ V, стр. 282.

³⁾ Поповъ, пакъ тамъ, стр. 283, обр. 146 б.

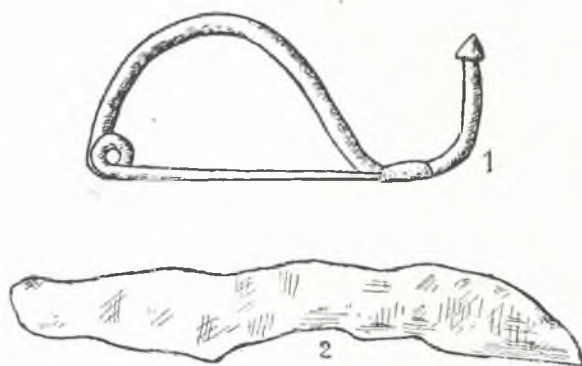
изградено съ 6 каменни плочи. Една отъ плочитѣ служеше като основа, съ четиритѣ плочи въ видѣ на правоъгълникъ бѣ обградено гробчето, а последната служеше като покривъ. Така направеното гробче, мѣрено отвжтре, имаше следнитѣ размѣри: височина 0·25 м., широчина 0·15 м. и дължина 0·20 м.; дебелина на плочитѣ 6—8 см. (обр. 138). Върху основната плоча се намѣриха недогорѣли човѣшки кости, върху тѣхъ една бронзова фибула и едно малко желѣзно ножче, а най-отгоре една празна глинена сѣдинка съ висока дръжка. Гробчето и сѣдинката бѣха пълни съ прѣстъ, проникнала презъ празнинитѣ, образувани при съставяне на плочитѣ. Гробчето наподобяваше на гробница и особено на малкитѣ могилни гробове, каквито у насъ вече сж открити до Царева-Ливада, Байлово, Бедняково (Чирпанска ок.), Езерово (Борисовградска ок.) и др. Отъ недогорѣлитѣ кости отъ могилката при Надежда се установява, че тукъ е било погребано дете.

Фибулата (обр. 139, 1), дълга 5·2 см. и висока 2·3 см., е направена отъ обълъ бронзовъ телъ. Лжкѣтъ, който е малко по-дебелъ въ срѣдата и по-тънъкъ въ крайщата, отзадъ, следъ като завие единъ пжтъ отъ лѣво къмъ дѣсно, преминава въ игла, а отпредъ иглодържателятъ продължава малко напредъ,

завива нагоре подъ правъ жгълъ и завършва съ конусовидно топче. Зелена патина. Тази фибула наподобява на познатитѣ вече тракийски типъ фибули, неизвестни въ западна и Централна Европа, освенъ въ земитѣ на долния Дунавъ.¹⁾

Желѣзното ножче, дълго 7·6 см. (обр. 139, 2), не е добре запазено и по форма наподобява на кривитѣ желѣзни ножове, каквито у насъ се намиратъ доста начесто и се датиратъ между VI—I в. пр. Хр., само че ножчето отъ Надежда е значително по-малко.

Глинениятъ сждъ (обр. 140), вис. 10·8 см. (заедно съ дръжката), диам. на устата 10·5 см., е работенъ на грънчарско колело, като при изпичането е добилъ сивъ цвѣтъ. Дъното му е вдлъбнато навжтре. Макарь и този сждъ да е малко различенъ отъ сждоветѣ, познати до сега отъ нѣколко могилни находки у насъ, той много наподобява на единъ сждъ отъ Байлово (намѣренъ заедно съ желѣзна фибула тракийски типъ и другъ сждъ съ висока

Обр. 139. — Бронзова фибула и желѣзно ножче отъ могилни гробъ при Надежда.

Fig. 139. — Fibule en bronze et couteau en fer, provenant du tumulus de Nadéjda.

¹⁾ R. Vulpe, L'âge du fer dans les régions thraces de la Péninsule Balcanique 1930 стр. 56 сл. Гл. по-долу стр. 171 сл.

дръжка)¹⁾ и на единъ отъ Баница (Врачанска околия),²⁾ само че последнитъ сж безъ дръжки. Сждътъ отъ Надежда има висока дръжка, каквито иматъ сждоветъ отъ некрополитъ при Байлово,³⁾ Влашко село,⁴⁾ Торосъ (Луковитска околия),⁵⁾ Дуванлий⁶⁾ и др. Отъ друга страна нашата сждинка, ако се вземе безъ дръжката, има напълно сходна форма и съ сребърнитъ сждинки и тасчетата отъ Брѣзово,⁷⁾ Александрово, Радювене (Ловчанска околия),⁸⁾ Панагюрище,⁹⁾ Върбица (Преславска околия),¹⁰⁾ Букьовци (Орѣховска околия)¹¹⁾ и Злоучене (Шуменска околия),¹²⁾ чиито дъна сжщо така сж вдлъбнати навътре, съ тази разлика, че нѣкои отъ сждинкитъ сж канелирани въ долнитъ си части. Както глиненитъ, така и сребърнитъ сждинки сж датирани къмъ V—IV в. пр. Хр.,¹³⁾ къмъ което време безспорно можемъ да отнесемъ и сждинката отъ Надежда.

При разкопанитъ до селото презъ 1926 г. отъ селянитъ три малки могилки, въ тази въ долината е билъ намѣренъ човѣшки скелетъ, положенъ направо върху земята, безъ никаква ограда. На мишницитъ на ржцетъ сж били спирално навититъ гривни, а на гърдитъ — фибулитъ.¹⁴⁾

На 2 км. ю. и. отъ Надежда, въ мѣстността Кованлъка, до пжтя, личатъ три малки могилки, съ височина отъ 0·20—0·60 м., диаметръ на основата отъ 8—11 метра. Най-ниската отъ тѣхъ е копана от-давна, а тази по посока на селото е ровена отъ иманяритъ миналата година, но какво е намѣрено въ нея, не можа да се установи, обаче изъ прѣстѣта се виждаха горѣли човѣшки кости и вжглени. Оставаше да се разкопае могил-

Обр. 140. — Глиненъ сждъ отъ могилния гробъ при Надежда.

Fig. 140. — Vase en argile du tumulus de Nadéjda.

¹⁾ Поповъ, ИАИ I, стр. 72, обр. 53.

²⁾ Нар. музей Инв. № 1838.

³⁾ Поповъ, пакъ тамъ стр. 73, обр. 56.

⁴⁾ Поповъ, ИАИ II, стр. 114.

⁵⁾ Велковъ, Стари селища и градища по долината на Витъ, стр. 40.

⁶⁾ Гл. по-горе стр. 4.

⁷⁾ Филовъ, ИАД VI, стр. 12.

⁸⁾ Пакъ тамъ, стр. 32 и 33.

⁹⁾ Филовъ, ИАИ V, стр. 22.

¹⁰⁾ Х. и К. Шкорпилъ, Могили, стр. 131.

¹¹⁾ Поповъ, Годишникъ на Народния музей 1922/1925, стр. 10.

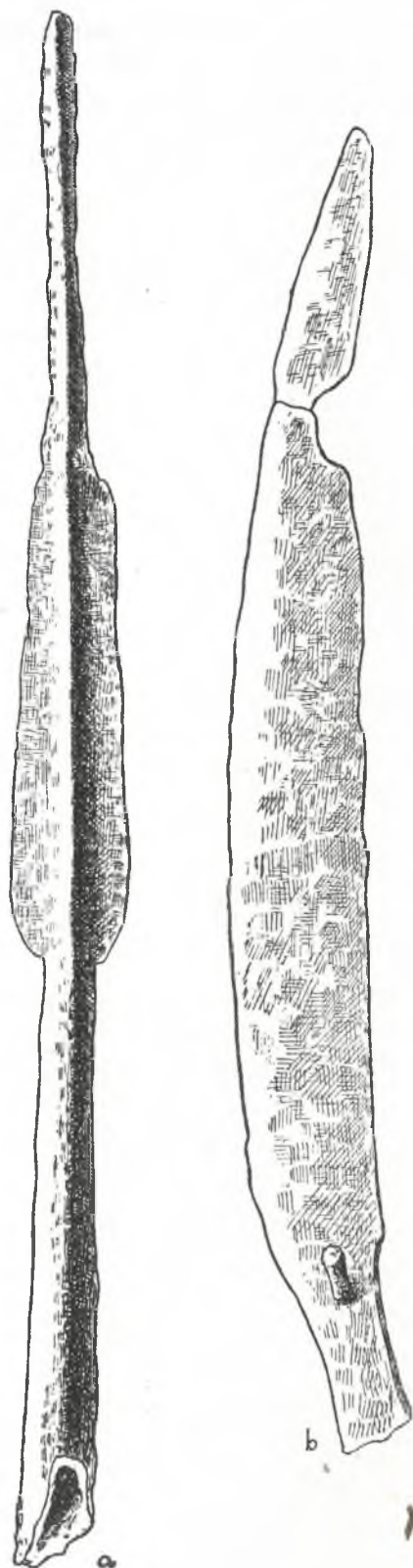
¹²⁾ Непубликувани материали въ Шуменската музейна сбирка.

¹³⁾ Филовъ, ИАД VI, стр. 33.

¹⁴⁾ Споредъ указанията на намѣрвачитъ, кой предметъ на коя частъ на тѣлото се е намиралъ, гробътъ съпада съ открититъ въ Гласинацъ и Долна долина въ Босна женски гробове. Fr. Fiala, Mitt. aus Bosna und Herzegowina III, стр. 38; IV, стр. 24.

ката непосредствено до пжтя, чиято височина достигаше до 0·60 м., при диаметъръ 11 метра, натрупана отъ камъни и пръстъ, до една малка скала.

Вънъ отъ центъра на могилката, отъ къмъ северната страна, наравно съ околния теренъ се откри полуразрушено отъ времето каменно гробче, направено отъ грубо издѣлани каменни плочи, взети изъ околността. Гробътъ е билъ направенъ по сжщия начинъ, както гробчето въ могилката до селото (обр. 138), съ тази разлика, че е строенъ върху повърхността на земята, има по-голъма ширина и нѣма основна плоча. Той е ориентиранъ отъ и. къмъ з. при ширина 0·27 м., дължина 0·32 м. и височина 0·24 м. (размѣритѣ взети отвжтре). Въ него се намѣриха единъ желѣзенъ връхъ за копие и кривъ желѣзенъ ножъ, поставени единъ до другъ и диаметрално на основата, а по-горе, следъ покриването на гроба съ плочата презъ една горна странична дупка, образувана при не добре прилепенитѣ плочи, е билъ пхнатъ единъ счупенъ отъ къмъ цѣвѣта желѣзенъ връхъ за копие. Източно около 0·35 м. отъ гробчето и на сжщото ниво се намѣриха фрагменти отъ два предварително счупени глинени сжда, затрупани съ камъни. На разни мѣста изъ насипаната пръстъ се събраха още нѣколко фрагмента отъ сждове. Въ могилата не се откриха никакви следи отъ изгаряне, нито пѣкъ каквито и да било останки отъ кости. При този случай, направо върху терена и близо до скалата, е било съградено гробчето, въ което сж били поставени желѣзнитѣ предмети, като една

Обр. 141. — Желѣзно копие и ножъ отъ могилния гробъ въ Кованлъка при с. Надсжда.
Fig. 141. — Lance et couteau en fer du tumulus de Kovanička près du village de Nadéjda.

часть отъ счупенитѣ глинени сѣдове сѣ били поставени наблизо и вънѣ отъ гроба, както при могилнитѣ гробове до Байлово¹⁾ и Царева Ливада,²⁾ затрупани съ камъни, а останалитѣ фрагменти сѣ били нахвърляни изъ прѣстѣта при натрупване на могилката, както и при нѣкои могилки до Байлово.³⁾

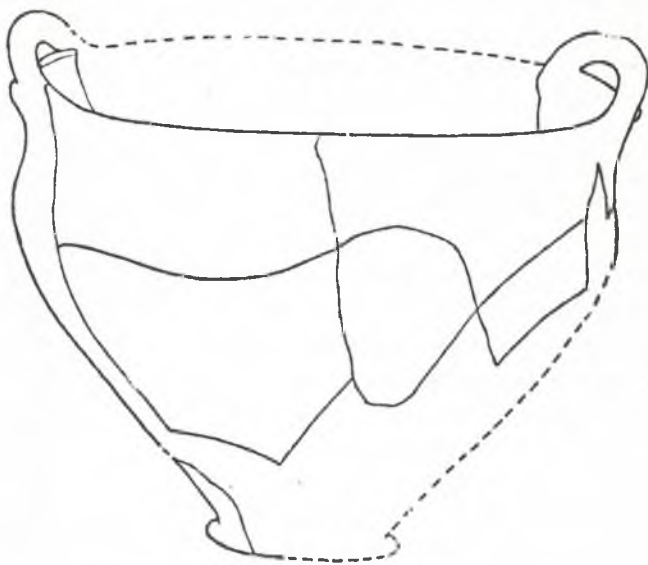
Върхътъ на желѣзното копие (обр. 141, а) има дължина 31·6 см., при максимална ширина 3·1 см., и е съ срѣденъ изпъкналъ рѣбъ. Счупениятъ връхъ за копие не е добре запазенъ и има форма подобна на горното копие, съ запазена дължина 17·14 см. Тѣзи върхове сѣ отъ познатитѣ вече типове копия, каквито у насъ имаме отъ Виноградъ (Г.-Орѣховска околия), Дерѣ (Поповска околия), Попица (Б.-Слатинска околия) и др., и които сѣ характерни повече за втората желѣзна епоха.⁴⁾

Кривиятъ желѣзенъ ножъ (обр. 141, б) има дължина 27·5 см. и е напълно подобенъ на кривитѣ желѣзни ножове, каквито вече познаваме отъ много мѣста.⁵⁾

Глинениитѣ фрагменти сѣ отъ два съвършено различни сѣда. Запазенитѣ отъ по-големия сѣдъ фрагменти иматъ тъмно-кафявъ цвѣтъ и сѣ отъ сѣдъ работенъ на грънчарско

колело, който е ималъ форма на дълбока паница, снабдена отъ къмъ устата съ две противоположни и издадени нагоре дръжки (обр. 142). Диаметръ на устата 25 см., на дъното 8 см., вис. 18 см.

Другитѣ фрагменти сѣ отъ сѣдъ, сѣщо така работенъ на грънчарско колело, и сѣ отъ много добре пречистена глина. Тѣ сѣ покрити отвънѣ и отвътре съ черенъ фирнисъ и иматъ слабъ блѣсъкъ. Така запазенитѣ фрагменти, реставрирани, ни даватъ форма на чаша съ низко дъно и съ две хоризонтални и срещуположни, прикрепени подъ устата дръжки (обр. 143), вис. 9 см., съ диаметръ на устата 11 см., а на дъното 5·2 см.

Обр. 142. — Глинена ваза отъ сѣщия гробъ.
Fig. 142. — Vase en argile du même tombeau.

¹⁾ Поповъ, ИАИ I, стр. 71.

²⁾ Филовъ, ИАД I, стр. 156.

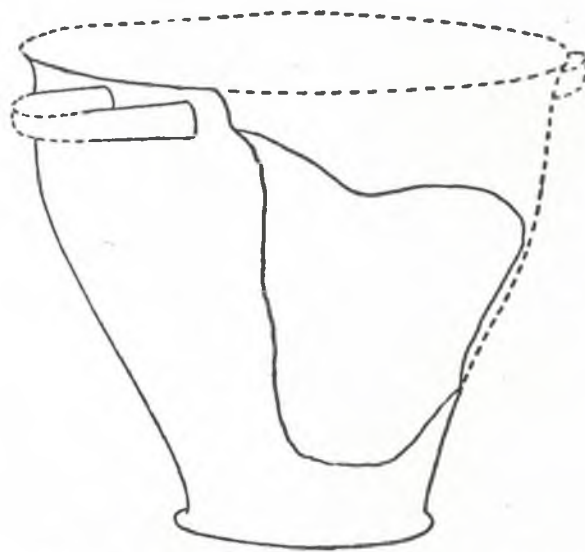
³⁾ Поповъ, ИАИ I, стр. 85.

⁴⁾ Поповъ, Годишникъ 1921, стр. 166, 168, 172; ИАИ V, стр. 277 и 289.

⁵⁾ Поповъ, Годишникъ 1921, стр. 167, 175; ИАИ V, стр. 283.

По форма, техника и приблизителна голѣмина, тази чаша наподобява на глинената чаша отъ могилния гробъ при Бедняково (Чирпанска околия), само че последната има изображения.¹⁾ Дветѣ чаши, отъ Надежда и отъ Бедняково, нѣматъ нищо общо съ тогавашното мѣстно тракийско керамично изкуство, за което тѣ се явяватъ като съвършено чужди. И дветѣ чаши сж имитации на гръцкитѣ вази, особено тази отъ Бедняково имитира вазитѣ съ червени фигури и се датира къмъ първата половина на IV в. пр. Хр., когато нашата чаша, макаръ и по голѣмина, форма и техника да е сходна съ Бедняковската, може да бжде и по-късна.

Вънъ отъ всѣко съмнение е, че поставенитѣ въ тази могила предмети, възъ основа на желѣзния връхъ за копие, кривия желѣзенъ ножъ и фрагментитѣ отъ глинената чаша, принадлежатъ къмъ IV—III в. пр. Хр., къмъ което време изобщо сж датирани всички криви желѣзни ножове, намѣрени до сега у насъ, между които и ножоветѣ отъ могилата отъ мѣстността Стълбица, която отстои отъ Кованлъка само на 500 метра. Могилниятъ гробъ отъ Кованлъка може да се причисли къмъ така нареченитѣ могили-кенотафи, въ които е погребано само оржжието и нѣкои предмети, принадлежали на

Обр. 143. — Глинена ваза отъ сжщия гробъ.
Fig. 143. — Vase en argile du même tombeau.

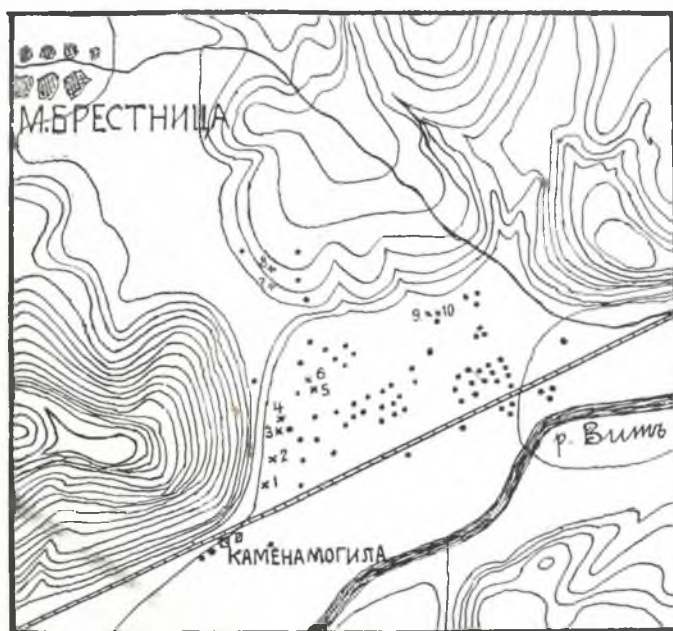
умрѣлия, и които споредъ обичая е трѣбвало да се поставятъ въ единъ видъ гробъ, съграденъ въ честь на неизвестно кжде загиналъ войникъ. Отъ намѣренитѣ около Надежда предмети се вижда, че могилниятъ некрополъ отъ Мералъка е по-старъ отъ некрополитѣ при Стълбица, Данчова могила и Кованлъка, които сж отъ къмъ IV—III в. пр. Хр. И тракийското племе, обитавало безводнитѣ плата около Надежда, е имало сжщия обичай при погребение на мъртвитѣ, както племето живѣло отъ лѣво на р. Осъмъ, около Александрово.

Малка Брѣстница (Тетевенска околия).

По горното течение на р. Витъ има нѣколко хубави долини и полета, които винаги сж привличали преселници. Въ пещерата Моровица до с.

¹⁾ Филовъ, Пер. Сп. кн. LXX, 1909 стр. 590.

Гложене, освенъ богатитѣ останки отъ неолитната епоха, сж намѣрени и материали, които показватъ, че човѣкъ още презъ старата каменна епоха се е заселилъ въ тѣзи покрайнини.¹⁾ Долината на Васильовската рѣка, както и тази на Черни-Витъ, сж били обитавани много рано. Така сжщо малкото поленце до Тетевенъ, полето на ю. и. отъ Малка Брѣстница, както и равнината между Торосъ и Дерманци (Луковитска околия), сж били населявани почти непрекъснато. До Торосъ има много и голѣми могили,²⁾ не по малко сж и единичнитѣ и прѣстнатитѣ малки групи гробни могили около

Обр. 144. — Могилниятъ некрополъ до с. Малка Брѣстница.
Fig. 144. — Les tumuli dans les environs du village
de Malka Brestnitsa.

Тетевенъ и с. Черни-Витъ.³⁾ А въ полето на л. брѣгъ на р. Витъ, на ю. и. на 3 км. отъ М.-Брѣстница, има обширенъ некрополъ (обр. 144), който може да се каже е единствениятъ по-голѣмъ могиленъ некрополъ у насъ, сравнително добре запазенъ, неразораванъ и неразкопанъ отъ иманяритѣ. Тукъ въ тази равнина, между махлата Каменна могила и мѣстността Драгулинъ-долъ, се наброяватъ повече отъ 80 малки и голѣми могили, които иматъ височини отъ 0.30—8 метра, при диаметри 8—30 метра и сж натрупани отъ камъни и прѣстъ. Тѣй като срѣдствата за разкопането бѣха незначи-

¹⁾ Поповъ, ИАД III, 1913, стр. 268 сл.

²⁾ Велковъ, Стари селища и градища по долината на Витъ, стр. 38.

³⁾ Велковъ, пакъ тамъ, стр. 16 и 18.

телни, и отъ друга страна почти всички могили сж въ ниви и ливади, то трѣбваше да се избератъ по-малки могилки, които следъ разкопаването отново да се запълнятъ. Отъ този обширенъ некрополъ разкопахъ само 10 могилки, резултатътъ отъ които е изложенъ по-доле.

Могилка № 1. Натрупана отъ камъни и прѣстъ, въ ливадата на Печовци до пята, височина 0.40 м., диам. 11 м. Още при първитѣ копки се намѣриха горѣли човѣшки кости, а къмъ дъното и почти въ центъра на могилката се констатира, че е ровена по-рано. Въ прѣстѣта и между разпрѣснатитѣ горѣли кости и вжглени се намѣриха два желѣзни предмета, дъно отъ желѣзенъ сждъ и по всѣка вѣроятностъ частъ отъ дрѣжката на този сждъ. Дъното има форма на кржгъ, съ диаметръ 5 см., съ голѣма дупка въ срѣдата и е подобенъ на бронзовия кржгъ отъ Царева Ливада;¹⁾ той много наподобява на дъната на глинени сждове съ високи дрѣжки, каквито имаме въ Байлово, Влашко село, Дуванлий, Брѣзово и пр. Дрѣжката е дълга 1.8 см. и завършва на единия си край (другия счупенъ) съ почти конусовидна пжпка, която наподобява на пжпкитѣ въ бронзовитѣ фибули тракийски типъ, за които стана въпросъ по-горе (стр. 158). Тѣлото преди да бжде погребано е било изгорено вънъ отъ могилката.

Обр. 145. — Сребърна гривна отъ могилката № 2.

Fig. 145. — Bracelet en argent du tumulus № 2.

Могилка № 2. На 40 метра по-доле отъ горната могилка, въ сжщата ливада, сжщо така до пята, има втора могилка, висока 0.50 м., съ диаметръ 12 м., обградена въ периферията съ камъни. И тази могилка е била разкопавана по-рано, което се установи по многото човѣшки кости, които се намѣриха изъ прѣстѣта. Между коститѣ се откри една сребърна гривна (обр. 145) съ диаметръ 4.7 см.; тя е направена отъ навитъ четириржбестъ телъ, който на двата си края завършва съ конусовидни пжпки, напълно сходни съ пжпкитѣ въ края на иглодржжатели при бронзовитѣ фибули отъ Троянъ, Влашко-село, Тиносулъ, Надежда²⁾ и др. и на пжпката при желѣзния предметъ отъ могилката № 1. Отъ друга страна тази гривна наподобява на сребърната гривна отъ Черни-врѣхъ и на сребърната торква отъ Трънъ, отъ които се различава само по това, че е по-малка и пжпкитѣ на последнитѣ сж въ видъ на сплеснати топки. Въ тази могилка тѣлото е било погребано направо, безъ изгаряне и е имало посока отъ с. з. къмъ ю. и. (краката).

¹⁾ Филовъ, ИАД I, стр. 157.

²⁾ Гл. по-доле стр. 173 сл.

Могилка № 3. Наблизо до последната могилка, пакъ въ сжщата ливада, се разкопа друга могилка, чиято височина достигаше до 0·50 м. при диаметъръ 10 метра. Тя бѣ натрупана отъ камъни и прѣстъ и безъ следи отъ ограждане. Отъ къмъ южната страна и вънъ отъ центъра, наравно съ околния теренъ, се откри единъ кривъ желѣзенъ ножъ, поставенъ между два камъка — единиятъ отдоле, а другиятъ отгоре. На 1·20 м., северно отъ ножа, се намѣриха, събрани на малка купчинка, вжглени, обградени съ четири малки камъка, които образуваха квадрата съ страна 11 см. Кривиятъ желѣзенъ ножъ има дължина 29 см. и е подобенъ на този отъ Кованлъка (обр. 141, а), както и на ножоветъ отъ цитиранитѣ по-горе мѣста.¹⁾ При могилка № 3 е погребанъ само ножътъ, т. е. частъ отъ оръжието на умрѣлия, както при могилката отъ Кованлъка, тъй че могилката може да се приеме за кенотафъ, само че тукъ намѣсто да се прибавятъ счупени сждове, въ единъ видъ гробче сж поставени вжгленитѣ, събрани следъ изгарянето може би на нѣкои предмети на умрѣлия или отъ нѣкакво жертвоприношение.

Могилка № 4. До третата могилка се разкопа друга, чиито размѣри сж както при горната. Отъ разкопкитѣ се установи, че могилката е била ровена по-рано. Горѣлитѣ кости, фрагментитѣ отъ глинени сждове и незначителнитѣ вжглени даватъ да се разбере, че тукъ умрѣлиятъ е билъ изгоренъ вънъ отъ могилката, следъ което останкитѣ сж били поставени или въ сжда, или сждътъ е билъ поставенъ наблизо до изгорѣлитѣ кости на мъртвеца.

Могилка № 5. Въ ливадата на Найдень Пѣевъ биде разкопана могилката на границата съ ливадата на Цочо Геновъ. Могилката имаше висо-

Обр. 146. — Желѣзенъ врѣхъ за копие отъ могилката № 5.
Fig. 146. — Pointe en fer du tumulus № 5.

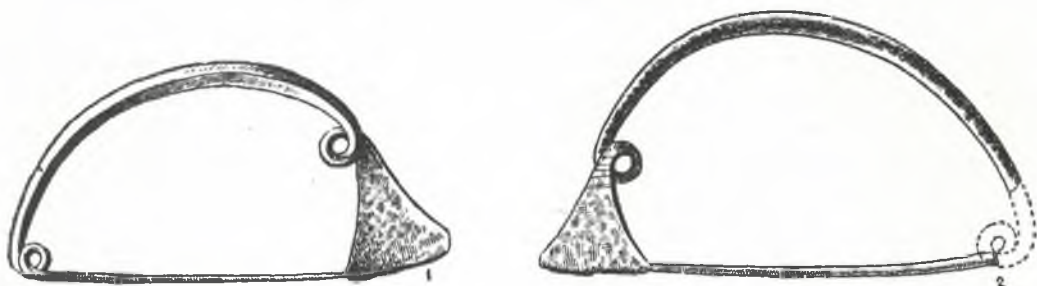
чина 0·60 м., при диаметъръ 11 м., и бѣ натрупана отъ камъни и прѣстъ, безъ следи отъ ограждане. На южния край, вънъ отъ центъра и наравно съ околния теренъ, се намѣри поставенъ направо въ земята единъ четирирѣбестъ желѣзенъ врѣхъ за копие, а на 1·30 м. северно и безъ каквито и да е следи отъ ограждане имаше една малка купчина вжглени. Желѣзниятъ врѣхъ за копие (обр. 146) има цилиндрична кука цѣвъ, която преминава въ четирирѣбестъ врѣхъ. Има дължина 18·2 см., и е напълно аналогиченъ на четирирѣбестия врѣхъ отъ Троянъ, който е намѣренъ заедно съ три бронзови фибули — тракийски типъ.²⁾

И въ тази могилка е погребано само оръжието на умрѣлия, а наблизо сж били поставени вжглени отъ отдѣлна горѣла клада или жертвоприношение.

¹⁾ Обикновено у насъ кривитѣ желѣзни ножове се отнасятъ къмъ латенската епоха, когато другаде тѣ се намиратъ много начесто съ предмети отъ халщатската епоха. Déchelette, Manuel III, 794.

²⁾ Филовъ, ИАД I, стр. 155.

Могилка № 6. Въ съседната ливада, собственост на Цочо Геновъ отъ с. Гложене, има около 13 могилки, съ размѣри отъ 0·80—1·50 м. Отъ тѣхъ разкопахме могилката най-близо до пѣтя, чиято височина достигаше до 1·20 м. при диаметъръ на основата 18 м. На дълбочина 1 метъръ, подъ повърхността на могилата и малко по-високо отъ околния теренъ, отъ къмъ северната страна, се откри човѣшки скелетъ, покритъ съ камъни, съ посока северъ (главата) — югъ (краката). При скелета се намѣриха две джговидни бронзови фибули — едната на гърдитѣ, а другата, която бѣ счупена, къмъ коремнитѣ части. Скелетътъ бѣше съвършено разложенъ и при най-малкото бутване коститѣ се разпадаха на дребни кжсове.

Обр. 147. — Бронзови фибули отъ могилката № 6.
Fig. 147. — Fibules en bronze du tumulus № 6.

Дветѣ бронзови фибули, които по форма сж идентични, принадлежатъ къмъ така нареченитѣ двупримчести джговидни фибули. Иматъ зелена патина. По-малката отъ тѣхъ (обр. 147, 1) има дължина 8·7 см. и височина 4·2 см.; лжкътъ е направенъ отъ четириржбестъ телъ, на който задниятъ край, следъ като завие единъ пжтъ, преминава въ игла, а предниятъ край, следъ единъ завой, завършва съ трижгълна ножна плочка. Долниятъ край на плочката завива нагоре и образува жлебъ за закопчаване на иглата. Другата фибула е съ отчупенъ заденъ край (обр. 147, 2), има приблизителна дължина 9·7 см. и височина 5·3 см. Тя се различава отъ горната само по това, че джгата ѝ е направена отъ обълъ и слабо надебеленъ въ срѣдата телъ и върху трижгълната ножна плочка има шестъ едвамъ доловими успоредни нарѣзи.

Този типъ фибули изобщо се срѣща по-рѣдко. Двупримчести джговидни фибули ни сж познати отъ много мѣста,¹⁾ но фибули съ трижгълна ножна плочка сж известни само една отъ Халщатъ,²⁾ една отъ голѣмния некрополъ при Гласинацъ³⁾ и две отъ Долна Долина⁴⁾ въ Босна, една отъ

¹⁾ Двупримчести фибули отъ Руска Бѣла, Букри и Видинъ: Поповъ, Сп. Ак. Наук., 1918, стр. 108, 109, 111; отъ Зелениградъ: Поповъ, ИАД III, стр. 297; отъ Лжковица: Б. Дяковичъ, ИАИ I, стр. 36 и цитираната тамъ литература; сжщо С. Truhelka, Гласник Скопског Ученог Друштва 1928, стр. 63.

²⁾ Sacken, Das Grabfeld von Hallstatt, табл. XIII, обр. 11.

³⁾ Fiala, Wiss. Mitt. aus Bosnien III, 1896, стр. 15.

⁴⁾ Truhelka, пакъ тамъ, IX, стр. 15.

Серско,¹⁾ една отъ Д. Кремена (Врачанска ок.),²⁾ една отъ Айвасилъ,³⁾ две отъ Сушица⁴⁾ (Солунско) и дветъ фибули отъ М.-Брѣстница. По-малката отъ нашитъ фибули не се отличава по нищо друго отъ Д.-Кременската фибула, освенъ че последната има по-малки размѣри:⁵⁾ лжковетъ и на дветъ сж направени отъ четириржбестъ телъ. По-голѣмата фибула, обаче, наподобява на фибулитъ отъ Серско, Айвасилъ, Сушица, Гласинацъ и Д.-Долина, чиито лжкове сжщо така сж обли и слабо надебелени въ срѣдата и сж намѣрени при скелети заедно съ много други украшения и накитни предмети. Лжковетъ на тритъ фибули отъ Босна сж украсени съ концентрични нарѣзи, а лжкътъ на тази отъ Серско е съ спираленъ нарѣзъ, когато въ нашата фибула само тригълната ножна плочка е украсена съ успоредни нарѣзи въ горния край, както е украсена и плочката въ едната фибула отъ Д. Долина, но чиито украшения сж въ видъ на зигъ-заги. Фибулитъ отъ Босна, както и тѣзи отъ Македония, сж намѣрени заедно съ предмети отъ халцатската епоха, следователно и нашитъ две фибули сж отъ това време. Безсъмнено е, че тѣзи фибули, намѣрени една до Сараево, две на р. Сава, една до р. Искъръ, две до р. Витъ, една до Сересъ и три въ Солунско, произхождатъ отъ единъ културенъ центъръ, който по всѣка вѣроятностъ ще трѣбва да се търси въ западната половина на Балканския полуостровъ.

Умрѣлиятъ (по всичко изглежда жена) е билъ поставенъ върху предварително насипана площадка, следъ това положенъ съ облѣклото и накититъ и затрупанъ най-напредъ съ камъни, а следъ това насипана могилката.

Могилка № 7. Надъ кладенеца (гераня), върху склона, въ гората на Печовци, въ могилката, висока 0.50 м. съ диаметръ 12 м., насипана отъ прѣстъ и обградена съ камъни наоколо, на изтокъ отъ центъра, се откри, разрушено отъ иманяри, каменно гробче. Гробчето е било съградено наравно съ околния теренъ, и отъ запазенитъ плочи се вижда, че е наподобявало на това отъ Надежда. Върху основната плоча, която бѣше на мѣстото си, се намѣриха разбъркани горѣли кости, вжглени и фрагменти отъ глиненъ сждъ. Останкитъ на умрѣлия отъ тази могила сж били изгорени вѣнъ, следъ това събрани и поставени върху основната плоча на гробчето или въ глинения сждъ, или пѣкъ глинениятъ сждъ е билъ поставенъ върху тѣхъ, както при гробчето до Надежда, или пѣкъ най-после коститъ сж били похлупени, както при могилния гробъ отъ Байлово.

Могилка № 8. Надъ горната могилка има друга, висока 1.10 м., съ диаметръ около 15 м.; сжщо така насипана само отъ прѣстъ и обградена съ камъни. Но още при първитъ лопати се констатира, че могилката е била разкопавана.⁶⁾ Размѣсени изъ прѣстъта се намѣриха горѣли кости, вжглени и

¹⁾ Поповъ, Годишникъ Нар. Муз. 1921, стр. 154.

²⁾ Поповъ, ИАИ II, стр. 110.

³⁾ Gardner-Casson, B. S. A. XXIII, 1918/19, стр. 12.

⁴⁾ Casson, B. S. A. XXVI, 1923/24, стр. IV а.

⁵⁾ Поповъ, ИАИ II, стр. 110.

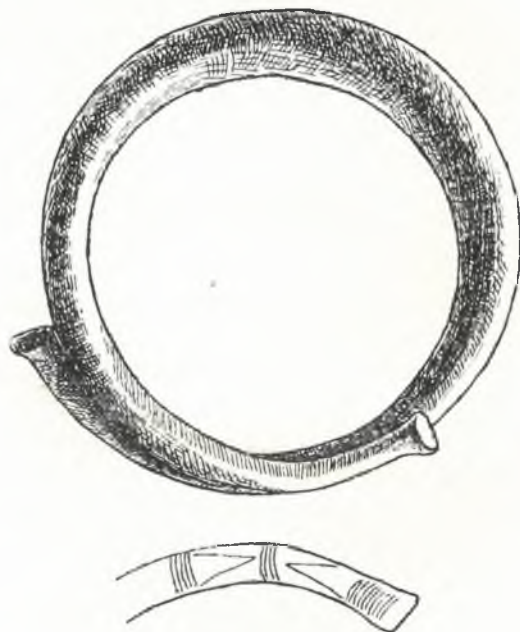
⁶⁾ Отъ този голѣмъ некрополъ само въ този край сж разкопавани могилитъ; тукъ се търси затрупанъ кладенецъ (геранъ), въ дѣното на който имало злато. Иманяритъ, като не могатъ да си обяснятъ защо сж тѣзи могили, мислятъ, че тѣ сж знаци, които показвали, че може би подъ тѣхъ е кладенецътъ.

глинени фрагменти отъ сждове. И въ този случай умрѣлиятъ е билъ изгоренъ вънъ, следъ което останките сж били поставени може би въ сжда.

Могилка № 9. Въ ливадата на Цано Цаковъ, вече къмъ северния край на равнината, има две малки могили. Въ южната отъ тѣхъ, висока 0·20 м., съ диаметръ 8 м., се намѣриха разбъркани човѣшки кости. По-рано могилката е била по-висока, но при честото изваждане на камъни височината ѝ намалявала и вѣроятно тогава и гробътъ е билъ разрушенъ. Тукъ е имало погребение направо въ земята.

Могилка № 10. Другата могила се намира на около 45 м. северно отъ горната. Има височина 0·50 м., диаметръ 10 м. И тази могила е била по-висока, но за да се изчисти ливадата, камъните сж били изваждани. При разкопките северно отъ центъра и наравно съ нивото на околния теренъ, върху една каменна плоча, поставени близо една до друга, се откриха 3 бронзови гривни. При окончателното доразчистване на могилката не се оказаха никжде никакви следи отъ скелетъ, горѣли кости или вжглени. Тритѣ бронзови гривни — едната счупена на две — по форма сж напълно идентични: иматъ диам. 5·7 см., 6·2 см. и 6·3 см. Зелена патина. Въ срѣдата сж по-дебели и къмъ крайщата, които се покриватъ единъ другъ, постепенно се стѣсняватъ и свършватъ съ малки надебелявания. Крайщата на счупената гривна отъ вътрешната страна сж орнаментирани съ плитки нарѣзи (обр. 148).

Бронзови гривни отъ този типъ у насъ сж намѣрени на много мѣста. Тѣ не се различаватъ много едни отъ други: едни отъ тѣхъ сж по-дебели въ срѣдата и къмъ крайщата ставатъ по-тънки, а при други двата края сж единъ срещу другъ, или единъ върху другъ, и завършватъ било съ надебеляване, било безъ каквото и да е разширение. Нашитѣ 3 гривни по нищо не се отличаватъ отъ гривните отъ Руска-Бѣла (Врачанска околия),¹⁾ които сж намѣрени заедно съ джгovidни бронзови фибули, между които и една двупримчеста и една тракийски типъ,²⁾ и възъ основа на това

Обр. 148. — Бронзова гривна отъ могилката № 10.
Fig. 148. — Bracelet en bronze du tumulus № 10.

¹⁾ Поповъ, С. Б. А. Н XVI, 1918, стр. 109 сл. таб. IV.

²⁾ Шкорпилъ, Могили 1898, стр. 108.

могатъ да се датиратъ къмъ края на халщатската епоха. Къмъ халщатската епоха сж датирани и бронзовитѣ гривни отъ Видинъ, намѣрени сжщо така съ двупримчеста джговидна фибула както и гривнитѣ отъ Пали Лула (Врачанска ок.), Бѣленци (Луковитска ок.), Букри (Битолско) и др., които сж напълно подобни на гривнитѣ отъ М.-Брѣстница, а отъ това следва, че и нашитѣ три гривни сж отъ старата желѣзна епоха.¹⁾

При толкова аналогии, излишно е да се изтъква, че и некрополътъ при М.-Брѣстница е отъ къмъ края на първата желѣзна епоха, т. е. съвремененъ на некрополитѣ при Александрово и Надежда, както и на некрополитѣ отъ Байлово, Влашко село и пр., а сжщо на много други могилини гробни находки отъ различни крайща на България, всички датирани между VI—IV в. пр. Хр. И тракийското племе отъ долината на р. Витъ е имало сжщия обичай при погребението на мъртвитѣ, както и племената отъ дветѣ страни на р. Осъмъ.

*
* * *

За третѣ некропола могатъ да се дадатъ още и следнитѣ допълнителни бележки. Могилнитѣ обикновено сж низки и натрупани въ зависимостъ отъ околния теренъ съ прѣстъ, или съ камъни, и въ повечето случаи неограничени.²⁾ Отъ всички разкопани и изследвани 24 могилики — 4 при Александрово, 10 до Надежда и 10 при М.-Брѣстница — се вижда, че 16 сж били ровени по-рано и само въ 8 можахъ да намѣря непокжтнати погребения. Отъ всички могилики, въ 11 имаше погребение чрезъ изгаряне, въ 6 тѣлата сж били погребани направо, отъ които 1 хокеръ, въ 2 се намѣриха само предмети, въ 2 предмети и вжглени, въ 1 само вжглени и въ 2 неизвестно.

Тѣлата, погребвани чрезъ изгаряне, предварително сж били изгаряни вънъ отъ могилката, следъ което останкитѣ — пепель и вжглени — сж били поставяни въ сждъ, гробче, или направо въ земята, като върху тѣхъ сж били насипвани могилнитѣ. Въ много некрополи, като при Байлово и Влашко село, покрай този начинъ на погребение, тѣлото въ нѣкои случаи е било изгаряно на самото мѣсто, дето е трѣбвало да бжде насипана могилката, като даже често останкитѣ не сж били прибирани на едно мѣсто, а върху цѣлата клада е била насипвана могилата.

Умрѣлитѣ, погребвани направо, сж ориентирани въ разни посоки. А това, което е най-интересно при този начинъ на погребение и което е констатирано и при други могилини гробове, е, че въ тѣзи гробове сж намѣрени изключително накитни предмети, глинени сждове и въ много рѣдки случаи оржжия. Не само при скелетитѣ отъ тѣзи три некропола, но и при гробоветѣ съ скелети отъ Влашко село, Байлово, Бедняково, Царева-Ливада, отъ могилата при Хендеклика до Александрово, както и при Кукува могила и Мушовица до Дуванлий, сж намѣрени само женски накитни

¹⁾ Поповъ, цит. съч. стр. 106; Год. на Нар. Музей 1921, стр. 157; ИАД III, 1913, стр. 296; Сп. А. Н. XVI, 1918, стр. 111.

²⁾ Такива сж могилнитѣ не само при Влашко село и Байлово, но и неизследванитѣ могилики при Черни Витъ, Тетевенъ, Клисурса, между Павелско и Лѣжавица, надъ Прогледъ, до Гела и пр.

предмети и бронзови или глинени сждове, безъ каквото и да е оржие. Въ гробоветъ, дето погребението е станало чрезъ изгаряне, накитнитъ предмети липсватъ, но почти безъ изключение тѣ съдържатъ оржия. Разбира се, има и изключения; така при могилния некрополъ отъ Байлово, дето при единъ гробъ съ изгорени кости се намѣриха глинени сждове и фибула, безъ оржие, а при другъ, дето тѣлото е погребано направо, имаше пъкъ оржия и гленени сждове, — но това сж единични случаи. Отъ това може да се извади заключение, че само мжжетъ сж били изгаряни, когато напротивъ женитъ сж били погребвани направо. Въ единия и въ другия случай, при умрѣлитъ сж били поставяни предмети, нужни и за задгробния животъ: на мжжетъ — оржие, а на женитъ — накити. И при голѣмитъ некрополи при Гласинацъ и Долна Долина въ Босна, при гробоветъ безъ изгаряне сж намѣрени само накити, а при тѣзи съ изгаряне — оржие.

И най-после интересно е обстоятелството, доколкото сегашнитъ изследвания позволяватъ да се каже, че всички могилни некрополи отъ това време сж престанали да бждатъ такива следъ IV в. пр. Хр., което е или една случайность, защото разкопкитъ и изследванията сж недостатъчни, или пъкъ племената, населявали близкитъ до некрополитъ селища, сж се исселили подъ натиска на нови народи, може би на келтитъ, или подъ напора на завоеванията на Александра Велики.

Grabhügelnekropolen aus der Umgebung von Loveč und Teteven.

Der Unterzeichnete hat im Herbst 1929 mit Unterstützung des Bulgarischen archäologischen Institutes eine Reihe von kleineren Grabhügeln untersucht. In der Umgebung des Dorfes Alexandrovo (Regierungsbez. Loveč) wurden drei Grabhügel ausgegraben, die sehr spärliches Material geliefert haben. In zwei Hügeln wurden Brandgräber, im dritten Hügel ein Skelettgrab festgestellt. Die Beigaben weisen auf die spätere Hallstattzeit (5.-4. Jahrh. v. Chr.) hin.

Wichtiger war ein Grabhügel bei dem Dorfe Nadežda, in dem ein Brandgrab aus der gleichen Zeit entdeckt wurde (Abb. 138). An Beigaben sind zu verzeichnen: eine Bronzefibel (Abb. 139, 1), das Fragment eines Messers aus Eisen (Abb. 139, 2) und ein Henkelgefäß aus Ton (Abb. 140). In einem anderen Hügel in derselben Gegend wurde ein kleines Steingrab (0·27 × 0·32 m) gefunden, welches eine Lanzenspitze aus Eisen (Abb. 141, a), ein grosses Messer ebenfalls aus Eisen (Abb. 141, b) und zwei zerbrochene Tongefässe (Abb. 142 und 143) enthielt. Da weder im Grabe selbst, noch in dem Hügel Spuren von einer Bestattung gefunden wurden, muss man annehmen, dass wir es mit einem Kenotaph zu tun haben.

In der Umgebung des Dorfes Malka Brestniza (Regierungsbez. Teteven) wurden 10 kleine Hügel ausgegraben, die teilweise Brand-, teilweise Skelettgräber, ebenfalls aus der späteren Hallstattzeit enthielten. Unter den Grabfunden sind hervorzuheben: ein silbernes Armband (Abb. 145), eine eiserne Lanzenspitze (Abb. 146), zwei Fibeln aus Bronze (Abb. 147) und ein schweres Armband ebenfalls aus Bronze (Abb. 148).

V. Mikov.

Тракийски типъ фибули

отъ В. Миковъ

Въ земитѣ на югъ отъ Дунава, обитавани около V в. пр. Хр. отъ тракитѣ, се срѣщатъ особенъ видъ фибули, неизвестни въ нито една отъ съседнитѣ страни — турска Тракия, Гърция, Македония и Сърбия, нито пъкъ въ земитѣ на централна и западна Европа.

Тѣзи фибули, по форма, сжществено се отличаватъ отъ джговиднитѣ късно-халшатски и ранно-латенски фибули, а отчасти само наподобяватъ на чертозкия типъ фибули отъ Италия. Нашитѣ фибули се сходятъ съ халшатскитѣ по едностранната си спирала и джговидния лжкъ, а се различаватъ по края на иглодържателя; отъ ранно-латенскитѣ пъкъ се отличаватъ по формата на края на иглодържателя и по това, че тѣ не сж билатерални. За разлика отъ другитѣ фибули и затова, че тѣ изключително се намиратъ въ земитѣ обитавани отъ траки наричаме ги „тракийски“. ¹⁾

Освенъ въ земитѣ на югъ отъ Дунава, само три екземпляра отъ този типъ фибули сж намѣрени и въ Ромъния. ²⁾ Дали правилно е дадено името „тракийски“ на тѣзи фибули, или ще трѣбва да ги наречемъ „гетски“ и „мизийски“, както предлага R. Vulpe, ³⁾ ще ни стане ясно, следъ като се запознаемъ съ тѣхъ. обстоятелствата на намирането имъ, тѣхното датиране и разпространение.

Този типъ фибули обикновено сж направени отъ тънъкъ, въ повечето случаи обълъ и по-рѣдко отъ четириръбестъ или сплеснатъ тель. Джгата имъ изобщо е неправилна, много често по-дебела въ срѣдата и по-тънка въ крайщата. Задниятъ край, безъ изключение въ всички фибули отъ този типъ, завива само единъ пжтъ и то отъ лѣво на дѣсно, следъ което преминава въ иглодържателъ, въ повечето случаи съ малъкъ страниченъ жлебъ въ долния край, или пъкъ самиятъ жлебъ е врѣзанъ въ иглодържателя, за закопчаване на иглата. Следъ жлеба иглодържателътъ или веднага завива нагоре подъ правъ жгълъ, или пъкъ продължава още напредъ и следъ това завива джговидно и продължава или право нагоре въ видъ на стълбче, или пъкъ преминава въ стълбче успоредно на лжка. Стълбчето въ различнитѣ фибули свършва различно.

¹⁾ Р. Поповъ, Предисторически изследвания въ Врачанск поле, ИАИ II, 1924, стр. 133.

²⁾ R. Vulpe et E. Vulpe, Les fouilles de Tinosul, Dacia I, 1924, стр. 214, fig. 43; R. Vulpe, L'âge du fer dans les régions thraces de la Péninsule Balcanique 1930, стр. 59 сл.

³⁾ Vulpe, L'âge du fer, стр. 60.

На пръвъ погледъ, макаръ този голѣмъ брой тракийски фибули да сж еднакви въ подробности, споредъ начина, по който завършва краятъ на иглодържателя, можемъ да ги подраздѣлимъ на четири вида:

1. Фибули съ иглодържатель, който преминава нагоре подъ правъ жгълъ или завива джговидно, като преминава въ форма на обло стълбче и завършва въ края съ конусовидно или цилиндрично топче.

2. Фибули, на които краятъ на иглодържателя завива джговидно и преминава въ стълбче успоредно на лжка.

3. Фибули, чийто иглодържатель, като завие нагоре, отива следъ това къмъ лжка, и после завива навънъ, така че краятъ на иглодържателя има форма на S и завършва съ конусовидно или цилиндрично топче.

4. Фибули, чийто иглодържатель преминава подъ правъ жгълъ право нагоре въ форма на конусъ, обрнатъ съ основата нагоре.

За по-стари приемаме първиятъ видъ фибули — тѣзи, чийто иглодържатель преминава нагоре и завършва съ топче, защото повечето отъ тѣхъ сж намѣрени съ по-стари предмети, които се датиратъ къмъ края на халщатската епоха, докато нѣкои отъ другитѣ видове фибули сж намѣрени съ по-нови предмети. Отъ друга страна и самиятъ развой на фибулитѣ върви така; преди всичко, краятъ на иглодържателя по-напредъ ще премине право нагоре и следъ това, въ по-нататъшнитѣ вариации, ще отиде нагоре, напредъ, назадъ и т. н. Въ нѣкои отъ първия видъ фибули жлебътъ е въ самия иглодържатель, подобно на нѣкои отъ халщатскитѣ фибули. Вториятъ видъ безспорно е произлѣзълъ отъ първия, третиятъ отъ втория и най-после — четвъртиятъ отъ третия. Въ една отъ троянскитѣ фибули — отъ третия видъ, краятъ на иглодържателя завършва съ прешленче и подъ него конусовидно топче, обрнато съ основата нагоре, а това последното топче не е нищо друго, освенъ началото на развитието на иглодържателя въ последния видъ фибули.

Дали нашитѣ фибули сж произлѣзли отъ чертозкия типъ фибули или последнитѣ сж произлѣзли отъ нашитѣ, не може да се каже съ сигурность. Въ чертозкия типъ фибули джгата е низка, по-дебела и въ нѣкои случаи снабдена съ прешленче, жлебътъ е нераздѣленъ отъ иглодържателя, а спиралата винаги отива отъ дѣсно къмъ лѣво или е билатерална.¹⁾ На нашитѣ фибули много наподобяватъ и фибулитѣ отъ Испания и Картагенъ, които се различаватъ само по формата на джгата и билатералната спирала²⁾ и които се датиратъ между Халщатъ II и Латенъ I,³⁾ къмъ което време спадатъ и фибулитѣ отъ Италия.⁴⁾

Ще се запознаемъ съ всички фибули отъ тракийския типъ (обр. 149), като започнемъ отъ най-стария видъ:

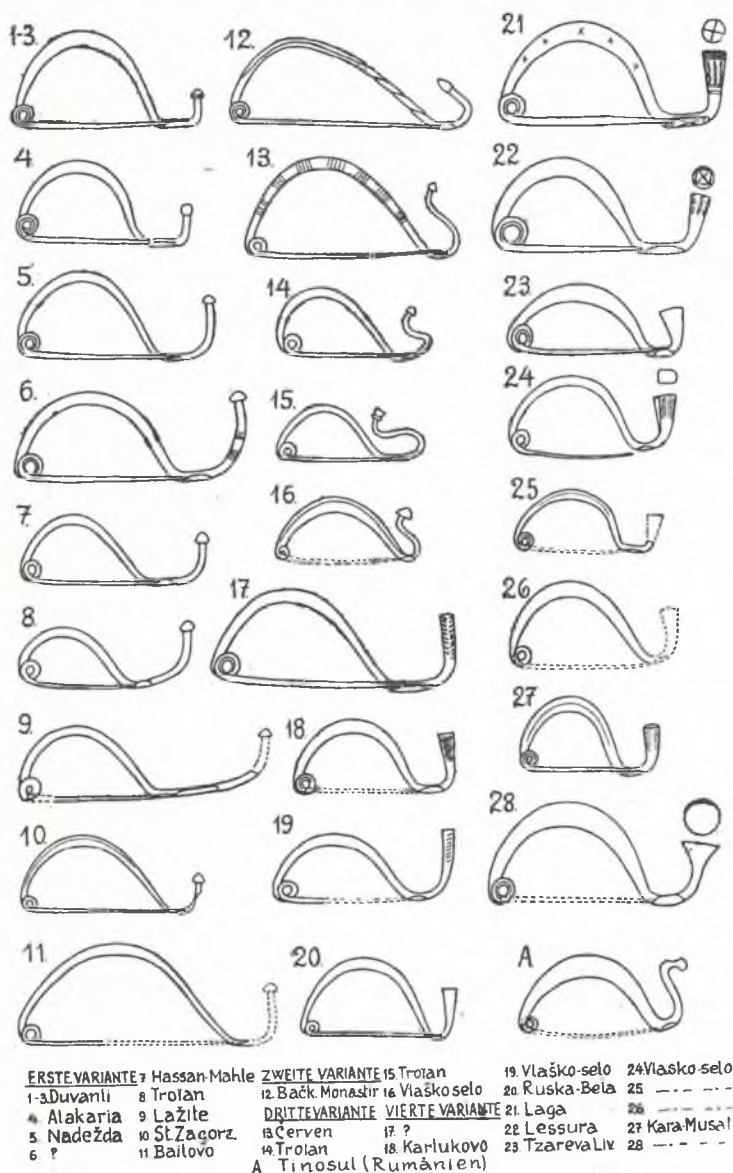
¹⁾ O. Montelius, *La civilisation primitive en Italie*, Pl. X et XI; J. Déchelette, *Manuel d'archéologie préhistorique* III, стр. 336.

²⁾ Déchelette, *Manuel* III стр. 173, 341.

³⁾ Пакъ тамъ стр. 174.

⁴⁾ Пакъ тамъ стр. 336 сл.

1. Златна фибула, дълга 5.1 см., вис. 2.7 см. Джгата ѝ е направена отъ обълъ телъ, който въ срѣдата е значително по-дебелъ, а въ крайщата

Обр. 149. — Фибули отъ „тракийския“ типъ.
Fig. 149. — Fibules du type „thrace“.

по-тънъкъ. Жлебътъ за закопчаване на иглата е въ самия иглодържателъ, който преминава право нагоре подъ правъ жгълъ въ форма на ниско стълбче, което свършва съ цилиндрично прешленче, снабдено непосредствено отгоре съ конусовидно топче.

2—3. Две напълно подобни фибули отъ сжщото мѣсто.

И третѣ горни фибули, които сж аналогични една на друга, произхождатъ отъ единъ могиленъ гробъ въ Мушовица до с. Дуванлий (Пловдивска околия). Могилата бѣ разкопана това лѣто, дето покрай третѣ златни фибули се намѣриха и други женски накитни предмети — златни прѣстени, обеци, верижки, нагрѣдникъ, украшения отъ бронзъ, глина, стъкло и черупки, глинена ваза и бронзови сждове, огледало, стъклени сждинки, алабастрови лакриматории и пр. Всички предмети, особено възъ основа на глинената ваза съ чернитѣ фигури върху червенъ фонъ, сж датирани къмъ началото на V в. пр. Хр.¹⁾

4. Бронзова ~~фибула~~ отъ гробъ при Аликария (Анхиалска ок.), дълга 3·4 см., вис. 2·1 см., направена отъ ~~обълъ~~ телъ и съ джга по-дебела въ срѣдата. Жлебътъ е въ иглодържателя, който свѣршва съ малко топче въ горния си край. Намѣрена заедно съ бронзова джговидна ~~халцатска~~ фибула, бронзова гривна съ змийска глава въ единия край, глинени фрагменти отъ сждове, нѣкои съ черенъ фирнисъ, и човѣшки кости. Непубликувана.²⁾

5. Бронзова фибула отъ могиленъ гробъ до с. Надежда (Ловчанска околия), дълга 5·3 см., вис. 2·3 см., направена отъ обълъ телъ, чийто лжкъ е по-дебелъ въ срѣдата, отколкото въ крайщата. Намѣрена при разкопки, заедно съ една глинена сждинка съ висока дрѣжка и малко желѣзно ножче. Датирана къмъ V в. пр. Хр.³⁾

6. Бронзова фибула отъ неизвестно мѣстонахождение, дълга 6·3 см. и вис. 2·4 см. Лжкътъ ѝ е направенъ отъ обълъ телъ и е по-дебелъ въ срѣдата. Датирана като ранно-латенска.⁴⁾

7. Бронзова фибула отъ Хасанъ-махле (Ново-пазарска околия), дълга 5 см. и вис. 1·9 см. Лжкътъ ѝ е по-дебелъ въ срѣдата. Намѣрена случайно въ единъ гробъ, заедно съ една остроудънна глинена амфора. Непубликувана.⁵⁾

8. Бронзова фибула отъ могиленъ гробъ до Троянъ, дълга 4·6 см. и вис. 1·7 см. Лжкътъ ѝ е отъ обълъ телъ и малко надебеленъ въ срѣдата. Намѣрена случайно заедно съ две фибули отъ третия видъ, една фибула съ плоскъ лжкъ, но другъ типъ, два плоски желѣзни върха за копия и единъ четирирѣбестъ желѣзенъ връхъ за копие. Датирана между V—IV в. пр. Христа.⁶⁾

9. Бронзова фибула, намѣрена при прочистването на старитѣ бани до Лжжитѣ (Айтоска околия), дълга 4·8 см. и вис. 2 см. Лжкътъ ѝ е направенъ отъ рѣбестъ телъ, който въ срѣдата е по-дебелъ. Датирана е като ранно-латенска.⁷⁾

¹⁾ Гл. по-горе стр. 40 и табл. X, 3.

²⁾ Неиздадени материали въ Бургаската музейна сбирка.

³⁾ Гл. по-горе стр. 158.

⁴⁾ Поповъ, Халцатски и латенски фибули, Сп. Ак. Наук. VI, 1913, стр. 159.

⁵⁾ Записана подъ № 2685 въ сбирката на предисторическия отдѣлъ при Народния Музей.

⁶⁾ Филовъ, Два могилни гроба въ Балкана, ИАИ I, 1910, стр. 155.

⁷⁾ Дяковичъ, Халцагски и латенски фибули, ИАИ I, 1921/22, стр. 39.

10. Бронзова фибула изъ Ст.-Загорско, съ отчупенъ горенъ край на иглодържателя и частъ отъ иглата, дълга 5·5 см. и вис. 2·5 см. Лжкътъ ѝ е направенъ отъ четириржбестъ телъ и е по-дебелъ въ срѣдата. Датирана е като ранно-латенска.¹⁾

11. Желѣзна фибула отъ Байлово (Новоселска ок.) съ отчупена горна частъ на иглодържателя, дълга 6·3 см. и вис. 2 см. Намѣрена заедно съ три глинени сѣда при разкопкитѣ презъ 1921 г. въ могила № 1. Датирана къмъ V в. пр. Хр.²⁾

Къмъ втория видъ спада само една фибула:

12. Бронзова фибула, намѣрена до едно старо светилище не далечъ отъ Бачковския манастиръ (южно отъ Станимака), дълга 6·3 см. и вис. 2·2 см. Лжкътъ ѝ е направенъ отъ сплеснатъ въ срѣдата телъ, който въ крайщата преминава въ четириржбестъ, навитъ отъ къмъ предния край телъ. Иглодържателятъ завива нагоре и отива успоредно на лжка и завършва съ продълговато конусовидно топче. Намѣрена заедно съ бронзова зминоподобна фибула. Непубликувана.³⁾

Къмъ третия видъ спадатъ следнитѣ четири фибули:

13. Бронзова фибула отъ гробъ до с. Червенъ (Станимашка ок.), дълга 5·6 см. и вис. 2·7 см. Лжкътъ ѝ е отъ обълъ телъ, въ срѣдата по-дебелъ и орнаментиранъ съ 6 групи концентрични кржгове-нарѣзи. Иглодържателятъ преминава нагоре въ форма на S и свършва съ топче. Датирана къмъ V—IV в. пр. Хр.⁴⁾

14. Бронзова фибула отъ могиленъ гробъ до Троянъ, дълга 4·2 см. и вис. 1·9 см. Облѣятъ ѝ лжкъ въ срѣдата е по-дебелъ. Иглодържателятъ преминава нагоре въ форма на S. Намѣрена заедно съ № 7 и 15.

15. Бронзова фибула отъ сѣщия могиленъ гробъ до Троянъ, дълга 4 см. и вис. 1·5 см. Направена отъ обълъ телъ. Краятъ на иглодържателя свършва съ прешленче и надъ него конусовидно топче, обърнато съ основата нагоре. И дветѣ фибули, както и тази подъ № 7, сѣ датирани между V—IV в. пр. Хр.⁵⁾

16. Бронзова фибула отъ могиленъ гробъ около Влашко село (Врачанска ок.), дълга 3·8 см. и вис. 1·6 см. Лжкътъ отдоле е равенъ, а отгоре издутъ. Датирана къмъ V в. пр. Хр.⁶⁾

Къмъ четвъртия видъ спадатъ следнитѣ фибули:

17. Бронзова фибула отъ неизвестно мѣстонахождение, дълга 6·4 см. и вис. 2·6 см. Лжкътъ ѝ е незначително по-дебелъ въ срѣдата. Краятъ на иглодържателя преминава нагоре въ форма на конусъ, обърнатъ съ основата нагоре и е украсенъ съ косо наведени, продълговати вдлъбнатини. Датирана е като ранно-латенска.⁷⁾

¹⁾ Дяковичъ, ц. съч. стр. 38.

²⁾ Поповъ, Некрополътъ при Байлово, ИАИ I, 1921/22, стр. 72 и 82.

³⁾ Непубликувани материали въ Пловдивската Народна Библиотека, Инв. № 1453.

⁴⁾ Kazanow, Vorgeschichtliches aus Bulgarien, Prähist. Zeitschr. 1928, стр. 307.

⁵⁾ Фировъ, Два могилини гроба, ИАИ I стр. 155 сл.

⁶⁾ Поповъ, Предисторически изследвания въ Врачанско, стр. 128 и 132 сл.

⁷⁾ Поповъ, Халцатски и латенски фибули, стр. 160.

18. Бронзова фибула отъ могиленъ гробъ около Карлуково (Луковитска ок.), съ отчупена игла, дълга 4·6 см. и вис. 1·9 см. Джгата ѝ е отъ обълъ телъ и по-дебела въ срѣдата. Краятъ на иглодържателя е орнаментиранъ съ наклонени брезди. Датирана като ранно-латенска.¹⁾

19. Бронзова фибула отъ могиленъ гробъ около Влашко село (Врачанска ок.), дълга 4·8 см. и вис. 2·3 см., направена отъ обълъ телъ и съ лжкъ по-дебелъ въ срѣдата. Краятъ на иглодържателя орнаментиранъ съ косо наведени нарѣзи. Датирана къмъ V в. пр. Хр.²⁾

20. Бронзова фибула отъ могиленъ гробъ между Моравица и Руска Бѣла (Врачанска ок.), дълга 4·6 см. и вис. 2 см. Джгата ѝ е отъ обълъ телъ и по-дебела въ срѣдата. Намѣрена заедно съ други предмети, между които и джговидна халщатска фибула.³⁾

21. Сребърна фибула отъ могиленъ гробъ до колибитѣ Лага (Етрополско), дълга 5·7 см. и вис. 2·5 см. Лжкътъ ѝ е отъ обълъ телъ и по-дебелъ въ срѣдата. Иглодържателятъ е украсенъ съ неправиленъ кръстъ, краятъ на стълбчето съ зигъ-заговидни линии и отгоре съ дълбоко врѣзанъ кръстъ. Намѣрена заедно съ други две фибули — едната подобна, а другата другъ типъ (и дветѣ последни сега загубени). Датирана къмъ V в. пр. Хр.⁴⁾

22. Сребърна фибула отъ могиленъ гробъ до Лесура (Врачанска ок.), дълга 5·9 см. и вис. 2·3 см. Лжкътъ ѝ е направенъ отъ обълъ телъ и е по-дебелъ въ срѣдата. Джгата е украсена съ три реда кръстчета, иглодържателятъ съ неправиленъ кръстъ, а краятъ на стълбчето съ зигъ-заги и концентрични кржгове и най-отгоре кръстъ. Датирана като ранно-латенска.⁵⁾

23. Сребърна фибула отъ могиленъ гробъ до Царева-Ливада (Габровска ок.), дълга 5 см. и вис. 1·9 см. Лжкътъ въ срѣдата е по-дебелъ. Намѣрена заедно съ глиненъ сждъ и дъно отъ бронзовъ сждъ. Датирана между V—IV в. пр. Хр.⁶⁾

24. Бронзова фибула отъ могиленъ гробъ около Влашко село (Врачанска ок.), дълга 4·6 см. и вис. 2 см. Лжкътъ ѝ отдоле е равенъ, а отгоре издутъ. Краятъ на иглодържателя има форма на пирамида, обърната съ основата нагоре, и въ горния си край е орнаментиранъ съ нарѣзи. Датирана къмъ V в. пр. Хр.⁷⁾

25. Бронзова фибула отъ могиленъ гробъ около Влашко село, краятъ на иглодържателя и иглата отчупени, дълга 3·6 см. и вис. 1·6 см. Лжкътъ отгоре е издутъ, а отдоле равенъ. Датирана къмъ V вѣкъ пр. Христа.⁸⁾

26. Лжкъ отъ подобна бронзова фибула отъ могиленъ гробъ около Влашко село, дългъ 3·9 см., вис. 2·2 см. Направенъ отъ обълъ телъ и въ срѣдата по-дебелъ. Датиранъ къмъ V в. пр. Хр.⁹⁾

¹⁾ Поповъ, Халщатски и латенски фибули, стр. 161.

²⁾ Поповъ, Предисторически изследвания, стр. 128—135.

³⁾ Шкорпилъ, Могили, 1898, стр. 108.

⁴⁾ Поповъ, Годишникъ Нар. Музей 1921, стр. 163.

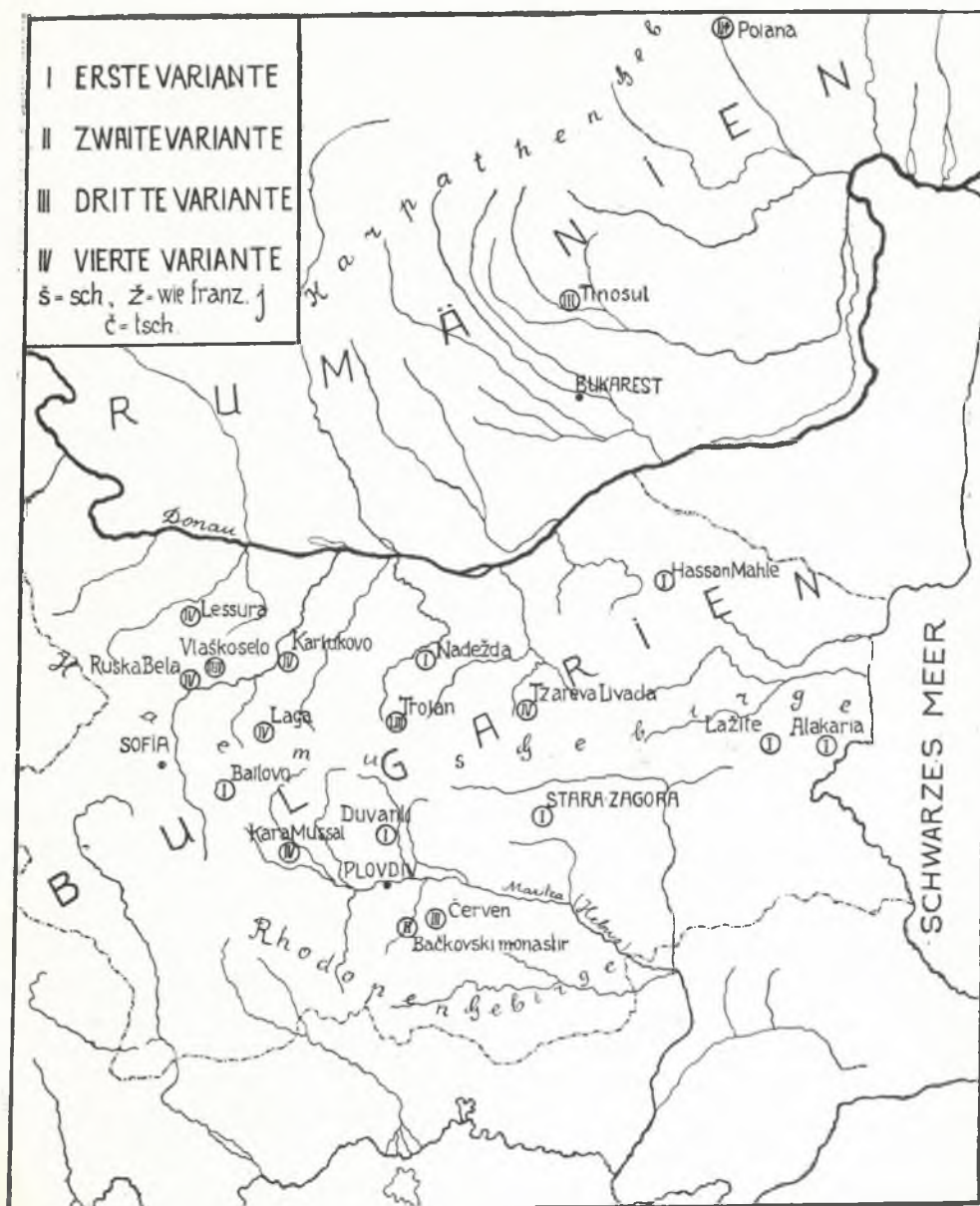
⁵⁾ Поповъ, Халщатски и латенски фибули, стр. 161.

⁶⁾ Филовъ, Два могилни гроба, стр. 156—157.

⁷⁾ Поповъ, Предисторически изследвания, стр. 129 и 132—135.

⁸⁾ Пакъ амъ.

⁹⁾ Пакъ тамъ.

Обр. 150. — Карта за разпространението на фибулитъ отъ „тракийския“ типъ.
Fig. 150. — Carte d'extension des fibules du type „thrace“.

27. Бронзова фибула отъ могиленъ гробъ до Кара-Мусалъ (Т.-Пазарджишка ок.), дълга 3·7 см. и вис. 2·1 см. Лжкътъ е направенъ отъ четириржбестъ телъ и въ срѣдата е по-дебелъ. Датирана между V—IV вѣкъ пр. Христа.¹⁾

¹⁾ Kazarow, Vorgeschichtliches aus Bulgarien, Wiener Prähist. Zeitschr. 1924, стр. 110.

28. Бронзова фибула, намѣрена заедно съ горната, дълга 6 см. и вис. 2.8 см. Иглата отчупена. Лжкътъ е направенъ отъ обълъ телъ и е по-дебелъ въ срѣдата. Краятъ на иглодържателя е значително по-разширенъ отколкото при другитѣ фибули отъ този видъ. Датирана между V—IV вѣкъ пр. Хр.¹⁾

И така въ земитѣ обитавани около V в. пр. Хр. отъ траки, отъ така нареченитѣ тракийски типъ фибули сж намѣрени до сега 29 екземпляра, отъ които къмъ първия видъ спадатъ 11, къмъ втория 1, къмъ третия 4, а къмъ последния 13 (отъ които една загубена).

Отъ всички фибули, само три бронзови фибули, и то отъ третия видъ, сж намѣрени отвъдъ Дунава — една до Тиносулъ, южно отъ Плоещъ, която споредъ стратиграфскитѣ разкопки може да се датира къмъ Латенъ III,²⁾ а другитѣ две фибули, отъ които едната недовършена, сж отъ селището при Пойана, западно отъ Тесисъ въ южна Молдавия.³⁾ И тукъ отъ стратиграфскитѣ разкопки се вижда, че и тѣзи две фибули принадлежатъ къмъ втората желѣзна епоха.⁴⁾

Всички наши фибули произхождатъ изключително отъ гробове, безъ тѣзи отъ Лжжитѣ и Бачковския манастиръ, намѣрени при прочистване на изворитѣ. Повечето отъ намѣренитѣ въ гробоветѣ фибули сж били придружени съ предмети, възъ основа на които много по-лесно и сигурно биха могли да се датиратъ, отколкото ако биха били намѣрени и при най-щателнитѣ стратиграфски разкопки.

Тѣй като една значителна частъ отъ нашитѣ тракийски фибули произхождатъ отъ случайни и единични находки, то и тѣхното датиране до скоро бѣ затруднено. Така, първата тракийски типъ фибула (отъ Моравица), публикувана отъ Х. и К. Шкорпилъ, се датира презъ желѣзния вѣкъ.⁵⁾ По нѣмане на аналогии и като ги сравнява съ чертозкия типъ фибули, г-нъ Б. Филовъ датира тритѣ фибули отъ Троянъ и тази отъ Царева-Ливада между V—IV в. пр. Хр.⁶⁾ По-късно, сжщо така по нѣмане достатъчно аналогии, г-нъ Р. Поповъ казва, че тѣзи фибули възможно е да представятъ мѣстна вариация на фибулитѣ, употребявани въ ранно-латенско време отъ тракийскитѣ племена и че тѣ могатъ да бждатъ къмъ IV в. пр. Хр., отъ когато влизатъ въ употреба ранно-латенскитѣ фибули.⁷⁾

Но колкото повече фибули се откриватъ отъ този типъ, толкова и датирането е по-точно, още повече, че и предприетитѣ на нѣкои мѣста разкопки допринесоха доста много за изяснение на въпроса. Презъ 1921 год. Р. Поповъ вече отнася тѣзи фибули къмъ епохата предшествуваща появата на ранно-латенскитѣ фибули,⁸⁾ презъ 1922 год. ги приема

¹⁾ Kazarow, Vorgeschichtliches aus Bulgarien, W. Prähist. Zeitschr. 1924, стр. 110, 111.

²⁾ Vulpe et E. Vulpe, Les fouilles de Tinosul, стр. 214.

³⁾ Vulpe, L'âge du fer, стр. 60.

⁴⁾ Vulpe, стр. 60.

⁵⁾ Шкорпилъ, Могили, стр. 108.

⁶⁾ Филовъ, цит. съч. стр. 155—158.

⁷⁾ Поповъ, Халщатски и латенски фибули, стр. 162.

⁸⁾ Поповъ, Материали за проучване, Годишникъ на Нар. Музей 1921 стр. 163.

за типична форма на тракийската култура презъ първата желѣзна епоха,¹⁾ и най-после презъ 1924 год. ги нарича тракийски типъ и ги отнася къмъ края на халщатската епоха.²⁾ Г-нъ Г. И. Кацаровъ ги датира като ранно-латенски,³⁾ а презъ 1928 год. вече ги отнася къмъ V в. пр. Хр.⁴⁾

По-подробно Р. Поповъ се спира на тракийския типъ фибули въ „Предисторически изследвания въ Врачанско поле“, дето вече привежда неоспорими аргументи, съ които доказва, че действително всички тѣзи фибули се отнасятъ къмъ V в. пр. Хр.⁵⁾

Къмъ това ще прибавимъ още и следнитѣ доказателства, възъ основа на които вече категорически се установява, че тѣзи фибули сж отъ къмъ V—IV в. пр. Хр. и че сж възникнали въ земитѣ населявани отъ траки—следователно ще трѣбва да ги наречемъ тракийски — и най-после, че отъ Тракия тѣ сж преминали и на северъ отъ Дунава.

Фибулата отъ Байлово е намѣрена въ некрополъ, въ който сж намѣрени предмети отъ халщатската епоха,⁶⁾ къмъ което време е датиранъ и цѣлиятъ некрополъ.⁷⁾ И двата вида фибули (III и IV) отъ Влашко село произхождатъ отъ обширенъ могиленъ некрополъ, въ който сж намѣрени джгovidни халщатски типъ фибули и който некрополъ е сжществувалъ презъ халщатската и до началото на латенската епоха, т. е. до къмъ IV в. пр. Хр.⁸⁾ Фибулата отъ Карлуково произхожда отъ малъкъ некрополъ, въ който е намѣрена и една двупримчеста фибула.⁹⁾ Фибулата отъ Надежда е намѣрена съ една глинена сждинка, която наподобява на сждинкитѣ отъ Байлово, Влашко-село, Дуванлий, както и на сребърнитѣ тасчета отъ Радио-вене, Александрово¹⁰⁾ и др., които сж отъ къмъ V—IV в. пр. Хр.¹¹⁾ Отъ друга страна до Надежда е имало не голѣмъ могиленъ некрополъ, въ нѣкои отъ могиликитѣ на който сж намѣрени джгovidна халщатски типъ фибула и спирално навита гривна.¹²⁾ Бронзовата фибула отъ Аликария сжщо така е намѣрена съ джгovidна бронзова фибула халщатски типъ и спирална гривна.¹³⁾ Фибулитѣ отъ Троянъ — една отъ първия и две отъ третия видъ—сж намѣрени съ четириржбестъ желѣзенъ връхъ за копие, какъвто е намѣренъ въ една могила отъ голѣмия некрополъ до Малка-Брѣстница (Тетевенска околия), който е сжществувалъ презъ Халщата и до началото на Латенъ.¹⁴⁾ Отъ този некрополъ произхожда и една сребърна гривна отъ четириржбестъ телъ, навитъ така, както предниятъ край на лжка на фибу-

¹⁾ Поповъ, Некрополътъ при Байлово, стр. 82.

²⁾ Поповъ, Предисторически изследвания въ Врачанско поле, стр. 133.

³⁾ Kazarow, Wiener Prähist. Zeitschr. 1924, стр. 111.

⁴⁾ Kazarow, Prähist. Zeitschr. 1928, стр. 307.

⁵⁾ ИАИ II стр. 132—133.

⁶⁾ Поповъ, Некрополътъ при Байлово, стр. 76, 81.

⁷⁾ Пакъ тамъ, стр. 84—85.

⁸⁾ Поповъ, Предисторически изследвания, стр. 130—133.

⁹⁾ Поповъ, Халщатски и латенски фибули, стр. 156.

¹⁰⁾ Миковъ, по-горе стр. 159.

¹¹⁾ Филонъ, Паметници на тракийското изкуство, ИАИ VI, 1916/18, стр. 33—35.

¹²⁾ Непубликувани материя и въ Народния Музей.

¹³⁾ Непубл. кувани материяли въ Бургаската музейна сбирка.

¹⁴⁾ Миковъ, по-горе с р. 169.

лата отъ Бачковския манастиръ и завършва въ двата си края съ конусовидни топчета, подобни на топчетата отъ фибулитъ отъ първия, втория и третия видъ. Фибулата отъ Бачковския манастиръ е намърена заедно съ змиевидна бронзова фибула,¹⁾ каквито особено сж били разпространени въ Италия²⁾ и Испания и които сж датирани къмъ халщатската епоха.³⁾ И най-после богатата находка отъ Мушовица могила, дето заедно съ тритъ златни фибули тракийски типъ се намъриха и многобройни други предмети, възъ основа на които съ най-голѣма сигурностъ може да се датира цѣлата находка къмъ началото на V в. пр. Хр.⁴⁾ Между другитъ предмети отъ тази могила, има и нѣколко златни обеци, крайщата на които свършватъ съ конусовидни топчета, както при фибулитъ отъ тритъ вида.

Всички наведени до тукъ данни сж достатъчни, за да ни докажатъ, че този типъ фибули сж били разпространени между тракийскитъ племена отъ дветъ страни на Стара-планина и сж били въ употрѣба отъ началото на V в. пр. Хр. до къмъ края на IV в. пр. Хр.

Като най-стари приехме първия видъ фибули — и то тритъ отъ Дуванлий и тази отъ Аликария. За най-стари ги приехме не само за това, че тѣ сж намърени съ най-стари предмети отъ къмъ началото на V в. пр. Хр., но и защото крайщата на иглодържателитъ имъ сж по-къси и жлебоветъ сж въ самитъ иглодържатели, и въ много отношения тѣ стоятъ по-близо до джговиднитъ халщатски фибули, отколкото другитъ три вида фибули, които сж се развили единъ отъ другъ. Изобщо и четиритъ вида фибули сж били разпространени почти едновременно и сж намърени въ некрополи, въ които сж намърени изключително предмети отъ края на халщатската и началото на латенската епоха.

Отъ друга страна голѣмия брой фибули отъ този типъ, открити до сега у насъ (всичко 29), ни подсказва, че именно тукъ, въ нашитъ земи, ще трѣбва да търсимъ тѣхния центъръ, а не въ Ромъния, дето до сега сж намърени само три фибули и то отъ третия видъ.

Обстоятелството, че у насъ отъ този типъ фибули сж намърени такива направени отъ бронзъ, злато, сребро и желѣзо, показва, че тѣзи фибули действително сж работени въ земитъ на югъ отъ Дунава, още повече, че старитъ траки, особено беситъ, сж били известни като изкусни рудари.⁵⁾

R. Vulpe съвсемъ неоснователно отдѣля първия видъ фибули, които за него сж чертозки типъ,⁶⁾ отъ останалитъ, които пъкъ дѣли на два вида, като еднитъ нарича гетски, а другитъ — мизийски. Той не познава втория видъ фибули — следователно третиятъ видъ у него е гетски, а четвъртиятъ мизийски. R. Vulpe ги нарича гетски, защото въ селището при Пойана,

¹⁾ Инв. № 1454 въ Пловдивската Нар. Библиотека.

²⁾ Montelius, *La civilisation primitive en Italie*, Série A, pl. XVI fig. 224.

³⁾ Déchelette, *Manuel d'archéologie préhistorique* III стр. 340.

⁴⁾ Гл. по-горе стр. 42.

⁵⁾ Кацаровъ, Битътъ на старитъ траки, Сб. Ак. Наук. 1914, стр. 27.

⁶⁾ Vulpe, *L'âge du fer dans les régions thraces*, стр. 59.

освенъ една цѣла фибула отъ третия видъ, е намѣрена, както видѣхме, и една недовършена, а „тази щастлива находка“¹⁾ му спомогнала веднага да търси центъра на фабрикуването и разпространението на тѣзи фибули въ Ромъния. А другиятъ — четвъртиятъ видъ нарича мизийски и то „докато отъ този видъ се намѣрятъ и на северъ отъ Дунава“, защото такива били намѣрени най-много въ северна България.²⁾

Тѣй като тритѣ фибули отъ Ромъния, както вече казахме, сж намѣрени въ пластове, които ги датиратъ къмъ Латенъ III и втората желѣзна епоха, т. е. отъ IV—I в. пр. Хр., то много естествено, тѣхния центъръ ще трѣбва да търсимъ тамъ, дето тѣ се явяватъ най-напредъ и дето до сега сж намѣрени най-голѣмъ брой отъ всички видове тракийски типъ фибули, а това сж земитѣ на нѣкогашна Тракия, които сж се простирали между Дунава и Бѣло море. Въ земитѣ на северъ отъ Дунава чрезъ търговски пѣтища сж проникнали само третиятъ видъ фибули, дето тази форма се задържа за по-дълго време, дори тѣзи фибули сж били фабрикувани и къмъ I в. пр. Хр., когато въ нашитѣ земи тракийскиятъ типъ фибули отдавна сж били излѣзли отъ употреба и сж били замѣнени съ съвсемъ нови типове.³⁾

Thrakische Fibeln.

In dem Gebiete südlich der Donau werden oft eine besondere Art von Fibeln gefunden, die zwar eine grosse Verwandtschaft mit den Certosa-Fibeln in Italien aufweisen, aber durch gewisse Besonderheiten eine selbstständige Stellung einnehmen. Man hat sie bis jetzt als für Thrakien eigentümlich betrachtet. Neuerdings wurden drei solche Fibeln auch in Rumänien gefunden. Dieser Umstand hat R. Vulpe veranlasst, den Ursprung des Typus in Rumänien oder Moesien zu suchen und dementsprechend auch die Fibeln als „getisch“ oder „mösisch“ zu bezeichnen (Vulpe, L'âge du fer dans les régions thraces de la Péninsule Balcanique, Paris 1930). Es sind im ganzen 28 Exemplare dieser Fibeln bekannt, die sämtlich oben (S. 176—181) genauer beschrieben werden. Man kann sie auf Grund der Form des Nadelhalters in vier Gruppen einteilen: № 1—11, № 12, № 13—16 und № 17—28 (vgl. Abb. 149). Drei Exemplare sind aus Gold (№ 1—3), drei aus Silber (№ 21—23), einundzwanzig aus Bronze (№ 4—10, 12—20 und 24—28) und ein aus

¹⁾ Пакъ тамъ стр. 60, 61.

²⁾ Пакъ тамъ стр. 62.

³⁾ Къмъ описанитѣ по горе екземпляри ще прибавимъ още 4 бронзови тракийски типъ фибули: една отъ втория и три отъ третия видъ, намѣрени напоследъкъ, следъ като статията ни бѣше дадена за печатъ. Фибулата отъ втория видъ произхожда отъ могилната гробница отъ Малъ-тепе до Мезекъ (Свиленградска ок.) и се датира, както и всички намѣрени заедно съ нея предмети, къмъ IV в. пр. Хр. Тритѣ фибули отъ третия видъ сж намѣрени въ единъ могиленъ гробъ до с. Мумлжиларъ (Кеманларска ок.) съ предмети, възъ основа на които можемъ да ги датираме отъ V в. пр. Хр.

Eisen (№ 11). Die Verbreitung der Fibeln ersieht man am besten aus der Karte Abb. 150. Auf Grund der neueren Funde lassen sich jetzt diese Fibeln mit Sicherheit in das 5. bis 4. Jahrh. v. Chr. datieren. Da die bei weitem überwiegende Zahl der Fibeln auf thrakischem Gebiete gefunden worden sind und ihre ältesten Vertreter ebenfalls aus diesem Gebiete stammen, so müssen wir tatsächlich Thrakien als ihre Heimat ansehen. Die drei in Rumänien gefundenen Exemplare können auch auf dem Handelswege dahin gelangt sein und sind jedenfalls für ihre Bezeichnung nicht ausschlaggebend.

V. M i k o v.

Разкопки въ Преславъ

отъ Ю. С. Господиновъ

На 23 мартъ 1924 година въ Варна стана учредяването на сдружение „Българска старина“. Тогава, въ края на заседанието, делегатътъ на Преславското археологическо дружество, пишущия тѣзи редове, внесе предложение, съ което искаше да се направятъ разкопки въ Преславъ отъ страна на сдружението, вземайки предъ видъ, че презъ 1927 год. ще се празнува хилядогодишнината отъ смъртта и епохата на Симеона Велики въ казания градъ, неговата столица. Предложението се възприе отъ събранието и впоследствие се разреши отъ надлежнитѣ институти. Разкопкитѣ станаха отъ страна на казаното сдружение, ръководени отъ г. К. Шкорпилъ и Ю. С. Господиновъ; презъ следната 1928 г. Народниятъ Музей командирова и г. К. Миятевъ. Понеже тия разкопки станаха на две мѣста, то ще ги озаглавя съ подходящитѣ имъ названия.

I. Разкопки на двореца.

На сѣщото мѣсто, дето трѣбваше да станатъ разкопкитѣ, презъ 1897 г. проф. В. Н. Златарски бѣ направилъ такива, които се бѣха заринали и покрили съ прѣстъ и бурени, освенъ голѣмата мряморна колона, разкривана периодически за посетителитѣ отъ основаното презъ 1906 г. мѣстнo археологическо дружество „Тича“. Въпросната мѣстностъ се именува по турски „Сарай-Ери“ — дворцово мѣсто. Тя се намира почти въ срѣдата на „Вжтрешния градъ“ както се назовава въ Преславъ отъ мѣстното население вжтрешната крепостъ, която пѣкъ отъ своя страна се намира въ юго-източната площъ на вѣншната крепостъ, или както се нарича отъ сѣщото население „Вѣнкашенъ градъ“. На 10 и 11 май 1927 г. се направиха подготовителнитѣ работи, а на 12 с. м. се почна разкопаването на двореца на разстояние 20 м. юго-източно отъ мряморната колона, която не е размѣствана отъ вѣковното ѣ мѣсто. За тия разкопки бѣха отпуснати 50 трудовака отъ Шуменското трудово бюро, чиято работа, обаче, вървѣше трудно, понеже прѣстътъ трѣбваше да се изхвърля на едно разстояние отъ 150—200 м., за което бѣ нуженъ дековилень материалъ, какъвто се изпрати на 28 юний, следъ голѣми мжки и неприятности. До 30 септемврий с. г. се разкопа частъ само отъ тронната зала, севернитѣ входи на двореца, водния резервоаръ, седемъ гробници и множество архитектурни материали, монети и др.

Тронната зала. Тя е разположена отъ югъ къмъ северъ, разрушена е твърде много и има приблизително дължина 28 и ширина 19 м. (обр. 151). Подъ залата е имало две подземия, въ видъ на сводови коридори, чиито камъни сж извадени. Къмъ с.-и. край на залата, както къмъ северъ и изтокъ отъ нея, продължаватъ недоразкрити зидове и водопроводи, които свидетелствуватъ за обширнитъ размъри на двореца. Отъ източната и южната страна предъ залата има остатъкъ отъ дворъ, настланъ съ голъми дълани варовникови плочи, върху които е заливанъ 0·20 м. дебелъ пластъ хоросанъ; върху него сж лепени разноцвѣтни мряморни камъчета, съ различни гео-

Обр. 151. — Развалинитъ на двореца въ Преславъ.
Fig. 151. — Les ruines du palais à Preslav.

метрични форми, даващи красива мозаична настилка. Такива материали се изкопаха много тукъ и се намиратъ на всѣка крачка изъ преславскитъ развалини. Непосрѣдствено до тронната зала, почти успоредно съ изкопаната отъ проф. Златарски пѣстра мряморна колона, се изкопа и частъ отъ втора колона отъ сжщия мряморъ и съ сжщата дебелина; при нея се намъри и мряморната ѝ база. За тия колони именно говори вѣроятно Омортагъ въ известния си надписъ отъ 821 година.¹⁾ Здравата е дълга 3·5 м. съ диаметръ 0·63 м.

Севернитъ входове на двореца (обр. 152) сж два: външенъ и вътрешенъ; отъ странитъ на външния входъ има следи отъ постройки, съвсемъ разрушени; той е широкъ 2·40 м., а вътрешниятъ входъ е широкъ 1·10 м.; отъ него се започва единъ засводенъ коридоръ съ посока отъ северъ къмъ югъ. Зидо-

¹⁾ Златарски, История на бълг. държава, I, 1, стр. 319 и 444.

ветѣ при външния входъ сж широки 0·85 м., а тѣзи на засводения коридоръ се издигатъ на 2·50 м. Източно отъ тия входи е имало две отдѣления на двореца, съвсемъ разрушени; отъ тѣхъ излѣзоха най-много разноцвѣтни мраморни парчета отъ мозаична настилка, а така сжщо множество дребни парчета отъ черни глинени сждове, отъ които единъ можа да се възстанови напълно.

Резервоарътъ (обр. 153) се намира почти непосредствено до севернитѣ входи на двореца, на разстояние 8—10 м. Той е строенъ въ форма на квадратенъ кладенецъ, дългъ 0·75, широкъ 0·70 и дълбокъ 2·40 м.

Обр. 152. — Развалинитѣ на двореца въ Преславъ.
Fig. 152. — Les ruines du palais à Preslav.

Строителниятъ материалъ е отъ голѣми варовникови камъни, както при другитѣ зидове, споявани съ хоросанъ. Къмъ дъното му на южната стена има две водопроводни дупки, една надъ друга, насочени къмъ двореца, а на източната стена има друга дупка, насочена къмъ източнитѣ отдѣлѣния на последния.

Седемтъ гроба (обр. 154) се намѣриха нѣколко метра на северъ отъ резервоара; нѣкои отъ тѣхъ, поради плиткостъта имъ, отдавна сж били разрушени. Единъ отъ тѣхъ е детски и върху него е сложенъ отчасти другъ гробъ на възрастенъ човѣкъ. Нѣкои отъ тия гробове сж били дървени, а други оградени съ дѣлани камъни—варовникови или мраморни; детскиятъ бѣ посланъ съ тухли; на едина скелетъ липсваха коститѣ отъ колѣнетѣ надолу. Подъ два отъ тия гробове се показватъ други по-стари,

отъ дѣто се вижда, че горнитѣ гробове сж отъ по-късна епоха, вѣроятно отъ времето на второто българско царство, когато тукъ е живѣлъ Петъръ, братътъ на Асеня I.

Южно отъ двореца се разкопаха разрушенитѣ съвсемъ основи на една постройка, прилична на църква, въ чиито развалини, между другитѣ незна-

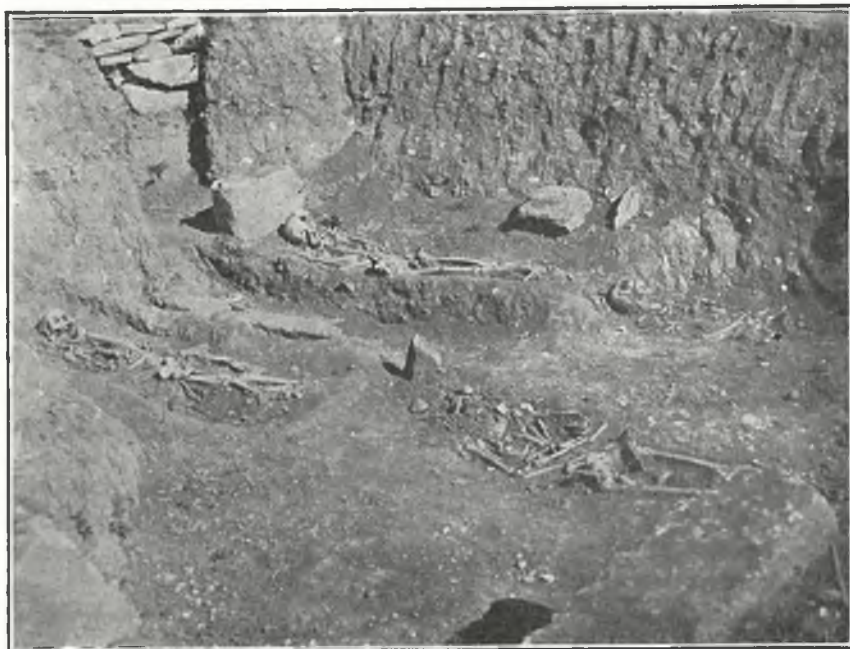

Обр. 153. — Резервоарътъ на двореца въ Преславъ.
Fig. 153. — Le reservoir du palais à Preslav.

чителни материали, излезе единъ мряморенъ откъслекъ съ релефенъ кръстъ върху него; по срѣдата на тая постройка се откри пластъ хоросанъ, наподобяващъ днешния бетонъ, по който имаше малки парчета отъ мряморна настилка. Съ частичното разкриване на изброенитѣ постройки разкопкитѣ се прекратиха, за да се продължатъ въ по-удобно време.

Презъ време на разкопкитѣ се откриха следнитѣ по-значителни предмети: 1) парчета отъ стъклена мозаика, намѣрени на много мѣста изъ прѣстѣта; 2) около двадесетъ красиви керамични фрагмента отъ облицовка на

стени; 3) части отъ стъклени и мѣдни гривни, пръстени, кръстове и др.; 4) около двадесетъ парчета отъ глинени сѣдове, съ разни орнаменти и образи на птици по тѣхъ; 5) единъ костенъ заръ, призмовиденъ, съ петожгълни основи и петъ четвъртити страни, вис. 1·5 см., диам. около 0·9 см.; по всички страни, съ изключение на една, има издълбани малки точки отъ една до шестъ; намѣри се въ тронната зала; 6) кжсъ отъ тухла съ буква Д; 7) мряморенъ откъслекъ отъ надписъ $\Psi\Lambda$ 8) части отъ мряморни

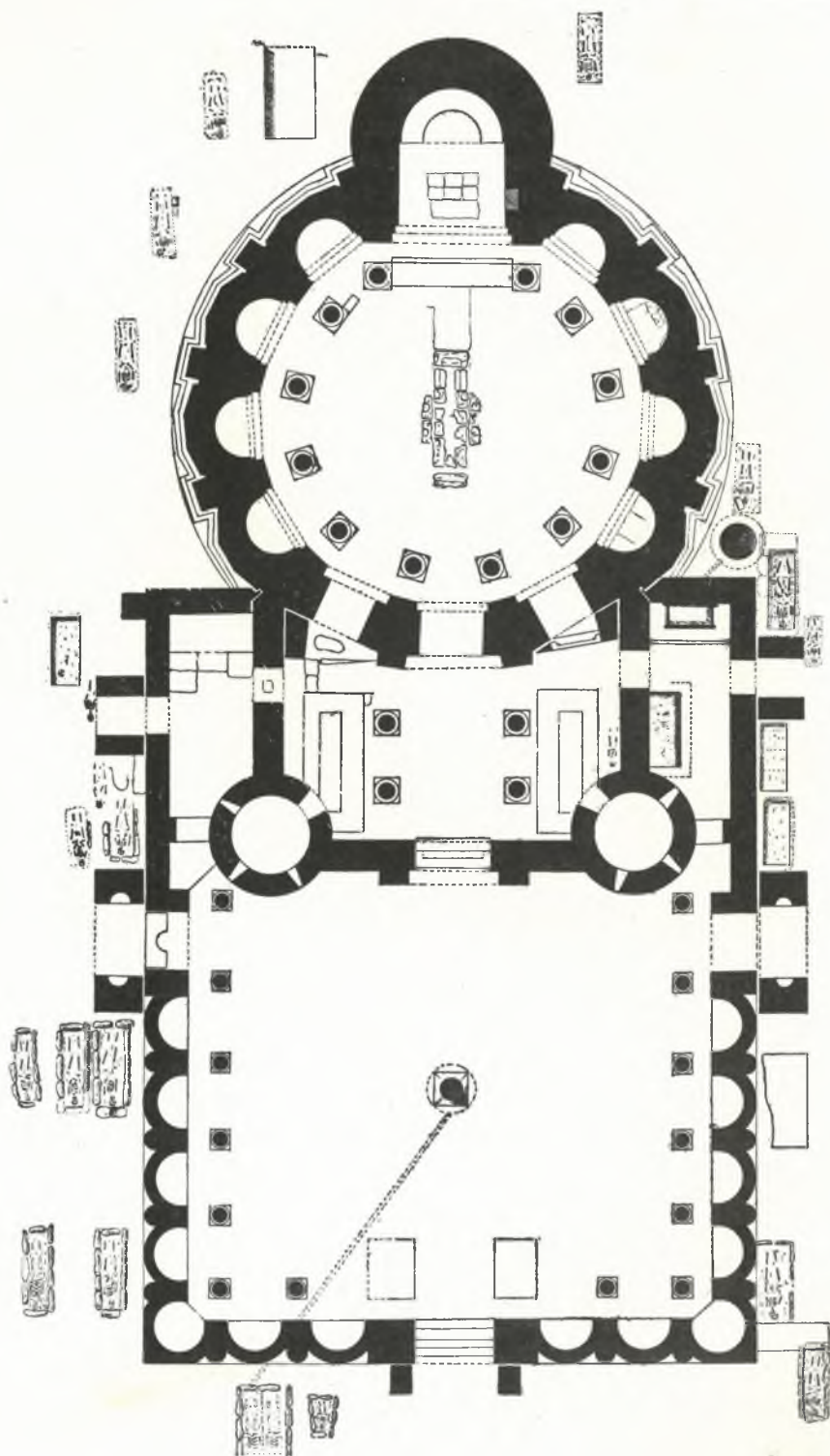
Обр. 154. — Гробовете открити до развалинитѣ на двореца въ Преславъ.
Fig. 154. — Tombes découvertes près des ruines du palais à Preslav.

капители; 9) ахатено зърно отъ нанизъ; 10) четири оловни печати, между които единъ съ името **СИМЕОН**; ¹⁾ 11) две костени цеви; 12) много желязни предмети; 13) около 150 монети, между които и една златна отъ XII в.

II. Разкопки на Симеоновата църква.

Следъ 27 юний 1927 г., подиръ която дата дойдоха въ Преславъ, както се помена по-горе, вагонетки и още 50 души трудоваци, работата значително се усили и въ началото на м. августъ можеше да се разшири съ разкопаването на друга старина, за която отъ 1911 г. имахъ сведения

¹⁾ Н. А. Мушмовъ изказва мнение, че тоя печатъ не е на царъ Симеона, както се мислеше отъ нѣкои, а на нѣкой византийски граждански или духовенъ чиновникъ отъ XII в. съ сѣщото име. Гл. в. Миръ, бр. 8312 отъ 16. III. 1928 г. и ИАИ V, 1928/29, стр. 239—246.

Обр. 155. — Планъ на новооткрытата църква въ Преславъ.
Fig. 155. — Plan de l'église découverte à Preslav.

отъ баща си, Симеонъ Господиновъ, че въ турско време турцитѣ сж изкопали отъ нея най-много мрямори съ различни украшения, които той — момче тогазъ — лично видѣлъ. Тѣ ги чупели и пекли за варъ. Въ посочената нива разкопахъ наистина една църква,¹⁾ но ми се каза, че въпросната старина е била въ могилата, намираща се по на югъ въ сжщата нива на Матей Ламбовъ, подъ чешмата „Радула“, южно отъ последната.

Самата могила се намира на около 300 м. южно отъ двореца, поблизо до устието на прохода и вѣнъ отъ „Вжтрешния градъ“. Тя бѣ висока и обрасла съ гжсти храсталаци, рошковина и драки, а къмъ северната ѝ страна стоеше голѣма круша, която впоследствие се указа, че изникнала върху северната стена на църквата. Още първиятъ день се разкри най-източната подпорна стена на храма, източно отъ която излѣзоха много откъслечи отъ мряморни и варовникови орнаментирани камъни, една бронзова цевъ, части отъ мряморни капители, три монети, части отъ дребна мозаика, керамиди, тухли и др. Презъ следнитѣ два дена се откриха и други подобни материали, а особено много зачестиха фрагменти отъ художествена керамика, подобна на Патлейнската. Следъ това всѣки день излизаха все по-вече и по-вече изобилни материали, особено надъ втория подпоренъ зидъ. Надъ третия зидъ, освенъ другитѣ материали, особено много зачестѣ изкопаването да дребната разноцвѣтна мозаика; къмъ срѣдата надъ тоя зидъ имаше дебелъ пластъ отъ прѣстъ и сини планински камъни отъ зиловѣтъ, дебелъ 0.40 м., подъ който следваше втори пластъ, дебелъ 0.30 м., подъ който пѣкъ излизаха керамиди и тухли, а подъ тѣхъ дребнитѣ керамични фрагменти.

Така продължаваха постепенно разкопкитѣ, докато последователно се откри и четвъртиятъ зидъ — самата ограда на църквата, която ограда къмъ срѣдата има полукръгла кула, а въ северо-източния жгълъ — кръгла такава; отъ тая ограда за сега сж очертани източната и северната стени, подъ които отъ изтокъ се разкопаха две гробници и отъ северъ, до самата стена — една. Надъ тая ограда се засили изкопаването и намирането на много материали, а зачестиха и откриванията на гробницитѣ, следъ което се очертаха до края на м. августъ всичкитѣ стени на църквата отвѣнка.

Следната година стана вжтрешното изчистване на църквата, която ни дава следния планъ: едноапсиденъ алтаръ, срещу който, въ срѣдата на храма, е имало кръстовиденъ амвонъ отъ мряморни колонки съ розовъ цвѣтъ; страничнитѣ стени на храма изглеждатъ на джги въ зигзачна форма отвѣнъ, отвжтре съ по четири ниши отъ северъ и югъ; корабѣтъ е притежавалъ едно голѣмо кубе, подпирано отъ дванадесетъ мряморни колони; преддверието е имало четири колони и въ жглитѣ му — по една кръгла кула, отъ които северо-западната е имала вжтре стълби за изкачване нагоре; както корабѣтъ, така и преддверието сж притежавали много красива, мозаична настилка отъ разноцвѣтни мрямори, отъ която е запазена само

¹⁾ ИАД VI, 1916/18, стр. 158—9.

въ последното (преддверието) малка частъ. Такъвъ е билъ първичниятъ планъ на църквата. Впоследствие къмъ нея е пристроенъ единъ дворъ предъ нартекса, чиито стени сж зидани съ варовникъ и тухли въ лентовидна (змиевидна) форма, съ лекъ покривъ, подпиранъ отъ четиринадесетъ мряморни колони, отвътре съ много ниши, а въ срѣдата съ кладенецъ, чиято вода е идѣла откъмъ двореца. Тоя дворъ на изтокъ стига до подъ жгловитѣ кули, дето се образуватъ нови две отдѣления — северното съ следи отъ по-стара и по-нова настилка и една съвсемъ разрушена гробница, отдето се изкопаваха много керамични и мозаични материали, първитѣ отъ които (нѣкои) притежаваха следи отъ надписи, между които и името „Харалампий“, безъ първитѣ две букви; южното отдѣление е служило за кръщелня; има правожгленъ резервоаръ, облицованъ извътре съ мряморни плочи, въ който е текла вода презъ стената; тази вода се изтичала изъ една дупка на дъното въ единъ много здраво иззиданъ кржгълъ кладенецъ, извънъ църквата. Стенитѣ вътре въ последната сж били облицовани главно съ мряморни плочи и отчасти съ художествена керамика и ситна мозаика, а отвънка сж били облицовани главно пакъ съ мряморъ, керамика и мозаика. Църквата изглежда да е била двуетажна.

Материалътъ, отъ който сж били строени подпорнитѣ стени, оградата, църквата и другитѣ постройки, е мѣстниятъ, планински камъкъ, отчасти варовникъ, който е билъ употребяванъ на по-важнитѣ и видни мѣста на храма. По мазилката на стенитѣ, вътре въ църквата, има следи отъ надписи съ кирилски и глаголски букви, а отвънъ, върху единъ камъкъ, има грубо писани редове, въ последния отъ които личи по-ясно името **Борис Мн.** Цѣлиятъ надписъ е доста пострадалъ.

Гробници.

Разкопаха се 30 гробници и една остана неразкопана, та всичко сж 31. Обаче въ разни времена около църквата сж разкопавани случайно съ оралото и много още други гробници, както за това ми е говорилъ стопанинътъ на нивата. Две отъ тѣхъ сж вънъ отъ оградата на храма: едната до северо-източната кула, а другата къмъ северо-западния край на оградата; и дветѣ сж били съ дървени ковчези; първиятъ скелетъ е мжжки, високъ 1·68 м., и вѣроятно на старъ човѣкъ;¹⁾ вториятъ скелетъ е сжщо мжжки, на възраст около 45 г. и съ ръстъ 1·60 м.

Останалитѣ гробници сж непосредствено около храма. Едната отъ тѣхъ, северно отъ алтара, е отъ по-късно време, вѣроятно отъ времето на второто българско царство, и се намѣри празна, безъ никакви кости и предмети въ нея; по размѣри е най-голѣма, навѣрно фамилна; строена е отъ голѣми дебели тухли, споявани съ прѣстъ, дълга е 2·50 м., шир. 1·32 м. и е далече отъ алтара 0·60 м. Северо-западно до нея е друга гробница, съ женски

¹⁾ Пола, ръста и възрастта на скелетитѣ опредѣли преславскиятъ околийски лѣкаръ г. д-ръ Б. Бъчваровъ, комуто изказвамъ тукъ моята благодарностъ.

скелетъ, съ ръстъ 1·59 м.; западно отъ тази е друга съ мъжки скелетъ и ръстъ 1·64 м., доста старъ. Следъ това идатъ, все въ направление къмъ западъ, мъжки скелетъ на ръстъ 1·65 м.; женски скелетъ, 1·20 м. височина, на 14—15 г. възраст; мъжки скелетъ, високъ 1·65 м.; женски скелетъ на момиче, на 11—14 годишна възраст съ две бронзови гривнички; мъжки скелетъ на старъ човѣкъ, чиито кости бѣха малко объркани и се намѣри единъ малъкъ черъ предметъ, подобенъ на печатъ, но нищо не личеше по него; южно отъ този, почти успоредно, е женски скелетъ на ръстъ 1·40 м., подъ 30 годишна възраст, съ стъклена гривна на лѣвата ржка. Още по-къмъ югъ отъ тия гробове, до самия северенъ зидъ на църквата, имаше разрушени гробници съ объркани кости, нѣкои липсващи отъ скелетитѣ; единъ отъ тѣхъ е мъжки, а другиятъ сжщо такъвъ, но на ръстъ 1·63 м. и отговарящъ на 50 г. възраст; западно отъ тѣхъ бѣ другъ женски скелетъ, високъ 1·56 м., на 35—40 годишна възраст; после, до северния зидъ на двора, се разкопа гробница съ два скелета — мъжки съ 1·70 м. ръстъ надъ 50 годишна възраст и женски, 1·62 м. ръстъ до 50 г.; гробницата бѣ покрита съ мряморни плочи. На северъ се намѣри друга гробница съ мъжки скелетъ 1·73 м. на старъ човѣкъ; още къмъ северъ, до него е другъ мъжки скелетъ, ръстъ 1·63 м., на 40 години; западно до зида е мъжки скелетъ, лѣвата мишна костъ била счупена и зарастнала, височина 1·65 м. и на 60—70 г.; и тази гробница бѣ покрита съ мряморни плочи. Северо-западно отъ нея — мъжки скелетъ съ височина 1·60 м. на 45 г.; близо до тая гробница е друга неразкопана; откъмъ западната страна на двора, близо къмъ входа, е гробница съ мъжки и женски скелети, и двата на стари хора; женскиятъ 1·65 м. и мъжкиятъ — 1·69 м. Юго-източно отъ алтара се разкопа гробница съ мъжки старъ скелетъ, високъ 1·72 м.; южно до самия алтаръ, две разрушени гробници (а вѣроятно и една) съ мъжки скелетъ, вис. 1·66 м., и женски вис. 1·59 м., около 50 години; западно, въ една зидана гробница, се откриха три скелета: мъжки 1·68 м., два женски — 1·53 и 1·30 м. височина — вѣроятно на баща, майка и дъщеря; южно отъ нея женски скелетъ на височина 1·60 м. На западъ, до южната стена — една здраво зидана гробница, покрита съ три плочи: срѣдната счупена и хлътнала въ гроба, другата — пукната, а тая къмъ главата бѣ споена съ хоросанъ; зидана е съ камъкъ и хоросанъ; пълна бѣше до половината съ прѣстъ и нападалъ строителенъ материалъ; изъ прѣстъта се намѣриха гвоздеи, навѣрно отъ дървенъ ковчегъ; коститѣ сж много пострадали и мъчно могатъ да се опредѣлятъ; единиятъ скелетъ прилича на женски, съ височина 1·52 м. Западно отъ тази е друга гробница — ковчегъ отъ варовитъ камъкъ, покритъ съ една пукната плоча; гробницата е била отваряна и скелетитѣ сж разбутвани; единиятъ е женски, 1·68 м. високъ. По-нататкъ, до южния зидъ на двора, е гробница съ мъжки скелетъ на старъ човѣкъ, високъ 1·58 м. До юго-западния жгълъ на двора — друга гробница, съ мъжки скелетъ, високъ 1·75 м.; бедрената му костъ само е дълга 0·48 м.; тѣлото е поставено въ гробницата диаго-

нално, за да се събере. До самия входъ въ двора, малко северно, се разкопа единъ детски скелетъ, ограденъ съ голѣми керамиди; гробътъ е дъл. 0·45, шир. 0·32 м.; коститъ сж слабо запазени, повечето липсватъ; детето е било на около една година.

Освенъ тия гробници, изкопаха се такива още три: въ южната пристройка, дето е кръщелнята, една зидана гробница, съ строшени кости, която е била облицована вжтре съ мряморни плочи; друга гробница, още по-разрушена, е имало въ преддверието, до южната стена, въ нея само нѣколко счупени кости; въ северната постройка (спомена се по-горе) сжщо е имало гробница, но много разрушена, съ нѣколко само кости. Намѣриха се сжщо нѣколко човѣшки кости и въ двора, въ юго-източната му частъ. Несъмнено е, че ще се намѣрятъ още гробници около тая църква, както се спомена и по-горе. Гробниците, както отчасти се каза, сж били или дървени (около 3—4), но заграждани съ дѣлани варовници и дебели тухли, или зидани съ тухли и хоросанъ, или пѣкъ дѣлбани въ цѣлъ камѣкъ (само една), а покривани съ плочи отъ планински камѣкъ, гранитъ и мряморъ. Почти всички гробници сж разкривани, особено здравостроенитъ и облицовани съ мряморъ, нѣкои отъ които сж напълно разрушени.

Материали.

По-важни изкопани материали около и въ църквата сж следнитъ: 1) множество разновидна керамика; 2) разни стѣклени украшения, главно отъ гривни; 3) седемъ мряморни фрагмента, орнаментирани и инкрустирани съ керамика; 4) около 30 монети; 5) костени стѣлбчета и плочки, орнаментирани; 6) костени прешленчета; 7) една мѣдна пластинка, позлатена отъ едната страна; 8) седемъ седефени, квадратни плочки; 9) ситна мозаика; 10) стѣклени парчета отъ прозорци и стѣклени сждове; 11) повече отъ тридесетъ цѣли и счупени мряморни колони; 12) множество мряморни камъни (корнизови, надпрозорчни и др.), най-различно орнаментирани; 13) единъ мряморенъ откжслекъ съ образъ на крило; 14) единъ варовникъ съ релефъ на ржка; 15) една мряморна стѣпичка; 16) много варовити корнизи, съ разни орнаменти; 17) кжсове отъ мазилка съ следи отъ фрескова живопись и много други още материали.

И тукъ, както и при патлейнскитъ разкопки, като главенъ и най-важенъ, а и най-изобиленъ материалъ си остава керамичниятъ. Той е служилъ за облицовка на църковнитъ стени, корнизи и стѣлбове. Този материалъ е натрошенъ на хиляди кжсове и по изработка може да се раздѣли на съвсемъ чиста, бѣла, по-скоро кремава керамика, безъ никакви украшения, и такава, която е украсена съ най-различни орнаменти. Отъ последната има: 1) много квадратни плочки, повечето съ кръстни орнаменти по тѣхъ; 2) около 77 керамични плочки, въ разни геометрични форми, служили повече за инкрустация; 3) около 86 откжследи съ следи отъ старобългарски надписи — кирилски и една глаголска буква; 4) много откжследи съ други

особни белези по лицевата и опаката страни; 5) деветъ откъслека съ образи на лица; 6) 13 откъслека съ образи на птици; 7) множество (съ хиляди) откъслеци съ разнovidни орнаменти; 8) откъслеци отъ красиви глинени сѣдове и др. Тоя изобилень керамичень материалъ най-вече се намѣри вънъ, около църквата, а съвсемъ незначителна частъ — вътре. Излизаше обикновено на една дълбочина между 0·30 до 0·40, а по-рѣдко до 0·50—0·60 м.

Следъ керамиката и мрямора, другъ изобилень материалъ е мозаичниятъ. Той се състои отъ разноцвѣтни стѣклени и каменни кубчета, много отъ които сѣ полирани съ злато. Тѣ се намѣриха въ хиляди натрошени късове отъ хоросанъ, върху който сѣ лепени мозаичнитѣ кубчета, даващи образи на лица, животни, растения и пр., но понеже сѣ натрошени на дребно, то мъчно би се възстановили нѣкои изъ тѣхъ. Сѣщо много отъ тѣзи мозаични кубчета — съ десетки хиляди — се намираха най-вече отъ южната и отъ северната страна на църквата, близо къмъ вратитѣ, като излизаха на пластове, гѣсто смѣсени въ прѣстѣта. Както керамиката, така и мозаиката се намираше най-много вънъ отъ храма. По-значително количество излезе въ северната пристройка, дето сѣщо излезоха и повече керамични откъслеци

Ausgrabungen in Preslav.

Der Verfasser berichtet über die im Jahre 1928 von ihm und K. Schkorpil geleiteten Ausgrabungen in Preslav. In diesem Jahre wurde ein Teil des „Palastes“ (Abb. 151—153) und die Rundkirche (Abb. 155) freigelegt. Da die Ausgrabungen später fortgesetzt wurden und noch nicht abgeschlossen sind, so wird auf Einzelheiten nicht eingegangen.

J. Gospodinov.

Мѣстни традиции и национални елементи въ кржглата преславска църква

отъ Кр. Миятевъ

Въ предварителнитѣ съобщения, които направихъ за новоразкритата кржгла църква въ Преславъ въ Български Прегледъ¹⁾ и после въ *Byzantinische Zeitschrift*,²⁾ азъ изтъкнахъ, че най-правилната художествено-историческа оценка на този бележитъ въ архитектурната история паметникъ може да се постигне само тогава, когато се вземе за важна предпоставка на тази оценка неговото първоначално и основно назначение. Въ това отношение, именно, азъ се постарахъ да поставя църквата подъ онази свѣтлина, която се налагаше отъ редица характерни белези, опредѣлящи я като една постройка, която дължи своето възникване и своитѣ форми на религиознитѣ условия въ България презъ втората половина на IX вѣкъ. На кжсо казано, азъ обяснихъ преславската църква като кръщаленъ храмъ, който въ своята архитектурна композиция и форми е билъ повлиянъ отъ елинистично-християнскитѣ централни постройки съ конхи по периферията и декоративни колони предъ стенитѣ. Като обяснителни примѣри за това приведохъ централнитѣ постройки въ Спалато, Салона, Хиераполисъ, Ниса, Милетъ и особено Юстиниановиятъ мартирій въ Бруса.

Въ признанието, което намѣри това обяснение у недавна починалия и незабравимъ византологъ А. Heisenberg, а така сжщо и въ аналогичнитѣ заключения, до които е достигналъ у насъ Б. Филовъ,³⁾ азъ намѣрихъ достатъчно подкрепа, за да продължа моитѣ изследвания въ сжщата посока.⁴⁾ Последницата отъ това е твърдото убеждение въ близко-родственитѣ връзки, които сжществуватъ между нашия паметникъ и елинистичната ротонда, както и въ това, че последната, следъ дълъгъ застой въ развитието ѝ, е спонтанно възобновена въ Преславъ и то подъ непосредното влияние на два важни съвременни фактора: византийската архитектура следъ VI в. и българскитѣ творчески условия презъ IX и X в.

Тѣзи заключения сж извадени възъ основа на чисто формални и конструктивни признаци, които могатъ да се посочатъ като общи на пре-

¹⁾ Кр. Миятевъ, Симеоновата църква въ Преславъ и нейниятъ епиграфиченъ материалъ, Бълг. Прегледъ, I, кн. I, стр. 100—124.

²⁾ K. M i a t e v, Die Rundkirche von Preslav, Byzant. Zeitschr. XXX, 561—567.

³⁾ Б. Ф и л о в ъ, Старобългарската църковна архитектура. Сп. БАН XLIII, 1930, 22.

⁴⁾ Този трудъ ще излѣзе като отдѣлна книга. Настоящата статия е само една глава отъ нея.

славската църква отъ една страна и християнско-елинистичната, респ. византийската архитектура отъ друга. Колкото и да се счита този методъ на художествено-историческо изследване за целесъобразенъ, а резултатитѣ — за възможно най-положителни, все пакъ въ нашия случай остава една празнота, която налага въпроса за дълбокитѣ причини, които сж предизвикали въ България възобновяването на единъ стариненъ типъ въ сжщото онова време, когато този типъ е билъ почти досжщъ изоставенъ въ източно-християнската архитектура и когато въ близката Византия, която бѣше дала на българитѣ кръщението, религията и църковната организация, се издигатъ църкви силно различаващи се отъ централнитѣ постройки по концепция и архитектоника.

Този принципенъ въпросъ, който е изобщо отъ голѣмо значение за правилната постановка на историческото изучване на българската архитектура, може да бжде до известна степенъ правилно освѣтенъ, ако се опитаме да проникнемъ въ религиознитѣ отношения, които сж владѣли въ България презъ втората половина на IX и началото на X в., т. е. въ времето, отъ което произхожда и църквата. Презъ призмата на една такава прещка ние ще видимъ, наистина, че възобновяването на единъ стариненъ типъ у насъ съвсемъ не може да се счита въ историята на българската архитектура като случайно явление. Този процесъ, напротивъ, намира своето историческо и психологическо обяснение въ условията на казаната епоха и ако той нѣма аналогии въ съседнитѣ християнски страни, то това се дължи именно на сжщественитѣ различия въ тѣзи условия у насъ и въ чужбина.

Ние знаемъ вече, че преславската църква е построена приблизително петдесетина години следъ покръстването, т. е. въ единъ моментъ, когато страната се е намирала все още въ периодъ на религиозно-просвѣтно устройство и усилено църковно строителство. Наистина, въ българскитѣ земи почвата за всичко това била подготвена, още дълго преди официалното покръстване, чрезъ влиянието на Византия, което нашироко и отдалечъ засегнало цѣлия духовно-културенъ и икономически битъ на народа. Възприети били социални форми на живота, политически и религиозни възгледи и художествени форми, но всичко това проникнало въ страната единично и безсистемно. Ето защо, когато въ 865 г. християнството било възприето като държавна религия, България се почувствувала изведнажъ въ онова положение, въ което се намирали всички по-стари народи въ началото на своето християнизирание. Страната се нуждаела отъ духовници и проповѣдници, отъ богослужебни книги и църковни утвари, но сжщевременно и отъ църкви и кръщални за широкитѣ народни маси. Докато еднитѣ сж могли да бждатъ наготово заети отъ Византия, последнитѣ е трѣбвало да бждатъ наново построени и то — споредъ първичнитѣ религиозни нужди — съ помѣщения за редовно богослужение, кръщаване и подслонъ за оглашенитѣ. Понятно е, че въ това отношение Византия не е била въ състояние да даде готови съвременни образци. Нейната архитектура отдавна бѣше излѣзла отъ този

първиченъ стадий. Малкото строежи, които се наблюдаватъ въ предѣлитѣ на Византия презъ VII и VIII в., се ограничаватъ само да повтарятъ старитѣ базиликални типове, предимно куполната базилика,¹⁾ а старата централна постройка съ или безъ вътрешна подпорна система е почти съвсемъ изоставена.²⁾ Тя не е възстановена и по-късно при императоритѣ отъ Македонската династия, макаръ едно известие отъ XIII в. на Николай Мезаритесь да ни сочи Василия I като строителъ на една кржгла църква съ осемъ беми, респ. ниши.³⁾ Такива постройки, отъ които презъ IX в. Византия не е имала обредна потрѣбностъ и които съвсемъ не сж били удобни за новитѣ литургични нужди, ще да сж останали съвсемъ изолирано явление,⁴⁾ което не е могло да укаже нѣкакво сжществено влияние върху архитектурнитѣ форми на следващитѣ вѣкове.

Срещу това презъ сжщото това време византийската столица и нейнитѣ духовни провинции ни предлагатъ едно огромно богатство отъ нови архитектурни постижения. Следиконоборческитѣ вѣкове — IX и X — се характеризиратъ като периодъ на силенъ духовенъ, книжовенъ и художественъ подеиъ. Още при първитѣ императори отъ Македонската династия се възобновяватъ и поправятъ много стари църкви,⁵⁾ но редомъ съ това възникватъ и се затвърдяватъ и нови архитектурни типове (Неа, кръстокуполна църква), въ основата на които лежатъ естетически и богословски концепции, далече надминаващи ония, които сж били налагани отъ първичнитѣ религиозни нужди на българскитѣ църковни постройки отъ сжщото време. Независимо отъ всичко това, византийскитѣ архитектурни типове отъ IX и X в. — куполната базилика или кръстокуполната църква — се отличаватъ съ своитѣ сложни конструктивни системи, които не ще да сж били твърде по силитѣ на неопитнитѣ още въ църковно строителство български архитекти. Задачата на последнитѣ е била твърде аналогична съ тази на първитѣ християнски строители: сложнитѣ художествени проблеми въ архитектурата сж били оставени на заденъ планъ, за да се издигнатъ набързо преди всичко полезни постройки, които е трѣбвало да задоволятъ остри реални нужди. Ето защо първитѣ български строители търсятъ по-прости архитектурни типове, каквито тѣ намиратъ въ изобилие въ миналото на Византия, но и въ своитѣ собствени зеи. Базиликата съ нейния атрий и пристроенъ баптистерий е била за новитѣ религиозни нужди най-пригодния архитектуренъ типъ. Самиятъ Цариградъ и неговата околностъ по това време сж имали още много и добре запазени базилики отъ предюстиниановата епоха, но такива е имало и на много мѣста изъ българскитѣ зеи. Добруджа и черноморскитѣ брѣгове въ това отношение сж предла-

¹⁾ O. Wulff, *Altchristl. und byzant. Kunst*, 451 сл.; Ch. Diehl, *Manuel* (1925), 334, 432 сл.

²⁾ Wulff, ц. с., 450

³⁾ J. Ebersolt, *Les églises de Constantinople*, 259.

⁴⁾ Diehl, *Manuel*, 432.

⁵⁾ Само Василий I, споредъ Конст. Багрянородни, издигналъ и възобновилъ не по-малко отъ 43 църкви. Ср. Diehl, *Manuel*, 430; Н. П. Кондаковъ, *Визант. церкви Константинополя*, 57 сл.

гали като образци множество запазени или полуразрушени базиликални типове, които се отличаваха съ своитѣ елинистични особености, често пжти смѣсени и съ сирийско-малоазийски елементи.

Не трѣбва, следователно, никакъ да се очудваме, че първитѣ български църкви въ Плиска и други градове (Гебе-клисе въ Преславъ, Св. София въ Охридъ) сж базилики. Такива сж били, вѣроятно, и споменатитѣ въ житието на Св. Климентъ седемъ съборни църкви, построени отъ Бориса.¹⁾ Не е никакъ странно и това, че въ сжщото време се възобновяватъ и по-стари базилики, каквито сж, вѣроятно, църквата при Чобанъ-дере (Ески-Джумайско) и тая на Пиринъ-тепе при Варна.²⁾ Най-после, насъ не трѣбва да ни изненадва и фактътъ, че по-голѣмата частъ отъ тѣзи базилики, особено въ сев.-изт. България, представятъ съ своитѣ баптистерии, атрии и дървени покривни конструкции досжщъ архаични типове, които изглеждатъ спрѣмо съвременната имъ столично-византийска архитектура като далечни анахронизми. За българската религиозна реалностъ тѣзи „архаизми“ сж били една необходимостъ, която мжно би могла да бжде замѣнена съ византийскитѣ църковни типове отъ IX и X в.

Споредъ източнитѣ обичаи, кръщението на новопросвѣтени християни е могло да става въ всѣка енорийска църква, стига тя да е била снабдена съ необходимитѣ приспособления за това.³⁾ Такива сж били и повечето отъ споменатитѣ по-горе базилики. Но разширена и мощна България, намираща се сжщевременно въ силно повишенъ религиозенъ ентусиазъмъ, почувствувала нужда да издигне въ своята столица специална величествена постройка, която да бжде едновременно и символъ на кръщението, и сама да служи на това таинство. Тази църква е трѣбвало да има своя баптистерий и атрий за оглашенитѣ. Тя е трѣбвало да бжде посветена, споредъ обичая и практиката въ старохристиянско и ранновизантийско време,⁴⁾ на св. Иоанъ Кръстителъ, а всичко това ще да е било отъ решително значение при опредѣляне на нейната форма. Последното е станало сигурно не случайно, а по силата на обмисленъ планъ и подъ влиянието на старата традиция, която за случая не е могла да предложи нѣщо по-добро отъ централния планъ на нѣкогашнитѣ елинистични баптистерии.

Но, както видѣхме вече, и въ тази областъ Византия, която бѣше дала кръщението, не е могла да послужи съ готовъ съвремененъ образецъ.

¹⁾ Theophylactus, Vita S. Clementis, XXIII; Migne, Patr. gr. t. 126, col. 1229; Сказаніе Исаѣе пророка, V (изд. Йорд. Ивановъ, Богом. книги и легенди, 283).

²⁾ До сега тѣзи две църкви се отнасяха къмъ предбългарската епоха (П. Мутафчиевъ — Ю. Господиновъ, ИАД VII, 1919—20, 32 сл.; К. Шкорпилъ, Изв. Варн. арх. д-во, III, 15), но има признаци, по които тѣ трѣбва да се смѣтатъ като възобновени отъ българитѣ презъ IX или X в.

³⁾ Н. П. Кондаковъ, Визант. церкви Константинополя, 9.

⁴⁾ Срв. S. Giovanni in Fonte въ Латеранъ, Равенна, Каноза и пр. На св. Иоана сж били посветени и кръщалнитѣ въ Цариградъ съ кржгла форма, построени отъ Константина Велики, Валента, Теодосия Велики и пр. (Кондаковъ, Визант. церкви, 9.) Сжщото е и съ баптистерия на цариградската Св. София (Хр. М. Лопаревъ, Книга Паломникъ сказание мѣстъ Святыхъ во Царѣградѣ Антонія Архієпископа Новгородскаго, Правосл. Палест. Сборникъ, XVII, вып. 3, 1899, стр. XLVI).

По-старитѣ централни постройки отъ типа на Св. Виталий въ Равенна сѣщо не сж могли да бждатъ използвани за целѣта, защото тѣ още отъ самото начало сж били чисто литургични храмове. Българскитѣ строители сж били, следователно, принудени да потърсятъ своята архитектурна форма въ по-далечното минало между постройкитѣ, които още отъ IV в. сж били много по-тѣсно свързани съ кръщението или поне съ спомена за него.

Процесътъ на възобновяването на елинистично-християнския архитектуренъ типъ за преславската кръщалня е напълно аналогиченъ съ този на базиликата. Както тамъ, така и тукъ преславскитѣ архитекти търсятъ съзнателно старата форма, като смѣтатъ нея, по силата на вѣковната традиция, единствено пригодна за целѣта и единствено осветена отъ опита и практиката на миналото. И тукъ ротондата въ цѣлата си архитектурна композиция изглежда, спрѣмо новитѣ църкви на Византия, като единъ архаиченъ остатъкъ отъ миналото. Като планъ и постройка тя е чужда на съвременнитѣ ѝ византийски архитектурни проблеми, но за българската действителностъ презъ втората половина на IX в. тя е едно логично и осмислено явление, което съвсемъ не е останало изолирано въ Преславъ и въ българската архитектура на онова време.

Не току тѣй случайно възникватъ, напримѣръ, и въ западна България, въ втората духовна столица на държавата — Охридъ, почти въ сѣщото време, още две кржгли църкви, построени отъ епископъ Климента. Подобно на преславската, тѣ, сравнени съ охридската базилика Св. София, сж били по-малки по размѣри, но богато украсени, пѣкъ и едната отъ тѣхъ, посветена на св. Пантелеймона, е имала на западната си страна една нартика, въ която билъ погребанъ светецътъ.¹⁾ Едната отъ тѣзи църкви била построена въ Климентовия манастиръ още приживе на княза Бориса, т. е. преди 907 г., но и преди 893 г., защото въ житието изрично се казва, че това е станало преди Климентъ да приеме напълно Величката епископия. Кѣмъ тази църква Климентъ прибавилъ по-късно и втората, която презъ XI в. станала за кжсо време архиепископска, може би поради това, че Борисовата съборна църква въ Охридъ била отчасти разрушена и не могла да се използва за известно време.²⁾

Обстоятелството, че едната отъ Климентовитѣ църкви била въ неговия манастиръ и че другата станала за малко архиепископска, не измѣня ни

¹⁾ Theophylactus, Vita S. Clementis, Cap. XXIII и XXVII; Migne, Patr. gr. t. 126, col. 1229, 1236.

²⁾ Въ сегашната църква Св. София се различаватъ три различни строежа. Споредъ Schmidt-Annaberg (Die Basilika Aja Sofia in Ochrida, Deutsche Bauzeitung, LV, 1921, 193 сл. и 205 сл.; срв. В. Иванова, Стари църкви и манастири въ бѣлг. земи, Год. Нар. Музей 1922-1925, 524) отъ IX в. произхожда само източната частъ на църквата. Значителни поправки претърпѣла базиликата презъ XI в., а презъ XIV в. била прибавена и вѣнчашната нартика. Въз основа на това може да се приеме, че едната отъ кржлитѣ Климентови църкви е станала временно архиепископска, докато се възстанови Св. София, а това е станало въ времето на архиепископа Лѣва († ок. 1056 г.). Срв. Б. Филовъ, Старобѣлг. църковна архитектура, 30. За датата и историята на Св. София гл. още: Н. П. Кондаковъ, Македонія, 230; Арх. Антонинъ, Изъ Румелии, Спб. 1886, 63 сл.; П. Милюковъ, Христ. древн. зап. Македонии, ИРАИК-лъ IV, 99; G. Millet, L'école grecque, 6; М. Злоковић, Стари църкве у областима Преспе и Охрида, Старица III, сер. III, 1924-25, 120 сл.

най-малко положението на нѣщата. Архитектурната концепция на дветѣ църкви си остава една и сѣща и напълно еднаква съ тази на преславската ротонда. Може дѣри да се предполага, че Климентовитѣ църкви сѣ възникнали като подражание на столичната — възможностъ, която съвсемъ не е изключена, още повече като се има предъ видъ, че въ Охридъ славянскиятъ епископъ е намѣрилъ почва и условия твърде аналогични на преславскитѣ. При това положение, за насъ, прочее, не може да има никакво съмнение, че въ IX и X в., когато нито Византия,¹⁾ нито въ останалия намиращъ се подъ нейно духовно влияние източно-християнски свѣтъ не е билъ подновенъ типътъ на старохристиянската централна постройка, почти едновременно изграждане на три кржгли църкви въ България (само толкова сѣ открити) и то въ двата ѣ най-отдалечени края, дето е била съзнателно усрѣдена българската религиозна и духовна просвѣта, може да стои въ връзка само съ религиознитѣ отношения въ страната презъ това време и затова едно отъ главнитѣ назначения на тѣзи църкви ще да е било да служатъ за кръщаване. Нека си припомнимъ тукъ тѣхнитѣ сравнително малки размѣри, малкото мѣсто, което остава въ преславската църква между амвона и колонитѣ и, най-последно, обстоятелството, че въ Преславъ като центъръ на постройката е билъ изтъкнатъ силно издигнатия въ срѣдата амвонъ. Отъ това се вижда, че църквата се е схващала повече като мѣсто за проповѣдь и религиозна просвѣта, а не за таинствата на литургията. Тази концепция се потвърждава и отъ незначителнитѣ размѣри на олтарната частъ въ нашата църква. Срещу това ние знаемъ, че за обикновенитѣ богослужебни цели източно-християнската архитектура е имала презъ IX и X в. по удобни църковни типове, между които базиликата, както видѣхме вече, още преди покрѣстването на българитѣ си извоювала предно мѣсто въ страната. Ето защо, като се има това предъ видъ, мжно може да се допусне, че покрай този архитектуренъ типъ и при наличността на нови образци, създадени въ Византия подъ влиянието на догматични понятия и литургични нужди, ще да е било необходимо да се възобновяватъ за сѣщитѣ тѣзи цели въ Преславъ и Охридъ и други старинни типове, ако това не е било наложено отъ по-специални нужди, идейно свързани съ историческото минало и първоначалното назначение на тѣзи типове.

Ние намерихме вече по-горе, че за възобновяването на базиликалния типъ въ България презъ IX в. ще да е била мѣродавна не само практическата нужда, но и мѣстната архитектурна традиция, която въ североизточната частъ на страната може да се проследи по остатѣцитѣ на редъ базилики.²⁾ За съжаление, по-големата частъ отъ тѣзи църкви стоятъ още неразкрити и непроучени, но и малкото, което знаемъ за тѣхъ, е достатъчно да ги опредѣли като постройки, които стоятъ повече или по-малко

¹⁾ За централната постройка Св. Илия на Василия I гл. по-горе стр. 196.

²⁾ Сбити сведения за тѣхъ сѣ събрани у В. Иванова, Стари църкви и манастири, 458, 461, 464, 474, 479 сл., 482 сл. и пр.

подъ влиянието на елинистично-византийската архитектура отъ IV—VI в. Тукъ се наблюдаватъ освенъ това и много източни — малоазийски и сирийски черти, които, сѣкашъ, идатъ да обяснятъ еkleктизма на по-къснитѣ български базилики, та дори да ги изведатъ едва ли не направо отъ традициитѣ на предбългарската църковна архитектура на Балканския полуостровъ.¹⁾

Но ние знаемъ, че и преславската църква не е свободна отъ този еkleктизмъ. Върху нейната елинистична канава се очертаватъ не само типично византийски, но и малоазийски елементи, каквито сж, напримѣръ, кулитѣ на западната фасада. Единъ такъвъ еkleктизмъ е, разбира се, напълно възможенъ за Балканския полуостровъ, особено въ IX и X в., когато тукъ сж се кръстосвали религиозни и художествени влияния отъ всички свѣтовни посоки, но все пакъ близкитѣ аналогии, които съществуватъ въ композицията и детайлитѣ между кржглата църква въ Преславъ и голѣмата базилика въ Плиска, ни кара да се запитае, дали въ историята на преславската ротонда не ще се намѣрятъ моменти аналогични съ тѣзи въ историята на първитѣ български базилики. Съ други думи, тукъ се налага въпросъ, дали можемъ да приемемъ, че непосредствениятъ първообразъ на преславската църква се е намиралъ въ българскитѣ земи и дали той, бидейки самъ дѣло на елинистичната архитектура, е далъ своитѣ елинистични черти и на своята късна реплика.

На този въпросъ ние имаме вече единъ положителенъ отговоръ отъ страна на Б. Филова, който мисли дори и за по-опредѣлени римски центрове — Nicopolis ad Istrum и Marcianopolis, — чиито старохристиянски постройки той предполага да сж послужили за посрѣдници между по-старата римска архитектура и преславската църква.²⁾ Но Филовъ не е въ състояние да подкрепи своето предположение нито съ единъ конкретенъ паметникъ, защото въ това отношение ние се намираме въ положение много по-неизгодно, отколкото по въпроса за българската базилика: за старохристиянската централна постройка, респ. ротонда, въ българскитѣ земи липсватъ всѣкакви данни,³⁾ макаръ съществуването на този архитектуренъ типъ да може да се приеме и само а priori. Поставенъ, обаче, само на тази основа, отговорътъ на интересувания ни въпросъ, колкото и да изглежда вѣроятенъ, губи твърде много отъ своята убедителна сила. Ето защо, ние ще се помжчимъ да подстѣпимъ къмъ разрешението на проблемата, като потърсимъ измежду паметниците въ българскитѣ земи една по-реална упорна точка. Такава съществува, наистина, въ лицето на известната Червена църква при Перушица (Пловдивско).

¹⁾ По този въпросъ вж. сжщо у Б. Филовъ, Старобълг. църковна архитектура, 3 сл. и 15.

²⁾ Б. Филовъ, ц. с. 22. Срв. сжщо Н. Мавродиновъ, Еднокорабната и кръстовидната църква по българскитѣ земи до края на XIV в. София 1931, 127 сл.

³⁾ Отъ числото на тѣзи постройки изключваме църквата Св. Георги въ София, понеже нейното първоначално назначение въ II—III в. сл. Хр. е било съвсемъ друго. Срв. Б. Филовъ, Разкопки въ църквата Св. Георги, София. Год. Нар. Музей 1921 г. 183—197; Сжщия, Старобълг. църк. архитектура, 14.

Червената църква произхожда отъ VII в.¹⁾ и, макаръ да се сравнява отъ нѣкои учени съ арменскитѣ четириконхални църкви,²⁾ трѣбва въ сжщностъ да се постави по-настрана отъ тѣхъ. Наистина, нейната ядка се състои отъ четири голѣми конхи, обхванати отъ северъ и югъ съ по единъ полукръгълъ ходникъ, но къмъ всичко това сж прибавени една полу-кръгла апсида, две нартики на западната страна, баптистерий и още едно помѣщение съ апсида, т. е. — архитектурни елементи, които сж чужди на арменскитѣ четириконхални постройки съ непрекъснатъ околорѣстенъ ходникъ. Тѣзи именно елементи, изключително тухлениятъ строежъ и чисто елинистичниятъ характеръ на нейната първоначална живопись³⁾ говорятъ повече за мѣстни архитектурни традиции, отколкото за участието на арменско влияние.⁴⁾ Освенъ това, по архитектурна концепция и стилъ Червената църква трѣбва да се смѣта много по-близка до преславската ротонда или, по-добре, до ранно-византийскитѣ нишести постройки съ околентъ ходникъ (Св. Виталий въ Равенна, Св. Сергий и Вакхъ въ Цариградъ и пр.),⁵⁾ а това ни дава основание да допуснемъ, че въ страната или наоколо сж били наистина живи дори до края на VII в. архитектурни традиции, които сж водѣли началото си отъ елинистичната старохристиянска или ранновизантийска архитектура. Не е пресилено дори, ако се каже въ отговоръ на поставения вече по-горе въпросъ, че Червената църква маркира единъ моментъ отъ тѣзи традиции и затова тя трѣбва да се счита като важенъ показалецъ, останалъ случайно на историческия пѣтъ, който води отъ елинистичната ротонда на Балкана до кръжлата църква въ Преславъ.

Но въпрѣки всичко това, ние едва ли можемъ да възстановимъ днесъ историята на преславската църква въ по-опредѣлена форма. Ние набелязахме само нейнитѣ най-сжществени моменти, художествено-историческитѣ

¹⁾ A. Grabar, *La peinture religieuse en Bulgarie*, Paris 1928, 28.

²⁾ J. Strzygowski, *Die Baukunst der Armenier* II, 775 сл.; Филовъ, Старобълг. църк. архитектура, 15.

³⁾ Grabar, ц. с., 22—53.

⁴⁾ Ние трѣбва да изключимъ и участието на арменски майстори отъ срѣдата на арменскитѣ колонисти въ Пловдивско (срв. Б. Филовъ, Старобълг. църк. живопись, 15), понеже църквата, както доказа това А. Грабаръ (ц. с. стр. 28), е строена преди 692 г., а колониститѣ — сирийци и арменци — отъ Теодосиуполъ и Мелитина били заселени въ тая областъ отъ Конст. Копронима (741—775). Срв. В. Н. Златарски, *История* I, 1, стр. 201. А че Червената църква е само късна реплика на мѣстенъ елинистиченъ архитектуренъ типъ, се вижда най-добре отъ факта, че тя не стои изолирана. Ние намираме нейния планъ още въ IV—V в. при старохристиянската четириконхална църква на мѣстото на Хадриановата стоа въ Атина, която поради своя чисто елинистиченъ характеръ до скоро се е смѣтала за римска постройка (M. Sisson, *The Stoa of Hadrian at Athens*, *Papers of the British School at Rome*, XI, 1929, 66 сл. Pl. XXV; Γ. Α. Σωτηρίου, *Αἱ παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ τῆς Ἑλλάδος*, отд. отп. отъ *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς* 1929, Атина 1931, 173—174, обр. 6 и 7). Сжшиятъ типъ е възпроизведенъ и въ одринската църква Св. София, чиято прилика съ Червената църква е вече изтъкната отъ Б. Филова (A. Choisy, *Histoire de l'architecture*, II, 1903, 41, plan fig. 6; Б. Филовъ, Църквата Св. София въ Одринъ, ИАИ IV, 308—309, обр. 127).

⁵⁾ Ние неволно си спомняме тукъ за описанието, което Прокопій (*De aedificiis*, I, 8) дава на построената отъ Юстиниана църква Св. Михаилъ на Анаплова: единъ коридоръ (Στάδι) обикаля храма наоколо; само къмъ изтокъ той прекъсва. Въ срѣдата е храмътъ, увѣнчанъ съ куполъ, но и великолепно оживенъ съ ниши (срв. J. P. Richter, *Quellen der byz. Kunstgeschichte*, Wien 1897, 130; за околорѣстнитѣ ниши: Anon. Banduri, *Imperium Orientale*, 56; J. P. Richter, ц. с. 145; H. Koethe, *Altchristliche Nischen-Rundbauten*, 72). Това описание би отговаряло много добре и за Червената църква.

и психологическитѣ възможности. Подробноститѣ оставатъ въ областъта на догадкитѣ. Но все пакъ нека ни бѣде позволено, въ заключение на всичко изложено до тукъ, да припомнимъ въ най-общи черти историята на нашия паметникъ, както се очертава тя отъ неговия художествено-исторически анализъ.

Преславската църква по своя основенъ типъ и по архитектурната си композиция е последица отъ реални религиозни нужди, които били наложени на българитѣ отъ новата религия. Изискванията на последната сж били не само по-примитивни, но и по-специални и затова българскитѣ архитекти потърсили подходящъ архитектуренъ типъ въ миналото, който единственъ билъ въ състояние да задоволи външнитѣ изисквания на религията. Въ това отношение централна постройка и базилика вървятъ ржка за ржка.

Историческиятъ пжтъ на възстановяването на българската базилика се набелязва сравнително ясно отъ многото останки отъ старохристиянски и по-късни църкви въ българскитѣ земи. Голѣмата базилика, напр., въ Плиска съ своитѣ „архаични“ елементи и елинистично-ориенталски особености може да се свърже направо съ старохристиянската базилика на Балканския полуостровъ. Отъ друга страна Червената църква при Перушица ни говори достатъчно опредѣлено за мѣстни архитектурни традиции въ областъта на централната постройка, така че ние съ право можемъ да смѣтаме и преславската ротонда като краенъ резултатъ на сжщитѣ тѣзи традиции. Нейната композиционна близостъ съ Червената църква и близкитѣ ѝ аналогии съ абобската базилика подкрепятъ решително тази теза.

Тукъ, обаче, остава откритъ въпросътъ, дали нашата църква трѣбва да се счита като права реплика на мѣстенъ образецъ или пъкъ въ нейната основа лежи чужда архитектурна идея. На този въпросъ ние не бива да отдаваме голѣмо значение, защото въ края на крайщата първообразецътъ ще трѣбва да се окачестви като неисконенъ за нашитѣ земи. Той принадлежи на елинистическата старохристиянска архитектура и спада къмъ сжщия онзи художественъ кржгъ, въ който сж се смѣсили елинистични, византийски и малоазийски елементи и отъ който е почерпила своитѣ форми и голѣмата базилика въ Плиска. Географически този кржгъ може да се локализира съ по-голѣма вѣроятностъ само на Балкана, дето, наистина, сж били възможни кръстосванията на тритѣ споменати влияния.

Но искаме ли да си представимъ по-конкретно първообразътъ на преславската църква, ние трѣбва да се обърнемъ къмъ ротондитѣ съ нишесто разчленение на масата на декоративни форми и конструктивни подпори — проблема, която е намѣрила въ Преславъ своето крайно разрешение.

Но разрешението на тази интересна естетическа проблема не бива да се смѣта само като резултатъ на една затворена въ себе си историческа еволюция. Не трѣбва да се забравя, че това явление е станало къмъ края на IX в. като съпроводъ на единъ архитектуренъ типъ, който дължи своето възникване преди всичко на съзнателно подновена традиция. При единъ такъвъ процесъ сж възможни и трѣбва да се приематъ като положителни

ценности влиянията, които сж изхождали отъ една страна отъ високитѣ съвременни постижения на съседната византийска архитектура, а отъ друга — отъ творческитѣ заложи и художествени вкусове на обществото, което е създадо и използвало преславската църква.

Влиянието на византийската архитектура се проявява въ две посоки: въ архитектурната композиция, въ подпорната система на купола и въ единични форми (нартика, външна многостенностъ на н. шитѣ). На друго мѣсто е вече казано, че по своя архитектуренъ съставъ преславската ротонда може да се сближи най-добре съ византийскитѣ централни постройки отъ VI в., които, сжщо както у насъ, иматъ къмъ своята ядка нартика и атрий. Това съчетание е свойствено и на много базилики отъ елинистично-византийския художественъ кржгъ. Намираме го, най-после, и въ Плиска. Много по-ясно личи византийското влияние въ областъта на подпорната система, успоредици за която могатъ да се посочатъ въ равенската църква Св. Виталий и въ нѣколко цариградски постройки отъ VI в. (Св. Сергей и Вакхъ, Св. Михаилъ на Анапласа, Св. Иоанъ въ Хебдомонъ, Хрисотриклиниятъ въ двореца и пр.). Както въ Византия, така и въ Преславъ естетическиятъ принципъ е единъ и сжщъ, различни сж само подробноститѣ и изразнитѣ срѣдства: у насъ подпоркитѣ сж увеличени (за техническа сигурностъ?) на дванадесетъ, а съобразно съ това и нишитѣ, респ. отворитѣ между тѣхъ. Но тъкмо въ тази точка започва и новото, оригиналното, което отдѣля преславския паметникъ отъ византийската архитектура. Този новъ елементъ въ архитектурния стилъ е декоративното третиране на конструктивни форми.

За да се разбере новия стилъ въ Преславъ, необходимо е да се проникне въ онази сложна смѣсица отъ духовни и материални фактори, каквато представлява българското общество въ втората половина на IX в. Въ сжщото онова време, когато това общество, намиращо се въ религиозно отношение въ първиченъ стадий, е търсѣло за своитѣ църкви старинни архитектурни типове, отъ Византия е нахлувала къмъ Преславъ заедно съ новата вѣра и широка културна вълна. Тя е донесла нови социални форми и закони, учители и духовници, богослужебни книги и утвари, наука и поезия, икони и мозаики по стенитѣ на църквитѣ. Всичко това е дошло да подигне значително културното ниво на българския народъ, чиито творчески сили и художествени вкусове и дълго преди християнството сж били проявени въ областъта на архитектурата, пластиката и художественитѣ занаяти. Сега отъ смѣшението на родното съ чуждото се създали условия за ново творчество, изникнало ново общество, което притежавало достатъчно таланти, за да изиска отъ тѣхъ и достатъчно творческа самостоятелностъ при съживяването на мѣстнитѣ традиции. Много естествено е, че при тѣзи условия възобновяването на старитѣ архитектурни типове е било значително засегнато отъ постиженията на съвременното византийско строителство, но сжщевременно и отъ свежия лѣхъ на народнитѣ творчески сили, извикани за по-интензивенъ животъ отъ духа на новото време. Новата срѣда е нало-

жила и едно по-ново третиране на първообраза въ техническо и художествено отношение. Архитектурниятъ съставъ и старитѣ форми сж подложени на нова естетическа преоценка и преработка. Достатъчно е да си спомнимъ тукъ за живописния портикъ на атрия или за декоративнитѣ нишести форми на главния нефъ, за стилното изтъкване на кривата площъ, за богатата пластичность на църквата въ нейнитѣ подробности и цѣлостъ и, най-после, за своеобразното колоритно украсяване на фасадитѣ чрезъ керамична облицовка, за да видимъ отразенъ въ този игривъ бароковъ стилъ изтънчения, просвѣтления, но сжщевременно и варварско-неспокойния духъ на Симеоновото време.

Истинското художествено-историческо значение на кржглата църква въ Преславъ не се заключава, следователно, въ това, че на северъ отъ Балкана билъ възобновенъ единъ старъ елинистически типъ, който намѣрилъ, навѣрно, и свои подражания чакъ на другия край на българскитѣ земи, колкото въ факта, че първоначалната архитектурна схема намѣрила на българска почва своеобразно доразвитие. Преславскиятъ архитектъ излѣзълъ смѣло извънъ основнитѣ форми на старитѣ баптистерии и на византийскитѣ централни постройки, като употребилъ по оригиналенъ начинъ за чисто декоративни цели стари и отдавна известни конструктивни елементи и форми. Чрезъ тази църква той поставилъ по-осезателно начало на единъ новъ архитектуренъ стилъ, който е въплѣтилъ художествено трепетитѣ и естетическитѣ въжделения на народната душа.

За съжаление, този стилъ останалъ недоразвитъ и неразпространенъ поради кжсия животъ на първата българска държава. Обаче, все пакъ той е успѣлъ да сложи своя печатъ върху всички архитектурни паметници на Преславъ, за да ги обособи чрезъ това въ отдѣлна група, различаваща се сжществено отъ паметницитѣ на Византия.

Traditions locales et éléments nationaux dans l'église ronde de Preslav.

En 1927—1928, dans l'ancienne capitale bulgare (893—972), a été mise à jour une église de forme ronde avec baptistère, narthex et atrium. Ce qu'il y a de caractéristique dans cet édifice c'est qu'il présente beaucoup de traits hellénistiques et que les périphéries de la nef et de l'atrium sont très joliment divisées par des niches décoratives (voir la description de l'église dans la *Byzantinische Zeitschrift*, vol. XXX, p. 561—567). Au point de vue du type architectural et de la composition cette église est la conséquence des réelles nécessités religieuses qui se firent sentir en Bulgarie après 865, c. à. d. après la conversion officielle des Bulgares au christianisme. Les exigences de la nouvelle religion étaient au début plus primitives et plus spéciales et c'est ce qui obligea l'architecte bulgare à adopter pour les églises les types architecturaux plus anciens — la basilique et l'église à plan central — qui seuls pouvaient satisfaire ces exigences. A cela contribuèrent également les tradi-

tions architecturales locales qui peuvent être reconstituées grâce aux vestiges dans les terres bulgares d'une série de basiliques de caractère hellénistique-oriental, datant d'avant la conversion des Bulgares. Une construction à plan central, nommée l'Eglise Rouge témoigne également de l'existence en Bulgarie de constructions à plan central avec des éléments hellénistiques.

Si nous voulons nous représenter d'une façon plus concrète l'original de l'église à forme ronde de Preslav, nous devons nous reporter à la rotonde des anciens chrétiens, divisée par des niches circulaires et des colonnes devant les murs, telle que nous la retrouvons par exemple à Salone et Brousse. Mais les formes de l'église de Preslav ne doivent, en aucun cas, être considérées comme le résultat d'une évolution historique renfermée en elle-même. Notre église représente seulement un type ancien spontanément renouvelé. Le processus s'est fait à la fin du IXème siècle avec la participation de nouveaux facteurs. Ici il faut admettre l'influence de l'architecture byzantine qui s'est manifestée principalement en deux points: dans la composition architecturale et dans le système de soutènement de la coupole. Ce second facteur, d'importance essentielle, est le peuple bulgare lui-même avec ses dons créateurs et ses goûts esthétiques. Dans la seconde moitié du IXème siècle il se forme en Bulgarie une nouvelle société dont la physionomie intellectuelle et culturelle est le produit de l'alliage de la culture byzantine avec les qualités nationales psychiques, intellectuelles et esthétiques. Le nouveau milieu a également imposé un traitement plus moderne de l'original au point de vue technique et artistique. La composition architecturale et les anciennes formes ont été soumises à une nouvelle appréciation et à un nouveau remaniement esthétiques. Il est suffisant d'indiquer ici le pittoresque portique de l'atrium ou les niches décoratives de la nef principale, la parfaite exécution, au point de vue du style de la surface courbe, la riche plasticité de l'église dans ses détails et dans son ensemble et enfin l'originale ornementation colorée des murs au moyen d'un revêtement de céramique, pour faire voir, reflété, dans ce style baroque, l'esprit raffiné, éclairé, mais en même temps barbare et inquiet de l'époque de Siméon.

Par conséquent, l'importance artistique et historique de l'église ronde de Preslav ne consiste pas tellement dans le fait qu'au nord de la chaîne des Balkans a été renouvelé un ancien type hellénistique, mais dans le fait que ce schéma architectural primitif a acquis sur le terrain bulgare un développement original. L'architecte de Preslav est sorti hardiment des formes fondamentales des anciennes rotondes et des constructions à plan central byzantines en employant d'une façon originale pour des buts purement décoratifs des éléments et des formes anciens et depuis longtemps connus. Par cette église, il a, à la fin du IXème siècle, mis un début manifeste à un nouveau style architectural qui a donné une forme matérielle aux sentiments artistiques et aux aspirations esthétiques de l'âme bulgare.

K. Miatev.

Българска школа въ византийския стилъ

отъ Ал. Рашеновъ

Изясняването на византийската архитектура все още изхожда отъ хипотези. Макаръ и интересътъ къмъ нея да става отъ день на день все по-голямъ, тя далечъ още не е изяснена така, както сж изяснени другитъ исторически архитектурни стилове. Между непроученитъ още въпроси е и тоя, кжде и отъ кого се създаде византийскиятъ стилъ. Мнението, че той се създаде въ Цариградъ и Солунъ не изчерпва напълно въпроса, защото, и да допустнемъ това предположение за правдиво, явно е, че не градътъ по административенъ или по другъ нѣкакъвъ начинъ може да създаде стилъ: стилътъ винаги се създава като изразъ на едно расово, племенно, национално естетическо свѣтовъзрѣние, което отъ своя страна се обуславя отъ културата, наржчнитъ строителни материали, художествения темпераментъ и страничнитъ влияния на расата, племето, нацията. Такъвъ е пжътъ на създаване на всички исторически стилове и той най-добре се чувствава, когато, по стечение на историческитъ обстоятелства, една култура трѣбва да се замѣни съ друга, единъ художественъ стилъ трѣбва да премине въ другъ, както е било напр. при смѣняването на микенската и дорийската култура, какъвто случай имаме съ замѣняването на гръко-римската култура съ варварската, при което въ източна Европа се създаде византийската (гръко-славянската), въ западна Европа — готическата (романо-германската) култура и изкуство.

При разучването на византийската архитектура обикновено се е следвала методата, да се констатирайтъ формитъ на стила и да се доведатъ въ връзка съ подобни на тѣхъ, за да се открие чуждото влияние. Откриването на страничнитъ влияния понѣкога става единствена цель при археологическитъ изследвания, като често се пренебрегва издирването на оригиналното, на ония елементи, които сж самобитни, въпрѣки че подобни на тѣхъ могатъ да се намѣрятъ и другаде по свѣта. Стилътъ, обаче, е изразъ на нѣкаква духовна структура и за изясняването му трѣбва преди всичко да се търси логическата последователность между тази структура и стиловата форма. Безспорно, въ духовната структура на различни националности можемъ да имаме нѣщо общо, което ще ни даде и общи стилови форми — тази общность на формитъ ще трѣбва да обяснимъ не чрезъ непосредствени външни влияния, а по-скоро като изразъ на едни и сжщи фактори. Въ

такъвъ случай ние нѣма да обяснимъ напр. богомилството само чрезъ манихейската и павликянската ереси, или въ поставянето началото на съжителското монашество отъ св. Иванъ Рилски да търсимъ влияния на Сирия, или пъкъ орнаментирането на фасадитѣ въ византийската архитектура да поставяме подъ азиатско, арменско или мохамеданско влияние, а ще трѣбва да опитаме и потърсимъ да откриемъ, дали тия прояви не сж изразъ на една вътрешна воля — утилитарна, религиозна или естетическа — дали не сж изразъ на една необходимостъ, явила се поради стечение на историческитѣ обстоятелства. Разбира се, не могатъ да се отричатъ и страничнитѣ влияния — именно тѣ сж, които правятъ стиловетѣ да се частично покриватъ единъ другъ съ началото и края си и винаги единъ стилъ да изхожда отъ другъ и да започва преди предшественикътъ му да е още свършилъ; но все пакъ националниятъ оригиналитетъ трѣбва да бжде поставенъ като основа при изясняване на историческитѣ стилове и особено тогава, когато става едно внезапно смѣняване на културитѣ, както е напр. случая при т. н. велико преселение на народитѣ.

✓ Съ великото преселение на народитѣ античната култура и изкуство се варваризираха. Архитектурната форма отъ пластична мина въ живописна и то въ такава, която изхожда отъ изразнитѣ сръдства на примитива. Пътътъ на създаване е правилно следванъ: и тукъ първата проява въ създаването на новия стилъ е орнаментътъ — примитивниятъ геометрически орнаментъ, добитъ не чрезъ художествения занаятъ, а чрезъ обикновени наржчни материали. Началото на варваризирането е еднакво както въ източна, така и въ западна Европа — основата на творчеството е еднаква както въ Търново, Станимака, Месемврия, Солунъ, Цариградъ, Македония, така и въ архитектурата северно отъ Алпитѣ и при галитѣ, — въ т. н. римска кула въ Кьолнъ, въ St. Christophe въ Sèvres, въ църквата въ Cravant, въ Lorsch и пр., които сж началото на създаването на сръдно-вѣковната западноевропейска архитектура — на романския и готическия стилове. Фасадната стена като архитектурна форма престава да бжде целъ на творчеството — тя става сръдство, да даде възможностъ върху нея да се развие орнаментътъ, несиметрично, произволно, случайно.

✓ Въ развитието на византийската архитектура се отбелязватъ главно две съществени художествени тенденции: едната монументална, съ признаци на античното, класическото чувство къмъ формата, другата живописна, съ чувство къмъ формата свършено противоположно на първата. Първата е наследство на елинистическата архитектурна мисълъ и трае до къмъ IX в., втората е съ явни признаци на варварско отнасяне къмъ формата и декорацията, започва плахо да се проявява следъ идването на варваритѣ и главно на славянитѣ на Балканския полуостровъ и по-осезателно следъ IX в., когато тѣ бѣха се вече окончателно настанили на полуострова и съставляваха най-значителното му население — както по количество, така и по неизчерпана още духовна мощъ, която еднакво проявиха било

като съставна частъ на византийската държава, било като самостоятелни държави.¹⁾

Въ началото си византийският стилъ, създалъ се непосредствено върху елинистическата архитектурна и конструктивна форма, не показва особена оригиналностъ и се явява като логиченъ развой на старохристиянската архитектура, при която явилата се нова нужда бѣ създала новата концепция на храма: докато при езическитѣ обряди храмътъ е пластически решенъ паметникъ, целта на който е да служи именно като паметникъ и да побере въ себе си само статуята на божеството, като жертвенитѣ церемонии сж се извършвали вънъ отъ него, християнскиятъ храмъ, напротивъ, се решава повече като архитектура на пространството — на интериора — той е трѣбвало да побере множеството богомолци и съ вътрешността си да имъ създаде естетически интересъ. Външната му архитектура остава да действа само съ неразчлененитѣ си маси, като, съзнателно или не, сж следвани принципитѣ на монументално третиране на архитектурната форма. Тази концепция на християнския храмъ, създадена въ елинистическата архитектура, продължава и въ византийската и трае до тогава, когато стилътъ отъ монументаленъ минава въ живописенъ.

За постигане на обширни пространства съ по възможностъ най-малко вътрешни препядствия (подпори) се доразви и усъвършенствува конструкцията на засводяванията. Византийската архитектура не създаде нови конструкции, а само приложи въ голѣмъ масщабъ и въ материали отъ тухли познатитѣ отъ по-рано — отъ каменнитѣ сгради на Мала-Азия и Сирия — приложи ги така изобилно и така умѣло, че тѣ съ право минаватъ като византийски. Въ началото на развитието си тя не създаде и типа на византийския храмъ — той се създаде едва въ края на епохата на монументалния и въ началото на живописния византийски стилъ. Цариградската Св. София не е още канонътъ на византийската архитектура — тя е само естетическо сближаване на базиликата съ централната сграда. Повече се доближава до този канонъ Св. София въ Солунъ, строена следъ цариградската,²⁾ а едва църквата Неа на Василия Македонски (IX в.) го напълно изразява и става идеалъ на църковната византийска архитектура отъ второто хилядолѣтие.³⁾

До тукъ — до църквата Неа — въ византийската архитектура ярко проличава тенденцията къмъ творчество въ интериора и монументално третиране на външната, фасадната архитектурна форма. Така е въ Цариградъ и Солунъ, така е и въ Мала-Азия, която въ това време е ядрото на византийската империя.

✓ Следъ това византийската архитектура навлиза въ съвършено ново направление. Стилътъ отъ монументаленъ минава въ живописенъ. Харак-

¹⁾ Разбира се, участие въ културата и изкуството на Византия взеха само религиозно свързанитѣ съ нея славяни — българи, сърби, руси, не и чехословаци, поляци, словинци, полабско-балтийски славяни и хървати, които религиозно се свързаха съ Запада и тамъ проявиха своитѣ култура и изкуство.

²⁾ Wulff, Die Kolmesiskirche in Nicäa, стр. 106.

³⁾ Wulff, Altchristl. und byzantinische Kunst, стр. 454.

терното въ него е декоративното третиране на фасадата: градация въ конфигурацията на силуета, архитектурни форми въ кржгла или вълнообразна линия и най-важното — колоритъ. Въ конструкцията нови постижения не се явяватъ — прилагатъ се познатитъ по-рано конструктивни форми. Като новостъ е тамбурътъ,¹⁾ който дава и нови пропорции на църквата — привежда повече къмъ тенденцията въ височина, отколкото въ широчина и дължина, и усилва възможността силуетътъ на църквата да се оживи и разнообрази. Презъ тази епоха планътъ на византийската църква се вече напълно изяснява, намира се канонътъ ѝ, който се запази въ Атонъ, отъ дето се поддържа традицията и до днесъ. Църквата получава кръстовиденъ планъ, като кръстътъ се очертава главно въ засводяването ѝ: дветъ му рамена — отъ централния и напрѣчния корабъ — се пресичатъ на еднаква височина и въ пресичането имъ се издига тамбурътъ; рамената отъ напрѣчния корабъ се проектиратъ на северната и южната фасадни стени и образуватъ фронтони. Кръстообразниятъ планъ на църквата се рисува и въ силуета, въ билото на покрива ѝ. Фасадната стена става сръдство за постигане на декоративни ефекти: застроява се отъ редове тухли и камъни, разчленява се съ слѣпи аркади въ единъ, два и три отстѣпа, изпъстря се съ геометрически орнаментъ отъ тухлички и камъчета, долепени едни до други или инкрустирани въ пластъ мазилка, като ефектътъ получава най-голѣмата си сила чрезъ забиване въ фасадата на глинени чашки, ярко и въ различни цвѣтове гледжосани. Орнаментирането на фасадата става по начинъ, че ясно се виждатъ подбудитъ на едно народно (нешколувано) творчество, водимо отъ „варварско“ чувство къмъ архитектурната форма. Орнаментътъ е примитивенъ — геометрическа комбинация на правата, чупената, кривата линии и кржга. Симетрията е пренебрегната както по отношение на разчленяването на фасадата съ слѣпи арки, така и при поставянето на отворитъ за прозорци и врати, а най-вече при орнаментирането на фасаднитъ плоскости. Слѣпитъ арки сж декоративни, не вече конструктивни. Не сж вече съ конструктивна цель поставени и редоветъ тухли между каменната зидария — и тѣ иматъ чисто декоративно предназначение. При изграждането рѣдко се чувствува ръководната воля на единъ обученъ майсторъ (архитектъ) — всѣки работникъ има своя инициатива, работи независимо отъ другия, самостоятелно и често свършено случайно. Това особено силно се чувствува въ декоративната облицовка на фасадната стена — тамъ симетрията е напълно изоставена, изоставена е и тамъ, дето полетата, които се декорирватъ, сж симетрично поставени. При тази несиметричностъ не се вижда едно съзнателно търсене на свободното несиметрично уравновесяване на архитектурната форма или на орнаента — такова би било изразъ на едно повишено чувство къмъ композицията. Тукъ въ несиметрията намираме едно примитивно чувство за отношение на детайла къмъ цѣлото, дето се губи връзката между частта и цѣлото, дето се гледа

¹⁾ По всичко изглежда, че се явява за пръвъ пътъ въ църквата Hea. Wulzinger, *Byzantinische Baudenkmäler zu Konstantinopel*, стр. 58.

на детайла като на самостоятелно постижение. Фантазията е невъздържана, варварска. Що се отнася до строежа, той е небреженъ и примитивенъ — зидано е съ неравни ломени камъни, като фугитъ се небрежно изравняватъ съ малки камъчета или тухлички. По-голѣмо старание се полага само въ облицовката на фасаднитъ плоскости, тамъ, дето се търсятъ декоративни ефекти.

Новото чувство къмъ формата и декорацията се прояви отначало бавно и плахо. Като първа проява можемъ да сметнемъ иззиждането на стенитъ отъ хоризонтални пластове камъни и тухли. Choisy намира, че тухлитъ сж се поставяли между камънитъ по конструктивни съображения — да изравняватъ неправилнитъ каменни пластове¹⁾ — което, наистина, е общъ принципъ, срѣщанъ още въ Микене и по-после въ всички примитивни строежи, като тухлата е замѣнена съ дървото, но не е изключено съ това смѣсване на тухлата съ камъка по-после да сж търсени и декоративни ефекти, тъй като намираме на много мѣста тухлени редове поставяни съвсемъ безъ конструктивна необходимостъ, а само като облицовка. И, ако при вторитъ цариградски стени²⁾ тухленитъ редове сж били употребени съ конструктивна целъ, голѣма е вѣроятността тѣ при студийската базилика (V в.) да сж имали декоративно предназначение, толкова повече, че въ северната страна на атриума ѝ намираме вече знаци, които, безспорно, сж начало къмъ създаване на живописния стилъ.³⁾

Като проява къмъ живописно разнообразяване на фасадната стена е, безспорно, и изграждането на фасаднитъ стени съ извънредно широки фуги — два пѣти по-широки отъ дебелината на тухлата. Широката фуга, равна на дебелината на тухлата, се е употребявала съ целъ да се пести тухлениятъ материалъ,⁴⁾ но това не може да бжде причина за извънредно широкитъ фуги (два пѣти по-широки отъ дебелината на тухлата), които сж въ сжщностъ фалшиви и не пестятъ тухления материалъ, защото се образуватъ, като между два лицеви реда тухли третиятъ се поставя по-навжтре и като получената междина се запълва съ разтворъ и образува фуга. Така сж конструирани фугитъ въ срѣдната частъ на Кахрие, църквата въ манастира Св. Пантократоръ и др.,⁵⁾ а така е по всѣка вѣроятностъ и въ Успението въ Никея, дето тѣ сж широки почти двойната дебелина на тухлитъ,⁶⁾ образуватъ декоративни пояси презъ цѣлата сграда и правятъ впечатление, че църквата е построена отъ смѣняващи се редове камъни и тухли.

Епохата на иконоборството не е дала възможностъ за усилена строителна дейностъ, затова и живописниятъ стилъ можа ярко да се прояви

¹⁾ Choisy, *L'art de bâtir chez les Byzantins*, стр. 99.

²⁾ Първитъ, Теодосиевитъ, сж били изградени само отъ камъкъ. Гл. Брунов, Къ вопросу об архитектурном стилѣ въ Константинополѣ, ИАИ V стр. 204.

³⁾ C. Gurlitt, *Die Baukunst Konstantinopels*, Berlin 1907 табл. IX; Брунов, цит. съч. стр. 195.

⁴⁾ Choisy, цит. съч. стр. 12.

⁵⁾ Брунов, цит. съч. стр. 193.

⁶⁾ Wulff, *Koimesiskirche* стр. 20.

едва следъ IX в., когато заедно съ възраждането на Византия започна и усиленъ строежъ на църкви и палати — презъ епохата, която Кондаковъ нарича втори златенъ вѣкъ на византийското изкуство; тогава именно се създаде архитектурната школа, която минава съ името цариградска и която е сжщността на византийската архитектура отъ второто хилядолѣтие.

Времето, въ което започватъ да се показватъ елементитѣ на живописно отнасяне къмъ фасадата на византийската архитектура, съвпада съ времето, когато етническата структура на византийската държава започна да се промѣня, — когато започватъ да минаватъ на Балканския полуостровъ варваритѣ и да се заселватъ славянитѣ и главно българитѣ.

Съ идването на полуострова славянитѣ измѣнятъ не само етническия му съставъ, но и културата му.¹⁾ Защото тѣ намиратъ полуострова почти обезлюденъ и достигатъ безпрепятствено при заселването си чакъ до островитѣ на Егейско море, като навлизатъ даже и въ Мала-Азия.²⁾ При това тѣ идватъ на полуострова тогава, когато гърцитѣ сж вече въ силенъ материаленъ и духовенъ упадъкъ.³⁾ Следъ като чрезъ събирането на гръцката и ориенталската култури се създаде т. н. елинистическа култура, която се разви на ориенталска почва, Гърция остана безъ вътрешна жизнена сила и започна все повече да губи влияние, докато най-после и окончателно го загуби. Успоредно съ обезлюдяването ѝ е вървѣлъ и културниятъ ѝ упадъкъ — тя е нѣмала прѣсни творчески сили и не е можела да създаде нищо ново нито въ областта на науката, нито въ областта на изкуствата. Славянитѣ дойдоха на Балканския п-овъ тъкмо по времето, когато древна Елада бѣ исторически абдикирала. Тѣ се така наложиха на полуострова, че и до днесъ още има запазени славянски названия на мѣста и селища въ Гърция и особено въ Пелопонезъ.⁴⁾ Хайнрихъ Гелцеръ сжщо твърди, че значителна частъ отъ днешнитѣ гърци се състои отъ погърчени славяни. Славянитѣ сж се чувствували въ византийската държава като въ свое царство. Наричали сж се заедно съ другото население на държавата ромей, говорили сж своя езикъ и сж изпълнявали свободно своитѣ нрави и обичаи. Били сж склонни къмъ строителнитѣ занаяти.⁵⁾

Гърция и изобщо Балканскиятъ полуостровъ започнали бързо да се варваризиратъ, започналъ да се варваризира и императорскиятъ дворъ. Добре

¹⁾ G. Millet, L'école grecque, стр. 2.

²⁾ Б. А. Панченко, Памятники Славянъ въ Вифиніи VII в., Изв. руск. археол. инст. въ К-лъ VIII; Niederle, Slovanské starožitnosti, Díl I Svazek 1.

³⁾ Б. Филовъ, Византия и Елада, Българска мисль II 927.

⁴⁾ П. Мутафчиевъ, Де, кога и какъ се е губилъ българскиятъ народъ до днесъ, Отецъ Паисий год. I бр. 12 и 13.

⁵⁾ Когато въ 765/6 год. Константинъ Копронимъ е поискалъ да възстанови водопровода на Валенсъ, събрали майстори отъ различни области: отъ Азия и Понта 1000 зидари и 200 работника мазачи, отъ Елада и отъ островитѣ 500 грънчари, отъ Тракия 5000 работника и 200 тухлари (Millet, L'école grecque, 3). Значи най-много е взелъ отъ Тракия, които безспорно сж били славяни, а може да се допусне, че и между другитѣ е имало такива, тъй като славянитѣ по това време се били заселили въ Гърция и въ Мала-Азия. Обстоятелството, че може отъ Тракия да сж събрани прости работници, не е отъ значение, защото стилътъ на второто хилядолѣтие е създаденъ тъкмо отъ нешколувани, отъ прости зидари.

виждаме това напр. отъ речъта на египетския епископъ Синесий, дошелъ въ Цариградъ да поднесе дарове на Императора и останалъ цѣли три години, за да проучи варварската опасностъ за Византия — отъ нея виждаме, че варваритѣ сж заели вече важни началнически длѣжности въ управлението на страната, като даже се поставятъ по-горе отъ консула и отъ опитнитѣ законодатели. Важни сж сжщо и думитѣ на Лъвъ Мждрий, които ни рисуватъ самочувствието и упоритостта на славянитѣ, невъзприемчивостта имъ къмъ чуждия битъ и отъ друга страна привързаността имъ къмъ своето: „Славянитѣ неохотно изпълняватъ наредбитѣ на чужди лица, но слушатъ и покоряватъ се на своитѣ; тѣ много по-лесно понасятъ несправедливостта и обидитѣ на собственитѣ си старейшини, стига само да не следватъ ромейскитѣ обичаи и закони“. Това известие, пише Успенский,¹⁾ безспорно е предизвикано отъ наблюдение надъ начина на живѣене на ония славяни, които били вече заселени въ предѣлитѣ на империята и съставлявали отъ себе си привилигирано общество, надъ което не се простирали византийската администрация и сждъ. Като доказателство за това е и земледѣлскитъ законникъ — *Nomos Georgikos*, който е паметникъ на славянското обичайно право.

Положението, което сж заемали славянитѣ въ византийската империя, ни показва, че западната и източната римски империи сж имали една и сжща участъ — и дветѣ сж били въ кжсо време варваризирани, съ тази само разлика, че докато германцитѣ унищожаватъ въ V в. западната империя и основаватъ въ предѣлитѣ ѝ национална държава, славянитѣ не сж дошли като вълна, която да разбие или да се разбие въ устоитѣ на източната римска империя — въ устоитѣ на Византия, а безъ да унищожаватъ империята и безъ да поставятъ когото и да било отъ жупанитѣ си на мѣстото на императора, влѣзли въ състава на империята и ѝ дали новъ характеръ, предали ѝ онова, което после се нарекло византизъмъ и което не изхожда само отъ Византия, а и отъ самостоятелнитѣ съседни ней славянски царства.²⁾

¹⁾ Успенскій, Древнѣйшій памятникъ славянскаго права, Юридическій Вестникъ XVIII, 1886 № 4 стр. 700—713.

²⁾ Че наистина славянитѣ сж криели въ себе си сили, за да могатъ да предадатъ свой характеръ на византийската култура и изкуство, ни показватъ много факти изъ живота имъ: пелопонезкитѣ славяни сж били съ такова упорито самочувствие, че, макаръ и обкржжени отъ всички страни съ гърци, могли сж да запазятъ езика, нравитѣ и обичаитѣ си чакъ до XV вѣкъ; презъ IX в., отъ когато започна най-ярко да се изразява живописниятъ византийски стилъ, между най-силнитѣ владѣтели и политически фактори на Европа били, заедно съ франкитѣ и византийцитѣ (съ много славяни въ състава на държавата си), още и българитѣ; за самочувствието на българитѣ говорятъ и размѣненитѣ писма между царъ Симеона и императорския делегатъ Лъвъ Магистръ; самъ византийскитъ императоръ се е погрижилъ за създаването на славянската писменостъ, а правото на славянитѣ да общуватъ съ Бога на свой езикъ е било признато даже и отъ папата; богомилството е изразъ на високъ духовенъ стремежъ, на духовна самостоятелностъ — то ярко подчертава връзката на славянина съ миналото му, чрезъ включенитѣ въ себе си множество народни елементи отъ славянски езически вѣрвания и обряди, и дава изразъ на протестъ противъ църквата и държавата, които, по уредбата си, почвали да ставатъ чужди на народнитѣ схващания, протестъ противъ безогледното подражание на всичко небългарско, като отстояватъ проявитѣ на народната маса за запазването на своето минало; скорооткрытата Симеонова църква въ стария Преславъ е фактъ, който много ясно показва само

Миле много изчерпателно изследва византийската архитектура отъ второто хилядолѣтие, разграничава дветъ школи — гръцката¹⁾ и сръбската²⁾ — отъ най-сжществената, цариградската; не обяснява обаче, кжде и кой създаде тази цариградска школа, защо тя е най-добре изразена въ Солунъ и защо я намираме изолирана и въ Мистра — въ центъра на гръцката школа, и защо, най-после, най-добритъ паметници отъ византийския стилъ намираме въ България — и то не паметници отъ т. н. провинциаленъ типъ, но точно отъ типа на „цариградската архитектура“. При проучване на българскитъ византийски паметници (които едва напоследъкъ ставатъ известни на археолозитъ), не може да не мине мисълта, че и България е била важенъ факторъ въ развитието на византийската архитектура. Азъ не искамъ да твърдя, че България е влияла на Цариградъ при образуването на стила. Може обаче да се допусне, че въ България, Цариградъ, Солунъ, Македония и въ нѣкои части на Гърция (напр. Мистра) — въ всички страни, дето византийскитъ стилъ на второто хилядолѣтие е най-чистъ и получава завършената си форма, тази архитектура се е развила подъ единъ и сжщи напоръ, подъ напора на единъ и сжщи художественъ темпераментъ, съвършено различенъ отъ темперамента, който създаде византийската архитектура преди идването на славянитъ на Балканския полуостровъ и преди да могатъ тѣ да се проявятъ.

Като мѣсто за зараждането и развитието на този стилъ се посочватъ Цариградъ и Солунъ. Въ Цариградъ намираме зачатъци въ Фенари Иса (X в.) и Будрумъ джами (X в.). Разчленяване на фасадата съ слѣпи арки намираме едва въ XI в. въ Ески Имаретъ, дето започва да се явява като система и орнаменталното декориране на фасадата; по-добре, обаче, това е изразено въ Килисе-джами (втората половина на XI в.). Общо взето, може да се каже, че възникването на византийския живописенъ стилъ въ Цариградъ започва ярко да се изразява въ XII в.³⁾ Въ XIII в. тухлениятъ орнаментъ вече се изобилно употребява, а едва въ XIV в. се явява орнаментътъ, характеренъ за епохата на Палеолозитъ, който е изразенъ въ Текфуръ Сарай и който е крайното, завършеното развитие на стила. И въ него, обаче, ние не виждаме стила така съвършено развитъ, както го намираме въ България, Солунъ и Македония. Вулцингеръ сжщо вижда, че стилътъ на Текфуръ Сарай не е така съвършенъ, както е въ Св. Апостоли въ Солунъ и това е едно отъ съображенията му, да датира Текфуръ Сарай преди Св. Апостоли, преди 1312 г.

битността въ творчеството на българитъ, живописното имъ отнасяне къмъ архитектурната форма и декорация, подчинено на „варварския“ имъ художественъ темпераментъ; и най-после, въпрѣки неизгоднитъ исторически условия, при които сж се развивали славянитъ, тѣ все още сжществуватъ като етническа единица, като и днесъ даже, когато новитъ условия на живота способствуватъ за преливането и уеднаквяването на културата и изкуството, славянскитъ култура и изкуство все още иматъ специфиченъ свой характеръ.

¹⁾ Millet, *L'école grecque dans l'architecture byzantine*.

²⁾ Millet, *L'ancien art serbe*; Покрышкинъ, *Православная церковная архитектура XII—XVIII стол. въ сербскомъ королевствѣ*.

³⁾ Бруновъ, *цит. съч.* стр. 196.

Ние нѣмаме въ България запазени паметници, които да ни очертаятъ хронологически развоя на живописния стилъ у насъ. По догадки можемъ да сѣдимъ, че той е билъ силно развитъ още въ първото българско царство, чрезъ строежъ на фасаднитѣ стени отъ редове камъни и тухли (базиликата въ Плиска), чрезъ разчленяване на фасадитѣ съ слѣпи арки (преславскитѣ църкви-гробници). Най-ярко е изразенъ живописниятъ стилъ въ Симеоновата църква, въ която освенъ разчленяване и разнообразяване на фасаднитѣ стени, имаме и пѣстра керамопластична облицовка. Но ако тукъ ние градимъ заключенията си повече върху догадки, за развитието на стила въ последната му фаза ние имаме категорични доказателства, че е станало по-рано въ славянскитѣ страни, преди да мине въ Цариградъ. Въ Цариградъ тоя стилъ започва да се явява едва въ XIV в.,¹⁾ когато въ засвояването на слѣпитѣ арки се употребяватъ редуващи се камъни и тухли. Този начинъ на строежъ, обаче, въ България е употребенъ още въ XI в. въ костницата на Бачковския манастиръ, въ XII в. въ църквата Св. Димитъръ въ Търново, въ началото на XIII в. въ църквата Св. Климентъ въ Охридъ, началото на XIV в. въ църквата Св. Апостоли въ Солунъ. Но най-добре е изразенъ стилътъ въ месемврийскитѣ църкви Св. Арахангелъ Михаилъ и Гавраилъ, Св. Пантократоръ и Св. Иванъ Алитургитосъ, отъ края на XIII или началото на XIV в.²⁾ — тамъ той е доведенъ до такова съвършенство, въ каквото не го виждаме въ никой други византийски паметникъ. Тукъ ние намираме изобилно употребени и гледжосани въ ярки цвѣтове, забити въ зида чашки, които довеждатъ живописното въздействие на църквата до своя връхъ.³⁾

¹⁾ Бруновъ, цит. съч. 217; Millet, L'école grecque, 261; Wulff, Altchristl. und byzant. Kunst, стр. 479—497.

²⁾ Ако сѣдимъ по числото на странитѣ на апсидитѣ, бихме могли да поставимъ тия църкви въ XII—XIII в., тъй като Св. Арахангелъ Михаилъ и Гавраилъ е съ тристранна апсида, а Пантократоръ и Св. Ив. Алитургитосъ сѣ съ петстранни. Тристранни апсиди обикновено намираме до X в. (Фенари-Иса, Будрумъ джами въ Цариградъ), петстранни обикновено въ XI и XII в. (Ески имаретъ, Килисе джами въ Цариградъ, Казанджиларъ джами въ Солунъ, Асеновата църква при Станимака), петстранни и най-вече седмостранни следъ XII в. (Исакие джами, Якубъ паша, Св. Апостоли въ Солунъ, църквата отъ манастира Св. Пантократоръ въ Цариградъ). Понеже въ месемврийскитѣ църкви стилътъ е доведенъ до своето съвършенство, рисковано е да се отнасятъ по-рано отъ XIII в. Така че Св. Михаилъ и Гавраилъ може да бѣде отъ началото на XIII в., а Св. Панократоръ и Св. Иванъ Алитургитосъ отъ края на XIII в. или най-късно отъ началото на XIV в. И по исторически сведения знаемъ, че въ началото на XIII в. въ Месемврия е имало вече хубави църкви, въ които сѣ се пазели свети мощи; мощитѣ на св. Тодоръ, напимѣръ, сѣ били задигнати отъ венецианцитѣ, когато въ 1265 г. нападнали града, тогава български (Иречекъ, Пжтувания ч. II, стр. 806).

³⁾ Подобни глинени гледжосани чашки намираме (по-малко) и въ други църкви отъ стила на месемврийскитѣ, и то въ странитѣ заселени съ славяни (българи) — въ Търново, Нагоричино и Кучевище при Скопие, въ Верея, Крушевацъ, Мистра и др. Това керамично декоративно срдство е, вѣроятно, отзвукъ отъ керамичната декорация на преславската архитектура. Не е отъ значение за българския произходъ на тоя декоративенъ маниеръ обстоятелството, че Месемврия е била въ повечето време на сѣществуването си гръцка колония; все пакъ славянскиятъ елементъ въ нея не ще да е билъ по-малко, отколкото е билъ напр. въ Солунъ. При второто българско царство градътъ често е минавалъ отъ ржце въ ржце; гражданитѣ му, макаръ и да сѣ били въ болшинството си гърци, сѣ знаели, поради търговски съображения, да се спогаждатъ съ българитѣ; когато на българитѣ отивало зле, както при падането на династиитѣ на Асеновци и Тертеровци, скоро преминавали къмъ византийцитѣ, и обратно — щастието на българитѣ ги отцѣпвало отъ Византия. Планинската околностъ е била презъ всичкото време българска. Въ първата половина на XIII в. Месемврия е била българска, въ

Европейскитѣ византолози мислятъ, че византийскитѣ стилъ на второто хилядолѣтие се е създалъ и развилъ въ Цариградъ и Солунъ. Въ сжщностъ тѣ намиратъ повече признаци за това въ Солунъ, но понеже не искатъ да допустнатъ, че Цариградъ, като столица, не е указалъ влияние на Солунъ, склонни сж да дадатъ предимството на Цариградъ. Вулфъ, напротивъ, признава Солунъ като по-важенъ факторъ въ създаването на стила и то още въ времето на подготовката му — църквитѣ, които образуватъ прехода между цариградската Св. София и архитектурата на второто хилядолѣтие (Св. София въ Солунъ, Успението въ Никея, Св. Климентъ въ Ангора, Св. Никола въ Мира, църквата въ Дерѣ Аши, двойната църква въ Ефесъ и др.) той смѣта, че се създаватъ въ Солунъ или подъ влиянието на Солунъ. А и при архитектурата на второто хилядолѣтие Вулфъ намира Солунъ като центъръ на голѣма дейность.¹⁾

Миле сжщо признава Солунъ за факторъ при създаването на византийския стилъ — ако не по-голѣмъ, то поне не по-малѣкъ отъ Цариградъ, нѣкъде даже цариградската школа нарича едновременно и солунска.²⁾ Нека, независимо отъ паметниците въ България, приемемъ, че наистина въ Солунъ заедно съ Цариградъ се създава и развива стилътъ. Къмъ съображенията за това нека прибавимъ още нѣколко:

1. Околността на Солунъ е била заселена съ славяни — българи, а и самиятъ Солунъ е споменаванъ отъ старитѣ грѣцки писатели за полуславянски градъ; за такъвъ го споменава и византийскитъ императоръ Михаилъ, който, възлагайки на братята св. Кирилъ и Методий създаването на славянската писменостъ, имъ казалъ „вие двама сте солуняни, а всички солуняни говорятъ добре славянски.“³⁾

2. Населяващитѣ Солунъ славяни сж били българи, понеже наречието, на което е създадена първата славянска писменостъ, е солунското наречие и е признато отъ славиститѣ за българско.⁴⁾

3. Характернитѣ особености на създалия се въ Солунъ архитектуренъ стилъ се срѣщатъ въ всички български и македонски църкви на онова време, не се срѣщатъ обаче въ Гърция и въ странитѣ не населени съ славяни.

втората — византийска, въ първата половина на XIV в. пакъ българска, 1366 до 1453 — п кѣ византийска. Но обстоятелството, че тя, въпрѣки всичко, си е оставала населена преимуществено съ грѣци, не отрича българския характеръ на месемврийскитѣ църкви, защото църквитѣ сж били строени отъ българи. Иначе не може да бжде, щомъ като сж строени въ стила, въ който се е строило по онова време въ славянскитѣ, главно българскитѣ земи. Аналогиченъ случай за строежа въ Месемврия имаме и въ по-ново време. Въ 1884 г., когато Иречекъ е посетилъ Месемврия, „гратътъ е бѣлъ населенъ отъ 1761 души, които били грѣци, освенъ 70 души българи и 67 турци. Въпрѣки това, новата църква, която тогава правѣли, се строяла отъ македонски майстори, безъ самитѣ грѣци да се интересуватъ и знаятъ, какъ и въ какъвъ стилъ се тя строи“. „Месемврийци ме запитаха,“ пише Иречекъ, „въ какъвъ стилъ е планирана тая нова сграда, отговорихъ, че е въ „влашки“ (македоноромѣнски) стилъ, което ги накара много да се смѣятъ“. Иречекъ, Пжтувания, стр. 802—803.

¹⁾ Wulff, Die Koimesiskirche in Nikäa, стр. 109; Altchristl. und byzant. Kunst, стр. 496.

²⁾ Millet, L'école grecque, стр. 267.

³⁾ С. М. Кульбакинъ, Древне-церковнославянскій языкъ, стр. 6.

⁴⁾ Кульбакинъ, цит. съч. стр. 9.

4. Приемемъ ли, че този стилъ е създаденъ отъ славянитѣ, става лесно обяснимо, защо нѣкъде въ Гърция той се срѣща изолиранъ всрѣдъ гръцката архитектурна школа — именно защото мѣстата, дѣто той се срѣща, били заселени съ славяни (Пелопонезъ, Мистра, Арта, Вериа и др.).¹⁾

Така че, и да приемемъ, че въ Солунъ се е създалъ и развилъ византийскиятъ стилъ на второто хилядолѣтие, пакъ славянитѣ и главно българиѣ и македонцитѣ се явяватъ като фактори въ създаването му. А явно е, че тия, които сж създали стила въ Солунъ, България и Македония, сж създали сжщия стилъ и въ Цариградъ, областъта на който, по сведенията на арабския писателъ Масуди, е била заселена преимуществено съ българи.

Това още по-ясно се вижда, като хвърлимъ погледъ на византийската архитектура, създадена се на гръцка и сръбска почва.

Въ Гърция срѣщаме духа на друга една традиция, срѣщаме тенденцията къмъ строгата, класическата форма, къмъ каменната архитектура. На живописната тухлена декорация при славянитѣ Гърция противопоставя твърдостъта на дѣлания камъкъ. Вѣрна на античнитѣ примѣри, тя запазва вкуса къмъ яснота и къмъ чиститѣ прави линии. Макаръ гръцкитѣ историци да пишатъ, че обезлюдена Гърция се е въ скоро време варваризирала, все пакъ славянското въ архитектурата не е могло да се наложи навсѣкжде. И тамъ даже, дето следъ IX в. започватъ да употрѣбаватъ тухлата като хоризонтална и вертикална преграда на камѣнитѣ въ строежа на фасадата, съ това се дава по-малко идеята за живописностъ и колоритъ, отколкото идсѣта да се подчертае всѣки камъкъ, съ което по-ясно да се изрази каменната структура на сградата. А дето, подъ влиянието на славянитѣ, е употрѣбена тухлата като фасадна украса, това се прави не чрезъ свободния и примитивенъ геометрически орнаментъ, както е въ славянскитѣ страни, а чувствува се стремежътъ чрезъ тухлата да се имитира скулптиранъ камъкъ.²⁾ Дето пъкъ (въ купола) е употрѣбена крѣглата линия, то тя е дадена не въ омекчената, чрезъ отстѣпи на назѣбенъ корнизъ форма, както е въ славянскитѣ страни, а въ остро изработенъ камъкъ. Въ Гърция виждаме борбата между две художествени тенденции — отъ една страна класическата, отъ друга варварската, славянската. Преобладава плоската, неразчленената архитектурна фасада — композиция отъ прави линии, остри тригълни фронтони. *Rapaghia Gorgoriko* въ Атина е най-типиченъ примѣръ.

У Що се отнася до Сърбия, тамъ славянското чувство къмъ архитектурната форма не е проявено само върху почвата на ориенталскитѣ, но и на западнитѣ традиции. Презъ времето на създаването на византийския стилъ сърбитѣ се движатъ между два свѣта — между Италия (Ломбардия) и между Византия (Солунъ и Гърция). Сръбската архитектура може да се

¹⁾ Niederle, цит. съч. Картата на населенитѣ съ славяни гръцки области, стр. 297.

²⁾ Millet, *L'école grecque*, стр. 254.

раздѣли на три групи:¹⁾ Рашка (далматинска) подъ влиянието на Ломбардия и съ романски и готически архитектурни елементи;²⁾ моравска, — същата славяно-византийска, нѣкжде съ примѣси на гръцки елементи;³⁾ и трета група, която обединява формитѣ на първитѣ две. Миле пише за сръбската архитектура. „Църквитѣ ѝ не се държатъ една за друга като брънkitѣ на една верига. Ние можемъ да ги сравнимъ по-скоро съ една разтръгната фамилия, на която всѣка група и всѣки членъ носи белега на страната, въ която израства“ ... „Сръбската архитектура е източень и западены еklektизъмъ“ ... И наистина, никжде въ Сърбия не намираме византийския стилъ така пречистень, както го намираме въ България.

Едно обстоятелство, което не може да не обърне внимание, е, че въ църквитѣ, въ които имаме изразень живописния стилъ, имаме и ясно разграниченъ нартикъ. Миле поставя добре развития нартикъ като отличителенъ белегъ на цариградската школа, и обяснява причината, дето се е запазилъ въ тази школа съ обстоятелството, че той е характеренъ елементъ за елинистическото християнство, което християнство се е запазило и най-силно развило въ Цариградъ. Това обяснение изглежда правдиво, но защо именно въ славянскитѣ страни нартикътъ да се запази ясно очертанъ и напълно отдѣленъ чрезъ зидъ отъ кораба на църквата (свързва се съ него само чрезъ врата), а другаде той или съвсемъ липсва, или е недоразвитъ? Въ Гърция напр. той или липсва, или е включенъ въ кораба, безъ да се ясно отдѣля отъ него, или въ западната частъ на кораба се очертава само чрезъ перпендикулярно поставяне осьта на засводяването му спрѣмо осьта на засводяването на кораба; въ Грузиния се прави илюзия на нартикъ, като презъ западното рамо на кръста се поставя галерия; въ Молдава пъкъ нартикътъ се отдѣля отъ кораба чрезъ аркада.

Присъствието на нартика въ всички почти български църкви дали не може да се свърже и обясни съ явното покаяние, което е било развито въ народитѣ на византийската държава и най-вече въ България? Още съ покръстването на българитѣ царь Борисъ е издалъ законникъ, въ който е свързалъ наказанието на провинения съ религиознитѣ обряди. Този начинъ на наказване е съществувалъ въ Византия, но тамъ той скоро е изчезналъ,⁴⁾ а въ България е билъ и по-строгъ, и се е дълго задържалъ — до времето преди освобождението, а и днесъ още се напомня при богослужението, като се приканватъ оглашенитѣ да напуснатъ храма. Явното покаяние е свързано съ недопускане въ църква на строго прегрѣшилия.

Споредъ законника на Бориса прегрѣшилиятъ е трѣбвало да стои нѣколко години (споредъ естеството на грѣха) внѣ отъ църквата, на двора,

¹⁾ Millet, *L'ancien art serbe*; Покрышкинъ, цит. съч.

²⁾ Църквата на Неманя въ Студеница, църквата въ Жича, катедралата въ Арилье, църквата въ Дечани.

³⁾ Тя се явява презъ XIV в. въ провинциитѣ близки до Византия: отъ Косово, Призренъ до Тетово, Скопие, Шипъ, Кратово. Чувствува се влиянието на майсторитѣ отъ Балкана.

⁴⁾ Ю. Трифоновъ, *Духовенъ животъ и просвѣта у българитѣ въ царуването на Симеона*, Българска историческа библиотека, I, IV, стр. 127.

изложенъ на вѣтъра и дъжда и да проси влизащитѣ въ църквата да се молятъ за него, следъ което нѣколко години е билъ допусканъ въ нартика на църквата и едва следъ това е получавалъ право да влезе въ църквата и присѣдствува на богослужението. До скоро нартикътъ въ българската църква е изпълнявалъ сѣщото предназначение — да служи за помѣщение на оглашенитѣ. Строгостта въ изпълнение на наказанието — прегрѣшилиятъ да не може да слуша богослужението — е наложило нартикътъ да бжде съвсемъ отдѣленъ чрезъ плътна стена отъ църквата и да се съобщава съ нея само презъ врата. Тази връзка на морала съ религиознитѣ обряди изглежда да е най-силно развита въ България, тя има нѣщо общо и съ богомилството. Така нартикътъ се явява като изразъ на една битова особеност и като такава той е станалъ нераздѣлна съставна часть на славяно-византийския стилъ: въ него църкви безъ нартикъ сѣ изключение, а най-малко изключения намираме въ България.

По такъвъ начинъ може да се допусне, че византийската архитектура отъ второто хилядолѣтие, която се характеризира съ живописния си стилъ — декоративно разчленени и колоритно третираны фасади — се е създала подъ напора на единъ славянски художественъ темпераментъ, който се е еднакво свободно проявилъ както всрѣдъ славянитѣ отъ византийската държава, които сѣ били главното ѣ население на Балканския полуостровъ, така и всрѣдъ славянитѣ, които сѣ образували самостоятелни царства около нея. И понеже намираме този стилъ най-напредъ и най-добре развитъ между българитѣ въ Солунъ, България и Македония, не можемъ да не приемемъ, че именно българитѣ сѣ били главниятъ факторъ на създаването му, и школата, въ която византийскиятъ стилъ е най-добре изразенъ, трѣбва да се нарече българска. ✓

L'école bulgare dans l'architecture byzantine.

La question des origines des éléments constitutifs de l'architecture byzantine n'est pas encore définitivement résolue. Il semble bien qu'en l'étudiant on ait mis plus de soin à rechercher ce qui rapproche l'architecture byzantine des architectures qui l'ont précédée qu'à découvrir et à expliquer ce qu'il y a d'original dans cette architecture. Or, en réalité, les styles ne se créent pas uniquement sous l'influence des formes antérieures, mais principalement sous l'influence des nouvelles civilisations. Il ne faudrait pas négliger l'élément psychique fondamental dans la création d'un style — le tempérament artistique du peuple qui crée ce style.

En examinant la question à ce point de vue — la recherche de la relation entre le génie du peuple et le style — on est frappé par le fait que le style architectural byzantin du second millénaire, qui se caractérise par la recherche de l'effet de couleur et par le traitement décoratif du mur de façade, se constitue

au moment où les Barbares pénètrent dans la péninsule balkanique, s'affermir après l'établissement des Slaves et des Bulgares et se développe le mieux dans les régions de la péninsule peuplées par des Slaves, principalement par des Bulgares.

Les origines du style pittoresque byzantin dans l'architecture remontent au Vème siècle après J. C. et s'y manifestent par l'emploi de rangs de briques entre les rangs de pierres, non plus dans un but constructif, mais dans un but décoratif; par l'emploi de joints extrêmement larges — de 10 à 12 cm. — construits de telle façon que la brique n'est plus „économisée comme matériel de construction“, et qu'ils n'ont qu'un rôle décoratif; par l'emploi d'ornements céramoplastiques dans la maçonnerie, sans aucun doute uniquement dans un but décoratif (dans la basilique de Stoudion à Constantinople). A partir du Xème siècle ce style entre dans une nouvelle phase — il s'impose comme style officiel. La tendance au pittoresque se manifeste également dans la silhouette de l'édifice, par la division décorative au moyen de fausses arcades et par le décor varié obtenu à l'aide d'ornements géométriques primitifs.

Nous trouvons cette conception pittoresque de l'architecture le plus tôt et le mieux développée dans les régions de la péninsule balkanique peuplées par des Slaves, aussi bien dans celles qui faisaient partie de l'empire byzantin que dans celles qui formaient des Etats indépendants. C'est l'expression d'une création populaire spontanée, libre de toute influence d'école, où l'habileté de l'artiste se confond avec le sentiment de l'ouvrier et du peuple.

La population des provinces balkaniques de Byzance était dans sa plus grande partie slave. A leur arrivée dans la péninsule balkanique, les Slaves avaient trouvé celle-ci presque dépeuplée et en décadence au point de vue culturel: l'ancienne Hellade avait abdiqué son rôle politique et sa culture était déjà remplacée par la culture hellénistique. C'est pourquoi la péninsule se barbarisa rapidement: ses hauts dignitaires furent remplacés par des barbares et sa culture prit une teinte barbare. Ce n'est pas par hasard que dans la composition architecturale, dans la conception de la façade apparaît ce même principe que les Barbares de l'Ouest (les Goths) introduisent dans l'architecture occidentale et par lequel ils préparent le style romano-gothique: à l'Est, aussi bien qu'à l'Ouest, les peuples barbares introduisent un nouveau courant dans la création architecturale, courant qui à l'Ouest évolue et devient le style gothique, à l'Est se maintient et trouve son expression dans le décor pittoresque de la façade byzantine du second millénaire.

Tandis que ce style pittoresque se développe le plus tôt et le mieux dans les régions peuplées par les Slaves et principalement par les Bulgares — la Bulgarie, Salonique, la Macédoine, Constantinople (en Bulgarie il s'affirme déjà à l'époque du premier royaume dans les murs de façade décorés de fausses arcades, surtout dans la rotonde de Siméon), dans les contrées peuplées de Grecs il se manifeste peu et plutôt comme le résultat d'influences étrangères: en Grèce on s'en tient de préférence à la sévère forme classique et si, là aussi, on recourt à l'emploi des briques dans une intention décorative on le fait en

imitant au moyen de celles-ci l'ornement classique; et le fait qu'au sein de „l'école grecque“ surgissent des îlots tels que Mistra et quelques autres où „l'école slave“ s'impose plus manifestement s'explique aisément: à cette époque, ces régions étaient peuplées par des Slaves.

En Serbie l'architecture est un éclectisme oriental (byzantin) et occidental (italien). Et ainsi, ce que nous appelons le style architectural byzantin — le style du second millénaire — s'est constitué après l'arrivée des Barbares dans la péninsule balkanique (déjà à l'époque de Siméon et peut-être plus tôt) et s'est le mieux développé en Bulgarie au cours du XIIIe et du XIVe siècle (Tirnov, Stanimaka, Mesemvria); en général, nous le trouvons le mieux développé dans les régions peuplées par les Bulgares (Salonique, la Macédoine, Constantinople); c'est pourquoi cette école de l'architecture byzantine peut être nommée école bulgare.

A. Rachénov.

Неиздадени български монети

отъ Н. А. Мушмовъ

Безспорно е, че нумизматиката е неизчерпаемъ изворъ на нови типове монети, а заедно съ това и често пжти на нови данни и приноси къмъ историята. Сѣченето на старитѣ монети още отъ VII в. пр. Хр. е ставало чрезъ отдѣлни печати за всѣка серия или емисия отъ монети и това е продължавало до превземането на Цариградъ отъ турцитѣ въ XV в. За да се държи контролъ за отсѣченитѣ и пуснати въ обращение монети, приготвяли множество печати съ разни типове и знаци. Съ единъ печатъ не могло да се отсѣкатъ повече отъ нѣколко стотинъ монети, а понѣкога и само нѣколко екземпляра, и печатътъ се повреждалъ или пропуквалъ, вследствие на което бивалъ изважданъ отъ употребление и замѣстванъ съ новъ.

Българската нумизматика, макаръ и доста бедна съ типове въ сравнение съ гръцката и римската, е отъ голѣмо значение за нашата история и изкуство. Преди всичко, отъ голѣмо значение за насъ е да знаемъ, кои български царе сж сѣкли монети и какви. За развитието на старото българско изкуство е важно да знаемъ, кой царъ какви типове монети е сѣкълъ и какъ е представено то върху монетитѣ, подъ чуждо ли влияние или самотно.

Презъ 1924 г. излѣзе моятъ трудъ „Монетитѣ и печатитѣ на българскитѣ царе“. Тамъ помѣстихъ всичко, което можахъ да събера у насъ и въ странство по българската нумизматика. Но както казахъ и по-горе, нумизматиката е неизчерпаемъ изворъ на сѣ нови и нови типове и варианти отъ монети. Ето защо само следъ 5—6 години отъ тогава днесъ излизамъ съ новъ приносъ къмъ българската нумизматика. Това е отраднo, защото показва, че българската нумизматика сѣ не е тѣй бедна, както се мислѣше нѣкога и както и сега, може би, нѣкои мислятъ.

Ив. Асень II.

1. Лице: Въ дѣсно светецъ (св. Димитри?) съ осѣнка отъ точки около главата, правъ на среща, съ дѣсната си ржка подава на Асень знаме, което се развѣва въ лѣво, а въ лѣвата държи евангелие; царътъ изглежда съ дълги коси, безъ корона, облѣченъ въ мантия, украсена съ скжпоценности; той съ дѣсната си ржка поема знамето, а въ лѣвата държи свитѣкъ; въ полето въ дѣсно надписъ, отъ който слабо личатъ буквитѣ а - - н, —

а(с'к)и(к); въ лѣво другъ отвесенъ надписъ азън отдоле на горе; буквата с е обърната. Изображенията и надписътъ сж въ зрънчестъ кржгъ.

Опако: Христосъ съ осѣнка отъ точки около главата, седналъ на престолъ на среща, съ прибори ржце, може би държи евангелие; горе знацитѣ сѣ—хс. (сѣ вмѣсто ис). Монетата е сребърна, диам. 21 мм., 1.82 гр. Отъ сбирката на Народния музей. Обр. 156.

Други три подобни монети (варианти) сж издадени въ цитирания погоре мой трудъ, брой 2 и 3.¹⁾

Ирина и Михаилъ.

Въпросната тукъ монета е издадена въ Сборникъ въ честь на Василь Н. Златарски, София 1925, стр. 185. Обаче считамъ за необходимо да я преиздамъ тукъ, за да може тя да бжде по-достъпна за интересующитѣ се и да остане въ общото число на българскитѣ монети, които допълнително се издаватъ въ настоящия приносъ.

2. Лице: Царица Ирина и царь Михаилъ съ низки корони, въ богато царско облѣкло, прави на среща, заедно държатъ знаме на дълга върлина, която опира до земята; свободнитѣ имъ ржце сж сложени на пояса. При фигурата въ лѣво, надписъ отъ лѣво къмъ дѣсно: ирина, а при оная въ дѣсно: миѣил; въ полето, между лѣвата фигура и знамето, буквитѣ ц и ѣ една подъ друга, а върху знамето, което се развѣва на лѣво, кръстъ, приличенъ на буква Х. Наоколо зрънчестъ кржгъ. Интересно е, че буквитѣ ц и ѣ, които сж съкращение на титлата ц(ар)ѣ, сж поставени при фигурата, до която личи името на Ирина, а не при онова на Михаила.

Опако: Христосъ съ осѣнка отъ точки около главата и знацитѣ ис—хс, седналъ на тронъ на среща, въ скута си държи евангелие. Диам. 20 мм., 1.73 гр. Отъ сбирката на Народния музей. Обр. 157.

¹⁾ Издадената отъ менъ въ цитирания вече трудъ среб. монета на Асеня II, обр. 3, е притежание на д-ръ К. Щокертъ отъ Виена. Той издаде сжщата монета въ Numismat. Zeitschr. 1923, Wien, стр. 15 след и я отладе на Михаилъ Асеня. Тази грѣшка г. Щокертъ направи по причина, че тази монета, която азъ прегледахъ презъ 1921 г., не е добре запазена и той смѣта надписътъ за латински, а не български, както впоследствие се указа отъ екземпляра, който азъ открихъ въ Народния музей. Освенъ това Щокертъ не е обърналъ внимание, че върху неговия екземпляръ липсватъ и буквитѣ IPR (IMPERATOR), които сж най-характернитѣ за монетитѣ на Михаилъ Асеня. Тази бележка не можахъ да направя въ моя трудъ, който излѣзе презъ 1924 г., по причина, че музеятъ, по финансови затруднения, не получаваше горепомнатото списание, а г. Щокертъ, не зная защо, не ми е изпратилъ отдѣленъ отпечатъкъ отъ неговата статия. Тази бележка има и това значение, че тя попълва цѣлата литература по български монети до напечатването на книгата „Монетитѣ и печатитѣ на българскитѣ царе.“

Обр. 156. — Сребърна монета отъ Асеня II.

Fig. 156. — Monnaie en argent d'Assen II.

Обр. 157. — Сребърна монета отъ Ирина съ Михаила.

Fig. 157. — Monnaie en argent d'Irène et Michel.

Тази монета се различава от другитѣ известни до сега монети отъ Ирина съ Михаила¹⁾ по следнитѣ особености: преди всичко тукъ царѣтъ и царицата държатъ знаме вмѣсто кръстъ; коронитѣ сж низки вмѣсто ржбести и високи и буквитѣ цѣ не се срѣщатъ въ другитѣ монети, дето само буквата ц се повтаря въ началото и при дветѣ имена. Стилътъ на известнитѣ до сега е съвсемъ различенъ отъ тукъ описваната: първитѣ сж изготвени по венециански стилъ, съ тънки линии и подробности въ фигуритѣ, а последната е работа на майсторъ занаятчия, съ груби линии, безъ подробности, безъ вкусъ и безъ художество. Печатътъ на тази монета навѣрно е правенъ отъ начинающъ майсторъ българинъ, ако не отъ фалшификаторъ.

Константинъ Асень.

Докато до 1918 г. не бѣше известно въобще, дали царъ Константинъ е сѣкълъ монети (първата негова монета издадохъ въ Изв. на Бѣлг. Арх. Д-во VI, 1916—1918 год. стр. 62), днесъ изглежда, че той е сѣкълъ, може би, най-много типове монети между българскитѣ царе следъ Ив. Александра. Между издаденитѣ въ моя трудъ монети отъ царъ Константинъ Асень съ права фигура има едни съ надписъ Константинъ цр (бр. 20—24), други съ Константинъ Ясѣнь цр (бр. 25—29). Между издаденитѣ до сега монети отъ последната серия нѣма нито една съ напълно запазенъ надписъ съ името Асень, а навсѣкжде личатъ само първитѣ две букви ас и затова не се знаеше, дали цѣлото име Асень е било означено върху тѣзи монети или само инициалитѣ ас. Описаната тукъ монета ни освѣтлява по този въпросъ.

3. Лице: Царъ Константинъ съ корона, правъ на среща, облѣченъ въ богато царско облѣкло и препасанъ съ лоронъ, единиятъ край на който е праметнатъ на л. му ржка, въ която държи земното кълбо; въ другата ржка той държи пряпорецъ; въ полето въ лѣво надписъ въ три реда: ко(ст)а; въ дѣсно, най-горе монограма цр, следъ нея името Ясѣнь. Тази монета ни показва, че върху всички монети отъ тази серия името Асень е било пълно.

Опако: На opakото е представенъ бюстъ на Христа, както при другитѣ монети отъ сжщата серия, обаче съ осѣнка отъ точки около главата, както е при бр. 25 отъ цитирания мой трудъ, а не съ линии, както е при

Обр. 158. — Медна монета отъ Константинъ Асень.
Fig. 158. — Monnaie en cuivre de Constantin Assen.

¹⁾ Мушмовъ, цит. съч. стр. 71, бр. 8.

бр. 26—29. И тукъ престолътъ е представенъ само съ кръстоветъ, съ които завършватъ двата горни края. Монетата е медна, диам. 25 мм., отъ сбирката на Народния музей. Обр. 158.

Георги Тертеръ I.

До сега бѣха известни само 2 сребърни монети отъ този царь, които азъ издадохъ въ цитирания по-горе свой трудъ бр. 32—33. Днесъ давамъ трети екземпляръ отъ същата серия, но вариантъ.

4. Лице: Въ дѣсно светецъ съ осѣнка отъ точки около главата, правъ на лѣво, съ дѣсната си рѣка подава на Тертера знаме на дълга върлина, което се развѣва на лѣво, а въ лѣвата държи евангелие; царьтъ съ дѣсната си рѣка поема знамето, а въ лѣвата държи свитѣкъ. Въ полето въ лѣво надписъ отъ лѣво къмъ дѣсно: Гѣѡргіе; крайната буква е обрнато е; въ полето въ дѣсно сѣщо надписъ отъ лѣво къмъ дѣсно: Гѣѡргіе. Горе, между знамето и лѣвата фигура, вертикално буквитѣ вmv.

Опако: Христосъ съ осѣнка отъ точки около главата и знацитѣ с—х (вмѣсто ис—хс), седналъ на широкъ тронъ, дветѣ му рѣцѣ прибрани, може би държи евангелие. Горе, при дѣсния край на престола, буква к обрната или може би непълна звѣзда. Монетата е сребърна, диам. 20 мм., 1.45 гр. Отъ сбирката на Народния музей. Обр. 159.

Обр. 159. — Сребърна монета отъ Георги Тертеръ.
Fig. 159. — Monnaie en argent de Georges Terter.

Тази монета се различава отъ поменатитѣ по-горе по нѣколко особености; преди всичко ще помена вертикалнитѣ букви вmv на лицето и буквата к или звезда на opakoto. Дали тѣзи три букви не сѣ инициали на думата в(елико)мѣ(ченикѣ) и не се отнасятъ къмъ св. Димитри? Въ такъвъ случай ще трѣбва да приемемъ, че светецътъ е св. Димитри, както е случаятъ при Ив. Асеня II, но може да се отнасятъ и за св. Георги, ако той е билъ патронъ на царя. И редътъ на надписа на тази монета се различава отъ другитѣ две.

Монетата, издадена отъ менъ подъ бр. 32 въ „Монетитѣ и печатитѣ на българскитѣ царе“, е притежание на колекционера д-ръ К. Щокертъ отъ Виена и издадена отъ него заедно съ Асеновата монета.¹⁾ Тази монета г. Щокертъ отдава не на Георги Тертеръ I (1280—1292 г.), а на сина на Светослава Георги Тертеръ II (1321—1322 г.). Главнитѣ съображения на г. Щокертъ сѣ две: 1) че монеторѣзането въ времето на Светослава се продължавало, като се отдадатъ тѣзи монети на сина му Георги и 2) че надписътъ на тѣзи монети приличалъ на онзи върху монетитѣ на Светослава съ сина му Георги II.

¹⁾ Пакъ тамъ стр. 16.

Обаче и дветѣ тѣзи съображения не могатъ да ни убедятъ. Ако Георги II действительно е мислилъ, както предполага г. Щокертъ, да продължи монеторѣзането на баща си Светослава, той, по мое мнение, трѣбваше да вземе за своитѣ монети типовеѣ на бащинитѣ си монети, а известно е, че типовеѣ на Светославовитѣ монети сж съвсемъ различни. По второто съображение на г. Щокертъ ще кажа, че името Гѣѡрги се пише на всѣкъжде еднакво. Най-важното, което не взелъ предъ видъ Щокертъ, е стилътъ и другитѣ особености, които характеризиратъ епохата отъ Асеня II до Светослава. Монетитѣ на Асеня II, на Ирина съ Михаила, на Михаилъ Асеня сж подъ чисто венецианско влияние; ония на Константинъ Асеня сж подъ византийско влияние съ характерната за българскитѣ царе монограма ψ . Монетитѣ на Георги Тергеръ I, които ни занимаватъ тукъ, сж подъ чисто венецианско влияние и съвсемъ прилични на Асеновитѣ и Михаилъ Асеновитѣ: фигуритѣ гологлави, държатъ знаме, безъ монограма ψ . Отъ времето на Светослава българската нумизматика почва да става чисто българска, самобитна, съ типове, които се различаватъ и по стилъ, и по художество отъ венецианскитѣ. Меднитѣ монети на Светослава съ сина му Георги II носятъ имената и на двамата владѣтели, фигуритѣ сж съ корони и държатъ дълъгъ кръстъ, докато тия на Георги Тертеръ носятъ само името Георги, фигуритѣ сж безъ корони и държатъ знаме. Разликата въ стилъ и техника, при еднитѣ и другитѣ, е забележителна, еднитѣ сж правени по венециански начинъ, другитѣ по византийски. Значи, въ монеторѣзането при Светослава е станала голѣма промѣна, която синъ му Георги II не само не последвалъ, както твърди г. Щокертъ, а напротивъ я измѣнилъ, ако приемемъ, че действительно въпроснитѣ монети сж негови.

По тѣзи съображения не може да се приеме мнението на г. Щокертъ за отнасянето на въпроснитѣ монети къмъ Георги II, а тѣ трѣбва да си останатъ, както съмъ ги отдалъ азъ, къмъ Георги I, който е царувалъ 12 години и не е можалъ да остане безъ свои монети, когато Георги II, който е царувалъ едва една година, за това кжсо време едва ли е ималъ възможность и време да сѣче монети; при това той е наследилъ отъ баща си доста сребърни и медни монети, както това виждаме отъ достигналитѣ до наши дни Светославови монети.

Светославъ Тертеръ.

Меднитѣ монети отъ Светослава съ изображение на конникъ и кръстъ сж твърде обикновени. Въ моя трудъ сж описани 4 варианти. Предлаганата тукъ монета е новъ вариантъ.

5. Лице: Царьтъ на конь въ ходъ на дѣсно, въ дѣсната си ржка държи кръстъ, който свършва на края съ 4 топки, а въ лѣвата изглежда да държи юздитѣ на коня. Надъ главата на коня буквитѣ ψ р (царь), а при дѣсния лакътъ на царя съкращението, отъ дѣсно къмъ лѣво, ψ еѡ за ψ еѡ(доръ). Изображението е въ срѣдата на зрънчестъ кръгъ.

Опако: Равнорамененъ кръстъ съ широки рамене, образуванъ отъ двойни линии. Всичкитѣ осемъ жгли на кръста сж украсени съ по единъ кръгъ. Монетата е медна, слабо корубеста, диам. 20 мм., 1·10 гр. Отъ сбирката на Народния музей. Обр. 160.

Всички монети отъ този типъ, които съмъ виждалъ до сега, сж отъ съвсемъ простъ стилъ; особено коньтъ е представенъ по съвсемъ първобитенъ начинъ; изключение прави само монетата описана отъ менъ подъ брой 47-а, която се отличава съ по-хубава направа и съ по-добра техника въ изработката на коня. Обаче предлаганиятъ тукъ екземпляръ е много по-съвършенъ по техника отъ всички познати до сега монети. Този екземпляръ се различава отъ другитѣ и по това, че името **Θεο(доръ)** е

написано отъ дѣсно на лѣво; кръстътъ е особено хубаво изработенъ; той се различава отъ другитѣ по това, че жлитѣ между рамената сж силно врѣзани и крайщата на рамената се много доближаватъ единъ до другъ.

За забелязване е, че само върху меднитѣ монети на царъ Константинъ Асеня на лицето съ седнала фигура и въпроснитѣ тукъ на Светослава на опакото си иматъ сжщия равнорамененъ кръстъ, докато върху монетитѣ на Михаилъ Шишмана, Ив. Александра и Ив. Шишмана кръстоветѣ сж обикновени.

Михаилъ Шишманъ.

Въ цитирания вече мой трудъ съмъ описалъ шесть варианта отъ сребърни монети на Михаилъ Шишмана. Описаната тукъ е новъ вариантъ.

6. Лице: Известното изображение на царъ М. Шишмана на конь въ ходъ на дѣсно. Царьтъ е съ корона и въ военно облѣкло, въ дѣсната си ржка държи кръстъ, а съ лѣвата — юздитѣ на коня; въ полето въ лѣво, при лакъта на царя, буквитѣ **Мх** — **М(и)х(илъ)**, а въ дѣсно, горе при главата на царя, монограма отъ буквитѣ **црѣ**. Монограмата **Ѡ** и **ѡ** сж украсени въ горнитѣ крайща съ кръстъ. Наоколо зрънчестъ кръгъ.

Опако: Христосъ, съ осѣнка отъ точки около главата и знацитѣ **ic—xc**, седналъ на престолъ на среща, съ дѣсната ржка благославя, а въ лѣвата държи евангелие. Монетата е сребърна, диам. 23 мм., 1·70 гр., отъ сбирката на Народния музей. Обр. 161. Тази монета е подарена отъ г. Заплеталъ отъ Виена.

Между всички монети отъ този типъ, които съмъ прегледалъ до сега, тази е първата съ украсена монограма и ѡ съ кръстъ; сжщо тя е първа

Обр. 160. — Медна монета отъ Светославъ Тертеръ.
Fig. 160. — Monnaie en cuivre de Svétoslav Terter.

Обр. 161. — Сребърна монета отъ Михаилъ Шишманъ.
Fig. 161. — Monnaie en argent de Michel Chichman.

съ тъй хубаво очертана монограма съ ерѣ малѣкъ. Всички други грошове отъ М. Шишмана на сѣщото мѣсто иматъ сѣщата монограма по съдържание, но тамъ е вмѣкната и буквата **д**, а вмѣсто **к** е означена буква **в** (**лѣггарѣмѣ**) и само единъ случай има съ **к**. Навсѣкжде буква **р** е изравнена съ **д** и никжде не се срѣща долната чѣртица, която характеризира буква **ц**. Тѣй че монограмата отъ буквитѣ **цр** съдържа и буква **д**, което е недопустимо, понеже при тази монограма не се допуска гласна буква. Този необикновенъ случай, който е допустнатъ само върху сребърнитѣ монети на М. Шишмана, предполагахъ, че е произволно действие на печаторѣзача.¹⁾ Обаче изглежда, че допускането на буква **д** въ монограмата **цр** не е случайна грѣшка.

Както е известно, царъ Михаилъ Шишманъ е билъ отъ куманско потекло. Отъ най-новитѣ изследвания изглежда да се установява, че и братята Петъръ и Асенъ сѣ били отъ кумански произходъ,²⁾ обаче нѣмаше исторически сведения, които да доказватъ, дали тѣзи два княжески кумански родове сѣ имали нѣкакви роднински врѣзки по между си, което вече се установява, както това ще видимъ по-доле.

Казахме, че при монограмата царъ не се допускало гласна буква, следователно буквата **д** при Михайловитѣ монети трѣбва да има друго значение. Сѣщата буква при медната монета бр. 7 (обр. 162, 1), поставена при главата на царя въ дѣсно, между звездата и кръста, не може да се вземе за попѣлване на името **Ми(х)д(илъ)**, защото съкращението на името Михаилъ навсѣкжде върху неговитѣ монети е направено съ **мх**,³⁾ което е правилно. Следователно и тукъ буквата **д** трѣбва да има друго значение. Въ такъвъ случай остава друго предположение. Благодарение на голѣмата популярностъ, която си придобилъ царъ Асенъ II съ неговото славно царуване, виждаме, че неговото име искали да носятъ и другитѣ български царе. Така напр. Константинъ Тихъ, който не билъ никакъвъ потомѣкъ на Асеня, а само зетъ жененъ за негова внучка, е носилъ името Асенъ. Михаилъ Шишманъ, като куманинъ, е ималъ роднински врѣзки съ Асеновци. Съ началната буква **д**, вмѣкната въ монограмата **цр** върху монетитѣ, навѣрно се установява, че и той е носилъ името Асенъ. Знаемъ вече, че поради роднински врѣзки съ Асеновци и Ив. Александъръ е носилъ името Асенъ, както и неговитѣ синове Михаилъ Асенъ, Срацимиръ и Шишманъ.⁴⁾

Ето описанието на тази монета.

7. Лице: Бюстъ до пояса на царъ М. Шишмана на среща, съ низка корона на главата, съ дѣсната си рѣка държи жезълъ съ тристрѣкъ

¹⁾ Монетитѣ и печатитѣ на българскитѣ царе, стр. 94.

²⁾ П. Никовъ, Историята на Видинското княжество до 1323 г., въ Годишникъ на Соф. университетъ, истор.-филолог. фак. кн. XVIII, 1923, стр. 43; П. Мутафчиевъ, Произходътъ на Асѣновци, въ Македонски прегледъ, год. IV, кн. 4, 1929 стр. 1 сл.

³⁾ Ср. Монетитѣ и печатитѣ стр. 94—97.

⁴⁾ По този въпросъ гл. Ю. Трифоновъ, Деспотъ Иванъ Александъръ и положението на България следъ Велбуждската битка, Спис. на Бѣлг. Акад. XLIII, стр. 64 и цитираната отъ него литература.

кринъ на края, а въ лѣвата — кръстъ; надъ главата на царя, отъ лѣво къмъ дѣсно, се подава божията дѣсница, която благославя царя; до божията ржка звезда съ четири перки, прилична на кръстъ; въ долната перка на звездата е ясно комбинирана буква а; въ полето въ лѣво слабо е запазена буква м. Споредъ мене тѣзи букви трѣбва да сж инициали на М(ихаилъ) Я(сень).

Обр. 162. — Медни монети отъ Михайлъ Шишманъ.
Fig. 162. — Monnaies en cuivre de Michel Chichman.

Опако: Бюстъ на Христа до пояса, съ осѣнка около главата и знацитѣ σ — χ вмѣсто ι с— χ с. Изглежда, че Христосъ въ скута си държи евангелие. Монетата е медна, диам. 25 мм., 2.45 гр., намѣрена при разкопкитѣ въ Мадара презъ 1927 год. Обр. 162, 1.

Подобни монети издадохъ две въ цитирания мой трудъ бр. 56 и 57. И при дветѣ личатъ буквитѣ μ χ и монограмата царъ. Типоветѣ сж еднакви и на тритѣ, обаче тукъ описаната се различава главно по буквата а, комбинирана при звездата и кръста.

8. Лице. Грубо представенъ образътъ въ цѣлъ ръстъ на М. Шишмана съ кръстъ въ дѣсната ржка; лѣвата е прибрана къмъ гърдитѣ. Наоколо зрънчестъ кржгъ.

Опако: Двуглавъ орелъ, представенъ въ груби линии; надъ главитѣ на орела по три точки въ трижълникъ. Монетата е медна, диам. 17 мм., отъ сбирката на Народния музей. Обр. 162, 2.

Единадесетъ монети отъ сжция типъ издадохъ въ цитирания мой трудъ бр. 62—71.

Освенъ горната монета, тукъ давамъ още три монети съ двуглавъ орелъ, препечатани навѣрно върху византийски монети. Тѣзи монети, както и Срацимировитѣ подъ брой 15 и 17—21, ми изпрати неуморимиятъ работникъ по събиране на старини и монети въ Видински окржгъ, учителътъ въ Видинската гимназия В. Атанасовъ, комуто считамъ за мой приятенъ дългъ да изкажа най-горещата си благодарностъ. Всичкитѣ монети били намѣрени въ Видинъ. Трѣбва да забележа, че до сега бѣха издадени въ поменатия вече мой трудъ само 5 препечатани български монети, бр. 85 монета отъ М. Шишмана съ сина му Ив. Стефанъ, бр. 137 и 138 на Ив. Александра съ сина му Михаила и бр. 234 и 235 на Ив. Шишмана. Ето описанието на тѣзи нови интересни монети:

9. Лице: Образътъ на царъ М. Шишмана представенъ въ пълень ръстъ на среца, съ низка корона на главата, въ дѣсната ржка държи кръстъ, а лѣвата не се вижда, понеже е изтрита; при лѣвото рамо на царя и надъ кръста монограми въ позитивна форма отъ буквитѣ *цр*; подъ втората монограма звезда осмоперка Наоколо зрънчестъ кржгъ, сега частично запазенъ.

Опако: Двуглавъ орелъ съ разперени крила; между главитѣ навѣрно корона, означена съ елипсовиденъ знакъ. Като се обърне орела хоризонтално съ главата къмъ дѣсно, ясно личи първообразната царска фигура, съ корона на главата, въ дѣсната ржка държи дългъ кръстъ или знаме. Монетата е медна, плоска, диам. 19×21 мм., 1.30 гр. Обр. 162, 3. Типътъ е еднакъвъ съ издаденитѣ въ моя трудъ монети подъ бр. 62, 67 и 70.

10. Лице: Сжщиятъ царски образъ съ еднакво поставени монограми, които се състоятъ само отъ буква *ц*; при монограмата подъ кръста личи буква *с* съ горния край по-висока отъ буквата *ц*; подъ лѣвата ржка на царя, отвесно въ дѣсно, ясно личатъ две линии, които сж остатъци отъ царската фигура на първообразната монета; главата на първата царска фигура попаднала тъкмо подъ сегашната царска глава. Наоколо частиченъ зрънчестъ кржгъ.

Опако: Двуглавъ орелъ съ разперени крила. Между главитѣ звезда шестоперка. Частично запазенъ зрънчестъ кржгъ. Монетата е медна, плоска, диам. 18 мм., 1.10 гр. Обр. 162, 4. Типътъ прилича на издадената въ моя трудъ бр. 64 монета.

При тази монета трѣбва да се обърне внимание на знака, приличенъ на буква *с* при монограмата подъ кръста. Освенъ това, върху никоя монета

отъ Михаилъ Шишмана не личи само буква **ц** за монограма **цр**; навсѣ-
кжде тази монограма е представена съ тѣзи две букви. Монограмата царь
само отъ буквата **ц** най-много се срѣща върху монетитѣ на Срацимира
съ комплицирани монограми (бр. 178—184 въ моя трудъ). Всичко това не
ни ли подсеща, че може и Срацимиръ да е сѣкълъ монети съ двуглавъ
орелъ и съ инициалъ **с**? Ще трѣбва да се намѣри още нѣкой екземпляръ
отъ въпросния типъ, за да може да се разреши този въпросъ правилно.

11. Лице: Сжщата царска фигура, но безъ глава. Печатътъ небрѣжно
е сложенъ не въ срѣдата на монетното ядро, а въ страни, както това
личи и отъ зрѣнчестия кръгъ, който не е по края, а презъ монетното
ядро, затова главата на царя останала вѣнъ отъ монетата. Отъ първооб-
разната монета има доста следи, които сж смѣсени съ новоотпечатания образъ.

Опако: Двуглавъ орелъ съ разперени крила. Препечатването е слето
съ първообраза, което повлияло на двуглавия орелъ, чието лѣво крило
изглежда неестествено, много дълго. Зрѣнчестъ кръгъ. Монетата е медна,
само въ единия край закурбена отъ неправилното поставяне на печата
върху монетното ядро. Диамет. 19 мм., 1.95 гр. Обр. 162, 5.

12. Лице: Кръстъ безъ украшения; въ
полето въ лѣво нѣколко точки; наоколо зрѣн-
честъ кръгъ, частично запазенъ.

Опако: Двуглавъ орелъ. Наоколо зрѣн-
честъ кръгъ частично запазенъ. Монетата е медна,
диамет. 17 мм., 0.85 гр. Отъ сбирката на Народния
музей. Обр. 162, 6.

Седемъ монети отъ сжщия типъ издадохъ
пакъ тамъ бр. 72—78. Всички сж съ орнамен-
тиранъ кръстъ съ акантови листа въ долния край;
само при тази монета кръстътъ е безъ орнаменти.

12 а. Лице. Монограма, съставена отъ буквата **Ш** и продължената
срѣдна линия, която при други монети отъ сжщия царь (бр. 58—61 въ моя
трудъ) навѣрно означава **а** и служи за допълнение на името **Ш(и)ш(м)а(нъ)**.
Въ дѣсно останки отъ прототипа и следа отъ буква **р**; доле въ дѣсно
три точки, въ лѣво запазена само една точка. Зрѣнчестъ кръгъ, частично
запазенъ.

Опако: Двуглавъ орелъ съ разперени крила; перушината е образу-
вана отъ ромбоиди; краката не личатъ; главитѣ на орела сжщо не личатъ,
а слабо личатъ останки отъ букви отъ първообразната монета. Зрѣнчестъ
кръгъ. Монетата е медна, диамет. 19 мм., 1.35 гр. Обр. 163.

Този типъ за сега е единственъ. Монетата е намѣрена въ Видинъ.
На лицето долниятъ край на монограмата е значително закръгленъ и ако
се обърне монетага, монограмата прилича на човѣшка фигура. Обаче нѣма
никакво съмнение, че този знакъ е монограма на Михаилъ Шишмана,
понеже за доказателство служатъ, освенъ горесцитиранитѣ монети съ
сжщата монограма, още всички медни монети отъ Михаилъ Шишмана съ

Обр. 163. — Медна монета
отъ Михаилъ Шишманъ.
Fig. 163. — Monnaie en cuivre
de Michel Chichman.

сина му Ив. Стефанъ (въ моя трудъ бр. 79—85). Четвъртата линия въ дѣсно, както и буквата р до нея, сж останки отъ първообразната монета, понеже описаната тукъ монета е препечатана, навѣрно западна монета.

Настоящата статия бѣше вече наредена въ първа коректура, когато получихъ отъ г. В. Атанасовъ отъ Видинъ описаната тукъ монета. Благодаря му!

Ив. Срацимиръ.

Макаръ и сребърнитѣ монети отъ Срацимира, грошове и сребърни аспри, да сж най-обикновени и най-много известни днесъ между всички други български монети, тѣ бѣха до сега само три варианта отъ единъ типъ. Днесъ поднасямъ четвърти вариантъ отъ сжщия типъ.

13. Лице: Царьтъ седналъ на престолъ, на среща, съ корона на главата, наоколо осѣнка отъ точки; въ дѣсната си ржка държи кръстъ, а въ лѣвата — свитѣкъ. Между краката на царя шлемъ на лѣво, приличенъ на човѣшка глава. Наоколо двоенъ зрѣнчестъ кръгъ и помежду надписъ: † ѿ. срацимир цр в вл (Иоанъ Срацимиръ царь българомъ благовѣрни).

Опако: Бюстъ на Христа съ осѣнка около главата и знацитѣ ис — хс на среща, съ дѣсната ржка благославя, а въ лѣвата държи евангелие. Подъ бюста лаврово клонче извито въ лѣво. Наоколо двоенъ зрѣнчестъ кръгъ и между него приблизително сжщия надписъ отъ лицето. Монетата е сребренъ грошъ, диам. 19 мм., 1.10 гр. Отъ сбирката на Народния музей. Обр. 164.

14. Друга монета отъ сжщия типъ, съ тази само разлика, че царьтъ държи жезълъ вмѣсто кръстъ. Монетата е сребренъ грошъ, диам. 19 мм. Притежание на г. Отто Шуленбергъ отъ Хамбургъ, Германия. Обр. 165.

Въ поменатия мой трудъ азъ издадохъ само следнитѣ три варианти отъ Срацимировитѣ сребърни монети: сребренъ грошъ безъ никакъвъ знакъ подъ образа на царя, бр. 175; сребърна монета аспра съ звезда подъ образа на царя, бр. 176 и сребърна аспра съ брадва подъ царя, бр. 177. Сега издавамъ четвъртия вариантъ, съ шлемъ подъ образа на царя. Тукъ шлемътъ е представенъ като истинска човѣшка глава. Но разбира се, че не може да бжде глава, защото нѣма такъвъ другъ случай въ нумизматиката; при това човѣшката глава нѣма никакво символично значение, особено върху една монета. Както се вижда отъ брадвата, представена върху монетитѣ на Срацимира, той е обичалъ символитѣ на силата

Обр. 164. — Сребърна монета отъ Срацимира.
Fig. 164. — Monnaie en argent de Sratsimir.

Обр. 165. — Сребърна монета отъ Срацимира.
Fig. 165. — Monnaie en argent de Sratsimir.

и храбростта, войнствеността, и затова е представилъ върху нѣкоя серия отъ своитѣ монети шлемъ. Трѣбва да забележа, че до сега само горнитѣ два екземпляра ми сж известни съ знакъ шлемъ. Навѣрно този знакъ той е взелъ отъ сръбскитѣ монети. Защото шлемътъ въ по-характерна форма е представенъ върху монетитѣ на много сръбски крале и даже великаши, както и върху нѣкои монети на Босненскитѣ крале.¹⁾

15. Лице: Въ горната частъ буквитѣ *и* и *w* (за *Іwаnъ*) въ форма на орнаментъ; въ полето въ лѣво буквитѣ *цръ*; следъ тѣзи букви, по срѣдата буква *ъ*, която е най-дълга отъ всички други; горе въ дѣсно буква *м* (за *м*) съ чертица отгоре; подъ буквата *м* следватъ следнитѣ букви: *с* *ц* и *р* (за *Срѣцимиръ*); последнитѣ три сж въ лигатура. Цѣлиятъ надписъ съ монограмитѣ гласи тѣй: *ц(а)ръ іw(аnъ) ср(а)цимиръ*. Буквата *ъ* е поставена за двойно използване при Иоанъ и Срѣцимиръ, а *р* при Срѣцимиръ. Наоколо зрънчестъ кржгъ.

Опако: Бюстъ на Христа съ осѣнка около главата и знацитѣ *іс—хс*, на среща, дветѣ му рѣце разгърнати за молитва; наоколо зрънчестъ кржгъ. Монетата е медна, плоска, диам. 18 мм. Отъ сбирката на Народния музей. Обр. 166, 1.

Седемъ монети съ тѣй сложни монограми издадохъ въ поменатия мой трудъ, но всички сж варианти. Настоящата е една отъ най-добре запазенитѣ.

16. Лице: И тази монета е отъ сжщия типъ, другъ вариантъ. Тукъ по срѣдата на монетата е прокарана отвесна линия, която въ горния край е украсена съ буквитѣ *іw* една върху друга; буквата *и* се откъсва съ хоризонтална линия при срѣдната линия на буквата *w*; буквата *и*, хоризонтално поставена при другитѣ монети върху *м*, както и буква *с* тукъ не личатъ, може би по причина, че сж изтрити. Следи отъ зрънчестъ кржгъ.

Опакото е сжщото, както предидущето. Монетата е медна, диам. 18 мм., 1 гр. Отъ сбирката на Народ. музей. Обр. 166, 2.

17. Лице: Сжщиятъ типъ. На лицето сж представени буквитѣ (*и*)*w* *срѣци(м)ир* въ дѣсно отъ централната отвесна линия, а въ лѣво не може да се каже точно, какво е представено, понеже монетата е твърде зле запазена. Но като имаме предъ видъ другитѣ монети отъ този типъ, трѣбва да предполагаме, че тукъ е била титлата на царя.

Опакото е плоско, безъ изображение, както е случаятъ съ издадената вече отъ менъ бр. 184 монета отъ сжщия типъ; монетата е медна, плоска, диам. 17 мм. Обр. 166, 3.

18. Лице: Кръстъ, рамената на който образуватъ 4 кръста; при всѣко рамо по една точка, вмѣсто звезда.

¹⁾ Ср. Ljubić, Opis Jugoslavenskih novaca, Zagreb 1875, Стефанъ Душанъ, стр. 81, бр. 1 и табл. VI, 22; Стефанъ Урошъ стр. 131, бр. 1 и табл. IX, 9; Вълкашинъ, стр. 145, бр. 1 табл. X, 27; Лазаръ Георгиевичъ стр. 169, бр. 1 и табл. XIV, 1; Стефанъ Георгиевичъ стр. 170, бр. 1 и табл. XIII, 28; Георги Страшимировичъ (великашъ) стр. 173, бр. 1 и табл. XIV, 2; Балша III (великашъ) стр. 174, бр. 1; Стефанъ Твърдко I (босненски кралъ) стр. 195, бр. 8 и табл. XVI, 15.

Опако: Бюстъ на Христа съ осѣнка около главата, съ дветѣ ржце разгърнати благославя. Знацитѣ κ — χ сж заличени. Диам. 17 мм., 0.90 гр. Обр. 166, 4.

Обр. 166. — Медни монети отъ Срацимира.
Fig. 166. — Monnaies en cuivre de Sratsimir.

Тази монета е новъ типъ отъ меднитѣ монети на Срацимира. Тя за пръвъ пѣтъ се издава тукъ. До сега бѣха известни варианти отъ този типъ; тѣ на лицето иматъ монограма на Срацимира, на опакото простъ кръстъ, безъ напрѣчни линии презъ рамената, и съ точки или безъ точки.¹⁾

¹⁾ Мушмовъ, Монетитѣ и печатитѣ на бѣлг. царе, стр. 138 и 139, бр. 182 и 183.

Типътъ на тѣзи монети навѣрно е застъ отъ меднитѣ монети на Палеологовцитѣ, XIV в.¹⁾

19. Лице: Запазени сж три двойни кръста и въ горния край четири едри точки.

Опакото е плоско. Значи монетата е съ едно лице, както бр. 17 и издадената въ моя трудъ бр. 184. Монетата е медна, плоска, диам. 17 мм., 0.45 гр. Намѣрена въ Видинъ. Обр. 166, 5.

Благодарение на монетата подъ брой 18, която поради образа на Христа на opakото, който е еднакъвъ съ издаденитѣ вече въ моя трудъ монети отъ сжщия типъ бр. 178—181 и бр. 15 и 16 тукъ и за които нѣма никакво съмнение, че сж на царь Срацимира, тази монета съ пълно основание трѣбва да се отдаде на сжщия царь. На сжщото основание трѣбва да се отдадатъ на сжщия царь и долнитѣ монети подъ бр. 20 и 21, като нови варианти отъ сжщия типъ.

20. Лице: Кръстъ съ рамена украсени съ полукръгове, които завършватъ съ по една топка. Между рамената четири точки вмѣсто кръстове. На около зрънчестъ кржгъ.

Опакото плоско. Монетата е медна, плоска, диам. 17 мм., 1 гр. Обр. 166, 6.

21. Лице: Сжщиятъ кръстъ отъ по-груба форма, съ по-едри топки на полукръговетѣ и съ по-едъръ зрънчестъ кржгъ. Сжщитѣ топки служатъ и вмѣсто звезди. Сжщото опако. Монетата е медна, плоска, диам. 17 мм., 0.53 гр. Обр. 166, 7.

Монетитѣ подъ брой 19—21 вдѣхвватъ голѣмо съмнение и изглежда, че сж фалшиви, подправени Срацимирови монети, както и Шишмановитѣ сребърни аспри, за които става дума по-доле. Интересното е, че горнитѣ монети, както и други подобни, се намиратъ най-много въ Видинъ. Трѣбва да се очакватъ по-голѣми находки, та да може да се сжди по-правилно.

Иванъ Шишманъ.

До сега отъ Ив. Шишмана бѣ известенъ само единъ типъ сребърни аспри, съ много варианти. Азъ съмъ издалъ петъ варианта, а тѣ сж много повече. Тукъ ще опиша 8 отъ по-характернитѣ монети, които избрахъ отъ единъ герданъ отъ Етнографския музей. Този герданъ съдържа 40 Шишманови аспри и билъ намѣренъ негде изъ Габровскитѣ колиби. Навѣрно този интересенъ накитъ е останалъ отъ старо време. Защото не е възможно да е можалъ нѣкой въ по-ново време да се сети и да събере 40 шишманки, отъ които да направи накитъ, понеже събирането на таково количество Шишманови аспри даже и днесъ е твърде трудна работа. Може да се предположи още, че е станала находка на тѣзи монети и стопанинътъ или купувачътъ имъ е решилъ да направи отъ тѣхъ накитъ. И въ такъвъ случай, пакъ накитътъ не може да бѣде отъ по-ново време,

¹⁾ Sabatier, Description des monnaies byzantines II, pl. LXII, 1; pl. LXIII, 2; Wroth, Catalogue of the Imp. Byzant. Coins pl. LXXV, 11, 15—16.

Обр. 167. — Сребърни монети отъ Иванъ Шишмана.
Fig. 167. — Monnaies en argent de Jean Chichman.

защото самата работа на сребърната верижка, на която сж запоени съ сребърни халчици монетитѣ, показва, че тя е отъ по-старо време.

Както и да било, ако не може съ положителность да се опредѣли времето, когато е билъ правенъ герданътъ, то съ голѣма вѣроятность може да се твърди, че монетитѣ, всички или повечето, сж подправени въ старо време. Преди всичко това личи отъ самитѣ монети, отъ които може би две не си приличатъ; освенъ това, споредъ сръбскитѣ писмени паметници, въ XIV в. въ Венеция, Дубровникъ и Сърбия имало подправени монети.¹⁾ Въ такъвъ случай не може да се вѣрва, че въ България е нѣмало подправени монети. Толкозъ повече, че XIV в. се слави, както бележи и Миятовичъ, съ най-много фалшиви монети, поради постояннитѣ смутове, размирици и войни, които способствували за развитието на фалшификацията. Строгитѣ наказания, предвиждани тогава за фалшификаторитѣ, не могли да спратъ фалшификацията, защото народътъ въ онова време не е можалъ да различава фалшивитѣ отъ истинскитѣ монети, а кой знае дали и органитѣ на властта сж били по-компетентни. Тогавашнитѣ монеторѣзачи били самитѣ златари, които били, както и днесъ, и най-голѣмитѣ фалшификатори; тѣ срещу дадено отмѣрено сребро били длѣжни да предадатъ, съ известенъ отбивъ, сжщото тегло монети. По такъвъ начинъ подправката на монети била много съблазнителна и лесно изпълнима. Навѣрно и въпросниятъ нанизъ съ шишманки е изработенъ отъ сжшия златаръ, който е отпечатаалъ и монетитѣ. Ето описанието на тѣзи монети.

22. Лице: Царска фигура права на среща; подробноститѣ на глава, очи, носъ, уста, сж представени съ точки; царътъ въ дѣсната рѣка държи кръстъ, а лѣвата е спустната; въ полето въ лѣво буква *w* за *iw*, въ дѣсно, горе *ш*, по-доле знакъ за монограма отъ буквитѣ *цр*. Зрънчестъ кржгъ.

Опако: Бюстъ на Св. Богородица съ медалионъ на Христа на гърдитѣ, дветѣ ѣ рѣце разгърнати за молитва. Осѣнкитѣ на Богородица и Христа сж отъ точки. Зрънчестъ кржгъ. Монетата е сребърна аспра, груба направа. Обр. 167, 1.

23. Лице: Сжщото изображение; лѣвата рѣка на царя е прибрана на гърдитѣ. Въ полето въ лѣво буквитѣ *wш* за *iw ш*; въ полето въ дѣсно нищо не личи. Частиченъ зрънчестъ кржгъ.

Опако: Сжщото изображение съ най-груби линии. Медалионътъ на Христа е представенъ съ три реда точки. Груба направа, която достига до детска играчка. Обр. 167, 2.

24. Лице: Сжщото изображение. Въ полето въ лѣво две букви *ш* една подъ друга, навѣрно за *iw ш*; въ лѣво монограма отъ буквитѣ *цр* въ негативна форма. Зрънчестъ кржгъ.

Опако: Сжщото изображение въ съвсемъ груба форма; при главата личатъ знаци за инициалитѣ *м—р*. Медалионътъ на Христа е представенъ съ 4 отвесни точки въ лѣво и 2 въ дѣсно и 2 точки хоризонтално. Частиченъ зрънчестъ кржгъ. Обр. 167, 3.

¹⁾ Мијатовић, Гласник XXV, 244.

25. Лице: Сжщото изображение. Лоронътъ на царя, праметнатъ на лѣвата ржка, е отъ 3 точки поставени отвесно и 3 хоризонтално и изглежда

Обр. 168. — Герданъ отъ сребърни Шишманови монети.
Fig. 168. — Collier de monnaies en argent de Jean Chichman.

като че царътъ е вързанъ съ верига за лѣвата ржка. Въ полето въ лѣво половина отъ буква Γ хоризонтално и $\frac{3}{4}$ отъ буква ω ; въ дѣсно горе знакъ на монограма отъ буквитѣ $\zeta\rho$ въ негативна форма, подъ нея буква ψ . Зрънчестъ кржгъ.

Опако: Сжщитѣ изображения по-изразителни, но направени съ груби линии и точки; при главата на Богородица отъ дветѣ страни н—о вмѣсто знацитѣ м—д. Части отъ зрънчестъ кржгъ. Обр. 167, 4.

26. Лице: Сжщото изображение. Въ полето въ лѣво букви iw (i хоризонтално); въ дѣсно горе ш, подъ нея монограма отъ буквитѣ цр. Частиченъ зрънчестъ кржгъ.

Опако: Сжщитѣ изображения съ по два образа. Не се знае, дали монетата е два пѣти отпечатана или майсторътъ по своя фантазия е искалъ да представи Богородица и Христа въ двойни образи. Горе въ полето въ лѣво знакъ м. Обр. 167, 5.

27. Лице: Царски бюстъ до пояса, въ дѣсната ржка държи кръстъ. Подробеноститѣ на главата сж отъ точки. Въ полето въ дѣсно w̄ и подъ нея само лѣвата чъртица отъ буква ш. Частиченъ зрънчестъ кржгъ.

Опако: Сжщото изображение съ груби линии и точки; горе личатъ знацитѣ м—д. Обр. 167, 6.

28. Лице: Сжщото изображение; въ полето въ лѣво w. Навѣрно печатътъ е ударенъ втори пѣтъ, затова е представена втора фигура, на която главата се смѣсва отчасти съ първата, а тѣлото е представено наклонено въ лѣво.

Опако: Сжщото изображение съ знацитѣ м—д; отъ втората буква е представена само долната половина. Груба работа. Обр. 167, 7.

29. Лице: Вмѣсто царска фигура, представенъ е на половина образътъ на Богородица съ медалионъ на Христа, както е върху opakото. Зрънчестъ кржгъ.

Опако: Сжщото изображение на Богородица съ Христа, само че въ тѣпи линии, безъ никакви подробности. Обр. 167, 8.

Тукъ представямъ и снимка на самия герданъ, за която дължа благодарностъ на г. Ст. Костовъ, директоръ на Етнографския музей. Обр. 168.

Monnaies bulgares inédites.

En 1924 j'ai publié dans mon travail „Numismatique et sigilographie bulgares“ toutes les pièces bulgares connues jusqu'alors. Aujourd'hui je donne 29 nouvelles variantes des monnaies publiées.

M. le docteur K. Stockert dans la Numismatische Zeitschrift de 1923 (Vienne) p. 15 attribue à Michel Assène (1246—1257) une pièce d'argent qui en réalité appartient à Assène II. M. Stockert a cru voir dans la légende mal conservée de sa pièce une légende en caractères latins, tandis-

que les deux autres pièces de la même monnaie conservées au Musée National de Sofia nous font clairement comprendre qu'il s'agit d'une légende slave (fig. 156). L'absence des initiales IPR (IMPERATOR) qui sont la caractéristique des monnaies de Michel Assène est une autre preuve.

La pièce d'Irène avec son fils Michel (fig. 157) est une variante remarquable des pièces publiées par Ljubič et par moi-même: ces dernières sont de style vénitien, tandis que notre pièce paraît être une œuvre bulgare. Sur toutes les monnaies de Constantin Assène (1258—1277) publiées par moi le nom Assène est indiqué par les initiales AC et on ne savait pas si ce nom était donné réellement en abrégé ou il était en entier. La pièce fig. 158 nous fait comprendre que ce nom était en entier.

La pièce de Georges Terter I (1280—1292) fig. 159 est une variante des monnaies de ce prince publiées par moi. Une pièce identique, propriété de M. K. Stockert, est publiée par lui (loc. cit.) et attribuée à Georges Terter II (1322—1323). J'ai publié dans mon travail (op. cit, p. 86) cette même pièce, ainsi qu'une autre du Musée de Sofia et je les ai attribuées à Georges Terter I. Mes raisons pour cette attribution sont le style vénitien des monnaies qui se rapprochent beaucoup plus des monnaies d'Assène II et de Michel Assène que de celles de Svétoslav (1300—1322), père de Georges Terter II.

La pièce de Théodor Svétoslav (1300—1322) fig. 160 se distingue des variantes connues par son beau style. Le nom du roi est écrit à l'inverse ОЕΘ au lieu de ΘЕО[ДОРЪ]. La pièce de Michel Chichman fig. 161 par son monogramme formant le nom „tsar“ est une rareté que je rencontre pour la première fois sur ce type de monnaies.

La pièce en cuivre de Michel Chichman fig. 162, 1 est du plus grand intérêt pour la numismatique bulgare. La lettre *a* présentée entre la croix et l'étoile à quatre rayons près de la tête du roi nous fait voir que la même lettre dans le monogramme tsar n'était pas introduite pour compléter inutilement ce nom, non plus pour désigner le nom *М(и)а(и)ъ*, car nous voyons partout sur les pièces de M. Chichman que l'abréviation de ce nom est *МХ*, mais qu'elle a une autre signification. On sait que grâce à la grande prospérité qu'avait atteint le royaume bulgare sous Assène II, deux de ses successeurs, Constantin Tikh et Jean Alexandre, qui n'avaient aucune parenté de sang avec la dynastie d'Assène portaient son nom; Michel Chichman était d'origine coumane comme Assène II; nous ne savons pas s'il y avait entre eux des liens de parenté, mais malgré cela on voit que Michel Chichman a voulu lui aussi se parer du nom de son célèbre prédécesseur. La lettre *a* sur les pièces de Michel Chichman ne pourrait être que l'initiale du nom Assène.

La pièce fig. 162, 2 est une variante des monnaies publiées par moi (op. cit. № 62—71). Les pièces fig. 162, 3—5 sont des monnaies surfrappées. № 12 *a* (fig. 163) est une pièce inédite en cuivre de Michel Chichman; cette pièce est surfrappée sur une pièce du moyen âge. № 13 et 14 — sont des pièces en argent de Sratsimir (1360—1396), variantes des pièces déjà

connues; la différence consiste dans le casque sous le trône du roi que nous trouvons également dans les monnaies serbes. Les № 15—18 (fig. 166, 1—3) sont des variantes des monnaies en cuivre de Sratsimir; les № 19—21 (fig. 166, 4—7) sont des pièces inédites du même roi; j'admets que les pièces peuvent être même des imitations de l'époque. Les № 22—29 (fig. 167, 1—8) sont des variantes des pièces en argent de Jean Chichman (1371—1393) et faisaient partie d'un ancien collier de 40 pièces du même roi (fig. 168). La plupart de ces pièces sont probablement des imitations de l'époque.

N. A. Mouchmov.

Археологически вести

Юбилеятъ на проф. Б. Филовъ. — На 30 априлъ 1931 год. проф. Б. Филовъ отпразнува въ най-интименъ кръгъ 25-годишнината на своята научна дейность. Проф. Филовъ е роденъ на 28 мартъ (10 априлъ) 1883 год. въ Ст.-Загора. Първоначалното си образование той получава въ Карлово, следъ което постъпва въ пловдивската, а отъ IV класъ въ софийската първа гимназия, чийто класически отдѣлъ той завършва съ отличие презъ 1900 год. Презъ 1901 год. той заминава за Германия, дето изучава класическа филология, стара история и археология въ университетитѣ въ Вюрцбургъ, Лайпцигъ и Фрайбургъ въ Баденъ. Презъ февруари 1906 год. той издържа въ Фрайбургъ докторския си изпитъ и се завръща въ България, като постъпва отъ 1 май с. г. на служба въ Народния музей. Презъ есента 1907 година той заминава на специализация въ чужбина, като остава една година въ университета въ Бонъ при видния германски археологъ Георгъ Льошке, а следъ това постъпва въ Германския Археологически Институтъ въ Римъ, дето остава до края на февруари 1909 год. Следъ завръщането си въ България той поема ръководството на старовѣковния и нумизматическия отдѣли на Народния музей, а отъ 20 февруари 1910 го-

дина става директоръ на сѣщия музей, като заема тази служба до 1920 година, когато бива назначенъ за редовенъ професоръ по археология и история на изкуството въ Университета. Като частенъ доцентъ той четѣше лекции въ Университета още отъ 1914 год. При създаването на Българския Археологически Институтъ въ 1920 год. проф. Филовъ бѣ избранъ за директоръ на този институтъ.

Презъ време на своята служба проф. Филовъ е ималъ възможность да разшири и попълни своитѣ изучавания чрезъ многобройни пътувания въ западна Европа, Италия, Гърция и близкия Изтокъ (Цариградъ, Мала-Азия, Сирия, Палестина и Египетъ). Той е действителенъ членъ на Българската Академия на Наукитѣ и дописенъ членъ на Баварската Академия на Наукитѣ въ Мюнхенъ; действителенъ членъ на Българския Археологически Институтъ, на Германския Археологически Институтъ, на Австрийския Археологически Институтъ, на бившия Руски Археологически Институтъ въ Цариградъ; дописенъ членъ на Славянския Институтъ въ Прага, на Археологическото Дружество въ Будапеща, на дружеството *Körösi Csoma* въ Будапеща, на Нумизматическото Дружество въ Виена, на Постоянния Комитетъ за Етрурия въ

Флоренция и членъ на Комитета за византийски изучвания и публикации въ Нью-Йоркъ.

По време на юбилея на проф. Филовъ въ ежедневната преса се появиха нѣколко статии, въ които се дава подробна оценка на неговата научна дейность. Такива статии излъзоха въ Миръ бр. 9232 отъ 20. IV (отъ Г. И. Кацаровъ), La Bulgarie бр. 2311 отъ 23. IV (отъ сжщия), Миръ бр. 9240 отъ 29. IV (отъ Н. Начевъ и Н. А. Мушмовъ), Македония бр. 1358 отъ 30. IV (отъ Возиръ), La Bulgarie бр. 2317 отъ 30. IV (отъ редакцията), Зора бр. 3545 отъ 1. V (отъ Ал. Балабановъ) и Слово бр. 2659 отъ 1. V (отъ Сиракъ-Скитникъ).

Тукъ даваме списъкъ на научнитѣ трудове на проф. Филовъ, подредени по годината на появяването имъ. Заглавията на тѣзи отъ тѣхъ, които сж излъзли като отдѣлни книги, сж напечатани съ по-дебели букви.¹⁾

1906

1. Die Legionen der Provinz Moesia von Augustus bis auf Diokletian (Klio, VI. Beiheft), Leipzig, Dieterich, X + 96 стр. 8° съ 1 карта.

2. Римското владичество на долния Дунавъ. Бълг. Сбирка XIII, 378—384 и 422—427.

3. Помощнитѣ войски на римската провинция Мизия. Изв. на Истор. Д-во II, 41—90.

4. Бележки върху два неиздадени антични надписа отъ София, Сб. за нар. умотвор. XXII, 1—19.

¹⁾ Въ тази библиография не сж отбелязани статитѣ, печатани въ вестници и други популярни списания.

5. Рец. Е. Kalinka, Antike Denkmäler in Bulgarien. Klio VI, 532—534 и Период. Спис. LXVIII, 783—787.

1907

6. Zur Entstehungszeit des römischen Legionslagers in Troesmis. Klio VII, 455—457.

7. Епиграфически ситнежи. Период. Спис. LXVIII, 625—642.

8. Рец. Н. van de Weerd, Etude historique sur trois légions romaines du Bas-Danube. Период. Спис. LXVIII, 787—792.

1908

9. Една проблема изъ историята на Абоба. Бълг. Сбирка XV, 250—256.

1909

10. Sodalicia vernaculorum. Klio IX, 253—259.

11. Erosstatue aus Nicopolis ad Istrum. Jahrb. des deutschen arch. Inst. XXIV, 60—73.

12. Стари гробове въ Чирпанско и Старозагорско. Период. Спис. LXX, 589—602.

1910

13. Старото изкуство въ България. Архивъ на М-вото на Нар. Просв. II, 1, стр. 312—341.

14. Археологически паралели; студии върху историята на античното изкуство въ България. Сб. за нар. умотв. XXVI, 1—80.

15. Archaeologische Funde in Bulgarien. Arch. Anzeiger XXV, 391—404.

16. Избрани паметници на античното изкуство въ България. ИАД I, 1—22.

17. Два могилни гроба въ Балкана. ИАД I, 155—158.

18. Сводеста гробница при Плѣ-
вень. ИАД I, 159—161.

19. Новооткрити старини. ИАД I,
222—229.

20. Монети отъ Сердика, у Г. И.
Кацаровъ, Приносъ къмъ старата исто-
рия на София, стр. 71—76.

21. Рец. Н. Gaebler, Die antiken
Münzen von Makedonia und Paionia.
ИАД I, 231—233. — Г. И. Каца-
ровъ, Приносъ къмъ старата история
на София. Прѣпорецъ бр. 241 отъ
16. IX.

1911

22. Archaeologische Funde in Bulga-
rien. Arch. Anzeiger XXVI, 349—370.

23. Хисарската крепостъ въ Плов-
дивско и нейната базилика. ИАД II,
99—146.

24. Релефъ на Херкулеса отъ
Мадара. ИАД II, 85—98.

25. Новооткрити старини. ИАД II,
268—287.

26. Античнитѣ самовари въ На-
родния музей. Бълг. Сбирка XVII,
654—657.

27. Рец. В. Pick und K. Regling,
Die Münzen von Odessos und Tomis.
ИАД II, 290—291.

1912

28. Предговоръ къмъ Н. Муш-
мовъ, Античнитѣ монети на Балкан-
ския полуостровъ и монетитѣ на бъл-
гарскитѣ царе, стр. VII—XIII.

29. Die Teilung des Aurelianischen
Dakiens. Klio XII, 234—239.

30. Archaeologische Funde in Bul-
garien. Arch. Anzeiger XXVII, 557—
576.

31. Антични паметници въ На-
родния музей. ИАД III, 1—52.

1913

32. **Софийската църква Св. София.**
София, VIII + 172 стр. Фол. съ 140
обр. въ текста и 21 таблици.

33. Archaeologische Funde in Bul-
garien. Arch. Anzeiger XXVIII, 344—
363.

34. Златенъ прѣстенъ съ тракийски
надписъ. ИАД III, 202—223.

35. Новооткрити старини. ИАД III,
328—339.

36. Рец. S. E. Stout, The Gover-
nors of Moesia; W. Helbig, Führer
durch die öffentlichen Sammlungen klas-
sischer Altertümer in Rom, 3. Aufl.;
M. L. Strack, Die Münzen der Thraker
und der Städte Abdera, Aenos, Anchi-
alos. ИАД III, 342—350.

1914

37. Archaeologische Funde in Bulga-
rien. Arch. Anzeiger XXIX, 416—429.

38. Римското съкровище отъ Ни-
колаево. ИАД IV, 1—46.

39. Предговоръ къмъ К. Шкор-
пилъ, Описъ на старинитѣ по тече-
нието на р. Русенски Ломъ, стр.
III—VI.

40. Новооткрити старини. ИАД IV,
278—293.

41. Рец. G. Seure, Archéologie thrace;
L. Ruzicka, Die Münzen von Serdica;
Български Художествени Старини,
кн. II. ИАД IV, 293—299 и 303—
306.

1915

42. Възобновяването на Пловдив-
ската крепостъ въ времето на Маркъ
Аврелия. Изв. на Истор. Д-во IV,
9—21.

43. A propos d'une statuette en
bronze d'Athéna-Niké. Rev. archéol. 1915
I, 13—19.

44. *Archaeologische Funde in Bulgarien*. Arch. Anzeiger XXX, 217—236.

45. Императоръ Траянъ и днешнитъ български земи. ИАД V, 177—206.

46. Новооткрити старини. ИАД V, 222—230.

47. Рец. Р. Klym, *Die milesischen Kolonien im Skythenlande*; Г. И. Кацаровъ и Д. Дечевъ, Извори за старата история и география на Тракия и Македония. ИАД V, 234—236.

1916

48. Паметници на тракийското изкуство. ИАД VI, 1—56.

1917

49. *Denkmäler der thrakischen Kunst*. Röm. Mitteil. XXXII, 21—73.

1918

50. *Hermesstatue auf einer Münze von Pautalia*. Wiener Numism. Zeitschrift LI, 39—41.

51. Новооткрити старини. ИАД VI, 165—170.

1919

52. *Die altbulgarische Kunst*. Bern, Paul Haupt, VIII + 88 стр. 4° съ 58 таблици (тази книга излѣзе същевременно при сѣщия издатель и въ френски преводъ подъ заглавие *L'ancien art bulgare*, както и въ английски преводъ подъ заглавие *Early Bulgarian Art*).

1920

53. Тракийско-микенски отношения. Сборникъ въ честь на проф. Ив. Д. Шишмановъ, София, 40—53.

54. Новитъ гимназии и университетъ. Демократия I кн. 3, 11—15.

55. Културното състояние на езическитъ българи. Демократия II кн. 3, 59—61.

56. Рец. Г. И. Кацаровъ, Пеония, приносъ къмъ старата етнография и история на Македония. Демократия I, кн. 8, 17—18.

1922

57. Българското рѣзбарско изкуство. Демократия II кн. 8, 188—191.

58. Днешна Гърция и наследството на Византия. Демократия II кн. 14, 335—344.

59. *L'ancien art bulgare*. Paris, Alcan, 102 стр. 8° съ 16 табл.

60. Старобългарско и византийско изкуство. Златорогъ III, 363—370.

61. Охридскиятъ надписъ на Хоматиана. Спис. на Бълг. Акад. на Наукитъ XXIV, 1—8.

62. Две бронзови статуйки на Аполона. ИАИ I, 1—20.

63. Разкопки въ църквата Св. Георги въ София. Год. на Нар. музей за 1921, 183—197.

1923

64. *Altchristliches aus Mazedonien*. Studien zur Kunst des Ostens, J. Strzygowski gewidmet, Wien-Hellerau, стр. 33—39.

1924

65. *Старобългарското изкуство*. София, VIII + 128 стр. 4° съ 85 образа въ текста и 58 таблици.

66. Археологическитъ изучавания въ Тракия и Македония презъ време на общоевропейската война. ИАИ I, 223—228.

67. Рец. А. Springer, *Handbuch der Kunstgeschichte*; N. Jorga et G. Balș, *Histoire de l'art roumain ancien*; Вл. Петковић, Манастир Студеница. ИАИ II, 231—241.

1925

68. *Archéologie byzantine en Bulgarie. Byzantion I*, 650—657.

69. Староромънско и старобългарско изкуство. Златорогъ VI, 190—200.

70. *L'art antique en Bulgarie*. Sofia, 76 стр. 16°.

71. Златниятъ сѣдлове отъ Вълчи-трънъ. ИАИ III, 230—233.

72. Шлемътъ-маска въ музея при Пловдивската Народна Библиотека. Год. на Нар. Библ. въ Пловдивъ за 1923, стр. 139—150.

73. Портретътъ на Ив. Александра. Сборн. въ честь на В. Н. Златарски, София, 499—504.

1926

74. Библиография по археологията на България. Год. на Нар. муз. за 1922/25, 613—649.

75. Антични скулптури отъ Пловдивъ. Сборникъ Б. Дяковичъ, София, стр. 111—120.

1927

76. Византия и Елада. Българ. Мисль II, 32—41 и 125—135.

77. Старобългарските фрески. Златорогъ VIII, 108—113.

78. **Миниатюритъ на Манасиевата Хроника въ Ватиканската Библиотека** (= *Codices e Vaticanis selecti*, vol. XVII), София, 86 стр. Фол. съ 44 табл. (издадено същевременно и въ френски преводъ подъ заглавие *Les miniatures de la Chronique de Manassès à la Bibliothèque du Vatican*).

79. Нови находки отъ античната гробница при Дуванлий. ИАИ IV, 27—60.

80. **Die archaische Nekropole von Trebenische am Ochridasee** (unter Mitwirkung von K. Schkorpil). Berlin,

W. de Gruyter, VIII + 110 стр. 4° съ 15 табл.

81. Находкитъ отъ Требенище на Охридското езеро. Българ. Мисль II, 667—672.

82. Рец. P. Montet, *Les scènes de la vie privée dans les tombeaux égyptiens de l'ancien Empire*; H. Schrader, Phidias; O. Tafrali, *Le trésor byzantin et roumain du monastère de Poutna*. ИАИ IV, 340—347.

1928

83. Римското владичество въ България. Българ. Истор. Библ. I кн. 1, 22—48.

84. *Bronzestatuetten des Herakles aus Mazedonien*. Antike Plastik, W. Amelung zum 60. Geburtstage, Berlin, W. de Gruyter, стр. 73—75.

85. Стари паметници въ София. Юбилейна книга на гр. София, 46—55.

86. Научни институти и музеи въ София. Пакъ тамъ, стр. 139—150.

87. Лондонското евангелие на Ив. Александра и неговитъ миниатюри. Спис. на Българ. Акад. на Наукитъ XXXVIII, 1—32.

1929

88. Елинизъмътъ на Македония. Отецъ Пайсий II, 70—72.

89. Глинена статуйка на Артемида отъ южна Тракия. ИАИ V, 1—12.

90. Разкопкитъ въ Мадара и Преславъ. Българ. Мисль IV, 360—369.

91. Произхождението на старобългарското изкуство. Златорогъ X, 294—300.

92. Ф. И. Успенски като археологъ. Осми Отчетъ на Българ. Археол. Инст. за 1928, 34—46.

93. Die Miniaturen des Evangeliums Iwan Alexander's in London. Byzantion IV, 313—319.

94. Рец. А. W. Lawrence, Later greek sculpture and its influence on East and West; A. Grabar, Recherches sur les influences orientales dans l'art balkanique; A. Grabar, La peinture religieuse en Bulgarie; Ст. Станојевић, Л. Мирковић и Б. Бошковић, Манастир Манасија; J. Strzygowski, Die altslavische Kunst. ИАИ V, 390—414.

1930

95. L'arte in Bulgaria. Enciclopedia Italiana VIII, 99—101.

96. Старобългарската живопись през XIII и XIV вѣкъ. Бѣлг. Ист. Библ. III, кн. I, 52—95.

97. Мъртвитѣ градове на Ориента. Бѣлг. Мисъл V, 46—55, 122—131, 305—313.

98. Der Ursprung der altbulgarischen Kunst. Byzant. Zeitschr. XXX, 523—528.

99. Значението на атонскитѣ манастири за българската църковна живопись. Отецъ Паисий III, 125—127.

100. Die Ausgrabungen des bulgarischen Nationalmuseums in Madara und Preslav. Bericht über die Jahrhundertfeier des Deutschen Archaeol. Inst. Berlin, стр. 320—322.

101. Живописецътъ Николай Павловичъ. Златорогъ XI, 247—253.

102. Les palais vieux-bulgares et les palais sassanides. Recueil Th. Uspenskij (= L'art byzantin chez les Slaves), Paris, I, 80—86.

103. Chapiteaux de marbre avec décorations de feuilles de vigne en Bulgarie. Mélanges Ch. Diehl, Paris, II, 11—18.

104. Старобългарската църковна архитектура. Сп. на Бѣлг. Акад. на Наукитѣ XLIII, 1—59.

1931

105. Grabhügelfunde aus Duvanli in Südbulgarien (сѣ I. Welkow). Jahrb. des Deutschen Arch. Inst. XLV, 281—322.

106. Die Erforschung der altbulgarischen Kunst seit 1914. Zeitschr. f. slav. Philol. VIII, 131—143.

107. Възраждането на българското изкуство. Бѣлг. Ист. Библ. IV, кн. 2/3, 30—57.

108. Geschichte der bulgarischen Kunst. 2 Bde. Berlin, W. de Gruyter.

Отъ Ред.

Нови релефи на тракийския конникъ. — Презъ априлъ 1931 год. нѣколко иманяри разкопали частъ отъ могилата, отстояща на 200—250 м. северно отъ с. Паскалевецъ,

Обр. 169. — Фрагментъ отъ оброчна плочка на тракийския конникъ отъ Паскалевецъ.

Fig. 169. — Fragment d'un ex-voto du Cavalier thrace de Paskalévets.

Търновско (селото отстои на 7 км. отъ Nicopolis ad Istrum), и открили нѣколко оброчни плочки на тракийския конникъ отъ варовникъ, които бидоха прибрани въ музея въ Търново. Тукъ даваме накратко описанието имъ.

1. Долна частъ отъ мряморенъ релефъ, счупена на две части; вис. 18 см., шир. 31 см., деб. 4·5 см.; височ. на буквитъ 1·5 см. Запазенъ дѣсниятъ заденъ кракъ на коня, подъ който тича хрътка, налитаща върху гланъ, който се подава задъ кржгълъ, профилуванъ жертвеникъ. Обр. 169. Надписътъ върху долната рамка се чете: Val(erius) Maximu[s] bul(euta) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

2. Откъслекъ, вис. 11 см., шир. 16·5 см., деб. 4 см., вис. на буквитъ 3 см. Запазена главата на кон-

Обр. 170. — Фрагментъ отъ оброчна плочка на тракийския конникъ отъ Паскалевецъ.
Fig. 170. — Fragment d'un ex-voto du Cavalier thrace de Paskalévets.

ника, съ кждрава коса. Отъ надписа върху горната рамка сж запазени само две букви: ВА. Обр. 170.¹⁾

3. Четвъртита плочка, горната частъ отчупена; вис. 18 см., шир. 21 см., деб. 2·2 см., вис. на буквитъ 1 см. Отъ релефа е запазена долната частъ на конника, подъ него лъвъ напада поваленъ върху преднитъ си крака бикъ. Обр. 171. Надписътъ на долната рамка се чете: Ἰούλιος Λου-

¹⁾ Едва ли има съмнение, че буквитъ ВА представятъ началото на прѣкора на Хероса, който срѣщаме въ по-доле описания релефъ, тъй што можемъ да допълнимъ: [Ἡρώ] Βα[σιλίδει]. Г. И. К.

κιανὸς ἀρχιερεὺς τὸ δεῦτερον μετὰ τῶν τέκνων. Единъ ἀρχιερατικὸς съ име Μ(άριος) Ἰούλιος Λουκιανὸς се споменува въ надписа, намѣренъ въ Nicopolis ad Istrum, посветенъ на Юлия Домна (Добруски, Мсб. XVIII, 718 № 5).

Обр. 171. — Оброчна плочка на тракийския конникъ отъ Паскалевецъ.
Fig. 171. — Ex-voto du Cavalier thrace de Paskalévets.

Обр. 172. — Оброчна плочка на тракийския конникъ отъ Паскалевецъ.
Fig. 172. — Ex-voto du Cavalier thrace de Paskalévets.

4. Четвъртита плочка, горе закржглена; вис. 27 см., шир. 20 см., деб.

3·5 см., вис. на буквитъ горе 1 см., доле 1·5—2 см. Конникътъ, съ гжста кждрава коса, облѣченъ въ хитонъ и развяна назадъ хламида, препуска въ дѣсно. Съ дѣсната си ржка държи увиснала надолу сърна, чиято глава е захапана отъ лъвъ, а дѣсниятъ кракъ отъ куче. До лѣва налита второ куче. Дѣсниятъ кракъ на сърната е върху повалена делва, отъ която изтича вода. Обр. 172. На горната рамка надписъ:

ΘΕΩ ΗΡΩΙ ΒΑΣΚΙ
ΔΙΘΙΑ
θεῶ Ηρω Βασκιδιθία

Върху долната:

... ΚΡΑΤΗΣ ΔΙΟΥ ...
Τι]μοκράτης Διογ[ένους].

Βασκιδιθίας е мѣстенъ прѣкоръ на хероя, който се срѣща за прѣвъ пжтъ въ тоя надписъ.¹⁾

5. Горна часть отъ четвъртита плочка, горе закржглена; вис. 27 см., шир. 33 см., деб. 2 см. Конникъ, съ гжста кждрава коса, облѣченъ съ хитонъ и хламида, обутъ съ високи обуца, препуска въ дѣсно; съ вдигнатата си нагоре дѣсница държи сърна. Образитъ подъ коня сж отчупени. Обр. 173.

¹⁾ Въ единъ релiefъ на конника отъ Горна Орѣховица (Arch.-epigr. Mitt. aus Österr. XV, 218 п. 106; Rev. arch. 1908 II, 54 п. 57) се срѣща прѣкоръ Βασκιδιθίας, четенето на който не е сигурно. Ние предполагаме, че и въ тоя надписъ е стоялъ прѣкорътъ Βασκιδιθίας. За първата съставна часть на това име ср. Βασκον, крепостъ въ Тракия, спомената у Прокоп. De aed. IV 11, р. 146, 36 Наугу. (Бележка на Г. И. Кацаровъ).

Обр. 173. — Оброчна плочка на тракийския конникъ отъ Паскалевецъ.

Fig. 173. — Ex-voto du Cavalier thrace de Paskalévets.

Обр. 174. — Фрагментъ отъ оброчна плочка на тракийския конникъ отъ Паскалевецъ.

Fig. 174. — Fragment d'un ex-voto du Cavalier thrace de Paskalévets.

6. Срѣдна горна часть отъ плочка; вис. 18 см., шир. 26 см., деб. 13 см. Запазена главата на коня и горната половина на конника, който е съ гжста кждрава коса, облѣченъ е въ хитонъ и хламида. Въ дѣсната си ржка държи кжсо копие. Обр. 174.

7. Откъслекъ отъ плочка; вис. 9 см., шир. 15 см., деб. 4 см. Въ релефъ сж представени два конника. Запазено е отъ голѣмия конникъ издиг-

Обр. 175. — Фрагментъ отъ оброчна плочка на тракийския конникъ отъ Паскалевецъ.
Fig. 175. — Fragment d'un ex-voto du Cavalier thrace de Paskalévets.

ната дѣсна ржка съ кжсо копие; задъ него се вижда малъкъ конникъ, обърнатъ въ лѣво, краката отчупени. Той има юношеско лице и кждрава

коса. Облѣченъ е съ хитонъ и хламида, спусната на гърба. Обр. 175. За подобни релефи на тракийския конникъ, които се срѣщатъ по-рѣдко, ср. Г. И. Кацаровъ, ИАИ II, 77.

Т. Николовъ.

Д. Цончевъ.

Антични предмети отъ Ловчанско.

— Преди нѣколко години били намѣрени въ землището на село Деветакѣ, Ловчанско, отъ Тодоръ Ватевъ отъ сжщото село и били прибрани отъ Търновския окръженъ инженеръ Ст. Руповъ, у когото сж запазени, следнитѣ предмети:

1. Глинена лампа съ канелирана дръжка, дълга 40 см., диаметръ въ срѣдата 9 см. (обр. 176). Противоположниятъ на отвора край завършва съ

Обр. 176. — Глинена лампа отъ Деветакѣ.
Fig. 176. — Lampe en terre cuite de Dévétaké.

човѣшка глава. Лампата е направена отъ чиста глина, червено изпечена, безъ шупли, и има плоско дъно. Намѣрена е въ мѣстността „Полѣнитѣ“, Деветашко землище.

2. Глинена конска глава, вжтрекуха, дълга 10 см. и висока 5.5 см. Добре личи, че е отчупена отъ тѣ-

Обр. 177. — Глинена глава на конь отъ Деветакѣ.
Fig. 177. — Tête d'un cheval en terre cuite de Dévétaké.

лото. Представена е релефно юздата, която започва отъ ноздритѣ и завършва надъ очитѣ. Подъ юздата и надъ ноздритѣ има дупка, която преминава напрѣчно презъ муцуната, съ диаметъръ 7 мм. (обр. 177). Намѣрена е на сжщото мѣсто.

3. Отъ сжщото землище произхожда и бронзова статуйка на Venus pudica, покрита съ патина, висока 9.5 см. Отчупени сж: ходилото на дѣсния кракъ и дѣсната ржка надъ лакета.

Споредъ г-нъ Руповъ въ Деветашко землище има признаци (монети, стрели и пр.) на старо селище въ следнитѣ мѣстности: Дюлово, Търновски Ржтъ, Кремена, Липовицѣ и Римна.

Д. Цончевъ.

Антични амулети за коне. — Въ списанието Bonner Jahrb. 129, 67 (ср. томъ 128, 28, № 15) Lehner обнародва амулетъ въ форма на глигански жбъ, който е принадлежалъ къмъ справата на една гало-римска колесница отъ Frenz. По тоя случай той споменува и други подобни амулети отъ разни находища. Подобни бронзови амулети сж намѣрени и у насъ; именно въ Ловечъ (Изв. Нар. музей 1921, 148, обр. 130), Бѣлене, Свищовско (ИАИ V 374, обр. 245), Русе (Rev. arch. 1899 I 125, n. 18 = Reinach, Répert. de la Stat. III 219, 5) и единъ екземпляръ отъ неизвестно находище въ България (ИАИ I 250, обр. 152). Миналата година биде откритъ единъ новъ екземпляръ, пакъ въ Бѣлене (Dimin); той сжщо има форма на глигански жбъ (дълж.

9 см.), който завършва съ предната частъ на лѣвъ; краката на лѣва сж свързани съ напрѣчна пржчица, за да може предметътъ да се окачи. Предната половина на жба е четвъртита и носи проста украса (врѣзанъ трижгълникъ и рѣзки). Обр. 178. Амулетътъ е запазенъ въ сбирката на Музея „Ал. Константиновъ“ въ Свищовъ.¹⁾ Г. И. Кацаровъ.

¹⁾ Уредникътъ на музея г. Стефановъ има добрипата да изпрати амулета въ София, за да биде фотографиранъ.

Обр. 178. — Бронзовъ амулетъ отъ Бѣлснѣ (Dimum).
Fig. 178. — Amulette en bronze de Bélééné (Dimum).

Могилна гробна находка отъ Злокучене. — Злокучене се намира по пътя за Ришкия проходъ, около 20 клм. южно отъ Шуменъ. Преди да се влѣзе въ селото, трѣбва да се изкачи една малка стрѣмнина. Тукъ, при самото начало на селото, се редятъ нѣколко могили. Въ дѣсно отъ пътя, въ двора на Денъо Ив. Басмаджиевъ, дето е открита гробни-

цата, се намира известната между по-старото население Проклета могила. Северно отъ пътя се издига друга, наречена Турска могила, после на близко разстояние следва трета, а още по на северъ четвърта малка могила. По сѣщия хребетъ въ северно направление се редятъ на различно разстояние и други могили. Обр. 179.

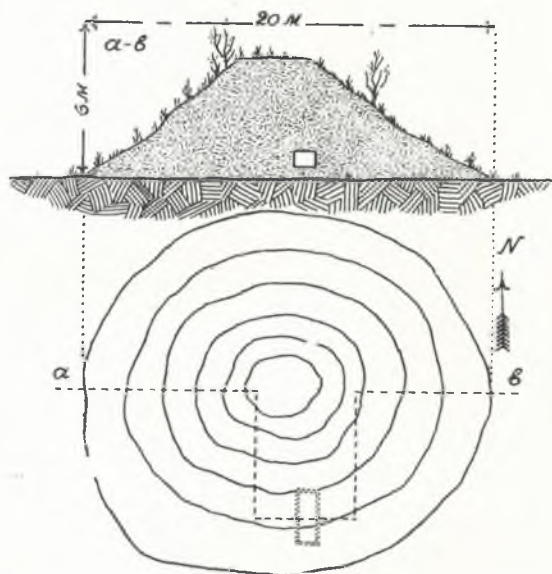

Обр. 179. — Могилата при Злокучене.
Fig. 179. — Le tumulus de Zlokoutchéné.

Подъ Злокучене тече Камчията, наблизо е и Салманово съ известната вече предисторическа могила.¹⁾

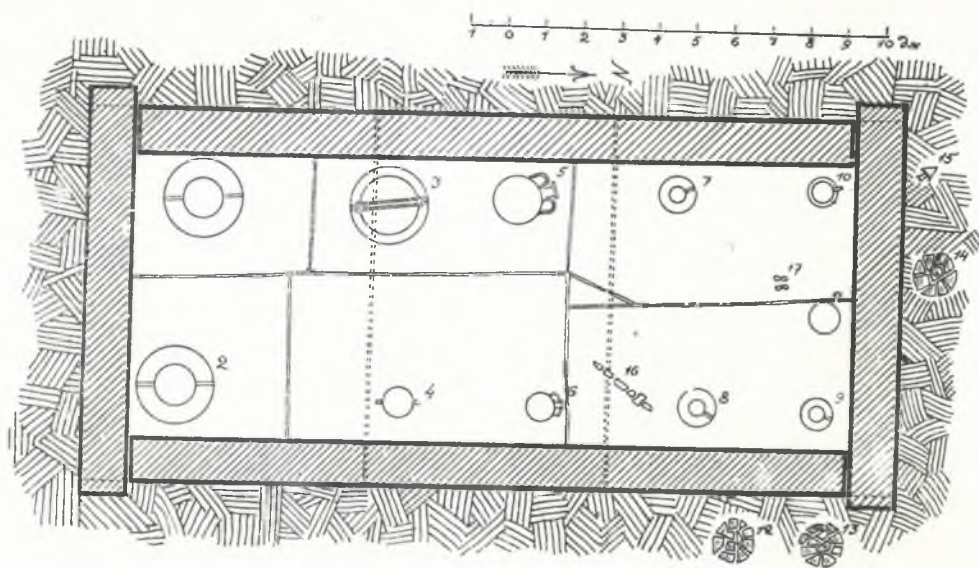
Презъ декември 1929 год. споменатиятъ по горе Басмаджиевъ, като копаялъ основи за оборъ, открилъ въ южната периферия на могилата, на около 2 м. навътре въ могилата и толкозъ подъ периферията, гробница, обградена съ дълги изправени плочи въ странитѣ. Могилата, разположена половината въ двора на селянина, е вис. 6 м. съ диам. 20 м. Плочитѣ на гробницата сж дълги 1·90 м., шир. 0·75 м., деб. 0·12 м. Самата гробница е дълбока 1 м., горе покрита съ три плочи, а подътъ билъ застланъ съ отдѣлни по-малки плочи. Обр. 180.

Научили се скоро следъ откриването на гробницата, Ив. Молловъ и Д. Вичевъ отъ Шуменъ заминали за

Обр. 180. — Планъ и разрѣзъ на могилата при Злокучене.

Fig. 180. — Plan et coupe verticale du tumulus de Zlokoutchéne.

Обр. 181. — Планъ на гробницата въ могилата при Злокучене.

Fig. 181. — Plan du tombeau dans le tumulus de Zlokoutchéne.

¹⁾ Р. Поповъ, Предисторическата Денева могила при с. Салманово, ИАД IV, 1914, 148 сл.

мѣстото и прибрали намѣренитѣ предмети, като Д. Вичевъ направилъ нужнитѣ снимки и рисунки, отъ които главно се ползуваме въ тази работа.¹⁾ При преглеждането на гробницата на 17 декември с. г. не намѣрихъ нищо по-сѣществено. Напротивъ, всичко бѣше още повече разбъркано. Едно

крити въ северо-източната частъ заедно съ вжгленчета и нѣколко дребни кости вжтре показватъ, че трупътъ на погребания е билъ изгоренъ, като погребалнитѣ дарове сж били наредени покрай стениѣ и разпредѣлени равномерно въ цѣлата гробница (обр. 181). Това сж:

Обр. 182. — Находки отъ гробницата при Злокучене.
Fig. 182. — Objets trouvés dans le tombeau de Zlokoutchéne.

по-основно разчистване около гробницата, пѣкъ и една по-голѣма разкопка тукъ не ще бжде безъ значение, още повече, че въ тази гробница трѣбва да виждаме едно вторично погребение.

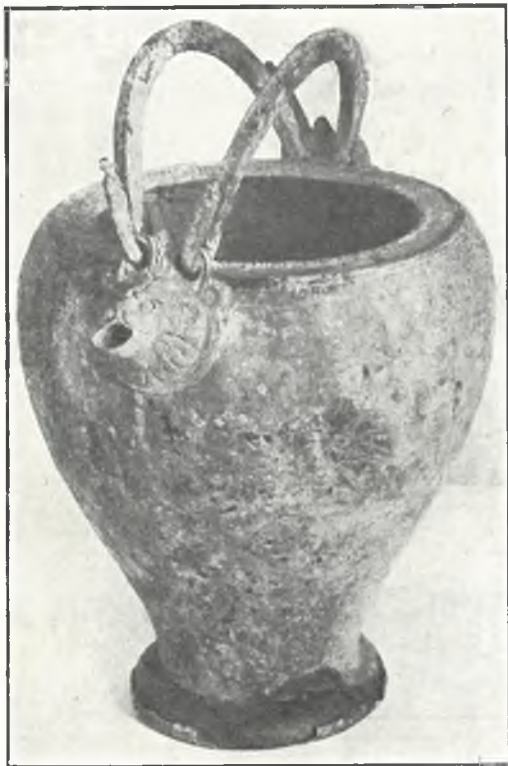
Тритѣ свършено разчупени сждове отъ мѣстно производство, от-

1. Две обикновени остродънни амфори отъ червена глина, вис. 70 см., диам. на устията 10 см., най-голѣмото разширение на тѣрбуха 22 см., дъно съ пѣпка — 7 см. (обр. 182 и 181, 1 и 2). За сравнение тукъ могатъ да ни послужатъ глинениѣ амфори отъ Панагюрище.²⁾

¹⁾ Вижъ в. „Шуменски вести“ бр. 93 отъ 18. XII. 1929.

²⁾ Ср. Ф и л о в ъ, Паметници на тракийското изкуство, ИАД VI 27, обр. 27.

2. Бронзова кофа, вис. 22 см., съ две подвижни дръжки (обр. 183, 184 и 181, 3). Въ долната част кофата е силно притисната и съ широчина 6.5 см., а въ най-широката си част е 20 см. Дъното, отчупено, вдлъбнато, съ три концентрични кръга, диам. 11.5 см.

Обр. 183. — Бронзова кофа отъ Злокучене.
Fig. 183. — Seau en bronze de Zlokoutchéne.

Устие 13 см. Въ единия край дръжките се крепятъ на бронзова апликация, която представя глава на силенъ съ характернитъ заострени и вдигнати нагоре кози уши. На противната страна кофата е надупчена като цедилка и тукъ имаме глава на лъвъ съ силно издаденъ напредъ езикъ за изливане на водата. Гор-

ната частъ на кофата при устието е хоризонтална и вдадена навътре, така че течността не е могла лесно да се разлива.

Тази форма на кофата е по-малко позната. Подобна дръжка имаме въ сбирките на Карлсруе. Много кофи съ сжити украси, но съ различна голѣмина се пазятъ въ бронзовитъ сбирки на Ватикана, етруски отдѣл. Този типъ кофа е по-скоро една комбинация между сждъ за носене и изливане.¹⁾

3. Срещу кофата билъ поставенъ другъ бронзовъ сждъ — скифосъ, съ две дръжки, вис. 9 см., диам. на устието 8 см., дъно вдлъбнато навътре, направено отъ отдѣлно парче, диам. 5 см. (обр. 185 и 181, 4). По дръжките следи отъ позлатяване. Подобенъ глиненъ скифосъ имаме отъ могили въ Южна Русия.²⁾

4. На трети редъ следватъ два глинени аскоса, сждове подобни на нашитъ бѣклици, отъ червена глина, съ две дръжки и извито нагоре устие, за да не изтича течността (обр. 182 и 181, 5 и 6). Единиятъ по-голѣмъ сждъ е дълъгъ 13 см., устието 4 см. На горната страна украсено съ концентрични кръгове. Единъ подобенъ аскосъ имаме отъ гробница, открита въ Варна презъ 1893 г. (Нар. музей, инв. 128); другъ въ Върбица, сждо отъ Балкана.³⁾

На четвъртия редъ сж били поставени две глинени гърнета отъ чер-

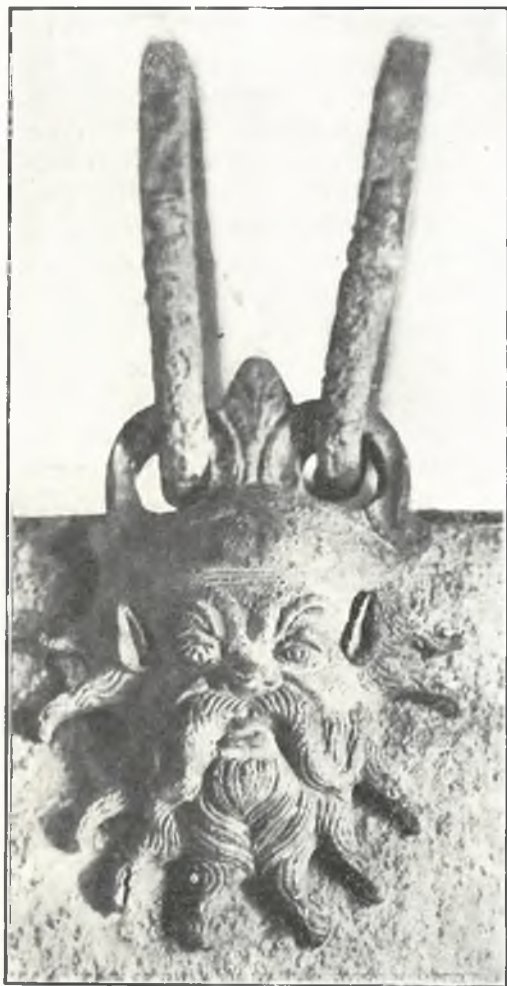
¹⁾ K. Schumacher, Beschreibung der Sammlung antiker Bronzen 121 n. 638 табл. IX, 24; Antike Bronzen zu Karlsruhe 15; Бобринской, Курганы близъ мѣстечка Смѣлы II, табл. XIX, 7.

²⁾ Бобринской ц. с. II, табл. XIX, 2; Ebert, Südrussland 151 сл.; 355 сл.

³⁾ Шкорпилъ, Могили 131, 141; Б. Филловъ, Два мог. гроба въ Балкана, ИАИ I, 158.

вена глина, вис. 16 см., устие 4·5 см., дъно 8 см., въ най-широката частъ 10 см. (обр. 182 и 181, 8 и 9).

На северната страна имаме други два метални сжда:

Обр. 184. — Дръжка на бронзовата кофа отъ Злокучене.
Fig. 184. — Détail du seau de Zlokoutchéné.

6. Бронзова каничка, вис. 9 см., съ широчина на устието 5·5 см., дъно 4·5 см. (обр. 186 и 181, 10). Двойна дръжка, въ долния край раздѣлена, схваната съ гвоздейчета, въ центъра съ от-

дѣлна сплитка. При устието дръжката наново се раздвоява. Това раздвоение при основата е 1 см., при устието — 2 см. Канчето е украсено съ изпъкнали канелюри, обхванати отъ линии, които завършватъ въ крайщата съ полукръгли езичета (Zungenmuster).

7. Сребърно сждче, съ широко устие (диам. 8·5 см.), много изгорѣло, разчупено и по-голѣмата частъ изгубена, но отъ нѣколкото запазени фрагменти може донѣгде да се възстанови формата (обр. 187 и 181, 11). Въ долната частъ полусферично, горе разлатоустие. Подобенъ сждъ имаме отъ Върбица.¹⁾ Нѣщо повече, сръдниятъ орнаментъ тукъ съ плетеницата е общъ въ двата сжда. Плетеницата въ сжда отъ Злокучене, както и орнаментътъ отъ луспи, сж били позлатени.

8. До тѣзи сждове е имало едно глинено канче отъ сива глина, вис. 12 см. (обр. 182 и 181, 9).²⁾

Къмъ сръдната сж намѣрени останки отъ кости (обр. 181, 17), а при сждъ № 8 на снимката останки отъ желѣзенъ мечъ или копие (обр. 181, 16). Вънъ отъ гробницата, къмъ северо-западния край сж намѣрени и две тристранни, съ остри ржбове бронзови стрели, съ дупчици въ долния край (обр. 181, 15). Такива стрели намираме и въ скитскитѣ гробове отъ Южна Русия, пъкъ и у насъ почти навсѣкжде вече, дето имаме погребения отъ V—IV в. пр. Хр.

Нѣколкото съвсемъ дребни бронзови, желѣзни и костени предмети сочатъ, какво тукъ не ще да е всичко

¹⁾ Шкорпилъ, Могили 131 обр. 53, 3; 132 обр. 55, 6; O. M. Dalton, The Treasure of the Oxus, 45 обр. 72.

²⁾ Ср. Филонъ, ИАД VI, 15 обр. 14 отъ Бръзово.

добре запазено и прибрано, нѣкои работи ще да сж отнесени. Между

лъкъ сждъ, принадлежащъ на гръц-кото керамично изкуство.

Обр. 185. — Бронзовъ скифосъ отъ Злокучене.
Fig. 185. — Vase en bronze de Zlokoutchéné.

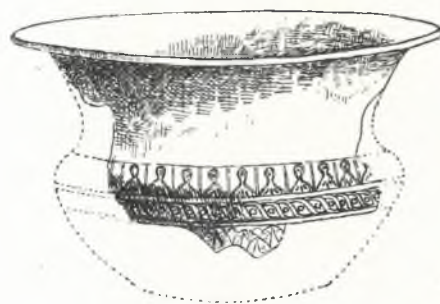
тѣзи откъслечи имаме още едно гли-нено парче съ черенъ фирнисъ съ размѣри 2 на 2 см. отъ нѣкой по-ма-

Сждоветѣ отъ Злокучене, поне импортиранитѣ, изглежда да сж работени и внасяни отъ едно централно мѣсто, отъ една колония, разположена на Черно море, най-вѣроятно отъ Odes-sos, но и низкитѣ проходи въ тази частъ на Балкана сж благоприятствували за търговскитѣ сношения и съ гръцкитѣ ко-лонии Месемврия, Анхиало и Аполония. Не може да се го-вори за особено богато погре-бение въ гробницата отъ Зло-кучене, но сравнителниятъ ар-хеологически материалъ отъ IV в. пр. Хр. въ тази частъ на България се увеличава вече доста значително. Подиръ нѣ-

когашното богато погребение отъ Вър-бица (Шкорпилъ, Могили 131 сл.), подиръ Юруклеръ и Аязларъ (ИАИ V,

Обр. 186. — Бронзова каничка отъ Злокучене.
Fig. 186. — Vase en bronze de Zlokoutchéné.

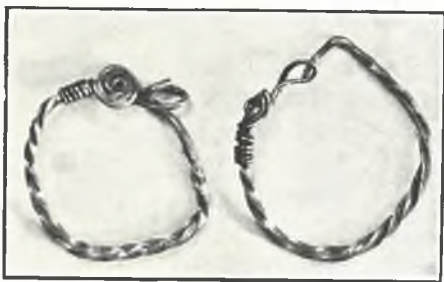

Обр. 187. — Сребъренъ сждъ отъ Злокучене.
Fig. 187. — Vase en argent de Zlokoutchéné.

25 сл.), сега иде и Злокучене, но и голѣмиятъ некрополъ още по на югъ, къмъ Янково не ще да е отъ друго време. Ив. Велковъ.

Гробна могилна находка при с. Инж. Сарафово. — На 4 ноември 1930 год. въ бургаския окръжен археологически музей постъпи изцѣло гробната находка отъ разкопаната могила „Маджаръ тепеси“ на 700 м. северно отъ с. Инж. Сарафово, Анхиалска околия. Находката се състои отъ тринадесетъ изцѣло запазени предмета и петъ глинени фрагмента.

Разкопаването на могилата е било предприето отъ Главната дирекция по настаняването на бѣжанцитѣ за направа върху нея на резервоаръ за нуждитѣ по водоснабдяването на селото и близоотстоящия до него аеродрумъ. Разкопаването на могилата е траяло отъ 13 октомври до 28

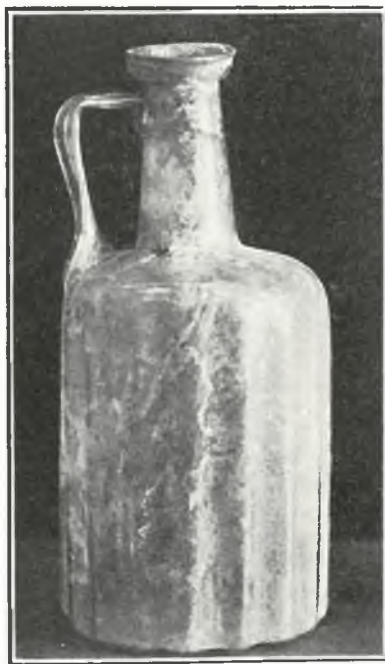

Обр. 188. — Златни обеци
отъ Сарафово.
Fig. 188. — Boucles d'oreilles
de Sarafovo.

с. м. 1930 г. Изкопаниятъ въ могилата резервоаръ има размѣри 8·20/6·20 м. и дълбочина 4·60 м. При разкопаването на могилата на дълбочина 3·60 м. се указалъ единъ малък гробъ, въ който се намѣри и цѣлата находка. Точно на 1·5 м. надъ гроба и нагоре до 2·5 м. при копането се намѣриха разхвърляни пластъ груби нелѣлани камъни отъ различна

голѣмина и пластъ насипъ. Въ гроба сж намѣрени следнитѣ предмети:

1. Отлично запазена глинена римска лампичка, съ голѣма художествена изработка. Отгоре съ релефно изображение на птиче, кацнало на маслиново клонче; наоколо три релефни концентрични крѣга. Диам. 6·5 см.

Обр. 189. — Стъклено шише
отъ Сарафово.
Fig. 189. — Vase en verre
de Sarafovo.

2. Друга римска лампичка съ сжщитѣ размѣри безъ изображения. Горната частъ орнаментирана само съ два малки и два по-голѣми концентрични крѣга. Разстоянието между двата чифта концентрични крѣгове е изпълнено съ релефни шрихи.

3. Една добре запазена глинена паничка съ червенъ цвѣтъ. Вис. 2·6 см., диам. на отвора 5·5 см.

4. Две бронзови кръгли панички съ диаметъръ 7·5 см. Едната съ единъ концентриченъ кръгъ, а другата — съ седемъ. И дветъ работени на стругъ. Отлично запазени.

5. Две кръгли златни обеци, сплетени отъ по 4 четириръбести златни жици. Диам. 2 см. Обр. 188.

6. Стъклено шише съ дръжка, орнаментирано съ 16 успоредни вертикални вдлъбнатини. Отлично запазено. Вис. 24·5 см., диам. на дъното 10·5 см. Обр. 189.

7. Друго шише отъ виолетово стъкло съ дълга шия (8 см.) и корпусъ (7 см.). Диам. на дъното 3 см. Обр. 190.

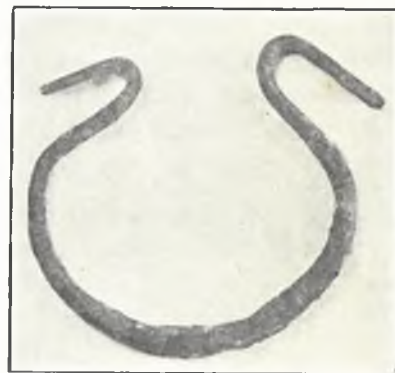
Обр. 190. — Стъклено шише отъ Сарафово.
Fig. 190. — Vase en verre de Sarafovo.

8. Малък стъкленъ съдъ съ дълга шийка (3 см.) и корпусъ (3 см.). Диам. на дъното 7 мм.

9. Бронзовъ предметъ, счупенъ на две части. Обр. 191.

10. Петъ фрагмента отъ глинена орнаментирана чаша.

11. Два желъзни гвоздеа, дълги 6·5 см. Гвоздеитъ сж били около 20 броя, но сж били прибрани само два. Останали сж отъ дървената частъ на

Обр. 191. — Бронзовъ предметъ отъ Сарафово.
Fig. 191. — Objet en bronze de Sarafovo.

гроба. Като се сжди по разположението на гвоздеитъ въ гроба, допустимо е предположението, че гробътъ е билъ на малолѣтенъ покойникъ. Гвоздеитъ сж очъртавали приблизително правиленъ четириръгълникъ съ страни 1·20 и 0·5 м.

П. Воденичаровъ.

Новооткрити старини въ Врачанско. — Въ археологическата сбирка при Мжжката гимназия въ Враца постъпватъ всѣка година доста предмети, подарявани отъ ученицитъ. Повече отъ старинитъ сж отъ предисторическо време. Тукъ даваме сведения за нѣкои отъ находкитъ, които се пазятъ въ сбирката при гимназията.

Горна Кремена:

1. Въ двора на учителя М. Стояновъ, когато правили изкопъ за оборъ,

намърили една овална каменна брадва, направена отъ черна скала. Тя има дължина 19·1 см., ширина при острието 4·3 см. и дебелина 3·4 см. Този типъ бравди сж характерни за края на неолитичната епоха.

2. Каменна брадва съ една страна равна, изгладена, а другата слабо заоблена. Дължина 9·7 см., шир. при острието 5·8 см., деб. 2·8 см. Направена отъ черна скала; намърена е надъ селото при извора.

3. Каменна брадва, дълж. 10 см., шир. 5·5 см., деб. 3·2 см. Направена е отъ тъмно-сивъ камъкъ и е намърена на сжщото мѣсто. Горнитѣ две бравди сж отъ началото на неолитната епоха.¹⁾

4. Каменно длето отъ тъмно-зелена скала; дълж. 7 см., деб. 1·3 см. Намър. въ селото.

5. Каменна игла отъ тъмно-сивъ камъкъ; дълж. 7·8 см., шир. въ горния край 1·4 см., деб. 0·8 см. Намърена въ селото.

6. Костено шило, дълго 19·4 см. Намърено въ двора въ Цеко Петковъ, близо до извора.

7. Костенъ плоскъ идолъ, дълж. 6·3 см., максимална шир. 2·3 см., деб. 0·3 см. (обр. 192). Горниятъ дѣсенъ край е счупенъ и липсва. Намъренъ въ

двора на сжщия селянинъ. На сжщото мѣсто е било намърено и малко глинено мече, но е изгубено.

Влашко Село:

1. Камененъ чукъ-брадва, направенъ отъ черна скала. Четиритѣ странични ржба вървятъ, безъ да сж заоблени, отъ челото чакъ до острието. Дълж. 14·2 см., шир. при острието 5·5 см., а на противната страна 3·4 см., деб. при отвора 4·4 см. Дупката има диаметръ 1·8 см. Ясно личи че провъртването е започнато малко по-долу и въ страни, но изоставено. Намърена е въ мѣстността Пещъта къмъ р. Искъръ.

2. Каменни бравди, намърени на различни мѣста въ околността на селото, съ дълж. около 10 см.

3. Малки плоски каменни браввички, намърени на югъ отъ селото къмъ р. Искъръ и направени отъ тъмно-сива скала; дълж. 5—8 см.

4. Глинено гърне съ сивъ цвѣтъ (обр. 193 б), високо 11·5 см., диам. 7 см., съ висока дръжка, прикрепена направо за ржба на устието. Намърено е въ мѣстността Лѣсковъ Долъ, при реголване за лозе. Гърнето е било обърнато съ устата надолу; имало е кости наоколо.

5. Глиненъ сждъ съ сивъ цвѣтъ, намъренъ на сжщото мѣсто (обр. 193 а), вис. 12·3 см., диам. на устата 7 см. Сждътъ има дръжка, която излиза направо отъ ржба на устата и прави доста голѣма завивка нагоре.

6. Въ околността на селото е намъренъ кжжеловиденъ бронзовъ предметъ съ два крайни и единъ срѣденъ профиловани кржгове. Дълж. 2·2 см., шир. по срѣдата 3·6 см. Тъмно-зелена патина (194 г).

Обр. 192. — Костенъ идолъ отъ Горна Кремена.
Fig. 192. — Idole en os de Gorna Kréména.

¹⁾ Р. Поповъ, ИАИ II, 1923/24, стр. 108.

Предметитѣ № 4—6 се отнасятъ къмъ халщатската епоха и наподобяватъ старинитѣ, намѣрени въ Сърско и Врачанско.¹⁾

7. Глинена урна, намѣрена въ мѣстността Лѣсковъ Долъ; вис. 22·5 см., диам. на устата 12·2 см. Сждътъ има две дрѣжки, горниятъ край на които е прикрепенъ за шийката. На-

съ дълж. 19 см.; д) сѣрпъ съ пречупенъ връхъ; е) желѣзна юзда съ шир. 24 см.; ж) листовидни рѣбести копия, покрити съ дебелъ пластъ рѣжда, дълж. 24—36 см.

Долна Кремена:

1. Каменна брадва съ дупка, намѣрена въ двора на Йото Вълковъ, направена отъ тъмносива скала; дължина 12 см., шир. при челото 5·6 см. и максим. дебел. 4·5 см.

2. Джговиденъ желѣзенъ лжкъ отъ фибула (обр. 194 б), намѣренъ въ мѣстността Деветътѣ Брѣстове въ нивата на Цв. Лаковъ. Дължина 14·5 см., височина 10 см. Срѣдната частъ на лжка е надебелена, задната частъ и иглата липсватъ. Предната частъ прави

Обр. 193. — Глинени сждове отъ Влашко Село.
Fig. 193. — Vases en argile de Vlachko Selo.

правенъ е отъ пречистена червена глина и е работенъ на грънчарско колело. Тази урна наподобява римски сждове, намѣрени на много мѣста въ страната (Арчаръ, Гигенъ и др.).

8. Въ мѣстността Калето, североизточно отъ селото, сж намѣрени следнитѣ желѣзни предмети: а) чересло, дълго 36 см.; б) сжщо съ дълж. 38 см.; в) копачъ съ разширени уши, дълж. 20 см.; г) сжщо

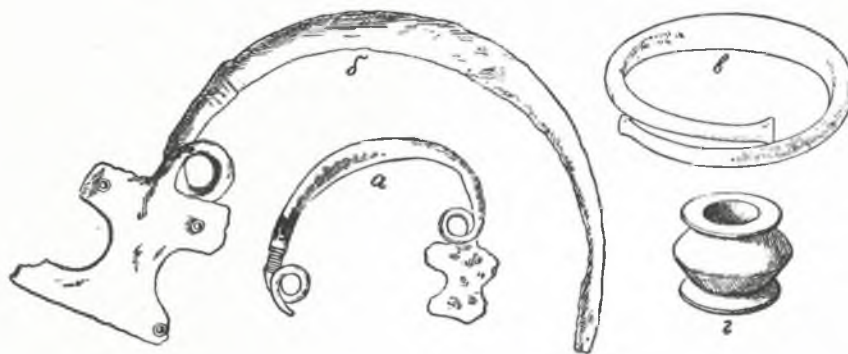
извивка отъ лѣво на дѣсно и завършва съ широка плочка.

3. Бронзова джговидна фибула съ две примки (обр. 194 а), намѣрена на сжщото мѣсто; дълж. 7 см., вис. 4·6 см. Лжкътъ е надебеленъ въ срѣдата и на двата крайща има спирални нарѣзи. Задниятъ край прави една извивка отъ дѣсно къмъ лѣво и завършва съ игла, която липсва. Предниятъ край прави завивка отъ лѣво къмъ дѣсно и завършва съ широка плочка. Горнитѣ две фибули сж отъ така нареченитѣ джговидни халщатски

¹⁾ Р. Поповъ, Год. на Нар. музей 1921 г. стр. 132.

фибули, каквито у насъ сж намѣрени въ Зелениградъ, Влашко Село, Видинъ и др. Тѣ сж характерни за края на халцатската епоха.

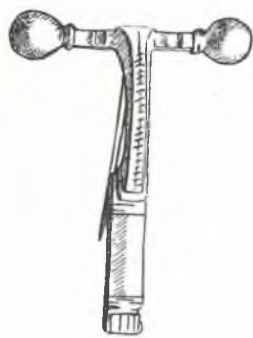
6. Глинено гърне съ една дръжка, намѣрено въ мѣстността Бонино Кале въ нивата на Данко Маньовски (обр. 196). Вис. 9·5, диам. на устата

Обр. 194. — Бронзози предмети отъ Долна Кремена (а-в) и Влашко Село (г).
Fig. 194. — Objets en bronze de Dolna Kréména (a-b) et Vlachko Sélo (г).

4. Масивна отворена бронзова гривна съ диам. 7 см. и максимална дебелина 0·9 см. Двата края сж изтънени, притжпени, профиловани и лежатъ единъ върху другъ (обр. 194 в). Намѣрена е въ мѣстността Метилъ.

6·9 см. Работено е на гърнчарско колело и има кръгла подставка. Фибулата и гърнето сж отъ римската епоха.

Обр. 195. — Бронзова фибула отъ Долна Кремена.
Fig. 195. — Fibule en bronze de Dolna Kréména.

Обр. 196. — Глинено гърне отъ Долна Кремена.
Fig. 196. — Vase en argile de Dolna Kréména.

5. Бронзова добре запазена фибула отъ римския кръстовиденъ типъ (обр. 195); дълж. 6·2 см. Намѣрена е въ околността на селото.

Чиренъ:
Мряморно торсо отъ статуя на мжжъ, облѣченъ въ силно нагъната тога, вис. 90 см. Въ лѣвата свита

предъ гърдитъ ржка държи свитъкъ, а дѣсната е отпусната надолу и счупена до лакета. Намѣрено случайно отъ В. Павловъ, когато копаелъ варница, близо до хълма Царево Бърдо въ юго-западната частъ на селото. Близо до селото въ мѣстността Калето има стари зидове. Тамъ сж намѣрени монети отъ римски императори.

Лиляче:

Източно отъ селото, въ мѣстността Кадинъ Виръ, е намѣренъ полукръгълъ мряморенъ фрагментъ отъ релефъ, който представлява едра конска глава съ юзда въ полуотворената уста. На главата има буйна кждрава грива. Долниятъ край и дѣсниятъ жгълъ сж отчупени. Предметътъ има дълж. 19 см., вис. 14 см. и деб. 10 см.

Въ сбирката при гимназията се пазятъ и следнитѣ находки:

1. Четвъртита мряморна оброчна плочка на Тракийския конникъ, горе заоблена и профилирана отъ всички страни. Дѣсниятъ доленъ жгълъ е счупенъ и липсва. Височина 22 см., шир. доле 26 см., горе 24 см., деб. 1·8 см. Намѣрена въ мѣстността Золаша въ нивата на М. Христовъ при с. Тодоричене, Луковитска околия. Конникътъ е съ буйна коса, облѣченъ въ хитонъ и хламида, която свободно се развѣва назадъ. Съ дѣсната ржка държи юздата на коня, а лѣвата не се вижда. Конътъ съ лѣвия кракъ е стѣпилъ на жертвеникъ. Предъ конника има две женски фигури, доста заличени, а отъ задъ — друга фигура, която държи опашката на коня.

2. Бронзова статуйка на войникъ въ нападателна поза, обѣрнатъ на дѣсно. Главата е покрита съ кону-

совидна шапка, която завършва горе съ притѣпенъ вжзелъ, а доле съ поясовидна, украсена извивка (обр. 197). Лѣвата ржка е малко извита назадъ, спусната и прегъната въ лакета напредъ. Въ нея той държи заостренъ оваленъ щитъ, който опира върху лѣвия кракъ и закрива коремната област. Дѣсната ржка е дръпната силно назадъ и свита въ лакета напредъ, отъ дето тя е отчупена и липсва. Въ нея вѣроятно е държалъ оржието си за нападение. Лѣвиятъ кракъ е издаденъ напредъ и свитъ въ колѣното. Подъ колѣното има кжжеловидна превръзка и малко подолу кракътъ е счупенъ и липсва. Дѣсниятъ кракъ е оставенъ малко назадъ и слабо свитъ въ колѣното напредъ, дето сжщо има превръзка. И този кракъ е счупенъ подъ колѣното. Войникътъ е облѣченъ съ дреха, която плътно приляга върху гърдитъ съ доста голѣма обѣрната яка и добре очертана пазва. Препасанъ е съ поясъ, надолу дрехата пада въ дипли като фустанела до надъ колѣнетѣ. Височината на статуйката е 9·6 см. Покрита е съ тъмно-зелена патина. Намѣрена е въ София на улица Клементина № 32 задъ дома на Х. Василевъ, когато е правенъ изкопъ за варница. Тази статуйка е отъ римско време.

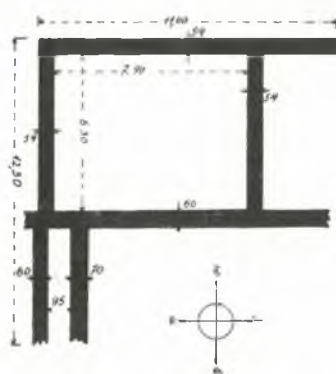
Обр. 197. — Бронзова статуйка отъ София.
Fig. 197. — Statuette en bronze de Sofia (Musée de Vratsa).

А. Цвѣтковъ.

Разкопките при с. Рѣка Девня (Марцианополъ). — Известно е, че през ноември 1929 г. въ единъ частенъ дворъ случайно се изровиха отъ земята два глинени кюпа, пълни съ римски сребърни монети отъ I в. пр. Хр. до III в. сл. Хр. Общото число на открититѣ монети трѣбва да е било около 100,000 екземпляра. Обаче отъ тѣхъ можахъ да се запазятъ само около 80,000, отъ които около 70,000 въ Народния музей въ София и 12,428 екземпляра въ Варненския музей. Около 20,000 монети сж разграбени отъ населението, които се разпродаватъ и до днесъ на разни търговци и частни лица, дошли и отъ чужбина. Още не сж напълно класирани всичкитѣ монети въ музея и въ Варна, а сж разпредѣлени само по императори и само една частъ е напълно научно класирана. Въ находката сж застъпени монетитѣ на 60 императори и императрици. Най-старитѣ сж отъ М. Антони (умрѣлъ 30 г. пр. Хр.), а най-нови отъ Траянъ Деци (249—251 г.) и отъ неговия синъ Херени (251 г.). Значи съкровището е било заровено въ земята въ 251 г., когато Траянъ Деци, въ битката съ готитѣ, подмаменъ отъ Требонианъ Галъ и въвлѣченъ въ едно блато, погиналъ при Абрициумъ. Следъ тази катастрофа на римската войска готитѣ упостили Тракия и Мизия, опожарили Марцианополъ и го разрушили, но не могли да откриятъ съкровището, което се запазило и до наши дни.

Нѣма никакво съмнение, че това съкровище е било държавна хазна. Защото не може да се допусне, че въ срѣдата на III в. частно лице, и то въ Марцианополъ, е притежавало

такова голѣмо количество римски сребърни монети. Явно е, че монетитѣ били укрити, вложени въ кюпове, поставени въ изба и зарити. Една такава грамадна находка бѣше достатъчна, за да накара човѣка да се замисли, дали при укриването на такава голѣмо съкровище на сжщото мѣсто не сж укрити въ сжщото време и други предмети? За да се провѣри това нѣщо и да се изясни поне отчасти, на какво мѣсто е би-

Обр. 198. — Планъ на римската сграда въ Марцианополъ.
Fig. 198. — Plan d'une maison romaine à Marcianopolis.

ло укрито съкровището, налагаше се да се направятъ разкопки на това мѣсто. Съ тази работа музейниятъ комитетъ натовари менъ.

Разкопките почнахъ презъ октомври 1930 г. съ 5 души работници. Още отъ първата копка личеше, че ще се копае изъ развалини отъ камъкъ и тухли. И действително презъ цѣлото време разравяхме само развалини отъ стари дувари. При изкопъ на около 140 куб. м. прѣстъ извадихме около 10 куб. м. строителенъ камъкъ; останалото бѣше дребни отломъци отъ камъни и добре

изпечени тухли. Откриха се само нѣколко цѣли керамиди, дълги 49 см., шир. 15 см. и деб. 2·5 см. Тухлитѣ бѣха 33 см. дълги, 16 см. широки и 5 см. дебели.

Разкопкитѣ се почнаха отъ мѣстото, дето бѣха намѣрени кюповетѣ съ монети. Отъ жгѣла на старата сграда разкопаването почна 3 м. на ширѣ въ вѣтрешността на сградата по посока на югъ и 3 м. на изтокъ и на дължина до 11 м. по дветѣ стени. (обр. 198). До като траеха разкопкитѣ, не се намѣри никакъвъ здравъ предметъ. На 60 см. дълбочина се намѣри детски скелетъ, трупътъ сложенъ въ гробъ 1 м. дългъ, безъ ковчегъ, главата къмъ западъ, краката къмъ изтокъ. Запазени бѣха части отъ черепа, бедренитѣ кости и ребрата. Никакъвъ предметъ при скелета. Къмъ югъ отъ детския скелетъ, на дълбочина 85 см., се откриха 8 скелета на възрастни хора, погребани безъ ковчегъ, съ изложение както при детския скелетъ. И при тѣхъ не се намѣри никакъвъ предметъ. Навѣрно тѣзи скелети сж на руски войници отъ освободителната война. Всички черепи бѣха цѣли.

Здрава почва стигнахме на 2·30 м. дълбочина; отъ здравата почва основитѣ сж дълбоко 90 см. Покрай източната стена, отъ вѣтре, насипъ отъ жълтеникава прѣстъ на дълбочина 37 см. отъ здравата почва и около 40 см. широкъ. По южната стена нѣма такъвъ насипъ. По тази стена е запазенъ зидъ 1·80 м. отъ основата, а по източната — само 1·60 м.

Кюповетѣ бѣха намѣрени въ югоизточния жгѣлъ на избата, около 50 см. заровени въ здравата почва. Подъ кю-

поветѣ, при самата основа, основнитѣ камъни заедно съ мазилката сж горени. Горени сж и четиритѣ жгли на зданието при самата основа; при откриването на първия горенъ жгѣлъ помислихъ, че случайно сж попаднали при основата горени камъни, но за да се увѣря по-добрѣ, дали това е случайностъ или система, наредихъ да се разкопаятъ и четиритѣ вѣтрешни жгли на зданието. Указа се, че горенето при жлитѣ е система. Навѣрно е извършенъ нѣкакъвъ обрядъ чрезъ огънь при поставяне основитѣ на зданието. При единъ жгѣлъ се намѣри глинена лампичка.

Стенитѣ на откритата сграда, дето бѣха намѣрени монетитѣ, иматъ дебелина 54 см.; размѣритѣ на откритата сграда сж 6·30 м. къмъ изтокъ и 7·90 м. къмъ югъ. Значи тя е имала около 50 кв. метра.

Върху южната стена, на 7 м. отъ източната, се откри новъ зидъ, небрежно зиданъ, който на височина стига до повърхността. На 1 м. дълбочина, по протяжение на този зидъ, се намѣри глинена мазилка отъ червена глина и слама, 15 см. дебела. Навѣрно новиятъ зидъ е билъ мазанъ съ тази мазилка. Това доказва, че старата римска стена е била използвана въ по-ново време за основа на друга сграда, мазана съ каль. Това предположение се подкрепя и отъ намѣренитѣ на сжщото мѣсто, на дълбочина 1·30 м., десетина съсемъ рѣждявали малки римски бронзови монети отъ V в. На сжщото мѣсто се намѣриха две устия отъ глинени амфори съ по нѣколко букви.

На дълбочина 2 м. покрай източната стена се намѣри мазилка отъ варъ и пѣськъ, изписана съ ярко-

червена, жълта, тъмно-зелена и черна боя и части от горено дърво. Тази мазилка е паднала в избата при опожаряване на зданието. Тъзи дребни цвѣтни остатъци от мазилка сж единствени останки от културни следи в тази сграда. Никакъв фрагмент от статуя, надпис или въобще от архитектурен паметник не се намери. Това доказва, че зданието, дето бѣха открити монетите, е било най-обикновена сграда, която да не вдъхва подозрение, че в нея може да е укрито държавно съкровище, каквото навѣрно е било укрито в кюпетѣ.

Че въпросната сграда не е била нѣкое монументално държавно здание, личи преди всичко от слабите основи и от липсата на културни останки. Обаче около това здание е имало и монументални сгради, защото в близко съседство сж открити основи 3 м. дебели, зидани с каменни блокове 1·50 м. дъл., 1·30 м. шир. и 45 см. дебели. В друг съседен двор сж открити други основи на монументални сгради. Пред самия двор, дето се намериха монетите, в рѣката, ясно личат други грамадни основи на важна сграда или храмъ.

Съ даденото разрешение да се строят нови сгради върху развалините на стария Марцианополъ, бавно, но сигурно, това градище от II вѣкъ сл. Хр. за голѣмо съжаление ще се доразруши, без да се извършат систематически научни разкопки, което ще бѣде голѣма загуба за науката.

Н. А. Мушмовъ.

Римските водопроводи на Novae. — Градът Novae, основан в края на I вѣкъ сл. Хр., през следващите

нѣколко вѣка станал едно от голѣмите римски селища на Дунава в Долна Мизия. За това свидетелствуват както развалините от крепостната стена, тъй сжщо и културните материали, които се срѣщат вътре и вън от нея. Цѣлата мѣстност, в която нѣкога е бил разположен Novae, днес известна с името „Стъкленъ“,¹⁾ представя обработваема площ, покрита с ниви и лозя. Без да се спираме върху другите паметници на Novae, в настоящата статия ще опишем само римските водопроводи на града, следи от които сж запазени до днешно време.

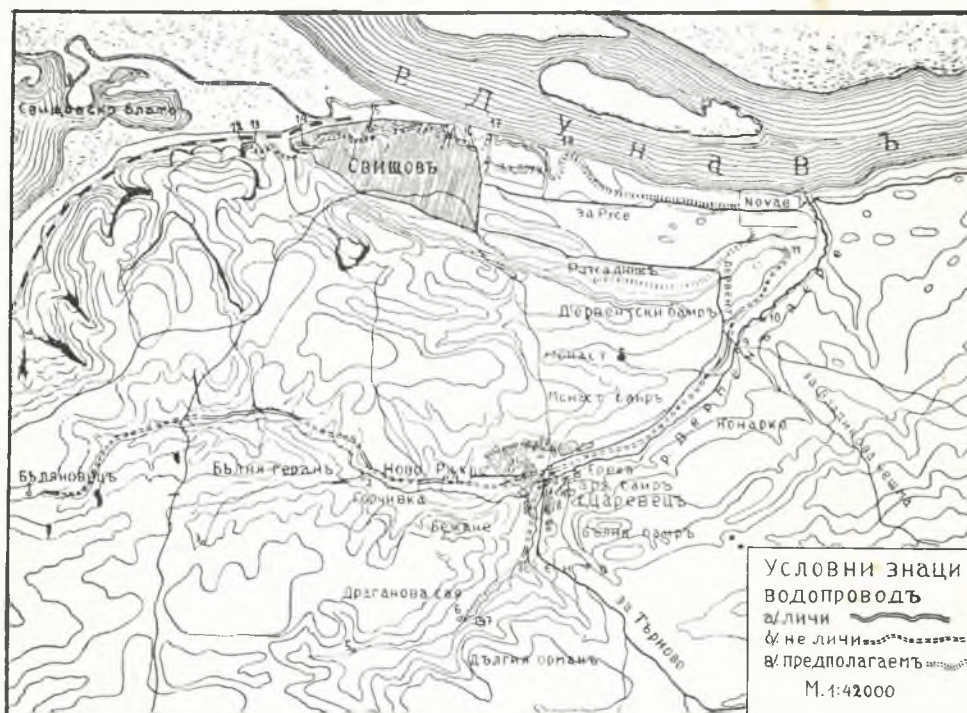
Рѣката Дерменъ Дерѣ води началото си шест кил. юго-западно от Свищовъ, от чешмата „Бѣляновецъ“ (обр. 199, п. 1), по името на която се нарича цѣлата мѣстност. Още в римско време буйните извори тук давали начало на една рѣчица, протичаща по надлъжната си долина право на изток между хълмисти възвишения. В най-горното си течение рѣката, която носи името Бѣляновско Дерѣ, тече през едноименна хълмиста мѣстност. От мѣстността „Бѣлия Геранъ“²⁾ до с. Царевецъ тя се нарича Голѣма Бара и тече между хълмовете „Горчивка“ и „Ново Рахле“. При самия кладенецъ Бѣлия Геранъ (обр. 199, п. 2) от дѣсно рѣката приема малкия си притокъ, който има за начало „Кадънската Чешма“ (п. 3), а над селото от лѣво приема водите на „Кръчмарска Чешма“

¹⁾ Стъкленъ се намира на 2·5 кил. източно от Свищовъ между Дунава, Дервентския Баиръ и разсадника, северно от шосето за Търново.

²⁾ По името на един пресъхнал кладенецъ с бѣлъ камъкъ.

(п. 4). Въ с. Царевец от дѣсно приема втория си по-голям притокъ, който иде отъ „Мазунска Чешма“ (п. 5), тече на изтокъ и северо-изтокъ между хълмоветъ „Драганова Сая“ и „Дългия Орманъ“, като приема водитъ на „Балабанова Чешма“

щатъ разпрѣснати градежни материали като камъни, фрагменти отъ тухли и керамиди, на една отъ които се чете надписъ LEGITAL.¹⁾ Отъ „Балабанова Чешма“ надолу водата се губи въ рохкавата почва, за да се покаже наново срещу завоя на

Обр. 199. — Карта на римскитъ водопроводи на Novae
Fig. 199. — Carte des conduites d'eau romaines de Novae.

(п. 6). Жгълтъ между надлъжната и малката юго-източна напрѣчна долина на рѣката („Сухия Долъ“) е заетъ отъ широка площъ, наклонена къмъ северо-изтокъ, върху която се срѣщатъ развалини отъ старо селище съ следи отъ зидове, градени съ ломени камъни и хоросанъ отъ чакълъ и чукани керамиди (п. 7). По повърхността на почвата се срѣ-

шосето за Търново въ мѣстността „Бента“ (п. 8). На това мѣсто рѣката приема нѣколко извори, минава презъ „Чолакова Бахча“ между хълмоветъ „Бежане“ отъ лѣво и „Бѣлия Баиръ“ отъ дѣсно, навлиза въ селото и се влива въ Голѣма Бара. Отъ с. Царевец надолу рѣката, която

¹⁾ Печатъ на първия Италийски легионъ.

се нарича Дерменъ Дереве или Текиръ Дереве по старото име на селото, тече на северо-изтокъ между „Монастирския“ и „Дервентския“ хълмове отъ лѣво и „Сарж-баиръ“, „Герена“ и „Конарка“ отъ дѣсно и се влива въ Дунава до паметникитѣ за падналитѣ отъ освободителната война руски войници.

По тази надлъжна долина, паралелно съ течението на рѣката, отъ лѣво минава най-дългиятъ водопроводъ за Novaе. Той има за начало чешмата „Бѣляновецъ“, отъ дето е прибиралъ водитѣ на старитѣ извори, които били каптирани въ резервоаръ. Последниятъ билъ разрушенъ, вѣроятно въ турско време, при построяване на чешмата. За това говорятъ разхвърлянитѣ наоколо парчета отъ хоросанъ, смѣсенъ съ чукани керамиди, както и фрагменти отъ дѣлани камъни, облепени съ хоросанъ. По цялото си протяжение отначало водопроводътъ върви почти на еднаква височина съ рѣката, а следъ това незабелязано повишава нивото си, като се отклонява повече или помалко отъ рѣчното корито и като следва хоризонталитѣ по склоноветѣ на надлъжната долина, за да се подравни съ плоскостта, на която се намира Novaе.

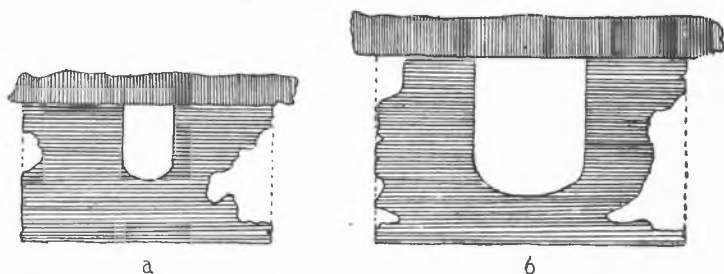
Трѣбва да отбележимъ, че не навсякъде водопроводътъ е еднакво запазенъ. На нѣкои мѣста, какъвто е случаятъ при „Кръчмарска Чешма“ (обр. 199, п. 4), той е изровенъ отъ пороища, поради което ясно се виждатъ градежнитѣ му материали, а нѣкъде е съборенъ отъ подронване на почвата, като прави многократни прекъсвания. Въ с. Царевецъ, до моста отъ дѣсно, той приема едно

разклонение, което иде отъ изворитѣ въ мѣстността „Бента“ (обр. 199, п. 8) по лѣвия брѣгъ на рѣката. Водитѣ на тѣзи извори били каптирани въ резервоаръ, следи отъ който още личатъ (основи отъ стени на квадратна постройка, зидани съ ломени камъни и хоросанъ, смѣсенъ съ чакълъ, а отъ вжтре измазани съ хоросанъ, смѣсенъ съ чукани керамиди). Това разклонение на водопровода вѣроятно е продължавало и на юго-западъ отъ „Бента“, като е прибирало водитѣ и на „Балабанова Чешма“ (обр. 199, п. 6), при все че днесъ отъ него не личатъ никакви следи. Ето защо на това мѣсто продължението му върху картата (обр. 199) е нанесено условно. При моста въ селото разклонението се свързва съ главния водопроводъ подъ остъръ жгълъ. Тази връзка сега е разкъсана, поради което се очертава напрѣчниятъ разрѣзъ на разклонението или „Кайнака“ споредъ мѣстното население, отъ който изтича бистра и студена вода. Отъ свързката надолу водопроводътъ има по-голямъ размѣри, взема северо-източна посока между лѣвия брѣгъ на рѣката и шосето за Търново, после се отклонява отъ последното, минава срещу мелницата на Исмаилъ Павлоолу (обр. 199, п. 9), пресича дълбокия пѣтъ за „Владикова Чешма“, който се отдѣля отъ шосето при Дервента, и излиза надъ мелницата на П. Мариновъ (п. 10). По-надолу той чувствително повишава нивото си надъ рѣката, достига до обраслия съ храсти носъ на „Дервентския Баиръ“ (п. 11) и извива на западъ по северния му склонъ. При все че разстоянието отъ последния до юж-

ната стена на Novae е около 200 м., отъ водопровода не личатъ никакви следи. Вѣроятно той билъ разрушенъ отъ стопанитѣ, презъ нивята и лозята на които минавалъ. Стари хора отъ Свищовъ разказватъ, че преди 40—50 години водопроводътъ билъ запазенъ на това мѣсто, но не знаятъ, презъ кжде точно е влизалъ въ града. Като се взематъ подъ внимание тѣзи сведения и като следваме по хоризонталата, може да се предположи, че той е минавалъ презъ нивата на свищовския турчинъ А-шимоолу, кждето е правилъ джгвидна извивка, изпжкнала на западъ, и пресичалъ дълбокия пжтъ между „Дервентския Баиръ“ и южната стена на Novae, водящъ отъ р. Дерменъ Дереза презъ лозята за Търновското шосе. Като пресече дълбокия пжтъ, мжно е да се

каже съ положителностъ, презъ кжде точно е минавалъ, за да навлѣзе въ града, защото хоризонталата тукъ се разклонява къмъ северо-западъ по посока на полуразрушената частъ на южната крепостна стена, отстояща на 260 крачки отъ юго-западния ѝ жгълъ, и къмъ северо-изтокъ по посока на юго-източния ѝ жгълъ. По кое отъ тѣзи две еднакво високи разклонения на хоризонталата е минавало продължението на водопровода, може да се твърди само по догадки. Отъ друга страна, като се има предъ видъ, че западната и юго-западна частъ на Novae е по-висока

отъ източната и юго-източната, трѣбва да се приеме, че той е водоснабдявалъ именно тази частъ на града, наклонена на северъ къмъ Дунава и на изтокъ къмъ р. Дерменъ Дереза. Ето защо водопроводътъ ще да е минавалъ по северо-източното разклонение на хоризонталата и навлизалъ въ града, може би, западно отъ юго-източния жгълъ на крепостната стена. До известна степенъ това се потвърждава отъ разказитѣ на стари хора, споредъ които до преди 40 го-

Обр. 200. — Напрѣченъ разрѣзъ на римскитѣ водопроводи на Novae.

Fig. 200. — Coupe transversale des conduites d'eau romaines de Novae.

дини въ най-високия пунктъ на тази частъ отъ града — нивата на Еминъ Новградлиевъ — били запазени следи отъ резервоаръ, отъ който излизали тръби по разни посоки. Ето защо на картата (обр. 199) тази частъ отъ водопровода е нанесена условно.

Техниката (направата) на водопровода е еднаква съ тази на втория водопроводъ, който ще разгледаме по-после. Отъ напрѣчния му разрѣзъ срещу мелницата на Исмаилъ Павлоолу (обр. 200) се вижда, че основата и стенитѣ сж градени съ поедри ломени камъни, наредени по периферията въ правилни редове,

споени съ хоросанъ, смѣсенъ съ чакълъ. Коритото, което има форма на буквата U, е измазано съ мазилка отъ хоросанъ, смѣсенъ съ чукани керамиди, които ѝ придаватъ червеникавъ цвѣтъ. Отгоре водопроводътъ е покритъ съ грубо дѣлани каменни плочи, около 12 см. дебели, споени помежду си и съ стенитъ съ хоросанъ по такъвъ начинъ, че напълно затваряли коритото и предпазвали течащата въ него вода отъ нечистотии. Надъ покривнитѣ плочи е насипътъ, който навсѣкжде не е еднакво дебелъ, но изобщо едва ли е надминавалъ първоначално повече отъ 1—1.20 м. Нѣкжде пъкъ, дето тѣзи плочи сж изкопани или отнесени отъ поройнитѣ води, коритото е изпълнено съ прѣстъ, поради което насипътъ е хлътналъ. По тѣзи хлътнатини лесно може да се проследи посоката на водопровода.

На нѣкои мѣста, дето почвата е неустойчива и лесно разрушима отъ поройнитѣ води, особено по стрѣмнитѣ склонове, водопроводътъ повторно е изгражданъ върху платформа отъ хоросанъ, смѣсенъ съ дребенъ чакълъ. Последната не надминава повече отъ 15 см. дебелина. На такива мѣста (обр. 201) навѣрно направата на платформата е отъ покъсенъ произходъ въ сравнение съ самия водопроводъ. Донѣкжде въ това ни убеждава обстоятелството, че, непосредствено до последния, се

забелѣзватъ следи отъ разрушени материали, които навѣрно сж останки отъ старото му, безъ платформа, легло. Последното, следъ като е било съборено отъ поройнитѣ води, по-после било премѣстено нѣколко метра на страна, като за по-голѣма устойчивостъ новопостроената частъ поставили върху платформа. Изобщо почвата, върху която е построенъ во-

Обр. 201. — Римски водопроводъ при Novae.
Fig. 201. — Conduite d'eau romaine près de Novae.

допроводътъ, е по-неустойчива, както ще видимъ, въ сравнение съ тази на втория водопроводъ. Това се вижда отъ обстоятелството, че стенитъ му сж по-дебели сравнително размѣритѣ на коритото, при все че размѣритѣ му изобщо не сж навредъ еднакви. Докато срещу мелницата на Исмаилъ Павлоолу основата на водопровода е 1 м. шир., стенитъ 50—55 см. вис., а коритото 20 см. шир. и 30 см. дълбоко, при „Кръчмарска Чешма“ (обр. 199, п. 4) основата и стенитъ му иматъ почти сж-

щитъ размѣри, а коритото е 15 см. шир. и 20 см. дълбоко. Приблизително такива сж размѣритѣ и на разклонението на водопровода, което иде отъ „Бента“ и „Балабанова Чешма“. Това показва, че началото и разклонението на водопровода изтичали вѣроятно еднакво количество вода, защото при кой да е отъ напрѣчнитѣ имъ разрѣзи, на еднаква височина отъ основата на коритото, повърхността на стенитъ му е малко вдлъбната навътре отъ действието на течащата въ него вода. По тѣзи надлъжни вдлъбнатини, които се срѣщатъ по цѣлото протяжение на водопровода, може да се сѣди за количеството на течащата вода, нивото на която е достигало $\frac{3}{5}$ отъ височината на коритото.

Като се има предъ видъ, че отъ устието до изворитѣ на р. Дерменъ Дереве броятъ на хоризонталитѣ е 7 при сѣчение 10 м. и че при Novae водопроводътъ се издига до третата хоризонтала, лесно може да се опредѣли наклона на последния, защото разликата въ височинитѣ на крайнитѣ му точки е около 40 м. срѣщу 12,000 м., колкото е приблизително цѣлата дължина на водопровода. Отъ тукъ изчисленъ срѣдниятъ му наклонъ е 1:300.

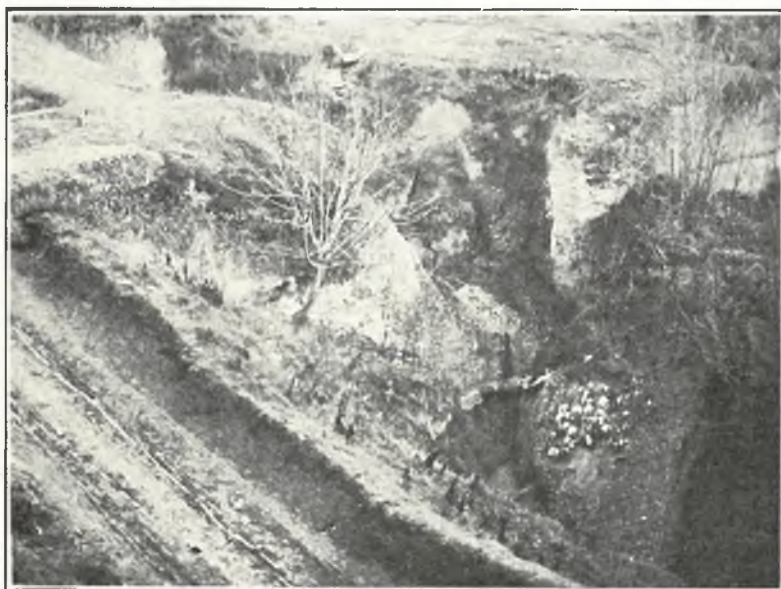
Западно отъ р. Дерменъ Дереве започва „Дервентскиятъ Баиръ“. На изтокъ отъ разсадника той се пресича отъ Дервента, презъ който минава шосето отъ Свищовъ за Търново. Севернитѣ му по-стрѣмни склонове отъ начало образуватъ широка джга, обърната къмъ Дунава, а южнитѣ незабелязано се спущатъ къмъ с. Царевецъ, като се свързватъ съ Царевецкитѣ височини. На западъ

„Дервентскиятъ Баиръ“ се слива съ Свищовскитѣ възвишения, между севернитѣ склонове на които и високия Дунавски брѣгъ е разположенъ Свищовъ. Тѣзи възвишения, като се слѣятъ западно отъ Свищовъ съ Дунавския брѣгъ, завиватъ на юго-западъ покрай блатата и при с. Орешъ правятъ завой на юго-изтокъ, за да се свържатъ съ Драгомировскитѣ височини. Въ случая за насъ е важенъ Дунавскиятъ брѣгъ между Свищовъ и устието на р. Дерменъ Дереве, разчлененъ отъ малки напрѣчни долини, нѣкои отъ които въ дъното си се пресичатъ отъ пороища.

По тази частъ на Дунавския брѣгъ минава вториятъ водопроводъ за Novae (обр. 202). Той води началото си отъ каптажа (200 м. западно отъ Свищовъ), водитѣ на който сега се използватъ за водоснабдяването на града. Както въ римско време, тѣй и днесъ, изворитѣ се намиратъ по стрѣмнитѣ склонове на една малка напрѣчна на Дунавския брѣгъ долина при сѣчението ѝ отъ едно пороище. Водитѣ на тѣзи извори били каптирани въ единъ оловенъ резервоаръ, построенъ върху широка изкуствена платформа, висока около 20—25 м. надъ нивото на Дунава. На северъ последната е преградена съ подпорна стена, дълга 53 м., висока 7·5 м. и дебела 1·60 м., зидана съ дребни ломени камъни и хоросанъ, смѣсенъ съ дребенъ чакълъ. На около 13 м. отъ срѣдата ѝ задъ нея е изградена втора стена съ сжщата дебелина. Само малка частъ отъ тази стена е открита, а останалата частъ сега е заровена подъ земята, поради което размѣритѣ ѝ не личатъ. Цѣлото про-

странство задъ дветѣ стени е заето отъ платформата, която сега е еднакво висока съ първата стена. Дали дветѣ стени сж строени едновременно или по-късно отъ резервоара, ще видимъ, когато стане дума за неговото устройство. За съжаление, обаче, трѣбва да отбележимъ, че при сегашното каптиране на водитѣ за водоснабдяването

тата на днешния водопроводъ още презъ 1915 год. Споредъ него, чрезъ две сводообразни галерии, сега полуразрушени, зидани съ облицовани камъни и хоросанъ съ чакълъ, подпочвенитѣ води по стръмнитѣ склонове на напрѣчната долина се отвеждали въ единъ оловенъ резервоаръ съ квадратна основа и съ правожгълни стени

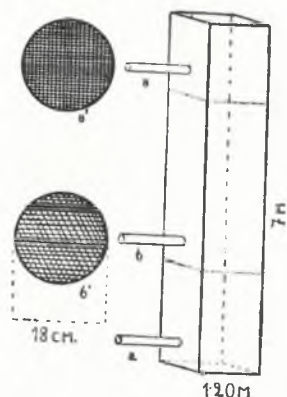
Обр. 202. — Развалини на втория римски водопроводъ при Novae.
Fig. 202. — Ruines de la seconde conduite d'eau romaine près de Novae.

на Свищовъ, стариятъ римски резервоаръ билъ разрушенъ и оловото му използвано за заливане на тржбитѣ на днешния водопроводъ.¹⁾ Ето защо при описване на римския каптаж празнотитѣ допълваме споредъ сведения, добити отъ италиянеца Антонио Интровини, старъ и опитенъ майсторъ, който е ръководилъ рабо-

7 м. вис., 1·20 м. шир. и около 2 см. дебели (обр. 203). Всѣки две съседни стени били съединени помежду си чрезъ зачукване. Отъ тѣзи галерии, които отивали нѣколко метра успоредно подъ повърхността на склона, първата изтичала по-голѣмо количество вода отъ втората. Наоколо резервоарътъ билъ засипанъ съ камъни и прѣстъ, които придавали по-голѣма опора на събраната въ него вода, а отъ горе билъ покритъ съ голѣми ка-

¹⁾ Парчета отъ оловнитѣ плочи на резервоара до скоро се пазѣха въ свищовската община.

менни плочи, надъ които следвалъ насипътъ на платформата, дебелъ около 1·20 м. Перпендикулярно отъ източната му стена излизали три цилиндрични, успоредни една надъ друга оловни тръби (обр. 203 а, б, в), 18 см. дебели въ диаметъръ и 1—1·20 м. дълги, изходътъ на които билъ снабденъ съ по една оловна рѣшетка, най-горната съ квадратни, втората съ ром-

Обр. 203. — Резервоарътъ на втория римски водопроводъ при Novae.

Fig. 203. — Le reservoir de la seconde conduite d'eau romaine près de Novae.

бични дупки (обр. 203 б', в) за прецеждане на водата, която по тръбитѣ, скачени съ други такива, се отвеждала въ сѣщинския водопроводъ. До кжде продължаватъ тѣзи тръби, не се знае, защото насипътъ на платформата върху тѣхъ е доста голѣмъ, още повече, че разкопаването е станало само около резервоара, поради което по-голѣмата имъ часть останала подъ земята. Явява се въпросъ, защо на 7 м. височина на стенитѣ отговаря толкова малка квадратна основа — 1·20 м. — на резервоара?

Споредъ майстора, всѣка отъ право-жгълнитѣ оловни стени на еднакво разстояние отъ основитѣ или отъ върха на резервоара е снабдена чрезъ зачукване на две мѣста, тѣй щото състои се отъ три части. Първото снаждане било малко по-долу отъ изхода на втората тръба (б), а второто — малко по-долу отъ изхода на третата тръба (в). Другъ въпросъ се явява — защо стенитѣ били снабдени на две мѣста и по този начинъ резервоарътъ раздѣленъ на три части, всѣка отъ които била снабдена съ по една изходна тръба. На този въпросъ можемъ да отговоримъ като се разгледа теренътъ, върху който е построенъ резервоарътъ и водопроводътъ, които сега не сж на еднаква височина. Дори най-горната частъ на резервоара и повърхността на платформата сж по-низки съ 1—1·5 м. отъ началото на водопровода. Това може да се обясни съ размѣстване на пластоветѣ, които, вследствие постоянното имъ подмокряне отъ подпочвенитѣ води, се подхлъзвали и хлѣтвали все по-дълбоко. Такива тектонически промѣни върху земната повърхност ставатъ много често и сега. Като се има предъ видъ това, може да се допустне, че най-долната частъ на резервоара е била най-стара, построена едновременно съ водопровода, съ който първоначално се намирала на еднакво ниво, обаче по-после потънала, заедно съ пластоветѣ. За да се използва резервоарътъ, изходътъ на най-долната тръба (обр. 203, а) билъ запушенъ съ олово, а стенитѣ му били снабдени и точно надъ първата била поставена втора оловна тръба (обр. 203 б) на еднакво ниво съ водопровода, за да се изтича во-

дата въ него. Следъ известно време станало второ потъване на пластовете, а наедно съ тѣхъ и на резервоара. Последниятъ, за да се използва, стенитѣ му били повторно снадени и върху тѣхъ, успоредно на втората тржба, изхода на която билъ запущенъ съ олово, е поставена трета най-горна тржба (обр. 203, в). Тѣй шото тритѣ части на стенитѣ на резервоара отговарятъ на три различни етапи отъ използването му. Това се потвърждава и отъ съществуването на тритѣ тржби, всѣка отъ които принадлежи къмъ отдѣлна частъ. Дветѣ снаждания на стенитѣ показватъ, че сж станали две главни хлътвания, а отъ разстоянието между тржбитѣ може да се сжди за размѣра на хлътванията, първото отъ които е станало на 2 м., а второто на 4 м. дълбочина.

Ако тѣй се обясни съществуването на тритѣ тржби, биха се явили други два въпроса: 1) защо, въпрѣки всичко това, днесъ дори най-горната тржба е все пакъ съ около 3 м. понизко отъ началото на водопровода и 2) защо следъ всѣко възобновяване на резервоара не изваждали по-долната тржба, а надъ нея поставяли втора и надъ втората трета. На първия въпросъ може да се отговори, като се приеме, че дори и следъ второто хлътване, когато резервоарътъ и водопроводътъ, по всѣка вѣроятностъ, вече не се използвали, хлътванията на подпочвенитѣ пластове продължавали и едновременно къмъ платформата се наклонявало и началото на водопровода, построено върху дѣсния склонъ на напрѣчната долина. Вториятъ въпросъ може да се обясни съ обстоятел-

ството, че следъ всѣко хлътване на пластовете и на резервоара вѣроятно считали за излишно да вадятъ по-долната тржба, защото тя трѣбвало да се разкопае, изкопътъ да се зарови и да се направи новъ насипъ, чрезъ който следващата тржба да се подравни съ водопровода. Ето защо задоволявали се само да запущатъ съ олово по-долната тржба, като надъ нея поставяли нова тржба. Подравняването на пластовете върху платформата ставало чрезъ изкуствено свличане на почвата отъ стръмнитѣ склонове на напрѣчната долина, по които и днесъ личатъ следи отъ изкопи.

Трѣбва да се кажатъ нѣколко думи и за подпорнитѣ стени, устройството и размѣритѣ на които по-горе описахме. Докато първата по-дълга стена, на две мѣста отъ която сж откъснати грамадни блокове, е служила за опора на платформата отъ разрушителното действие на поройнитѣ води, поради което е строена може би едновременно съ най-долната частъ на резервоара, втората вѣроятно е имала предназначение да предпазва свличането на пластовете отъ подпочвенитѣ води. Донѣкъде въ това ни убеждава обстоятелството, че тя започва отъ подножието на лѣвия склонъ на напрѣчната долина, върху който сж подпочвенитѣ води, и достига до дѣсния склонъ. При това тя е обрнатата точно срещу мѣстото на склона, дето има най-много вода. Ето защо може да се приеме, че тази стена е градена сравнително по-късно отъ първата и то може би непосредствено следъ второто хлътване. На вѣрно следъ първото по-слабо хлътване на пластовете не сж били взети по-строги мѣрки, а сж се задоволили

само съ ремонтиране на резервоара и повдигане на първата стена, която хлътнала на еднаква дълбочина съ резервоара. Обаче, следъ второто по-голъмо хлътване, били взети построги мърки, за която целъ, навърно следъ второто повдигане на първата стена и ремонтиране на резервоара, била изградена втората стена, която, освенъ като опора на пластоветъ по склоноветъ срещу напора на подпочвенитъ води, е имала може би и друго назначение — да не пропуска свободната подпочвена вода, каквато ще да е имало, както и сега, а чрезъ галериитъ да я повръща обратно въ резервоара. За двукратното повдигане на първата стена говорятъ дветъ ивици по цълото ѝ протяжение, както и различието на ломенитъ камъни, отъ които е градена. При първото повдигане стената е градена съ по-едри, а при второто — съ по-дребни камъни.

Откъмъ външната западна частъ на втората стена билъ прикрепенъ другъ резервоаръ, 1·80 м. дълъгъ, 1 м. широкъ, граденъ съ по-едри ломени камъни и хоросанъ може би по-късно отъ втората стена, когато се видѣло, че въпрѣки съществуването ѝ презъ нея навърно преминавала свободната подпочвена вода. Кжде се отвеждала свободната отъ него вода, нищо положително не може да се каже, защото отъ последния сж запазени малко следи.

Платформата и подпочвенитъ води били използвани и въ турско време. Понеже, поради хлътванията, римскиятъ каптажъ билъ доста повреденъ, а подземнитъ му галерии полуразрушени, турцитъ може би не счели за нужно да се занимаватъ

съ него, а направили новъ резервоаръ отъ полудѣлани камъни и обикновенъ ронливъ хоросанъ, 1·5 м. д. и 1·20 м. ш., отгоре покритъ съ каменни плочи, а надъ тѣхъ следва насипътъ. Този резервоаръ е разкритъ на 1·5 м. подъ нивото на платформата на разстояние 4 м. отъ римския и 11 м. отъ сегашния резервоаръ. Отъ него излизали три глинени тръби по 40—50 см. дълги и 10 см. широки въ диаметръ къмъ северо-изтокъ и северо-западъ, частъ отъ които били разкопани още въ 1915 год. при започването на сегашния каптажъ. И сега подъ римския водопроводъ, до края на първата стена върху дѣсния склонъ на напрѣчната долина, се вижда отворътъ на една глинена тръба отъ турския водопроводъ. Северо-източната тръба отвеждала вода за чешмитъ въ „Балюва Махала“ при гарата, а северо-западната — въ стара турска чешма, построена въ северо-западния жгълъ на платформата между дветъ стени. Тази чешма била запазена до 1915 год., обаче при разкопаване на римския каптажъ за проучване водитъ за сегашното водоснабдяване на Свищовъ тя била съборена. Сега отъ нея личатъ само следи отъ мѣстото ѝ, а тѣй сжщо и нѣколко камъни отъ типични турски сводове надъ чешми, както и фрагментъ отъ турски надписъ.

Преди да опишемъ римския водопроводъ, нека кажемъ нѣколко думи и за най-новия каптажъ, който сега водоснабдява Свищовъ. Той събира подпочвенитъ води чрезъ една галерия, успоредна на склона на напрѣчната долина, която се раздѣля на два клона: юго-западентъ

по-къс и по-маловоден и юго-източен по-дълъг и по-пълноводен. Отъ сегашния каптаж по тръби водата се отвежда въ единъ резервоаръ на платформата, после въ другъ — на около 40—50 м. северо-западно отъ първата стена, отъ дето чрезъ моторна помпа се отвежда въ общия резервоаръ надъ Свищовъ.

Оловнитъ тръби, които описахме по-горе, навърно сж достигали до края на втората стена, отъ дето върху дѣсния склонъ на напрѣчната долина започва началото на римския водопроводъ, наклонено къмъ платформата тъй, че въ източния жгълъ на долината е съ около 2.5 м. повисоко отъ нивото на платформата. Отъ тукъ до *Novae* той има главно източна посока и както първиятъ водопроводъ следва склона на Дунавския брѣгъ по хоризонталата. Отклонения прави само тамъ, дето последната извива по склоноветъ на напрѣчнитъ долини, въ дѣното на които се пресича отъ пороища на брой 10, 5 отъ които сж въ Свищовъ (обр. 199). Като започне отъ източния жгълъ на първата долина срещу каптажа, дето се вижда на две мѣста (обр. 199, п. 12 и 13), той върви по срѣдата на стръмния Дунавски брѣгъ право на изтокъ, завива южно по склоноветъ на втората напрѣчна долина, следъ което взема пакъ източна посока, извива на юго-изтокъ по стръмния склонъ на третата напрѣчна долина, въ дѣното на която се пресича отъ пороища между чешмата „Каишецъ“ и мелницата на В. Златановъ. Отъ тукъ, като взема пакъ източно направление, той прави втори голѣмъ завои на юго-изтокъ по склона на четвъртата напрѣчна

долина, въ дѣното на която е откритъ (п. 14), пресича се отъ пороище и срещу основното училище „Св. Св. Кирилъ и Методий“ завива на изтокъ. До тукъ водопроводътъ лесно може да се проследи, понеже на нѣколко мѣста е откритъ вследствие свличане на почвата отъ поройни води. Обаче надолу до Калето отъ него не личатъ вече никакви следи, защото стръмнитъ склонове на брѣга, по които е минавалъ, изкуствено сж съборени за подравняване на почвата при постройка на гарата, а по-после и на пристанището. Фактътъ, че на това мѣсто хоризонталата, като прави подобни на досегашнитъ завои, се пресича отъ пороища въ дѣното на петата и шеста напрѣчни долини, на последното отъ които срещу Калето (обр. 199, п. 15) до 1927 год. се забелязваше напрѣчниятъ разрѣзъ на водопровода, показва, че въ римско време ония отъ пороищата, които сега го пресичатъ, или не сж съществували, или сж съществували, но той ги е прехвърлялъ посрѣдствомъ сводове, каквито на нѣкои мѣста римлянитъ сж строили. Последното предположение изглежда по-невѣроятно, защото въ такъвъ случай биха останали поне следи отъ градежни материали, подобно на тия при каптажа, а такива не се срѣщатъ нито при едно пороище по цѣлото протяжение на водопровода. Като повѣроятно може да се приеме първото предположение, че пороищата тогава не сж съществували, а водопроводътъ е заобикалялъ по склоноветъ на напрѣчнитъ долини, които се вдавали като незначителни гънки къмъ вътрешността на сушата. По-

после, когато въ дъното на последнитъ се образували пороища, той билъ прекъснатъ точно срещу изхода имъ.

Източно отъ Свищовското кале водопроводътъ наново се показва по склона на високия Дунавски бръгъ, въ северо-източната частъ на града прави два завоя на югъ, като се пресича отъ пороища въ дъното на седма и осма напрѣчни долини. На края на града се забелязватъ други следи (обр. 199, п. 16), отъ дето водопроводътъ завива на северо-изтокъ, и срещу гарнизонната фурна на 2-а пехотна дружина се очертава напрѣчниятъ му разрѣзъ перпендикулярно на разрушения и отнесенъ Дунавски бръгъ (обр. 199, п. 17). Отъ тукъ до *Novae* бръгътъ чувствително се понижава, та водопроводътъ минава не по стръмнитъ му склонове, както до сега, а по равнината, като прави много завой, за да получи равномеренъ наклонъ. По цѣлото си протяжение най-добре е запазенъ въ района на казармата, при източната граница на която се прекъсва отъ шосето за кланицата на Дунава и отъ пороищата на девета напрѣчна долина. Отъ последното до *Novae* водопроводътъ не личи, защото цѣлата мѣстностъ е заета отъ ниви и лозя, но, ако следваме хоризонталата, може да се допусне, че той е извивалъ по склона на девета напрѣчна долина, за да излѣзе на източния ѝ жгълъ срещу кланицата (обр. 199, п. 18). Каква посока е вземалъ следъ това и презъ кжде точно е минавалъ, мъчно е да се каже съ положителностъ. Обаче, като имаме предъ видъ орографското разположение на мѣстността и на *Novae*, може да

се приеме, че той е водоснабдявалъ северо-западната най-голѣма частъ отъ града, наклонена къмъ Дунава. Ето защо водопроводътъ ще да е извивалъ, по-всѣка вѣроятностъ, къмъ юго-изтокъ по лѣвия склонъ на десета напрѣчна долина, въ дъното на която ще да е вземалъ източна посока отъ лѣво, паралелно на шосето Свищовъ — Русе и при Еминовия чифликъ навѣрно е пресичалъ крепостната стена, за да навлезе въ *Novae*. На картата (обр. 199) тази частъ отъ водопровода е нанесена условно.

Техниката (направата) на водопровода не се различава отъ тази на първия (Бѣляновския) водопроводъ. За по-нагледно изучаване бѣ направенъ разрѣзъ въ казармения районъ, разкопанъ презъ 1928 год. подъ ръководството на капитанъ Славковъ отъ 2-а пех. дружина, за услугата на когото изказваме най-голѣма благодарностъ. Отъ този разрѣзъ се вижда, че основата и стенитъ на коритото му, както при първия водопроводъ, сж градени отъ ломени камъни, наредени по периферията въ правилни редове, споени съ хоросанъ, смѣсенъ съ чакълъ. И тукъ коритото има форма на буква U съ отвѣсни стени, измазани отъ вънъ съ бѣлъ хоросанъ, а отъ вътре съ хоросанъ, смѣсенъ съ чукани керамиди, които даватъ червеникавъ цвѣтъ на мазилката. Последната не надминава повече отъ 1·5 см. дебелина. Сравнително първия, този водопроводъ има по-голѣми размѣри: 1·20 м. ш. на основата, 75 см. в., 37 см. ш. на стенитъ, 45 см. ш. и 55 см. дълбочина на коритото (ср. обр. 200 а, б). Еднаквостта на размѣритъ по цѣлото му протяжение

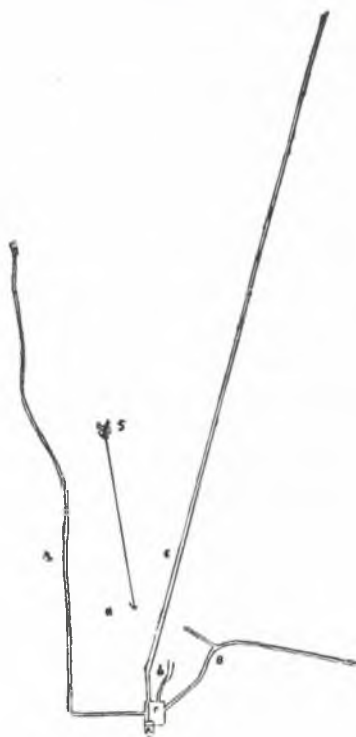
показва, че водопроводът не е ималъ разклонение, а е отвеждалъ за Novae само водата отъ каптажа, която е била по-изобилна отколкото днесъ (6 литри въ секунда). И този водопроводъ отгоре е покритъ съ грубо дѣлани каменни плочи, дебели 12—15 см. Върху каменнитѣ плочи е насипътъ, дебелината на който сжщо не надминава повече отъ 1·20 м. За забелязване е, че по цѣлото си протяжение водопроводътъ никжде не е поставенъ върху платформа. Това показва, че почвата, върху която е построенъ, е по-устойчива отъ тази на първия водопроводъ. Въ това ни убеждава дебелината на стенитъ му, които сж по-тънки въ сравнение съ размѣритѣ на коритото.

Наклонътъ на водопровода е по-малкъ отъ този на първия водопроводъ, тъй като разликата въ височинитѣ на крайнитѣ му точки е 7—8 м. срещу 7,000 м., колкото е цѣлата му дължина, или срѣдниятъ наклонъ на водопровода е 1:875.

На около единъ клм. източно отъ Свищовъ, 200 м. на дѣсно отъ шосето за Търново надъ разсадника, севернитѣ склонове на „Дервентския Баиръ“ сж богати съ подпочвена вода, която има естественъ наклонъ на северо-изтокъ къмъ „Стъкленъ“ и на северо-западъ къмъ Свищовъ. Затова, подобно на водитѣ при каптажа, още въ римско и турско време тази подпочвена вода била използвана за водоснабдяване на близкитѣ до нея селища — Novae и Свищовъ. Останкитѣ отъ римски и турски каптажи на това мѣсто потвърждаватъ това. И днесъ дори тази подпочвена вода, събрана въ новъ каптажъ, се използва за водоснабдяване на юго-

източната най-висока частъ на Свищовъ.

Водитѣ на разсадника даватъ начало на трети водопроводъ за Novae, за който могатъ да се кажатъ само нѣколко думи, защото отъ римския

Обр. 204. — Планъ на третия римски водопроводъ при Novae.

Fig. 204. — Plan de la troisième conduite d'eau romaine près de Novae.

каптажъ сж останали много малко следи. Тритѣ малки галерии (обр. 204 а, б, в), които вървятъ хоризонтално подъ баира, сж отъ турско време. Зидани сж съ грубо дѣлани камъни и обикновенъ ронливъ хоросанъ — 1·50-1·60 м. вис. и 40 см. шир., отгоре покрити съ каменни плочи. Само въ първата най-долна галерия (а), между

27 и 35 м. отъ изхода ѝ, се забелязва римска зидария и то върху долната половина на стенитѣ, градени съ облицовани камъни и хоросанъ, смѣсенъ съ дребенъ чакълъ, подобно на галериитѣ при каптажа на втория водопроводъ. Въ единъ пунктъ на това мѣсто отъ галерията стенитѣ сж изцѣло отъ римска зидария съ сводъ, сега разрушенъ. Другитѣ две галерии (б и в) изцѣло сж отъ турско време, защото въ тѣхъ не се забелязватъ следи отъ римски градежъ. Нѣма никакви следи и отъ римския резервоаръ, какъвто ще да е имало и който, по всѣка вѣроятностъ, се е намиралъ на мѣстото на турския резервоаръ (г). Това се вижда отъ посоката на първата галерия (а), върху разрушената римска зидария на която е изградена турска съ сжщото направление къмъ резервоара (каптажа). Вънъ отъ последния следитѣ на римския водопроводъ се губятъ и, ако такъвъ е имало, мжно може да се каже, презъ кжде точно е минавалъ. Като се знае, че първитѣ два водопровода водоснабдявали източната и северо-западна части на Novaе, че водата отъ каптажа при разсадника има естественъ наклонъ на северо-изтокъ къмъ „Стъкленъ“, може да се приеме, че римскиятъ водопроводъ, който излизалъ отъ този каптажъ, е водоснабдявалъ най-високата юго-западна частъ на Novaе, недосегаема отъ водитѣ на първитѣ два водопровода.

Ако тъй се обясни сжществуването на третия водопроводъ, при все че отъ него не личатъ никакви следи, явява се въпросъ, презъ кжде точно е минавалъ? Понеже каптажътъ е върху склона на Дервентския Баиръ,

водопроводътъ, ако е сжществувалъ, ще да е минавалъ по хоризонталата на сжщия склонъ, а не по надлъжната долина между склона и шосето за Търново, защото на изтокъ последната повдига повърхността си. Отъ друга страна, ако сждимъ по орографското разположение на мѣстността, водопроводътъ ще да е пресичалъ шосето, преди то да мине дервента, вземалъ е вѣроятно северо-източна посока презъ лозята въ „Стъкленъ“ и малко на изтокъ отъ юго-западния жгълъ на крепостната стена ще да е навлизалъ въ Novaе. Ето защо този водопроводъ изцѣло е нанесенъ на картата (обр. 199) условно. Върху размѣритѣ и направата му нищо положително не може да се каже.

Дветѣ турски галерии б (6 м. дъл.) и в (23 м. дъл.) заедно съ ремонтираната и удължена на вжтре галерия а (74 м. дъл.) събирали подпочвената вода въ турския резервоаръ (г) чрезъ глиненни тржби. Последниятъ представлява правоъгълна сводообразна постройка, 3 м. дъл., 2·5 м. шир. и 1·90 м. вис., зидана съ полудѣлани камъни и обикновенъ, смѣсенъ съ пѣськъ, ронливъ хоросанъ. Глинени тржби сж покрити съ каменни плочи по цѣлото протяжение на галериитѣ. Последнитѣ сега сж безводни, защото водата е паднала 2—3 м. по-ниско, поради което сегашниятъ каптажъ (д) се намира на сжщата дълбочина по-ниско отъ римския и турския. Той прибира подпочвениятѣ води по една сводообразна бетонна галерия (е), строена презъ 1926 год., 96 м. дъл., 1·80 м. вис. и 1·20 м. шир. Отъ него водата по тржби се отвежда въ разсадника подъ шосето за Търново и за чешмитѣ въ юго-източната частъ на Свищовъ.

Отъ изложеното до сега съвсемъ не следва, че водопроводитѣ на Novaе изчерпателно сж разгледани. Напр. въпросътъ за времето, презъ което сж строени, остава незасегнатъ по редъ причини и най-главно по липса на литература по въпроса, за да се видятъ аналогични случаи съ други водопроводи. Обаче водопроводитѣ на Novaе, два отъ които сж отчасти запазени, показватъ, че Novaе не е билъ обикновено римско селище, а голѣмъ и благоустроенъ градъ. За това нѣщо ще може да се говори съ по-голѣма положителностъ, следъ като се направятъ изцѣло или частични разкопки, които ще ни разкриятъ паметниците на една висока градска култура, сега затрупана подъ земята.

Ст. Стефановъ.

Едно антично известие за трако-троянско племенно родство. — Краятъ на второто хилядолѣтие пр. Хр. представя за юго-източна Европа и Мала-Азия една извънредно бурна епоха. Вследствие на натискъ отъ северъ на илирийски¹⁾ или келтски²⁾ племена, настѣпва едно общо раздвижване и размѣстване на народитѣ, населяващи Балканския полуостровъ, което имало за първа последица изтичането на голѣма частъ отъ фригитѣ въ Мала-Азия. Това било, впрочемъ, само началото на онова нескончаемо преминаване на тракийски племена — фриги, мизи, пеонци, витинци — презъ протоцитѣ, което се извършило въ течение на нѣколко

столѣтия и което довело не само до окончателното съсипване на могъщата нѣкога хетитска държава, но и дало съвсемъ новъ етнически обликъ на Мала-Азия.

Че фриги, мизи, витинци и арменци, които въ историческо време вече намираме между оседналитѣ малоазийски народи, сж отъ тракийски произходъ, днесъ въ историческата наука две мнения нѣма. Този исторически фактъ е билъ известенъ още въ древността. Вече Херодотъ говори за нѣкогашното разселване на тѣзи племена и за тѣхния общъ произходъ съ тракитѣ.¹⁾ Но днесъ историческитѣ познания отиватъ още по-нататѣкъ. Възъ основа на археологически и езикови издирвания може съ голѣма сигурностъ да се твърди, че и троянцитѣ, жителитѣ на шестия градъ Троя — този именно, който е възпѣтъ въ Илиядата — сж принадлежали сжщо къмъ трако-фригийската племенна група.²⁾ Това заключение на днешната историческа наука, почиваще изключително на археологически и езикови данни, сѣкашъ не е било чуждо и на древнитѣ, ако можемъ да сждимъ отъ едно малко известие, което намираме въ грѣцката драма „Резосъ“.³⁾ За нашата тема представя интересъ само онова мѣсто отъ драмата, което обхваща диалога между Хектора и Реза. Тракийскиятъ владѣтель, който идва на помощъ на троянцитѣ едва въ края на десетата година отъ обсадата на Илионъ, бива посрещнатъ съ упреци отъ Хектора:

¹⁾ Herod. VI, 45; VII, 73, 75.

²⁾ Кацаровъ, цит. съч. стр. 35.

¹⁾ U. Wilcken, Griech. Gesch. 2. Aufl. стр. 38.

²⁾ Г. И. Кацаровъ, Ролята на старитѣ траки въ предисторията и протоисторията на Балканския полуостровъ и Мала-Азия, IV Отчетъ на Бѣлг. Арх. Институтъ стр. 29.

³⁾ За характера и автора на тази драма гл. Christ-Schmid, Gesch. der griech. Literatur I, 6. Aufl. стр. 376 сл.; ср. сжщо моята статия въ Изв. на Истор. Д-во Х, 1930, стр. 1—20.

403. Σὺ δ' ἐγγενὴς ὦν βάρβαρος τε
βαρβάρους Ἑλλήσιν ἡμᾶς προὔπιας τὸ
σὸν μέρος.

„Ти, който си едноплеменникъ и
варваринъ, остави насъ варваритѣ
на Елинитѣ“, и по-нататъкъ:

413. Οἱ δ' οὐδὲν ἡμῖν ἐγγεναῖς πεφυ-
χότες πάλαι παρόντες

„Тѣзи, които не сж отъ нашата
раса, отдавна сж тукъ“.

Отъ тѣзи думи, вложени въ устата
на Хектора, личи ясно, че авторътъ
на нашата драма има предъ видъ
нѣкакво племенно родство, което
свързва тракитѣ съ троянцитѣ, т. е.
тъкмо това, което и днешната исто-
рическа наука, казахме, поддържа.

Явява се сега въпросъ, дали тази
представа за трако-троянската пле-
менна общностъ действително отго-
варя на историческитѣ познания на
древнитѣ? Античнитѣ историци и
географи, които често подчертаватъ
общия произходъ на тракитѣ и ма-
лоазийскитѣ фриги, витинци, мизи
и арменци, никога не вмъкватъ въ
този племененъ кръгъ омировскитѣ
троянци. Даже Страбонъ¹⁾ се задо-
волява само да изтъкне нѣкои очи-
биещи успоредици въ тракийската и
троянска ономастика и топонимия,
безъ обаче да прави каквито и да
било изводи. При такова едно поло-
жение известието на нашата драма
остава съвсемъ уединено. А като се
вземе и предъ видъ, че то не про-
изхожда отъ нѣкой сигуренъ источ-
никъ, а отъ едно поетическо творе-
ние, то предположението, че въ слу-
чая имаме работа съ една поетическа
измислица, създадена отъ самия ав-

торъ, става твърде основателно. Съ
тази поетическа измислица нашиятъ
авторъ е искалъ, може би, да обясни
и една отъ причинитѣ за идването
на Реза чакъ отъ далечна Тракия
на помощъ на троянцитѣ, което нѣ-
що, изглежда, въ древността на
мнозина е бияло на очи.¹⁾

Едно обстоятелство, обаче, а именно,
че нашиятъ авторъ означава много по-
често троянцитѣ като фригийци, троян-
ската земя зове фригийска, дори Енея
нарича най-омразния отъ фригитѣ,²⁾
ни кара да мислимъ, че представата
за трако-троянското родство все пакъ
не е създадена съвсемъ произволно,
но е възникнала подъ влияние на
известни етнически отношения и исто-
рически факти, отбелязани въ съвре-
менната на нашия авторъ наука.

Фригитѣ, съ името на които, ка-
захме, се означаватъ въ нашата дра-
ма омировскитѣ троянци, населява-
ли въ историческо време не само
Голѣма Фригия, но и онази прибрѣж-
на земя на Пропонтида и Хелеспонта,
която се казвала Малка Фригия³⁾ и
въ предѣлитѣ на която се сочело
мѣстото на славния нѣкога Приамовъ
градъ. Населението на тази областъ
чакъ до късно елинистическо време
запазило нѣкои трако-фригийски еле-
менти.⁴⁾ При такова едно положение
нѣма нищо чудно, че нашиятъ ав-
торъ е назовалъ фригийска земята,
която споредъ преданието нѣкога
населявали троянцитѣ, а въ негово
време била обитавана отъ фригитѣ
и била вече действително фригийска.

¹⁾ Jessen y Roscher, Lexikon IV, 102.

²⁾ Rhes. 75, 191, 352, 585 и на др. мѣста.

³⁾ За фригитѣ гл. Кацаровъ, цит. съч.
стр. 29 сл.; за Малка Фригия N. Jokl y
Ebert, Reallex. der Vorgesch. X 141.

⁴⁾ Кацаровъ, стр. 35.

¹⁾ Strab. XIII 1, 21.

Следъ това вече лесно могли да се отъждествятъ етнически омировскитѣ троянци, легендарнитѣ обитатели на онази областъ, съ съвременнитѣ на автора фриги, като троянскитѣ герои Парисъ, Хекторъ и Еней станатъ фригийски герои. А веднѣжъ направено това племенно отъждествяване между фриги и троянци, което въ сжщностъ е и самата фикция,¹⁾ нашиятъ авторъ по-нататѣкъ е можелъ лесно да доде и до представата за трако-троянско родство възъ основа вече на историческитѣ познания на гърцитѣ. Известно е, че още Херодотъ говори за тракийски бриги, които нападали войската на Мардония, а на друго мѣсто съобщава, че фригитѣ, докато живѣяли въ Европа въ съседство съ македонцитѣ, се наричали бриги, а следъ като се изселили въ Азия, почнали да се наричатъ фриги.²⁾ Безъ съмнение, на нашия авторъ ще е билъ известенъ този исторически фактъ, че тракитѣ сж родствени съ фригитѣ. А веднѣжъ отъждествени етнически последнитѣ съ троянцитѣ, то напълно логично е било да бждатъ провъзгласени и тракитѣ за еднокръвни родственици на троянцитѣ.

По този начинъ, мислимъ, ще трѣбва да се обясни възникването на представата за племенно родство на траки съ троянци въ драмата „Резосъ“. Една представа, която, макаръ и подхранена отъ нѣкои реални отношения, все пакъ въ основата си остава една поетическа фикция за древността, която ангажирва само своя авторъ, но не и древната историческа наука. Д. П. Димитровъ.

¹⁾ Фригитѣ въ Илиадата се споменуватъ само като съюзници на троянцитѣ. II. X 431.

²⁾ Herod. VI, 45; VII, 73.

Нови данни за българитѣ презъ X вѣкъ. — Въ Московската синодална библиотека се пази подъ № 381 единъ грѣцки рѣкописъ отъ 1023 год., съставенъ отъ 367 пергаментни листа.¹⁾ Този рѣкописъ, покрай догматично-екзегетическитѣ текстове, съдържа и описания на нѣколко св. Георгиеви чудеса, едно отъ които е твърде ценно за насъ съ своитѣ данни за военната история и бита на българитѣ презъ X в. Доколкото ми е известно, тѣзи данни не сж използвани досега у насъ и затова азъ ще си позволя да обърна вниманието на специалиститѣ върху този новъ изворъ. Самиятъ рѣкописъ не ми е познатъ, но въпросниятъ агиографски материалъ е издаденъ въ извлѣчение и преводъ отъ Joh. B. Aufhauser, *Das Drachenwunder des Heiligen Georg in der griechischen und lateinischen Überlieferung* (Byzantinisches Archiv, Heft 5), Leipzig, 1911, стр. 4—6. Не е известно, дали извлѣчението обхваща изцѣло интересувания ни археологически материалъ, но и това, което намираме у Aufhauser, е достатъчно да ни засвидетелствува важността на неговитѣ данни.

Последнитѣ се намиратъ въ изложението на чудото, което св. Георги извършилъ съ сина на византийския полководецъ Лъвъ Фока. Това чудо е предадено въ споменатото съчинение въ следния видъ:

„ Полководецътъ Лъвъ Фока и жена му Теофано питаели особена почитъ къмъ св. Георги. Когато имъ се родило момче, кръстили го на

¹⁾ Архимандритъ Владимиръ, Систематическое описание рукописей Моск. Син. библ. I: Рукописи греческія. Москва, 1894.

Новиятъ изворъ е интересенъ и поради съобщението, че синътъ на Лъвъ Фока се явилъ въ родината си съ своитѣ български дрехи, които направили впечатление на пируващитѣ. Въ това ние имаме още едно потвърждение на факта, че българитѣ презъ X в. носѣли свое национално облѣкло, което се отличавало отъ византийското.

Най-после, заслужава внимание и думата *хонхобисв*, която авторътъ на чудото смѣта за българско название на нѣкакъвъ сждъ. Думата не изглежда да е славянска, но, споредъ проф. Ст. Младеновъ, тя може да се свърже съ днешното турско гюгюмъ, употребявано и до сега у насъ.¹⁾ Ако презъ X в. е имало такава дума въ езика на българитѣ, то тя ще да е била сигурно отъ тюркски произходъ.

Всички тѣзи нови данни за историята и бита на българитѣ презъ X в. заслужаватъ нашето внимание и поради голѣмата достовѣрностъ на извора. Ръкописътъ е писанъ или преписанъ само стотина години следъ събитията, за които се разправя, а за самото чудо, ако сждимъ по думитѣ на разказвача, че „тогава Георги билъ младъ, а сега като остарѣлъ вече, разказалъ...“, може да се приеме, че е фиксирано на книга и по-рано.

Кр. Миятевъ.

Единъ новъ изворъ за историята на дунавскитѣ българи. — Не отдавна, въ едно заседание на Маджарската Академия на Наукитѣ въ Будапеща, маджарскиятъ византологъ

Дюла Моравчикъ, частенъ професоръ въ философския факултетъ на Пещенския университетъ, прочете една своя работа върху историята на оногуритѣ, възъ основа на сведения, черпени отъ единъ до сега неизвѣстенъ или, по-добре, не взетъ подъ внимание византийски източникъ.¹⁾ По-късно тази работа бѣше напечатана въ маджарското филологическо списание „Magyar Nyelv“ XXVI, 1930, кн. I, подъ заглавие „Az onogurok történetéhez“ (Върху историята на оногуритѣ). Сжщата тази монография излѣзе и на нѣмски въ т. X (1930) Heft 1—2, стр. 53—90 на Ungarische Jahrbücher подъ заглавие „Zur Geschichte der Onoguren“.

Предъ видъ голѣмото значение, което иматъ тѣзи нови приноси и за българската история, тукъ ние ще дадемъ най-главнитѣ мѣста отъ поменатото изследване.

На много мѣста Моравчикъ изхожда отъ установенитѣ отъ В. Н. Златарски²⁾ факти по българската история, които на мѣста допълва. Моравчикъ се спира главно на древната история на българитѣ. Говори за различнитѣ византийски писатели, отъ които черпимъ сведения за нея и, което е най-важно, споменава още единъ новъ, който Златарски, пъкъ и нашата историческа наука не поменаватъ. Знае се, че най-главнитѣ извори за историята на дунавскитѣ българи презъ VII и VIII в. сж Теофанъ и патриархъ Никифоръ, които черпятъ отъ единъ и сжщъ изгубенъ

¹⁾ За тоя източникъ ни говори И. Кулаковскій, История Византии, III стр. 345.

²⁾ История на бѣлг. държ. презъ срѣднитѣ вѣкове, I, 1.

¹⁾ Думата *хонхобисв* може да се свърже и съ днешното кункума = меденъ сждъ.

вече изворъ. Тѣзи два извора говорятъ за събития, които сж станали около 100-тина години преди тѣхъ.

Преимуществото на новия изворъ, за който ни говори Моравчикъ, е това, че той е съвремененъ на сжщитѣ тѣзи събития и ни ги дава така, както Теофанъ и Никифоръ, но съ едно твърде важно отклонение, за което ще говоримъ по-долу. Въпросниятъ новъ изворъ е една теологическа дисертация на цариградския дяконъ Агатонъ.

Презъ царуването на Константина Погонатъ въ Цариградъ се състоялъ VI вселенски съборъ (680—681), който отхвърлилъ монотелитството и възстановилъ православието. Следъ три десетилѣтия императорътъ Филиппикъ Барданъ (711—713) пакъ възвърналъ за кратко време монотелитството и изгорилъ намиращитѣ се въ императорския дворъ актове на споменатия съборъ.

Следъ падането на Филиппика, новиятъ императоръ Анастасий II поръчалъ на Агатона — дяконъ и хартофилаксъ и въ сжщото време протонотариусъ на цариградския патриархъ — да попълни изгоренитѣ актове съ нови.¹⁾ Агатонъ извършилъ възложената му отъ императора работа, като прибавилъ къмъ нея и единъ епилогъ, който е достигналъ до насъ. Заглавието на този епилогъ е: Ἐπίλογος τοῦ τὴν παρούσαν βίβλον ἰδιοχείρως ἀπογραφάμενου, ἐν ᾧ καὶ περὶ τῶν ὑπὸ Βαρδάνου τοῦ τυράννου καὶ παράφρονος κατὰ

τῆς ἀγίας καὶ οἰκουμένης ἑκτῆς συνόδου τετολμημένων.

Въ тази си работа Агатонъ казва, че на младини, преди около 32 г., той писалъ актоветѣ на VI вселенски съборъ по заповѣдъ на Константина. Тѣзи актове били предназначени за императорския дворъ и 5-тѣ патриархата. Съ голѣма болка авторътъ говори за тиранията на Филиппика, който изгорилъ труда му. Следъ това, говорейки за други работи и за справедливата участъ, която постигнала тиранина, описва следното твърде интересно за българската история събитие: κατὰ γὰρ τὴν ἡμέραν τοῦ σαββάτου τῆς ἀγίας Πεντηκοστῆς ἰνδικτιῶνος ια' ἄφνω περὶ δαίλην ὁφίαν ἐπαναστάσεως αὐτῷ γενόμενης ἀπροσδοκῆτως ἐκ τοῦ ἐπισορευθέντος ἐν τῇ Θράκῃ στρατοῦ διὰ τὴν προσεχὺς τότε καὶ ἐξ αἰτίας αὐτοῦ καὶ παραβύσεως τῶν συγκαίμενων πάκτον γεγонуῖαν ἔφοδον τοῦ γειτνιάζοντος ἔθνους τῶν Οὐννογούρων Βουλγάρων μετὰ πλείστης αἰχμαλωσίας τε καὶ σφαγῆς τῶν ἐν τῇ Θράκῃ καταμενόντων Χριστιανῶν συλληφθεὶς ὁ αὐτὸς μισοβάρβαρος τύραννος καὶ τῆς Βασιλείας ἀπωσθεὶς καὶ ἐκβεβλημένος πηροῦται παρχορήμα τὰς ὁφείας. . .

„ че презъ време на 11 индиктонъ (713 г.) въ сжботата на Св. Петдесетница, при залѣзъ слънце изведнажъ неочаквано възстана противъ него събраната въ Тракия войска, тъй като — нарушавайки сключенитѣ споразумения — той стана причина за случилото се непосредствено тогава нападение на оногуръ-българитѣ, което се завършило съ пленяването и клането на християнитѣ отъ Тракия; следъ това уловиха полуварварина-тира-

¹⁾ За живота на Агатона Моравчикъ посочва след. съчинения: Hefele, Conciliengesch. III, Freiburg 1877; Heisenberg, Ein jambisches Gedicht des Andreas von Kreta, Byzant. Zeitschrift X, 505—514.

нинъ, лишиха го отъ императорското могъщество и веднага го ослѣпиха“.¹⁾

За това събитие ни съобщаватъ сжщо Теофанъ и Никифоръ,²⁾ но докато тѣ поменаватъ само името българи, известието на Агатона нарича нападателятѣ оногуръ-българи. Въ това именно се състои значението на новото известие.

Ние знаемъ, че всички византийски писатели наричатъ дунавскитѣ българи хуни или Βούλγαροι. У Константина Багрянородни, обаче, тѣ се споменаватъ като оногондури-българи. Това ни дава възможностъ да разберемъ, че оногуръ е еднакво съ оногондуръ, което до сега не бѣше ясно въ туркологията и което, ако не е грѣшка у Константина Багрянородни, ще трѣбва да се обясни съ особеността на нѣкой езикъ (неизвестно кой) да предава оногуръ съ оногондуръ. Това нѣщо, казва Моравчикъ, „подкрепя напълно теорията на Златарски, който, безъ да познава известието на Агатона, извежда произхода на дунавскитѣ българи отъ оногондуритѣ“. Да видимъ, обаче, какво представя за насъ известието на Агатона. Трѣбва ли да се осланяме на него?

Самъ Агатонъ пише въ съчинението си, че презъ времето на VI вселенски съборъ (680—681) билъ още младъ. Епилогътъ, обаче, той написалъ вече въ по-напреднала възраст. Значи той преживѣлъ събитията станали отъ 680 г. до 713 г. и билъ съвременникъ на идването на българитѣ на Балкана и на основаването на държавата имъ. Като

съвременникъ, който е живѣлъ въ Цариградъ и въ срѣда близка до двора и патриарха, той, безъ съмнение, знае за събитията, станали въ тази епоха и затова ние едва ли можемъ да се съмняваме въ неговитѣ думи. Отъ споменатия текстъ следва, че въ негово време (къмъ 713 г.) българитѣ били наричани въ Византия оногуръ-българи. Това, казва Моравчикъ, не може да бжде произволна комбинация. Явно е, че това наименование произлиза отъ самитѣ българи, които сж се наричали сжщо така.

По-нататкъ авторътъ говори за оногуритѣ, тѣхното отечество и произходъ. Отъ известията за тѣхъ се констатира, че отъ 60-тѣ години на V вѣкъ до края на VII вѣкъ тѣ обитавали на северъ отъ Кавказъ, по източнитѣ брѣгове на Меотисъ (Азовско море) и по областитѣ на Кубанъ. Тукъ възникнала Кубратовата Велика България, която следъ дълго сжществуване се разпаднала между 5-тѣ му сина. Единиятъ отъ тѣхъ се отправилъ на западъ и по-късно миналъ на Балкана. Другъ единъ отъ синоветѣ му, Баянъ, останалъ въ отечеството си и после станалъ подданикъ на завоевателитѣ хазари. За останалитѣ синове тукъ нѣма да говоримъ.

Останалата частъ отъ Моравчиковата монография е особено интересна отъ маджарска гледна точка. Въ Баяновитѣ оногуръ-българи Моравчикъ търси и кавказкитѣ маджари. Името Унгария произлѣзло отъ Оногуръ и достигнало до маджаритѣ чрезъ славянско посрѣдство. Славянитѣ сж наричали оногуритѣ — угри, ѳгре съ носовка въ началото.

¹⁾ Преводътъ на текста е направенъ отъ маджарски.

²⁾ Златарски, Ист. на бѣлг. държ. I, 176.

Отъ Баяновитѣ оногуръ-българи по-късно, неизвестно точно кога, се отдѣлила една частъ и отишла на северъ, дето по срѣдна Волга основала срѣдновѣковната Волжска България.

Тази последна частъ на Моравчикия трудъ върху оногуритѣ и върху участието на маджаритѣ въ Баяновата империя е твърде проблематична и противоречи на лингвистиката, която по отношение на българо-маджарското родство е достигнала до съвсемъ други изводи.

Изобщо това е най-слабата частъ отъ труда на Моравчикъ, който все пакъ си остава единъ твърде цененъ приносъ къмъ българската история, тъй като той окончателно разрешава въпроса за произхода на дунавскитѣ българи отъ оногуритѣ, „народъ силенъ и могъщъ, състоящъ се отъ много племена, занимаващъ се съ риболовство и търговия на скъпи кожи и имащъ за най-близки съседи сабиритѣ и аланитѣ“.

П. Д. Миятевъ.

Изъ църквитѣ около Рилския манастиръ. — I. Постницата „Св. Лука“ се намира на 3 км. северо-западно отъ Рилския манастиръ, между живописнитѣ гънки на Рила, всрѣдъ лешникова и букова гора. Надписътъ ѝ е запазенъ въ нартиката. Въ транскрипция той гласи: „Во славу стѣи единосущныя, животворящѣи и нераздѣлимыя Троицу, Отца и Сина и светаго Духа, созда ся отъ основанїа сей храмъ светаго евангелиста Луки повелѣнїемъ пречистнѣйшаго отца егумена киръ Герасима ѿеромонаха, иждивенїемъ же и тру-

домъ оученика его Іоана калпакѣа, ески загарлїа, Дедовъ Радевъ синъ, попъ Белчовъ братъ, мати же его Неда, — нареченный во иноцѣхъ Игнатїй монахъ, ктиторъ. Въ лѣто отъ Христа, изобразися посѣдмыхъ обращенїяхъ. В' лето 1799, совершї ся августа мѣсяца 1 за день“.

Обр. 205. — Постницата Св. Лука при Рилския манастиръ.
Fig. 205. — La chapelle St. Luc près du monastère de Rila.

Тази църква е съградена върху ридъ, наклоненъ на югъ, тъй че гледана отъ задъ, отъ къмъ апсидата, изглежда като двуетажна (обр. 205). Състои се отъ четири части: олтаръ, срѣденъ храмъ, нартика и преддверие. Вътрешни размѣри: широчина 3 метра, дължина на срѣдния храмъ съ олтара и апсидата 9.50 м. и дъл-

жина на нартката 4·80 м.; дебелина на стенитѣ между 80 и 95 см.; вътрешна височина 3 м. Зидана е отъ камъкъ и хоросанъ; покрита е съ керамиди.

Живописъта въ нея е раздѣлена на пояси както винаги. Въ олтаря

свода въ елипса е Богородицата „Ширшая небесъ“; въ лѣво долу — групата: „Кто ти Спасе ризу раздра?“

Темплото на храма е украсено горе съ кръстъ — Разпятие; подъ него малкитѣ икони сж нарисувани върху една дъска и образуватъ

Обр. 206. — Св. Теодоръ Студитъ и монахъ Игнатий; стенописи въ постницата Св. Лука.

Fig. 206. — St. Théodore Stoudite et le moine Ignace; peintures murales dans la chapelle de St. Luc.

въ апсидата е нарисуванъ Исусъ Христосъ въ тържествена поза, седналъ въ облацитѣ, съ царско одѣяние, съ корона на глава, благославящъ съ дветѣ си ръце. Надъ него и подъ него — шестокрили главички, а подъ цѣлата тази композиция — четиритѣ архиереи — цѣли фигури. Въ проскомидията — Ис. Христосъ (половинъ голо тѣло) въ гроба. На

единъ фризь; голѣмитѣ, царскитѣ икони сж самоковска зография въ рококови орнаменти. На свода сж изписани въ кржгове Ис. Христосъ — „Спасителъ помазанникъ вседержителъ“ и „Св. Иоанъ предтечъ“. Ореолитѣ около главитѣ на другитѣ светии, изписани по стенитѣ, сж релефни и позлатени съ алтънь-варакъ.

Въ нартиката, на свода: „Ис. Хр. Вседержител“, наоколо въ пръстени — мѣсечнитѣ зодии, а около тѣхъ — групи ангели, носящи алегорични предмети: „серафимитѣ“ — хлѣбъ, „херувимитѣ“ — книги, „Престоли-тѣ“ — престоли,

менува въ надписа), св. св. Ионикий Осоговски, Теодоръ Студитъ, Прохоръ Пчински, Гавраилъ Лѣсновски и други св. калугери, съ качули и схими, които падатъ по раменетѣ, съ по три кръстчета; отдолу — раса, отгоре — мантии, въ разни цвѣтове. Св. Прохоръ е съ

Обр. 207. — Стенописи въ постницата Св. Богородица.
Fig. 207. — Peintures murales dans la chapelle de la Vierge.

Начала-та — корони, въ ржце и на главитѣ сжщо корони, „Архангели-тѣ“ — съ везни въ ржце, „Ангелитѣ“ — съ деца, „Господствия“ — съ жезли и корони на главитѣ, „Сили“ — съ земното кълбо въ ржце, „Власти“ — въ военни облѣкла, шлемове и щикове въ ржце. На стенитѣ е надписътъ и два пояса светии, между които (обр. 206) ктитортѣ Игнатий (името му се спо-

широка бѣла брада; Гавраилъ Лѣсновски — съ дълга, а Ионикий Осоговски — съ рѣдка кжса брада; на всѣки едната ржка е въ моляща се поза, а другата държи кръстъ.

Притворътъ е паянтовъ. На едната стена (зап. стена на нартиката) е изписанъ „Страшния сждъ“ съ „ликъ царствихъ“, „ликъ преподобнихъ“, „ликъ мучениковъ“, „патриарховъ“, „преподобнихъ жени“,

„жени мученици“ и „апостолъ Петъръ отваря вратата на рая“ — въ дѣсно; въ лѣво — адътъ. На срещната стена — други композиции, между които „Жена магесница“, отъ която живописецътъ Захари Христовъ, по подражание, е нарисувалъ другата (по-известната) на южната стена на предверието, подъ колонадата на храма въ Рилския манастиръ.

II. Постницата „Покровъ Пресветия Богородици“ е до постницата „Св. Лука“ и се счита като „клонъ“ отъ нея. Църквата е отъ сжщия типъ, тукъ обаче се намира и името на архитекта, който, навѣрно е строилъ и другитѣ църквици около Рилския манастиръ — майсторъ Михаилъ отъ с. Рила я построилъ презъ 1805 год.

Състои се отъ храмъ съ олтаръ и нартика, до нея, въ дѣсно — одъръ. Вътрешни размѣри: ширина 4 метра; дължина на храма съ апсидата — 7.60 м.; дължина на нартиката — 4.60 м.; дебелина на стенитѣ — 85 см. Височината вътре е 4 м. Зидана е съ камъкъ и хоросанъ; мазилката е отъ варъ съ плѣва, върху която е изпълнена зографията. Зографисвана

е презъ 1811 год. Художникътъ има свой типъ — глава съ нѣжни красиви линии, съ мило изражение, моделирана съ фини сѣнки и свѣтлосѣнки, съ сладъкъ колоритъ; рису-

Обр. 208. — Стенописи въ постницата Св. Богородица.
Fig. 208. — Peintures murales dans la chapelle de la Vierge.

нѣкътъ. На фигуритѣ е елегантенъ; пропорциитѣ сж спазени (обр. 207).

И тукъ пояситѣ съ картинитѣ сж въ сжщия редъ, както при другитѣ тждѣважни църкви — разлика почти нѣма. По свода на храма — традиционнитѣ кржгове съ изображенията:

Св. Ив. Предтеча съ крила, Ис. Христосъ Вседержитель и Богъ Саваотъ. Въ апсидата — Ис. Христосъ, на около му — шестокрили ангелчета (главички); подъ него — четиритѣ архиереи. До лѣвата врата на темплото, въ олтара — групата за „Арий“: Св. Петъръ Александрийски пита Ис. Христа: „кто ти спасе ризѣ раздрѣ“; Христосъ отговаря: „арїа раздѣлителъ стїа троици петре“; подъ тази сцена непосредствено е изобразенъ Арий „безумнаго“ какъ гори въ огъня на ада.

Въ нартиката е изобразена серия отъ картини — какъ душата се движи между дявола и ангела, въ които се вижда широката фантазия на автора при създаване на дявола; нѣма два дявола, които да си приличатъ (обр. 208). Въ най-горния поясъ отъ изображения въ нартиката между фигуритѣ на композициитѣ има и мѣстни типове, облѣчени въ тогавашна носия, съ фесове или шапки на главитѣ, боляри и болярки. Таваанѣтъ на нартиката е дѣсченъ, както онзи въ нартиката на старата църква въ Кремиковския манастиръ; дѣскитѣ сж сжщо тѣй украсени отъ майстора на стенописа съ разни гирлянди и фризи отъ гюлове, гроздове, птици, пейзажи, звезди, месецъ, слънце и др.

III. Сжщиятъ типъ църквица е и костницата-храмъ въ гробището до Рилския манастиръ. Тя е едно доста солидно двуетажно здание въ сжщитѣ размѣри като горе споменатитѣ две: 10 м. дължина — цѣлиятъ храмъ (на горния етажъ) — 4 м. широчина и 4 м. височина. Сводестъ и съ апсида. Въздигнатъ е въ 1795 год. Надписътъ въ нартиката гласи:

„Во савѣстїа единосѣщнымъ животворѣщимъ и нераздѣлимымъ трїцы, оца и сїна и ст҃аго дх҃а : Повелѣнїемъ чт҃нѣйшаго во іеронастѣхъ и҃г҃мена кѣ Герасима и иждивенїемъ високо Преосвѣщенѣйшаго митрополита г҃дина Филофеа Гамокѣвскаго изобразиса сей ст҃ый храмъ въведенїе прест҃аго вѣды влѣкто г҃аѣце.

Надъ надписа въ ниша е изписана Св. Богородица; надъ нея шестокрили ангелчета. Отъ лѣво и дѣсно на вратата, презъ която се влиза въ храма — архангелъ Гавраилъ (аг) и архангелъ Михаилъ (ам) въ дяконски одеяния и орари съ глобуси въ ржце, върху тѣхъ х; отстрани — св. Антоний и св. Филотей; долу въ естествена величина — св. Ив. Рилски, св. Архангелъ Михаилъ съ мечъ, св. мученикъ Меркурий, св. мученикъ Лонгинъ.

Въ олтара на свода: „Ширшая небесъ“ въ елипса; въ кржгъ — Богъ Саваотъ; сжщо въ кржгъ — Ис. Христосъ, младъ (Белика софѣтъ аг҃ели) съ земното кълбо въ едната ржка, а съ другата благославящъ, съ крила. По стенитъ изображения сж въ два пояси: долу единични фигури (до колѣне въ естествена величина): св. св. Авксентий, Евстратий, Орестъ, Викентий, Викторъ, Прокопий, Несторъ, Димитрий, Георгий и др. мжченици. Ореолитѣ имъ сж гипсови, релефни, позлатени съ алтънъ-варакъ. Горниятъ поясъ съдържа сцени изъ св. Писание.

Въ апсидата въ полусвода е изписанъ Ис. Христосъ „Беликии архїереа“; подъ него — светитѣ архиереи: Григорий Богословъ, Василий Великий, Иоанъ Златоустъ и Атанасий; горе — Въведение, долу — св. Спири-

Таванътъ и темплото сж дъсчени, украсени съ блажни бои — звезди, цветя и пр. Иконитѣ по темплото сж самоковски датирани презъ 1814 г.

речена на името на селото — „Св. Варвара“, е строена презъ 1814 г. ниско единъ метъръ въ земята. Тя е еднокорабна. Таванътъ ѝ е дъсченъ,

Обр. 210. — Стенописи въ църквичката на метоха Пчелино.
Fig. 210. — Peintures murales dans la chapelle de Pchélino.

(1789). Отъ бележкитѣ и надписитѣ излиза, че църквата е строена въ края на XVIII в. Зографисвана е вънъ презъ 1789 г., а вътре по-новитѣ картини презъ 1834 г.

V. Изъ църквата въ с. Варвара. Църквата въ с. Варвара, на-

темплото — сжщо, съ малка рѣзба, съ икони отъ 1814 год. На земята сж полузаровени две мряморни плочи: върху едната е изрѣзанъ двуглавъ орелъ (патриаршеския гербъ), а на другата — съ релефни букви — „Гозида се сѣй храмъ 1814“.

Въ нартиката сж оцѣлѣли стари изображения отъ „Зографъ Петраки Константиновичъ“. Околоврѣстъ по стениѣ сж изрисувани два пояса съ картини — сцени изъ „Созданіе мѣра“, подѣ тѣхъ — серия „добро̀то и злото“ (ангела и дявола, помежду имъ човѣкъ — илюстриращи грѣховетѣ и добродѣтелитѣ). Фигуритѣ на ангелитѣ сж стройни и красиви, нарисувани съ вкусъ и умение; дяволитѣ, въ рисунѣка си, като тѣла, сж добре начѣртани и сж ефектни и духовити, като плодѣ на художнишка фантазия.

Въ голѣмо табло (надѣ пангаря) художникѣтъ се е нарисувалъ заедно съ ктиторѣтъ на цѣрквата (обр. 211). Той дѣржи въ едната си рѣка четката, а въ другата — прѣчка, съ която си подѣира рѣката, когато рисува. Ктиторѣтъ дѣржи въ дѣсната си рѣка плана на цѣрквата. И дветѣ фигури били нарисувани грижливо, обаче следѣ време другъ майсторъ, като подновявалъ фоноветѣ задѣ тѣхъ, развалилѣ крайнитѣ имъ контури. Пропорциитѣ при отдѣлнитѣ части на дветѣ фигури сж добре спазени, рисунѣкѣтъ въ главитѣ е строго изученъ, което нѣщо предало на лицата такива характерни изражения, та като портрети сигурно е постигната пълна прилика. И двамата носѣтъ на главитѣ фесове съ дълги пюскюли, само че фесѣтъ на художника е посмачканъ и пюскюлѣтъ му по-дългъ. Ктиторѣтъ е облѣченъ въ сук-

нени дѣнести потури, съ червенъ поясъ, антерия, подѣ нея бѣла риза и отгоре сукнено ментѣ („фермене“). Потуритѣ и ментѣто сж обточени съ гайтани; рѣкавитѣ и джобоветѣ сж

Обр. 211. — Ктиторски образи въ цѣрквичката Св. Варвара.

Fig. 211. — Portraits de donateurs dans l'église de St. Barbare.

богато украсени съ орнаменти отъ гайтанъ; на краката — бѣли чорапи; обутъ е въ половинки „калеври“. Художникѣтъ е опнатъ съ дълги панталони съ широки крайща. Той носи бѣла „френска“ колосана риза, съ надипленъ нагрѣдникъ на бастн,

бъла корава яка и черна връзчица на фльонга. Жилетката му е широко отворена, обточена съ бѣли ширити въ крайщата и украсена съ цветя, изшити отъ бѣлъ тънъкъ гайтанъ. Палтото му е възкжсо сетре — „клошъ“, съ талия и широка яка съ едри пулове отпредъ.

Ив. Енчевъ-Видю.

презъ малко подземие въ двора, обиколень отъ стари килии съ чардаци. Църквата е въ лѣво надъ скалата. Половината ѝ — по-старото ѝ отдѣление, е почти изцѣло разрушено отъ землетресението презъ 1913; останали сж стената съ апсидата и частъ отъ южната стена. По тѣхъ личатъ две мазилки съ живопись. Рисувано е

Обр. 212. — Ктиторски образи въ Гложенския манастиръ.
Fig. 212. — Portraits de donateurs dans le monastère de Glogéné.

Изъ Гложенския манастиръ. — Близко село Гложене, 6 клм. северно отъ гр. Тетевенъ, задъ рѣката Витъ, на върха Лисецъ е кацналъ манастирътъ Св. Георги. По документи, които се пазятъ въ манастира, изглежда, че той билъ основанъ отъ руския князь Гложенски отъ Киевъ. Светата Гложенска обителъ отъ къмъ изтокъ и северъ е запазена съ пропастьта, надъ която е построена, а отъ къмъ югъ и западъ — съ стени и крепостна кула съ бойници. Влиза се отъ лѣво

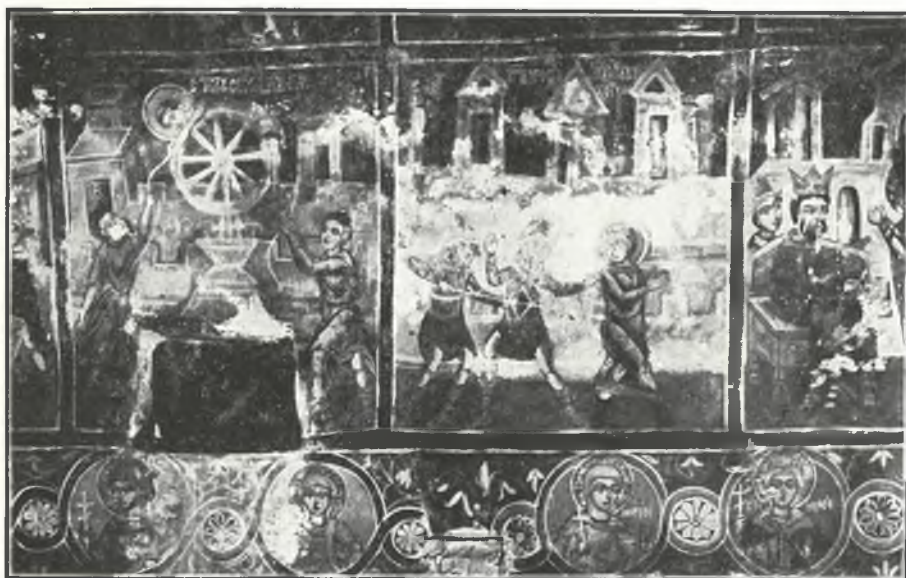
съ бои темпера. Живописъта на долната мазилка напомня оная въ Драгалевския манастиръ. Горната мазилка съ живописъта е отъ началото на XIX вѣкъ — тогава сж работени и темплото съ иконитѣ; по тия последнитѣ се чете:

Ктитори и приложници ꙗко село Тетювене
Више писание рѣка Іѡанъ Попкичъ
Габрово 1828 года.

Размѣритѣ на старото крило сж следнитѣ (вжтрешни мѣрки): дълж.

5 м., широч. 4·40 м., вис. 4·50 м. и дълбочина на апсидата 1·10 м.; другото по-ново крило е съ същитѣ размѣри, при дължина 7·50 м. То по-рано е служило като нартика на старото. Стенитѣ сж каменни съ хоросанъ, дебели 70 см.; сводоветѣ сж отъ ситни тухли (25×12×3 см.).

Между изображенията тукъ на южната стена въ долния поясъ сж изписани ктиторитѣ на храма: Пею, Владулъ, Старулъ и Петко (обр. 212). Тѣ сж облѣчени съ дълги ризници, съ червени колани и мантии (I, III и IV); вториятъ е съ кожухъ, червена ризница и зеленъ коланъ; едни дър-

Обр. 213. — Стенописи отъ Гложенския манастиръ.
Fig. 213. — Peintures murales du monastère de Glogéné.

Живописъта въ по-новото отдѣление е запазена добре, съ изключение на долния поясъ, който е издрасканъ отъ посетителитѣ. По стилъ стенописътъ е като она въ срутеното отдѣление. Изглежда по всичко, че зографътъ се е мжчилъ да копира старото. Рисунокътъ е несигуренъ и колоритътъ по-мжтенъ; ореолитѣ на светиитѣ сж гипсови съ пресовани по тѣхъ розети, облепени съ златенъ варакъ — тѣй сж работени навредъ презъ XVII вѣкъ.

жатъ въ ржцетѣ си цвете или кърпа (свитъкъ книга), а на втория ржцетѣ сж въ моляща се поза. И четиритѣ фигури сж въ естествена величина до подъ колѣнетѣ; главитѣ сж много характерни — приликата сигурно е постигната.

До ктиторитѣ е композицията „Св. Троица на гости у Авраамъ и Саара“. На трапезата предъ всѣки ангелъ е сложенъ по единъ червенъ ракъ и по една глава зеленъ лукъ или рѣпа. На свода, между другото, има

и една забележителна по своята красота и оригиналност фриза отъ архангели, серафими и херувими, въ най-разнообразни пози и одѣяния, богато колорирани; архангелитѣ сж съ лорони, кръстосани на гърдитѣ, а въ ржцетѣ си носятъ хоругви. Макаръ

вопись тукъ, особено портретитѣ на ктиторитѣ и всички други композиции, въ които е [застъплена чисто българската обстановка.

Освенъ споменатитѣ старини въ Гложенския манастиръ се пазятъ и две сребърни и една отъ слонова костъ

Обр. 214. — Ктиторски образи отъ Ярловската църква.
Fig. 214. — Portraits de donateurs dans l'église de Jarlovtsi.

тази живопись да е работена подъ непосредственото влияние на по-старата — въ струтения храмъ, все пакъ ясно личи, какъ българинътъ-художникъ презъ XVII вѣкъ се отърсва, безъ да ще, отъ опекунството на византийското изкуство; той работи по натура: и драперии, и орнаменти, и ржце, и глави, и пейзажи и пр. (обр. 213). За това свидетелствуватъ картинитѣ изъ стенната жи-

дарохранителници (кивори) и 10—15 кръстове — малки и голѣми — златарска работа изъ Чипровци, Враца, Св. Гора и други мѣста.

Ив. Енчевъ-Видю.

Ярловската църква. — Десетъ клм. юго-западно отъ Трънъ се намира село Ярловци (въ Знеполе). Въ мѣстността „Болярка“ на скалистъ баиръ е църквата „Св. Димитър“.

Отъ вѣнъ на западната стена е зазиданъ камененъ надписъ: 1835 знатѣ се кої прави църквѣ пѣм попъ ангелко.

Църквата е каменна, съ 80 см. дебели стени. Вътре цѣла е зографисана. Между картинитѣ тукъ интересни и важни сж ктиторитѣ, нарисувани отъ зографъ Константинъ (обр. 214). Въ надписа подъ тѣхъ се съобщава, че църквата била построена презъ 1835 г., а зографисана въ 1845 г. Настоятели и ктитори „же вистѣ Благородни Господари Господинъ Пѣм и Ёдиноѣтровни Братъ Ёго Господинъ Попъ Ангелко Степановичъ и Прочи Рѣкою Константинъ“.

Попътъ е съ червенъ филонъ и черна калимиявка, а Пею — селянинъ съ черъ дълъгъ сюртюкъ съ широки ржави, съ висока черна болярска шапка, червенъ елекъ и шаренъ поясъ.

Сводътъ на църквата е съ звезди; всрѣдъ тѣхъ — Исусъ Христосъ Вседержителъ. Въ олтара горе на свода е изобразенъ Богъ Саваотъ, а въ апсидата — „Ширшая небесъ“; между другитѣ светии тукъ за пръвъ пѣтъ се срѣща образътъ на „свети Паисий“. Ив. Енчевъ-Видю.

Заздравяване на стари архитектурни паметници. — I. Възстановяване на Софийската църква Св. София. Това възстановяване започна презъ 1927 г. по предложение и съ срѣдства на настоятелството при храма и подъ ръководството на Софийския археологически музей. Извършиха се следнитѣ работи: заздравиха се северната стена на срѣдния корабъ, която надъ покрива на северния корабъ бѣ така разядена, че отъ първоначалната ѣ дебелина 1.60 м. бѣ останала въ нѣкои свои части едва

0.40 м. дебела; заздравиха се сводеветѣ на срѣдния корабъ, които въ нѣкои свои части бѣха дошли до състояние да се ронятъ съ ржка — разложенитѣ части се отстраниха и замѣниха съ желѣзобетонни, а пукнатинитѣ, които не причиняваха опасностъ, се измиха подъ налѣгане и сжщо подъ налѣгане се запълниха съ цементовъ разтворъ; отворишиха се прозорцитѣ, зазидани при турскитѣ поправки на църквата; не се отворишиха крайнитѣ прозорци отъ северната и южната стени на срѣдния корабъ, които сж били запушени по конструктивни съображения — сжщо по конструктивни съображения отпушването имъ днесъ носи рискъ за здравината на сградата (въ фасадата се обаче отбелѣзаха съ рамки и стѣкла); не се отстрани по-късниятъ строежъ, съ който сж били намалени прозорцитѣ на срѣдния корабъ, и надъ него се поставиха рамкитѣ и стѣклата, които уформятъ прозорцитѣ въ първоначалния имъ видъ; не се отворишиха и вратитѣ на северната и на южната стени на напрѣчния корабъ, понеже и тѣ сж били затворени по конструктивни съображения и отварянето имъ днесъ би донесло рискъ за църквата (за тѣхъ остава нерешенъ още въпросътъ, трѣбва ли на тия мѣста да се поставятъ слѣпи врати, което би било неудобно и опасно при евент. паника, или стената да се специално заздравиха и да се отворятъ вратитѣ, които при това днесъ сж нужни и за свещеници и за богомолци); разкриха се и се уформиха закрититѣ съ по-късна турска облицовка прозорци отъ северната стена на северния корабъ; намѣриха се истинскитѣ мѣста и форма на прозорцитѣ отъ южния корабъ, които,

при подновяването на кораба и приспособяването му за църква сж били измѣстени; отстрани се турската стена между срѣдния и южния кораби и се възстанови премахнатият на това мѣсто отъ турцитѣ стѣлбъ, като възстановяването стана безъ да се измѣни конструкцията на подпирането, направена отъ турцитѣ при отстраняването на стѣлба; заздравиха се силно извѣтрѣлитѣ сводове на северния корабъ; турската облицовка на стената на северния корабъ не се отстрани, защото и днесъ още има важно конструктивно значение; извѣтрѣлитѣ части отъ вътрешнитѣ стени се изчистиха и замѣниха чрезъ надлежна свръзка съ желѣзобетонъ, деформиранитѣ, но здрави стени и сводове се оставиха въ това имъ състояние; премахнаха се каменнитѣ бази, поставени отъ турцитѣ между нартиката и срѣдния корабъ и се възстановиха стѣлбоветѣ, които сж подпирали галерията; възстанови се галерията, като стѣлбитѣ за нея се поставиха на мѣстото, на което бѣха намѣрени следи отъ старитѣ; възстанови се северното отдѣление къмъ нартиката споредъ основитѣ, които се намѣриха въ земята; направи се дървенъ подъ на нивото на стария (въ нартиката — мозаика), приспособенъ да може на нѣкои мѣста да се отваря и се влиза въ гробницитѣ и при мозаикитѣ.

Понеже църквата трѣбваше да бѣде пригодена за нуждитѣ на днешното богослужение, направи се и иконостасъ.

При разчистването на гробницитѣ се направиха сондажи и се откриха две мозаики, продължение отъ мозаикитѣ, показани въ книгата на проф. Б. Филовъ, „Св. София.“

Всичката работа се извърши съ стремежа да се спазватъ новитѣ принципи на реставриране: остава незагнато всичко онова, което е документъ отъ историята на създаването на старината; частитѣ, за съществуването на които нѣма категорични доказателства, се правятъ съ съвременни форми и материали; изчезналитѣ, но известни части се възстановяватъ въ старитѣ имъ форми съ съвременни конструкции и материали.

Възстановяването стана съ оскъдни срѣдства. Нѣкои работи се направиха провизорно съ надежда по-после да се замѣнятъ съ по-добри.

Предстои още възстановяването на южното отдѣление на нартиката.

II. Възстановяване на Балдуиновата кула въ Търново.— То започна презъ 1930 год. на мѣстото на старата кула отъ крепостта на Хисаря (Царевецъ) по желание и съ срѣдства на Министерството на О. С. П. и Благоустройството и подъ ръководство на Софийския археологически музей. Понеже кулата, която бѣше на това мѣсто преди търновското землетресение, бѣ турска надстройка надъ стари основи и понеже липсватъ данни, по които да може да се направи една научно обоснована реставрация, трѣбваше възстановяването на кулата да стане при по-голѣма свобода, като се построи върху старитѣ основи една срѣдно-вѣковна кула, приспособена за всички начини на отбрана. По такъвъ начинъ възстановяването губи своето научно-историческо значение, но все пакъ получава своя смисълъ съ това, че подчертава единъ важенъ пунктъ отъ изчезващата вече търновска кр-

постъ и дава възможност на посетителя да се запознае съ устройството на сръдновѣковнитѣ крепости.

III. Заздравяване „Камилитѣ“ отъ Хисарската крепостъ. — Започна въ 1929 г. пакъ съ оскѣдни сръдства отъ пловдивската Окр. пост. комисия (фондъ за археол. изучаване на пловдивския окръгъ) и отъ пловдивското археол. д-во. То трѣбваше непременно да стане, защото въ едната частъ отъ стенитѣ бѣ се появила пукнатина, която, при подроненитѣ долу части, се явяваше като начало на събарянето на портата. Заздравяването можеше да стане най-лесно като се склучи свода на портата и се съединятъ и съ това изчезнатъ надвесената една срещу друга „Камили“. Съ това романтичното въ старината се пожертва, за да стане съ неговата цена заздравяването и запазването ѝ. Освенъ склучването на свода започна и заздравяването на долната частъ на портата, която е силно изронена. Липсата на сръдства не позволи и тукъ всичко това да се извърши така, както би трѣбвало да бжде. А. л. Рашеновъ.

Третиятъ международенъ конгресъ по византология въ Атина. — Отъ 12 до 18 октомври 1930 год. се състоя въ Атина третиятъ международенъ конгресъ по византология (за първия въ Букурещъ презъ 1924 год. и втория въ Бѣлградъ презъ 1927 г. гл. ИАИ II, 207 сл. и IV, 310 сл.). Конгресътъ бѣ посетенъ много по-добре, отколкото първитѣ два конгреса по сѣщата дисциплина въ Букурещъ и Бѣлградъ. Въ него участвуваха, освенъ гръцкитѣ делегати, още 188 чуждестранни делегати отъ следнитѣ

държави: Австрия, Англия, Белгия, България, Германия, Дания, Испания, Италия, Норвегия, Полша, Ромъния, Съединенитѣ Щати, Турция, Унгария, Франция, Чехословакия и Югославия. И този пътъ Русия не бѣ представена официално, обаче отдѣлни руски учени като емигранти взеха участие въ конгреса.

За да се даде възможностъ да се следятъ по-добре работитѣ на конгреса, учредени бѣха само следнитѣ четири секции: филологическа, историческа, археологическа и секция по византийско право, медицина и др. дисциплини. Освенъ това предвидени бѣха и две общи заседания на всички секции съвмѣстно. Въ заседанията на конгреса се прочетоха всичко 140 реферата изъ всички области на византологията.

България бѣ представена въ конгреса съ следнитѣ учени: г-да професоритѣ В. Н. Златарски, П. Никовъ, Я. Тодоровъ, Ив. Снѣгаровъ и Ив. Гошевъ (отъ страна на Университета), проф. Б. Филовъ (отъ страна на Академията на Наукитѣ и Археологическия Институтъ), А. Протичъ и Кр. Миятевъ (отъ страна на Народния Музей) и Г. Баласчевъ (като частно лице). Четенитѣ отъ тѣхъ реферати сж следнитѣ:

1. П. Никовъ, *Die Stellung der bulgarischen Kirche zum Patriarchat von Konstantinopel um das Jahr 1235* (на 13 октомври въ историческата секция).

2. Ив. Снѣгаровъ, *Νέον ἀντίγραφον τοῦ κώδικος τῆς πτὲς αὐτοκεφάλου ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος* (въ сѣщата день и въ сѣщата секция).

3. Г. Баласчевъ, *Αἱ σχέσεις μεταξύ τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Η' τοῦ Παλαιολόγου καὶ τοῦ συνεργεῖα αὐτοῦ νοιοδρυθέντος κατὰ τὴν δυτικὴν τοῦ*

Εὐξείνου Πόντου παραλίαν κράτους τῶν Ὀγούζων (на 18 октомври въ историческата секция).

4. Кр. Миятевъ, *Der plastische Stil der Rundkirche von Preslav* (на 13 октомври въ археологическата секция).

5. Б. Филовъ, *Die Herkunft des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós* (на 14 октомври въ археологическата секция).

6. А. Протичъ, *Das Problem des Bildnisses in Bulgarien im Jahre 1259* (на 17 октомври въ археологическата секция).

Г-да проф. В. Н. Златарски и Б. Филовъ бѣха избрани между председателитѣ на историческата и археологическата секции.

Въ свръзка съ конгреса бѣха предприети и нѣколко екскурзии, при които бѣха посетени манастира Дафни при Атина, старата византийска крепост Монемвазия, развалинитѣ на Мистра въ Пелопонезъ, разкопкитѣ въ Новия Анхиало и Солунъ.

Въ последното тържествено заседание на конгреса бѣ взето решение, по покана на българското правителство, четвъртиятъ международенъ конгресъ по византология да се състои презъ 1933 или 1934 г. въ София.

Б. Ф.

Пловдивскиятъ Археологически музей. — Както е известно, музеятъ при Народната библиотека въ Пловдивъ пострада доста много при последното землетресение въ южна България, вследствие на което неговитѣ сбирки трѣбваше да бѣдатъ затворени. Презъ последнитѣ години енергичниятъ и неуморимъ директоръ на пловдивската Библиотека и Музей, г-нъ Б. Дяковичъ, успѣ да издействува, да се

отпусне за нуждитѣ на музея зданието на държавнитѣ бирници, което се намира въ непосредствено съседство съ Библиотеката. Следъ като това здание бѣ поправено и значително разширено, сбиркитѣ на музея бѣха пренесени въ него и на 1 декември 1930 год. музеятъ бѣ отново откритъ за публиката. Благодарение на последнитѣ богати находки отъ Дуванлий, които се съхраняватъ въ Пловдивъ, значението на пловдивския музей порастна твърде много и днесъ той заема у насъ второ мѣсто следъ Народния музей въ София. За това допринесе твърде много и неговата нова сграда, въ която неговитѣ сбирки сж наредени твърде удобно и прегледно.

Б. Ф.

Разрушаването на Куршумъ-ханъ въ Пловдивъ. — Въпросътъ за запазването или разрушаването на Куршумъ-ханъ въ Пловдивъ — една отъ най-интереснитѣ турски постройки въ България — отдавна се обсъждаше отъ компетентнитѣ власти у насъ. За жалость, всички усилия на комисията за старинитѣ при Народния музей, да запази този цененъ архитектуренъ паметникъ, останаха напразни. Както и въ други подобни случаи, така и тукъ, съображения отъ чисто практически характеръ, които нѣматъ нищо общо съ науката, вземаха връхъ и Пловдивското общинско управление успѣ най-после да прокара своето отдавнашно желание за събарянето на Куршумъ-ханъ, което се извърши въ самото начало на 1931 год. На мѣстото на старата сграда предстои да се издигнатъ градски хали, а надъ тѣхъ — общински домъ! Безъ да искаме да се спираме

тукъ по-подробно върху тази нещастна идея, ние не можемъ да не отбележимъ съ съжаление, че старитѣ архитектурни паметници на страната ни, които и безъ това сж толкозъ малко, продължаватъ да се рушатъ въ името на нѣкакви благоустройствени планове, които впоследствие се указватъ обикновено неумѣстни, твърде малко проучени и после бърже се изоставятъ.

Б. Ф.

Фондътъ Пловдивски окръгъ. — При Българския Археологически Институтъ, по инициативата на пловдивския окръженъ управителъ Д. Димчевъ, бѣ основанъ напоследъкъ особенъ фондъ подъ название „Пловдивски окръгъ“, срѣдствата за който се събиратъ отъ градскитѣ и селски общини на пловдивския административенъ окръгъ и се изразходватъ за археологически и исторически изучавания въ сѣщия окръгъ. Благодарение на този фондъ, презъ лѣтото на 1930 и 1931 год. можахъ да се предприематъ обширни разкопки въ могилния некрополъ при Дуванлий, които дадоха извънредно ценни материали и обогатиха твърде много сбиркитѣ на пловдивския Археологически музей.

Примѣрътъ, който се даде отъ пловдивския окръгъ, би трѣбвало да се последва и отъ другитѣ окръзи у насъ. Само по такъвъ начинъ ние ще бждемъ въ състояние да изучимъ по-подробно нашата страна въ историческо и археологическо отношение. Срѣдствата, които държавата отпуска за тази целъ, сж твърде недостатъчни, за да могатъ само съ тѣхъ да се добиятъ задоволителни резултати. Б. Ф.

Два портрета на стари български царе. — Рускиятъ ученъ А. Грабаръ,

който е добре известенъ у насъ съ своитѣ многобройни трудове върху старобългарското изкуство, ми обръща вниманието напоследъкъ върху едно известие за два портрета на царъ Бориса и царъ Симеона (?), което той открилъ, като се ровѣлъ изъ стари руски списания. Предъ видъ на особното значение, което това известие има за иконографията на нашитѣ царе, нѣма да бжде излишно да го направимъ достъпно и на други заинтересовани. Касае се въ случая за една статия на руския ученъ Г. Филимоновъ, „Иконные портреты русскихъ царей“, обнародвана въ Вѣстникъ общества древне-русского искусства 1874—1876, стр. 51—55. По съобщение на А. Грабаръ, Филимоновъ дава следнитѣ сведения за двата портрета:

1. Царъ Борисъ, безъ брада и мустаци, стои правъ подъ една арка; до него надписъ *стѣ борисѣ*. Изображението се намира въ единъ ръкописъ отъ XII вѣкъ на Московската Синодална библиотека, който съдържа „Воскресныя поученія Константина Болгарскаго“. Срезневскій, въ своя трудъ „Свѣденія и замѣтки о малоизвѣстнихъ и неизвѣстнихъ памятникахъ“, Спб. 1867, XIV, стр. 42—48, считалъ този образъ за руски князь, обаче Филимоновъ, споредъ Грабара, съ право го опровергавалъ.

2. Царъ Симеонъ (?), безъ брада и мустаци, стои правъ подъ една арка. Надписъ липсва, обаче Филимоновъ го отъждествява съ Симеона възъ основа на различни съображения. Изображението се намира въ единъ ръкописъ пакъ отъ XII вѣкъ, „Творенія св. Ипполита“, въ манастира Гудовъ въ Москва.

Б. Ф.

Новооткрити старини

Съобщава **Ив. Велковъ**

София. — Мряморна оброчна плочка съ изображение на тракийски конникъ, вис. 20 см., шир. 19 см., деб. 3·4 см. Долната частъ, горниятъ дѣсенъ край и рамката на лѣвия край отчупени. Коньтъ въ бѣгъ на

Обр. 215. — Плочка съ тракийски конникъ отъ София.
Fig. 215. — Ex-voto de Cavalier thrace de Sofia.

дѣсно, конникътъ en face, съ развѣта назадъ хламида, съ копие въ издигнатата дѣсна ржка. Подъ коня куче захапало муцуната на глиганъ. На горната рамка следи отъ надписъ **ΚΥΡΙΩ**. Плочката е намѣрена при копане на основи за сѣдебната палата на ул. Витошка и Позитано въ края на 1929 г. Сега въ Народния музей, инв. 6356. Обр. 215.

Слатина до София. — Пжтна колона отъ варовникъ, вис. 1·80 м. Височина на буквитъ 3 см. Надписътъ въ дѣсната страна извѣтрѣлъ. Народенъ музей, инв. 6327.

Надписътъ гласи:

Ἀγαθὴ τύχη

Ὑπὲρ τοῦ μεγίστου καὶ [θειοτάτου] Αὐτοκράτορος Μεσσοῦ (Κουίντου Τραϊάνου Δεκίου καὶ τῆς 249/51 г. σεβασμοτάτης Αὐγοῦστας Ἐρεννίας Ἐτρουσιλλας Σεβ(αστῆς) [ἡγεμονεύοντος τῆς Θρακῶν ἐπαρχείας] Τ. Ἰουλίου Πρείσκου ἡ Σέρδ[ων] πόλιν τὸ μίλιον. Εὐτυχῶς.

Името на намѣстника на провинция Тракия Т. Iulius Priscus се срѣща тукъ за първи пжтъ. Въ списъка на чиновниците на Artur Stein, Römische Reichsbeamte der Provinz Thracien, не се споменава. Това име не намираме и по монетитъ (Münsterberg, Die Beamtennamen auf den griechischen Münzen). Пжтната колона е поставена отъ Сердика.

Голѣма Раковица (Новоселско). — Лѣва половина отъ по-слабо изпечена червена тухла, вис. 31 см., шир. 17·7 см., деб. 5 см. Намѣрилъ и подарилъ Христо Минчевъ, сега въ Нар. музей, инв. 6269. Върху тухлата латински надписъ. Обр. 216.

Тудень (Годечко). — Бронзова лампичка, дълга 12 см., вис. 3 см. Дъното профилувано, дръжката отчупена. Намѣрена въ градището на с. Тудень. Сега въ Народния музей, инв. 6367.

Ляляче (Врачанско). — Мряморна оброчна плочка съ изображение на тракийски конникъ, разстрошена на много парчета. Вис. 24·5 см., шир.

21 см. Конникътъ съ брада, en face, съ развѣта хламида назадъ, съ кжсо копие въ дѣсната издигната ржка. Подъ коня лъвъ захапалъ бѣгащъ напредъ глиганъ. Предъ коня дърво и права женска фигура. Върху горната и долна рамка латински надписъ съ посвещение на горскитѣ божества:

Silvano et Silvestri

Ulp. Eptezenus p(e)d(es) leg(ionis)

I Ita(licae) v(otum) p(osuit).

Плочката е намѣрена въ мѣстността Кадинъ Виръ, източно отъ селото. На това мѣсто се намирили монети отъ Каракала, Константинъ, Констансъ и следи отъ стари постройките. Сега въ Народния музей, 6361. Обр. 217.

Обр. 217. — Плочка съ тракийски конникъ отъ Лиляче.

Fig. 217. — Ex-voto du Cavalier thrace de Lillatché.

Чиренъ (Врачанско). — На северъ отъ селото, въ Калето, разположено на бърдото Милинъ камъкъ, е била намѣрена една обикновена бронзова

Обр. 216. — Тухла съ надписъ отъ Голѣма Раковица.

Fig. 216. — Brique avec inscription de Goléma Rakovitsa.

Обр. 218. — Мряморно торсо отъ Чиренъ.

Fig. 218. — Torse en marbre de Tchirène.

римска фибула, копия, желъзна брадва и стрелки. Отъ същото мѣсто произхожда и мряморно торсо на мжжъ, препасанъ, съ свитъкъ въ лѣвата ржка. Обр. 218. Сведения за находитѣ дава учительтъ Асенъ Трневъ.

Чупрене (Бѣлоградчишко). — Бронзовъ бюстъ-апликация на Хермесъ съ две крилца на главата, долу отчупенъ. Вис. 9·5 см. На гърдитѣ две дупки за прикачване. Главата

Обр. 219. — Бронзовъ бюстъ на Хермесъ отъ Чупрене.
Fig. 219. — Buste en bronze de Hermès, provenant de Tchoupréné.

обърната малко на лѣво. Широко отворени очи. На лѣвата буза повреди отъ ударъ, вѣроятно при намирането. Бюстътъ е намѣренъ презъ пролетъта на 1928 г. отъ Андрея Милинкинъ, сега запазенъ въ Видинския музей. Обр. 219

Арчаръ. — Въ една гробница презъ 1928 год. е намѣрено: една глинена стомничка съ високо устие, вис. 21·7 см., едно стъклено шишенце съ разлато горе устие, вис. 12·9 см., единъ глиненъ бюстъ на Атина съ шлемъ на главата. Предната частъ

на лицето отчупена. Липсватъ и части отъ долната половина на бюста. Отъ лѣвата страна на лицето се спуска една сплитка отъ косата. Такава сплитка отъ другата страна липсва. Сега въ Нар. музей, инв. 6289 — 6291. Обр. 220.

Обр. 220. — Глиненъ бюстъ на Атина отъ Арчаръ.
Fig. 220. — Buste en terre cuite d'Athéna, provenant d'Artchar (Ratiaria).

Отъ Арчаръ произхожда и една гема съ изображение на Виктория, стъпила съ лѣвия си кракъ върху едно кълбо, а съ лѣвата ржка, протегната напредъ, държи вѣнецъ съ панделка. Сега въ Нар. музей, инв. 6292.

Орѣхово. — Мряморна оброчна плочка, горе закржглена, съ изображение на тракийски конникъ. Вис. 19·1 см., шир. 15 см., деб. 2·7 см. Конникътъ съ кждрава коса, съ глава обърната на дѣсно, е въ туника и хламида, която се развѣва назадъ. Въ дѣсната издигната ржка той

държи кжсо копие, въ лѣвата ржка поводитѣ на коня. Предѣ коня дърво съ плодъ (?), около което се увива змия. Подѣ коня глиганѣ, ухапанѣ отѣ две кучата. Обр. 221.

Обр. 221. — Плочка съ тракийски конникъ отъ Орѣхово.
Fig. 221. — Ex-voto du Cavalier thrace d'Oréhovo.

— Мряморна оброчна плочка горе закржглена, съ изображение на тракийски конникъ. Вис. 16·2 см., шир.

Обр. 222. — Плочка съ тракийски конникъ отъ Орѣхово.
Fig. 222. — Ex-voto du Cavalier thrace d'Oréhovo.

Известия на Археол. Инст. VI.

16·8 см., деб. 2·5 см. По рамкитѣ останки отъ червена боя. Конникътъ еп face, държи съ дветѣ си ржце поводитѣ на коня. Задѣ него се развѣва хламидата му. Задѣ коня мжжка фигура придържа опашката на коня, предѣ коня две забулени женски фигури. На долната рамка надписъ: Titus Fla(avius) Aprius ex vo(to) p(osuit). Обр. 222.

— Долна половина отъ мряморна оброчна плочка съ изображение на тракийски конникъ. Вис. 12·3 см.,

Обр. 223. — Плочка съ тракийски конникъ отъ Орѣхово.
Fig. 223. — Ex-voto du Cavalier thrace d'Oréhovo.

шир. 15·5 см., деб. 1·5 см. Коньтъ съ преднитѣ си крака стжпилъ върху олтаръ. Подѣ коня куче ухапало муцуната на глиганѣ. На долната рамка надписъ: D. Dom. Albanus, v. p. Сега въ Народния музей, инв. 6357—6359. Обр. 223.

Плочкитѣ сж намѣрени въ долнитѣ лозя до казармитѣ при гр. Орѣхово, при копане основи за кжща презъ мартъ 1930 г.

Гигенъ. — Глиненa статуйка на Венера pudica, вис. 17 см. Долната часть отчупена. На главата покривало, което достига до раменетѣ, съ

диадема. Дъсната ржка, украсена съ гривна, положена на гърдитѣ, съ лѣвата ржка поддържа намѣталото. Народенъ музей, инв. 6234. Обр. 224.

Обр. 224. — Глинена статуйка на Венера отъ Гигенъ.
Fig. 224. — Statuette en terre cuite de Vénus, provenant de Ghighen (Oescus).

— Отъ тукъ произхожда и една мряморна оброчна плочка, вис. 15 см., шир. 12·7 см., деб. 1·5 см., съ изображение на тракийски конникъ. Плочката горе стѣснена. Конникътъ на дѣсно. Предъ него жена, подъ коня глиганъ. Нар. музей, инв. 6483. Обр. 225.

Черчеланъ (Никополско) — Надгробенъ паметникъ, намѣренъ въ една

гробница при селото, вис. 1·50 м., шир. 0·80 м. Плочата е била използвана по-късно въ постройка, а отъ 1843 г. като надгробенъ паметникъ на нѣкой

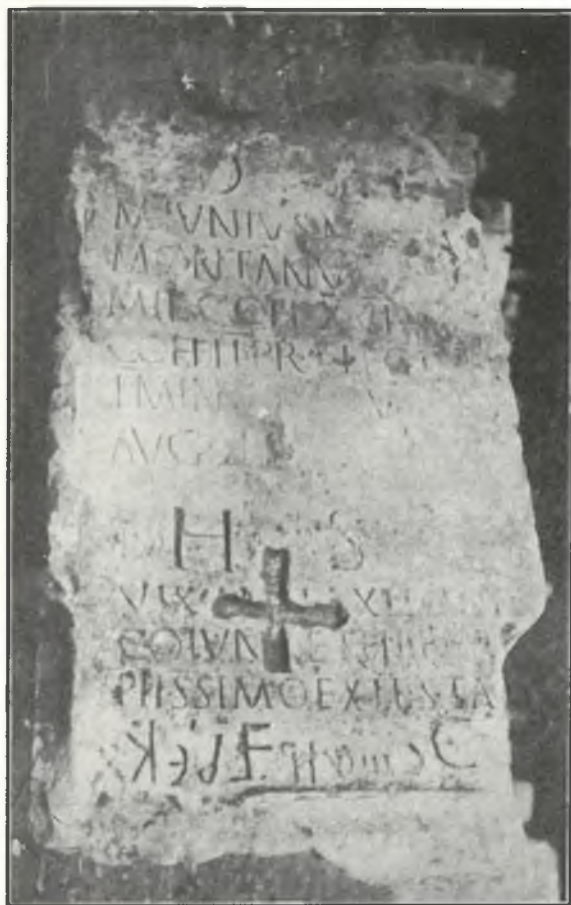
Обр. 225. — Плочка съ тракийски конникъ отъ Гигенъ.
Fig. 225. — Ex-voto du Cavalier thrace de Ghighen (Oescus).

си Станъ Греку. За надписа съобщава началникътъ на трудово бюро отъ Плѣвенъ Ною Н. Ноевъ. Обр. 226.

D [M
M . I V N I V S M
M O N T A N V S
M I L C O N X X I I . . .
C O N I I P R . L E G I . . .
I M I N E V R . .
A U G . > L E
H S E
V I X . // , // , // L X I I . . .
C O I V N // E T
P I I S S I M O E X T E S T A //
F C

Ако добре се разбира отъ снимката, тукъ трѣбва да имаме cohors XXII Voluntariorum, която до сега не бѣше ни нѣкжде засвидетелствувана (Pauly-Wissowa, RE IV 1, 354). Въ

следния редъ би се очаквало *cohors praetoria*, но сигурно и тукъ се отнася за нѣкоя помощна кохорта, която още точно не познаваме (RE IV 1, 325).

Обр. 226. — Надгробенъ паметникъ отъ Черчеланъ.
Fig. 226. — Monument funéraire de Tchertchélan.

Отъ сѣщото село произхожда бронзовъ бюстъ на Сераписъ съ калатъ и лжи на главата. Облѣченъ въ туника и хламида, прехвърлена презъ лѣвото рамо. Вис. 9·3 см. Намѣренъ при копане на дигата въ Карабоазката низина. Нар. музей, 6354. Обр. 227.

Плѣвенско. — Бронзова статуйка на Зевсъ, вис. 12·3 см., съ подставката 16·5 см. Лѣвиятъ кракъ превитъ и малко назадъ. Въ дѣсната ржка държи мълнията, въ лѣвата е държалъ вѣроятно жезъла. Хубава изработка. Обр. 228.

— Бронзова статуйка на орелъ, стѣпилъ върху мълния. Вис. 4·8 см. Крилата прибрани. Сега въ Нар. музей, инв. 6380, 6382. Обр. 229.

Обр. 227. — Бронзовъ бюстъ на Сераписъ отъ Черчеланъ.
Fig. 227. — Buste en bronze de Sérapis, provenant de Tchertchélan.

Бѣла Черква. — Бронзова апликация съ диам. 4·8 см., съ релефно изображение на Еросъ съ *cirrus* на главата, съ бръшлянови листа около плещитѣ. Въ горната частъ малкъ отворъ. Нар. музей, инв. 6332. Обр. 230.

Бѣла. — Бронзова апликация отъ по-късната римска епоха, съ диаметъръ 11 см., съ две дупки за прикачване. Вжтре изпълнена съ завити орнаменти. Народенъ музей, инв. 6329. Обр. 231.

Обр. 228. — Бронзова статуйка на Зевсъ отъ Плѣвенско.
Fig. 228. — Statuette en bronze de Zeus, provenant des environs de Plévène.

Минде (Еленско). — Презъ пролѣтѣта на 1928 г. въ мѣстността Петкова Вода до с. Минде е намѣренъ фрагментъ отъ голѣмъ кратеръ отъ варовникъ, вис. 52 см., дългъ 88 см., деб. 11 см., съ орнаменти на лозови листа и гроздове. Сега въ Нар. музей, инв. 6271.

Обр. 229. — Бронзова статуйка на орелъ отъ Плѣвенско.
Fig. 229. — Statuette en bronze d'un aigle, provenant des environs de Plévène.

Опака (Поповско). — При реголване на нива за лозе, непосредствено западно отъ селото сж открити четири бронзови статуйки, прибрани въ гимназията въ Попово.

1. Бронзова статуйка на Марсъ, вис. 15 см., съ буйна коса и шлемъ

Обр. 230. — Бронзова апликация съ Еросъ отъ Бѣла Черква.
Fig. 230. — Applique en bronze de Béla Tcherkva.

Обр. 231. — Бронзова апликация
отъ Бѣла.

Fig. 231. — Applique en bronze
de Béla.

Обр. 232. — Бронзова статуйка
на Марсъ отъ Опака.

Fig. 232. — Statuette en bronze
de Mars, provenant d'Opaka.

на главата. Лѣвиятъ кракъ назадъ и
въ страна. Дѣсниятъ малко превитъ.
Лѣвата ржка, протегната напредъ,
отчупена. Въ дѣсната ржка Марсъ
е държалъ вѣроятно копие. Хубава
зелена патина. Художествена изра-
ботка. Обр. 232.

Обр. 233. — Бронзова
статуйка на Атина
отъ Опака.

Fig. 233. — Statuette
en bronze d'Athéna,
provenant d'Opaka.

2. Бронзова статуйка на Атина,
вис. 11·5 см., съ шлемъ. Дѣсната
ржка отчупена. Дѣсниятъ кракъ пре-
витъ и малко назадъ, на гърдитъ
медуза. Изражението на лицето стро-
го. Художествена изработка. Обр. 233.

3. Бронзова статуйка на жрица,
вис. 9·5 см. Лѣвата ржка, изработена
отдѣлно, липсва. Въ протегнатата

Обр. 234. — Бронзова статуйка
на жрица отъ Опака.
Fig. 234. — Statuette en bronze d'une
prêtresse, provenant d'Opaka.

дѣсна ржка държи жертвена паница. Главата забулена. Обр. 234.

4. Бронзова статуйка на Зевсъ мълниеносецъ, вис. 13 см. Въ дѣсната ржка държи мълнията, лѣвата протегната напредъ. Стъпалото на дѣсния кракъ отчупено. Обр. 235.

Крепча (Поповско). — Бронзова статуйка на Хермесъ, вис. 10 см. Долната частъ на дѣсния кракъ отчупена. Лѣвиятъ кракъ превитъ. Въ дѣсната протегната малко напредъ ржка Хермесъ държи кисията. Кадуцейтъ въ другата ржка е изчезналъ.

Статуйката е добре моделирана. Намѣрена въ низината на пѣтя за Горно Абланово на дълбочина 1 м. въ стара основа отъ постройка. Сега въ Нар. музей, инв. 6270. Обр. 236.

Обр. 235. — Бронзова статуйка
на Зевсъ отъ Опака.
Fig. 235. — Statuette en bronze
de Zeus, provenant d'Opaka.

Гюргенли (Шуменско). — Мряморна оброчна плочка, горе стѣснена и окръглена, съ изображение на тракийски конникъ. Вис. 24·5 см., шир. 18·5 см., деб. 3 см. Конникътъ въ кжсъ хитонъ, съ лице напредъ, съ брада, съ издигнато кжсо копие. Подъ конника лъвъ захапалъ куче. Преднитѣ крака на коня издигнати. Върху рамката горе надписъ $\text{Κυρίφ [}^{\text{H}}\text{]ρωι, долу } \text{Ἀρτεμίδωρος στρατιώτης ἐδξ[άμε]νος ἀνέδθηκε.}$ Плочката е намѣрена презъ 1906 г. Сега въ Народния музей, инвентаръ № 6303.

Тича. — Златна обеца, вис. 4 см. Върху полумесецъ отъ топчести орнаменти прикаченъ полукръгълъ издатъкъ съ петъ тригълничета, украсени сжщо съ топчета. Нар. музей, инв. 6330.

Обр. 236. — Бронзова статуйка на Хермесъ отъ Крепча.
Fig. 236. — Statuette en bronze de Hermes, provenant de Kreptcha.

Месемврия. — Жителтъ на Месемврия Трифонъ Стефановъ, като разкопавалъ покрай двора си презъ февруари 1930 г. на 3 клм. вѣнъ отъ града, за да изкара единъ коренъ отъ сухо дърво, открилъ гробница, изградена съ хубави дѣлани камъни. Вжтре било намѣрено едно златно цилиндрично парче. Близко до това мѣсто трудоваци открили още две други подобни гробници съ две тънки златни синджирчета и две глинени гърнета. Изглежда, че гробниците сж били ограбени.

— Презъ декември 1928 г. поради силна буря е падналъ насипъ въ западната частъ на града. Тамъ били намѣрени: една глинена главичка теракота на юноша (Аполонъ?), вис. 2 см.; главичка отъ статуйка на жена съ раздвоена коса, която се спуска по дветѣ рамена, вис. 3.5 см.; глинена главичка отъ статуйка на жена съ забрадка на главата, която се спуща надолу, минава подъ брадата и завива къмъ лѣвото рамо; една обикновена глинена лампичка, дълга 5.9 см.; три други глинени главички, лѣвъ кракъ отъ малка мряморна статуйка, частъ отъ глинена статуйка на мжжъ и др. дребни предмети. Нар. музей, инв. 6293—6296. Обр. 237 и 238.

Обр. 237. — Находки отъ Месемврия.
Fig. 237. — Objets en terre cuite, trouvés à Mésemvria

Сливенъ. — Презъ октомври 1929 год. сливенскиятъ жителъ Кирилъ Генчевъ, като копалъ пръстъ въ една могила, находяща се между кварта-

вис. около 20 см., съ отчупени крака, съ патера въ спуснатата лѣва ржка. Дѣсната ржка е издигната нагоре. Сега въ Пловдивския музей.

Обр. 238. — Находки отъ Месемврия.
Fig. 238. — Objets en terre cuite,
trouvés à Mésemyria.

литѣ Даме Груевъ и Циганския кварталъ, открилъ една гробница, изградена съ голѣми четвъртити тухли съ размѣри 40×40 см., всичко 180 парчета, и други обикновени 218, деб. до 3 см. Подъгъ на гробницата билъ застланъ съ две тухли съ размѣри 1×1 м. Не е известно, какво точно е намѣрено въ тази римска гробница, ограбена въ голѣмата си частъ. Запазено е само едно бронзово имбо отъ щитъ, сега въ читалището въ Сливенъ.

Карлово. — На около 200—300 м. източно очъ града, северно отъ шосето за Калоферъ, мѣстото е обградено за разсадникъ. При разкопаване тукъ презъ 1929 г. сж открити десетина голѣми глинени кюпа, пропукани и разтрошени, една глинена лампичка, керамиди и др. Освенъ това на сжщото мѣсто била намѣрена бронзова статуйка на Зевсъ,

Пловдивъ. — По ж. п. линия западно отъ Пловдивъ, въ мѣстността Сарай Терли, на 1200 м. далечъ отъ гарата, при поправка на телеграфни стълбове работниците попаднали на гробъ, обграденъ съ грамадни гранитни дѣлани камъни. Отгоре сж били поставени два камъка. Горниятъ е съ размѣри $2.42 \times 1.20 \times 0.21$ м., долниятъ $2.56 \times 1.62 \times 0.47$ м. Самиятъ гробъ е 1.30 м. дългъ, а 0.60 м. дълбокъ. Върху гроба изглежда да е имало нѣкога малка могилка. Гробътъ е билъ по-рано ограбванъ, но по останалитѣ фрагменти отъ глинени сждове той може да се отнесе къмъ II—III в. сл. Хр.

Козарско (Пещерско). — Въ мѣстността Въртянъ Камъкъ къмъ 1927 година била намѣрена една бронзова статуйка на Атина съ шлемъ на главата, съ кукумявка въ дѣсната ржка. Вис. 4.8 см. Въ нивата, дето е намѣрена статуйката, се намирили стари монети, дѣлани камъни, сжщо голѣми глинени кюпове. Сега въ Нар. музей, инв. 6301. Обр. 239.

Семчиново (Т.-Пазарджийско). — Глинено гърненце, вис. 8 см., диаметръ на устието 4.5 см. Цвѣтъ сивъ.

— Бронзова токичка, дълга 4.5 см. Две стилизирани животни съ обърнати навън глави. На вътрешния

край кръстовидна извивка, украсена съ надлъжни и напръчни линии. Варварски стилъ, вѣроятно отъ къмъ края на V в. пр. Хр. Предметитѣ произхождатъ вѣроятно отъ нѣкой гробъ. Народенъ музей, инв. 6352—6353. Обр. 240.

Обр. 239. — Бронзова статуйка на Атина отъ Козарско.
Fig. 239. — Statuette en bronze d'Athéna, provenant de Kozarsko.

Обр. 240. — Бронзова токичка отъ Семчиново.
Fig. 240. — Objet en bronze de Semtchinovo.

срѣдата релефъ на дете, въ лѣвия доленъ жгълъ главата на друго дете. Плочата е намѣрена въ двора на П. Георгиевъ, сега въ Народния музей, инв. 6268. Обр. 241.

Обр. 241. — Надгробна плоча отъ Карнолово.
Fig. 241. — Monument funéraire de Karnolovo.

Пелевунъ (Ортакойско). — На върха Св. Илия билъ намѣренъ единъ камъкъ съ гръцки надписъ, както и два фрагмента съ изображение на тракийски конникъ. На това мѣсто би трѣбвало да се потърси светилището на горното божество.

Карнолово (Петричко). — Мряморна надгробна плоча, вис. 53 см., шир. 29 см., деб. 7 см. Въ горната половина главитѣ на мъжъ и жена, по

Проваленци (Радомирско). — Мряморна оброчна плочка съ изображение на Хера, счупена на три парчета. Вис. 30 см., шир. 16.5 см., деб. 3.2 см. Въ лѣвата ржка богинята държи жезълъ, въ дѣсната патера надъ пламтящъ олтаръ. На рамката горе надписъ *Κυρία Ήρα*, долу въ два реда *Οὐλπιος Μουκιανοῦ | εὐχὴν*. Плочката е намѣрена въ една нива. Сега въ Народния музей, инв. 6383.

Колективни находки на монети

Съобщава Н. Я. Мушмовъ

1929—1930 год.

Опака (Поповска околия). — На 7 април 1929 г. трудовацитъ Ив. Ивановъ Узуновъ и Селимъ Ибратовъ Хаджоглу, като копали въ мѣстността „Ветитъ Лозя“, изровили едно „пръстено кандило“, въ което били вложени 13 златни монети византийски отъ Андроникъ II Палеологъ съ сина си Михаилъ IX (1294—1320 г.).

Ржжана (Казанлъшка околия). — Нѣкой селянинъ намѣрилъ въ гората една монета отъ бѣло злато (електронъ), съчена въ Кицикъ, Мала-Азия, презъ VII в. пр. Хр. Монетата била прибрана за Казанлъшкия музей отъ директора на този музей, покойния Петъръ Топузовъ. Тя има тегло 16.70 гр. Презъ 1929 г. имахъ случай да прегледамъ самата монета. Тя е автентична. Върху лицето ѝ е представенъ козелъ, готвящъ се да легне, подъ него делфинъ. Опакоето е заето отъ вдлъбнатъ квадратъ.

София. — Презъ първитъ дни на юни 1929 г., при копане основи за нова сграда въ лѣво отъ шосето, което води отъ Софийскитъ гробища за с. Орландовци, били намѣрени 9 бронзови монети отъ Анастаси I (491—518 г.), 9 бронзови монети отъ Юстинъ I (518—527 г.) и 2 бронзови монети малки отъ сжщата епоха. Намѣренъ билъ и единъ бронзовъ пръстенъ разстрошенъ.

Мечка (Никополска околия). — На 16 май 1929 г. жителитъ на с. Мечка Сава Георгиевъ и Ахмедъ Демировъ, като копали пѣськъ въ мѣстността „Срещу Петковата воденица“, изровили единъ глиненъ сждъ въ форма на кандилница, строшенъ, и въ него имало 29 сребърни тетрадрахми отъ типа на ония отъ Филипа II Македонски (359—336 г. пр. Хр.) и една тетрадрахма отъ Александра Велики (336—323 г. пр. Хр.). Монетитъ бидоха предадени на кмета на с. Мечка и сетне препратени чрезъ Никополското околийско управление въ Народния музей, който заплати следуемото се възнаграждение на намѣрвачитъ. Монетитъ не сж отъ епохата на Филипа и Александра, а сж имитации на тѣхнитъ монети; всичкитъ сж отъ келтийски типъ, съчени презъ II в. пр. Хр.

Преславъ. — Презъ 1927 г. започнаха разкопкитъ на Симеоновата църква при Преславъ. Между другитъ интересни старини отъ началото на българската християнска епоха, тамъ се откриха нѣколко византийски монети отъ X—XII в. Споредъ сведенията на ръководителитъ на разкопкитъ г-да К. Миятевъ и Ю. Господиновъ, монетитъ били намѣрени на различни дълбочини въ насипа на църквата, като напр.: една медна монета отъ Ив. Цимисхи (967—976 г.) била намѣрена южно до самата църква, въ най-долния пластъ, до втория цокълъ; една сребърна монета отъ Ва-

сили II Българоубиецъ (976—1025 г.) била намърена южно до олтара на църквата, на 80 см. въ набития пластъ; пакъ южно отъ църквата на дълбочина единъ и половина метъръ била намърена половина частъ отъ оловенъ печатъ съ гръцки надписъ, а на 90 см. дълбочина една медна монета отъ Константинъ X Дука (1059—1067 г.); вънъ отъ атриума, западно отъ три новооткрити гробници, въ друга четвърта гробница, била намърена медна монета отъ Ив. Цимисхи.

Въ насипа е намърена и една бронзова монета Анхиало отъ Гордиана III (238—244 г.), както и една малка тънка сребърна турска монета отъ XVII в. Намърени сж и три бронзови ядра отъ изтрети монети, провъртени по срѣдата, навърно за накити или прешлени.

Намъренитѣ монети можахъ да класирамъ по следния начинъ: 1 бр. монета отъ Гордианъ III и Транквилина, сѣчена въ Анхиало; 13 медни монети отъ Ив. Цимисхи; 1 сребърна монета отъ Васили II съ орѣзани крайща; 1 медна монета отъ Михаилъ IV (1034—1041 г.); 1 медна монета отъ Теодора (1055—1056 г.), дъщеря на Константинъ X Дука (1059—1067 г.); 8 медни монети корубести, навърно отъ Алекси I Комнинъ (1081—1118 г.); 2 медни монети корубести, навърно отъ Исакъ II Ангелъ (1185—1195 г.); 4 медни монети корубести, навърно отъ Алекси III Комнинъ (1195—1203 г.).

При разкопкитѣ на двореца бѣха открити следнитѣ медни монети: една монета отъ Васили I (867—886 г.); 17 монети отъ Ив. Цимисхи; 5 монети отъ Теодора, дъщеря на Константинъ VIII (1025—1028 г.); 7 мо-

нети отъ Михаилъ IV; 6 монети отъ Исакъ I Комнинъ (1057—1059 г.); 1 монета отъ Константинъ Дука; 2 монети отъ Михаилъ VII Дука (1071—1078 г.); 20 монети отъ Алекси I Комнинъ; 1 монета отъ Мануилъ I Комнинъ (1143—1180 г.); 1 монета отъ Иванъ II Комнинъ (?) (1118—1143 г.); 3 монети отъ сжщия; 1 монета отъ Андроникъ I Комнинъ (?) (1184—1185 г.); 10 мон. отъ Исакъ II Ангелъ (1185—1195 г.); 1 българска монета отъ Константинъ Асенъ (1258—1277 г.); една римска монета отъ Пробусъ (276—282 г.); една анонимна монета отъ латинскитѣ императори въ Цариградъ отъ XII в. и други монети твърде изтрети, навърно отъ Комнинитѣ отъ XII в.

Ружанци (Брѣзнишка околия). — Една селянка отъ селото при оранъ на нивата си въ мѣстността „Ситни Трънъ“ намърила две сребърни тетрадрахми отъ Пеонския царъ Патрай (340—315 г. пр. Хр), които се откупила за Народния музей. Споредъ събранитѣ сведения, въ сжщата мѣстность имало останки отъ стари зидове на сгради.

Голѣмо Малово (Годечка околия). — Въ нѣкоя нива, близо до старъ пжтъ, били намърени десетина златни монети отъ Венецианската република. Видѣхъ само една отъ тѣзи монети; тя е отъ дожда Лудовико Манини (1789—1797 г.).

Лѣтница (Ловчанска околия). — Мария Ангелова Натева намърила 40 сребърни талери отъ Дубровнишката република, сѣчени презъ следнитѣ години: 1751, 1753, 1757, 1759, 1760, 1762 и 1764—1773.

Освенъ горнитѣ талери, сжщата жена намѣрила на сжщото мѣсто други 32 сребърни алтильци, отъ които 21 отъ султанъ Мустафа III (1758—1774) и 11 алтильци отъ Абдулъ Хамидъ I (1774—1788).

Крушовица (Орѣховска околия). — Нѣкой селянинъ при оранъ на нивата си закачилъ съ ралото нѣкакъвъ сждъ съ сребърни монети отъ времето на римската република отъ II—I в. пр. Хр. и по браздата събралъ около стотина монети. Отъ тази находка можахъ да прегледамъ 36 екземпляра. Споредъ сведенията ми, отъ сжщата находка други лица отъ сжщото село прибрали други стотина монети. Изглежда, че находката е била много по-голѣма, но е ограбена и укрита.

Горски Изворъ (Хасковска околия). — Константинъ Петовъ Дюлгеровъ изкопалъ въ двора си едно гърне съ сребърни монети западноевропейски и турски отъ края на XVIII и началото на XIX в. Монетитѣ били около 5—6 кгр. Отъ тѣзи монети прегледахъ нѣколко екземпляра отъ следнитѣ владѣтели: отъ Мария Терезия талери съ дати 1751 и 1765 г.; отъ Саксонския дукъ Фридрихъ Августъ талери съ дата 1766 г.; отъ Францискъ II талери съ дата 1802 г.; отъ султанъ Мустафа III (1758—1774) и Абдулъ Хамидъ I (1774—1788) алтильци; отъ султанитѣ Селимъ III (1788—1807) и Мустафа IV (1807—1808) акчета (аспри).

Попово (Борисовградска околия). — Христо Начевъ отъ сжщото село намѣрилъ въ мѣстността „Попово“

около 2—3 кгр. сребърни монети римски републикански. Отъ тази находка имахъ случай да прегледамъ само нѣколко екземпляра, другитѣ били разнесени.

Кюлевча (Шуменска околия). — Едно момиче, като вадило камъни отъ скалата въ мѣстността „Гръцка сѣчъ“, намѣрило вложени въ кожена кесия около 200—300 медни монети римски отъ IV в. Отъ тази находка прегледахъ само 4 екземпляра отъ Константина I Велики (306—337 г.) и една отъ Лицини баща (307—323 г.). За сжщата находка ми съобщи и г. Ив. Молловъ, уредникъ на Шуменския музей, който запазилъ за музея 9 екземпляра отъ сжщитѣ монети.

Михалци (Търновска околия). — Юрданъ Мариновъ, при раскопване на тресека изъ нивата си, въ мѣстността „Садина“, на около 20 см. дълбочина, изкопалъ едно гърне съ сребърни монети отъ XVI и XVII в. Часть отъ тѣзи монети Мариновъ самъ представи въ Народния музей, а друга часть продалъ на софийскитѣ сарафи. Обаче полицията залавя тѣзи монети и ги изпрати въ музея. Всички монети сж 3123, сѣчени отъ 37 европейски владѣтели на Австрия, Англия, Испания, Полша, Турция, Франция, Германия и Унгария и на владѣтели на разни херцогства и провинции презъ XVI и XVII в. Найкъсната дата, която се срѣща върху монети отъ тази находка, е годината 1613 върху единъ грошъ отъ унгарския кралъ Габриелъ Батори. Значи находката не е могла да бжде заровена въ земята по-рано отъ тази дата. Следователно трѣбва да пред-

полагаме, че тази находка е във връзка с войните между Турция и християнските владетели от началото на XVII в.

Чамъ-Кория (Самоковско). — До охранителната рота на царския дворец един войник изкопал едно глинено гърне с 13 сребърни монети, които инспекторът на царските дворци изпрати във Народния музей. От тѣзи монети една тетрадрахма бѣше отъ Филипа II Македонски (359—336 г. пр. Хр.); 6 тетрадрахми и 4 драхми отъ Александра III Македонски (336—323 г. пр. Хр.) и 2 тетрадрахми отъ тракийския царъ Лизимахъ (323—281 г. пр. Хр.). За музея се задържаха само последните 2 монети срещу надлежното възнаграждение, а другите се върнаха на намѣрвача.

Габаре (Бѣлослатинска околия). — Една жена намѣрила въ скалата при селото въ мѣстността „Дрѣновица“ 15 сребърни талери отъ Августъ Саксонски съ дата 1558 г. Отъ тѣзи талери прегледахъ само единъ, но жената, която бѣше доста интелигентна, ме увѣри, че всичките били еднакви и носили сѣщата дата.

Койно (Кюстендилска околия). — Въ мѣстността „Балчевъ Валокъ“ били намѣрени въ гърне около 2000 медни византийски монети корубести отъ XII в. Отъ тази находка въ музея се получиха за преглеждане 500 екземпляра. Всички бѣха отъ Комнинитѣ, зле запазени.

Гърци (Видинска околия). — Въ мѣстността „Латинския Бунаръ“, при реголване на едно мѣсто за лозе, билъ намѣренъ сѣдъ съ сребърни и златни монети турски и полски

отъ XVII в. Учителътъ въ Видинъ, г. В. Атанасовъ, който е и представител на Народния музей въ Видинско, ми съобщава, че отъ тази находка видѣлъ около 800 екземпляра отъ турските монети, които, споредъ прочитането навѣрно на нѣкой турчинъ, г. Атанасовъ приписва на султанъ Мехмедъ IV (1648—1689 г.), и 12 златни монети полски отъ Сигизмундъ III (1587—1632 г.). Споредъ сведенията на г. Атанасовъ, събрани отъ селянинъ, който присѣствувалъ при находката, сребърните монети били около 4 кг., а златните 128 екземпляра. Изглежда, че находката е във връзка с войните между Турция и християнските владетели отъ XVII в.

Панагюрище (Т. Пазарджишка околия). — Добри Чакъровъ при поправки въ кѣщата си намѣрилъ въ земята 16 алтильци отъ Селимъ III (1788—1807 г.).

Сваленикъ (Русенска околия). — На 2 октомври 1930 г., при изкопъ за каналъ презъ двора на училището, били намѣрени 3 австрийски талера отъ Мария Терезия съ дати 1759, 1762 и 1767 г.; 4 талера Дубровнишки съ дати: 1752, 1764, 1766 и 1768 г.; четвъртъ талеръ отъ Филипа V Испански; 12 алтильци, 13 бешлици, 5 икилицы и 186 акчета (аспри) отъ Мустафа III (1758—1774 г.); 3 икилика и 5 акчета отъ Махмудъ I (1731—1755 г.); 1 акче отъ Османъ III (1755—1758 г.); 1 акче отъ Ахмедъ III (1703—1731 г.); 1 акче отъ Махмудъ II (1808—1839 г.) и една златна монета отъ неизвестно кой султанъ. Изпратени сѣ отъ Русенското околийско управление.

Дупнишка околия. — Нѣкжде въ Дупнишко били намѣрени 43 сребърни монети срѣдноевропейски и турски. Не можахъ да събера точни сведения за мѣстонахождението и обстоятелствата, при които е станала находката. Монетитѣ изпрати въ музея софийскиятъ адвокатъ г. Скрински. Тѣ бѣха всички отъ XVIII в. отъ следнитѣ владѣтели: половина талеръ отъ Саксонския дукъ Фридрихъ Августъ съ дата 1766 и другъ единъ съ дата 1768 г.; 2 половинъ талера отъ Августъ Иосифъ Австрийски отъ 1772 г.; 4 сребърни талера отъ Дубровнишката република съ дати: 1760, 1767, 1768 и 1776 г.; 16 онлуци, 3 алтильци и 6 бешлици отъ долно сребро отъ Абдулъ Хамидъ I (1774—1788); 1 онлукъ, 11 алтильци и 1 бешликъ отъ Мустафа III (1758—1774 г.).

Берковско. — Споредъ сведенията на г. Стефанъ Кръстевъ, химикъ въ

Берковица, въ нѣкое село изъ околията при обработване на нива или лозе били намѣрени 150 сребърни и билонови монети римски. Отъ тази находка г. Кръстевъ ми представи 28 монети; тѣ бѣха отъ следнитѣ императори: Септими Северъ 2, Юлия Домна 1, Гета 1, Елагабалъ 2, Северъ Александъръ 4, Юлия Мамаея 1, Гордианъ III 6, Филипъ Арабъ 9, Отацилия 1, Траянъ Деци 1.

Ямболско. — Нѣкжде въ ямболско е станала доста голѣма находка на сребърни монети гръцки. Точно мѣстото на находката не можахъ да науча, обаче отъ тази находка прегледахъ 72 екземпляра; 71 бѣха сребърни тетрадрахми отъ Александра Македонски (336—323 г. пр. Хр.), а една (която се откупи за музея) отъ келтийския царъ Каварусъ (219—200 г. пр. Хр.). Всичкитѣ монети бѣха твърде добре запазени, съ различни символи и монограми.

Оценки и библиография

Vittore Pisani, Ueber die sog. thrakische Inschrift von Ezerovo. Indogermanische Forschungen, Bd. 47, 1928, стр. 42—47.

Горната статия е единъ новъ опитъ да се изтълкува тракийскиятъ надписъ върху пръстена отъ Езерово, публикуванъ отъ Филовъ въ Изв. на Археол. Д-во III, 205 и Archäolog. Anzeiger 29, 421, който се състои отъ следнитѣ два хексаметра, установени отъ Krohn и Hirt (Glotta 7, 86; Indogerm. Forsch. 37, 213 и сл.):

Ρόλιττένεάς νερένεα τίλτεαν ήσκο
Ἀραζεά δομεάν Τίλεζόπτα μήεραζήλτα.

Авторътъ ѝ оспорва преди всичко метрическата му форма, тъй като тя предполагала произволни дълги и кратки гласни, пъкъ и често следвали въ надписа два вокала единъ следъ другъ, които могли да се четатъ като два или единъ слогъ. Обаче произволно удължаване имаме само въ началото на първия слогъ, дето стоятъ собствени имена, а сжщо и въ началото на първия стихъ, дето

стои думата *Αραζεα* съ трибрахиченъ завършъкъ. Но тъкмо въ подобни случаи се допускатъ и на гръцки произволни удължения на гласнитъ. А за произволно съкращаване на гласни въ надписа и дума не може да става, тъй като знакътъ ζ въ него очевидно застъпва не гръцко *zd* или *dz*, а наше *з*, както това е изтъкнато още отъ Krohn (Glotta 7, 86). Що се отнася до гласнитъ, които дохождатъ една следъ друга, то тѣ очевидно принадлежатъ на една и съща дума, а не на две различни, та въ случая не може да се приложи елизията, при която единътъ отъ вокалитъ би изчезналъ. При това въ израза *μη εραζήλτα* може би думата *εραζήλτα* е почвала съ звука *в*, чийто съответенъ знакъ *Ϝ* тукъ изобщо не се употребя (за това *δομεαν* стои вмѣсто *δομεφαν*, както Kretschmer, Glotta 7, 90 съ пълно право предполага), та елизията и тукъ би била невъзможна.

Авторътъ на статията не е взелъ подъ внимание, че пръстенътъ е намѣренъ въ надгробна могила заедно съ разни погребални дарове, и за това въ тълкуването на надписа изхожда отъ съвсемъ произволната основна мисълъ, че заради обилна жетва пръстенътъ билъ посветенъ на нѣкаква богиня **Nerena*, означена съ две мѣстни имена като Тилтейска и Аразийска. Тѣй той дохожда до това дѣлене на думитъ въ надписа: *Ρολις Τενεας Νερενας Τιλταε νησχο Αραζεα δομε αντι λεζυπταμ ιηερα ζηλτα* и му дава тая смисълъ: (Ego) *Rolis Teneas Nerenae Tiltae et Aratae do ob messes anni aurum* (или *aurea haec*), т. е. „Азъ, Ролисъ Тенеасъ давамъ на Нерена

Тилтейска и Аразийска поради тазгодишнитъ жетви злато (или тия златни нѣща).“ При такова едно тълкуване, което почива на съвсемъ погрѣшна основа, падатъ сами по себе си и аналогитъ между езика на надписа и балтославянски, които авторътъ се мжчи да установи, като свързва *νησχο* въ смисълъ на съюза „и“ съ руското нѣсколъко, старобългар. нѣколко „нѣщо“, и *δομε* въ смисълъ на нашето „давамъ“ съ старобългар. дамъ и отъждествява *αντι* съ лит. *anti* и гр. *anti*, а завършъка *εα* въ *Νερενα*, *Τιλταε* и *Αραζεα* съ дативното окончание *ν* въ старобългарски. Обаче тия аналогии каратъ автора да се разколебае донѣкъде, дали езикътъ на надписа е тракийски и да си зададе въпроса, дали тракийски не образува съ балтославянски една езикова група. А въ сжщностъ не може да има никакво съмнение, че езикътъ на надписа е тракийски и че тоя езикъ стои изобщо по-близо до старокелтски, ирански и старогръцки, нежели до балтославянски.

Интересна е бележката на стр. 45, дето въ полза на тракийския езикъ на надписа се изтъква, че конструираниятъ отъ автора *gen. plur. λεζυπταμ* билъ се подкрепялъ отъ несъмнено (sic) тракийската форма *Θρακιεζαν*, която се срѣщала въ надписа върху единъ бронзовъ медалионъ отъ времето на Каракала: *Κοινὸν Θρακιεζαν ἐν Φ[ι]λιππ(οπόλει)*. Обаче тоя надписъ се свежда къмъ *Κοινὸν Θρακ[ων]* *Ἀλεξ(άνδρις) ἐν Φ[ι]λιππ(πόλει)*, както ни показва Head, *Historia Nummorum*² 1911, стр. 228 и Мушмовъ, Античнитъ монети на Пловдивъ, Годишникъ на Нар. библиотека въ

Пловдивъ 1924, стр. 192, 258 и сл., 287, и следователно предполагаемият тракийски геп. *Θρακαλεζαν* се превръща въ гръцкото *Θρακ(ων) Ἀλεξαν(δρια)*.

Д. Дечевъ.

Carolus Silva-Tarouca, S. I. — *Fontes historiae ecclesiasticae medii aevi. Pars prima. Fontes saec. V—IX. Romae apud aedes Universitatis Gregorianaе. 1930. Стр. 1—542 + I—XII, 8°.*

Изворитъ на сръдновъковната история на католическата църква сж извънредно разпръснати и не винаги лесно достъпни. Ето защо горната книга, която си поставя за целъ да ни освѣтли сръдновъковната история на католицизма, като ни поднася избрани пасажитъ отъ самитъ ѝ извори и то въ хронологиченъ редъ, трѣбва да бжде отъ все сърдце приветствувана, особено когато е съставена отъ лице, което владѣе суверено изворитъ и несъмнено притежава дълбока историческа ерудиция. Благодарение на това пасажитъ въ книгата тѣй сж подбрани, че уясняватъ не само разрастването и закрепването на католическата църква до факторъ, който замѣнява пропадналата римска държава, а сжщо и огромнитъ ѝ заслуги за духовната и материална култура на сръдно-въковна Европа. По тоя начинъ книгата добива значение не само за историка на християнската църква, а сжщо и за историка на европейската култура.

Д. Дечевъ.

Franz Cumont, *Die orientalischen Religionen im römischen Heidentum.*

Преводъ отъ френски отъ А. Burckhardt-Brandenberg. Leipzig, Teubner, 1931, 334 стр. 8°, ц. 12 М.¹⁾

Горното съчинение на именития белгийски историкъ и археологъ Fr. Cumont представя първоначално лекции, които той е челъ презъ 1905 г. въ Collège de France и които покъсно сж издадени въ форма на книга. Това съчинение на единъ отъ най-добритъ познавачи на източнитъ религии претърпѣ на френски вече четири издания, а въ нѣмски преводъ — три издания. За последното нѣмско издание сж използвани и нѣкои добавки, които авторътъ е изпратилъ на нѣмския преводачъ.

Голѣмиятъ интересъ, който възбуди това съчинение, лесно се обяснява, ако вземемъ предъ видъ обстоятелството, че то проучва разпространението на източнитъ религии, което е единъ отъ най-важнитъ факти въ културната история на римската империя. Изтъкнати сж вече отъ много учени допирнитъ точки, които могатъ да се доловятъ между християнството и култоветъ и мистериитъ на източнитъ божества. Съ право казва самъ Кюмонъ въ предговора си: „Не може да се разбере християнството на V в., както неговото величие, тѣй и неговитъ тъмни страни, неговата духовна възвишеностъ и неговитъ детински суевѣрия, безъ да се познава предисторията на морала на свѣта, въ който то се е развило.“

Разбира се, че въ своето изложение Кюмонъ не е могълъ да не изтъкне на много мѣста аналогитъ между християнството и източнитъ култове.

¹⁾ Френскиятъ оригиналъ: *Les religions orientales dans le paganisme romain*. 4. изд. Paris 1929, Geuthner.

Преди да пристъпи към собствената си тема, авторът в първата глава на книгата си се спира на кжсо върху влиянието, което Изтокът е упражнил върху римската цивилизация изобщо. Това влияние се забелязва и в политическият институции, и в частното право, и в науката, литературата, изкуството и художествения занаят. „Елинистическият изток пуца навсякъде здрав коренъ съ своитъ хора и съ своитъ творения; той покорява на своето влияние латинския победител.... Но въ никоя друга област на духовния живот неговото въздействие не е било тъй решително, както въ областта на религията, пожеже тукъ то е стигнало най-послед до пълно разложение на гръцко-римското езичество“.

Следъ като изброява изворитъ, отъ които черпимъ познанията си върху източнитъ култове, авторътъ въ втората глава на книгата търси причинитъ, които сж съдействували за разпространението на тия култове. Той изтъква, че източнитъ религии сж упражнявали въздействие и върху чувствата, и върху разума, и върху съвестта на хората. Въ сравнение съ гръцко-римската религия, тѣ съдържали повече хубостъ въ обрѣдитъ си, повече истина въ ученията си, по-голѣмо благо въ етиката си. Поражаващитъ церемонии на празниците имъ, божескитъ имъ служби, ту блѣскави и чувствени, ту печални или весели, увличали простата маса; образованитъ пъкъ били привлечани отъ прадревната мъдростъ, която откривали въ тия религии. Чувствата, които тѣ възбуждали, утешението, което предлагали на вѣрващитъ,

особно привличали женитъ; последнитъ ставали горещи почитателки на Кибела и Изиди, а пъкъ мъжетъ пригръщали предимно религията на нравствения и строгъ персийски богъ Митрасъ. Най-послед мистериитъ на тия божества обещавали на посветенитъ духове очищение и сигурна надежда за блаженъ и вѣченъ задгробенъ животъ.

Въ глава III—VI Кюмонъ излага сжщината и разпространението на малоазиятскитъ божества (Кибела, Атисъ, Ма-Белона, Менъ, Анахита), египетскитъ (Изида, Сараписъ-Озирисъ и пр.), сирийскитъ (Атаргатисъ, Адонисъ, Баалъ) и персийскитъ (Митрасъ), а въ VII гл. преценява развитието на астрологията и магията. Последната глава авторътъ е посветилъ на Вакховитъ мистерии въ Римъ и на религията на бога Диониса, който, както е известно, произхожда отъ Тракия.

Научнитъ бележки къмъ отдѣлнитъ глави на изложението сж събрани въ края на книгата. Въ тѣхъ авторътъ дава литературата по разгледанитъ отъ него въпроси, като излага и преценява факти и мнения, които не сж могли да бждатъ засегнати въ самия текстъ. За специалиста тия бележки представятъ истинско съкровище. Къмъ книгата сж приложени и осемъ двойни таблици, въ които се даватъ избрани образи, пригодни да илюстриратъ изложението на автора.

Съчинението на Кюмонъ, издадено въ разкошенъ видъ отъ известната фирма Teubner въ Лайпцигъ, не се нуждае отъ препорѣка; то е общо признато като най-доброто обобщително изложение на разпростране-

нието на източните култове. Макаръ строго научно, то се отличава съ ясенъ и общодостъпенъ езикъ и се чете съ наслада и отъ не специалисти. Всѣки, който се интересува отъ културната история на древния свѣтъ, ще почерпи отъ него дълбока поука и подбуда и ще си изясни по-добре нѣкои явления, които преживѣва и днешниятъ културенъ свѣтъ.

Гавр. И. Кацаровъ.

Carl Patsch, Die quadisch-jazygische Kriegsgemeinschaft im Jahre 374/75 (Beiträge zur Völkerkunde von Südost-europa, IV; Sitzungsber. der. Akad. der Wiss. in Wien, Phil.-hist. Kl., 209. Band, 5. Abh.). Wien, Hölder-Tempsky A. G. 1929, 30 страници съ една карта; цена 2.50 М.

Авторътъ разглежда интересните борби, които римската империя е трѣбвало да води срещу напора на варварите презъ неспокойната епоха на императоръ Валентинианъ I, главно презъ последната година на неговото царуване, 374/75 сл. Хр., срещу яцигитѣ и квадитѣ. Валентинианъ е билъ избранъ за императоръ отъ армията въ Никея (Битиния) въ 364 г. и скоро следъ това назначилъ своя братъ Валенсъ за свой колега въ управлението, като предоставилъ подъ негова властъ източната половина на империята, Балканския полуостровъ, Гърция, Египетъ, Сирия и Мала-Азия до Персия, а за себе си задържалъ Италия, Илирикумъ, Испания, Галскитѣ области, Британия и Африка. Краткото царуване на Валентиниана е изпълнено съ войни по разни фронтове. Императорътъ е трѣбвало да присъствува ту въ една, ту въ друга своя главна квартира: и въ Миланъ

въ северна Италия, и въ Парижъ, и въ Реймсъ, дето е ръководилъ военните действия срещу алеманите, които били отблъснати за известно време отвъдъ Рейнъ, а границата срещу тѣхъ била засилена съ крепости. Нахлули отново отвъдъ Рейнъ въ края на 367 г. сл. Хр., тѣ ограбили Могунциакумъ (Майнцъ), но били разбити отъ Валентиниана при Солицинумъ (Сулцъ на Некаръ), а по-късно, въ 374 г., императорътъ сключилъ миръ съ тѣхния князь Макрианъ. Галия е била обезпокоявана отъ саксонски пирати, на които помагали пиктитѣ и скотитѣ отъ северна Британия и срещу които водилъ успѣшни борби въ 368 г. генералътъ на Валентиниана, Теодосий (баща на императоръ Теодосий I Велики). Въ Африка императорътъ е трѣбвало да използва услугите на Теодосия срещу едно въстание на мавританския князь Фирмъ въ 372 г.

Въ 374 г. германското племе квади въ днешна Моравия и Унгария, недоволни отъ императора, който издигалъ крепости по северния брѣгъ на Дунава, и възмутени отъ предателската смъртъ на тѣхния князь Габиний, съ голѣма сила прекосили Дунава и опустошили Панония. Въ съюзъ съ тѣхъ сж били яцигитѣ. Авторътъ разглежда тъкмо борбитѣ, които Валентинианъ е водилъ срещу квади и яциги. Валентинианъ нахлулъ презъ априлъ на следната 375 г. въ Илирикумъ, но въ момента, когато приемалъ едно посланичество отъ квади въ Бригечио на Дунава (до Пресбургъ), умрѣлъ скоропостижно отъ мозъченъ ударъ. — Главенъ изворъ за царуването на Валентиниана и за поменатите борби е

Амианъ Марцелинъ XXV—XXX. Но авторътъ е използувалъ богато и епиграфическия материалъ.

Я. Тодоровъ.

Α. Δ. Κεραμόπουλλος, *Μακεδονία καὶ Μακεδόνες*. Ἐν Ἀθήναις 1930. 48 стр. 8^ο.

Въпросътъ за народността на старитъ македонци стои все още откритъ. Затова всѣки новъ опитъ за неговото разрешаване представя голѣмъ интересъ, дори и тогава, когато заключенията на автора не сж приемливи. Гореозначената книга¹⁾ на Κεραμόπουλοςъ, професоръ по археология въ атинския университетъ, за съжаление не може да се смѣтне за сериозно научно изследване поради своя явно тенденциозенъ характеръ и несъстоятелнитъ научни доводи. Единъ примѣръ за това е достатъченъ. На стр. 35 и сл. авторътъ пише: Ἐκεῖνοι οἵτινες θέλουσι νὰ εὕρωσι τὴν γλῶσσαν τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων, ἵνα πεισθῶσι περὶ τῆς φυλετικῆς συστάσεως αὐτῶν, παραγνῶρίζουσι τὸ σπουδαιότερον τεκμήριον, τεκμήριον ζῶν καὶ ὑπάρχον, καὶ τοῦτο εἶναι οἱ ἱθαγενεῖς Ἕλληνες Μακεδόνες, τῶν ὁποίων ἡ ρίζα ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἀνέρχεται εἰς τὰς πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδας, καὶ οἱ ὅποιοι κατὰ συμπαγεῖς μάζας πολλαχοῦ, παρὰ τὰς σφαγὰς, τοὺς ἐξοικισμοὺς καὶ τὰς ἀφανίσεις κατὰ τὰς μεσαιωνικὰς περιπετείας τοῦ ἔθνους ἡμῶν, ἀναλλοίωτοι ξανθοὶ καὶ ὑψηλόσωμοι, παρέμειναν τοῦλάχιστον εἰς τὰς ὀρεινὰς παρυφὰς τῶν πεδιάδων, ὅπου οὐδεὶς ἄποικος ἠδύνατο νὰ φθονήσῃ ἢ ζηλεύσῃ τὴν τύχην των, καὶ εἶναι τεκμήριον τοσοῦτον ἰσχυρὸν περὶ τῆς φυλετικῆς τῶν Μακεδόνων

συστάσεως ἐν παντὶ ἱστορικῷ χρόνῳ, ὅσον τοῦλάχιστον τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα τοῦ Πάτελι, τοῦ Ἀξιοῦ, τοῦ Μπουμπουστιοῦ. Следователно за автора всички исторически известия, както и остатъцитъ отъ езика на македонцитъ, нѣматъ никакво значение при опредѣлянето на македонската народность. Sapienti sat.

Единственото ценно нѣщо въ книгата е писмото на голѣмия филологъ Wilamowitz († 25 IX 1931) до автора, въ което великиятъ нѣмски ученъ ясно и просто застъпва не гръцкия характеръ на старитъ македонци. Поради голѣмото значение на това писмо привеждамъ го тукъ тѣй, както е дадено у Κεραμόπουλοςъ, стр. 47:

Charlottenburg, 22. Juli 1929.

Hochgeehrter Herr College,

. . . . Vor allem ziehen mich die Schlüsse an, die Sie aus dem Funde in Trebenishte ziehen, auch für die Volksgeschichte. Ich war im wesentlichen zu denselben Schlüssen gelangt, nur dass ich natürlich in dem Archäologischen nur lernen kann. Eine Differenz über die Dorer ist zu lang für einen Brief, beeinträchtigt (aber) die Hauptsache nicht. Gewiss ist die Mitte der Balkanhalbinsel, also das spätere innere Makedonien, der älteste Sitz der Hellenen, den wir erreichen können. Ueber die Makedonen selbst hätte man sich niemals gestritten, wenn Hesiod den Glauben gefunden hätte, den er verdient. Bei ihm ist Makedon ein Vetter des Hellen, was der Wahrheit ganz entspricht. Hellenisiert ist dies Volk oder besser sind diese im Lande gebliebenen Stämme, zu denen auch die Epiroten gehörten, allmählich durch den Verkehr und die Schule. Philippos II.

¹⁾ Вж. сжщо рецензията отъ Fr. Geyer въ Phil. Wochenschrift Bd. 51 Sp. 882—885.

hat die Hellenisierung des Adels planmässig und mit Zwang durchgeführt. Im Inneren ist, wie es scheint, die Hellenisierung nie recht tief gegangen, aber darin ward durchaus kein Gegensatz der Rassegefühle; in Lakonien war der Unterschied der Sprache nicht viel anders. Wenn man nur eine makedonische Inschrift fände...

In echter Ergebenheit
U. v. Wilamowitz.

Wilamowitz и другаре е изказвалъ това си мнение за народността на старитѣ македонци, макаръ и не така ясно. Напр. въ съчинението си *Hellenistische Dichtung*, 16 той пише: Als Regent hat er (Antigonos) bei Philippos gelernt, der ja keineswegs der Hellenenfeind war, wie er dem Demosthenes erschien, sondern sein Volk hellenisierte und Verständigung mit den Hellenen aufrichtig suchte, sein Verhalten nach dem Siege von Chaironeia bewaise es, или на стр. 4f: Diadochen sind... in der Tat königliche Männer, und sie sind Makedonen; Hellas hatte nur in seinen Heroen Männer dieses Schlages hervorgebracht. Die Porträts in Erz und Marmor und die Münzbilder zeigen den Unterschied der Rasse, aber auch das eingeborene Herrentum. Сжщо стр. 91: Wann und wie auch der diplomatische Verkehr attisch ward, lässt sich nicht ermitteln; Philippos hat es schwerlich zuerst eingeführt, aber seit die Makedonen im Besitze der Herrschaft waren, ergab es sich von selbst. Wenn sie sich hellenisierten, lernten sie eben Attisch: unter Alexander ist es auch im inneren Dienste durchgeführt.

В. Бешевлиевъ.

А. Н. Грабаръ, Нерукотворенный Спасъ Ланскаго Собора. *Zwǫrafi-xǫ III*. Прага, *Seminarium Kondakovianum*, 1930, 37 стр. 4° съ 8 табл.

Третиятъ томъ отъ прекрасната серия *Zwǫrafi-xǫ* на Кондаковия семинаръ въ Прага е посветенъ на една малка, но съ голѣмо историко-художествено значение икона, която отъ XIII в. насамъ се намира въ Фландрия (сега въ града Ланъ — Laon, сев.-изт. Франция), но която е създадена далечъ на изтокъ въ нѣкоя отъ православнитѣ славянски страни. Това се вижда отъ славянския надписъ *ѡбразъ гспднъ на свѣтѣ*, който стои подъ чудния ликъ на Спасителя. Иконата била изпратена въ Фландрия презъ 1249 г. отъ Яковъ Пантелеймонъ, бждеция папа Урбанъ IV, който тогава се намиралъ въ Римъ. Не е известно какъ тази икона е попаднала въ столицата на католическия свѣтъ, но историята ѝ въ Фландрия може да се проследи съ доста голѣми подробности, тъй като тя скоро започнала да се почита като чудотворна и скъпа реликвия, около която се създали много устни и писмени легенди. Грабаръ не е пропусналъ да проследи критически всички известия за иконата, за да установи само историческитѣ факти. Той ни дава подробно иконографско и техническо описание на паметника, който, за щастие, е запазенъ много добре и дори безъ особени по-късни поправки. Грабаръ посочва, колко несъстоятелно е твърдението на нѣкои западни изследвачи, че Ланскиятъ образъ билъ копиранъ отъ известната римска икона Св. Вероника и доказва възъ основа на иконографията и стила неговия източень, славянски произ-

ходъ. Той различава два иконографски типа за Убруса: източненъ съ образъ на изпънато платно и западенъ съ образъ на свободно стоящъ, закаченъ и нагънатъ платъ. Вториятъ типъ е създаденъ на Западъ презъ XIII в. и скоро следъ това миналъ и на Балкана (Сопочани). Ланскиятъ образъ принадлежи, обаче, къмъ първия типъ, а що се отнася до времето, то въз основа на нѣкои иконографски подробности и стилови белези, които го сближаватъ съ нѣкои византийски или византийско-руски икони отъ XII—XIII в. и български стенописи отъ XIII в., той може да се датира къмъ втората половина на XII в. или началото на XIII в. Въ единъ свой по-старъ трудъ, посветенъ на Христовия образъ на Убруса (*La tradition des Masques de Christ en Orient chrétien*, Archives alsaciennes d'histoire et d'art, II, 1923, отд. отпеч., стр. 3), Грабаръ опредѣли България като родина на тази икона. Сега той е въздържанъ и не се решава да причисли Ланската икона къмъ никое отъ православнитѣ славянски изкуства, понеже въ изучаването на последнитѣ не могатъ да се набележатъ още сигурни опорни точки. Ето защо той сега разширява славянската родина на паметника, като включва въ нея Сърбия и Русия.

Въ следващата глава „Ланската икона и нержкотворниятъ образъ въ православното изкуство“ Грабаръ разглежда историята на образа въ християнското изкуство, като обяснява сравнително късната му поява съ късното пренасяне на Едеския образъ въ Цариградъ (944 г.). Тукъ ликътъ билъ богословски осмисленъ като документъ за Христовото възплътяване

въ човѣшки образъ и споредъ това той заелъ видно мѣсто въ стенописитѣ отъ XII в. насамъ. Грабаръ дава почти всички известни стенописни образи въ Русия, Сърбия и България, дето сюжетътъ се схваща било въ неговото символично-догматично значение, било като молебень образъ. Въ свръзка съ това е разгледана подробно и ролята на нержкотворния образъ въ иконоборскитѣ спорове.

Особно интересно и твърде правдиво обяснение дава Грабаръ за иконографията на този образъ, която не съвпада напълно съ другитѣ Христови образи. Въ нержкотворния ликъ на Христа се вижда само лицето, обградено съ дълга коса, но шията всѣкога липсва. Ето защо, като изхожда отъ положението, че въ Едеса нержкотворниятъ образъ е билъ поставенъ надъ градската порта като талисманъ, Грабаръ мисли, че тъкмо като такъвъ той е билъ съставенъ по образеца на античнитѣ талисмани, именно маската на Горгона, която се явява сжщо безъ шия, оградена съ коса, а понѣкога и брадата. Въ Едеса и Хатра Грабаръ знае и маски на други лица, напомнящи твърде много на Христовата глава. Що се отнася до по-късното третиране на образа, Грабаръ мисли, че той е силно повлиянъ отъ разнообразнитѣ типове на Христа. Специално за Ланската икона той смѣта, че тя възпроизвежда „класическия“ византийски ликъ на Спасителя.

Иконографскиятъ и стиловъ разборъ на Ланския образъ е подкрепенъ съ отлични репродукции на нержкотворни образи (стенописи и икони) отъ разни мѣста и разни времена. Самата Ланска икона е възпро-

изведена въ бои и детайлна фототипна снимка. Въ бои е дадена и една руска икона съ нержкотворния образъ. Изобщо изданието въ техническо отношение е образцово. Такова е то и като чисто наученъ приносъ къмъ историята на славянската иконопись.

Кр. Миятевъ.

1. Н. Д. Протасов, Черты староболгарской одежды в славянской миниатюре. Институт археологии и искусствознания, Труды секции археологии, III, Москва 1928, стр. 87—95 и табл. III.

2. Н. Д. Протасов, Славянская одежда в болгарской миниатюре XIV века. Институт археологии и искусствознания, Труды секции археологии, IV, Москва 1928, стр. 391—407, табл. XXIII и XXIV.

Действителниятъ щатенъ членъ на археологическата секция при института за археология и искусствознание въ Москва Н. Д. Протасовъ е направилъ въ тѣзи две статии опитъ да хвърли малко свѣтлина въ областта на славянската историческа етнография, като е поставилъ за основа на своето изследване нѣколко миниатюри отъ два илюстрирани ржкописа — българския преводъ на Амартоловата хроника въ Москва и ржкописа на българския псалтирь отъ XIV в., нареченъ Томичевъ, който се пази сега въ Госуд. ист. музей въ Москва. Авторътъ придава голѣмо значение на миниатюрата изобщо като изворъ за установяване на историческата битова реалностъ и затова той смѣло тегли широки заключения дори и възъ основа на крайно огра-

ничени и не всѣкога съвсемъ сигурни данни. Въ въпроснитѣ статии той вѣрва, че нѣколко миниатюри въ споменатитѣ два ржкописа сж напълно достатъчни, за да разрешатъ два сжществени въпроса изъ областта на българската носия презъ XIII и XIV в., а именно: 1) прическата на косата и 2) формата на българската връхна дреха.

За прическата на косата и изобщо за украсата ѝ Протасовъ смѣта, че е намѣрилъ достатъчно данни въ началната миниатюра на Амартоловата хроника, която ни представя едно свѣтско лице, застанало молитвено предъ Исуса Христа. То е облѣчено въ тъмнозеленъ кафтанъ, дълъгъ и стѣсненъ въ кръста, както „западноевропейскитѣ сръдновековни“ костюми, и украсенъ по политѣ и по тѣснитѣ наржжавници. Около-вратникътъ на кафтана е сжщо извезанъ съ украси. Нозетѣ сж обути съ високи черни обувки, а на гърба е наметнатъ червенъ плащъ съ тъмнозелена подплата. Плащътъ е застегнатъ съ аграфа. Фигурата е гологлава. Виждатъ се тъмни подстригани коси, пристегнати съ платнена лента, двата края на която се спущатъ задъ тила. Тѣснитѣ, малко кривогледе очи, голѣмиятъ и надебеленъ на края носъ, отпуснатитѣ мустаци и кжсо подстриганата брада придаватъ на лицето източенъ, съвсемъ неславянски типъ (Труды, III, 88).

Тази миниатюра отдавна интересува рускитѣ учени, които сж я тълкували по разнообразенъ начинъ. Протасовъ не се съгласява нито съ едно отъ тѣзи тълкувания. Все пакъ той ни най-малко не се съмнява въ портретността на изображението и

затова, като обявява чертитѣ на лицето за индивидуални, смѣта, че и облѣклото изобщо и въ частностъ отразява една историческа действителностъ, която принадлежи на българския народъ. За подкрепа на това П. сочи на изследването на В. М. Истрина върху текста на въпросния преписъ на Амартола, споредъ което последниятъ може да се смѣта за руско копие на български оригинал, възникналъ въ края на XIII в. и само нѣколко десетилѣтия по-старъ отъ копието. Рускиятъ преписвачъ копира, покрай другото, съвсемъ точно и началната миниатюра на българския ръкописъ, като запазилъ и всички нейни национални елементи. Наистина, споредъ П., българскиятъ художникъ далъ много малко национално-типични черти на своитѣ фигури, но колкото за повезката, която пристяга коситѣ на мжжката фигура въ началната миниатюра, той не се съмнява, че тя е българска и отразява единъ старъ източень обичай, донесенъ отъ българитѣ-тюрки и запазенъ до XIII—XIV в. Това общо заключение е основано преди всичко на три успоредици, които авторътъ мисли, че е намѣрилъ въ съкровището отъ Nagy Szent Miklós, въ изображението на севастократора Калояна въ Бояна и, най-после, въ споменатия вече Томичевъ псалтирь, който е билъ откритъ въ Македония презъ 90-тѣ години на миналия вѣкъ и който палеографски и художествено се отнася къмъ търновската школа на Иванъ Александра.

Заклучението на П. би било единъ твърде цененъ приносъ къмъ българската историческа етнография, ако той би могълъ да го обоснове съ

по-убедителни и повече аналогии литературни или художествено-археологически. Така както е поставено сега, то е лишено отъ нужната методична основа и затова не може да не остави у читателя известно съмнение. Преди всичко сравнението на повезката у Амартола съ тази на известния конникъ въ съкровището отъ Nagy Szent Miklós остава проблематично по две причини: 1) островърха шапка съ развѣващи се отзадъ ленти се срѣща и въ небългарски паметници и 2) П. не е доказалъ отнапредъ, къмъ какво точно трѣбва да се числи тази повезка: къмъ островърхата шапка или къмъ косата. Не се знае сжщо, дали това сж развѣващи се крайща на лента или пѣкъ нѣкакви твърди украшения-пера на шапката. Изобщо въ това отношение изображението на златния сждъ си остава изолирано и неясно, а що се отнася до прическата на прабългаритѣ, днесъ се приема съ доста голѣма увѣреностъ, че тя се е състояла отъ дълга коса, сплетена и пустната само задъ тила, докато предницата е била ниско остригана. При такава прическа всѣкаква повезка отъ типа на тази, която виждаме у Амартола би била неестествена и безсмыслена. Ето защо, за такава нѣма и никакъвъ намекъ въ литературнитѣ извори.

Но ако се съгласимъ дори за мигъ съ Протасова, че българитѣ сж привързвали нѣкога дългитѣ си коси съ платнени ленти, налага се да се приеме, че тази повезка е принадлежала къмъ отличията на висшата класа. Дори самъ Протасовъ ни я сочи за пръвъ пѣтъ у македонския царъ Персей, а после у севастократора Калояна въ Бояна, макаръ

въ случая съвсемъ да не се касае за повезка, а за севастократорска металическа стема, украсена съ скъпи камъни и бисеръ. До сжщото заключение трѣбва да ни доведе и повезката въ Амартола, защото нѣма никакво съмнение, че на миниатюрата е представенъ притежательтъ или поръчителтъ на ржкописа, който е свѣтско лице въ болярско облѣкло. Така го схваща и Протасовъ, но това не му прѣчи да подкрепи твърдението си за реалния националенъ характеръ на въпросната повезка съ единъ паралелъ въ Томичевия псалтирь, дето ние намираме сжщата тази повезка на главитѣ на двама разбойници. Явно е, че тукъ има нѣщо, което не се съгласува съ логиката на фактитѣ. Псалтирътъ е писанъ въ Търново, въ сжщата онази школа, която е приготвила Манасиевата лѣтопись и Лондонското евангелие. Такъвъ изященъ и богато илюстриранъ ржкописъ е билъ предназначенъ може би за нѣкое високопоставено лице и въ такъвъ случай миниатюристътъ не е могълъ да не знае значението и символиката на повезката, за да дръзне да обиди честолюбието на цѣло едно съсловие, като окичи съ неговитѣ отличителни знаци главитѣ на двама разбойници. Това съображение не е могло да се изплъзне съвсемъ незабелязано отъ Протасова, но вмѣсто да потърси едно по-правоподобно обяснение на фактическото противоречие, той изпада въ по-голѣма грѣшка, като разширява заключението си за прическата на българитѣ презъ XIII и XIV в. въ смисълъ, че тя е била общонароденъ белегъ, който е мѣнилъ своя фасонъ въ зависимост

отъ социалното положение на хората. Доказателства за това Протасовъ не привежда, пъкъ и да иска, не може да стори това, защото не може да ги намѣри нито въ историческитѣ извори, нито въ стенописитѣ, нито въ миниатюритѣ на българскитѣ и гръцкитѣ ржкописи. Повезкитѣ, следователно, които украсяватъ главитѣ на разбойниците въ Том. пс., оставатъ едно изолирано явление, за което съвсемъ не може да се каже, че е българска черта само за това, че се намиратъ въ единъ български ржкописъ и че приличатъ на повезката на единъ боляринъ, за изображението на който сжщо не е доказано, че е точно копирано отъ българския оригиналъ.

Редомъ съ повезката на главата, Протасовъ открива въ сжщия преписъ на Амартола и друга българска национална черта. На л. 187 се намира миниатюра, на която сж представени двама придворни предъ императора Траяна. Въ единия отъ тѣхъ той вижда облѣклото на цариградски логотетъ на съкровището. Другиятъ носи подобна одежда, но се отличава съ своята кожена шапка, която има ниско бѣло дъно. Понеже такава шапка не е известна между византийскитѣ придворни орнати, Протасовъ мисли, че тя е заета отъ българската действителностъ. Това предположение той подкрепя съ една миниатюра у Мадридския Скилица, дето българскиятъ пратеникъ до Льва VI носи сжщо такава шапка отъ кожа. Въ случая авторътъ би могълъ да си послужи и съ известната миниатюра въ Менология на Василий I, дето трима българи избиватъ одринскитѣ християни.

Що се отнася до втората главна проблема въ статията на руския ученъ — връхното облѣкло на българитѣ презъ XIII—XIV в., трѣбва да кажемъ отнапредъ, че и тукъ авторътъ изхожда отъ миниатюрата, макаръ и да прави своевременно уговорка за несигурността на нейния историко-етнографски материалъ, предвидъ сложността на балканския културенъ конгломератъ и силното византийско влияние, което се е наложило на българската миниатюра въ техническо, иконографско и стилово отношение. Но той смѣта, че е намѣрилъ здрава основа въ установения отъ Н. П. Кондакова психологически законъ, споредъ който нито единъ копистъ, макаръ и въодушевенъ отъ желание да предаде точно оригинала, не може да бѣде напълно обективенъ: въ неговата работа неизбѣжно ще се отразятъ съвременни черти, не само отъ стилистически, но и отъ чисто иконографски характеръ. Това важи особено при копирането на стари образци, които, не всѣкога добре разбрани, се поясняватъ и оживяватъ съ по-реални, отговорящи на съвременнитѣ понятия, черти. Такива именно нѣколко черти авторътъ наблюдава въ една група илюстрирани ржкописи (Ман. лѣтопись въ Ватикана, Лондонското Евангелие на Ив. Александра, Амартоловата хроника, Томичевия псалтирь и Елисаветградското Евангелие), чийто български, специално търновски, произходъ е установенъ, та затова и реалистичнитѣ имъ особености трѣбва да се смѣтатъ заети отъ реалния битъ на българитѣ презъ XIII и XIV в. Особено важенъ въ това отношение П. смѣта Том. пс., по чиито детайли той

сумира своитѣ заключения, търсейки въ останалитѣ български и много не български ржкописи само подкрепа. Маса книжовенъ и археологиченъ материалъ не е взетъ подъ внимание а и това, което е използвано, е лишено отъ критична оценка и издава не до тамъ пълна осведоменостъ на автора по въпроситѣ изъ областта на българската археология и етнография.

Нека, прочее, разгледаме по отдѣлно всички зачекнати отъ П. въпроси около българското облѣкло, за да ни стане по-ясенъ неговиятъ методъ. Първото наблюдение на руския ученъ по миниатюритѣ на Том. пс. засѣга лицата и тѣлосложението на фигуритѣ. Докато въ предаванетоъ лицата на първостепеннитѣ действащи фигури миниатюриститѣ се придържатъ къмъ византийския иконографски канонъ, при второ- и третостепеннитѣ фигури се забелязвалъ единъ стремежъ къмъ конкретенъ индивидуализъмъ: кржгли лица съ спуснати по плещитѣ коси; мжжкитѣ лица по-дълги отъ женскитѣ, брадитѣ раздвоени, челата високи. П. намира идентични лица въ царскитѣ портрети въ Бояна и въ Ив. Александровото Евангелие въ Лондонъ и затова той смѣта, че миниатюриститѣ на Том. пс. сж предали на лицата истински славянски черти.

Естественото е, че щомъ миниатюриститѣ на Том. пс. сж били проникнати толкова дълбоко отъ славянското национално съзнание, за да пославянчатъ лицата на „аксесоарнитѣ“ фигури, толкова по-лесно могатъ да се приематъ за славянски и особеноститѣ въ тѣхнитѣ облѣкла.

Още въ първата статия П. се опитва да опредѣли типа на бъл-

гарската връхна дреха по известната миниатюра в Венецианския псалтир на Василия I. Той сравнява дрехата на българските боляри с азиатските халати, представени в миниатурите на джагатайския ръкопис Теварикъ Гузиде в Британския музей. В втората статия той цитира Кондакова като автор на тази аналогия, която той сега не може да приеме поради липса на данни в миниатурата. Дрехата на болярите е, следователно, само славянска, „доколкото в нейната основа лежи, въроятно, античната европейска форма“. Като отличителен белег на тази дреха П. смята лентите, които пристягат ръкавите на мишницата. Тя е знак на официалното положение на лицето, което ги носи. Доказателство за това П. пак вижда в миниатурите на Амартола, Ман. лѣт., Алекс. Ев., но също и в Боянските стенописи (Калоян и Константин Асень). Наляктниците били, обаче, и византийско церимониално отличие, заето от българите още преди XI в. Изобщо в края на първата си статия П. обобщава своите изводи за горната дреха на българите, направени въз основа на Василиевата миниатюра и данните на Том. пс., по следния начин: дрехата на българите в Македония до XIII—XIV в. била цвѣтен дълъг кафтан с тъсен пояс, често с „коса запашка“ и широк галон по полите. Явно е, прочее, че П. не допуска за онова време никаква разлика в облеклото на българите от Търново и тези от Македония.

В втората статия авторът се изказва много по-определено за об-

леклото, данни за което той пак намира у второ- и третостепенните фигури на търновските миниатюри. Главната дреха бил „кафтанът“, който се явява в няколко варианта, а именно:

Първи вариант. Кафтанът на селяните и др. лица в Том. пс.: дълга до под колѣнетѣ дреха с тъсни ръкави и пояс. Ръкавите застегнати при китката. По полите на кафтана широк бордюръ. Около шията нашивки, подобни на византийския маниакъ, но обяснени от П. като една прибавка с практическо назначение: да се не къса дрехата, понеже тъкмо тук тя най-много се откъвала. Тази форма на кафтана била засвидетелствувана от миниатурите и стенописите на България, Сърбия и пр. като основна дреха.

Втори вариант. Дълъг „кафтан“ без нашивки (поради „съсловна разлика“, а в Том. пс. и селските кафтани са с нашивки!). Особеността на дрехата се състои в нейните дълги до колѣнетѣ ръкави, скроени така, за да топлятъ, обаче неизвестни в византийската иконография. Такива ръкави се срѣщат у Амартола на няколко мѣста. Към тези примѣри ние бихме прибавили и една фреска в Старо Нагоричино от 1317 г. (Поругание Х-во), а също така и миниатурата на л. 105 в Ват. лѣт. Според П. тези дрехи с дълги ръкави се употребявали в XIV в. от сѣрдното и нисше съсловие и се появили вследствие на културните сношения с източните народи или вследствие асимилацията с „българите-тюрки иззадъ Волга“. Но през XVI и XVII в. в България започнало „народни-

ческо движение“, „висшитѣ класи“ подражавали на народнитѣ дрехи, въ резултатъ на което се явява кафтанътъ съ дълги ржави у ктитора Георги въ Бачковската фреска отъ 1643 г. Ако е въпросътъ да се подкрепи тезата на П. съ по-български примѣри, ние бихме могли да приведемъ тукъ и ктиторскитѣ костюми отъ Драгалевци (XV в.) съ подобни ржави, но работата е тамъ, че въ случая се касае за две различни кройки (ржавитѣ сж декоративни и само висятъ отзадъ), които презъ XV в. се срѣщатъ и извънъ предѣлитѣ на България.

Трети вариантъ. Дългъ до петитѣ кафтанъ съ разрѣзъ на гърдитѣ и широки ржави. Близо до колѣнетѣ пристегнатъ и набранъ. Подобна дреха ни сочи авторътъ и въ Мюнхенския сръбски псалтирь, но ний я намираме и въ Ман. лѣт. (Б. Филловъ, Мин. Ман. хрон., табл. XXI, № 37. Протасовъ като че ли не знае това издание) като облѣкло на еретицитѣ.

За да докаже българския характеръ на тѣзи три дрехи, особено на първата разновидность, П., по липса на историческа писменность, е принуденъ да си послужи съ общата иконография, а именно:

1. Една миниатюра въ цариградския Сарайски октатехъ отъ XII в., въ която сж представени петъ групи народи. Едната отъ тѣзи групи е съставена отъ 3 фигури, облѣчени съ „кафтани“, препасани и съ ржави по-дълги отъ ржцетѣ. П. смѣта, че въ тази група миниатюристътъ е представилъ българския народъ, „който е оставилъ такива силни следи въ политическата история на Визан-

тия.“ Срещу това Успенски разтълкува още на времето въпросната група като изображение на печенегите и кумани и то съ по-голѣмо основание отколкото П., защото ако е въпросъ да се търси въ тази група съвременната на миниатюриста действителность, на П. може да се възрази, 1) че ржкописътъ произхожда отъ едно време, когато българитѣ не сж играли никаква политическа роля спрямо Византия и 2) че презъ XI и XII в. куманитѣ и печенегитѣ сж именно онѣзи народи, които се намѣсватъ решително въ политическия животъ на Византия.

2. Една миниатюра въ Евангелиара на Отонъ III, която представя четири жени — олицетворения на Славиния, Германия, Галия и Римъ. Въпрѣки явната схематичность, фантастика и елинистична волность на рисунката, П. смѣта, че може да използва тази миниатюра, понеже въ нея той вижда стремежъ да се предадатъ националнитѣ черти въ облѣклото. Споредъ него западнитѣ миниатюристи познавали „византийската и, следователно, славянската култура“ поради сближението, което настъпило между Германия и Византия отъ брака на Отона II съ византийската принцеса Теофано — (972 г.). Това е, наистина, много възможно, но тѣй като събитието е станало презъ X в., то западнитѣ майстори ще да сж се запознали съ облѣклото на българитѣ презъ X в., а въ това време, както се знае добре, то съвсемъ не е било онзи кафтанъ, който е представенъ въ Том. пс.

3. Споменатата вече миниатюра въ Венецианския псалтирь. Безъ да

отричаме историческия реализъмъ на болярското облѣкло тукъ, ние сме принудени да обърнемъ само внимание върху съществениятъ разлики, които се наблюдаватъ между това облѣкло и кафтанитѣ въ Том. пс., които сж много по-къси и иматъ друга кройка и друга украса.

Къмъ облѣклото на българитѣ П. числи и мантията, която се явява у нѣкои отъ второстепеннитѣ фигури на Том. пс. Употрѣблявала се не толкова като топла дреха, но като модна частъ отъ костюма. Въ всѣки случай мантията и дългиятъ кафтанъ били народно облѣкло. За работа българитѣ имали работно облѣкло, което било зафиксирено въ известната миниатюра въ Ватиканския менологий. Облѣклото на българитѣ въ тази миниатюра имало персийска кройка. То било донесено на Балкана отъ българитѣ-тюрки, които го предали на цѣлия славянски изтокъ. Употрѣбата на таква къси кафтани презъ XIV в. П. иска да удостовери пакъ съ миниатюритѣ на Том. пс., Амартола и Ман. лѣт., но въ посоченитѣ отъ него примѣри се касае за обикновената елинистична туника до колѣнитѣ, която се явява въ иконографията у всички фигури съ должно обществено положение.

Въ края на втората статия П. посвещава нѣколко реда и на женското облѣкло, което той възстановява по същитѣ миниатюри. И тукъ се различаватъ нѣколко разновидности, като напр.:

1. Дълъгъ хитонъ, разрѣзанъ до долу, въ кръста препасанъ (Амартола).

2. Кафтанъ въ талия безъ поясъ. По шията и политѣ пришита плътна материя. Ръкавитѣ стегнати при кит-

ката. Понѣкога ръкавитѣ липсватъ, но отгоре се облича къса до колѣнитѣ рубашка (антична туника!), а също и намѣтка на гърба (Том. пс.). Последната дреха принадлежи на висшитѣ кръгове, когато женитѣ съ по-долно обществено положение се задоволявали съ простия кафтанъ въ талия.

Ние се спрѣхме на тия две статии малко по-подробно, защото тѣ засѣгатъ отблизо българската археология. Въпроситѣ, които сж подигнати въ тѣхъ заслужаватъ сериозно внимание, но изискватъ и една по-друга разработка, още повече, че днесъ ние не сме въ състояние да посочимъ византийскитѣ оригинали на българскитѣ миниатюри, за да опредѣлимъ точно националнитѣ битови елементи въ тѣхъ. При днешното положение на материала е нужна дълга и грижлива сравнителна работа, за да станатъ вѣроятни заключенията на руския ученъ. Методата, която следва сега Протасовъ, не стои много далечъ отъ онази, която на времето прилагаше покойниятъ В. В. Стасовъ при опредѣлянето на чисто българскитѣ елементи въ Ман. лѣт. Но тази метода е отдавна осждена отъ Кондакова (Македония, 32 сл.), а по-късно отъ Филова (Ман. хрон. 10, 24 сл.) и ако днесъ П. продължава да твърди, че „едва ли възможно предполагать, что, напр., в одежде миниатюрист иногда руководствовался простым вымыслом, а не образцами, которые он имел перед глазами или о которых слышал“, то това значи да се върнемъ отново тамъ, дето научната археология започна своя същински пжтъ.

Кр. Миятевъ.

Paul Henry, *Les églises de la Moldavie du nord des origines à la fin du XVIe siècle. Architecture et peinture. Texte, 320 p. in 4°; Album, 88 planches.* Paris, Ernest Leroux, 1930.

Следъ недавнашнитѣ работи на Г. Балшъ и И. Шефанеску книгата на Henry се явява като една необходимостъ да допълни, поправи и, най-вече, да обобщи резултатитѣ, добити отъ предшественицитѣ. Ето защо авторътъ не се спира върху подробноститѣ на всѣка църква, а само върху онова, което е отъ значение да изтъкне характера на молдавската архитектура и живописъ. Неговата първа задача е да възстанови епохата, въ която сж изникнали паметниците, да постави последнитѣ въ тѣхната историческа срѣда, да ги класира хронологически и да ги групира споредъ общитѣ имъ белези. Henry смѣта тази предварителна работа необходима, за да може да освѣтли правилно развоя на архитектурата и живописъта въ Молдава презъ XV и XVI в., като издири при това внимателно и всички влияния, указани отъ странични фактори. Прехвърляйки най-грижливо значителния архитектуренъ и стенописенъ материалъ, който се е запазилъ до наши дни, авторътъ се натъква на множество питання отъ по-общъ или по-частенъ характеръ, отговоритѣ на които придаватъ особенъ интересъ на книгата, издигайки я до първостепененъ наученъ трудъ.

Съчинението на Henry е предназначено не само за ромъни, но и за по-широкъ кръгъ четци. Това е наложено една уводна глава, въ която е скицирана въ бѣгли черти политическата и културна история на

Молдавското княжество съ огледъ на външнитѣ влияния, които сж оформили неговия духовенъ обликъ. Ролята на България въ това отношение е изтъкната съ похвална обективностъ. Ако има известни неточности въ изложението на събитията и схващането на фактитѣ, то това ще трѣбва да се отдаде на едностранчивата историческа литература, отъ която се е ползувалъ авторътъ. На това се дължи навѣрно и преувеличеното значение на сръбското влияние. Следвайки Н. Йорга, Henry е неволно попадналъ въ заблуждение, като е взелъ славянскитѣ и нѣкои лични имена въ Влашко за сръбски форми. Въ това число попада, разбира се, и името на Видинъ, а паралелъ за името на влашкия владѣтель Мирчо се търси въ името Мркша, сръбски господаръ на Авлона и Канина презъ XIV в.

Следващото изложение е раздѣлено на две части: архитектура и живописъ. Въ първата частъ Henry проследява развоя на молдавската архитектура, като започва отъ най-простия типъ и достига до изящнитѣ постройки въ Нямцъ и Сучевица. Авторътъ се спира най-напредъ върху дървената църква съ най-просто разчленение, която той извежда отъ дървеното жилище на молдавцитѣ. Едва презъ XV в. започватъ да се строятъ каменни църкви и то по западни (романски и готически) образци. Стефанъ Велики (1457—1504) е първиятъ, който установява единъ опредѣленъ архитектуренъ типъ: еднокорабна сграда съ олтаръ, наосъ, понѣкога погребална камера и една или две нартики. Отличителнитѣ белези на молдавската църква сж освенъ това нейнитѣ две странични апсиди (т. н.

монастирски типъ) и куполътъ надъ наоса, поставенъ върху особени двойни пандантиви. Споредъ Ненгу, при създаването на този архитектуренъ типъ сж взели учистие влияния отъ разни страни. Планътъ въ своята сжщина е византийски, но е достигналъ въ Молдава чрезъ посрѣдството на сръбската (Моравска) архитектурна школа. Въ подробноститъ, обаче, ясно личатъ западни влияния, които нахлуватъ презъ Полша, Трансилвания и Унгария. Тѣзи влияния се чувствуватъ най-вече въ архитектурната украса и въ формата на прозорцитъ и вратитъ.

Къмъ всичко това, което опредѣля на молдавската архитектура особено мѣсто въ византийското изкуство, трѣбва да се прибави и своеобразната архитектурна украса на църковната външностъ. Наистина, презъ XV в. Молдава е все още вѣрна на старитъ византийски традиции по отношение на полихроменъ строителенъ материалъ, но въ следния вѣкъ молдавската архитектура трѣгва по свой собственъ пжтъ. Външността на постройкитъ се изпъстря съ редове отъ глазирани многоцвѣтни тухли, съ фризове отъ ломбардски арки и малки ниши, които опасватъ всички фасади непосредствено подъ стрѣхата. Тази украса се разпространява и по куполния барабанъ, дето редомъ съ тухлитъ се вграждатъ жълти, зелени и кафяви емайлирани дискове, украсени понѣкога съ фантастични фигури.

Втората частъ на книгата е посветена на молдавската живопись презъ XVI в. Началото на тази живопись Ненгу поставя още въ XV в., когато се е зародила и каменната архитектура. Отъ тази ранна епоха сж запа-

зени незначителни остатъци, които, обаче, все пакъ сж достатъчни да ни покажатъ, че декоративната схема и иконографията, които намираме въ разцвѣта на молдавската живопись, сж установени още при нейнитъ първи наченки.

Презъ цѣлия XVI в. молдавската живопись запазва пълно единство по отношение на сюжетитъ и разпредѣлението имъ по църковнитъ стени. Изработениятъ веднажъ иконографски съставъ остава непромѣненъ презъ всичкото време. За всѣка архитектурна частъ на храма има строго опредѣлени сюжети, които запазватъ до край мѣстата си. Не така стои, обаче, и въпросътъ съ иконографията на отдѣлнитъ композиции. Както въ архитектурата, така и тукъ Ненгу открива най-разнообразни влияния. Той смѣта, че въ основата си молдавската иконография трѣбва да се смѣта като продължение на сръбско-българската отъ XIV в., макаръ че тукъ-тамъ той съзира и участие на по-стари традиции, чужди на балканската живопись. Важенъ факторъ, обаче, въ образуването на молдавската иконография си остава западното влияние, което не иде презъ Атонъ, а направо отъ западнитъ съседи на княжеството. Това влияние се чувствува не само въ подробноститъ на композицията, но и въ нейния общъ духъ.

По отношение на изпълнение Ненгу поставя молдавскитъ стенописи на голѣма висота. Рисунката имъ е смѣла и сигурна, моделировката ярко пластична, а лицата и жестоветъ изразителни. Съ тѣзи свои качества тѣ се обособяватъ като отдѣлна група, която заслужава да заеме особено мѣсто въ историята на византийското

изкуство. Но Непгу намира, че тази молдавска школа, подобно на всички други, не е затворена и ограничена въ себе си. Чрезъ внимателенъ и подробенъ разборъ той показва, какъ въ течение на XVI в. стенописитѣ сж се усъвършенствували иконографски и стилово, за да добиятъ повече разказвателенъ и живописенъ характеръ.

Въ книгата на Непгу е разгледанъ подробно и новия начинъ за живописна украса на църковната външность. И наистина, никжде другаде не е използвана стенописъта така обилно и така системно за украса на фасадитѣ, както въ Молдава. Тукъ се създава дори и неизмѣнимъ канонъ въ това отношение. Външнитѣ стени на олтара и наоса се покриватъ изцѣло съ стенописи, които символизиратъ триумфа на църквата и които иматъ своя идеенъ центъръ въ олтарната апсида. Тукъ се изписватъ композициитѣ Вехтий деньми посрѣдъ серафими, Богородица между апостолитѣ, Христосъ като Великъ Архиерей между пророци, агнецътъ и светитѣ отци, Иоанъ Кръстителъ, патронътъ на църквата, мжченици, отшелници, свети жени. Стотици фигури, по-живи или по-тежки, се редятъ по страничнитѣ фасади на църквата, устремени къмъ олтарната апсида. Наредъ съ тѣхъ по другитѣ стени виждаме родословното дърво на Йесея, акатистнитѣ сцени, страшния сждъ, сцени отъ Битието, а най-после и такива, като обсадата на Цариградъ отъ турцитѣ. Начинътъ, по който тѣзи фигури и композиции сж подредени по стенитѣ, интерпретацията на мотивитѣ и вмѣкването въ традиционния стенописенъ съставъ на теми, заети отъ живота и фолклора,

показва, споредъ Непгу, колко самостоятелна и оригинална въ това отношение е молдавската живопись. Но и безъ това последната, както и самата архитектура, сж твърде умѣло очертани отъ автора като единъ твърде интересенъ и характеренъ клонъ на източно-християнското изкуство, на който е било сждено да поеме отчасти ролята на нѣкогашното цариградско изкуство.

Въ всѣки случай трудътъ на френския ученъ е добре обоснованъ, отлично изпълненъ и притежава неоспорими научни достоинства. За насъ, българитѣ, той ще бжде всѣкога необходима справна книга, която ще хвърли много свѣтлина при изучаването на нашитѣ стенописни паметници отъ XVI и следващитѣ вѣкове. Хубавитѣ таблици, които придружаватъ текста, ни улесняватъ още повече, защото позволяватъ и най-подробни сравнения.

Кр. Миятевъ.

Ghika Budești N., *Evoluția arhitecturii în Muntenia, București*, 1927, 37 стр. и 86 табл. — *Evoluția arhitecturii în Muntenia și în Oltenia, București*, 1931, 62 стр. и 146 табл.

Дветѣ книги на Гика Будещи представятъ дветѣ части на едно и сжщо съчинение. Въ първата е разгледанъ въпросътъ за произхода на архитектурата на Мунтения — областта, която се намира западно и северо-западно отъ Букурещъ — и чуждитѣ влияния, които сж спомогнали за образуването ѝ. Втората се занимава изключително съ „стария романски стилъ“ презъ XVI вѣкъ.

Първата частъ е раздѣлена на шесть глави споредъ различнитѣ влия-

ния, които проникват въ Ромъния. Въпросътъ за западнитѣ влияния, който авторътъ поставя въ първата глава, „срѣдновѣковни влияния“, както той ги нарича, не е така ясенъ, както е представенъ. Църквата на манастира въ Къмпу Лунгъ, по отворитѣ на вратитѣ ѝ, може да се дава най-рано отъ XVII вѣкъ, а тая въ крепостта на Турну Северинъ принадлежи, може би, на унгарското строително изкуство и може да нѣма нищо общо съ ромънската архитектура.

Ако тая първа глава е само несигурна, втората е напълно погрѣшна. Подъ „византийски“ влияния въ Ромъния авторътъ разбира влияния, дошли направо отъ Цариградъ. Тукъ е включена чисто българската църква Св. Петъръ и Павелъ въ Никополъ. Ние знаемъ, че Йорга (*Histoire de l'art roumain ancien*, Paris, 1922, стр. 28-29) отдава постройката ѝ на Александровия синъ Влайко, който въ 1370 год. билъ известно време въ Никополъ. Истината обаче е, че нѣмаме никакви сведения за съграждането на църквата и цѣлата тая история е измислена. За да приближи църквата къмъ арджешкитѣ паметници (Св. Никоара и Княжеската църква), които се характеризуватъ съ липсата на външна украса, и да я вмъкне и архитектурно въ ромънската архитектура, Гика Будещи е премахналъ въ скицата си (обр. 37) страничните подкуполни ниши, като е последвалъ въ това отношение Балшъ, който въ плана си на сжщата църква направи сжщото преди осемнадесетъ години (*Bul. com. Mon. Ist.*, fasc. 28, обр. 4). Тия ниши обаче сжществуватъ. Каницъ ги е рисувалъ още преди освобождението

(*Donau-Bulgarien*, 1-во изд., III, стр. 330). Виждаме ги и въ плана на К. Шкорпилъ. Църквата нѣма нищо общо съ ромънската архитектура. Всичкитѣ ѝ архитектурни елементи се намиратъ въ Търново, Месемврия и Бояна (вж. Мавродиновъ, Едноко-рабната и кръстовидната църква, София, 1931, стр. 41 сл.).

Върху дветѣ арджешки църкви Св. Никоара и Княжеската, които сж, споредъ Г. Б., чисто цариградски постройки, нѣма да се спираме. Ще препратимъ къмъ статията на О. Тафрали (*ИАИ IV*, 1926/27, стр. 236 сл.) и къмъ нашето изучаване (Еднокор. и кръст. църква, стр. 145 сл. и стр. 176). Съвършено явно е, че тукъ можемъ да говоримъ само за български влияния и може би за влияния отъ архитектурата на северното черноморско крайбрѣжие. Малката църква Богданъ-сарай въ Цариградъ, съ която Г. Б. иска да свърже арджешкитѣ паметници, изглежда да е кжщенъ параклисъ, чиято дата не се знае. Той може да е строенъ въ турско време, а ако е отъ византийско — характеренъ е по-скоро за гражданската архитектура, отколкото за монументалната църковна византийска архитектура, която единствено би могла да повлияе въ Ромъния.

Отъ третѣ църкви, които въ следната глава сж носители на сръбското влияние въ Ромъния споредъ Г. Б., само една носи сигурно това влияние. Католиконътъ на манастира Козя съ полуколонкитѣ и розетитѣ си може да се отнесе направо къмъ архитектурата по Морава. Църквата въ Тисмана, обаче, трѣбва да се отнесе къмъ групата на дветѣ арджеш-

ки църкви. Тя има български планъ — тоя на Св. Архангели въ Месемврия (вж. Мавродиновъ, цит. съч. обр. 55) — и се характеризира съ липсата на външна украса. Гика Будещи я свързва съ сръбската архитектура, защото има конхи. Конхитъ, обаче, по това време сж характерна черта за цѣлия полуостровъ. Тѣ сж елементъ, който се прибавя на най-различни планове, а планътъ на Тисмана нѣма нищо общо съ плановѣтъ по Морава. Сжщото се отнася и до тоя въ Водица.

Четвъртата глава носи странното заглавие „балкански влияния“. Авторътъ разбира „български“, но го е страхъ да помене тая дума. Дветѣ арджешки църкви и църквата въ Тисмана, за които говорихме, показватъ ясно силата на българскитѣ влияния въ Ромъния. За Гика Будещи, обаче, тѣ се проявяватъ единствено въ църквата въ Котмяна, построена въ 1389 год. отъ Мирчо. Тукъ виждаме източно-българскитѣ псевдоконструктивни ниши и глинени панички. Конхитъ обаче надали сж отъ втория периодъ. Аркитъ надъ тѣхъ виждаме и въ други триконхални български църкви — Пещера, Трънъ и Поганово.

Несигурна е и следната глава, посветена на светогорскитѣ влияния. Ние бихме взели дветѣ църкви, които Г. Б. разглежда тукъ, като продължители на плана на княжеската църква въ Арджешъ. Тѣ сж кръстовидни куполни църкви отъ „сложния“ планъ. Тая въ Търговище нѣма конхи, нѣма и външна украса, освенъ широката арка на трансепта, която свършва много високо и редътъ отъ „ломбардски“ арки, които идатъ

тукъ навѣрно отъ Св. Никоара, която ги е заела отъ България. Какво общо има тая църква съ атонската архитектура? Дори и слѣпитѣ куполи въ междурамията се намиратъ въ България. Църквата въ Снаговъ по външната си украса се отнася къмъ групата на църквитѣ въ Буковацъ и Тутана. Тая външна украса не се срѣща вънъ отъ Ромъния. Голѣмиятъ ѝ притворъ сжщо не се срѣща въ Света Гора. Планътъ ѝ е еднакъвъ съ тоя на Търговище. Конхитъ ѝ се срѣщатъ по всички ромънски църкви отъ XVI в. Защо трѣбва да търсимъ тукъ светогорско влияние? Ние бихме я взели за църква, която продължава мѣстната традиция и на която сж прибавени конхи, както на всички ромънски църкви отъ това време.

Последната глава, посветена на „арменскитѣ влияния“, е вече остарѣла. Книгата на Г. Балшъ (*Influences arméniennes et géorgiennes sur l'architecture roumaine*, Bucarest, 1931) показва, че дветѣ църкви — тая въ Дялъ и епископската църква въ Арджешъ — се дължатъ на развилата се въ Армения и Грузия турска архитектура. Тия две църкви, строени първата въ 1500 год., а втората въ 1508, се отличаватъ съ каменния си строежъ и раздѣлената на две зони украса на фасадитѣ, която се състои отъ торусъ и полуколонки.

Раздѣлението на групи въ втората частъ е направено възъ основа на несжществени признаци на църквитѣ — т. е. не възъ основа на плана или външната украса, а върху външни елементи, които могатъ да дойдатъ при различни планове и различни украсителни системи. Така той отдѣля особена единадесета група

отъ църкви, които иматъ два купола надъ притворитѣ си. Въ първата частъ Г. Б. бѣше увеличилъ ромънската архитектура съ единъ чисто български паметникъ — църквата въ Никополъ. Тукъ той присвоява една сръбска църква — тая въ Лопушня, която била строена отъ Раду Вода.

Най-интересното въ тая втора частъ обаче е, че авторътъ (стр. 43) намира че „балканскитѣ“ влияния спирани съ църквата въ Котмяна, която била отъ „архаизиращъ типъ безъ последиствие за следнитѣ епохи“. Псевдоконструктивнитѣ ниши, които виждаме въ редица ромънски църкви отъ XVI вѣкъ, не идѣли отъ Котмяна, а били само транспозиция въ тухли на каменнитѣ сръбски полуколонки, които виждаме въ Дялъ (стр. 51). Въ сжщностъ сръбското влияние е, което се намира само въ една църква — тая въ Дялъ — и което остава безъ последиствие за послешнитѣ епохи въ ромънската архитектура, защото никжде не виждаме после полуколонкитѣ съ завитата имъ горна частъ и дори безъ нея.

Ние ще изоставимъ неговитѣ изкуствено наредени групи, за да наредимъ паметницитѣ споредъ системитѣ на външната имъ украса, тъй като плановитѣ имъ сж почти еднакви. Една голѣма група, състояща се отъ църквитѣ въ Брадецъ, Бистрица, Островъ, Валя, Станеши и старата дворцова църква въ Буку-

рещъ продължаватъ традицията на Св. Никоара и дворцовата църква въ Арджешъ — тѣхнитѣ фасади не сж украсени. Втората група, състояща се отъ църквитѣ въ Олтени, болничната църква на манастиря Козя, двуетажния гробниченъ параклисъ на сжщия манастиръ и църквата въ Кобя, продължаватъ традицията на Котмяна, т. е. българската традиция съ псевдоконструктивнитѣ ѝ ниши, която споредъ Гика Будеши била угаснала още въ XIV в.

Третата група продължава традицията на епископската църква въ Арджешъ и на тая въ Дялъ съ торуса имъ и раздѣленитѣ имъ на две зони фасади. Къмъ нея спадатъ църквата на манастиря Кълуйу, тая въ Маркуца и църквата на Михай Вода въ Букурещъ.

Четвъртата група показва още веднѣжъ, колко е била силна българската традиция въ Ромъния презъ XVI вѣкъ. Нейната украса иде отъ третата група — тя е въ две зони — но торусътъ тукъ е замѣненъ съ българскитѣ псевдоконструктивни ниши, които познаваме отъ втората група. Тукъ можемъ да сложимъ църквитѣ въ Буковацъ и Тутана.

Отъ тоя прегледъ се вижда, че книгата на Гика Будеши е поставена на политическа база — нѣщо за което трѣбва да се съжалева.

Н. Мавродиновъ.

Библиография

Подробна библиография по история на българитѣ и българскитѣ земи за 1927-1929 г. е обнародвана въ Изв. на Истор. Д-во въ София кн. IX, 1929, 1-8, и X, 1930, 157-168 (съдържа само трудове, обнародвани на български).

Аврамовъ, В. Юбилеенъ сборникъ Плиска — Преславъ. София 1929, часть I: 254 стр. 8^о съ две карти; часть II: 176 + IV стр. 8^о съ една карта; часть III: 204 стр. 8^о съ три карти. — Историко-топографски изучавания въ свръзка съ балканскитѣ проходи и крепоститѣ въ Плиска, Преславъ и Мадара.

— Войната на България съ Византия въ 1190 год. и погромътъ на императора Исакъ Ангелъ при Тръвна. София 1929, 236 стр. 8^о. — *Рец.* Бълг. Книга I, 1930, 107 (Ив. Велковъ).

Андреевъ, Ст. Новооткрита военна диплома отъ императора Веспасиана. ИАИ VI, 1930/31, 142-152.

Апостолидисъ, Д-ръ М. Неиздадени или неизтълкувани надписи отъ Пловдивъ и околността му. Год. на Нар. Библ. въ Пловдивъ за 1927 год. (1929), 183-199.

— Пакъ за надписа върху прѣстена отъ с. Езерово. Пловдивъ 1930, 40 стр. 8^о.

Арнауловъ, М. Ив. Д. Шишмановъ. Изв. на Нар. Етногр. музей VIII-IX, 1929, 1-24.

— Изъ миналото на Котелъ. Год. на Соф. Унив., ист.-филол. фак. XXVII, 1930/31, 100 стр.

Батаклиевъ, Ив. Градъ Банско; антропогеографски изучавания. Год. на Соф. Унив., ист.-филол. фак. XXV, 1929, 50 стр.

— Чепино. Специално-географски проучвания. Пакъ тамъ XXVI, 1930,

120 стр. — Съдържа отдѣлъ „Население и селища въ миналото“.

Башкиров, А. С. Памятники булгаро-татарской культуры на Волге. Казань 1929, 118 стр. 8^о съ 15 табл.

Бенешевич, гл. Жебелев.

Бешевлиевъ, Д-ръ В. По въпроса за надписа върху прѣстена отъ с. Езерово. Год. на Нар. Библ. въ Пловдивъ за 1927 год. (1929), 171-182.

— Народността на старитѣ македонци. Бълг. Истор. Библ. II, 1929, кн. 2, 1-24.

— Глосата *κεφαλῆ*. Год. на Соф. Унив., ист.-филол. фак. XXVI, 1929/30, 15 стр.

— Религията на прабългаритѣ. Бълг. Истор. Библ. III, 1930, кн. 2, 29-60.

— Гръцки и латински извори за вѣрата на прабългаритѣ. Изв. на Етногр. муз. VIII-IX, 1930, 149-192.

— Надписитѣ около Мадарския конникъ. Бълг. Мисль VI, 1931, 660-667.

Боевъ, К. При Самуиловата крепостъ. Миръ, бр. 8835 отъ 14. XII. 1929. — Бележки върху разкопкитѣ, извършени презъ юли 1917 год. 14 клм. западно отъ Петричъ въ долината на Струмица.

Бузескул, гл. Жебелев.

Бѣляевъ, Н. М. Очерки по византийской археологии I: Фибула въ Византии; II: Херсонеская мощехранительница. Semin. Kondak. III, 1929, 49-114 и 115-132. Херсонеската мощехранителница напомня твърде мно-

го оная, открита въ развалинитѣ на старохристиянската църква на Джанавааръ-тепе при Варна.

— Образъ Божьей Матери Пелагонитисы. *Byzantinoslavica* II, 1930, 386-394. — Този типъ, вариация на Елеуса, е билъ много разпространенъ още въ XIII в. въ Битолско (Пелагония), отъ дето иде и името му. Погрѣшно е мнението, че той произхожда отъ Италия. Типътъ Елеуса е още по-старъ и е сжщо отъ източно произхождение.

Велковъ, Ив. Стари римски пж-тища и селища въ днешнитѣ български граници. Бълг. Истор. Библ. II, 1929, кн. 4, 44-71.

— Сердика-Срѣдецъ. Изъ очеркитѣ „Мъртви градове“. Бълг. Мисль IV, 1929, 418-427.

— Новата тракийска гробница при Злокучене. Зора, бр. 3143 отъ 23. XII. 1929.

— Мадара, светилището на прабългаритѣ. Водачъ за старинитѣ. София 1930, 32 стр. 16⁰ съ една карта (издание на „Бълг. Старина“ въ Шуменъ).

— Плиска, столицата на българскитѣ ханове. Водачъ за старинитѣ. София 1930, 30 стр. 15⁰ съ една карта (издание на „Бълг. Старина“ въ Шуменъ).

— Единъ римски градъ въ България: *Nicopolis ad Istrum* (Никюпъ). Бълг. Истор. Библ. III, 1930, кн. 2, 1-28.

— Пулпудева-Пловдивъ. Бълг. Мисль V, 1930, 177-188.

— Могилни гробни находки отъ Дуванлий. ИАИ VI, 1930/31, 1-44.

— Могилна гробна находка отъ Злокучене. ИАИ VI, 1930/31, 251-256.

— Новооткрити старини. Пакъ тамъ, 302-313.

Воденичаровъ, П. Гробна могила находка при с. Инж. Сарафово. Пакъ тамъ, 257-258.

Вулић, Н. *Justiniana Prima*. Гласник Скопског научног друштва V, 1929, 45-50. — Предполага, че градътъ се е намиралъ северно отъ Скопие, при Лебанъ, дето въ мѣстността „Царичинъ градъ“ сж открити обширни развалини.

— Сензационално археолошко откритие код Требеништа. Политика, бр. 8096-8102 отъ 19-25. XI. 1930. — Описва подробно, какъ е билъ откритъ новиятъ VIII гробъ при Требенище.

— Антични споменици наше земље. Српска Краљ. Акад., Споменик LXXI, 1931, 1-260. — Издава многобройни антични паметници, главно отъ южна Сърбия и Македония, които авторътъ е събиралъ при своитѣ пжтувания отъ 1924 год. насамъ.

Ганчевъ, протоиерей Ст. Свищовъ, приносъ за историята му. София 1931, 426 стр. 8⁰.

Господиновъ, Ю. Разкопки въ Преславъ. ИАИ VI, 1930/31, 183-193.

Гошевъ, Ив. Керамичниятъ старобългарски надписъ отъ кржглата църква въ Преславъ. Бълг. Прегледъ I, 1930, 414-420.

Грујић, Р. М. Дрворез Св. Спаса и Св. Богородице у Скопљу. Гласник Скопског науч. друштва V, 1929, 165-201.

Дечевъ, Д. Четири дакийски названия на растения. Год. на Нар. Библ. въ Пловдивъ за 1927 год. (1929), 165-170.

— Родопи и Родопа. Родна Речъ II, 1929, 225-229.

— Едно ново тълкуване на тракийския надпис отъ Езерово. Год. на Соф. Унив., ист.-филол. фак. XXVII, 1930/31, 12 стр.

Димитровъ, Д. П. Исторически мотиви въ драмата „Резосъ“. Изв. на Истор. Д-во Х, 1930, 1-19. — Разглежда легендите за тракийския царъ Резосъ.

— Антични гръцки надписи отъ Стара-Загора. ИАИ VI, 1930/31, 135-141.

— Едно антично известие за трако-троянско племенно родство. Пакъ тамъ 279-281.

Добревски, С. Плиска, Мадара и Преславъ презъ време на първото българско царство. Юбил. Сборникъ на Бълг. Инж.-архит. Д-во 1929, 7-29.

Егер, Р. Истраживанъа у Стобима: градска црква у Стобима. Гласник Скопског научн. друштва V, 1929, 14-44. Гл. и Egger.

Енчевъ Видю, Ив. Розова долина и Казанлъкъ. София 1927, 88 стр. 8⁰ съ 77 обр. и една карта. — Взема подъ внимание и старинитъ.

— Църквитъ въ Бълъово и Варвара. Миръ, бр. 8662 отъ 16. V. 1929.

— Етрополскиятъ манастиръ. Миръ, бр. 8805 отъ 9. XI. 1929.

— Видинъ, стариннитъ църкви. Миръ, бр. 9143 отъ 27. XII. 1930.

— Изъ църквитъ около Рилския манастиръ. ИАИ VI, 1930/31, 286-294.

— Изъ Гложенския манастиръ. Пакъ тамъ, 294-296.

— Ярловската църква. Пакъ тамъ, 296-297.

Жебелев, Бузескул, Бенешевич и Малеев, Памяти академика Федора Ивановича Успенского. Ленинград, Издательство Академии Наук СССР,

1929, 80 стр. 8⁰. — Сборникъ отъ статии върху дейността на Успенски.

Захариевъ, В. Димитъръ Атанасовъ Геровъ-Антикаръ. Худож. култура VII, 1929/30, 91-94.

Златарски, В. Н. Академикъ и професоръ Ф. Ив. Успенски. VIII Отчетъ на Бълг. Арх. Инст. за 1928 год. София 1929, 19-34.

— Моливдовултъ на Алусиана. Изв. на Истор. Д-во Х, 1930, 49-63.

— Търновскиятъ надписъ на Иванъ Асеня II. Бълг. Истор. Библ. III, 1930, кн. 3, 56-64.

Златевъ, Т. архит. Българската кжца въ своя архитектурниченъ и културно-исторически развой. Книга I: Селска кжца. София 1930, VIII + 178 стр. 4⁰ съ 153 образа. — *Рец.* Бълг. книга I, 1930, 308-310 (Ал. Рашеновъ); Архитектъ III, 1930, 9-22 (Ал. Рашеновъ).

Иванова, В. Глаголскиятъ надписъ въ Преславъ. Бълг. Прегледъ I, 1930, 521-524.

Ивановъ, Й. Св. Богородица Витошка. Миръ, бр. 8994 отъ 1. VII. 1930. — Върху Драгалевския манастиръ.

— Български старини изъ Македония. Второ допълнено издание. София, Бълг. Акад. на Наукитъ, 1931, VIII + 672 стр. 8⁰.

Известия на Бълг. Арх. Инст. V, 1928/29. *Рец.* Obzor praehist. VII-VIII, 1928/29, 89-91 (J. N.); Gnomon VI, 1930, 231-233 (Fr. Drexel).

Караманджуковъ, Хр. Родопа, а не Родопи. Родна Речъ III, 1930, 214-218.

Кацаровъ, Г. И. Приносъ къмъ древната история на Ловчанско. Сборникъ „Ловечъ и Ловчанско“, кн. I, 1929, 76-85.

— Народниятъ Археологически музей. Учил. Прегледъ XXVIII, 1929, 675-680.

— Антични известия за рѣка Марица. Сборн. въ честь на митроп. Максимъ, София 1931, 81-86.

— Нашата земя и археологическиятъ паметници. Бълг. Земя I, 1931, бр. 1, 8-10.

— Изъ древната история на Варна. Пакъ тамъ бр. 3, 1-3.

— Нови археологически находки отъ Месемврия. Зора, бр. 3673 отъ 28. IX. 1931.

— Изъ историята на древна Тракия. Зора, бр. 3750 отъ 28. XII. 1931.

— Антични паметници изъ България. ИАИ VI, 1930/31, 117-134.

— Антични амулети за коне. Пакъ тамъ, 250.

Кокиѣ, М. Античко населѣе код села Прилепца. Гласник Скопског научн. друштва V, 1929, 295-298.

Кондаковъ, Н. П. Очерки и замѣтки по исторіи средневѣковаго искусства и культуры. Прага, изданіе Чешской Академіи наукъ и искусствъ, 1929, IV + 456 стр. 8°. — Съдържа бележки и върху нѣкои старобългарски паметници, като Мадарския конникъ, релефитъ отъ Ст. Загора, Патлейнската керамика и др. — *Рец.* Bizantinoslavica II, 1930, 118-121 (М. А. Андреева).

Кос, М. О натпису цара Самуила. Гласник Скопског научн. друштва V, 1929, 209-213.

Ловечъ и Ловчанско. Географско, историческо и културно описание, подъ редакцията на проф. А. Иширковъ. София, кн. I, 1929, 154 стр. 4°, кн. II, 1930, 168 стр. 4°.

Мавродиновъ, Н. Еднокорабната и кръстовидната църква по българскитъ

земи до края на XIV в. София, издания на Нар. Археол. музей, 1931, VIII + 188 стр. 4° съ 170 образа въ текста и резюме на френски.

Мано-Зиси, Тъ. Полошко; Св. Софија у Охриду; Мали прилози о живопису 14. века охридскихъ црква; Цркве у околини Охрида; Рудник. Старинар 1931, 114-139. — Интересни бележки за църковни фрески отъ Македония съ многобройни образи.

Месеснел, Фр. Најстарији слој фресака у Нерезима. Гласник Скопског научн. друштва, VII-VIII, 1930, 119-132. — Датира ги въ 1164 год.

Миковъ, В. Селищна могила отъ бронзовата епоха до с. Азакъой (Ямболска околия). Год. на Нар. Библ. въ Пловдивъ за 1928/29 год. (1930), 171-183.

— Ловчанско въ предисторическо време. Сборн. „Ловечъ и Ловчанско“, София, кн. I, 1929, 57-65.

— Могилитъ въ България. Бълг. Истор. Библ. II, 1929, кн. 4, 1-43.

— Могилни некрополи отъ Ловчанско и Тетевенско. ИАИ VI, 1930/31, 153-170.

— Тракийски типъ фибули. Пакъ тамъ 171-182.

— Селищната могила при село Балбунаръ. *Рец.* Památky archeol. XXXV, 1926/27, 645-646 (J. Neústupný).

Миятевъ, Кр. Фрагментъ отъ фреската Св. Четиридесетъ Мъченици въ църквата при с. Водоча до Струмица. Макед. Прегл. V, 1929, кн. 5, 46-62.

— Симеоновата църква въ Преславъ и нейниятъ епиграфиченъ материалъ. Бълг. Прегл. I, 1929, 100-124.

— Велики Преславъ, столицата на Симеона. Водачъ за старинитъ. София 1930, 36 стр. 16° съ една

карта (издание на „Бълг. Старина“ въ Шуменъ).

— Мадара и Мадарският конникъ. Бълг. Истор. Библ. III, 1930, кн. 1, 24-51.

— Българското изкуство презъ IX и X вѣкъ. Сборникъ „България 1000 години: 927-1927“, София 1930, I 139-182.

— Мѣстни традиции и национални елементи въ кръглата Преславска църква. ИАИ VI, 1930/31, 194-205.

— Нови данни за българитѣ презъ X вѣкъ. Пакъ тамъ 281-283.

— Старобългарски златенъ накитъ отъ Мадара. *Рец. Památky archeol. XXXV*, 1926/27, 645 (J. Neústupný).

— Новооткрытия оловенъ печатъ на български архиепископъ. *Рец. Byzantinoslavica II*, 1930, 421-424 (M. Lascaris).

Миятевъ, П. Единъ новъ изворъ за историята на дунавскитѣ българи. Пакъ тамъ, 283-286.

Мутафчиевъ, П. Още за Добро-тица. Год. на Соф. Унив., ист.-филол. фак. XXVII, 1930/31, 14 стр.

— Изъ нашитѣ старопланински монастири. Сб. на Акад. на Наук. XXVII, 1931, 122 стр. съ 16 табл.

Мушмовъ, Н. А. Византийски печати съ значение за българската история. Макед. Прегл. V, 1929, кн. 2, 90-96.

— Находката на монети при с. Рѣка Девня. Миръ, бр. 8815 отъ 21.XI. 1929.

— Казанлъшкиятъ музей. Миръ, бр. 8835 отъ 14. XII. 1929. — Дава списъкъ на класиранитѣ монети въ музея.

— Монетитѣ на Иванъ Асеня II и на неговото семейство. Бълг. Истор. Библ. III, 1930, кн. 4, 81-93.

— Неиздадени български монети. ИАИ VI, 1930/31, 221-240.

— Разкопкитѣ при с. Рѣка Девня. Пакъ тамъ 263-265.

— Колективни находки на монети презъ 1929 и 1930 год. Пакъ тамъ 314-317

Никовъ, П. Ханъ Омортагъ и кавханъ Исбулъ. Бълг. Истор. Библ. IV, 1931, кн. 1, 1-55. — Разглежда подробно, между другото, и строителната дейность на Омортага въ връзка съ запазенитѣ отъ негово време паметници.

Николовъ, Т. и Цончевъ, Д. Нови релефи на тракийския конникъ. ИАИ VI, 1930/31, 246-249.

Новосадский, Н. И. Неизданные македонские надписи. Институт археологии и искусствознания, Труды секции археологии II, Москва 1928, 88-99. — Издава съ добъръ коментаръ 30 надгробни надписа отъ Солунъ, копирани презъ 1914 год. отъ А. С. Башкировъ.

Окуневъ, Н. Л. Алтарная преграда XII вѣка въ Нерезѣ. *Semin. Kondak. III*, 1929, 5-23.

— Грађа за историју српске уметности. I: Црква Светог Ђорђа у Старом Нагоричину. Гласник Скопског научн. друштва V, 1929, 87-120. — II: Црква Свете Богородице-Матееч. Пакъ тамъ VII-VIII, 1930, 89-118.

Петева, Д-ръ Е. Животински и човѣшки фигури въ българската текстилна орнаментика. Изв. на Етногр. муз. VIII-IX, 1929, 114-134.

Петковъ, Н. Предисторическа боядисана керамика отъ Софийската котловина. Год. на Нар. Библ. въ Пловдивъ за 1928/29 (1931), 185-198.

Покровский, С. Пятьдесятъ лѣтъ болгарской археологии. *Semin. Kondak. IV*, 1931, 278-289.

Поповъ, Р. Единъ интересенъ черепъ отъ деветашката пещера. Сборникъ „Ловечъ и Ловчанско“ I, 1929, 68-75.

— Пещерата Темната Дупка; ново находище отъ палеолита въ България. София, Издания на Нар. Археол. музей, 1931, 148 стр. 8°.

— Могилнитъ гробове при с. Ендже. ИАИ VI, 1930/31, 89-116.

— Беяковското плато. *Рец.* Ramátka archeol. XXXV, 1926/1927, 294-295 (J. Neústupný).

— Предисторически мраморни идоли, намѣрени въ България. *Рец.* Пакъ тамъ 644-645 (J. Neústupný).

Прогасов, Н. Д. Славянская одежда в болгарской миниатюре XIV века. Инст. археологии и искусствознания, Труды секции археол. IV, Москва 1928, 391-407.

Протичъ, А. Света Гора и българското изкуство. Бълг. Прегл. I, 1929, 249-276.

— Художественитъ паметници на Иванъ Асеня II. Бълг. Истор. Библ. III, 1930, кн. 3, 149-186.

— Денационализиране и възраждане на нашето изкуство отъ 1393 до 1879 година. Сборникъ „България 1000 години: 927-1927“, I, 1930, 383-540 и отдѣлно. — *Рец.* Изв. на Етногр. Музей VIII-IX, 1929, 249-250 (С. К.); Slavia IX, 1930, 639-641 (Н. Окуневъ); Бълг. Книга I, 1930, 102 (Б. Филовъ); Revue hist. du Sud-Est européen VII, 1930, 121-122.

— Трудовѣтъ на Николай Л. Окуневъ върху македонската и срѣдно-вѣковна живопись. Учил. Прегл. XXX, 1931, 490-502.

Разбойниковъ, А. Сп. Градъ Созополь и лѣтуването на пловдивската детска колония. Пловдивъ 1927, 72

стр. 8°. — Съдържа подробни сведения и за миналото на града.

Рашеновъ, Ал. Защо се рушатъ старинитъ. Миръ, бр. 8753 отъ 6.IX.1929.

— Архитектурата презъ „Златния вѣкъ“ на Симеона. Архитектъ II, 1929, бр. 6, 1-4 съ 11 приложения.

— Възстановяването на църквата Св. София въ София. Архитектъ III, 1930, бр. 6, 1-9.

— Регуляция на старинния градъ. Архитектъ III, 1930, бр. 9/10, 23-26.

— Византийска и българска архитектура. Архитектъ IV, 1931, бр. 1, 12-19.

— Българска школа въ византийския стилъ. ИАИ VI, 1930/31, 206-220.

— Заздравяване на стари архитектурни паметници. Пакъ тамъ 297-299.

Романски, Ст. Славянската прародина. Бълг. Истор. Библ. II, 1929, кн. 2, 64-79.

— Имената на нѣкои македонски градове. 5. Велесъ. Макед. Прегл. VII, 1931, кн. 1, 1-6.

Сариа, Б. Истраживанъа у Стобима: Топографија и историја. Гласник Скопског научн. друштва V, 1929, 1-13.

— Епиграфски споменици из јужне Србије. Пакъ тамъ VII-VIII, 1930, 293-302. — Мраморна статуя на Диониса съ надписъ отъ Стоби и латински надписъ отъ църквата Св. София въ Охрида.

Соболевский, А. И. Три слова древней тюрко-болгарской надписи. Докл. Акад. Наук. СССР, 1929, отдѣлъ В, 75-76. — Върху думитъ βουηλα, ζοαπαυ и тесη въ надписа на единъ отъ златнитъ сждове отъ Nagy-Szent-Miklós.

Соколов, И. Ученая деятельность академика Ф. И. Успенского. *Slavia* IX, 1930, 642-645.

Старинар, орган археолошког друштва у Београду, III сер., кн. V, 1928-1930, 236 + VIII стр. 8^о, Београд 1930. — Съдържа многобройни приноси както изъ предисторическата и римската, така и изъ срѣдновѣковната археология на Сърбия и Македония.

Стефановъ, Ст. Римскитѣ водопроводи на Novae. ИАИ VI, 1930/31, 265-279.

Тодоровъ, Я. Античната цивилизация въ България. Бълг. Истор. Библ. II, 1929, кн. 2, 25-63.

— Римскитѣ развалини при Гигенъ. Слово, бр. 2349 отъ 14. IV. 1930.

— Източно-азиатскиятъ животински цикълъ отъ гледище на астрологическиятъ вѣрвания (къмъ въпроса за Именника на първитѣ български ханове). Год. на Соф. Унив., ист.-филол. фак. XXVII, 1931, 42 стр.

— Паганизмътъ въ долна Мизия. *Рец. Revue des études grecques* XLIII, 1930, 462 (Ch. Picard).

Трифоновъ, Ю. Плѣвенъ въ трако-римско и старобългарско време. Изв. на Истор. Д-во X, 1930, 20-48.

Трухелка, Ѓ. Археоложке белешке из јужне Србије (продължение). Гласник Скопског научн. друштва V, 1929, 58-85. — Съдържа, между другото: Гробница отъ микенската епоха при Прилепъ; Гробница отъ халцатската епоха при Вучи Долъ; Дарданцитѣ; Бележки върху *Colonia Flavia Aelia Scupi*; Римски бани при Бардовци; Римски паметници и надписи отъ разни находища.

Фасмеръ, М. Черно Море. Изв. на Истор. Д-во X, 1930, 133-135. —

Обяснява произхода на името отъ ирански езикъ.

Фехеръ, Г. Прабългарски паметници при Мадара и приносъ къмъ религията на прабългаритѣ. Год. на Нар. Библ. въ Пловдивъ за 1927 г. (1929), 145-164.

— Хуни ли сж прабългаритѣ? Учил. Прегл. XXVIII, 1929, 758-765.

— Паметници на прабългарската култура. *Рец. Památky archeol.* XXXV, 1926/27, 641-643 (J. Nejštrupný).

Филовъ, Б. Ф. И. Успенски като археологъ. VIII Отчетъ на Бълг. Археол. Инст. за 1928 год. (1929), 34-46.

— Римско съкровище отъ Ловчанско. Сборникъ „Ловечъ и Ловчанско“ I, 1929, 86-87.

— Разкопкитѣ въ Мадара и Преславъ (по поводъ на хилядогодишнината отъ царуването на Симеона). Бълг. Мисълъ IV, 1929, 360-369.

— Произхождението на старобългарското изкуство. Златорогъ X, 1929, 294-300.

— Старобългарската живопись презъ XIII и XIV вѣкъ. Бълг. Истор. Библ. III, 1930, кн. 1, 52-95.

— Старобългарската църковна архитектура. Спис. на Акад. на Наукитѣ XLIII, 1930, 1-59 съ 20 табл.

— Значението на атонскитѣ монастири за българската църковна живопись. Отецъ Паисий III, 1930, 125-127.

— Живописецътъ Николай Павловичъ. Златорогъ XI, 1930, 247-253.

— Значението на новитѣ археологически находки отъ Свиленградско. Миръ, бр. 9182 отъ 17. II. 1931.

— Варна и античното изкуство. Бълг. Земя I, 1931, кн. 3, 3-5.

— Възраждането на българското изкуство. Бълг. Истор. Библ. IV, 1931, кн. 2/3, 30-57.

— Античната гробница при с. Дълбоки, Старо-Загорско. ИАИ VI, 1930/31, 45-56.

— Третият международен конгрес по византология в Атина. Пакъ тамъ 299-300.

— Два портрета на стари български царе. Пакъ тамъ, 301.

— Софийската църква Св. София. *Рец. Irenikon VII*, 1930, 112-113 (Th. Vesquet).

— Евангелието на Иванъ Александра въ Лондонъ и неговитъ миниатюри. *Рец. Codrul Cosminului VI*, 1929/30, 530-532 (V. Grecu); *Arta și Arheol. II*, 1930, 46 (J.-L. Neagu).

Фърговъ, Хр. Аиевското кале. Нива, II бр. 12 отъ 17. I. 1930, 4 съ две снимки.

Хаджи-Недѣлчевъ, М. Български монети, намѣрени въ гр. Ловечъ и околността му. Сборникъ „Ловечъ и Ловчанско“ I, 1929, 95-101.

— Разкопки на Ловчанския Хисаръ. Пакъ тамъ 106-116. — Трикорабна квадратна църква, която напомня църквичитъ отъ Трапезица, съ остатъци отъ стенописи.

Цвѣтковъ, А. Новооткрити старини въ Врачанско. ИАИ VI, 1930/31, 258-262.

Цоневъ, Б. Единъ сръднобългарски паметникъ отъ XIII вѣкъ (Кюстендилско четвроевангеле). Год. на Соф. Унив., ист.-филол. фак. XXVII, 1930/31, 50 стр.

Цончевъ, Д. Антични предмети отъ Ловчанско. ИАИ VI, 1930/31, 249/250.

— Гл. Николовъ, Т.

Шкорпилъ, К. Царския типъ на монетитъ на гр. Варна въ сбиркитъ на Варненския музей. Приложение къмъ бр. 229 на Варненски Общински Вестникъ, 1929.

— Старобългарска съобщителна мрежа около Преславъ и крепоститъ по нея. Бълг. Истор. Библ. II, 1929, кн. 2, 80-111.

— Надписи отъ първото българско царство въ Черноморската област на Балканския полуостровъ. *Byzantinoslavica II*, 1930, 189-195 и III, 1931, 1-6.

— Стратегически постройки въ Черноморската област на Балканския полуостровъ. *Byzantinoslavica II*, 1930, 197-230 и III, 1931, 11-32.

— Паметници отъ столица Преславъ. Сборникъ „България 1000 години: 927—1927“ I, 183-275.

— Археологически бележки отъ Черноморското крайбрежие. ИАИ VI, 1930/31, 57-88.

Юбилейна книга на градъ София. *Рец. Slavia IX*, 1930, 447-449 (J. Páta).

Явашовъ, Ан. Разградъ; неговото археологическо и историческо минало. Часть I, София 1930, VIII + 292 стр. 8^о съ 110 образа въ текста.

Andrejeva, M. A. Древній перстень изъ Варны. *Byzantinoslavica I*, 1929, 151-158. — Бронзовъ пръстенъ съ изображение на ангелъ, който държи кръстъ съ дълга дръжка; отъ първата половина на VI в. сл. Хр.

Babinger, Fr. Das Bektaschi-Kloster Demir Baba. Berlin 1931, 10 стр. 8^о съ 8 обр. Отд. отпеч. отъ Mitteil. des Seminars f. orient. Sprachen XXXIV, 1931, 2. Abteil.

Bayet, J. Un nouvel Hercule funéraire et l'héroïsation gréco-romaine en Thrace. *Mélanges d'archéol. et d'hist. XLVI*, 1929, 1-42. — Обнародва единъ неиздаденъ релефъ отъ Софийския Народенъ музей съ неизвестно мѣстонахождение.

Bošković, G. Deux églises de Milutin: Staro Nagoričino et Gračanica. Recueil Th. Uspenskiij (L'art byzantin chez les Slaves) I, Paris 1930, 195-212.

Bratianu, G. J. Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire au XIIIe siècle. Paris, P. Geuthner 1929, VIII+359 стр. 8°.

Bréhier, L. Les origines et l'évolution de la peinture byzantine. Rev. archéol. 1929, II 220-243. — Написано въ видъ на рецензия върху трудовѣ на R. C. Morey, „Notes on East Christian Miniatures“, и на A. Grabar, „La peinture religieuse en Bulgarie“.

Buday, A. Zur Frage des sog. thrakischen Reitergottes und des Königs Rhesos. Travaux (Dolgozatok) de l'Inst. archéol. de l'Univ. à Szeged V, 1929, 14-26.

— Neuere Daten zu den Problemen der Darstellungen des sogenannten Reitergottes. Пакъ тамъ VI, 1930, 1-48.

Casson, St. Macedonia, Thrace and Illyria. Rev. des études grecques XLII, 1929, 103-104 (R. Vallois).

Childe, V. G. The Danube in Prehistory. Oxford, Clarendon Press 1929, XX+418 стр. 8° съ 15 табл.

— New views on the relations of the Aegean and the north Balkans. Journ. of Hell. Stud. L, 1930, 255-262. — Оборва мнението на Frankfort, че дунавската неолитична култура се е разпространила на югъ въ Гърция. Обратно, първичниятъ центъръ на тази култура е билъ въ Мала-Азия, отъ дето тя е минала както въ Гърция, тъй и на северъ къмъ Дунава.

Collart, P. Le sanctuaire des dieux égyptiens à Philippes. Bull. de corr. hell. LIII, 1929, 70-100.

— Inscription de Sélian-Mésoréma. Пакъ тамъ LIV, 1930, 376-391. — Интересенъ надгробенъ надписъ отъ околността на Филипи, на латински, но съ гръцки букви; съдържа тракийски имена.

Constantinescu-Iași, P. Din relațiile artistice româno-bulgare. Chișinău 1928, 90 стр. 8° съ 54 обр. — *Peç* Arta și Arheol. II, 1930, № 4, 44 (G. N. Ștefănescu).

Detschew, D. Eine neue Deutung der thrakischen Ringschrift. Год. на Соф. Унив., ист.-филол. фак. XXVII, 1931, 12 стр.

— Axios. Zeitschr. f. Ortsnamenforsch. VII, 1931, 193-199.

— Der angeblich thrakische Genetiv Θρακαλεζαν. Indogerm. Forsch. XLIX, 1931, 111.

Deubner, L. Dumopireti. Jahrb. des Deutschen Arch. Inst. XLIV, 1929, 132-136. — Върху единъ релефъ съ надписъ отъ Novae (Свищовъ) съ посвещение dendrophoris et dumopiretis.

Diehl, Ch. L'œuvre de Théodore Uspenskiij. Recueil Th. Uspenskiij (L'art byzantin chez les Slaves) I, Paris 1930, стр. VII-X.

Dobiáš, J. Orientální vlivy v římském Podunají. Sborník věnovaný J. Bidlovi, Praha 1928, 15-46.

Dvornik, Fr. Quelques données sur les Slaves, extraites du tome IV novembre des „Acta Sanctorum“. Byzantinoslavica I, 1929, 35-47. — Съдържа нѣкои сведения за българитъ отъ времето на Бориса и Симеона.

— Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle. *Peç*. Analecta Bollandiana XLVII, 1929, 178-181.

Egger, R. Die städtische Kirche von Stobi. Jahresh. des Österr. Arch. Inst. XXIV, 1928, 42-87.

Entchev-Vidu, I. Etropolé et le monastère de Varovitetz. La Revue bulg. II, 1930, 34-36.

Fehér, G. Le titre des khans bulgares d'après l'inscription du cavalier de Madara. Recueil Th. Uspenskij (L'art byzantin chez les Slaves) I, Paris 1930, 3-8.

— Les monuments de la culture protobulgare et leurs relations hongroises (= Archaeologia Hungarica VII). Budapest 1931, VIII + 174 стр. 4° съ 108 образа (текстъ на унгарски и френски).

— Die Inschrift des Reiterreliefs von Madara. *Peç. Byzantinoslavica* II, 1930, 132-135 (Fr. Dvornik).

Filov (Filow), B. Die Miniaturen des Evangeliums Iwan Alexander's in London. *Byzantion* IV, 1927/28, 313-319.

— Les dernières découvertes archéologiques en Bulgarie. La Revue bulg. I, 1929, № 3/4, 57-60.

— Les fouilles à Madara et à Preslav. La Bulgarie № 1782 и 1783 отъ 1 и 2. VII. 1929.

— Der Ursprung der altbulgarischen Kunst. *Byzant. Zeitschr.* XXX, 1929/30 (Festschr. Aug. Heisenberg), 523-528.

— Les origines de l'art bulgare ancien. La Revue bulg. II, 1930, 57-61.

— Die Ausgrabungen des bulgarischen Nationalmuseums in Madara und Preslav. Bericht über die Jahrhundertfeier des Deutschen Arch. Inst., Berlin 1930, 320-322.

— Les palais vieux-bulgares et les palais sassanides. Recueil Th. Uspenskij (L'art byzantin chez les Slaves) I, Paris 1930, 80-86.

— Chapiteaux de marbre avec décorations de feuilles de vigne en Bulgarie. *Mélanges Ch. Diehl* II, Paris 1930, 11-18.

— und I. Welkow, Grabhügelfunde aus Duvanlii in Südbulgarien. *Jahrb. des Deutschen Arch. Inst.* XLV, 1930, 281-322 съ 4 табл.

— Die Erforschung der altbulgarischen Kunst seit 1914. *Zeitschr. f. slav. Philol.* VIII, 1931, 131-143.

— Les Miniatures de la Chronique de Manassès à la Bibliothèque du Vatican. *Peç. Byzantion* IV, 1927/28, 669-670 (P. Graindor); *Arta și Arheol.* II, 1929, № 3, 48 (O. Tafrali); *Echos d'Orient* XXXIII, 1930, 207-209 (V. Grumel); *Zeitschr. f. slav. Philol.* VII, 1930, 235-248 (D. Ainalov).

— Die archaische Nekropole von Trebenischte am Ochridasee. *Peç. Göttingische Gelehrte Anzeigen* 1929 № 10, 439-446 (E. Pernice); *Rev. des études grecques* XLIII, 1930, 455-456 (Ch. Picard); *Revista istorică* XVI, 1930, 228-230 (R. Vulpe).

Gaebler, H. Zur Münzkunde Makedoniens, X: Skithai auf der Chalkidike; Die erste Colonialprägung in Philippi. *Zeitschr. f. Numism.* XXXIX, 1929, 255-270.

— Forschungen makedonischer Münzen. Sitz.-Ber. der preuss. Akad., hist.-phil. Kl. 1931, XII, 195-215.

Geyer, Fr. Makedonien bis zur Tronbesteigung Philipps II. Mit einer Übersicht über die Topographie Makedoniens (= *Hist. Zeitschr. Beiheft* 19), München u. Berlin, Oldenburg 1930, VI + 147 S. 8°.

Goessler, P. Der Silberring von Trichtingen. Berlin und Leipzig, W. de Gruyter & Co 1929, 36 стр. 4° съ 4 табл. (= *Festschrift der Archaeol. Gesell. in Berlin zur Feier des 100-jährigen Bestehens des Arch. Inst. des Deutschen Reiches*). — Важно за преценката на трако-келтскитъ паметници отъ долно-дунавската област.

Grabar, A. Les croisades de l'Europe orientale dans l'art. Mélanges Ch. Diehl II, Paris 1930, 19-27.

— Recherches sur les influences orientales dans l'art balkanique. *Рец.* Echos d'Orient XXXII, 1929, 383-384 (R. Janin); *Rev. archéol.* 1929, II 162 (S. Reinach); *Ἐπετηρίς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* VI, 1929, 399-406 (Γ. Σωτηρίου); *Amer. Journ. of Archaeol.* XXXIV, 1930, 117-118 (Cl. A. Manning).

— La peinture religieuse en Bulgarie. *Рец.* Syria X, 1929, 73-76 (A. Gabriel); *Arta și Arheol.* II, 1930, № 4, 47-48 (O. Tafrali).

Grabar, Igor, Sur les origines et l'évolution du type iconographique de la Vierge Éléousa. Mélanges Ch. Diehl II, Paris 1930, 29-42.

Hateau, G. Les richesses archéologiques de la Bulgarie. L'Europe Centrale отъ 10. X. 1930 = La Bulgarie № 2042 отъ 20. V. 1930.

Hekler, A. A Madarai lovasdombor-mű (Релиефътъ на Мадарския конникъ). *Archaeol. Értesítő* XLII, 1928, 284.

Henry, P. Les églises de la Moldavie du Nord, des origines à la fin du XVIe siècle. Architecture et peinture (= Monuments de l'art byzantin VI). Paris, Leroux 1930, IV + 320 стр. fol. и отдѣленъ албумъ съ 68 табл. — Гл. по-горе стр. 333-335.

Hull, M. R. Ein römischer Reitergrabstein aus Colchester. *Germania* XIII, 1929, 188-193. — Паметникътъ е издаденъ и отъ Г. И. Кацаровъ, *ИАИ* V, 1929/30, 318-319.

Iokl, N. Thraker: Sprache. *Reallexikon der Vorgesch.* (M. Ebert) XIII, 1929, 278-298.

Iorga, N. Deux inscriptions grecques inédites de Silistrie. *Rev. hist. du Sud-Est européen* VIII, 1931, 226-227.

Ivanov, I. Le costume des anciens Bulgares. *Recueil Th. Uspenskij* (L'art byzantin chez les Slaves) I, Paris 1930, 325-333.

Karadja, C. Le voyage de Michel Eneman de Bender à Constantinople en 1709. *Rev. hist. du Sud-Est européen* VI, 1929, 365-372. — Миналъ презъ Провадия, Айтось, Лозенградъ, Ерегли. Интересни подробности за женската носия въ Провадия и Айтось. Инъкъ нѣма нищо сжществено за България.

Kazarov (Kazarow), G. I. Vorgeschiedliches aus Bulgarien. *Prähist. Zeitschr.* XIX, 1928, 305-307. — Върху две неолитни селища при с. Къопеклий, Айтоско, и с. Зора, Ст. Загорско.

— Zum Kult des thrakischen Reiters in Bulgarien. *Jahresh. des Österr. Arch. Inst.* XXIV, 1929, Beibl. 129-141. — Релиефи (21) и статуйка на тракийския конникъ отъ с.-изт. България.

— Ein neues Relief des dreiköpfigen Reiters. *Archaeol. Anzeiger* 1929, 232-235. — Релиефъ отъ Коматево, Пловдивско, сега въ Нар. музей въ София.

— Neue Denkmäler zur Religionsgeschichte Thrakiens. Пакъ тамъ 303-324.

— Contribution à la géographie de l'ancienne Thrace. *Eos* XXXII, 1929, 143-144. — Тракийски конникъ и надпись отъ с. Черна-гора, Чирпанско (по-рано Кара-орманъ). Мѣстонахождението отговаря на античното Cillae.

— Grabstele von Mesembria. *Jahresh. des Österr. Arch. Inst.* XXVI, 1930, 111-114.

— Thrace. Cambridge Ancient History VIII, 536-560. Cambridge 1930.

— Съдържа следнитѣ глави: държава и социаленъ строй; земледѣлие и минно дѣло; носия, физически типъ, спортъ и война; религия и погребални обичаи.

— Notes sur la sculpture rupestre de Madara. Recueil Th. Uspenskij (L'art byzantin chez les Slaves) I, Paris 1930, 87-91.

Κεραμόπουλλος, Α. Δ. Ἡ ἀρχαῖκῃ νεκρόπολις τοῦ Τρεμπένιστε παρὰ τὴν λίμνην τῆς Ἀχρίδος. Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1927/28, 41-111.

— Οἱ Ἀχαιοὶ καὶ οἱ Δωριεῖς ἐν Μακεδονίᾳ. Ἑλληνικὰ II, 1929, 105-115. — Отнася се до находкитѣ отъ Тренище.

— Μακεδονία καὶ Μακέδονες. Διαλέξεις γενομένη ἐν Μακεδονίᾳ. Атина 1930, 48 стр. 8^ο съ 26 образа.

Kubitschek, W. Leon Ruzicka. Mitteil. der Numism. Gesell. in Wien XVI, 1931, 161-163.

Lascaris, M. Sceau de Radomir Aaron. Byzantinoslavica III, 1931, отд. отп. 10 стр.

Latynine, гл. Passek.

Lebzelter, V. Rasse und Volk in Südosteuropa. Eine paläo-ethnologische Studie. Mitteil. der anthropol. Gesell. in Wien LIX, 1929, 61-126.

Malkina, K. Zu dem skythischen Pferdegeschirrschmuck aus Craiova. Prähist. Zeitschr. XIX, 1928, 152-185. — Разглежда (стр. 177-179) и скитско-тракийскитѣ находки отъ България.

Merlin, A. „Femmes thraces à la fontaine“. Hydrie attique du Musée du Louvre. Mon. Piot XXX, 1929, 25-44.

Miatev, K. Die Rundkirche von Preslav. Byzant. Zeitschr. XXX, 1929/30 (Festschr. Aug. Heisenberg), 561-567.

— Bulletin bibliographique: Bulgarie (1924-1929). Byzantion V, 1929/30, 523-540.

— Les „Quarante Martyrs“, fragment de fresque à Vodoča (Macédoine). Recueil Th. Uspenskij (L'art byzantin chez les Slaves) I, Paris 1930, 102-109.

Millet, G. Etude sur les églises de Rascie. Пакъ тамъ I, 147-194. — Приемъ (стр. 187), че сръбновѣковната архитектура въ Сърбия продължава мѣстната балканска традиция, както я намираме именно въ България (Иваняне, Клисе-къой и Св. София въ София).

Mladenov, St. Der Name des Flusses Kamčija in Nordostbulgarien. Zeitschr. f. Ortsnamenforsch. VI, 1930, 70-75.

— „Камчия“ е българската форма на прабългарското „камчикъ“, умалително отъ „кама“ съ значение „рѣка“.

Molé, W. Z pogranicza Byzancjum (literatura ostatnich lat). Przegląd Historji Sztuki II, 1931, 40-58. — Разглежда подробно излѣзлитѣ презъ последнитѣ години трудове по старобългарското изкуство.

Mouchmov (Mouchmoff), N. A. Un nouveau boullotirion byzantin. Byzantion IV, 1927/28, 188-191. — Печатъ за моливдовули отъ XII или XIII вѣкъ, намѣренъ при с. Алванларъ, Шуменско, сега въ Нар. музей въ София.

— Monnaies inédites de Moesie et de Thrace. Rev. numism. XXXII, 1929, 153-157 съ 1 табл.

— Une trouvaille de monnaies antiques près du village de Reka Devna (Marcianopolis). La Bulgarie № 1907 отъ 29. XI. 1929 и Aréthuse 1930, 49-52.

— Particularités des monnaies bulgares. Byzant. Zeitschr. XXX, 1929/30 (Festschr. Aug. Heisenberg), 626-633.

— Une monnaie d'argent de l'empereur Alexandre. Byzantion VI, 1931, 99-100. — Монетата е намбрена въ България.

— Une trouvaille de monnaies de la Mésie inférieure et de la Thrace. Rev. numism. XXXIV, 1931, 85-95 с 1 табл.

— Un sceau de plomb du roi Kalojan. La Bulgarie № 2487 отъ 20. XI. 1931.

Mutafčiev, P. Der Byzantinismus im mittelalterlichen Bulgarien. Byzant. Zeitschr. XXX, 1929/30 (Festschr. Aug. Heisenberg), 387-394.

Neugebauer, K. A. Die Toreutik Korinths im 6. Jahrh. v. Chr. Forschungen und Fortschritte VII, 1931, 193-194. — Засѣга и находкитѣ отъ Требенище, като се присъединява къмъ мнението на Б. Филовъ, че архаичнитѣ требенишки бронзови сждове сж отъ коринтско произхождение.

Niederle, L. Byzantské šperky v Čechách a na Moravě. Památky archeol. XXXV, 1926/27, 338-352. — Важно за срѣдновѣковнитѣ византийски накити, каквито се срѣщатъ често и въ България.

— Příspěvky k vývoji byzantských šperků ze IV.-X. století. Praha, Чехска Акад. на Наукитѣ 1930, 156 стр. 8°. — Разширена преработка на предишния трудъ. *Рец.* Byzantinoslavica II, 1930, 121-122 (М. Андреева).

Niedermann, M. Zur altillyrischen Toponomastik. 1: Aesontius. 2: Stridonae. Zeitschr. f. Ortsnamenforsch. VII, 1931, 3 8.

Novak, G. Kde ležela Justiniana Prima? Sborník věnovaný J. Bidlovi, Praha 1928, 47-57.

Okunev, N. L. Составъ росписи храма въ Сопочанахъ. Byzantinoslavica I, 1929, 119-144 с 24 табл.

— Fragments de peintures de l'église Sainte-Sophie d'Ochrida. Mélanges Ch. Diehl II, Paris 1930, 117-131. — Въ сжщинската църква сж запазени два пласта фрески: по-стариятъ вѣроятно отъ XI вѣкъ, по-късниятъ отъ XII вѣкъ. Фрескитѣ отъ XI вѣкъ показватъ голѣмо сходство съ тѣзи отъ Водоча, които принадлежатъ вѣроятно на сжщата епоха. Въ други части на църквата Св. София, особно въ външното преддверие, сж запазени фрагменти и отъ по-късни фрески, вѣроятно отъ XIV вѣкъ.

— Lesnov. Recueil Th. Uspenskiĭ (L'art byzantin chez les Slaves) I, Paris 1930, 222-263. — Църквата е съградена въ 1341 год. отъ деспота Оливеръ; фрескитѣ принадлежатъ на оная школа, която Окуневъ означава като „монашеска“, въ противоположность на „гръцко-славянската“.

— Гл. Wratislaw-Mitrovic et Okunev. **Ostrogorsky, G. F. I.** Uspenskiĭ. Byzant.-neugriech. Jahrbücher VI, 1922, 598-600.

Pârvan, V. Sur un relief inédit du VII-e siècle représentant la Sainte Vierge. Acad. Roum., Bull. de la sect. hist. XI, 1924 (1931), 217-227. — Релиефътъ произхожда отъ околността на Силистра. Авторътъ подчертава добре връзката между по-старата мѣстна култура и прабългарската.

Passek, T. et Latynine, B. A. Sur la question des „kamennye baby“. Eurasia sept. ant. IV, 1929, 290-311. — Отдѣлятъ единъ „скитско-сарматски“ типъ, който се характеризира съ рогъ-ритонъ, кама и горитъ. За обяснение на болшинството отъ „каменнитѣ баби“, които принадлежатъ на срѣдновѣковнитѣ турски народи, указватъ на съвременни чувашки ана-

логии; нѣщо подобно намираме и въ българскитѣ антропоморфни надгробни паметници. Ср. статуитѣ отъ Ендже, Шуменско.

Praschniker, C. Zu den neuen Funden von Trebenischte. Jahresh. des Österr. Arch. Inst. XXVII, 1931, 106-114.

Protitch, A. L'importance de l'art ancien bulgare. La Bulgarie № 1744 отъ 13. V. 1929.

— Le datement de la peinture du Mont-Athos du XIV-e siècle en rapport avec la peinture bulgare de 1317 à 1500. La Revue bulg. II, 1930, 216-223.

— Dénationalisation et renaissance de l'art bulgare. La Bulgarie № 1897-2003 отъ 11-29. III. 1930. — Възпроизвежда френското резюме на студията му, печатана въ сборника „България 1000 години“; гл. по-горе подъ Протичъ.

— Le style de l'école de peinture murale de Tirnovo au XIII-e et au XIV-e siècle. Recueil Th. Uspenskij (L'art byzantin chez les Slaves) I, Paris 1930, 92-101.

— Les origines sassanides et byzantines de l'art bulgare. Mélanges Ch. Diehl II, Paris 1930, 137-159.

Regling, K. † Leo Ruzicka. Zeitschr. f. Numism. XLI, 1931, 150-151.

Rice, D. Talbot, Byzantine Glazed Pottery. Oxford, Clarendon Press 1930, XII + 120 стр. 4° съ 22 табл. — Разглежда и керамиката отъ Патлейна.

Runciman, St. A History of the First Bulgarian Empire. London, Bell's 1930, X + 337 стр. 8°.

Salač, A. Z Malé Asie, Samothraky a Thrakie. Niederlův Sborník, Praha 1925 (= Obzor Praehist. IV), 156-160. — Надписи отъ Кицикъ, Самотраке и Марония.

— Le grand dieu d'Odessos-Varna et les mystères de Samothrace. Bull. de corr. hell. LII, 1928, 395-398.

— Náhrobni stela z Mesembrie. Listy filol. LVII, 1930, Hlidka archaeol. 436-444. — Паметникътъ е издаденъ и отъ Г. И. Кацаровъ въ Jahresh. des Österr. Arch. Inst. XXVI, 1930, 111-114. Гл. по-горе подъ Кацаровъ.

— a Škorpil, K. Reliefy bronzové vásy musea ve Varně a mythos o Ifigenii v Tauridě. Listy filol. LVII, 1930, Hlidka archaeol. 421-436. — Гл. обнародваната въ настоящия томъ статья отъ К. Шкорпилъ, стр. 58-68.

Seure, G. Archéologie thrace. III-e série (suite). Rev. arch. 1929 I, 51-83. — Главно върху фриза на здравоноснитѣ божества отъ Пловдивъ.

— ΝΕΟΣ ΗΡΩΣ, ΚΟΥΡΟΣ ΗΡΩΣ. Rev. des études grecques XLII, 1929, 241-254. — Върху два релефа съ конници отъ Варна, обнародвани и отъ К. Шкорпилъ въ „Светилища и паметници съ изображение на конници“, стр. 5 и 89.

— Inscriptions grecques du pays des Astiens. Rev. des études anciennes XXXI, 1929, 297-313. — Надписи отъ Малко-Търново, издадени вече и отъ К. Шкорпилъ, цит. съч.

— Inscriptions ignorées du littoral balkanique de l'Euxin. Rev. de philol. LV, 1929, 97-121. — Надписи, заети отъ същия трудъ на К. Шкорпилъ.

Severeano, G. Un mobilier funéraire trouvé à Kallatis et datant du second siècle après J. C. 12 стр. 8°. Отдѣл. отпеч. отъ Buletinul Soc. Numism. Române XXIII, 1929.

Seyrig, H. Note sur un texte relatif aux Rosalies. Rev. de l'hist. des religions XCVII, 1928, 275-277. — Разглежда надгробния надпис отъ Тюркъ-Арнаутларъ, Провадийско, обнародванъ отъ Salač и Škorpil въ Rozpravu České Akad. I № 74, 1928, стр. 47.

Skok, P. Beiträge zur thrakisch-illyrischen Ortsnamenforschung: Scupi, Βεδεριανά und Ταυρήσιον. Zeitschr. f. Ortsnamenforsch. VII, 1931, 34-55.

Škorpil, K. Гл. Salač.

Sotiriou, G. La sculpture sur bois dans l'art byzantin. Mélanges Ch. Diehl II, Paris 1930, 171-180.

Strzygowski, J. Zur Mittlerrolle Osteuropas in der bildenden Kunst Nord- und Westeuropas. Recueil Th. Uspenskij (L'art byzantin chez les Slaves) I, Paris 1930, 66-71.

— Die altslavische Kunst. *Реч.* Byzantinoslavica I, 1929, 227-231 (A. Grabar); Deutsche Literaturzeit. 1931, 306-320 (E. Weigand).

Syme, R. Rhine and Danube legions under Domitian. Journ. of Rom. Stud. XVIII, 1928, 41-55.

Tafraли, O. Monuments byzantins de Curtéa de Arges. Paris, Paul Geuthner 1931, XXII+352 стр. 4° съ отдѣленъ албумъ отъ 158 табл.

Uhlig, C. Die Wälle in Bessarabien, besonders die sogenannten Traianswälle. Prähist. Zeitschr. XIX, 1928, 185-250.

Vasić, M. La date de l'église Saint-Georges à Mlado-Nagoričino. Mélanges Ch. Diehl II, Paris 1930, 231-240. — Църквата е построена между 1406-1407 и 1427 година. Авторътъ отрича арменскитѣ влияния върху сградата, които напоследъкъ се изтъкватъ отъ други учени.

Velkov (Welkow), I. Les villes mortes bulgares: Le glorieux Preslav. La Bulgarie № 1747-1750 отъ 17-21. V. 1929.

— La basilique de la mer à Mésemvrie et sa dénomination. Recueil Th. Uspenskij (L'art byzantin chez les Slaves) I, Paris 1930, 74-79.

— Der Grabfund von Maltepe. Archaeol. Anzeiger 1931, 418-422.

— Гл. Filow und Welkow.

Vulić, N. La première guerre illyrienne. Eos XXXII, 1929, 651-656.

— Das neue Grab von Trebenischte. Archaeol. Anzeiger 1930, 276-299.

— Ein neues Grab bei Trebenischte. Jahresh. des Österr. Arch. Inst. XXVII, 1931, 1-42.

Vulpe, R. L'âge du fer dans les régions thraces de la péninsule balkanique. Paris, Gamber 1930, X+186 стр. 8° (препечатено изъ Mélanges de l'école roumaine en France, 1929).

Weingart, M. Feodor Ivanovič Uspenskij. Byzantinoslavica I, 1929, 165-181; ср. и стр. 210-211.

Weiss, J. Bericht über die Landes- und Völkerkunde Südosteuropas im Rahmen der antiken Geographie, 1911-1927. Geogr. Jahrb. XLIII, 1928, 136-179. — Върху Македония и Тракия стр. 168-179.

— F. Kanitz, ein Pionier der Balkanforschung. Mitteil. der geogr. Gesell. in Wien, LXXIII, 1930, 5-21. — Дава и списъкъ на трудоветѣ на Каница.

Wratislaw-Mitrovic, Mme L. et Okunev, N. La Dormition de la Sainte Vierge dans la peinture médiévale orthodoxe. Byzantinoslavica III, 1931, 134-180 съ 19 табл. — Взематъ подъ внимание и българскитѣ паметници.

Zakhariev, V. Nicolas Ivanov Obrazopissetz. La Revue bulg. II, 1930, 37-40. — Последният виденъ представител на втората самоковска школа, живѣлъ отъ 1829 до 1915 год.

Zeiller, J. Le site de Justiniana Prima. Mélanges Ch. Diehl I, Paris 1930, 299-304. — Поставя града въ околността на Скопие, обаче въ границитѣ на Dacia Mediterranea.

Х Отчетъ

на Българския Археологически Институтъ въ София за 1930 година.

Общото годишно събрание на Института се състоя на 17 май 1931 год. Отъ страна на Управителния Съветъ директорътъ на Института прочете следния Отчетъ за дейността на Института презъ 1930 година.

Българскиятъ Археологически Институтъ, основанъ на 21 ноември 1920 год., навърши миналата година първата десетгодишнина отъ своето съществуване. Въпреки скромнитъ сръдства, съ които той разполагаше, Институтътъ все пакъ успѣ, въ това сравнително кратко време, да закрепне достатъчно и да добие резултати, които осигуряватъ въ голѣма степенъ неговото бѣдаще развитие. Днесъ Институтътъ притежава свое собствено помѣщение на ул. „Раковски“ съ дворно мѣсто отъ близо 700 кв. метра. Библиотеката на Института, която брой вече 8000 тома, обслужва всички специалисти въ областта на българската археология и история. Ползата отъ нея се почувствува особно много презъ последнитъ години, тъй като университетската библиотека, по липса на нужнитъ кредити, не бѣ въ състояние да набавя новитъ научни съчинения. Отъ институтскитъ „Известия“ излѣззоха вече петъ обемисти тома, а шестиятъ томъ е туренъ подъ печатъ. Освенъ това Институтътъ обнародва книга първа отъ „Художествени паметници на България“ и три броя отъ „Популярна археологическа библиотека“, която се издава съ сръдства отъ фонда Ив. Д. Буровъ. Отъ голѣмо не само морално, но така сжщо и национално значение сж обширнитъ връзки, които Институтътъ успѣ презъ тѣзи десетъ години да си създаде съ всички първостепенни академии и археологически институти въ чужбина. Днесъ Институтътъ брой между своитъ действителни членове най-виднитъ представители на археологическата наука въ чужбина, а „Известията“ на Института, които получиха най-похвални отзиви въ чужбина, си извоюваха своето мѣсто и въ чуждестранната археологическа литература. По този начинъ Българскиятъ Археологически Институтъ допринесе твърде много, за да се издигне престижътъ на българската наука въ чужбина.

За жалость дѣлото на Института все още не намира достатъчно подкрепа у насъ. Тъкмо презъ последнитъ години Институтътъ сръщаше голѣми парични мжнотии, които произлизаха главно отъ намалението или нередовното изплащане на и безъ това скромната парична помощъ, която

се предвижда за него въ държавния бюджетъ. По тази причина дейността на Института, вмѣсто да се засили съ течение на времето, трѣбваше тъкмо презъ последнитѣ години да се ограничи въ по-скромни размѣри. Управителниятъ Съветъ не може по тоя случай да не изкаже своитѣ опасения, че, при това положение на нѣщата, Археологическиятъ Институтъ рискува да изгуби много отъ ония придобивки, които бѣха постигнати до сега съ такива голѣми усилия.

Презъ отчетната година въ Института се състояха 7 редовни събрания и 4 заседания на Управителния Съветъ. Въ редовнитѣ събрания бѣха четени и разисквани следнитѣ реферати:

1. Проф. Г. И. Кацаровъ, Нови антични паметници отъ България.
2. Н. А. Мушмовъ, Една находка на бронзови римски монети отъ с. Ржжево, Пловдивско.
3. Проф. Б. Филовъ, Посмъртното съчинение на Н. П. Кондакова „Очерки и замѣтки по исторіи средновековнаго искусства и культуры“.
4. Ю. Трифоновъ, Плѣвненъ въ тракийската и римската епохи.
5. Н. А. Мушмовъ, Приносъ къмъ старобългарската нумизматика.
6. Проф. Г. И. Кацаровъ, Старото име на Месемврия.
7. Ст. Андреевъ, Новооткрытата римская военная диплома отъ Брѣзникъ.
8. Проф. Ст. Младеновъ, Аспаруховиятъ станъ и държава въ южна Бесарабия.
9. Проф. Д. Дечевъ, Аксиосъ и Вардаръ.
10. Н. А. Мушмовъ, Разкопкитѣ при с. Рѣка Девня, Варненско.
11. Д. П. Димитровъ, Легендата за тракийския князь Резосъ.
12. Д-ръ Ив. Велковъ, Находкитѣ отъ могилата Мушовица при Дуванлий.
13. В. Миковъ, Могилни некрополи отъ Ловчанско и Тетевенско.

Съдържанието на четенитѣ реферати е предадено накратко въ извлѣченіята отъ протоколитѣ на Института, обнародвани въ настоящия отчетъ съгласно § 20 отъ правилника.

Презъ отчетната година предстоеше да се издаде шестиятъ томъ отъ институтскитѣ „Известия“. Предъ видъ на това, че Институтътъ не разполагаше съ нужнитѣ срѣдства, реши се този томъ да се издаде презъ 1931 година общо за дветѣ години. Колкото тази практика и да е нежелателна, Институтътъ, поради липса на срѣдства, се вижда вече на нѣколко пѣти принуденъ да прибегне къмъ нея. Продължи се освенъ това изработването на таблицитѣ за книга втора отъ „Художествени паметници на България“. Работата е вече доста много напреднала и ние се надѣваме, че тази книга, върху която се работи вече нѣколко години, ще може най-после наскоро да излезе. Обнародвана бѣ, съ срѣдства отъ фонда Ив. Д. Буровъ, и третата книжка отъ „Популярна археологическа библиотека“, а именно „Култура и животъ на предисторическия човѣкъ въ България, часть II: Метална епоха“, отъ Р. Поповъ.

Презъ отчетната година Институтътъ влезе въ връзка чрезъ обмѣна на изданията си още съ 17 сродни институти въ чужбина, отъ които по-важни сж следнитѣ: 1) Академията на наукитѣ въ Гьотингенъ, 2) Университетската библиотека въ Лайпцигъ, 3) Берлинското дружество за антропология, етнология и предистория, 4) Кралското археологическо дружество въ Александрия, Египетъ, 5) Международното сдружение за сръдноморски студии въ Римъ, 6) Кралския Институтъ за археология и история на изкуството въ Римъ, 7) Археологическия музей въ Варшава, 8) Славянския Институтъ въ Прага, 9) Чехословашкиятъ държавенъ археологически институтъ въ Прага, 10) Британскиятъ археологически институтъ въ Римъ и 11) Историческото дружество въ Нови-Садъ. По такъвъ начинъ числото на научнитѣ институти и редакции, на които се изпращатъ нашитѣ издания, се увеличи отъ 150 на 167, а числото на списанията, които се получаватъ въ институтската библиотека, се увеличи отъ 186 на 200. Въ библиотеката презъ годината постъпиха всичко 597 нови съчинения, тъй че въ края на годината библиотеката броеше 8,080 съчинения. Трѣбва да споменемъ съ благодарностъ, че и тази година Институтътъ получи въ даръ отъ „Сдружението за подпомагане на германската наука“ (Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft) нѣколко ценни археологически съчинения на стойностъ 25,800 лв.

Институтътъ продължи и презъ отчетната година съ сръдства отъ фонда „Пловдивски Окръгъ“ разкопкитѣ на могилиянъ некрополъ при Дуванлий, които и този пътъ бѣха увѣнчани съ голѣмъ успѣхъ. Като главенъ резултатъ заслужава да се изтъкне откриването на една непокътната гробница въ могилата Мушовица, въ която бѣха намѣрени предмети отъ края на VI или началото на V в. пр. Хр. съ необикновено голѣмо художествено и научно значение. Най-важнитѣ отъ тѣхъ сж единъ златенъ нагръдникъ съ гравирани изображения, три златни фибули отъ тракийския типъ, голѣмо количество други златни накити и една великолепа атическа глинена ваза (амфора) съ черни фигури. Както се вижда отъ тѣзи предмети, въ гробницата е била погребана жената на нѣкой виденъ тракиецъ отъ времето около 500 год. пр. Хр. Намѣренитѣ предмети, съгласно условията, при които бѣ създаденъ фондътъ „Пловдивски Окръгъ“, бѣха предадени на съхранение въ пловдивския Археологически музей. Предъ видъ на голѣмото художествено и научно значение на находкитѣ отъ Дуванлий, тѣ трѣбваше да бждатъ направени достъпни по възможностъ по-скоро и на чуждия наученъ свѣтъ. По тази причина най-важнитѣ отъ тѣхъ се обнародваха вече отъ проф. Б. Филовъ и Д-ръ Ив. Велковъ въ Годишника на Германския археологически институтъ въ Берлинъ, а ще бждатъ помѣстени сжщо така и въ шестия томъ на нашитѣ институтски „Известия“.

Споредъ бюджета за 1930 година приходитѣ на Института трѣбваше да възлезатъ на 493,990.60 лв. Въ сжщностъ постъпиха 448,334.20 лв. или съ 45,656.40 лв. по-малко. Отдѣлнитѣ пера на постъпленията бѣха следнитѣ:

	предвидени	постъпили
1. Остатъкъ отъ 1929	98,990·60	73,548 —
2. Помощи отъ държавата и др.	305,000 —	255,000 —
3. Членски вноски	50,000 —	57,403 —
4. Продажба на издания	25,000 —	7,247·20
5. Наемъ	12,000 —	7,000 —
6. Лихви и случайни приходи	3,000 —	1,520 —
7. Лихви отъ фонда Бълг. История	—	46,616 —
Всичко	493,990·60	448,334·20

Като помощъ отъ държавата бѣха предвидени въ държавния бюджетъ 300,000 лева. Отъ тѣхъ презъ течение на отчетната година бѣха отпуснати само 150,000 лева. Освенъ това 100,000 лева бѣха отпуснати едва на 6 мартъ т. г., съ условие, половината отъ тази сума да се употребѣи за разкопкитѣ въ Мезекъ. Отъ Св. Синодъ получихме и тази година само 5,000 лева.

Разходите на Института за отчетната година бѣха опредѣлени на 493,990·60 лева. Въ сжщностъ изразходвани бѣха само 397,691·35 лева или съ 96,299·25 лева по-малко. За да уравни бюджета, Управителниятъ Сѣветъ бѣ принуденъ да направи всички възможни съкращения, като отложи издаването на шестия томъ отъ институтскитѣ „Известия“. По такъвъ начинъ бюджетното упражненіе бѣ приключено съ единъ излишъкъ отъ 50,642·85 лева, отъ които 50,000 лева трѣбваше да се запазятъ за разкопкитѣ въ Мезекъ. Въ сжщностъ отчетната година се приключи съ единъ дефицитъ отъ крѣгло 50,000 лева, който се покритъ отъ сумитѣ, постъпили едва презъ настоящата година. Не ще съмнение, че това обстоятелство ще се отрази зле и върху бюджета на Института за настоящата година.

Разходите се разпредѣлятъ както следва:

	предвидени	разходвани
1. Издания и хонораръ	80,000 —	19,895 —
2. Библиотека	90,000 —	87,677 —
3. Канцеларски	25,000 —	18,441·80
4. Заплати и възнаграждения	105,000 —	102,060 —
5. Покжщина	10,000 —	6,440 —
6. Ремонтъ и поддрѣжка на зданието	10,000 —	12,568 —
7. Отопление и освѣтление	15,000 —	13,601·55
8. Изплащане дълга на Института	148,990·60	137,008 —
9. Запасенъ фондъ	10,000 —	—
Всичко	493,990·60	397,691·35

Въ разходите превисенъ бѣ само параграфътъ за ремонтъ на зданието съ 2,568 лева. Тази сума се взе отъ запасния фондъ. По всички други параграфи на бюджета бѣха изразходвани суми по-малки отъ предвиденитѣ.

Въ фонда „Българска история и археология“ презъ отчетната година не постъпиха никакви суми. На 31 декември 1929 год. този фондъ възлизаше на 608,796 лева. Презъ течение на годината отъ фонда бѣха отпуснати 1,500 лева на П. Топузовъ въ Казанлъкъ и 3,000 лева на студента Т. Герасимовъ, за да довърши своето образование по археология.

Лихвитъ на фонда въ размѣръ 46,616 лева, съ изключение на една малка сума отъ 133 лева, която остана въ банката, по решение на Управителния Сѣветъ съгласно устава на фонда бѣха оставени на разположение на Института за неговитѣ издания. По такъвъ начинъ фондътъ на 31 декември 1930 година възлизаше на 604,429 лева.

Въ фонда „История на София“ постѣпиха 80,000 лева помощъ отъ Софийската община, 13,212.70 лева отъ лихви и 8,592 лева отъ продажба на изданията, или всичко 101,804.70 лева. Презъ годината бѣха изразходвани за откупуване на книги 7,100 лева, за комисиони и пощенски разноси 1,952 лева, или всичко 9,052 лева. На 31 декември 1930 година фондътъ разполагаше съ 251,992 лева.

Фондътъ „Ив. Д. Буровъ“ възлизаше на 31 декември 1929 год. на 24,465 лева. Презъ течение на годината въ него постѣпиха 1,221.50 лева отъ продажба на издания и 318.50 лева отъ лихви. Презъ сѣщото време бѣха изразходвани за брой 3 отъ „Популярна археологическа библиотека“ 24,064 лв., тъй че въ фонда на 31 декември 1930 г. останаха само 1,941 лв.

Фондътъ „Елисавета Д. Филова“ се увеличи само отъ лихви съ 1,665 лева, като достигна на 31 декември 1930 год. сумата 22,065 лева.

Фондътъ „Пловдивски Окрѣгъ“ възлизаше на 31 декември 1929 год. на 45,372 лева. Въ този фондъ презъ течение на годината постѣпиха на право чрезъ Института 2,500 лева. Презъ сѣщото време за разкопкитѣ въ Дуванлий бѣха изразходвани 37,816 лева, тъй че на 31 декември 1930 година въ фонда останаха 10,056 лева. Трѣбва обаче да се забележи, че за този фондъ до сега е събрана въ Пловдивското окрѣжно управление една сума надъ 300,000 лева, която още не е турена на разположение на Института. Управителниятъ Сѣветъ на Института, въ споразумение съ Пловдивския окрѣженъ управителъ, изработи специаленъ правилникъ за фонда „Пловдивски Окрѣгъ“, който бѣ утвѣрденъ както отъ министра на вътрешнитѣ работи, така и отъ министра на народното просвѣщение. По независящи отъ Института причини предвидениятъ въ този правилникъ комитетъ, който ще управлява фонда, не можа още да се конституира, по която причина и положението на фонда не е още окончателно уредено.

Проф. Д-ръ Василъ Молловъ остави и тази година на разположение на Института една сума отъ 10,000 лева, за да се дадатъ отъ нея награди на лица, които сѣ показали особно усърдие при откриването на археологически паметници у насъ. Институтътъ отпустина отъ тѣзи пари по три хиляди лева на учителитѣ В. Атанасовъ въ Видинъ и Ст. Стефановъ въ Свищовъ, и две хиляди лева на учителя Д. Вичевъ въ Шуменъ.

Петиятъ съборъ на археологическитѣ дружества въ България се състоя презъ отчетната година въ Рилския манастиръ на 20 и 21 юли. Отъ страна на Института въ събора взеха участие г-да Д-ръ Кр. Миятевъ и Д-ръ Ив. Велковъ. Институтътъ поздрави проф. Г. Вайгандъ въ Лайпцигъ по случай чествуването на неговата 70-годишнина и проф. Т. Зелински въ Варшава по случай неговия 50-годишенъ докторски юбилей.

На 2 юли 1930 година изтичаше мандатътъ на Управителния Съветъ на Института. Годишното административно събрание, въ заседанието си отъ 9 май 1930 год., избра наново сжщия управителенъ съветъ.

Презъ отчетната година Институтътъ загуби трима отъ своитѣ видни членове-чужденци. На 20 ноември 1930 год. се помина на 60 годишна възраст голѣмиятъ германски византинистъ проф. Августъ Хайзенбергъ, който едва преди една година бѣ избранъ за почетенъ членъ на нашия Институтъ. Проф. Хайзенбергъ, който има ученици и у насъ, бѣ единъ искренъ приятелъ на България. Неговата обширна научна дейность ще остави трайни следи въ областта на византологията. На 8 февруари 1930 год. се помина, едва 45-годишенъ, и проф. Фридрихъ Дрекселъ, директоръ на римско-германския археологически Институтъ въ Франкфуртъ и действителенъ членъ на нашия Институтъ. Проф. Дрекселъ, който следѣше отблизо развитието на археологическото дѣло въ България, залѣгаше твърде много за едно по-тѣсно сътрудничество между българскитѣ и нѣмскитѣ учени въ областта на археологията, особно въ областта на римскитѣ паметници у насъ и въ Германия. Той направи отъ своя страна доста много, за да улесни това сътрудничество. За жалость неговата преждевременна смъртъ турна твърде скоро край на тази негова дейность. Най-последна на 12 януари 1931 год. се помина и известниятъ виенски нумизматикъ Леонъ Ружичка, дописенъ членъ на нашия Институтъ. Ружичка се бѣ посветилъ предимно на изучаването на сѣченитѣ въ България антични монети. Презъ 1915 година той обнародва единъ свой трудъ върху монетитѣ на Сердика-София, който бѣ посрѣщнатъ твърде одобрително отъ научната критика. Последниятъ наученъ трудъ на Ружичка е едно всестранно изследване върху монетитѣ на Пауталия-Кюстендилъ, съ единъ подробенъ каталогъ на известнитѣ до сега монети, сѣчени въ този градъ. Този свой трудъ Ружичка изпрати наскоро преди смъртта си въ нашия Институтъ, за да бжде помѣстенъ въ институтскитѣ „Известия“. Той ще бжде обнародванъ въ седмия томъ отъ „Известията“, който е вече подъ печатъ. Отъ дописнитѣ членове на Института се поминаха още проф. Антонъ Митовъ и Петъръ Топузовъ, уредникъ на музея въ Казанлъкъ.

За действителенъ членъ на Института бѣ избранъ презъ отчетната година само г-нъ Василъ Аврамовъ, досегашенъ дописенъ членъ. Въ края на отчетната година Институтътъ броеше 2 почетни, 2 благодарствени, 47 действителни и 40 дописни члена. Презъ течение на годината престанаха да бждатъ членове на Института 2 дарители и 13 спомагателни члена, а се записаха нови 9 спомагателни члена. Следователно, въ края на отчетната година Институтътъ имаше 12 дарители и 330 спомагателни члена.

Директоръ: проф. Б. Филловъ

Членове	{	проф. Г. И. Кацаровъ
на управителния		проф. В. Н. Златарски
съветъ		проф. Й. Ивановъ
		Р. Поповъ

Докладъ на провѣрителитѣ

до X общо годишно събрание на Българския Археол. Институтъ въ София

Господа,

При провѣрките, които направихме по книгитѣ на Института, намѣрихме, че всички приходи и разходи презъ изтеклата 1930 г. сж записани и оправдани съ надлежни документи.

Годишната равномѣтка за 1930 г. и прихода-разходна смѣтка сж редовно съставени споредъ счетоводнитѣ книги въ следния видъ:

Годишна равномѣтка за 1930 год.

Активъ

№		Лева	ст.
1	Каса	36,799	85
2	Българска Търговска Банка, текуща смѣтка	4,505	—
3	Българска Търговска Банка, титри	4,500	—
4	Българска Земледѣлска Банка		
	Фондъ Българска История 3,520 —		
	Фондъ История на София 194,892 —	198,412	—
5	Консигнационни смѣтки: Гьотнеръ 11,592 —		
	Шпитхьоферъ 2,882.55		
	Хирземанъ 54,153 —		
	Чипевъ 21,848 —		
	Дановъ 13,225 —		
	Факелъ 6,590 —		
	Гевгаловъ 1,010 —	111,300	55
6	Недвижими имоти	815,309	—
7	Държавна помощъ за постѣпване	100,000	—
	Всичко . .	1,270,826	40

Пасивъ

№		Лева	ст.
1	Остатъци за 1931 год.	50,642	85
2	Фондъ Българска История	604,429	—
3	История на София	251,992	—
4	Ив. Д. Буровъ	1,941	—
5	Проф. Д-ръ Вас. Молловъ	4,000	—
6	Ел. Д. Филова	22,065	—
7	„ Пловдивски окръгъ	10,056	—
8	Ипотека Г. Храновъ	64,400	—
9	Ипотека при Българската Земледѣлска Банка	150,000	—
10	Книги въ консигнация	111,300	55
	Всичко . .	1,270,826	40

Приходо-разходна смѣтка за 1930 год.

Приходъ

№		Лева	ст.
1	Остатъци отъ 1929 г.	73,548	—
2	Помощи отъ държавата и д. уга	255,000	—
3	Помощи отъ Фондъ Българска История	46,616	—
4	Лихви и случайни приходи	1,520	—
5	Членски вноски	7,403	—
6	Наемъ	7,000	—
7	Издания — продажба	7,247	20
	Всичко . .	448,334	20

Разходъ

№		Лева	ст.
1	Библиотека	87,677	—
2	Заплати и възнаграждения	102,060	—
3	Канцеларски	18,441	80
4	Покъщина	6,440	—
5	Ремонтъ	12,568	—
6	Отопление и освѣтление	13,601	55
7	Издания — разходъ	19,895	—
8	Изплащане дълга на Института	137,008	—
9	Остатъкъ за 1931 год.	50,642	85
	Всичко . .	448,334	20

Провѣрихме сжщо така и инвентарнитѣ книги на Института за покъщина и изданията, които се указаха редовно водени, и се констатира, че всички инвентарни вещи сж на лице. Тѣхната стойностъ възлиза на 110,070·50 лева.

Отъ годишната смѣтка се вижда, че на 31 декември 1930 г. Институтътъ разполага съ собствени срѣдства (остатъкъ) на сума лв. 50,642·85.

Освенъ това Институтътъ има още следнитѣ имоти:

1. Библиотека, за която е изразходвано отъ основаването на Института до края на 1930 год. 984,848 25 лв.
2. Покъщина и фотографически апаратъ 110,070·50 „
3. Недвижими имоти 1,250,000 — „
4. Печатни издания на Археологическото Дружество и Института:

И з д а н и я	На лице на 1. I. 1930	Про- дадени	Пода- рени	На лице на 1. I. 1931
Известия на Археол. Д-во т. I.	52	1	7	44
" " " " " II. св. 1	211	1	8	202
" " " " " II. " 2	47	1	6	40
" " " " " III. " 1	104	1	9	94
" " " " " III. " 2	70	1	9	60
" " " " " IV.	143	1	9	133
" " " " " V.	217	1	9	207
" " " " " VI.	333	1	10	322
" " " " " VII.	307	1	11	295
Известия на Археол. Инст. " I. св. 1	110	2	13	95
" " " " " I. " 2	191	2	14	175
" " " " " II.	142	2	14	126
" " " " " III.	126	2	16	108
" " " " " IV.	108	2	14	92
" " " " " V.	340	2	31	307
Материали за История на София, кн. I.	25	—	1	24
" " " " " II.	288	1	10	277
" " " " " III.	483	1	11	471
" " " " " IV.	499	1	11	487
" " " " " V.	676	2	10	664
" " " " " VI.	571	—	8	563
Юбилейна книга на гр. София	1,387	33	84	1,270
Ръководство за разкопки	1,590	1	6	1,583
Боянската църква	214	7	15	192
България въ древността	149	12	15	122
Култура и животъ на предист. човѣкъ въ България, кн. 1 .	735	55	15	665
" " " " " " " " " " " 2 .	990	6	103	881
Ликътъ на Св. князь Бориса	249	1	—	248
	10,357	141	469	9,747
		610		
			10,357	
Издания, откупени отъ Института:				
Икономическото минало на София	195	—	5	190
Християнството на Балканския полуостровъ	49	—	5	44
Приносъ за промишлената история на София	98	—	5	93
История на българския народъ	10	—	2	8
Възраждане на българския народъ	20	—	2	10
Театъръ	50	—	—	50
	422	—	19	403
			422	

София, 11 май 1931.

Провѣрители: { Ив. Д. Буровъ
Ив. Василевъ
Д-ръ К. Златановъ

Бюджетъ за 1931 година

Приходъ

§	Наименование	Предвидени за 1930 год.		Постъпили презъ 1930 г.		Предвиждатъ се за 1931 год.	
		лева	ст.	лева	ст.	лева	ст.
1	Остатъкъ отъ 1930 година	—	—	—	—	50,642	85
2	Помощи отъ държавата и др.	305,000	—	255,000	—	300,000	—
3	Членски вноски	50,000	—	57,403	—	50,000	—
4	Продажба на издания	25,000	—	7,247	20	10,000	—
5	Лихви и случайни приходи	3,000	—	1,520	—	2,000	—
6	Наемъ	12,000	—	7,000	—	—	—
	Всичко . .	395,000	—	328,170	20	412,642	85

Разходъ

§	Наименование	Предвидени за 1930 год.		Разходвани презъ 1930 год.		Предвиждатъ се за 1931 год.	
		лева	ст.	лева	ст.	лева	ст.
1	Издания и хонораръ	80,000	—	19,895	—	70,000	—
2	Разкопки	—	—	—	—	50,000	—
3	Библиотека	90,000	—	87,677	—	50,000	—
4	Канцеларски	25,000	—	18,441	80	20,000	—
5	Заплати и възнаграждения	105,000	—	102,060	—	105,000	—
6	Покъщина	10,000	—	6,440	—	10,000	—
7	Ремонтъ на зданието	10,000	—	12,568	—	10,000	—
8	Отопление и освѣтление	15,000	—	13,601	55	15,000	—
9	Изплащане на дълговетъ	148,990	60	137,008	—	70,000	—
10	Запасенъ фондъ	10,000	—	—	—	10,000	—
	Всичко . .	493,990	60	397,691	35	410,000	—

Извлъчение отъ протоколитъ

за редовнитъ заседания на Българския Археологически Институтъ
презъ 1930 година.

Заседание на 1 февруари.

Проф. Г. И. Кацаровъ, действ. членъ, направи две съобщения върху новооткрити антични паметници въ България, именно една надгробна плоча отъ с. Чимосъ (Бургаско), въ която умрълата е изобразена като богиня Хеката и въ надписа е означена изрично като такава. Той обясни религиозно-историческата връзка на тоя паметникъ съ други подобни отъ римско време, въ което се отражаватъ тогавашнитъ общоразпространени представи за задгробния животъ. На второ мѣсто г. Кацаровъ събщи за едно новооткрито тракийско светилище при с. Айваджикъ (Панагюрско), въ което сж намѣрени многобройни релефи, които съ малки изключения представятъ само богиня Хера; той изтъкна и важното значение на тая находка за религията на древна Тракия.

Н. А. Мушмовъ, действ. членъ, реферира върху „Една находка на римски монети отъ II в. при с. Ржжево, Пловдивско“. Презъ 1924 г. въ една нива били намѣрени въ едно гърне около 5 кгр. медни римски монети отъ III в. сл. Хр. Отъ тази находка въ Народния музей постжпили 4,455 екземпляра, които принадлежали на 19 императори и императрици. Монетитъ носили значитъ на римскитъ монетарници на Римъ, Антиохия, Кицикъ, Лугдунумъ, Сердика и Тицидумъ. Отъ Сердикийската римска монетарница били застжпени 103 монети отъ Галиенъ, Салонина, Клавди II и Аврелианъ. Монетната сбирка при Народния музей се обогати съ два екземпляра нови монети отъ Сердикийската монетарница, сѣчени въ времето на Галиена и съ единъ екземпляръ отъ жената на Галиена, Салонина. Освенъ това сжщата сбирка се обогати и съ монета отъ Клавди II, сѣчена въ второто ателие на сжщата монетарница, а досега се вѣрваше, че само третото ателие отъ времето на Клавди II е сѣкло отъ сжщитъ монети.

Заседание на 12 априлъ.

Проф. Б. Филовъ, действ. членъ, събщи за посмъртното съчинение на Н. П. Кондакова, издадено преди нѣколко седмици отъ Чехската Академия на наукитъ подъ заглавие „Очерки и замѣтки по исторіи средневѣковаго искусства и культуры“, като указа на неговото голѣмо значение за българската археология. Една глава отъ това съчинение е посветена на старобълг. паметници.

Ю. Трифоновъ, действ. членъ, реферира върху „Плѣвенъ въ тракийската и римската епохи“. На югъ отъ сегашния Плѣвенъ, въ прохода на устието Кайлъкъ (Каменець), образувано отъ Плѣвенската или Тученишката бара, изникнало още въ каменната епоха селище въ намиращата се тамъ суха пещера. Това селище се разпространило и върху на срещната къмъ западъ рѣтина и продължило да съществува и въ тракийско време. Отъ намѣренитѣ при сегашния окръженъ затворъ металически оржия и други предмети се вижда, че селището е съществувало и въ III—II в. пр. Хр. Тогава то ще да е носило името Сторгозия, подъ което е било известно и по-късно (въ римско време). Пакъ тогава то било вече укрепление. Макаръ не много голѣмо (около 20 декара), то е пазѣло устието и е давало възможностъ на населението отъ цѣлата сегашна Плѣвенска долина да се укрива въ случай на опасностъ. И при римлянитѣ Сторгозия на първо време дължела разширението си не толкова на търговия, колкото на светилището на богинята Херметита-Диана. Гръцкото влияние, което е идѣло откъмъ Тракия и което било твърде силно въ Ловчанско и при Глава Панига, почти не засегнало Сторгозия. Вмѣсто него, виждаме следи отъ келтско влияние, което се дължело не толкова на образуваното въ III в. пр. Хр. келтско царство съ столица Тиле, колкото на приалпийскитѣ страни чрезъ пѣтища по долината на Дунава. И подъ римско владичество, когато гръцкото влияние се засилило въ крайбалканскитѣ мѣста откъмъ долината на Марица и имало здравъ центъръ въ града *Nicopolis ad Istrum*, то почти не засегнало Сторгозия. Вмѣсто него, въ нея се развило римското влияние. За последното съдействувалъ и военниятъ пѣтъ, който съединявалъ долината на Марица съ Дунава и на който Сторгозия била станция. Сградата на станцията, която обикновено помѣстватъ при старото тракийско селище въ Кайлъка, въ сжщностъ е било на мѣстото на сегашната окръжна палата, гдето презъ време на турското владичество се е намиралъ керванъ-сарай. За разпространение на римското владичество, покрай чиновницитѣ въ станцията и въ управлението на града, най-много е съдействувала войската. Намѣренитѣ въ двора на сарая (при днешнитѣ казарми) тухли и керамиди съ марки на I итал. легионъ, чието седалище е било въ Нове (при Свищовъ), даватъ основание да се приеме, че, покрай помощни войски, въ Сторгозия ще да е квартирувало понѣкога и отдѣление отъ този легионъ, чиито сгради сж се намирали на мѣстото на сетнешния турски Сарай. Въ III в. сл. Хр. Сторгозия била вече напълно римски градъ, управляванъ отъ декуриони на чело съ магистъръ, както показва единъ надписъ отъ време на императоритѣ Северъ, Антонинъ (Каракала) и Гета. Поримчената Сторгозия се разпространила къмъ северъ и сев.-изт. отъ кайлъшкото укрепление, което се обърнало въ вътрешенъ акрополъ. Околността на града е била осѣяна съ вили, една отъ които е засвидетелствувана съ надписъ. Дали разширената Сторгозия е била засегната отъ готскитѣ нападения въ половината на III в. сл. Хр., не се знае. Може да се каже само, че и следъ това

градътъ се разширявалъ и заелъ частъ отъ сегашния Горни-Плѣвень. Тогава въ него била построена голѣма базилика, чиито основи се намѣриха въ кайлъшкото укрепление. Следъ въвеждането на християнството, тя била обърната въ църква. Друга църква била направена подъ укреплението. Въ нейнитѣ развалини се намѣри хубава мозаика, която сочи на IV—V в. сл. Хр. Твърде вѣроятно е, че градътъ е пострадалъ отъ хунскитѣ разорения; но следъ отдръпването на хунитѣ той се оправилъ и продължилъ да съществува и въ юстинианово време, както се вижда отъ намѣренитѣ въ развалинитѣ на банята (близо до по-малката църква) монети. Траенъ ударъ на Сторгозия нанесли славянитѣ. Тѣхнитѣ опустошения унищожили града. На негово мѣсто се явило ново славянско селище Плѣвень, чието име се дължи на буренацитѣ, които растѣли на мѣстото на едновременнония градъ („Плѣвень“ е друга форма на „плѣвелъ“).

Заседание на 3 май.

Н. А. Мушмовъ, действ. членъ, реферира на тема: „Приносъ къмъ старобългарската нумизматика“. Трудътъ е напечатанъ въ настоящия томъ подъ заглавие „Неиздадени български монети“, стр. 221-240.

Проф. Г. И. Кацаровъ, действ. членъ, направи съобщение върху „Старото име на Месемврия“. Като допълнение къмъ реферата му отъ 1 февруари т. г., г. Кацаровъ даде обяснение на надписа върху надгробната плоча отъ Месемврия.

Ст. Андреевъ, дописенъ членъ, направи съобщение върху „Новооткритата римска военна диплома отъ Брѣзникъ“. Трудътъ е напечатанъ въ настоящия томъ подъ заглавие „Новооткрита военна диплома отъ императора Веспасиана“, стр. 142-152.

Заседание на 21 юни.

Проф. Ст. Младеновъ, действ. членъ, прочете своя докладъ върху „Аспаруховия станъ и държава въ южна Бесарабия“. Авторътъ излиза отъ една мисль на проф. В. Н. Златарски, че „Исперихъ се е движилъ бавно“ отъ Азовската си родина къмъ долния Дунавъ и че, следователно, на мѣста му сж се налагали продължителни престои или временни заселявания и че е „възможно Исперихъ да се е задържалъ доста дълго време въ южна Бесарабия“. Вж. История на първото българско царство I (София 1918) стр. 125, к. м. Сега може да се докаже, че въ сведенията на Теофана и патриарха Никифора за Испериховото поселение на Балканския полуостровъ нѣма никаква празнина досежно престояването на Испериха и народа му въ южна Бесарабия, а тъкмо наопаки: исторически, археологически, географски и лингвистически съображения говорятъ въ полза на мнението, че разказитѣ на византийцитѣ за мѣсто и рѣка „Оглось“ се отнасятъ не до Дунавската делта и до се-

верна Добруджа, но до южна Бесарабия, дето и сега има доста голѣма рѣка (К)огѣлникъ и градъ (мѣсто) Кагулъ. По законитѣ на тюркската фонетика въ разни тюркски езици се редуваатъ форми съ или безъ *к* въ началото или края на думата. Авторътъ привежда такива успоредни форми отъ повечето тюркски диалекти, включително и старотюркския на Орхон-скитѣ надписи.

Заседание на 15 ноември.

Проф. Д. Дечевъ, действ. членъ, докладва върху „Аксиосъ и Вардаръ“. Позовавайки се на Strabon VII 330 frg. 21 и 23 и на Plin. NH XXXI 10, Дечевъ произвежда македонското рѣчно название Ἀξιός като прилагателно на -os отъ първично *n* „не“ и *qsei-:qsi-* „свѣтълъ“ и му дава значението „несвѣтла, черна рѣка“. Впрочемъ сжщото име Ἀξιός е носѣла и една рѣка въ Moesia inferior, която сега се нарича „Черна вода“, пъкъ и Ἀξιо-се явява като съставна частъ на употрѣбяванитѣ въ Самотраке названия на кабиритѣ, които сж имали хтониченъ характеръ. По-новото название на тая рѣка — Βαρδάριος — се съпоставя отъ Дечевъ съ латинското *vededarius* „пощенски яздачъ, куриеръ“, което си е пробило пжтъ въ източната империя презъ късната императорска епоха. А тъй като *vededarius* се е отличавалъ съ своята бързина, а сжщо и на рѣката не е било чуждо това качество (Еврипидъ я нарича „бързотеченъ Аксиъ“), то метафорично тя е била наречена по неговото име. Поради силното експираторно ударение, второто *e* въ Βαρδάριος е изчезнало, а първото *e* се е асимилювало въ *a*-звукъ.

Конкурентното название на Вардаръ, Велика, се дължи на обстоятелството, че Вардаръ представя най-голѣмата македонска рѣка. Но това име не е подходило за индивидуално означение на рѣката и затова се е превърнало на първо време въ епитетъ на Вардара, а следъ това изчезнало.

Заседание на 29 ноември.

Н. А. Мушмовъ, действ. членъ, реферира върху „Разкопкитѣ при с. Рѣка-Девня“. Рефератътъ е отпечатанъ въ настоящия томъ стр. 263 сл.

Д. П. Димитровъ, спомагат. членъ на Института, докладва върху „Легендата за тракийския князь Резосъ“. Докладчикътъ, като разгледа легендата за тракийския князь Резосъ, и то тази нейна редакция, която е застжпена въ приписваната на Еврипида драма „Резосъ“, изтъкна, че покрай митичнитѣ елементи въ тази редакция сж вмъкнати и мотиви, които отразяватъ известни исторически събития отъ времето на тракийския князь Ситалка.

Заседание на 26 декември.

Д-ръ Ив. Велковъ, действ. членъ, реферира върху разкопкитѣ въ могилния некрополъ около Дуванлий. Доразкопана е Кукува могила. Открити

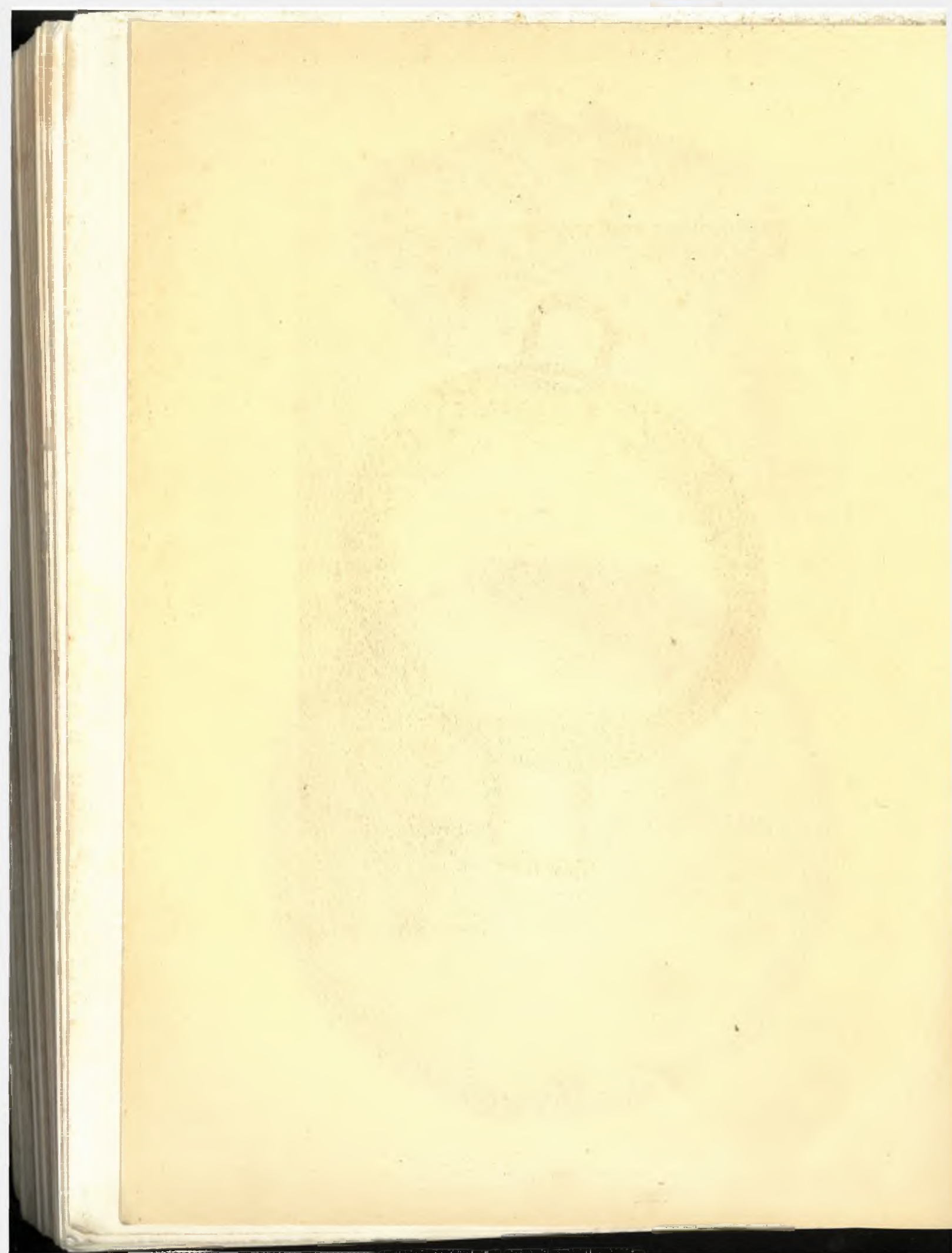

1

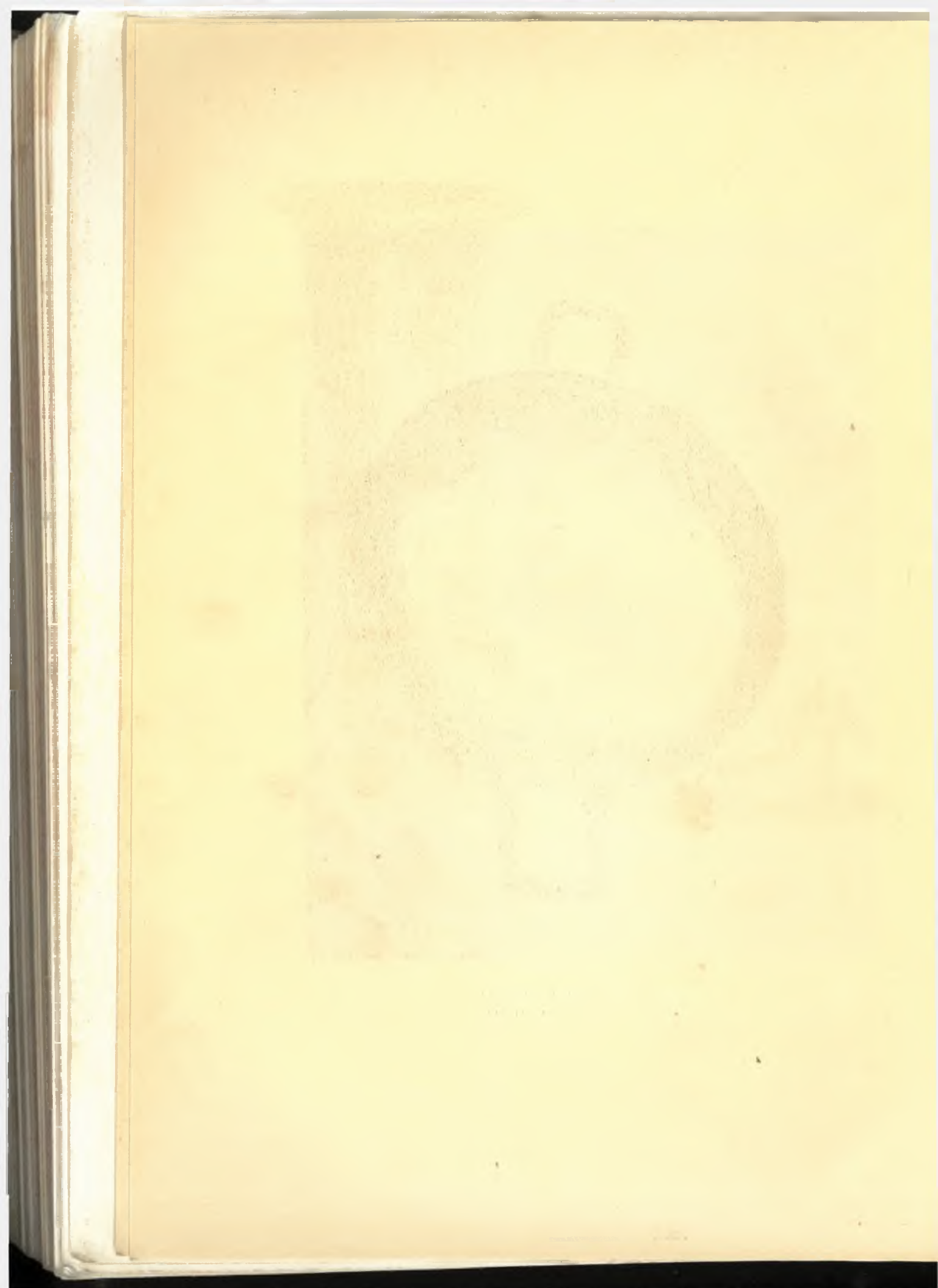
2

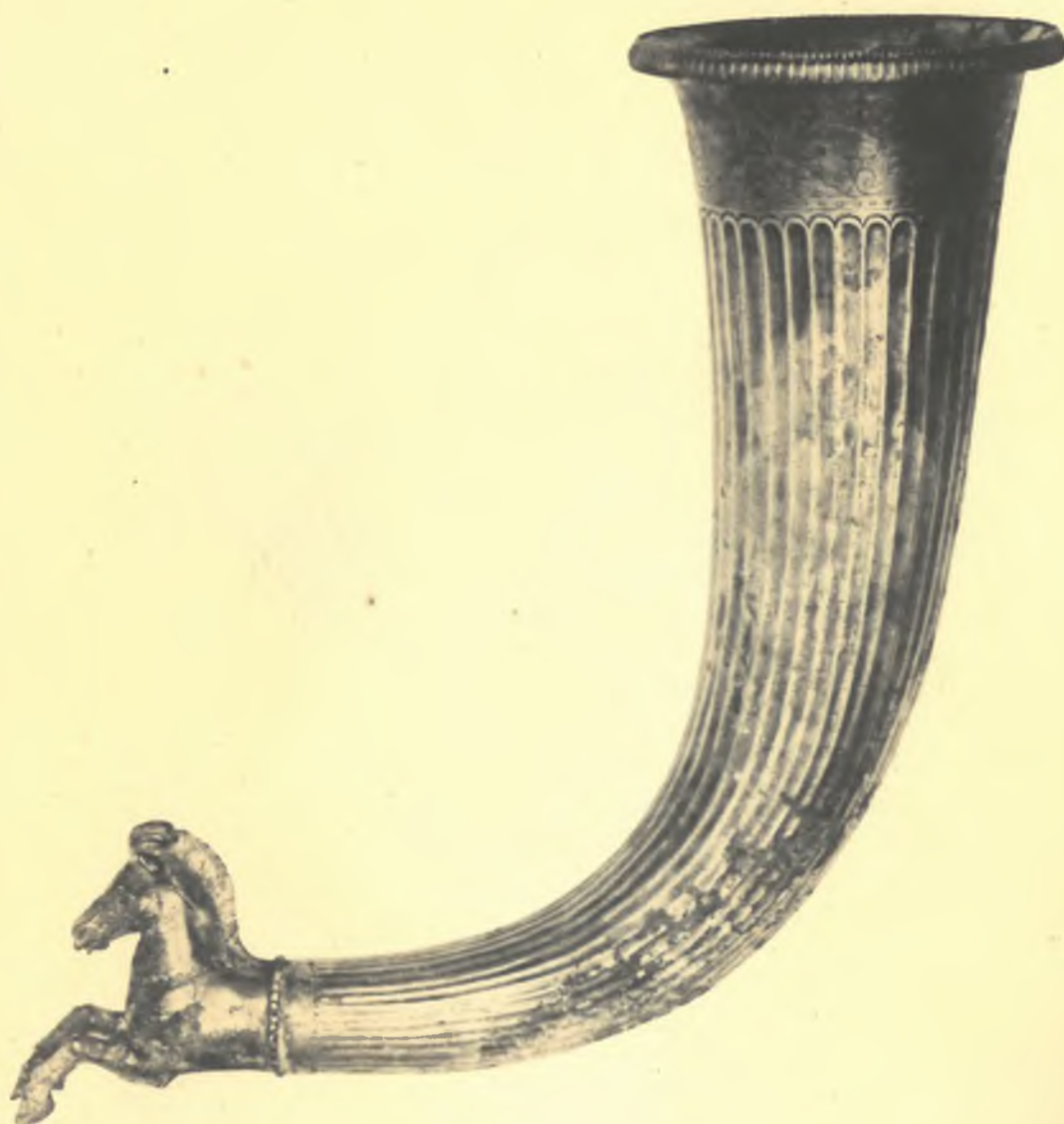
Златна пластинка и сребърна паница отъ Дуванлий.
Plaque en or et coupe en argent de Douvanlii.

Сребърна паница отъ Дуванлий.
Coupe en argent de Douvanlii.

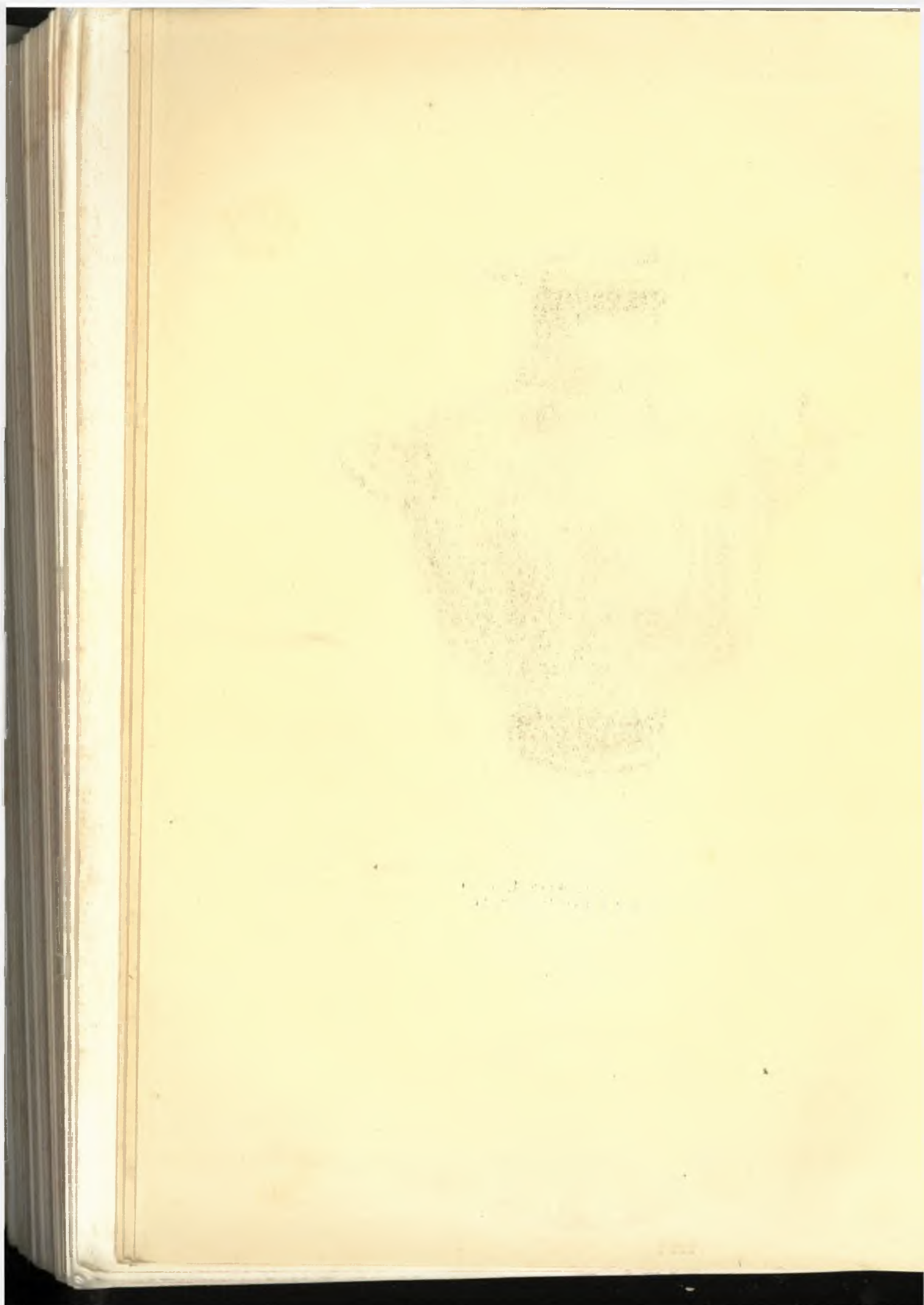

Сребъренъ ритонъ отъ Дуванлий.
Rhyton en argent de Douvanlii.

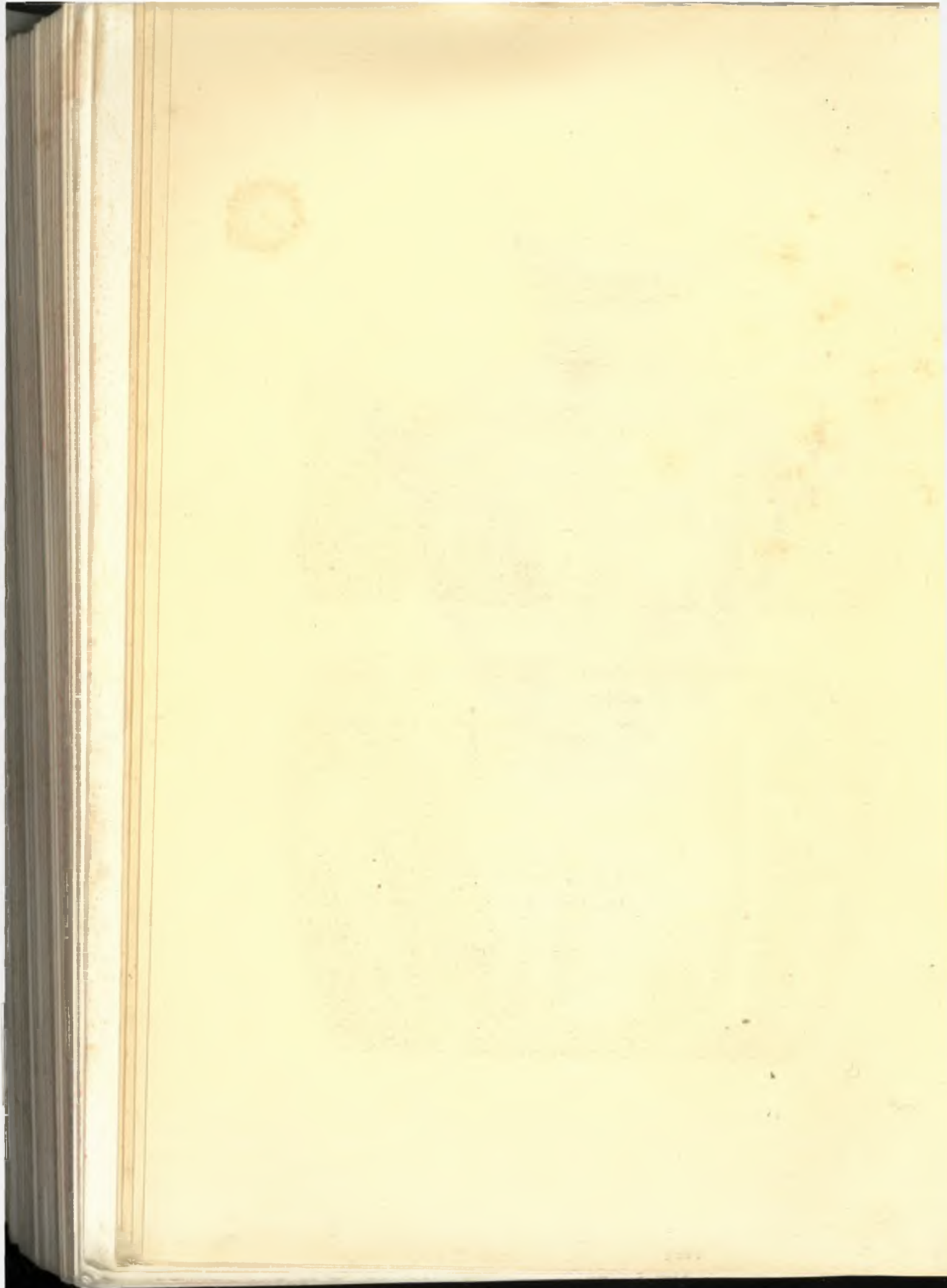

Хидрия съ червени фигури отъ Дуванлий.
Hydrie à figures rouges de Douvanlii.

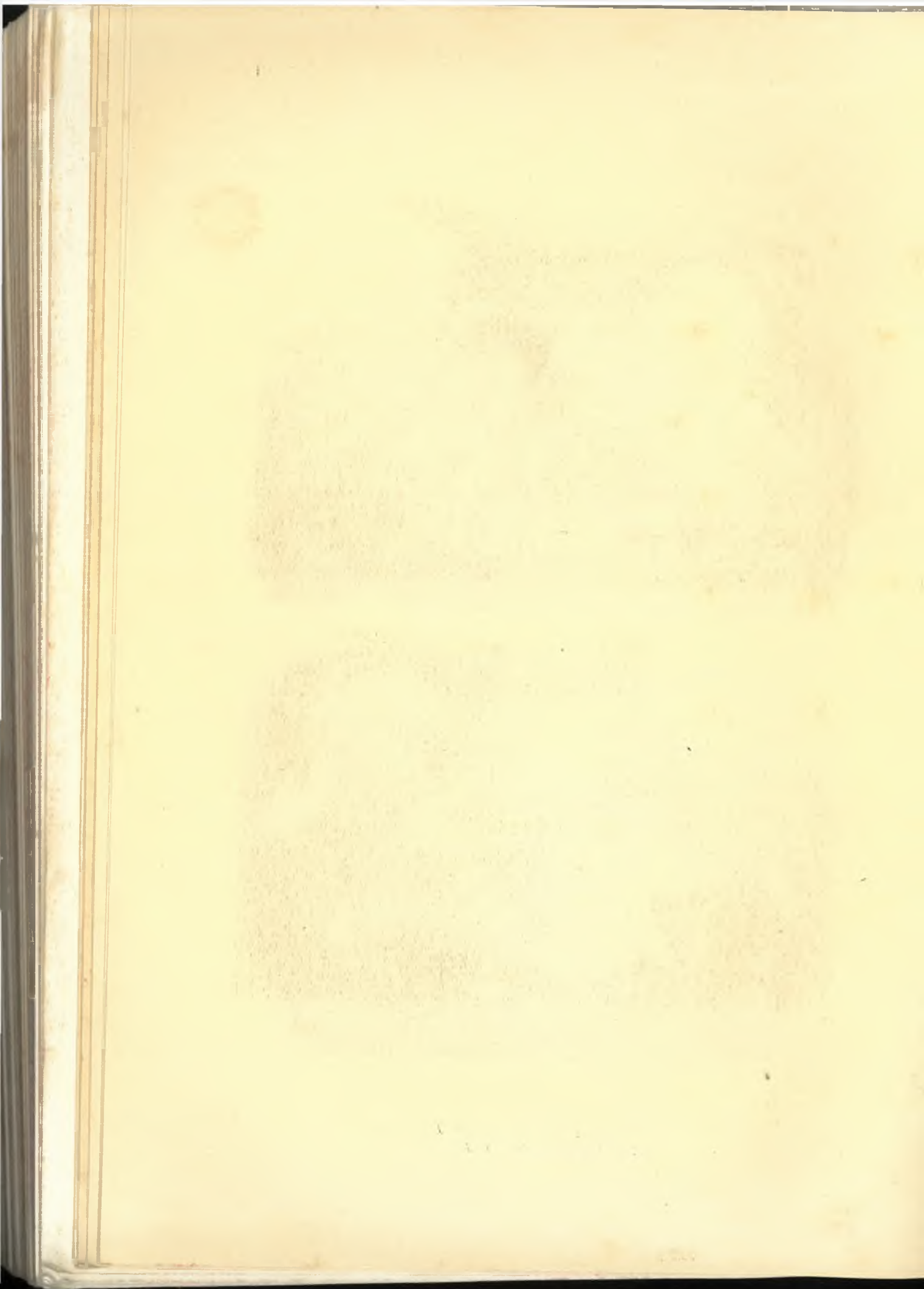

Хидрия съ червени фигури отъ Дуванлий.
Hydrie à figures rouges de Douvanlii.

Подробности отъ хидрията табл. V.
Détails de la hydrie pl. V.

Подробности отъ хидрията табл. V.
Détails de la hydrie pl. V.

Амфора съ черни фигури отъ Дуванлий.
Amphore à figures noires de Douvanlii.

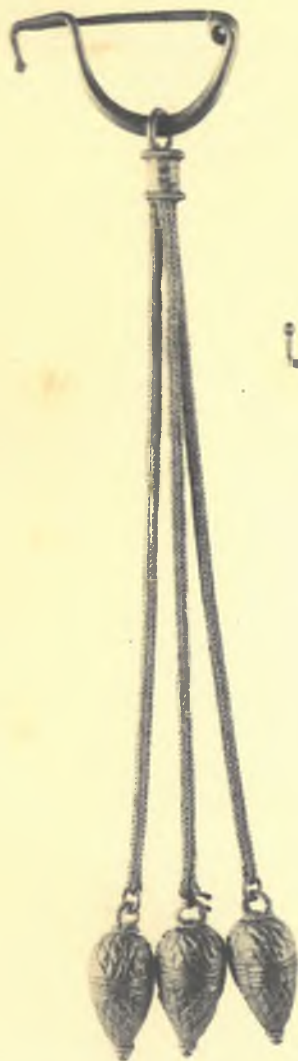
THE UNIVERSITY OF CHICAGO
PRESS

Амфора съ черни фигури отъ Дуванлий.
Amphore à figures noires de Douvanlii.

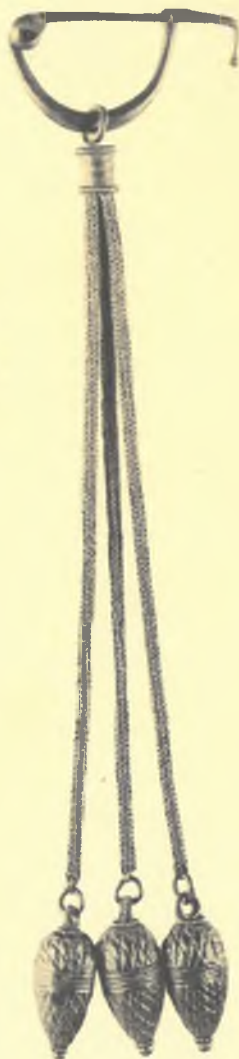
1

2

3

4

Златни предмети отъ Дуванлий.
Objets en or de Douvanlii.

1

2

Златни предмети отъ Дуванлий.
Objets en or de Douvanlii.

Арибалъ съ релефни изображения отъ Варна.
Aryballe à reliefs de Varna.

сж били въ периферията на могилата още нѣколко жертвени ями (βύθροι) и е откритъ първоначалниятъ гробъ, разположенъ 5 м. подъ основата на могилата. Гробътъ е билъ намѣренъ съвършено разграбенъ.

При разкопаването на Мушовица могила, западно отъ селото, е открита гробница, сжщо подъ нивото на могилата, дето е била погребана жена. Като гробни дарове тукъ сж намѣрени: бронзова хидрия, бронзово огледало, глинена атическа амфора съ чернофигурни изображения (Тезей убива Прокрустъ), малки сждове отъ цвѣтно стъкло, алабастрони, украси отъ разенъ материалъ и много златни украси. Най-характерната отъ тѣхъ е златниятъ нагрѣдникъ съ два златни кордона, прикрепени съ типичнитѣ тракийски фибули, вѣроятно прототипъ на този видъ. Находката се датира къмъ края на VI или самото начало на V в. пр. Хр.

В. Миковъ, доп. членъ, реферира върху „Могилни некрополи отъ Ловчанско и Тетевенско“. Рефератътъ е отпечатанъ въ настоящия томъ стр. 153-170.

Списъкъ

на научнитѣ учреждения и редакции, на които се изпращатъ
институтскитѣ издания

АВСТРИЯ

1. Akademie der Wissenschaften. Wien.
2. Anthropologische Gesellschaft. Wien.
3. Archaeologisches Seminar der Universität. Wien.
4. Landes-Museum „Ioanneum“. Graz.
5. Oesterreichisches Archaeologisches Institut. Wien.
6. Slavisches Seminar der Universität. Graz.
7. Wiener Prähistorische Gesellschaft. Wien.

АМЕРИКА .

8. Archaeological Institut of America. New-York.
9. Art Studies. Cambridge.
10. College Art Association of America. New-York.
11. Library of the University. Ann Arbor, Michigan.
12. Logan Museum. Belloit, Wisconsin.
13. Metropolitan Museum of Art. New-York.
14. Museum of Fine Arts. Boston.
15. Oriental Institute of the University. Chicago.
16. Public Library. New-York.
17. Smithsonian Institution. Washington.
18. The H. W. Wilson Company. New-York.

АНГЛИЯ

19. British Museum, Department of Printed Books. London.
20. Royal Anthropological Institute of Great Britain. London.
21. School of Slavonic Studies. London.
22. Society of Antiquaries. London.
23. Society of Antiquaries of Scotland. Edinburgh.
24. Society for the Promotion of Hellenic Studies. London.
25. Victoria and Albert Museum. London.

БЕЛГИЯ

26. Rédaction de Byzantion. Bruxelles.
27. Rédaction de l'Irénicon. Prieuré d'Amay.
28. Société des Bollandistes. Bruxelles.

БЪЛГАРИЯ

29. Академия на Наукитъ. София.
30. Археологически семинаръ при университета. София.
31. Българско инженерно-архитектно дружество. София.
32. Дружество на българскитъ архитекти. София.
33. Историческо Дружество. София.
34. Исторически семинаръ при университета. София.
35. Македонски Наученъ Институтъ. София.
36. Музей при Народната Библиотека въ Пловдивъ.
37. Народенъ Археологически музей. София.
38. Народенъ Етнографски музей. София.
39. Редакция на в. „La Bulgarie“. София.
40. Редакция на Училищенъ Прегледъ. София.
41. Славянски семинаръ при университета. София.
42. Университетска Библиотека. София.
43. Френски институтъ при университета. София.

ГЕРМАНИЯ

44. Archaeologische Gesellschaft. Berlin.
45. Archaeologisches Institut der Universität. Heidelberg.
46. Archaeologisches Seminar der Universität. Leipzig.
47. Archaeologisches Seminar der Universität. München.
48. Bayerische Akademie der Wissenschaften. München.
49. Bayerische Staatsbibliothek. München.
50. Bibliothek der Gesell. für Anthrop., Ethnol. und Urgeschichte. Berlin.
51. Bibliothek des Alten Museums. Berlin.
52. Bulgarisches Seminar der Universität. Leipzig.
53. Deutsche Bücherei. Leipzig.
54. Deutsches Archaeologisches Institut. Berlin.
55. Gesellschaft der Wissenschaften. Göttingen.
56. Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts. Berlin.
57. Oberhessischer Geschichtsverein. Giessen.
58. Prähistorische Abteilung der Staatlichen Museen. Berlin.
59. Preussische Akademie der Wissenschaften. Berlin.
60. Preussische Staatsbibliothek. Berlin.
61. Provinzial-Museum. Hannover.
62. Provinzial-Museum. Trier.

63. Redaktion der Byzantinischen Zeitschrift. München.
64. Redaktion des „Gnomon“. Berlin.
65. Redaktion der Philologischen Wochenschrift. Dresden.
66. Römisch-Germ. Komm. des Deutschen Arch. Instituts. Frankfurt a. M.
67. Römisch-Germanisches Central-Museum. Mainz.
68. Schlesisches Museum für Kunstgewerbe und Altertümer. Breslau.
69. Slavisches Seminar der Universität. Berlin.
70. Universitätsbibliothek. Heidelberg.
71. Universitätsbibliothek. Leipzig.
72. Verein von Altertumsfreunden im Rheinlande. Bonn.

ГЪРЦИЯ

73. British School at Athens.
74. Deutsches Archaeologisches Institut. Athen.
75. Ecole française d'Athènes.
76. Musée Byzantin. Athènes.
77. Société archéologique d'Athènes.
78. Société des études byzantines Athènes.

ДАНИЯ

79. Société des Antiquaires du Nord. Copenhague.

ЕГИПЕТЪ

80. Société Royale d'Archéologie d'Alexandrie.

ЕСТОНИЯ

81. Eesti Rahva Muuseumi. Tartu (Dorpat).
82. Gelehrte Estnische Gesellschaft. Tartu (Dorpat).

ИСПАНИЯ

83. Institut d'estudis Catalans. Barcelona.

ИТАЛИЯ

84. Accademia di Romania. Roma.
85. American Academy. Roma.
86. Associazione Internazionale per gli Studi Mediterranei. Roma.
87. Biblioteca Apostolica Vaticana. Roma.
88. British School at Rome. Roma.
89. Comitato Permanente per l'Etruria. Firenze.
90. Ecole française de Rome. Roma.
91. Istituto Archeologico Germanico. Roma.

92. Istituto per l'Europa Orientale. Roma.
93. Museo Civico. Reggio-Calabria.
94. Reale 'Accademia dei Lincei. Roma.
95. R. Istituto di Archeologia e Storia dell' Arte. Roma.
96. Società Piemontese di Archeologia e Belle Arti. Torino.

ЛЕТОНІЯ

97. Ministère de l'Instruction Publique. Administration des monuments. Riga.
98. Rédaction de „Latvijas Saule“. Riga.

НОРВЕГІЯ

99. Universitets Oldsaksamling. Oslo.

ПАЛЕСТИНА

100. Kirjath Sepher. Jewish National and University Library. Jerusalem.

ПОЛША

101. Instytut Nauk Antropologicznych. Warszawa.
102. Instytut Prehistoryczny Uniwersitetu. Poznań.
103. Musée archéologique polonais. Warszawa.
104. Rédaction de Eos. Lwow.

РОМЪНІЯ

105. Académie Roumaine. Bucarest.
106. Commission des monuments historiques. Bucarest.
107. Comm. des monum. hist. Section de Bessarabie. Kiechenew.
108. Institut archéologique de l'Université. Cluj.
109. Institut français des Hautes Etudes. Bucarest.
110. Musée National. Bucarest.
111. Rédaction de la Revue historique de Sud-Est européen. Bucarest.
112. Seminarul de Bizantinologie. Cernăuți.

РУСИЯ

113. Азербейджанский Археологический комитет. Баку.
114. Академия Истории материальной культуры. Ленинград.
115. Библиотека I-го государственного университета. Москва.
116. Государственный Русский Музей. Ленинград.
117. Институт Беларускае культуры. Менск.
118. Российская Академия Наук. Ленинград.
119. Українська Академія Наук. Київ.

ТУРЦИЯ

- 120. Musée Ottoman. Stamboul.
- 121. Rédaction des Echos d'Orient. Stamboul.

УНГАРИЯ

- 122. Archaeologisches Institut der Universität. Szeged.
- 123. Kunsthistorisches Institut der Universität. Budapest.
- 124. Museum Aquincum. Budapest.
- 125. Ungarisches Nationalmuseum. Budapest.

ФИНЛАНДИЯ

- 126. Finska Fornminnesföreningen. Helsingfors.
- 127. Rédaction d'Eurasia Septentrionalis Antiqua. Helsingfors.

ФРАНЦИЯ

- 128. Administration de „Formes“. Paris.
- 129. Association pour l'encouragement des études grecques. Paris.
- 130. Bibliothèque d'art et d'archéologie. Paris.
- 131. Bibliothèque du Musée du Louvre. Paris.
- 132. Ecole des langues orientales vivantes. Paris.
- 133. Institut d'études slaves. Paris.
- 134. Institut de France. Paris.
- 135. Institut des langues et littératures slaves à l'Université. Strasbourg.
- 136. Институтъ за изучаване на сръдна и източна Европа. Strasbourg.
- 137. Musée Guimet. Paris.
- 138. Rédaction d'„Albania“. Paris.
- 139. Rédaction de la „Revue archéologique“. Paris.
- 140. Société Nationale des Antiquaires de France. Paris.

ХОЛАНДИЯ

- 141. Geographisch Instituut der Rijks Universiteit. Utrecht.
- 142. Rijksmuseum van Oudheden. Leiden.

ЧЕХОСЛОВАШКО

- 143. Čsl. Statni Archeol. Ustav. Praha.
- 144. Историко-эпиграфски семинаръ при университета. Прага.
- 145. Институтъ за история на изкуството при университета. Прага.
- 146. Národní Museum. Praha.
- 147. Numismatická Společnost Československá. Praha.
- 148. Moravský Archaeologický Klub. Brno.

- 149. Rédaction de „Slavia“. Praha.
- 150. Seminarium Kondakovianum. Praha.
- 151. Slovanská Knihovna. Praha.
- 152. Slovansky Ustav. Praha.
- 153. Společnost Československých Praehistoriků. Praha.

ШВЕЙЦАРИЯ

- 154. Bernisches Historisches Museum. Bern.
- 155. Institut d'études slaves. Genève.
- 156. Öffentliche Bibliothek der Universität. Basel.

ШВЕЦИЯ

- 157. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm.
- 158. Kungl. Universitetets Bibliotek. Uppsala.

ЮГОСЛАВИЯ

- 159. Археолошко Друштво. Београд.
- 160. Arheološki Muzej. Split.
- 161. Историско Друштво. Нови Сад.
- 162. Народни Музеј. Београд.
- 163. Narodni Muzej. Zagreb.
- 164. Научно Друштво. Скопље.
- 165. Семинаръ по история на изкуството при Университета. Загребъ.
- 166. Urednistvo Zbornik za umetnostno zgodovino. Ljubljana.
- 167. Zemaljski Muzej Sarajevo.

Списъкъ на списанията

които се получаватъ въ библиотеката на Бълг. Археологически Институтъ.

Означенитъ съ * сж абонирани; останалитъ се получаватъ въ замѣна съ институтскитъ издания.

АНГЛИЙСКИ

1. American Journal of Archaeology. New-York.
2. Annual Report of the American Historical Association. Washington.
3. Art Studies. Cambridge (America).
- *4. Bulletin of the International Committee of Historical Sciences. Washington-Paris.
5. Bulletin of the Museum of Fine Arts. Boston.
6. Bulletin of the Metropolitan Museum of Art. New-York.
7. Humanistic Series of the University of Michigan Studies. Ann Arbor, Michigan.
8. Logan Museum Bulletin. Belloit, Wisconsin.
9. Memoirs of the American Academy in Rome.
10. Oriental Institute Communications of the University of Chicago.
11. Papers and Monographs of the American Academy in Rome.
12. Parnassus. New-York.
13. Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland. Edinburgh
14. The Annual of the British School at Athens.
15. The Antiquaries Journal. London.
16. The Art Bulletin. New-York.
17. The Journal of Egyptian Archaeology. London.
18. The Journal of Hellenic Studies. London.
- *19. The Journal of Roman Studies. London.
20. The Journal of the Royal Anthropological Institute. London.
21. The Slavonic (and East-European) Review. London.

БЪЛГАРСКИ

22. Архитектъ.
- *23. Българска Историческа Библиотека.
- *24. Българска Книга.
- *25. Българска Мисль.
- *26. Български Прегледъ.
27. Годишникъ на Народния Археологически музей.

28. Годишникъ на Народната Библиотека въ Пловдивъ.
29. „ „ Университета.
- *30. Златорогъ.
31. Известия на Варненското Археологическо Дружество.
32. „ „ Историческото Дружество.
33. „ „ Народния Етнографски музей.
34. Известия на Семинара по славянска филология при Университета въ София.
35. Летопись на Българската Академия на Наукитѣ.
36. Македонски Прегледъ.
37. Минало. Българо-македонско научно списание.
38. Родна Речь. Казанлъкъ.
39. Сборникъ на Българската Академия на Наукитѣ.
40. Сборникъ за народни умотворения и народописъ.
41. Списание на Българската Академия на Наукитѣ.
42. Списание на Бълг. Инженерно-архитектно Дружество.
43. Училищенъ Прегледъ.
44. Художествена Култура.

ГРЪЦКИ

45. 'Αρχαιολογική Εφημερίς. 'Αθήνησι.
46. 'Αρχαιολογικὸν Δελτίον. 'Αθήνησι.
47. Εἰρετήριον τῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος. 'Αθήνησι.
48. Ἐπετηρίς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν. Ἀθήνησι.
49. Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. 'Αθήνησι.

ДАТСКИ

- *50. Acta Archeologica. Köbenhavn.

ЕВРЕЙСКИ

51. Kirjath Sepher. Jerusalem.

ЕСТОНСКИ

52. Eesti Rahva Muuseumi, Aastaraamat. Tartu (Dorpat).

ИСПАНСКИ

53. Anuari de l'Institut d'estudis catalans. Barcelona.

ИТАЛИЯНСКИ

54. Annuario della Reale Accademia d'Italia. Roma.
55. Atti della Reale Accademia Nazionale dei Lincei. Roma.

56. Atti della Società Piemontese di archeologia e belle arti. Torino.
57. Bolletino " " " " " " Torino.
- *58. Bolletino d'arte del Ministero della Pubblica Istruzione. Roma.
59. Bolletino dell' Associazione Intern. per gli studi mediterranei. Roma.
60. Bolletino del Reale Istituto di archeologia e storia dell' arte. Roma.
61. Bolletino di archeologia e storia Dalmata. Spalato.
62. Ephemeris Dacoromana. Roma.
63. Italia antichissima. Reggio-Calabria.
64. Notizie degli scavi di antichità. Roma.
65. Rivista del R. Istituto d'archeologia e storia dell' arte. Roma.
66. Studi Byzantini. Roma.
67. Studi Etruschi. Firenze.

ЛАТВИЙСКИ

68. Arhaiologjas Raksti. Riga.
69. Latvijas Saule. Riga.

Н Ъ М С К И

70. Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Berlin.
71. Altschlesien. Breslau.
72. Bericht der römisch-germanischen Kommission. Frankfurt a. M.
73. Berliner Museen. Berlin.
74. Bonner Jahrbücher. Bonn.
- *75. Byzantinische Zeitschrift. München.
- *76. Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher. Berlin.
- *77. Die Antike. Berlin-Leipzig.
78. Germania. Frankfurt a. M.
- *79. Gnomon. Berlin.
80. Jahrbuch des Bernischen Historischen Museums. Bern.
81. Jahrbuch des Deutschen Archaeologischen Instituts. Berlin.
82. Jahrbuch des Provinzial-Museums in Hannover.
83. Jahresbericht des Historischen Museums in Bern.
84. Jahresbericht des Steiermärkischen Landesmuseums. Graz.
85. Jahreshefte des Österreichischen Archaeologischen Institutes. Wien.
- *86. Klio. Leipzig.
87. Kritisch-bibliographischer Jahresbericht der estnischen Philologie. Dorpat.
88. Mainzer Zeitschrift. Mainz.
89. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien.
90. Mitteilungen des Deutschen Archaeologischen Instituts, Athenische Abteilung. Athen.
91. Mitteilungen des Deutschen Archaeologischen Instituts, Römische Abteilung. Rom.

92. Mitteilungen des Oberhessischen Geschichtsvereins. Giessen.
- *93. Münchener Jahrbuch für bildende Kunst. München.
94. Nachrichten der Gesellschaft der Wissenschaften. Göttingen.
95. Neue Heidelberger Jahrbücher. Heidelberg.
96. Prähistorische Zeitschrift. Berlin.
97. Programme zum Winckelmannsfeste der Archaeologischen Gesellschaft. Berlin.
98. Repertorium für Kunstwissenschaft. Berlin.
99. Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift. Breslau.
100. Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse. München.
101. Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. Dorpat.
102. Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse. Heidelberg.
103. Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse. Berlin.
104. Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse. Wien.
105. Trierer Zeitschrift. Trier.
106. Ungarische Jahrbücher. Berlin.
107. Verhandlungen der Gelehrten Gesellschaft. Dorpat.
108. Wiener Prähistorische Zeitschrift. Wien.
- *109. Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes. Wien.
- *110. Zeitschrift für Aesthetik und allgemeine Kunstwissenschaft. Stuttgart.
- *111. Zeitschrift für bildende Kunst. Leipzig.
112. Zeitschrift für Ethnologie. Berlin.
- *113. Zeitschrift für Ortsnamenforschung. Berlin.
114. Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. Berlin.
115. Zeitschrift für Volkskunde. Berlin.

НОРВЕЖКИ

116. Arbok. Universitetets Oldsaksamling. Oslo.
117. Oldtiden. Tidsskrift for Norsk Forhistorie. Oslo.
118. Norske Oldfund. Oslo.
119. Universitetets Oldsaksamling Skrifter. Oslo.

ПОЛСКИ

120. Archivum nauk antropologicznych. Lwow-Warszawa.
121. Eos. Lwow.
122. Przegląd archeologiczny. Poznań.
123. Światowit. Warszawa.
124. Wiadomości Archeologiczne. Warszawa.
125. Zapiski Musealne. Poznań.

РОМЪНСКИ

126. Academia Română, Memoriile secțiunii istorice. București.
127. Analele Academiei Române. București.
128. Anuar Comisiunii monumentelor istorice, secția din Basarabia. Chișinău.
129. Arhivele Basarabie. Chișinău.
130. Arte și Arheologia. București.
131. Buletinul comisiunii monumentelor istorice. București.
132. Codrul Cosminului. Cernăuți.

РУСКИ

133. Бюлетень кабинету антропології та етнології ім. Хв. Вовка. Українська Академія Наук. Київ.
134. Византийский Временник, Ленинград.
135. Вістник Одеської Комісії Краєзнавства при Всеукраїнській Академії Наук. Одеса.
136. Гістарычна-археалягичны зборнік. Менск.
137. Доклады Академии Наук Союза Советских Социалистических Республик. Ленинград.
138. Запіскі аддзелу гуманітарных навук Інстытут Беларускай Культуры. Менск.
139. Известия Азербейджанского Археологического Комитета. Баку.
140. Известия Академии Наук С. С. С. Р. Ленинград.
141. Известия Кавказкого историко-археологического института в Тифлисе. Тифлис.
142. Известия Российской Академии истории материальной культуры. Ленинград.
143. Коротке звідомлення. Українська Академія Наук. Київ.
144. Материалы по этнографии России. Ленинград.
145. Науковий збірник українського університету в Празі. Прага.
146. Seminarium Kondakovianum. Прага.
147. Труды общества изучения Чувашского Края. Чебоксары.
148. Труды секции археологии Института археологии и искусствознания. Москва.
149. Труды секции искусствознания Института археологии и искусствознания. Москва.
150. Труды секции теории и методологии Института археологии и искусствознания. Москва.

УНГАРСКИ

151. Archaeologiai Értesítő. Budapest.
152. Budapest Régiségei. Budapest.
153. Dolgozatok (Travaux de l'Institut archéol. de l'Université). Szeged.

ФИНЛАНДСКИ

154. Finskt Museum. Helsingfors.
155. Finska Fornminnesföreningens Tidskrift. Helsingfors.

ФРЕНСКИ

156. Albania. Paris.
157. Analecta Bollandiana. Bruxelles.
*158. Aréthuse. Paris.
*159. Beaux-Arts. Paris.
160. Bulletin de l'Académie des Beaux-Arts. Paris.
*161. Bulletin de correspondance hellénique. Paris.
162. Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine. Bucarest.
163. Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France. Paris.
164. Bulletin de la Société Royale d'Archéologie d'Alexandrie. Alexandrie.
165. Bulletin des Musées de France. Paris.
166. Byzantion. Bruxelles.
*167. Comptes-rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres. Paris.
168. Dacia. Bucarest.
169. Echos d'Orient. Stamboul.
170. Eurasia septentrionalis Antiqua. Helsingfors.
*171. Gazette des Beaux-Arts. Paris.
172. Irénicon. Prieuré d'Amay, Belgique.
173. Mélanges d'archéologie et d'histoire. Rome.
174. Mélanges de l'Institut Français des Hautes Etudes en Roumanie.
Bucarest.
175. Mémoires de la Société des Antiquaires du Nord. Copenhague.
176. Mémoires de la Société Nationale des Antiquaires de France. Paris.
177. Répertoire d'art et d'archéologie. Paris.
*178. Revue archéologique. Paris.
179. „ des études grecques. Paris.
180. „ des études slaves. Paris.
181. Revue historique du Süd-Est européen. Bucarest.
*182. Syria. Paris.

ХОЛАНДСКИ

183. Geographische en geologische mededeelingen. Utrecht.
184. Oudheidkundige mededeelingen uit's Rijksmuseum van Oudheden. Leiden.

ЧЕХОСЛОВАШКИ

185. Numismatický časopis československý. Praha.
186. Obzor praehistorický. Praha.

187. Památky archaeologické a mistopisné. Praha.
188. Pravěk. Brno.
189. Ročenka slovanského ustavu. Praha.
190. Slavia. Praha.
191. Spravy Čsl. statního archaeolog. ustavu. Praha.

ШВЕДСКИ

192. Fornvännen (Kgl. Vitterhets Historic och Antikvitets Akademien). Stockholm.

ЮГОСЛАВЯНСКИ

193. Гласник Историског Друштва. Нови Сад.
194. Гласник Скопског Научног Друштва. Скоплѣ.
195. Glasnik Zemaljskog Muzeja. Sarajevo.
196. Старинар. Београд.
197. Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva. Zagreb.
198. Vjesnik za arheologiju i istoriju dalmatinsku. Sarajevo.
199. Zbornik za umetnostno zgodovino. Ljubljana.

Списъкъ на членоветъ на Българския Археологически Институтъ

на 1 май 1931 год.

ВИСОЧАЙШИ ПОКРОВИТЕЛЪ
НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО ЦАРЬТЪ НА БЪЛГАРИТЪ

ПОЧЕТЕНЪ ПРЕДСЕДАТЕЛЪ
МИНИСТЪРЪТЪ НА НАРОДНОТО ПРОСВѢЩЕНИЕ

БИВШИ ПОЧЕТНИ ПРЕДСЕДАТЕЛИ
(МИНИСТРИ НА НАРОДНОТО ПРОСВѢЩЕНИЕ)

1. СТ. ОМАРЧЕВСКИ (1920—1923).
2. ПРОФ. АЛ. ЦАНКОВЪ (1923—1926; 1930—1931).
3. Н. НАЙДЕНОВЪ (1926—1930).

ПОЧЕТНИ ЧЛЕНОВЕ

4. ПРОФ. ЙОСИФЪ СТЧИГОВСКИ. ВИЕНА (1921).
5. РАШКО МАДЖАРОВЪ (1921).
6. ПРОФ. Н. П. КОНДАКОВЪ †. ПЕТРОГРАДЪ (1921).
7. ПРОФ. Ф. И. УСПЕНСКИ †. ПЕТРОГРАДЪ (1926).
8. ПРОФ. АВГУСТЪ ХАЙЗЕНБЕРГЪ †. МЮНХЕНЪ (1929).
9. Д. ДИМЧЕВЪ. АДВОКАТЪ. ПЛОВДИВЪ.

БЛАГОДЕТЕЛНИ ЧЛЕНОВЕ

10. ИВ. Д. БУРОВЪ (1923).
11. ГР. ВАСИЛЕВЪ (1924).
12. ПРОФ. Д-РЪ В. МОЛЛОВЪ (1931).

УПРАВИТЕЛЕНЪ СЪВЕТЪ

13. ПРОФ. Б. ФИЛОВЪ, ДИРЕКТОРЪ (1920).
14. ПРОФ. Г. И. КАЦАРОВЪ (1920).
15. ПРОФ. В. Н. ЗЛАТАРСКИ (1920).
16. ПРОФ. Й. ИВАНОВЪ (1920).
17. РАФАИЛЪ ПОПОВЪ, директоръ на Народния музей; секретаръ на Института (1920).

ДЕЙСТВИТЕЛНИ ЧЛЕНОВЕ

18. Аврамовъ В. (1930).
19. Айналовъ Д. С. (Ленинградъ, 1926).
20. Арнауловъ М. проф. (1922).
21. Бобчевъ С. С. проф. (1922).
22. Васичъ М. (Бѣлградъ, 1925).
23. Ватевъ Д-ръ Ст. проф. (1921).
24. Велковъ Д-ръ Ив. (1925).
25. Вигандъ Т. (Берлинъ, 1923).
26. Вуличъ Н. (Бѣлградъ, 1925).
27. Вулфъ О. (Берлинъ, 1925).
28. Грабаръ А. (Штрасбургъ, 1925).
29. Дечевъ Д. проф. (1922).
30. Дилъ Ш. (Парижъ, 1925).
31. Дяковичъ Б. (Пловдивъ, 1920).
32. Иширковъ Ат. проф. (1920).
33. Калинка Е. (Инсбрукъ, 1926).
34. Каня Р. (Парижъ, 1926).
35. Кюмонъ Фр. (Римъ, 1928).
36. Миле Г. (Парижъ, 1923).
37. Миятевъ Д-ръ Кр. (1925).
38. Младеновъ Ст. проф. (1922).
39. Мушмовъ Н. А. (1920).
40. Нидерле Л. (Прага, 1925).
41. Оберхумеръ Е. (Виена, 1923).
42. Пачъ К. (Виена, 1923).
43. Пердризе П. (Штрасбургъ, 1925).
44. Петковичъ Вл. (Бѣлградъ, 1926).
45. Пикарь Ш. (Парижъ, 1928).
46. Пикъ Б. (Гота, 1923).
47. Попруженко М. Г. (1928).
48. Протичъ А. (1920).
49. Рейнакъ С. (Булонъ С. С. 1926).
50. Роденвалдъ Г. (Берлинъ, 1926).
51. Романски Ст. проф. (1922).
52. Ростовцевъ М. (Ню Хейвънъ, 1923).
53. Тафрали О. (Яшъ, 1925).
54. Теодоровъ-Баланъ А. проф. (1922).
55. Трифоновъ Ю. (1920).
56. Фехеръ Г. проф. (1925).
57. Шмитъ Х. (Берлинъ, 1925).
58. Шмитъ Ф. И. (Ленинградъ, 1927).
59. Шкорпилъ К. (Варна, 1920).

ДОПИСНИ ЧЛЕНОВЕ

60. Аргировъ Ст. (1921)
61. Балабановъ Ал. проф. (1921).
62. Бегуенъ графъ (Тулуза, 1921).
63. Бешевлиевъ Д-ръ В. (1926).
64. Бобчевъ С. Н. архит. (Русе, 1920).
65. Бръчкова М. (1920).
66. Георгиевъ М. (1920).
67. Господиновъ Ю. (Шуменъ, 1920).
68. Димовъ В. (1921).
69. Димчевъ П. архит. (1922).
70. Захариевъ Ю. (Кюстендилъ, 1922).
71. Койчевъ П. архит. (1921).
72. Кожухаровъ Ат. (Ст.-Загора, 1920).
73. Костовъ Ст. (1921).
74. Лазаровъ Н. архит. (1921).
75. Мариновъ Д. (1921).
76. Марковъ Д. (1921).
77. Миковъ В. (1925).
78. Микола И. (Хелзингфорсъ, 1923).
79. Минсъ Е. (Кембриджъ, 1925).
80. Молловъ Ив. (Шуменъ, 1925).
81. Московъ М. (Търново, 1921).
82. Никовъ П. проф. (1921).
83. Николаеско Ст. (Букурещъ, 1925).
84. Николовъ Т. (Търново, 1922).
85. Петковъ Н. (1925).
86. п. Стефановъ С. (Хасково, 1921).
87. Радевъ Ж. проф. (1921).
88. Райновъ Н. (1925).
89. Рашеновъ Ал. архит. (1922).
90. Станевъ Н. (1921).
91. Съоръ Ж. (Парижъ, 1923).
92. Тодоровъ Я. (1928).
93. Токачъ З. (Буда-Пеща, 1925).
94. Трайчевъ Г. (1920).
95. Филиповъ Л. (Търново, 1922).
96. Хеклеръ А. (Буда-Пеща, 1925).
97. Хуитеморъ Т. (Америка, 1921).
98. Шишковъ Ст. (Пловдивъ, 1921).
99. Явашевъ А. (Разградъ, 1923).

ЧЛЕНОВЕ ДАРИТЕЛИ

100. Губидѣльниковъ Т.
101. Добриновъ Д-ръ.
102. Мюръ Н. Леи (Першайръ).
103. Николовъ Ан.
104. Пипевъ Ст.
105. Станчевъ Д-ръ Д.
106. Стефанъ Митрополитъ.
107. Цачевъ Д-ръ Ст.
108. Чапрашковъ Ст.
109. Юнионъ-клубъ.
110. Яблански Д.

СПОМАГАТЕЛНИ ЧЛЕНОВЕ

111. Аврамовъ Н. *
112. Алексиевъ Д-ръ Вл.
113. Ангелиевъ Т.
114. Ангеловъ Божанъ.
115. Ангеловъ Борисъ.
116. Ангеловъ П. (Н. Загора).
117. Ангеловъ Д-ръ Ст.
118. Андреевъ Ст.
119. Арифовъ Д-ръ Н.
120. Археологически музей при Св. Синодъ.
121. Астарджиевъ Д-ръ (Кюстендилъ).
122. Асянчина В.
123. Атанасовъ В.
124. Ато Ж.
125. Ачковъ Д.
126. Баджовъ Ст.
127. Балабановъ Н. Г.
128. Батоловъ К. Д.
129. Беловъ Ст. кап.
130. Библиотека при Митрополията (Ст. Загора).
131. Бобчевъ Н.
132. Богутински (Шуменъ).
133. Боевъ Б.
134. Божиновъ Ал.
135. Боналовъ Кр.
136. Бояджиевъ Д-ръ Н.
137. Бояджиевъ З. (Мирково).
138. Братановъ Хр. (В.-Търново).
139. „Братство“ (Кюстендилъ).
140. Брашовановъ Д-ръ Ст.
141. Буровъ Ат. Н. (Г. Орѣховица).
142. Буровъ Ат. Д.
143. Буровъ Ат. Ц. (Русе).
144. Бъчваровъ Г.
145. Вазовъ Б. (Прага).
146. Вазовъ Г. ген.
147. Василева М. (Кюстендилъ).
148. Василевъ Д.
149. Василевъ Ив.
150. Василевъ Ил.
151. Василевъ Ст. (Казанлъкъ).
152. Василевъ Т.
153. Венедиковъ полк.
154. Винаровъ Г.
155. Витекъ Райна.
156. Вичевъ Д.
157. Воденичаровъ П. (Бургасъ).
158. Враджалиевъ Г.
159. Вълевъ К.
160. Вълкова А.
161. Вълковъ Ив.
162. Вълчевъ Д.
163. Ганевъ В. проф.
164. Ганчевъ Д.
165. Ганчевъ Т.
166. Гатевъ Хр.
167. Генчева Н.
168. Георгиевъ В.
169. Георгиевъ Н.
170. Георгиевъ Свет. проф.
171. Гергиновъ Д-ръ Ал.
172. Геровъ Б.
173. Гешовъ Евл. Ив.
174. Гешовъ Евст. Ив.
175. Гешовъ Ник. Ив.
176. Гимназия Държавна Мжжа (Ст. Загора).
177. Гимназия „Неофитъ Рилски“ (Кюстендилъ).
178. Гимназия непълна смѣсена (Карнобадъ).
179. Гимназия непълна смѣсена (Перникъ).
180. Гошевъ Ив. протоиерей.
181. Гребенаровъ Ив.
182. Григоровъ К.
183. Грънчаровъ И. (Кюстендилъ).
184. Губидѣльниковъ Г.
185. Гудевъ Д-ръ П.
186. Гълъбаровъ П.
187. Давидовъ Н. (Рахово).
188. Данаджиевъ Д-ръ Ст.
189. Данаиловъ Г. проф.
190. Данаиловъ Л.
191. Даневъ Д-ръ Ст.
192. Дановъ Ив. (Плѣвенъ).
193. Данчевъ Юр. инж.
194. Дацовъ С. Ж.
195. „Дебелтъ“ (Бургасъ).
196. Девич. педаг. училище (Ст. Загора).
197. Дерманчевъ Г. проф.
198. Десимировъ М.
199. Джидровъ Д-ръ П.
200. Димитровъ Д.
201. Димитровъ Ст.
202. Димовъ Ж.
203. Димчевска М.
204. Димчевъ Д. (Пловдивъ).
205. Додовъ Ал.
206. Дойновъ Ст. (Варна).
207. Доневъ Д-ръ Ст.
208. Донковъ Ат. архит.
209. Драгневъ Д-ръ Ст. (Ст. Загора).
210. Драндаровъ Вл.
211. Дрянковъ Ст.
212. Дуйчевъ И.

213. Думникова И.
214. Енчевъ-Видю Ив.
215. Загорчиновъ Ст.
216. Зарзановъ Хр.
217. Захариевъ В.
218. Захариевъ К. (Горна-Джумая).
219. Златановъ Д-ръ К.
220. Златарски Н. Г.
221. Златевъ Т. архит.
222. Златинъ Д-ръ Н.
223. Златковъ Н. (Кюстендилъ).
224. Зурковъ (Бургасъ).
225. Иванова В.
226. Иванова Р.
227. Ивановъ Ас.
228. Ивановъ К. (с. Гигенъ).
229. Ивановъ Д-ръ Н.
230. Ивановъ Хр.
231. Игнатиевъ Ат. (Карнобадъ).
232. Игнатовъ Г. (с. Вакарелъ).
233. Икономовъ Стр.
234. Илковъ Д.
235. Иоакимовъ Д.
236. „Искра“ (Казанлъкъ).
237. Каблешковъ Ст.
238. Казаковъ Д.
239. Казанджиевъ П. (Кюстендилъ).
240. Казанджиевъ Сп. проф.
241. Календеровъ М.
242. Калояновъ Ил.
243. Калфовъ Хр.
244. Калчевъ Б.
245. Катранджиевъ А.
246. Капитановъ Т.
247. Каравелова Ек.
248. Каракашевъ Вл.
249. Каракашевъ Д-ръ К.
250. Караманджуковъ Хр.
251. Карамихайловъ Д-ръ Ив.
252. Каролевъ П.
253. Кафеджийски П. инж.
254. Кепова Ив.
255. Кехлибарова М.
256. Киркова Т.
257. Кирковичъ Д-ръ С. проф.
258. Кировъ Ст. проф.
259. Киселковъ В.
260. Киселковъ Ж.
261. Клисаровъ Г.
262. Кличинъ Ал.
263. Ковачевски Хр. архит.
264. Козаровъ Г. архит. (Горна-Орѣховица).
265. Константиновъ Л. (Кюстендилъ).
266. Копринкова М. (Ст. Загора).
267. Коцевъ Гр.
268. Крачуновъ Кр.
269. Кулевъ Т. проф.
270. Куневъ Г. архит.
271. Куневъ Т.
272. Куртевъ В. (Кюстендилъ).
273. Куцарова Д.
274. Кукумджийски Ангелъ.
275. Къневъ Хр.
276. Кънчевъ Д-ръ В. инж.
277. Кършевъ Добри.
278. Кършевъ (Шуменъ).
279. Кьосеивановъ Г.
280. Лазаровъ Ив.
281. Лазова К. (Кюстендилъ).
282. Ляпчевъ А.
283. Лъкарски Ив.
284. Мавродиевъ Др. (Борисовградъ).
285. Мавродиновъ Н.
286. „Мадарски конникъ“ (Мадара).
287. Малиновъ Ал.
288. Манафовъ Хр.
289. „Маркели“ (Карнобадъ).
290. Марчевъ Н. (Хасково).
291. Матевъ Д-ръ Вл.
292. Матеевъ Ст.
293. Матеева П.
294. Миковъ Д.
295. Милановъ Ю. архит.
296. Милевъ Л.
297. Милевски М.
298. Минчевичъ Д.
299. Мирковъ В.
300. Мирчевъ М.
301. Мишайковъ Д. проф.
302. Мишевъ Д.
303. Молловъ Вл. проф.
304. Молловъ П.
305. Мустаковъ полк.
306. Мутафовъ К.
307. Мутафовъ П.
308. Мутафовъ Д-ръ Хр.
309. Мушановъ Н.
310. „Надежда“ (Търново).
311. Народообразоват. д-во (Троянъ).
312. Начевъ Н.
313. Негенцовъ Хр.
314. Неновъ Г. П.
315. Никифоровъ М. ген.
316. Николаевъ Н.
317. Николовъ Вм.
318. Николовъ Д-ръ Гр.

319. Николовъ К.
320. Николовъ Н.
321. Николчевъ К. (с. Златица).
322. Ношковъ Н.
323. Овчаровъ С. архит.
324. Орошаковъ Д-ръ Хар.
325. Павелъ митр. (Ст. Загора).
326. Павловъ Сл.
327. Пандалеевъ Ив. (Бургасъ).
328. Паница Евст.
329. Панчевъ Д-ръ Мл.
330. Паракъ Е.
331. Пастуховъ Ив.
332. Пашевъ Д-ръ К. проф.
333. Пѣевъ Ив.
334. Пенаковъ Д-ръ Ив.
335. Петева Д-ръ Е.
336. Петковъ Ст. проф.
337. Петровичъ П.
338. Петровъ И. полк.
339. Петровъ К. подполк.
340. Петровъ Ст. (Кюстендилъ).
341. Поповъ Ал.
342. Поповъ Ив. (дир. на печата).
343. Поповъ Ив. (учитель).
344. Пройчевъ Г.
345. Пждевъ Д. инж.
346. Пърчевски П.
347. Радославовъ Ал.
348. Радославовъ Цв. (Свищовъ).
349. Радужева Ел.
350. Раевъ Ив.
351. „Развитие“ (Враца).
352. Ранковъ В.
353. Ранковъ Н.
354. Ризовъ Н.
355. Ризовъ Д.
356. Русевъ Д-ръ М.
357. Русевъ Ю. инж.
358. Рясковъ М.
359. Савовъ Илия
360. Савовъ С. ген.
361. Сакъзовъ Д-ръ Ив.
362. Сарафовъ Д-ръ К. М.
363. Сарафовъ Ст. инж.
364. Сахатчиевъ Т. инж.
365. Селвелиева Б.
366. Семерджиевъ Г.
367. Семерджиевъ Ив. (Казанлъкъ).
368. Серафимовъ Б.
369. Сияяновска Т.
370. Симовъ Т.
371. Симоне Ж. (Кюстендилъ).
372. Славейкова П. (Кюстендилъ).
373. Славчевъ Ст.
374. Снѣгаровъ Ив. проф.
375. Соколовъ Г.
376. Спиридоновъ Ж.
377. Списаревски Д-ръ К.
378. Стайчевъ Н. полк.
379. Сталийски Ал.
380. Стаматовъ Д. (Кюстендилъ).
381. Стамболски Д-ръ.
382. Станимировъ Ст.
383. Станишевъ Хр. инж.
384. Станчевъ Д-ръ Н.
385. Стефановъ Д-ръ Вл.
386. Стефановъ К. проф.
387. Стефановъ К. Г.
388. Стоенчева И. (Кюстендилъ).
389. Стоименовъ Дим. (Кюстендилъ).
390. Стояновъ З.
391. Стояновъ Д-ръ Пар. проф.
392. Стояновъ Петко проф.
393. Стояновичъ Ив.
394. „Съгласие“ (Плѣвень).
395. Табаковъ Д. (Кюстендилъ).
396. Таневъ К. (Шуменъ).
397. Тацовъ А.
398. Тачевъ Хар.
399. Тодоровъ Д-ръ Т. П.
400. Тоневъ Мл.
401. Топузова М. (Перникъ).
402. Точковъ Д-ръ Д.
403. Тошковъ Б.
404. Травницки Ив.
405. Трифоновъ Тр.
406. Трънковъ Хр.
407. Ученич. Археол. Д-во (Ловечъ).
408. Фаденхехтъ Д-ръ Й.
409. Филиповъ Хр.
410. Финговъ Г. архит.
411. Хаджовъ Ив.
412. Харалампиевъ И. (Кюстендилъ).
413. Хашновъ В.
414. Ходжовъ Д-ръ А.
415. Храновъ Г.
416. Христовъ Кр. (Казанлъкъ).
417. Художествената Академия.
418. Цаневъ А.
419. Цанковъ Д-ръ Ст. проф.
420. Цачевъ Н.
421. Цвѣтиновъ Г.
422. Цвѣтковъ А. (Враца).
423. Цвѣтковъ И. (с. Долна Кремена).
424. Цвѣтовъ Н.

425. Цолевъ Т.	433. Чолаковъ Г.
426. Чакаловъ Хр.	434. Шаранковъ Д.
427. Чапликовъ В.	435. Шехтеръ О.
428. Чардафоновъ Л.	436. Шивачевъ архим.
429. Чаушевъ Д-ръ С.	437. Шишковъ Ст. (Свиленградъ).
430. Черневъ П. майоръ.	438. Шоповъ Г. (Станимака).
431. Чехларовъ Н.	439. Яначковъ Б. (Кюстендилъ).
432. Чобановъ Пар.	440. Яневъ Дим. (Бургасъ).

ИЗДАНИЯ НА БЪЛГАРСКИЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИНСТИТУТЪ

I. Известия на Българското Археологическо Дружество

Томъ I до VII, 1910/1920 г. Цена 150, 180, 220, 200, 150, 110 и 110 лв.
Всички 7 тома, взети наведнажъ, се отстъпватъ за лева 1000

II. Известия на Българския Археологически Институтъ

Томъ I до III, 1921/25 г. Цена по лева 180
Томъ IV до VI, 1926/31 г. " " " 400

III. Художествени паметници на България

Кн. I. А. Грабаръ, Боянската църква. София 1924, XII + 88 стр. гол. 4^о съ 9 обр.
въ текста и 41 таблици, отъ които 35 въ фототипия и 2 въ цвѣтна
автотипия. Цена лева 300

IV. Материали за историята на София

Кн. I. Проф. Г. И. Кацаровъ, Приносъ старата история на София.
София 1910, 94 стр. 8^о съ фототипична табл. Ц. лв. 60
Кн. II. А. Протичъ, Архитектониче църква Св. София.
София 1912, 126 стр. 8^о 80
Кн. III. Проф. 1912,
96 стр. 8^о съ 18 обр. въ а. София.
Ц. а лева 70
Кн. IV. Д-ръ Б. Филовъ, Софийската цъ София 1913,
VIII + 172 стр. fol. съ 140 образа и 21 фототипия и
цвѣтна автотипия. Цена лева 240
Кн. V. Р. Поповъ, Г. Кацаровъ и Ю. Господиновъ, Предистори ста-
рохристиянски паметници отъ София и околността. Со
IV + 70 стр. 8^о съ 48 образа и 7 таблици. Цена лева 50
Кн. VI. Н. Мушмовъ, Монетитъ и монетарницитъ на Сердика. София 19
VIII + 222 стр. 8^о съ 12 автотипни таблици. Цена лева 100

V. Популярна археологическа библиотека

Кн. 1. Проф. Г. И. Кацаровъ, България въ древността. София 1926, 87 стр. 8^о
съ 41 образа въ текста. Цена лева 25
Кн. 2. Р. Поповъ, Култура и животъ на предисторическия човѣкъ въ България.
Часть I: Каменна епоха. София 1928, 64 стр. 8^о съ 46 образа въ текста.
Цена лева 20
Кн. 3. Сжщо, часть II: Метална епоха. София 1930, 88 стр. 8^о съ 68 образа
въ текста. Цена лева 25
Кн. 4. Берендтъ Пикъ, Монетни изображения отъ римската епоха въ България.
София 1931, 12 стр. 4^о съ две фототипни таблици Цена лв. 10

VI. Други издания

Р. Поповъ и Н. А. Мушмовъ, Ръководство за събиране и запазване на старини
и монети. София 1922, 233 стр. 16^о съ 29 обр. Цена лева 20
Проф. Й. Ивановъ, Ликътъ на св. князь Бориса въ Верона. София 1927,
13 стр. гол. 8^о съ една цвѣтна автотипия и 5 образа въ текста.
Цена лева 20

Всичко, що се отнася до списанието, се изпраща до Българския
Археологически Институтъ въ София, ул. Раковска 139.

Toute correspondance concernant le „Bulletin“ doit être adressée à
l'Institut Archéologique Bulgare à Sofia, rue Rakowska 139.

En vente chez Karl W. Hiersemann, Königstrasse 29, Leipzig.